

અન્યુચારી.

જાહેર સ્વરો.

ભારે વખાણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.

આદરજી કાવસજી માસ્તરના.

દસ્તકત શિક્ષક કોપીખુકો.

"કમીશનમાં વધારો" આઠ ભાગમાં. "કમીશનમાં વધારો"

કેળવણી ખાતાના હાક્કના તથા આગલા ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો, દેશની કેળવણીમાં આગેવાન જાણીતા ગૃહસ્થો, પ્રેક્ષકો, પ્રિન્સિપલો, હેડમાસ્તરો અને શિક્ષકો મુખ્યત્વે તથા ગુજરાતના સર્વે જાહેર છાપા તરફથી એકે અવાજે તારીફ કરતા અતિ સન્तोષકારક ખાત્રીપત્રકો,

મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરબાન માજી ઇન્સ્પેક્ટર, ઇ. જર્જલસ સાહેબે દસ્તક શિક્ષક કોપીખુકોને સઘળી મજૂર કરેલી કોપીખુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીખુક વાપરવાને મગફરી ધરાવશે. મુખ્યત્વે તથા મુરત, ભરૂચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે શહેરની જોઈન્ટ સ્કૂલકમિટિના અનુસવી સદ્ગૃહસ્થોએ પણ સઘળી કોપીખુકો માથે સરખાવ્યા પછી દસ્તક શિક્ષક કોપીખુકોને જ સર્વે કોપીખુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાળાની સર્વે સ્કૂલોમાં એ જ કોપીખુકો ચલાવવાને હુકમ કર્યો છે.

આ કોપીખુકો મારે જે જે સદ્ગૃહસ્થો તરફથી સર્ટિફિકેટ મળેલાં છે તેમનાં નામ વાચવાથી ખાત્રી થશે તેમથી થોડા નીચે પ્રમાણે ડિરેક્ટર સાહેબ તથા એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરો.

કે એમ. એટકિન્સ એમ. એ માજી ડિરેક્ટર એન્ડ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન, ટી. બી. કર્પામ ગૃધ્ય વિભાગના કેળવણી ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર ઇ. જર્જલસ ઉત્તર વિભાગના કેળવણી ખાતાના માજી ઇન્સ્પેક્ટર, આ સા. દેરાબજી એદનજી ગામી, બી. એ. ઉ. વિ. ના માજી આ એ. ઇ. અને મુરત હાઈ સ્કૂલના હેડમાસ્તર રા. બા. ગોપાળજી મૂરબાઈ દેશાઈ, ઉ. વિ. ના કેળવણી ખાતાના માજી આ. ઇ. સો. બા. હરગોવિન્દલાલ દ્વારકાદાસ કાઠાવાળા, વડોદરા કે. ખાતાના માજી ડિ. ત. સા. દલપતરામ પ્રાણજીવન અખ્તર, કચ્છના માજી એ. ઇન્સ્પેક્ટર.

દેશની કેળવણીમાં જાણીતા આગેવાન ગૃહસ્થો.

ઓનરેબલ ઝવેરીલાલ ઉમિયાશ કરે પાનિક
ઓનરેબલ કાપીનાથ ચર્ચકેતેલગ એમ. એ. એલ. એલ. બી.
સી. આઈ. ઇ. મુખ્યત્વે હાઈ કોર્ટના માજી જજ.

૪. શા. શા. ગાજીકલાલ અમૃતલાલ દવે, જોગળ ખાનગરમદ દળીળબાઈ સૂક્ષ્મ.
 શેઠ. હસ્તમંત્ર મહેરવાનજી માસ્તર, હેડમાસ્તર, ફરામંત્ર-પટેલ સૂક્ષ્મ.
 મુખ્યમંત્રી ગુજરાતી સ્કૂલનાં હેડમાસ્તરો.
 મે. ગુલાબદાસ સુન્દરદાસ ચોકસી. શેઠ. કકીરજી સોરાણજી મદ્રોહના.
 મે. પ્રાચીનવનદાસ દક્ષાનલ્લસ. મે. માણીકલાલ પીરજરામ અધ્યારુ.
 મે. દરકિષનદાસ ચિત્રલાલ. મે. આભારામ જ્યોતિષનદાસ.
 મે. ચિત્રદીકર કૃષ્ણજી બટ્ટ. મે. મોદનલાલ પ્રસાદરાય.
 શેઠ. મહેરવાનજી મોરાળજી દલાલ. મે. વ્રજલાલ પાનાચંદ.

મુખ્યમંત્રી અને ગુજરાતના બહુર હાથના મતો:—રોસત ગો-
 ક્તાર, મુખ્યમંત્રી સગાચાર, જામે જામદોદ, આળખારે સોદાગર, દેસરેદિન્દ
 ગુજરાતી, મળદાં પરસ્ત; રિપન રિપોર્ટર, ધન્ડીવન સ્પેક્ટેટર, ગુજરાત મિત્ર,
 પ્રજામિત્ર, સૂર્યપ્રકાશ, મુરત આળખાર, દેશામિત્ર, બક્ષ સગાચાર, દિતેમણ.

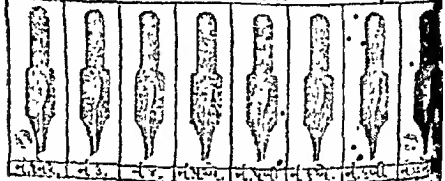
દસ્તકતશિક્ષક ટોપીચુકો નીચલી સરતોધી બજારેલ

૧. શેઠકે રૂપીએ દેશાવર્યા: માત્ર મંગાવનારા માસ્તરો તથા વ્યા-
 પારીઓ જેઓ, આજમાં ઓછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નક્ક ખરીદીએ
 તેઓને શેઠકે ૩૦ ટકા ડરકાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલ્વે,
 નો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે

૨. ૨૦૦ થી ઓછી ૨૫ નક્ક મુઠી મંગાવનારો શેઠકે ૩૫ ટકા ડરકા-
 ઉન્ટ મળશે, પણ રેલ્વે પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને મળે.

નમુના

આદરજી કાવસજી મારતરની
 દક્ષિણ ગિલ્ડ કોપી જુકોની
 સ્ટીલપેનોના

નં. ૧૦૬, નં. ૧૦૭, નં. ૧૦૮, નં. ૧૦૯, નં. ૧૧૦, નં. ૧૧૧, નં. ૧૧૨, નં. ૧૧૩

શાળા પત્ર પુસ્તક ૪૦ ની સમીક્ષા.

વિષય.	૫૪.
અમદાવાદ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા...	૨૫
અમર.	૧૨૨
દિગ્દાન્ડના કોડને લગતી સચનાઓ.	૩૦૬
દિગ્દાન્ડમાં ફરજિયાત કેળવણી...	૨૬૬
ધર્મર સ્તુતિનાં ગીત...	૨૦૮
કથિત પાઠની પરીક્ષા...	૨૬૨
કાગ્રી ચકાવવાના સ્કોલરશિપો...	૨૮
કિન્ડરગાર્ટન વિશે બાપણ ..	૨૯૭, ૩૨૮, ૩૬૩

કેળવણી ખાતાની અમરો:—

નિસાળોનાં ધનમ પત્રક.....	૨૦, ૫૬, ૧૬૦, ૨૮૮
પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષાઓની તારીખ...	૧૫૫
પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષાઓ માટે, દસમેલાં પુસ્તકો (સને ૧૯૦૧ ની) ...	૫૩
પરચૂરણ બહાર પાડેલો.....	૧૨૮, ૧૫૧, ૨૨૩, ૨૨૪, ૨૮૬, ૨૯૭, ૩૨૦, ૩૫૨

પ્રવેશક પરીક્ષાઓની તારીખ—અમદાવાદ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની.	૨૫૫
ગાર્ટન શિમેલ „ „	„
મહાલકમી „ „	૨૨૧
સેન્ટ્રલ મેલ „ „	૨૨૭
પ્રાથમિક શાળાઓના ઉપયોગ માટે મેન્યૂર ફરેલાં પુસ્તકો...	૩૮૩
સેન્ટ્રલ પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા માટે દસમેલાં પુસ્તકો...	૧૫૧
સ્કોલરશિપ પરીક્ષાઓની તારીખ—અમદાવાદ ઇન્ડિયા સ્કૂલ ફંડમોટી ખાપવાની.	૧૮૯
કાગ્રી મહાલકમી ફંડમોટી	„

૧૫.							૫૪.
/	સ્રી કેળવણીને ઉત્તેજન	...	...	...	...	...	૩૫૫
/	સ્રી શિક્ષકોને સચના...	...	...	...	...	...	૭૪
	હિન્દની રાજકીય ભૂગોળમાં એક પ્રાન્તનો વધારો....	...	...	...	...	...	૩૫૫
	રાડનું દૂક વર્ણન...	...	...	...	...	...	૨૮૧
	પત્ની શાળાઓ:—						
	અપૂર્ણાંક શિખવવાની યુક્તિ...	...	...	...	...	...	૨૨૯
	અભ્યાસ પત્રક...	...	...	...	...	...	૭
	એક ઘણો મહેનો દેખાવ	...	...	...	...	...	૧૯૯
	એક શિક્ષકની અસાધારણ હુશિયારી	...	...	...	...	...	૨૨૮
	ગણિત	...	...	...	...	...	૧૩૭
	ઘેર ખનાવેલાં ચિત્રો	...	...	...	...	...	„
	૧૪૩ બુદ્ધિનાં છોકરાં માટે ઇલાહેદી નિશાળો	...	...	...	...	...	૪૨
	નેડણીનું શિક્ષણ	...	...	...	...	...	૯
	નિબંધનો સુધારો	...	...	...	...	...	૧૩૫
	નિબંધ શિક્ષણ...	...	...	...	...	...	૩૬૧
	નિશાળનો વખત	...	...	...	...	...	૧૩૮
	બર્લિનના શિક્ષકો	...	...	...	...	...	૧૦૭
	બર્લિનની નિશાળોનાં મંકનો...	...	...	...	...	...	૧૦૬
	બર્લિનની સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ સ્કૂલ	...	...	...	...	...	૧૬૭
	જે શિક્ષણનાં સંગ્રહ સ્થાનો...	...	...	...	...	...	૧૦૮
	મરમોટ પ્રાણી વિષે પાઠ	...	...	...	...	...	૩૫૬
	માપકરણનો શરૂઆતનો પાઠ	...	...	...	...	...	૭૪
	શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓનો સમ્બન્ધ	...	...	...	...	...	૮
	હેલ નગરમાં ફ્રેન્ક વિદ્યાલય...	...	...	...	...	...	૨૬૦
	વનસ્પતિ વર્ણન—અતિવિષ્ણ	...	...	...	...	...	૫૬
	કાળીજીરી	...	...	...	...	...	૮૨
	ત્રાયમીન	...	...	...	...	...	૧૨૦
	નિરબિધી	...	...	...	...	...	૮૩

વિષય.	પૃષ્ઠ.
મંત્રીશ્રી... ..	૧૨૧
વખમો... ..	૫૭
વજનાગ... ..	૨૧
વિદ્યાના પાઠ—અવાજના પ્રયોગ... ..	૨૧૭
વિજ્ઞાનો પ્રયોગ... ..	૨૧૬
વિદ્યાર્થીઓને સૂચના... ..	૨૧૨
ગ્રંથોની વિભાજિત સ્વરૂપ... ..	૧૫, ૧૧૦, ૧૫૮, ૩૧૬
ગ્રંથોને બોધ... ..	૨૧૧
શુદ્ધિ... ..	૨૨૪
સને ૧૯૦૧ ની વસ્તી... ..	૧૧૫
સરકારી દસ્તાવેજ—સાતમા એડવર્ડ રાજા ગાદી નથીન થયો	
દરેક તથા તેમજ દરેકો એકરાર... ..	૧૨૬
સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠ—પેન્ટાગોન, હેક્ષાગોન, વગેરે... ..	૧૯
રાશ્ત્રમ્મ અને રાષ્ટ્રબોધ... ..	૧૭
વખતનું માપ... ..	૫૧, ૫૨, ૧૧૧, ૧૫૨
સ્ત્રી કેન્દ્રીય ઉત્તેજન... ..	૩૭૬

ગુજરાત શાळा પેત્ર.

પુસ્તક, ૬૦ મું. જાન્યુઆરી ૧૯૦૨. અંક ૧ લેા.

માસ.

સંવત ૧૯૫૬ ના આષાઢ માસનું કેળવણી પત્ર જેતાં વડોદરા કેળવણી ખાતાને ફેટલોક પદ્ધિવટ ઇમેજ સંન્યમાં નક્ક કરવા જેવો જણાય છે. એ પત્રમાં મેહેરજીાન વિદ્યાધિકારી સાહેબને નંબર ૧નો વટ હુકમ પ્રસિદ્ધ થયો છે, તેમાં સાંનું શિક્ષકોને સૂચવવામાં આવ્યું છે, કે ૩. ૧૨) અને તેથી કમી પગારના શિક્ષકોને ગાયન શાળાઓમાં વગર શીએ શિક્ષણ આપવામાં આવશે, અને જેઓ આ રીતે ગાયન શીખશે તેમને વિષે પ્રામોશન વખત વિચાર કરવામાં આવશે. મેહેરજીાન વિદ્યાધિકારી સાહેબ લખે છે કે, "જે શિક્ષકે ગાયન કળા જાણતા હોય તે તેઓ વિદ્યાર્થીઓને કવિતા તાલ જગ સાથે શિખવી શકે, તેથી શિક્ષણના કામમાં લાભ થવાનો." આ વાત ખરી છે, તે ઉપરાંત ગાયન એ કેળવણીનો એક જિયા પ્રકારનો વિષય છે. મિત્ર, ગાયન, આદિ વિષયો વિના રસ વૃત્તિ કેળવાતી નથી, સૌન્દર્યનું પૂરું જ્ઞાન થતું નથી, અને માણસની કેળવણી અપૂર્ણ રહે છે. જાણકોને કેળવનાર શિક્ષકને ગાયન આવડતું હોતું નથી, તેથી શિક્ષણના કામમાં ઘણી હરકત પડે છે. ખસુસ કરીને કિન્ડરગાર્ટન વર્ગનું કામ તે વિના ઘણું કાચું રહે છે. યુરોપના જ્યાં શિક્ષકો થોડું વધારે ગાયન જાણે છે, અને તે વિષય ઘણું ઠેકાણે પ્રાથમિક નિયામોનાં છોકરાંને પણ શિખવવામાં આવે છે. વડોદરા કેળવણી ખાતાએ શિક્ષકોને ગાયન શિખવવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો છે તે ઘણો સ્તુતિપાત્ર છે, અને તેની નક્ક ઇમેજ સંન્યમાં થવી જોઈએ. હમે આશા રાખીએ. છીએ કે કાલે કરીને ગાયન સામાન્ય શાળાના અભ્યાસ ક્રમનો એક વિષય થઈ પડશે.

ઉપરના પત્રમાં એક બીજી વાત નજરે પડે છે તે પણ વડોદરા કેળવણી ખાતાને જોય આપે છે, અને ઇમેજ સંન્યના કેળવણી ખાતાએ

નકલ કરવા જેવી છે, સાં જુદા જુદા વિષયોમાં સારામાં સારું કામ કરનાર શિક્ષકોને દર વર્ષે કાંઈક ધનામ આપવાનો વલિવટ જણાય છે. આ પત્રમાં જે ધનામો પ્રસિદ્ધ થયાં છે તેમાંથી કેટલાંક પ્લાન ખેંચે તેવાં છે. યોગ્ય ઘખસા નીચે આપીએ છીએ:—

નંબર. શિક્ષકનું નામ અને હોદ્દો. ધનામનું કારણ. રૂપિયા.

૧ દરિયાસ મેદાસમ, મહેસા- મુજિસ ડમ્મ બેલ્સની ૧૦
ધા સ. ગુ. શા. ના આસિ. ફ્રિસ દેશી માપનના તાલ

ઉપર બેસાડી સારી ચિ-
ત્તાઈક દરી દેખાડવા
ખાખત

૨ મુનીમાલ મગનમાલ, વિસ- દિન્ડરગાર્ટનનું કામ સા- ૧૫
નગર સ. ગુ. શા. ના આસિ. રી રીતે શિખવાડવા ખાલ

૩ મુબેરમાલ શીવગમ, વિસન- સાલ ડમ્મ બેલ્સની ફ્રિસ ૧૦
ગર સ. ગુ. શા. ના આસિ. તથા ક્વાપત વગેરેદિશખ-

વાડવા ખાલ

૪ જુદા નયુ, અમરેલી સ. ગુ. દિન્ડરગાર્ટનનો પિંચણ સારી ૭
શાળામાં આસિ. મહેનત ભઈ શિખંઆ

- ૧૦ રૂદરજી નથુભાઈ, મરોલી
તા. નંવસારી સ. ગુ. શા.
ના આસિ. કસરતનું કમ્પિસુરું કર્યા ૫
બાબત
- ૧૧ ક્રેમુરચંદ સદ્ગીચંદ, મહુવા
ધાણુકા ગૃહ શાળાના આસિ. સને ૧૮૯૮-૯૯ ની વાર્ષિક ૫
પરીક્ષાના ઉત્તમ પરિણામ
બદલ
- ૧૨ ખંડુભાઈ મોહનભાઈ, શે-
ખપુર તા. મહુવાં સ. ગુ.
શા. ના મહેતાજી વસ્તી કાળી પરજની છતાં ૧૫
એકન્દર દેખાવ, અભ્યાસ,
વ્યવસ્થા, નીતિ, ઇલાદિ
અતિ સંતોષદારક હોવા
બદલ
- ૨૦ હરગોવન જીવરામ, દીલેર
તા. શીતોરની આમ્ય શા-
ળાના મહેતાજી સારી રીતે કોપીઓ લખા- ૫
વ્યા બદલ
- ૨૧ અમરેતલાલ બાબરભાઈ,
કંડારી તા. ચારંદ ગુ. શા.
નાં મહેતાજી કથિતપાઠ ઉત્તમ રીતે આ- ૮
પેલા તે બદલ
- ૨૩ શીવાભાઈ ઉમેદભાઈ,
લાડોલ તા. વિજયપુર
શા. ના મહેતાજી શાળાના દરેક વર્ગમાં શિક્ષ- ૧૫
ણનું કામ ધણી ઉત્તમ રીતે ચ-
લાવ્યું, તથા કસરત ક્વાર્ટરનું
કામ તથા કિન્ડરગાર્ટનનું કામ
સારી રીતે ચલાવેલું, તથા દેશી
રમતો, સંભાષણો, અને કવિ-
તા સરસ હતાં, તેમ જ આક્ષર
બદલખેલ અને ગંજકે તથા
કથિત પાઠ સારી રીતે અપા-
મેલા વગેરે બદલ
- ૨૯ શાંતરામ નરહર, માંગરોલ
સ. ગુ. શા. ના આસિ. છોકરા છોકરીઓની હાજરી- ૫
માં વધારો કર્યા બદલ

૩૩ ધીરેપાંસિકર જાણુછ, • હિન્દુગાર્ટનનું શિક્ષણ ગાયન
જામજુગાર સ. ગુ. સા. સાથે, રમતો, સંસ્કારણ અને
ના મહેતાછ બવરયા સારી રાખ્યા જણ

ઉપર આપેલા યોગ દાખલાથી જણાય છે કે, કેટલીક જાણતોમાં
છેમ્છ રાજ્યના કેળવણી ખાતા કરતાં વડોદરાનું કેળવણી ખાતું ધણું આગળ
વધ્યું છે, અને સાં મહેતાછએને ઇનામો આપી વધારે કરવાને ઉત્તેજન
આપવામાં આવે છે એ ધણું સ્તુતિપાત્ર છે. સાં રમતો, હિન્દુગાર્ટન,
ગાયન, દ્રિસ, દ્યિત પાઠ, વગેરે વિષયો ઉપર સાં ખ્યાન અપાતું જણાય
છે. આ જાણતોમાં છેમ્છ રાજ્યની નિસાચો ધણી પાછળ છે. વડોદરા
રાજ્યના આસિરદંટો પળ હિન્દુગાર્ટન, સંગીત દ્રિસ, વગેરે માટે ઇનામો
મેળવી શક્યા છે તે ઉપરથી જણાય છે કે તેઓ આપણા આસિરદંટો
કરતાં વધારે દાગજી અને ખંતથી કામ કરે છે. એકન્દરે રમતે લાગે છે
કે આપણા ઇન્સ્પેક્ટરો, મહેતાછએ, અને આસિરદંટોએ વધારે જનગૃહ
મધે વડોદરા રાજ્યમાં દાખલ થતા મુધારાનું અનુકરણ કર્યું જોઈએ.
માત્ર જૂના વખતથી પડી ગયેલી પરંપરામાં આપ્તા કર્યું જાસ નથી. ઉપર
ખતાવેલા શિક્ષકો પૈકી જેઓ મુજિસલ દ્રિસ, રાજ્યભેલની દ્રિસ, વગેરે
નવીન વિષયો અભ્યાસે છે તેમની પાસેથી આપણા શિક્ષકો ત્રણ લખી
માદીની મેળવણી તો તેમને લાગે થયા પિના રહેશે નહિ. દરી એ શિક્ષકો
પોતે દ્રિસ, સંગીત, વગેરે કેવી રીતે અભ્યાસે છે તે જાણે લખી મોકલશે
તો અપના શિક્ષકોના લાભ ખાતર દમે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું. મહેતાછ-
એ જરાજર કામ કરતા નથી એવી રીતની જમે કોઈ કોઈ વખત પરી-
ક્ષા અધિકારીઓ તરફથી રૂબાં સાંભળીએ છીએ. પરંતુ નવી રીતનું
કામ કરતાં મહેતાછએને રહેશે જરાજર, તથા તે રીતે કામ કરતાં
તેમને ઉત્તેજન આપવું, એ પરીક્ષા અધિકારીઓનું કર્તવ્ય છે. એ મુજબ
યોગ તો રમતે ખાતી છે કે શિક્ષકો તેમને રૂબાં કરવાનું કામ
આપશે નહિ.

વડોદરા કેળવણી ખાતાએ પેલાના શિક્ષકોને ધણી સ્તુતી સ્તુતી
ખાતનો ઉપર સાં ખ્યાન આપવા જણાવ્યો છે, તેમાં દમે

બાગ કામ જોતા નથી. શિક્ષકો અને છોકરાઓએ મળી નિશાળના વાડામાં જાડો રોપવા તથા બાગો બંનાવવા જોઈએ. આ કામને માટે ઘટિત છનામે મળશે તો તે પણ સારું થશે એમ હમને ખાતરી છે. બાગકો પાસે બાગની કામ કરાવવાથી તેમની તનદુરસ્તી સુધરે છે, એટલું જ નહિ, પણ તેમની અવશોકન વગેરેની શક્તિઓ કેળવાય છે, અને તેમને કુદ્રતનો શોખ પેદા થાય છે. કુદ્રતનો સહવાસ કરવો એ કેળવણીનો અગત્યનો બાગ છે. માત્ર ચોપડીઓ ગોખવાનું નામ કેળવણી કહેવું એ ખોટી ભૂલ છે.

દુબારા ડ્રાંગનારને ખબર હશે કે યોડી સુદત થયાં ક્યૂઆનો બેટ અમેરિકાનાં યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સે સ્પેન પાસેથી જીતી લીધો છે. એ બેટના હવાના નગરમાં અમેરિકા ખંડના શોધનાર કોલમ્બસને દાટેલો હતો, સાંધી હવે સ્પેનિયર્ડ લોકો તેના મુઝાને સ્પેનમાં દાટવા માટે લઈ ગયા છે. કોલમ્બસે સ્પેનનાં રાજ સણીની મદદથી નવી દુનિયા શોધી કાઢી હતી, અને તેણે શોધેલો મુલક સ્પેનના રાજ્યમાં જોડાઈને એ દેશની સમૃદ્ધિ પણી જવાબી હતી. આ કારણથી સ્પેન કોલમ્બસનું ધણું ઉપકારી છે, અને તેના નામ તરફ ધણા માનથી જુએ છે. આ કારણથી તેની લાશને પાંછો સ્પેન લાવવામાં આવી છે. આ સુદાં કોલમ્બસને પાંચમી વાર જુગિદાદ કરવામાં આવશે. પોતાના મરણ વખત કોલમ્બસે પોતે શોધી કાઢેલા મુલકમાં દટાવાની ઇચ્છા જણાવી હતી. તે સને ૧૫૦૬ માં વેલાડોલીડમાં મરણ પામ્યો, તે વખત યોડી સુદત માટે તેને તે નગરના દેવળમાં દાટવામાં આવ્યો હતો. સાત વરસ પછી તેની લાશને સેવિલમાં લઈ જઈ ત્યાંના કાર્યુમિયન સાધુઓના સેન્ટોફ્રિસ્ટોના દેવળમાં દાટી હતી, અને તેની કબર પાસે તેની લાશ ઉપર તેના આશ્રયદાતા સ્પેનના ફર્ડિનાન્ડ રાજાએ એક સ્મરણ લેખ (epitaph) બોલો દ્યો હતો. સુમારે ૫૦ સૈંકા સુધી કોલમ્બસનું શરીર આ જગ્યાએ રહ્યું, પછી સને ૧૫૪૬ માં તેની મૂળની મુઝા પ્રમાણે તેની લાશને સેન ડોમિન્ગોનો બેટ જોતે તે વખત દિસ્પેનિઓસા કહેના દતા ત્યાં લઈ જવામાં આવી, અને તે જ વખત તેના દીકરા ડામેયોની લાશને પણ તે જ રથએ લઈ ગયા. જામે લાશોને સેન

હોમિન્હો બેટના જોઈ નામના નગરના દેવળમાં દાટવામાં આવી, અને
 સાં તે મુખારે અઢી સૈકા મુખી રહી. પછી સને ૧૭૬૫ માં એ બેટ
 ક્રાન્સને તાબે કરવાની જાર પડી, ત્યારે રોપેનને કોલમ્બસની લાશ નવા
 છતનારાના કબજામાં રાખવાનું હીક સાચું નહિ. તેથી તેને ઘણા માન
 અને દયદળાની સાથે એન હોમિન્હોથી ક્યૂઆ બેટનાં દવાના સદેરમાં સર્ધ
 જઈ સાંના દેવળમાં દારી. તે વખત યોડાં દારાં, યોડી માટી, અને રી-
 સાની જે પેટીમાં તેને બન્ધ રહ્યો હતો તેહણું રંગું હતું. હવે ક્યૂઆ બેટ
 બોયો એટલે રોપેનિયડો એ લાશને રોપેનમાં પાડી સર્ધ રૂપા છે અને તેને
 સાં બ્રહ્મિયદ કરશે.

એકમુદમાં શિક્ષક સમાજ રૂપે બોલતાં મિ. જ્યોર્જ ફિલ દે
 છે, કે વિદ્યાર્થી શાદળદો દોષ કે ખેડુત દોષ પણ કેળવણી આપવામાં
 તેને સમ્પૂર્ણ માન્યતા બનાવવાનો એક સરખી રીતે ઉદ્દેશ રાખવો જોઈએ.
 આપણે પ્રથમ માન્યતા ધરાવું છે અને પછી ખેડુત, વેપારી, કારીગર,
 શિક્ષક, વગીસ, ગ્રંથ કર્તા, રાજા, વગેરે ધરાવું છે. કેળવણી એવી રીતે આ-
 પની જોઈએ કે વિદ્યાર્થી જીવનમાં જીવનપણું સમજે, સલામતો યાપ, પ્રમા-
 નિકપણ અને પૂરી રીતે પોતાની હરજ બજાવે, વિદ્યાને તેની પોતાની
 ખાતર ન દેવાય, જે સાફ, મુદ્દર, અને ઉમદા દોષ તેમાં આનન્દ માને,
 શાન્ત મનથી અને ગતીરપણે વ્યાખ્યાની વિચાર કરનાં શીખે, અને આ
 જ સમુદાયમાં પોતાનું જવાબ સદીસલામત દેવારૂપી આર ને દેવાપણ અને
 જ્ઞાન દેઈએ તે તેનામાં આવે.

યુરોપની રાજાઓ.

(ચાલુ પુ. ૩૯ ના પૃષ્ઠ ૨૩૬ થી.)

૨૦. અભ્યાસ પત્રક.

જર્મનીની નિરાશોમાં દરેક શિક્ષકને ત્રણ વ્યવસ્થા પત્રક રાખવાં પડે છે: (૧) રોજલું હાજરી પત્રક, (૨) અભ્યાસ પત્રક, અને (૩) રોજનીશી. * અભ્યાસ પત્રકમાં દરેક વિષયને માટે જુદાં જુદાં મહોટાં ખાનાં રાખેલાં હોય છે. આ ખાનાંમાં દર રોજ દરેક વિષય પૂરો થયે તે વિષયમાં તે દિવસે જે અભ્યાસ આજ્યો હોય તે નોંધવામાં આવે છે, હું આ અભ્યાસ પત્રકનો નમૂનો નીચે આપું છું તે ઉપરથી માત્રમ પણ જો કે જર્મનીની નિરાશોમાં દરેક શિક્ષકે કરેલા કામની કેવી સારી નોંધ રખાય છે, અને વળી તે રાખવામાં બિલકુલ વજૂત નકામો જતો નથી:—

જૂગોળ. શિક્ષક: ગિ.—

એપ્રિલ ૨૭. જર્મનીની દક્ષિણે આવેલા પર્યંતો, નદીઓ, તથા નદીઓનાં મૂળ.

૧૮. મધ્ય યુરોપમાં ઘડતે વહેનારી નદીઓ.

૧૯. પ્રાચીન, એલ્યા, એડર, વિસ્તુલા, અને ડાન્યુબ, એ નદીઓ મારગે ચાલતો વેપાર.

૨૦. મધ્ય યુરોપનાં વ્યાપાર અને ઉદ્યોગનાં સ્થળ.

૨૧. જર્મનીનાં રાજ્યો; તે સમ્બંધી ઐતિહાસિક હકીકત.

૨૨. પુનરાવર્તન.

૨૪. જર્મનીના કાંઠાની ઇંગ્લાન્ડ તથા બીજા દેશોના કાંઠા સાથે સરખામણી.

૨૫. વેનિસ, રોમ, વગેરે શહેરોની ઐતિહાસિક હકીકત.

૨૬. યુરોપની દક્ષિણે આવેલાં જર્મનીની હદ.

૨૭. ડાન્યુબ નદીનો પ્રવાહ તથા તે ઉપર આવેલાં શહેરો.

૨૮. પુનરાવર્તન.
વગેરે, વગેરે.

* રોજનીશીમાં કેઈ ઉદાહરણે સારો અભ્યાસ કર્યો હોય અથવા શિક્ષકે શિક્ષક હોય તે, નોંધવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે દરેક વિષયના ખાનામાં તે વિષયમાં આસેલો અભ્યાસ દર રોજ પૂરવામાં આવે છે, અને તે પૂર્ણ પહેલાં શિક્ષક પોતાનો વર્ગ ઓળખે નથી. આ પત્રક શિક્ષકને પોતાને તેમ જ ઉપરી શિક્ષકને ઉપયોગી થઈ પડે છે. દરેક વિષયમાં કેટલો અભ્યાસ થયો છે, અને શું શું કરવાનું બાકી છે તે જોવું શિક્ષકને સહેલું પડે છે, અને ઉપરી શિક્ષકને દેખરેખ માટે આવી નોંધ ધણી ઉપયોગી થઈ પડે છે.

૨૨. શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓનો સમ્બંધ.

વારંવાર શિક્ષકો બદલાવાથી છોકરાંના અભ્યાસને ઘણું ખર્ચે પડેલું છે. જો કે નિયામના બધા શિક્ષકો સારા હોય તો પણ દરેક નવાં શિક્ષકને છોકરાંના ગુણ દોષથી માહિત થતાં કેટલોક વખત લાગે છે. છોકરાંના ગુણ દોષ જાણ્યા સિવાય શિક્ષક જે કેળવણી આપે તે જોઈએ તેવી કંઈ દાખલ નિવડતી નથી. વળી ત્યાં સુધીમાં શિક્ષક અનુભવજો ધણી બારે ભૂલો કરે છે. આ કાળજી નેટલો વખત દરેક શિક્ષકને છોકરાંના ગુણ દોષથી માહિત થતાં લાગે તેટલો કિમતી વખત નષ્ટામે જાય છે, જલકે નુકસાનારક થઈ પડે છે. આ ઉપરથી જર્મનોએ એક રિવાજ દાખલ કર્યો છે, અને મને જણાવતાં ખુશી ઉપજે છે કે તે રિવાજ અમેરિકામાં પણ ફેલાઈ જવાએ આસે છે. આ રિવાજ નીચે મુજબ છે:—

પ્રાથમિક નિયામોમાં દરેક શિક્ષકને પોતાના વર્ગની સાથે ઉપર મૂકવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે શિક્ષક ચાર વર્ષ સુધી એટલે પોતાના વર્ગનાં છોકરાં નિયામનો અભ્યાસ પૂરો કરે ત્યાં સુધી દરેક વર્ગમાં તેમની સાથે રહે છે. પ્રાથમિક નિયામનો અભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી તે છોકરાં મધ્યમ શાળામાં જાય છે એટલે તે શિક્ષક પાછો પહેલાં વર્ગમાં ચાલે છે. આ પ્રમાણે શિક્ષક તથા છોકરાંનો સમ્બંધ એક વર્ષ રહેવાને બાકે નિયામનો અભ્યાસની પૂરે પૂરી મુદત દરમ્યાન રહે છે.

મધ્યમ શાળામાં પણ તે જ રિવાજ આસે છે. પણ ત્યાં પ્રિન્સિપલને આવી રીતે વર્ગ બદલવો પડતો નથી. મોટા વર્ગમાં એટલે મોટો વર્ગના વર્ગમાં પ્રિન્સિપલ કામમ રહે છે. બાકીના વર્ગોમાં શિક્ષકો પોતાના

વર્ગની સાથે કિપર ચડે છે, અને ત્રીજા વર્ગની આખરે પ્રિન્સિપાલને ચોતાનો વર્ગ સોંપી પાછા પ્રથમથી સાર કરે છે. મધ્યેન. શાળામાં હેલા વર્ષમાં આવી રીતે કરવાનું કારણ એ છે કે છોકરાં ચોતાનો અભ્યાસ પૂરા કરે તે પહેલાં તેમના જ્ઞાનને બેઠતો આપે ગણે.

આં રિવાજ બેઠે લાભકારક છે તો પણ તેથી નુકસાન પણ છે. છતાં નિષ્પક્ષપાતપણે તપાસતાં તેથી નુકસાન કરતાં લાભ વધારે છે.

મિ. આર. એચ. કવીઝ આ સમ્બન્ધમાં નીચે મુજબ લખે છે:—

શિક્ષકો વારંવાર બહાવાથી છોકરાંના અભ્યાસની પદ્ધતિમાં વારંવાર ફેરફાર થાય છે તેથી તેમની કેળવણીને ખલેલ પહોંચે છે. કેટલીક જગ્યાએ વર્ષમાં ત્રણ વખત છોકરાં હપલા વર્ગમાં ચડે છે, ત્યાં છોકરાં દરેક શિક્ષકના દાય નીચે બાર તેર અઠવારિયાં રહે છે. અઢિયાં શિક્ષક અને છોકરાં એક ખીજતા ગુણ દોવથી માહીત થવા માંડે તે જ વખતે તેમને છૂટા પડવાનો વખત આવે છે. શિક્ષકે દરેક વિદ્યાર્થીની શક્તિ, સમજ, અને ટેવોથી માહીત થવું જોઈએ તે આવી નિશાળોમાં, અને ને નિશાળોમાં નર્પ દહાડે વનં બદલાય છે ત્યાં પણ કેટલેક દરત્તને બનવું નથી. મારે છોકરાં અને શિક્ષકોનો સમ્બન્ધ લાંબો વખત રહેવાની જરૂર છે. છતાં તેથી કેટલોક ગેરલાભ પણ છે. દરેક નિશાળમાં ઘોડા નબળા શિક્ષક પણ દોવ. આવા શિક્ષકોના દાય નીચે છોકરાં નિશાળનો આખો અભ્યાસ પૂરો કરે તો તેથી તેમને ધણું જ નુકસાન થવાનો સમ્ભવ છે.

૨૨. બેડણીનું શિક્ષણ.

• પ્રીતીસ પ્રશિયાના એલ્ફ્રેડેસ આમની એક નિશાળમાં મ્દે બેડણીનું શિક્ષણ બેચું તે ધણું જ ખુશી ગરેલું હતું. પ્રથમ છોકરાએ એક પેરે-આફ વાંક્યો. આ પેરેઆફમાં ઘણા અપરુ સખ્દો હતા. શિક્ષકે પ્રથમ છોકરાને અપરુ, સખ્દોની નોંધ લેવાને તથા એક છોકરાને તે સખ્દો દાખા પાટિયા પર લખવાને ફરમાવ્યું. પાટિયા પર લખેલા સખ્દો શિક્ષકે તપાસ્યા, અને તેમાં જે જે બેડણી અધરી હતી તે ખતાવી. પછી તેણે દરેક સખ્દની એક પછી એક બેડણી મોટે કરી ખતાવી. ત્યાર પછી આ અપરુ સખ્દો લપરીને ટૂંકાં વાક્યો ખનાવવામાં, અને તે વાક્યો પાટિયા પર કેટલાંક છોકરાં પાસે લખાવ્યાં. પછી તેણે પાટિયા પર લખેલા પાઠમાંના

શબ્દો જૂરી નંખાવ્યું. અને તે ખીન ઓઠગાઓ પાસે ફરીથી સંખાખ્યા.

આ બધું દેખી પછી શિક્ષક પાટિયા પર સખેલું બધું જૂરી નંખાવ્યું, અને ઓઠગાંને આ શબ્દો આવે એવાં દેટલાંક વાંચ્યો રહેટમાં સખાખ્યાં. ત્યારે ઓઠગાં સખતાં ત્યારે શિક્ષક આમ તેમ ફરતો, અને દ્રષ્ટિ ઓઠગાંની રહેટમાં હંઈ જૂલ તેની નજરે પડતી તે આસાપ્રીથી મુકારતો. ત્યાર પછી તેણે આવી રીતે રહેટમાં સખેલાં વાંચ્યોમાંથી દેટલાક શબ્દો જૂરી નંખાખ્યા, અને તે શબ્દોની જોડણી મ્હોટેથી જોણી ફરીથી સખવાને લઈ. આ પ્રમાણે શબ્દો સખવામાં, જૂરી નાખવામાં, અને ફરીથી સખવામાં ઓઠગાંને આખો દસાક ગયો, અને ઓઠગાંએ બધું દામ ખિસકુસ દંટાખ્યા મિત્રાપ મોળી થયું. આવી રીતે શીખેલા શબ્દો ખાતે દિવસે ફરી સખાવવામાં આવતા, અને ઓઠગાંને તે શબ્દો વાંચરી વાંચ્યો બિનાવવાં પડતાં. આવી રીતે શીખેલી જોડણી કંઈ પણ થાય તેનો દર દ્રષ્ટને ખ્યાલ આવતો.

કે જે જે શબ્દો અથવા વાક્યો છોકરાં ન સમજવાં હોય તે શિક્ષકને પૂછવાની ટેવ પાડવી. આથી છોકરાંને શું શું નથી આવડતું તે શિક્ષક વધારે સહેલાઈથી જાણી શકશે.

નિબંધ—નિબંધ કેમ શિખવવો તે સમ્યન્ધમાં એક ઇન્સ્પેક્ટર લખે છે, કે શિક્ષકે નિબંધના વિષયનું સઘળું વિવેચન જાતે ન કરતાં તે સમ્યન્ધી છોકરાંના વિચાર કઢાવવા. દાખલા તરીકે વરસાદ વિષે નિબંધ લખવા આપવો હોય તો વરસાદ શાથી થાય છે, વરસાદ થવાથી શા શા ફાયદા થાય છે, ગમેરે હકીકત જાતે ન કહી જતાં વરસાદ વિષે છોકરાં શું શું જાણે છે તે કઢાવવું. આની મતલબ એવી નથી કે શિક્ષકે બિલકુલ માહીતી આપવી નહિ. શિક્ષકે મદદગાર થઈ પડે એવી સૂચના કરતા જવું.

ઇતિહાસ—ઇતિહાસ કેમ શિખવવો તે સમ્યન્ધમાં એક ઇન્સ્પેક્ટર લખે છે, કે એક જાણવા જોગ સાલ લઈ તે સાલમાં બનેલા બનાવનો તથા તેની સાથે સમ્યન્ધ ધરાવતી આબુબાબુની હકીકતનો ઇતિહાસ શિખવવો. દાખલા તરીકે હિન્દુસ્તાનના ઇતિહાસમાં ૧૭૬૧ ની સાલ લઈ પાણીપતની લડાઈ થવાનાં કારણ, લડાઈનો હેવાલ, લડાઈનાં પરિણામ, તે વખત હિન્દમાં મુખ્ય રાજ્યો, આ રાજ્યો નબળાં પડી જવાથી ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યનો પ્રસાર થવો, ગમેરે હકીકત શિખવવી. આ પ્રમાણે મુખ્ય મુખ્ય સાસો, લઈ ઇતિહાસ શિખવવાથી છોકરાં સમ્યન્ધપૂર્વક પૂરો ઇતિહાસ શીખશે.

ક્રમિકા સન ૧૯૦૨, સંવત ૧૯૫૭-૫૮.

તારીખ.	મનુષ્યારી		દેવુઆરી.		માગ.		એપ્રિલ.		મે.		જૂન.	
	પાસ- માગ.		માદ- ફાગળ.		ફાગળ- ચૈત્ર.		ચૈત્ર- વૈશાખ.		વૈશાખ- જેઠ.		જેઠ- અષાઢ.	
	તિથિ.	નાર.	તિથિ.	નાર.	તિથિ.	નાર.	તિથિ.	નાર.	તિથિ.	નાર.	તિથિ.	નાર.
૧	૧૧	ગ.	૧૭	શુ.	૧૧	શુ.	૧૩	સો.	૧૩	બુ.	૧૪	સ.
૨	૧૨	બુ.	૧૮	સ.	૧૨	સ.	૧૪	મં.	૧૪	શુ.	૧૫	ર.
૩	૧૩	શુ.	૧૯	ર.	૧૩	ર.	૧૫	બુ.	૧૫	શુ.	૧૬	સો.
૪	૧૪	શુ.	૧	સો.	૧૪	સો.	૧	શુ.	૧	સ.	૨	મં.
૫	૧	સ.	૨	મં.	૧૫	મં.	૧	શુ.	૨	ર.	૩	બુ.
૬	૨	ર.	૩	બુ.	૧	બુ.	૩	સ.	૩	સો.	૪	શુ.
૭	૩	સો.	૪	શુ.	૨	શુ.	૩	ર.	૪	મં.	૫	શુ.
૮	૪	મં.	૫	શુ.	૩	શુ.	૪	સો.	૫	બુ.	૬	સ.
૯	૫	બુ.	૬	સ.	૪	સ.	૫	મં.	૬	શુ.	૭	ર.
૧૦	૫	શુ.	૭	ર.	૫	ર.	૬	બુ.	૭	શુ.	૮	સો.
૧૧	૬	શુ.	૭	મો.	૬	મો.	૭	શુ.	૮	સ.	૯	મં.
૧૨	૭	સ.	૮	મં.	૭	મં.	૮	શુ.	૯	ર.	૧૦	બુ.
૧૩	૮	ર.	૯	બુ.	૮	બુ.	૯	સ.	૧૦	સો.	૧૨	શુ.
૧૪	૯	મો.	૧૦	મં.	૯	શુ.	૧૦	ર.	૧૧	મં.	૧૨	શુ.
૧૫	૧૦	મં.	૧૧	શુ.	૧૦	શુ.	૧૧	સો.	૧૨	બુ.	૧૪	મં.
૧૬	૧૧	બુ.	૧૨	સ.	૧૧	સ.	૧૨	મં.	૧૩	શુ.	૧૬	ર.
૧૭	૧૨	શુ.	૧૩	ર.	૧૨	ર.	૧૩	બુ.	૧૪	શુ.	૧	સો.
૧૮	૧૩	શુ.	૧૪	મો.	૧૩	મો.	૧૪	શુ.	૧૬	સ.	૨	મં.
૧૯	૧૪	સ.	૧૬	મં.	૧૪	મં.	૧	શુ.	૧	ર.	૩	બુ.
૨૦	૧૬	ર.	૨	બુ.	૧૬	બુ.	૨	સ.	૨	સો.	૪	શુ.
૨૧	૧	મો.	૩	શુ.	૧	શુ.	૩	ર.	૪	મં.	૫	શુ.
૨૨	૨	મં.	૪	શુ.	૨	શુ.	૪	સો.	૫	બુ.	૬	સ.
૨૩	૩	બુ.	૫	સ.	૩	સ.	૫	મં.	૬	શુ.	૭	ર.
૨૪	૪	બુ.	૬	ર.	૪	ર.	૬	બુ.	૭	શુ.	૮	સો.
૨૫	૫	શુ.	૭	મો.	૫	મો.	૭	શુ.	૮	સ.	૯	મં.
૨૬	૬	સ.	૮	મં.	૭	મં.	૮	શુ.	૯	ર.	૧૦	બુ.
૨૭	૮	ર.	૯	બુ.	૮	બુ.	૯	સ.	૧૦	સો.	૧૧	શુ.
૨૮	૯	મો.	૧૦	શુ.	૯	શુ.	૧૦	ર.	૧૧	મં.	૧૨	શુ.
૨૯	૧૦	મં.			૧૦	શુ.	૧૧	સો.	૧૧	બુ.	૧૩	ર.

વાળ વાંતા.

જંગલ.

(જોડા વિશેના કથિત વાદના સમજ-ધર્મમાં દહેવાણી.)

કેશવસાથ કરીને એક ન્દાનો છોકરો એક વખત પોતાના મામાને
ગામ ગયો. કેશવસાથ દમેશ એક મ્હોટા શહેરમાં રહેતો હતો, સાં
મ્હોટાં કાદખાનાંની ચીમનીઓથી ધૂમાડો ધૂમાડો ધમ્ ધમ્ રહેતો હતો. સાં
બહુ જાડ જોવાનાં મગનાં નદિ. આ વખત કેશવસાથ પૂરેલ વહેણે જ
ગામડે ગયો હતો. સાં નવાઈ જેવી બટુ ચીંતે તેજે લેખી. લીલાં ખેતરો,
તેમાં ચરતી ગાયો, ડાંગરના ક્યારણ, દમગ અને ઘાંઘાંઘાં બરેલી ત-
ળાવ, વગેરે ધણી નવાઈ જેવી ચીંતે હતી. પણ એક વાતની તેને પસંદ
નવાઈ લાગી. તેજે પોતાના મામાને જંગલ વિશે વાત કરતો સાંભળ્યો,
પણ તે શું કરે તે તેનાથી બહુજર સમજાયું નહિ, અને તે જોવાનું મન
પણ થયું. એક દહડો વેળે તે વિશે મામાને પૂછ્યું. મામાએ જવાબ
દીધો, “ હા, કેશવસાથ, હું તને જંગલ વિશે વાત કરીશ, અને આપણા
ગામ પાસે જંગલ છે તે જોવા એ તેડી લઈશ. ”

મામો—“હા. બાવળને કાપીને તેની છલ ઉતારી લે છે. જાડ ઊંચું હોય સારે છલ ઉતારી લે તો જાડ મરી જાય. છલ ધોમડાં રંગવામાં કામ આવે છે. બાવળનાં લોકડાં શા અપમાં આવે છે તે તને ખબર છે?”

કેશવલાલ, બોલ્યો, “ના, મામા.”

મામાએ કહ્યું, “બાવળનાં લોકડાં બાળવાના અપમાં આવે છે. તેનાં જાડાનાં પૈડાં પણ કરે છે. સાગના થડને વહેરોને તેનાં પાટીઆં કરે છે તેની પેટીઓ, પાટલા, બારીઓ, બારણાં, વગેરે થાય છે. આપણા ઘરમાં પાટડા અને ચુંબલા છે, તથા છાપરે મોભ અને વળીઓ છે, તે સાગનાં છે. મહુડાના પણ પાટડા અને પાટીઆં થાય છે. મહુડાનાં ફૂલને મહુડાં કહે છે. તે સવારમાં વહેલાં જાડ પરથી ખરી પડે છે. તે ગરીબ લોક તાળાં ચૂસે છે, તથા એકઠાં કરી સૂકવે છે. મહુડાં ગરીબ લોક ખાવાના કામમાં લે છે. તેનો દારૂ પણ થાય છે. દારૂ પીએ તે ગાંડા થાય છે, માટે તે કાઈએ પીતો નહિ. મહુડાનાં ફૂળને ડોળી કહે છે. તેવું તેલ નીકળે છે, તેને ડોળાઈ કહે છે. ડોળાઈ બાળવાના અપમાં આવે છે. કાઈલોક તેને પૂરીઓ વગેરે તળવામાં પણ વાપરે છે. કાલે સવારે આપણે જંગલ ભેવે જઈશું.”

ખીજે દહાડે સવારે મામો બાણેજ જંગલમાં ગયા, સાં જાડોની ધરા તથા તેમાં ફીલજીલ કરતાં પક્ષીઓ ભેઈ કેશવલાલને બહુ મજા પડી. તે બોલ્યો, “મામા, આમાં ફરવાની બહુ મજા પડે છે. જાડ એટલાં બધાં છે કે મહારાથી ગણાતાં પણ નથી. આવડાં મ્હોટાં જાડ મ્હં કાઈ દહાડે જોયાં નથી. હું તમ્હારો બહુ ઉપકાર માનું છું કે આ બધું મ્હને બતાવ્યું.”

કેશવલાલ પોતાને ગામ પાછો ગયો, સારે તેણે જંગલ અને તેનાં રાખખસ જેવાં મ્હોટાં જાડની વાતો કરવા માંડી. આ સાંભળી તેના ન્હાના બાઈબન્ધાને બહુ નવાઈ લાગી.

શિક્ષકોની ત્રિમાસિક સ્પર્ધા.

ગઈ ત્રિમાસિક સ્પર્ધાનું પરિણામ નીચે પ્રમાણે છે:—

૧મ ૧ હો—૪ જણ, તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા, તેમાંથી

આમોજ નિવેશે ભર્યની મુનિસિયત રૂઢના મહેતાજી
મળેશકર અમથાસમ બદને ર. ૧) તું ઇનામ આપવા
માં આન્યું છે.

પ્રશ્ન ૨ જો—૪ જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર બતાવતા હતા, તેમાંથી
મહોબતસિદ્ધ મોતીભાઈ રાણા, રાજકોટ મેલ ટ્રેનિંગ કોલે-
જની પ્રાધિકારિય રૂઢના હેડ આસતરને ર. ૧) તું ઇનામ
આપવામાં આન્યું છે.

પ્રશ્ન ૩ જો—૨ જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા, તેમાંથી
વટાર તાલુકે પારડી નિવેશે સુરતની લોકલ બોર્ડ રૂઢના
મહેતાજી નીલાભાઈ ભાઈચંદરને ર. ૨) તું ઇનામ આ-
પવામાં આન્યું છે.

આ વિભાસિકમાં નીચેના પ્રશ્નના ઉત્તર મોકલવા:—

(૧) ક્યાં કારજથી ગંગા નદી પૂન્ય મળાય છે? ક્યા કારણને તમે વિ-
શેષ વજનદાર મળે છે અને સાચી? દિન્દુરતાનનો નકશો દેરી તેમાં
ગંગા નદીના પ્રદેશની દૃશ્ય બતાવે. ઇનામ ર. ૧-૮-૦.

(૨) મદીકાંઠામાં કોઈ જગ્યાએ મદી નદી આવેલી નથી હતાં તેનું નામ
મદીકાંઠા સાચી પડ્યું હશે? મહેવાસી લોક કોને કહે છે, તે દાલ
ક્યાં વસે છે, અને તેમને મહેવાસી કામી દલા દરી તે લખો. •

ઇનામ ર. ૧-૮-૦.

(૩) પદિપાળ વિશેષ કપિત પાકની સરખાવ રી રીને કરો: ૧ આ પાક
ક્યા પિરજનાં છેકરને ચિખરી ચકાસે? આ પાકમાં અવર તાપ
ગિનિદા હાંતાની સમજ રી રીતે આપશે? ઇનામ ર. ૨.)

ટીપ—માટે એપ્રિલ સને ૧૮૯૭ ના રાજ્ય પત્રમાં રચનાના નિયમે
લેવા. તા. ૨૦ મી ફેબ્રુઆરી પછી આવેલા ઉત્તરજણમાં લેવાશે નહિ.

અન્ય.

સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠ.

(ચાલુ પૃ. ૩૯ ના પૃષ્ઠ ૩૨૬ થી.)

પાઠ ૨ જો.

આકાર—રોમ્બસ (સમઘાતુ ચતુષ્કોણ) અને રોમ્બોઇડ.

સૂચના—દરેક નિશાળમાં આકારની પેટી હોવી જ જોઈએ; પણ જો તે ન હોય તો ત્વડા દાગળની બનાવેલી આકૃતિઓ આ પાઠ સિખવતી વખતે તૈયાર રાખવી.

હોકરાં પહેલાં ચોરસ અને ઓબ્લોન્ગ (દાટખૂણ ચતુષ્કોણ) વિષે શીખી ગયાં હોં માટે તીએ મુજબ સવાસો પૂછી તે આકૃતિઓ સાથે રોમ્બસ અને રોમ્બોઇડની સરખામણી કરાવવી:—

“ (ચોરસ અને રોમ્બસ એ બે આકૃતિઓ બતાવી) જુઓ, આ બે આકૃતિઓ સરખી છે કે ? ” ના સાહેબ.

“ (ચોરસ બતાવી) આ આકૃતિને કેટલી બાજુઓ છે ? ” ચાર.

“ (રોમ્બસ બતાવી) આ આકૃતિને કેટલી બાજુઓ છે ? ” ચાર.

“ સારે આ બે આકૃતિઓ કથી કથી બાબતમાં મળતી છે ? ” દરેકને ચાર બાજુઓ છે.

“ ચોરસની બાજુઓ વિશે તમે શું શીખી ગયા છે ? ” ચોરસની ચારે બાજુઓ લંબાઈમાં સરખી છે.

“ હું આ બીજી આકૃતિની બાજુઓ માપું છું તે જુઓ. હવે તમે આ બાજુઓ વિશે શું કહી શકો છે ? ” આ સઘળી બાજુઓ પણ લંબાઈમાં સરખી છે.

“ સારે આ બંને આકૃતિઓ કથી કથી બાબતમાં મળતી છે ? ” દરેક આકૃતિને ચાર બાજુઓ છે, અને તે ચારે બાજુઓ લંબાઈમાં સરખી છે.

“ સારે આ બંને આકૃતિઓમાં કથી બાબતમાં મળતાપણ નથી ? ” ચોરસના ખૂણા કાટખૂણા છે, અને બીજી આકૃતિના ખૂણા કાટખૂણા નથી.

“આ આદિતિ (રોમ્બસ) ના કેટલા ખૂણા હાટખૂણાથી મેળાતા છે ?” બે.

“આ ખૂણાને આપણે કેવા ખૂણા કહીએ છીએ ?” પહોળા ખૂણા.

“અને આ આદિતિ (રોમ્બસ) ના કેટલા ખૂણા હાટખૂણાથી ન્દાના છે ?” બે.

“હાટખૂણાથી ન્દાના ખૂણાને આપણે શું કહીએ છીએ ?” સાંકડા ખૂણા.

“તારે આ આદિતિની ચારે બાજુઓ સરખી છે, પણ તેના બે ખૂણા પહોળા ખૂણા અને બે સાંકડા ખૂણા છે. આ આદિતિને રોમ્બસ (સમબાજુ ચતુષ્કોણ) કહે છે.”

“હમન, હવે તમે રોમ્બસની બાહ્ય બેઠો ન્દાઓ.” રોમ્બસની ચારે બાજુઓ સરખી છે, પણ તેના બે ખૂણા પહોળા ખૂણા અને બે સાંકડા ખૂણા છે.

આવી રીતે રોમ્બસની બાહ્ય સિખર્યા પછી શિશુને ઓખોળા અને રોમ્બોઇડની સરખામણી કરાવી રોમ્બોઇડની બાહ્ય દર્શાવી.

ઉપર મુજબ સવાલ પૂછવાથી છોકરાં રોમ્બોઇડ વિશે નીચે મુજબ કહી શકશે:—

રોમ્બોઇડની સામગ્રામેની બાજુઓ સરખી છે, પણ બધી બાજુઓ સરખી નથી. રોમ્બસની માફક તેના બે ખૂણા પહોળા ખૂણા અને બે સાંકડા ખૂણા છે.

આવી રીતે સિખર્યા પછી એકમ, ઓખોળા, રોમ્બમ, અને રોમ્બોઇડની બાહ્ય એક છોકરા પાસે શિશુને બોલાવવી, અને દરેકની એક બીજા સાથે સરખામણી કરાવી. ત્યાર પછી આ આદિતિનો દાંત પાંચ પાંચ દર્શાવી, અને તેની નીચે તેનાં નામ મેળાઈ આપે સખાવવાં. વળી પોતા વડાખૂર્માં સુગીએ ખેંચી આદિતિનો જનાવજા છોકરોને કહેવું.

પાઠ ૩ નો.

આકાર— પેન્ડાગોન (પંચકોણાકૃતિ), હેક્ટાગોન (ષટ્કોણાકૃતિ), હેપ્ટાગોન (સપ્તકોણાકૃતિ), અને ઓક્ટાગોન (અષ્ટકોણાકૃતિ).

આ પાઠ શિખતી વખતે આકારની પેટી હોય તો ઠીક; નહિ તો ખાસ કાગળની ખનાવેલી આકૃતિઓ તૈયાર રાખવી.

શિક્ષકે દરેક આકૃતિ એક પછી એક હાથમાં લઈ છોકરાંને તેની બાબતો તથા ખૂણા ગણવા કહેવું.

છોકરાં ગણીને દલી શકશે કે પેન્ડાગોનને પાંચ બાબતો અને પાંચ ખૂણા, હેક્ટાગોનને છ બાબતો અને છ ખૂણા, હેપ્ટાગોનને સાત બાબતો અને સાત ખૂણા, અને ઓક્ટાગોનને આઠ બાબતો તથા આઠ ખૂણા છે.

ત્યાર પછી શિક્ષકે છોકરાંને કહેવું કે પેન્ડાગોન, હેક્ટાગોન, વગેરેની સઘળી બાબતો સરખી હોય છે પણ ખરી, અને નથી પણ હોતી. જે પેન્ડાગોન, હેક્ટાગોન, વગેરેની સઘળી બાબતો સરખી હોય છે તેને સમબાબુ પેન્ડાગોન (પંચકોણાકૃતિ), સમબાબુ હેક્ટાગોન (ષટ્કોણાકૃતિ), વગેરે કહે છે. જેની બાબતો સરખી હોતી નથી તેને વિષમ બાબુ પેન્ડાગોન વગેરે કહે છે. શિક્ષકે છોકરાંને સમબાબુ અને વિષમ બાબુ પેન્ડાગોન, હેક્ટાગોન, વગેરે આકૃતિઓ બતાવવી તથા તેની બાબતો બતાવવી.

છેવટે શિક્ષકે આ આકૃતિઓ પાટિયા પર દોરવી, અને છોકરાંને તે સુઝતી રીતે પર દોરવા કહેવું. વળી પોતા વડાણમાં સળીઓ ખોરી આ આકૃતિઓ બનાવવા છોકરાંને કહેવું.

રૂંઝ તથા આકારના પાઠ શિખત્યા પછી રંગ તથા આકારનો એકઠો પાઠ પણ શિખવી શકાશે.

પ્રાણી વર્ણન.

પ્રાણી વર્ણન.

કસ્તુરી બળદ.

વર્ગ-કસોડવાળાં.

જાત-સ્તનવાળાં.

પ્રકાર-વાણિજ્યનારાં.

આ પ્રાણી કેટલીક વાતે ઘેરાંને અને કેટલીક વાતે બળદને મળતું આવે છે. તેનું માથું મોટું અને પડોળું છે. તેનું કપાળ આગળ ઉપરથી આવેલું છે, અને તેના મોઢાના ઉડા પર લાગેલો છે. તેનાં શિંગડાં મૂળ આગળથી બહુ પડોળાં છે, અને નરના માથા ઉપર તે બન્ને શિંગડાં એક જ જગ્યાએથી જુદી જુદી દિશામાં દેખાતાં હોય એવાં દેખાય છે. માથા ઉપરથી હાથે ન જતાં તે નીચલી તરફ વળીને પડોળાં થાય છે, અને ઉપર તેમની અગ્રીઓ ઉપરથી મળ વળે છે. તે શિંગડાં વાંક સાથે બે ટુટ સાંખાં અને મૂળ આગળ બે ટુટના ઘેરાવા જેટલાં જડાં હોય છે. કાંઈ કાંઈ વખત બે શિંગડાંનું વચ્ચે દોડ મળ થાય છે. આ પ્રાણીનાં આંખવો દૂકાં અને પગ પરના લાગ પગ દૂકાં હોય છે. તેની પૂછડી દંડી અને તે પર એટલા સાંખા લાગેલો છે અને નીચે જુલ્યા છે કે તેને પૂછડી છે કે નહિ તે નજરે લેઈ સમજાતું નથી. કસ્તુરી બળદ જેને આસમાની છે. માથા એટલે કસ્તુરી માથે બળદ કરતાં કરતાં ન્દાની અને તેનાં શિંગડાં પગ ન્દાનાં હોય છે. માથાની છાતી અને મળા પરના લાગ પગ દૂકાં હોય છે. આ પ્રાણીના સરીર પર બહુ મોટા સાંખા લાગેલો નીચલી તરફ જમીન સુધી સરકે છે, તેથી તેનું આખું સરીર લાગમાં દસેલું રહે છે, અને તેથી તે છે તેના કરતાં મોટું દેખાય છે. તેના માથા અને આખા સરીર પર સાંખા લાગેલો છે. હજુ મોં પડેલા લોક દૂકાં હોય છે. સાંખા લાગતી નીચે છે જીભા જીભ જેવા લાગેલો હોય છે. લાગને લીધે આ પ્રાણી ઈંચ મુલકમાં અને મરકમાં રહે છે તેના પગનું પગનું રેન્ડીપરના પાવલા જેવું છે.

દક્ષિણ તરફ ઉતરી આવતાં જણાય છે; તેમ જ એલાંક છેક ઉત્તર તરફ પણ જાય છે. શ્રીનલેન્ડ, સ્પીટઝ બર્જન, અને સૈબિરિયામાં આ પ્રાણીની વસ્તી નથી.

લક્ષણ—જે કંઈ તેના પગ દૃઢ છે, છતાં તે ચંચળ અને ઢોડવામાં ઝડપવાળું છે. ઊંચા અને ઊંચા કરાડા પર તે સહેજાઈથી ચઢી જાય છે. આ પ્રાણીઓ ત્રીસ ચાલીસનાં ટાળાં બંધ રહે છે. વરૂ અને રીંછ તેના કદા શત્રુ છે; પણ તેનાં શિંગડાં એટલાં જોરવાર છે કે તે વતી તેમનો તે ધણુ કદાકી નાખે છે. આ પ્રાણીઓનાં ટાળાં પર બંદૂકની ગોળા મારી શિકારીઓ સંતાઈ રહે છે, ત્યારે તે બિચારાં અવાજને જૂલથી આઠાશની ગર્જના સમજી પાસે પાસે આવી ટાળું વળી જાય છે; પણ પોતાના દુશ્મનને નજરે જોતાં જ ઝડપથી ડુંગરોમાં નાસી જાય છે. તેમ છતાં પણ સામા થવાની જરૂર પડે છે ત્યારે શિકારીઓ પર તે તૂટી પડે છે. આવી વખતે જો શિકારી સાવચેત ન રહે તો તેના જીવનું જોખમ થાય છે. અન્દર અન્દર નર પ્રાણીઓ લટે છે તેમાં તેમનો મ્હોટો નાશ થાય છે.

ઉત્તર અમેરિકાના ઇન્ડિઅનો શિકાર કરી તેનું માંસ ખાય છે, તે માંસમાં કસ્તૂરીના જેવી તીવ્ર વાસ રહેલી હોય છે, અને તેથી જ આ બળદને કસ્તૂરી બળદ કહેવામાં આવે છે. કેટલાક લોકો આ પ્રાણીના પૂછાની ટોપીઓ બનાવી પહેરે છે; કારણ કે ટોપીઓ પરના વાળ મ્હો પર લટકતા રહેવાથી મચ્છર કે ઝાંસ પહેરનારના મ્હો પર કરડી શકતા નથી. તેના શરીર પર લાંબા વાળની નીચે ઊંચા ઝીણા વાળને વણીને તેનાં રેશમના કરતાં પણ સુંવાળાં કપડાં બનાવવામાં આવે છે. કસ્તૂરી બળદના શિંગડાના મૂળ આગળના પહોળા ભાગનો વાસણુ તરીકે ઉપયોગ થાય છે.

વનસ્પતિ વર્ણન.

અસલના વનસ્પતિમાં વનસ્પતિના અભ્યાસ પાછળ વિશેષ ધ્યાન આપવામાં આવતું હતું તે જાત સંસ્કૃતમાં તે વિષયનાં પુસ્તકો છે તે ઉપરથી સાબિત થાય છે. તોપણ યુરોપના વિદ્વાનોએ હાલમાં જે રીતે વનસ્પતિ શાસ્ત્રને બિશ્લેષ્યું છે, અને તેનું વર્ણન કર્યું છે તેવી બારીકાઈથી તે વિષય

ઉપર અસમન્ન વખતમાં ધ્યાન આપવામાં આવ્યું હોય તેનું જૂનાં પુસ્તકો ઉપરથી જણાતું નથી. વૈદક શાસ્ત્રમાં વનસ્પતિઓનો ઉપયોગ હોવાથી રૂકત જોઈએ તેટલું જ જ્ઞાન વૈદ્યોએ આજળ મેળવ્યું હશે, પણ વેપાર, ઉદ્યોગ, દુનર દગા, વગેરેના ઉપયોગ સાર વનસ્પતિના જ્ઞાનનો વિશેષ ઉપયોગ થયો હોય તેનું પુસ્તકો ઉપરથી જણાતું નથી. મધ્ય વખતમાં તો વનસ્પતિ ઉપર ખિસખિસ ધ્યાન આપવામાં આવ્યું નહિ, તેથી ઘણી ખરી વનસ્પતિઓની તો ઝાળખાણ પણ જતી રહી. દાસમાં આ દેશની વનસ્પતિ ઉપર દિવસે દિવસે વધારે ધ્યાન અપાતું જાય છે, અને દિન્દુસ્તાનની વનસ્પતિમાંથી દવા, ગુંદ, ધમારતી લોકમાં, રંગ, વગેરે કેવી રીતે સારાં અને વધારે ઉત્પન્ન થઈ શકે, તે આપણી સરકારનો મૂર્ખ હેતુ હોવાથી દાસમાં જંગલ ખાતું (Forest Department) સ્થાપકમાં આવ્યું છે. જુદા જુદા પ્રાન્તોમાં થતી વનસ્પતિઓનો અભ્યાસ અને અનુભવ એક માથાસને કરવો હોય તો તેને તે મુશ્કેલ પડે છે, પણ વખતો વખત સરકાર તરફથી, તેમ જ કેટલીક વાર પ્રજા તરફથી જુદા જુદા ભાગોમાં વનસ્પતિ અને તેની પેદાશોનાં પ્રદર્શનો બરવામાં આવે છે; વળી કેટલાંક ખેડાં શહેરોમાં તેનાં સંમદર્યાનો સમવામાં આવેલાં છે, સાં જઈ જોવાથી ઘણા અનુભવ મળે છે. આવી જગ્યાઓએ જોવાથી બાલુમ પડશે કે આપણા દેશની વનસ્પતિ પેદાશના નમૂના કેટલા સંખ્યાબંધ છે, તેમ તેના ઉપયોગીપણાનું જો જ્ઞાન હોય તો આપણા વેપાર ઉદ્યોગને કેટલે જણો ફાયદો થાય.

ગુજરાતની બાજમાં વનસ્પતિનું વિગત વધુ વર્ધન કરેલાં પુસ્તકો જોવામાં આવતાં નથી. કુરોપના વિદ્વાનોએ વનસ્પતિના વર્ગ પાડેલા છે, અને તે દરેક વર્ગમાં આવતી વનસ્પતિઓની જાતો અને ઉપજાતો પાડેલી છે. વનસ્પતિ વર્ધનના મધ્યાગ્રા નીચે દેવે પડીને વિવિધ લખાણમાં આવશે. તેમાં દરેક વનસ્પતિનું લેટીન આજનું નામ, તેનું ઉચેષ્ટ ચાલતું નામ, અને દિન્દુસ્તાનના જુદા જુદા જાતોમાં જે રંગી નામોથી તે વનસ્પતિઓ લખાતી હશે તે નામો અને તેનો વર્ગ આપવામાં આવશે; કારણ કે એક જ રંગી નામની જુદી જુદી વનસ્પતિઓ પણ હોય છે, ત્યારે તેનાં વિદ્વાનોએ અપેક્ષા નહિ વસદ તે ઝોળખાં સમજી નથી. ત્યારે પડી તે

વનસ્પતિને ઊગવાની જગા, તેની રચના, તેના વર્ણના જુદા જુદા ભાગો અને તેના ગુણ દોષ આપવામાં આવશે.

વછનાગ.

વર્ગ—વેન-કયુલેસી.

લેટીન નામ—એકોનાઇટમ ફેરોક્ષ. ઇંગ્રેજી નામ—એકોનાઇટ.

દેશી નામ—સંસ્કૃત વત્સનાભ; હિન્દી ખિખ, ખિખ, વછનાગ; મ-

રાઠી વછનાગ; ગુજરાતી વછનાગ.

જગા—ઉત્તર હિન્દુસ્તાનનાં જંગલો, નેપાળ, કુમાયુન પ્રાન્ત. ઈડા દેશોમાં આ જાતના છોડ દરિયાની સપાટીથી દસ હજાર ફુટની ઊંચાઇએ જોવામાં આવે છે.

વપરાતા ભાગ—મૂળીયાં કે મૂળની ગાંઠો.

રચના—વછનાગના છોડ સીધા જે ત્રણ ફુટ ઊંચા વધે છે. તે પર બદામી આકારનાં ગોળ, અને કોરમાં પાંચ દાંતા પડેલાં પાંદડાં ઊગે છે. તેને ઘેરા આસમાની રંગનાં મોટાં ફૂલ આવે છે. આ છોડને જે ત્રણ મૂળ ફૂટે છે અને તે પર ઝીણા રેસા ઊગે છે. બજારમાં જે પદાર્થ વછનાગને નામે વેચાય છે તે આ છોડનાં મૂળ છે. જે જાતના વછનાગ બજારમાં વેચાય છે, તેમાં એકનો રંગ કાળો છે અને બીજનો સફેદ છે. કાળા રંગનાને શિંગીઓ કે શિંગડીઓ વછનાગ અને સફેદને ઘોળો કે લાહોરી વછનાગ કહે છે. દેશી વૈદો હજુ ભાગે કાળો વાપરે છે, અને ઇંગ્રેજ દવાઓમાં સફેદ વધારે વપરાય છે. શિંગડીઓ વછનાગ કાળા રંગનો અને ન્હાના હરણુનાં શિંગડાંના આકારનો થાય છે. તેની ત્રણ ચાર ઇંચ લાંબી ગાંઠો મળે છે, તે ભાગમાં અન્દરથી ભૂરાશ પડતા કાળા રંગની દેખાય છે. તેની વાસ કરડી અને જલદ છે. તે બેજમાં હળાઈને નરમ અને ચીકણો બને છે. લાહોરી વછનાગ ભાગમાં અન્દરથી સફેદ રંગનો અને કઠણ છે. શુદ્ધ કરવાથી પણ પ્રહેલી જાતના વછનાગની ગંધ જતી નથી, તેથી યૂરોપમાં તે વધારે વપરાતો નથી.

ઇતિહાસ અને ઉપયોગ—હિન્દુ ગ્રંથકારોએ અદાર જાતના વ-

સાલ-૨૦૦ નીચે છે. આમ થવાનાં કારણ ગઈ સાલનો સખત દુકાળ, તથા પરીક્ષા વખતે આખા મુજરાતમાં ચાલતો તાવનો ઉપદ્રવ, વગેરે છે. આશા છે કે આવતી પરીક્ષામાં ઈશ્વરકૃપાથી ઉમેદવારોની સંખ્યા અસલ મુજબ થશે.

અમદાવાદ.

તા. ૩૦-૧૨-૧૯૦૦

MADHAVLAL HARILAL

DESAI,

પ્રિન્સિપાલ, મુજરાત મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ.

દાઝી શહાબુદ્દીન સ્કોલરશિપો.

દાર્ઝ અને સ્પેશલ સ્કૂલોમાં દાઝી શહાબુદ્દીન સ્કોલર-
શિપો આપવાના કામચલાઉ ધારા.

મરદુમ ખા. બા. દાઝી શહાબુદ્દીન મી. આઇ. મ. એ મુસલમાન કોમની કેમ્પસીના ઉત્તેજન માટે એક લાખ રૂપિયાની રકમ સરકારને આપેલી છે. તે રકમમાંથી નીચે પ્રમાણે સ્કોલરશિપો નીચે જાણીતી જિલ્લાઓમાં ખીજો દુકમ થતા મુખી આપવાનું નામદાર મળ્યું છે. દાઝી શહાબુદ્દીન સ્કોલરશિપો છે:—

વિભાગ.	જિલ્લો.	દર વર્ષે આપવાની સ્કોલરશિપો.
મધ્ય વિભાગ.	ખાનદેશ	૧
	સોલાપુર	૧
વિતર વિભાગ.	અમદાવાદ.....	૧
	ખેડ	૧
દક્ષિણ વિભાગ.	ધારવાડ	૧
	વીંછપુર	૧
	કુલ ..	૫

૨. ઉપર જાણીતી જિલ્લાઓમાં આપેલી કોઈ પણ સરકારી અથવા મુસ્લિમની રજીસ્ટ્રેશન નીચેની સૂચિના મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ આ સ્કોલરશિપો માટે રજા કરી શકે. પણ રજાની પરીક્ષાની તારીખ પહેલાં

આ છાત્રામાં આ છાત્ર બાર મહિના તેમણે આ સ્કૂલમાં અભ્યાસ કરેલો હોવો જોઈશે.

૪. આ સ્કોલરશિપો માટે દર વર્ષે સપ્ટેમ્બર મહિનામાં પરીક્ષા થશે. જે ઉમેદવારોની ઉંમર સપ્ટેમ્બરની ૧લી તારીખે ૧૫ વર્ષ ઉપર હશે તેમને પરીક્ષામાં દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.

૫. દરેક જિલ્લાને માટે એન્સુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરે નીમેલી કમિટી પરીક્ષાના પરિણામ પ્રમાણે સ્કોલરશિપ આપશે. પરીક્ષાનાં મધ્ય સરકારી ગેઝીટમાં જાહેર કરવામાં આવશે. સ્કોલરશિપ મેળવનારનાં નામ જે સ્કૂલમાં તેમણે અભ્યાસ કર્યો હશે તે સ્કૂલના નામ સાથે દર વર્ષે સરકારી ગેઝીટમાં પ્રસિદ્ધ થશે.

૬. પરીક્ષામાં દાખલ થવાની અરજીઓ જાપેલા ફોર્મ ઉપર કરવી. એન્સુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરને અરજ કરવાથી આ ફોર્મની નકલો મળશે. દરેક ઉમેદવાર પાસેથી પરીક્ષાની શીના ૩. ૨) લેવામાં આવશે.

૭. પરિશિષ્ટ અ માં જણાવેલા વિષયોમાં પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

૮. સ્કોલરશિપ મેળવનાર વિદ્યાર્થી કેળવણી ખાતાએ માન્ય કરેલી અને સરકારે દર્શાવેલો અભ્યાસક્રમ અલાવનારી હકાકાની કોઈ પણ જાણીતામાં નિયમિત હાજરી અને સારી વર્તણૂક સાથે સન્તોષકારક અભ્યાસ કરશે તો પરીક્ષા પછીના જાન્યુઆરી માસની ૧લી તારીખથી તેને દર મહિને રૂ. ૫ લેખે ચાર વર્ષ સુધી સ્કોલરશિપ મળશે. એન્સુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની મારફત ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનની મંજૂરી લીધા સિવાય ગેરવર્તણૂક અથવા બીજા કારણસર કોઈ સ્કોલરની સ્કોલરશિપ અંત કરી શકાશે નહિ. સ્કૂલની વાર્ષિક તપાસણી વખતે તે સ્કૂલમાં અભ્યાસ કરનારા બધા સ્કોલરોને ઇન્સ્પેક્ટર રજા હાજર થવું પડશે.

૯. એન્સુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર અથવા ડેપુટી એન્સુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઇમે તે વખતે આ સ્કોલરોની પરીક્ષા લઈ શકશે, અને તેમનો અભ્યાસ અસન્તોષકારક માલૂમ પડશે તો તેમની સ્કોલરશિપ અંત કરી શકશે.

૧૦. કોઈ પણ સ્કોલર એન્સુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની મંજૂરી સિવાય એક સ્કૂલમાંથી બીજી સ્કૂલમાં જઈ શકશે નહિ.

૧૧. સરકારી સ્કૂલોમાં અભ્યાસ કરનાર સ્કોલરોને બીજા વિદ્યાર્થીઓ જે શી આપવા હશે તે આપવી પડશે.

પરિશિષ્ટ અ.

પરીક્ષાના વિષયો.

(ત્રિકાની દેશી ભાષા મારફત પરીક્ષા સેવામાં આવશે.)

વિષય ૧ લો—ગણિત—વ્યવહારી અને દર્શક અંપૂર્ણ, નિર્ણયી અને બહુરાશી, સાદુ વ્યાખ્યા અને પાંતી.

વિષય ૨ જો—દેશી ભાષા—મરાઠી, ગુજરાતી, અને કાનેરી સરકારી વાંચન માળાની હેક્ષા ચોપડીના નેટલી અપરી દાર્ઠ પજ ચોપડીનું વાંચન વ્યાખ્યા સાથે, ટપુનાથ પરિણતના કાવ્ય નેટલા અપરા કાવ્યમાંથી ૧૫૦ શીટીનું વાંચન તથા સમજુતી. દરિતાની ૧૦૦ શીટીનો મુખ પાઠ. (દરિતાને બદલે ઉરુ વાંચન સેખન ભયવા આરથી કે કારસી ભાષાનું ચોટું જ્ઞાન આશરો.)

વાંચન ચોપડીમાંથી ૫ શીટીનું ઇક્ટેસન. વદિવટી અક્ષરે લખેલી આખી કોપી છુક બતાવવી. ઉમેજ વાંચન ચોપડીમાંથી ૫ શીટીનો તરજુમો.

વિષય ૩ જો—હિન્દુસ્તાનનો ઇતિહાસ તથા જૂગોળ.

વિષય ૪ જો—ઉમેજ—ઉમેજ વાંચન માળાની ૪ જ ચોપડી નેટલી અપરી ચોપડીનું વાંચન, દેશી ભાષામાં સમજુતી તથા ઉમેજમાં સાદા પદ્ધતિ સાથે.

નવાના આધરે લખેલી આખી કોપી છુક બતાવવી.

વાંચન માળાની ત્રીજી ચોપડી (ગુજરાતી, મરાઠી, કે કાનેરી) નેટલી અપરી દાર્ઠ પજ ચોપડીમાંથી પોમ નવાનાં વાંચનો ઉમેજમાં તરજુમો. નેટલી ખ્યાનમાં લેવાશે.

નારણ ૩. ૩) મહીજ. ચલોડના પટેલ કાશીભાઈ નયુભાઈ ૩. ૪-૪-૦ એાડ. સોજાના મુનીલાલ કશીભાઈ ૩. ૧૭), નડીઆદના દે-
શાઈ અમયાભાઈ ખેચરભાઈ. ૩. ૧૩-૮-૦ વડચલ. પટેલ ઈશ્વરભાઈ ગી-
રધરભાઈ ૩. ૪-૧૪-૮ નાપાડ. નડીઆદના પટેલ હનનભાઈ તળશીભાઈ
૩. ૬) સલુણ. બરિદ મોહનલાલ જોસોગ. ૩. ૩), પટેલ આશાભાઈ
રણછોડ તથા દેસાઈભાઈ જાભાઈ. ૩. ૭-૮-૦ સામોદ. ગીરજાશંકર
જોષ્ટારામ. ૩. ૩)

મુરત વિભાગ. મુરત હિંદુ સ્કૂલ નંબર ૫ મો. અંબુમન
ધરભામ તરફથી ૩. ૧૦-૧૦-૦ મુરત મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ નં ૯ મો.
બાઈ લક્ષ્મી ૩૦૪)

કાચ્ય વિભાગ. કેસવાણ. ગામ લોક ૩. ૩)

ઝાલાવડ આંત. લખતર. તલકશી જોષ્ટ ૩. ૩ ધાંધલપુર. મે.
તાલુકદાર સાહેબ ૩. ૧૦) લીંબડી નં. ૧ લો. મે. ઠાકોર સાહેબ. ૩. ૧૫
લીંબડી નં. ૨ એનન સાહેબ. ૩. ૧૨) લીંબડી કન્યાશાળા. એ.
નન ૩. ૫) શીઆણી. એનન ૩. ૩) લખતર. દરીભાઈ પનજી ૩.
૩૦) પાણી પીવામાં. દુધરેજ. હક્કર જવેરભાઈ કરીમ ૩. ૧૫ હોડરા-
એતે જગાડવા. કરીમ ગુરભાઈ ૩. ૩ સાયલા તાલુકા સ્કૂલ. કુમાર
શ્રી મદારશીશ. ૩. ૫) ઝીંજવાડા. મે. તાલુકદાર સાહેબો ૩. ૩૦)
ઝીંજવાડા કન્યાશાળા. એનન ૩. ૧૩) તલસાણા ઉંખરીના ભા-
ખાતો તરફથી ૩. ૪) સાયલા. મે. ઠાકોર સાહેબ વખતસીંદજી ૩. ૫)
લીંબડી સ્ટેટ તરફથી લીંબડી કન્યાશાળા. મે. રાજ્યા સાહેબ. ૩.
૪૫-૧૩-૦ ચુડા. શા. અખુધના. ૩. ૩)

સોરઠ વિભાગ. ઊના તા. સ્કૂ. મે. નવાળ સાહેબ ૩.
૨૧-૬-૦ દેલવાડા. શેઠ પ્રાણજીવજીદાસ વિઠ્ઠલદાસ ૩. ૧૦)
દેલવાડા કન્યાશાળા. એનન ૩. ૩) ગઢડા કન્યાશાળા.
મે. નવાળ સાહેબ ૩. ૩) ંકુતીઆણા. મંગ ધારશી મોરારજી
૩. ૪૨-૧૪-૮, મંગ અમરચંદ માધવજી ૩. ૧૬), હક્કર દેવજી રવજી
૩. ૫), જીનાગઢ. ડોહટર ત્રિજીવનદાસ મોતીચંદ ૩. ૫) જીનાગઢ
કન્યાશાળા. મે. નવાળ સાહેબ ૩. ૨૧-૧૧-૦ ડોહટર ત્રિજીવનદાસ
મોતીચંદ ૩. ૬) જીનાગઢ કન્યાશાળા નં. ૨ જો. મે. નવાળ સા-
હેબ ૩. ૬-૧૧-૬ ડોહટર ત્રિજીવનદાસ મોતીચંદ ૩. ૪) શાપુર. મે.
નવાળ સાહેબ ૩. ૪-૧૧-૦ ગામ લોક ૩. ૩-૧-૦ વંધલી. કેસારા
મોહન નાના ૩. ૩) કોયલી. મહંત ધીરગજી મોતીગરજી ૩. ૬-૮-૦
ખાસાગામ. મે. નવાળ સાહેબ ૩. ૪-૪-૦ વેરાવળ કન્યાશાળા.
વકીર દરીદાસ વખતચંદ ૩. ૧૨-૧૨-૦ પાટણ કન્યાશાળા. મે. ન-
વાળ સાહેબ. ૩. ૧૩-૮-૬ નાંગેશી. મે. બાજરીઆવાડના યાજુદાર

સાહેબ રૂ. ૧-૧-૨ વેરાવળ, મે. ગાયકવાડ સરકાર રૂ. ૧૭), મે. નવાળ સાહેબ રૂ. ૧૪-૧-૦ પ્રજાસ પાટણ, મે. નવાળ સાહેબ રૂ. ૧૩-૧૪-૦, મે. ગાયકવાડ સરકાર રૂ. ૫) ચોરવાડ, શેઠ મોતીલાલ દરગોવનદાસ યાજ્ઞાયાળા રૂ. ૧૮-૮-૦ વેરાવળ કન્યાશાળા, મે. નવાળ સાહેબ રૂ. ૩૧-૭-૦, મે. ગાયકવાડ સરકાર રૂ. ૨૪) ચોરવાડ કન્યાશાળા, મે. નવાળ સાહેબ રૂ. ૪-૧-૧, યાજ્ઞાના શેઠ મોતીલાલ દરગોવન રૂ. ૧૫-૧-૧ મુન્નાપાડા કન્યાશાળા, મે. નવાળ સાહેબ રૂ. ૪-૮-૦ વંથલી, મે. નવાળ સાહેબ રૂ. ૨૩-૧૩-૦ વંથલી કન્યાશાળા, મે. નવાળ સાહેબ રૂ. ૭-૮-૦+૧-૭-૯ તાજા, મે. નવાળ સાહેબ રૂ. ૩-૫-૦ ઊના તા. રેકુલ, મે. સાદળદા સાહેબ રૂ. ૧૦) ફેલવાડા, શેઠ મુળશ માવજી રૂ. ૩), મે. દિવાનજી સાહેબ રૂ. ૩), શેઠ અનુસુજ અમરસીંગ રૂ. ૩) ઊના કન્યાશાળા, મે. સાદળદા સાહેબ રૂ. ૪) ગઢડા કન્યાશાળા, રેટ તરફથી રૂ. ૩-૦-૦ બેરાઈ, મે. જુનાગઢના દિવાન સાહેબ રૂ. ૫-૫-૧ જુનાગઢ કન્યાશાળા નં. ૨ જો. મે. નવાળ સાહેબ રૂ. ૩-૧૨-૦ છોડપડી, મહાજીતમીઆં દેવુદીનમીઆં રૂ. ૧-૧૨-૦ બામખાસા, મે. નવાળ સાહેબ રૂ. ૫-૧૪-૦ વડાવ, મે. નવાળ સાહેબ રૂ. ૮-૧-૦ વડાવ કન્યાશાળા, મે. વડીવટદાર સાહેબ ગોવરૂપનદાસ ઇંદજી રૂ. ૫), મે. નવાળ સાહેબ રૂ. ૭) આખ્યાળા, મે. નવાળ સાહેબ રૂ. ૫-૪-૦ જુનાગઢ મહોબત મંદિરા, વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે મોટા મેળાવડો કરી રૂકાને જુદી જુદી તરેદમી ઉત્તેજન આપી મે. નવાળ સાહેબે રૂ. ૧૭) નું ઇનામ વહેચ્યું. વંથલી, શેઠ ઠાકરમી મુળચંદ રૂ. ૩-૮-૦ રીળ, મે. નવાળ સાહેબ રૂ. ૩) પ્રજાસપાટણ, મે. નવાળ સાહેબ રૂ. ૭) માલીઆ, મે. નવાળ સાહેબ રૂ. ૭-૭-૦ કેમોદ, એજન રૂ. ૮-૬-૦, ગામ લોક રૂ. ૩) પારણ કન્યાશાળા, સરકાર તરફથી રૂ. ૪-૮-૦ અનળદા, એજન રૂ. ૩-૧૬-૦ ગઢડા કન્યાશાળા, એજન રૂ. ૩) જુનાગઢ તા. રેકુલ, મોતી આમચંદ મોમંદજી રૂ. ૫), શેઠ નાયા દેવચંદ રૂ. ૫) જુનાગઢ નં. ૨, ડાકર ત્રિજીવનદાસ મોતીચંદ રૂ. ૮), લીલાધર કેશવજી કામદાર સાહેબ રૂ. ૮), નાયાલાલ દેવચંદ રૂ. ૮) જુનાગઢ નં. ૩ જોડ નાયાલાલ દેવચંદ રૂ. ૫) જુનાગઢ કન્યાશાળા, લીલાધર કેશવજી કામદાર સાહેબ રૂ. ૩), વરેલન રેટના મે. એ. ઇ. સાહેબ નમીનદાસ મોહાલાલ રૂ. ૩), શેઠ નાયાલાલ દેવચંદ રૂ. ૭) જુનાગઢ કન્યાશાળા નં. ૨ જો. મે. નવાળ સાહેબ રૂ. ૫-૪-૦ વડાવ, એજન રૂ. ૩-૭-૦ ચોરવાડ, એજન રૂ. ૫-૧૧-૦ ચોરવાડ કન્યાશાળા, એજન રૂ. ૯) મુન્નાપાડા કન્યાશાળા, એજન રૂ. ૪-૮-૦.

અંકગણિતની સમંજુતી. દિશ્મતર ૧૧ પોરેજ સાથે. પાંચે, દશ; દશે. પદર; વીશે; વીમ, અને પછીજે, પચીસ; ટકા કમિશન. વેલુ પેચેબલ અર્થ લેનારને શિર. ખુશાલદાર ગોકળદાર, ખુશખ ઝેક. અમદાવાદ.

૧૧ ૧૧ લેખનકળા, કોપીખુકો.

૧. ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બર.

કેળવણીખતાના મે. હિરેકટર સાહેબે મુખ્ય ઇલાકાની ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોમાં શુદ્ધ વચણ ગોઠી મઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ તથા લખાણ દળની ગોઠણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વ કોપીખુકો કરતો ચઢીઆતી ચવાની ખાત્રી ચવા પછી, છપાવી જદાર પાડી છે.

સુગ શિક્ષકો આગળ સેકડો સર્ટિફિકેટ મૂકવા કન્તા એ કોપીખુકો ખીજીસાથે મરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેલીક સૂચનાઓ, તેમના અનુભવી વિચારને ટેકા મળના, અહિં મૂકવા વધારે યોગ્ય ધારાએ છીએ.

૨. કોપીખુકોની સફાઈ અને સુન્દરતા બળવવા માટે ત્રાખાનાં પત્રાં (કોપરસેટ) માતરાવેવા છે, જે ઉપરથી માન દરેક પેજ એક જ બાજુએ સુન્દર રગતી શાહીધી છપાય છે, કાગળ અને કવર હોયા ટકાઉ વાપરેલા છે.

૩. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી બે જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કલમ વાપરવાની હરકત દૂર ચાય છે, તેમ જ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાકુ માન ચાય છે.

૪. શરૂઆતમાં બાળકો પહેલો નમ્બર લખતા પોતાની મેલે અક્ષર કાઢે છપે હાય મૂકે છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર જગડી જવાતી ધાસ્તી મહે છે, માટે હમે હગારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને છુટવાનો જાખ્યો છે, ને હાય ઠરે તે પછી ખીજા નમ્બરમાં એક લીટી છુટવાની ને તેની નીચે ખીજા લખવાની છે.

૫. ચોથા ધોરણ શીખી ધણા છોકરા પોતાને ધન્ધે વળજે છે તે ધણા અંગ્રેજી શીખવા પણ જન્ય છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું બાન યોગ, તેવા અક્ષરના કદ રાખેલા છે, કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

૬. હોયા ચોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે ખોટા હગારી કોપીખુકોનો છઠો નમ્બર ખાત્રી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં વ્યવહારમાં ધણા ઉપયોગી ચર્ચ પડે તેવા લખાણો દાખલ કરેલા છે જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણાં જ પસન્દ પડેલાં છે. એ કોપીખુકો દેશાવરના ખરીદ કરનારને સંકડે તેત્રીશ ટકા કમિશનથી આપવામાં આવશે અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેલવે અર્થ આપીશુ. પંચ'યોગે મારફતનું કે સ્ટેશનથી આમગનુ અર્થ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે ખીજા પુસ્તકો સંકડે અર્ધો ટકો હકશાઈ લઈ ગોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે ઠેકાણુ—આત્મારામ અને હલા-

૯
ભાઈની કમ્પની, જામડી મહોલો સાહીવાળાનો માળા ઉમર
ખાડી ગોસ્ટ મુખાઈ

આત્મારામ અને બહામાઈની કમ્પની, દ. જમનાથ જોશીભાઈ રાવળ.

દાકતર ઝવેરભાઈ નારણભાઈનું દવાખાનું.

ઠેકાણું—અમદાવાદ; ખાડીઆમાં. પોલીસજેટ પામે.

ફી—૫૨૬ તથા કિચક રૂબ દરખી દવા દરખામાં આવે છે.

વખત આખો દીવસ, તથા રાત્રે પણ દવા મળે છે.

સામગ્રી દવા—દૂરતા તથા પરગામના દરદીઓને બે, ચાર,
આઠ, અથવા વધારે દીવસની સામગ્રી દવા
આપવામાં આવે છે.

ખાસ અકસીર દવા—તાવ, કમળો, ઝાડો, મરડો, ખાં-
સી, કોલેરા, મરદી, દુરંસ, ખીસ,
આંખ તથા કાનના રોગો ઉપર ખા-
સ દવા આપવામાં આવે છે.

સરસ અને સરતી દવાઓ—શક્તિ, ધાતુપુષ્ટિ, તાવ, જુવાળ,
પ્રમેહ, ચાંદી ખાંસી, કોલેરા વીગેરે રોગોની સાંખો વ-
ખત ચાલે ચોટલી, દવાઓ તૈયાર બનાવી આપવામાં આવે છે.

નવી નવી દવાઓ તથા નવા નવા ઈલાજો.—ઘઝાંઘ, રોલાંઘ,
આવવાંઘ, કાન્ઘ, જાંઘી, દરખી વીગેરે મુગેપતા, તેવા અમે-
રિકાના દેશના નામાંગીત ઇંગ્લેન્ડની નવી નવી આધુનિક
તથા મુધારા વધારા મનુષ્ય અનેક દરેક (એલેપથીક,
દોમીઓપથીક, હેલેક્ટ્રેક દોમીઓપથીક વીગેરે) તથા
દેવી વેદક વિદ્યાઓને અનુભવી નવી નવી દવાઓ તથા નવા
નવા ઈલાજો કરી જરૂરી રોગ મટાડવામાં આવે છે.

કુલ્લી દવા—કુલ્લી દવા પીને દરદીઓને ચીલી મીઠી દવા આપી
જરૂરી રોગ મટાડવામાં આવે છે.

મરૂત—ઘટકોની તથા રોગોની દવા પીને દરદીઓને મરૂત મરૂત
મળે છે. અત્યંત મરૂતોને પણ મરૂત દવા આપવામાં આવે છે.

ખદારગામ જેવા જવાની ગોઠવણ—પરગામના દરદીઓને તેમ-
ને જે જેવા જવાની તથા દવાની ખૂસ મોલાવું કર-

સૂચના.

આ પત્ર સમજાવતી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું. તોટપેઠ કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સદી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન આપશે નહ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોકષે અક્ષરે કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. તે અમુક, માસમાં છાપવા અથવા નાપસન્દ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મેળાવી લેવું.

શાળા ખાતાના ડેબીટી અને એસિસ્કન્ટ ડેબીટી સાહેબોને તથા મહેતાજીઓને દેખવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સમજાવતી દુકીકત સ્કૂલ બોર્ડ તથા દેશી રાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમ જ ખાનગી જાહેર અખરો જે માસમાં છાપાવી દોષ તેના આગસ્ટ મહિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહોંચવો જોઈએ. તેન્ડ્રિસો જે માસના એક સાથે વહેંચવાં હોય તેના આગસ્ટ મહિનાની પંચીસમી તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

મની ઓફર મોકલનારે કૃપન ઉપર પોતાનું નામ, ઠેઠાણું, અને ધી. બાળનના પૈસા છે તે ચોકષે અક્ષરે લખવું. તે વિના બૂલ ચલાવો સમજાવ છે. પોસ્ટની ટિકિટ મોકલનારે દર રૂપીએ અધો આગો વધારે મોકલવે; પોસ્ટ મિથામ જીજી ટિકિટ લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અમાકથી જ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે. પોસ્ટેજ માફ, ફરક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અડી આના. પાસના ખર્ચે મેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગાર વાગા સિદ્ધક તથા નિધાર્યાઓને ટપાલ ખર્ચ સાથે ૦-૧૨-૦

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી દોષ તો તેમ રપટ લખવું. વિષય પસન્દ પડશે તો તેની અગસ્ટ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર પ્રપેસે પાને રૂ. ૧ થી રૂ. ૨ સુધી આપવામાં આવશે; અર્થાત્ત પાને એમાં સમાસ મશે નહિ.

જાહેર અખરેઠ છાપવાના ભાવ.

૧. .... લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે પછીના અગીઆર મહિના લખી
૧.....૪	પા બજો ચાર્જ પડશે. બાર મહિનાથી ઓછી મુદત દર્શી તો પ્રથમે
૨.....૮	મહિને પૂરો ચાર્જ અને પછીને
૩.....૧૫	દરેક માહને અધો ચાર્જ લેવાશે.
એ ઉપરનાનો ભાવ ઉપર પ્રમાણે જ.	
બાર અક્ષ લખી લાગલાગદ દર્શી	

ટેન્ડ્રિસો વહેંચવાના રૂ.

પા નેલા સુધીના રૂ. ૮-૦-૦, અધો તેણા સુધીના રૂ. ૧-૦-૦, અને એક તોમા સુધીના રૂ. ૧૨-૦-૦ તે ઉપરનાને મારે લખવું.

The Gujarat School-Paper.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૧.

આનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
ગ્રાસ—મહારાણીજી ત્રીનો સ્વર્ગ વાસ	૩૩
નામદાર જલ્લ ગિ રાનાડેનો કાળ.	૩૪
આપણી નર્મ શહેનશાહ.	૩૫
ઇન્ડિયન અને વેલ્સનો ઇસ ૧૮૮૮-૯૯ નો કેળવણીનો રિપોર્ટ. ૩૬	
પ્રાચીન ગિસર દેશ.	૪૧
મધ્ય એશિયાના જૂના સિક્કા.	૪૨
પૂરોપની શાળાઓ—જલ શુદ્ધિના છોકરો માટે ઇલાહેદી નિશાનો. ...	”
પરચૂરણ સત્યનાઓ	૪૫
જૂની શુભરાત્રી—ઉત્તીયક અથવા પદ્મારક	૪૬
સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠ—વખતનું માપ—દિનસ.	૫૧
કલાક, મિનિટ, અને સેકન્ડ.	૫૨
પ્રાણી વર્ણન—પાક.	૫૪
વનસ્પતિ વર્ણન—અતિવિષ.	૫૬
વર્ણનો	૫૭
પરીક્ષક પત્ર	૫૮

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

મુજાબ્બેક પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

(સર્વ દર સ્વાધીન શાખા છે.)

ફેબ્રુઆરી.

જાહેર સ્વરો.

અંકગણિતની સમજૂતી, કિમ્મત રૂ. ૦.૦૦ પોસ્ટેજ સાથે. પાંચે, દસ; દસે, પંદર; વીસે; વીસ; અને પચીસે, પચીસ; ટકા કમિશન. વેદ્યુ પેમેન્ટ અર્થ લેનારને શિર. ખુશાલદાસ ગોકળદાસ. મુમ્બઈ એક. અમદાવાદ.

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ નમ્બર.

ફેબ્રુઆરી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુમ્બઈ ઇલાકાની ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

ફેબ્રુઆરી ખાતાના. ધણી અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણ શોધી કાઢી, તથા પોસ્ટલોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ તથા લખાણ દળની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીબુકો કરતાં સ્ત્રીઓની ચવાની ખાત્રી થયા પછી, છપાવી બદાર પાડી છે. સુચ શિક્ષકો આગળ સંકેતો સર્વિશ્વિકેટો મૂકવા કરતાં એ કોપીબુકો બીજી સાથે સ્વચ્છતામાં ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સુચનાઓ, તેમના અનુભવી વિચારને ટેકો મળવા, અર્થ મૂકવા વધારે યોગ્ય મારીએ છીએ.

૧. કોપીબુકોની સફાઈ અને સુન્દરતા જાળવવા માટે નાંખાનાં પત્રાં (કાપરપેટ) કાતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાજુએ સુન્દર રંગની ચાલીથી છપાય છે, પ્રાગળ અને કવર ઊંચાં ટકાઉ વાપરેલાં છે.

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી જે જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કલમ વાપરવાની દરકત દૂર થાય છે, તેમ જ એક જ વખત એક જ કલમ અક્ષરનું બાળકોને પાઠું રાખવાય છે.

૩. શરૂઆતમાં બાળકો પહેલો નમ્બર લખતાં પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે ભારે હાથ મૂકે છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર જગડી જવાની ખાત્રી રહે છે, માટે હમે દમારી કોપીઓને પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને ઘુંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાથ દરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી ઘુંટવાની ને તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. ચોથું પોસ્ટ શીખી ધણી છોકરા પોતાને ધન્યે વળગે છે, ને ધણીં અંગ્રેજી શીખવા પણ જમ્ય છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જ્ઞાન થાય, તેમાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે, કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

૫. ઊંચાં પોસ્ટમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે ખોટ દમારી કોપીઓનાં છોકરા નમ્બર ખાત્રી ભરેલાં રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં વ્યવહારમાં ધણીં ઉપયોગી ચર્ચ પડે તેમાં લખાણો રાખલ કરેલાં છે જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણીં જ પસન્દ પડેલાં છે. એ કોપીબુકો દેશવરના ખર્ચ કરનારને સંકેતે તેવીશ ટકા કમિશનથી આપવામાં આવશે અને રૂ. ૦.૦૦ કોપી લેનારને રેલવે પર્ચ આપીયું. પણ પોસ્ટ મુદ્રણનું કે રેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો સંકેતે અર્થે ટકા દક્ષાઈ લઈ મોઢી ખાપતા ગોઠવણ રાખી છે ઠેકાણું—આત્મારામ અને દલા-ભાઈની કમ્પની, જામલી મહોલો સાહીવાળાનો માળો ઉમર ખાડી પોસ્ટ મુમ્બઈ.

આત્મારામ અને દલાભાઈની કમ્પની દ. જગન્નાથ જેઠાભાઈ રાવળ.

પ્રોફેસરે, પ્રિન્સિપલે અને હેડમાસ્ટરે.

રા. સા.વાળાગવ આખાજી મોદક,ળી,એ,માજી હે.મા.એદિન્સ્ટનદોષીરૂલ.
ખા. ખા. જમશેદજી અરેજર, દલાલ, અમ. એ. એલ. એમ. ળી;ગાયક-
વાડ કેળવળીખાતાના ડિરેક્ટર અને ગુજરાતકોલેજના માજી પ્રિન્સિપલ.
શેઠ રોસાખાજી નસરવાનજી વાડીઆ, એમ. એ; પ્રિન્સિપલ, સર. જ.
જી. પા. ચે. દરિદ્રદાસજન, મુખ્યર્ધ.

ખા.ખા. જમશેદજી નવરોજજી હોનયાળા, એમ. એ. ગાયકમર કોલેજ.
શેઠ. એલજી દોરાખજી તળાડી, ળી. એ; અમદાવાદ પ્રાધરૂલ.

શેઠ. હરદુનજી મનચેરજી રસ્તુર, એમ. એ; પ્રોફેસર, પૂના કોલેજ.

ખા. સા. હજીલીમ ગદમદ સામાની, ળી. એ; હેડમાસ્ટર બરમદાધરૂલ.

રા. સા. માધવજી દરિલાલ દેશાઈ, પ્રિન્સિપલ ટ્રેનિંગ કોલેજ અમદાવાદ.

મિ. એ. એસ. જર્વિસ, મુરત મિશન રૂલના પ્રિન્સિપલ.

મિ. વિમિયમ ળીડી. ળી. એ; મુરત મિશન રૂલના મેનેજર.

રા. સા. નરસરામ લક્ષ્મીરામ, રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના માજી પ્રિન્સિપલ.

શેઠ જાદેરામજી હરામજી પટેલ ળી. એ. માજી હેડમાસ્ટર મુરત. દાધરૂલ.

શેઠ દોરામજી જ્વાંગીર પ્રોપ્રાયેટરી રૂલના માલિક.

શેઠ. હરામજી જમનજી મારતર ળી. એ. ફાઈ દાધ રૂલના માલિક.

શેઠ. ગાલેકજી વેવેનજી ક્રપર ફાઈ દાધ રૂલના માજી હેડમાસ્ટર.

શેઠ બરમોદજી ખરશેદજી રોળખા, મન્દનવાડી રૂલના માજી માલિક.

શેઠ. નશરવાનજી ખરશેદજી નાનજી, મન્દનવાડી રૂલના માજી માલિક.

શેઠ. જમશેદજી, ખંડૂબાસ, ળી. એ. મુરેટર અવનમેન્ડ એન્ડ સાયુકીરો.

શેઠ. ગાલેકજી, જાદેરામજી મારતર, ગોલગદાસ તેજપાલ રૂલના હેડમાસ્ટર.

રા. રા. લક્ષ્મીદાસ, દી, હેડમાસ્ટર આલ્ફ્રેડ દાઈ રૂલ જૂન.

રા. રા. એમ. એમ. બલનારી ળી.એ.માજી હેડમાસ્ટર, ગોધરા એ.વ.રૂલ.

રા. રા. મોનીજાસ મોદનલાલ, હેડમાસ્ટર, એન્ડાવર્નમુલરરૂલ, બાવનમર.

રા. રા. માલેકલાલ અમૃતલાલ રવે, એન્ડ ખાનમદમદ દળીબબાઈ રૂલ.

શેઠ. રસમજી મહેરવાનજી માખર, હેડમાસ્ટર, હરામજી પટેલ રૂલ.

મુખ્યર્ધની ગુજરાતી રૂલના હેડમાસ્ટરે.

મે. ગુલામરામ મન્દનલાલ મોદરલી.

મે. પ્રાણજીવનલાલ કાનાલાલ.

મે. દરકિવનલાલ મિલવાલા.

મે. વિવરકર રૂખાજી બા.

કે. મહેરવાનજી મોરખજી દલાલ.

મે. કપીરજી મોરખજી મદોહના.

મે. માલેકલાલ મીરજીરામ અધીક.

મે. આત્મારામ એડિવનલાલ.

મે. મોદનલાલ પ્રસાદરાઈ.

મે. પ્રજાલાલ પાનાવંદ.

મુખ્યર્ધ અને ગુજરાતના જતદેર હાયાના મતો;—રત્ન એ.

કતાર, મુખ્યર્ધ સમાચાર, જમ જે જમશેદ, અખજારે એરામર. કમરેદિન્ડ

ગુજરાતી, વજાં પસ્ટ; રિપન રિપેરર, હ-ડીપન રેપરેટર, ગુજરાત મિત્ર.

પ્રજામિત્ર, સંપ્રદાસ, મુરત અખજાર, રેગીમિત્ર, જરમ સમાચાર, દિનેરુ.

દરજતસિદ્ધક દોષીજુદો નીચલી સરતોથી મળકે.

૧. રોહો રૂપીએ દેલપરથી માલ મંદાવનારા મારતરો તથા જર્ડ

પારીઓ જેઓ, એલખાં એડીરૂ. તથા તેથી વધારે નફા જરિદથી

તેઓને મરો ૩૦ રા. રિમાન્ડ આપવામાં આવશે, પંદરિત બંને રાંને

ગુજરાત શાલા પત્ર.

પુસ્તક ૪૦ મું. ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૧. અંક ૨ જો.

માસ.

ગયા માસમાં એક અત્યંત ખેદકારક યનાવ બન્યો છે. આપણાં માયાળુ મહારાણીજી શ્રી હૈસરે હિન્દ વિક્ટોરિયાએ ગયા માસની તા. ૨૨ મી ને રોજ ૮૨ વર્ષની ઉંમરે સ્વર્ગ વાસ કર્યો છે. મહારાણીજી શ્રીએ ઇંગ્લાન્ડની ગાદી ૬૪ વર્ષની લાંબી મુદત સુધી હાથમાં રાખી છે. આટલી લાંબી મુદત ઇંગ્લાન્ડનાં કોઈ રાજા ગંભી ગાદી ઉપર રહ્યાં નથી તેથી આ યનાવ ઇતિહાસમાં ખામ નોંધ લેવા જેવો છે. મહારાણીજી શ્રીના અમલમાં તેમના તાબાના કોઈ મુલક ઉપર બારે ઓફનો આવી નથી, અને જે કંઈ ન્હાની આફતો આવી છે તેમાં સોફોના જનન માલતુ સારી રીતે રક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે. બીજાં રાજ્યો સ્થાયે થયે બાગે વિરોધમાં ઉતરતું પડ્યું નથી. આથી લોકોએ પોતાનો કાળ સુખ અને મલાહ શાન્તિમાં નિર્ગમન કર્યો છે. આપણા હિન્દુસ્તાનમાં મહારાણીજી શ્રીનો અમલ થયો સારથી લોકોએ અનેક પ્રશ્નોનાં સુખ ભોગવ્યા છે—વેપાર રોજગાર વધ્યો છે, હુન્નરકળા વધ્યા છે, કેળવણીની વૃદ્ધિ થઈ છે, દૂકામાં દરેક પ્રકારે દેશ આબાદ થયો છે, તેથી આખો દેશ તેમના આભારી છે અને તેમના સ્વર્ગ વામથી અત્યંત દિલગીર છે.

મહારાણીજી શ્રીના ઘડપણના દિવસોમાં તેમના બે પુત્રો અને એક પૌત્રનો અર્થ થવાથી તેમની તનહુસ્તી પર બારે અમર થઈ હતી. તેમના બીજા કુવર ડ્યુક ઓફ એડિનબરોનો અને પાટવી કુવર પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સના મોટા કુવર પ્રિન્સ વિક્ટરનો અર્થ થયાને તો માત્ર થોડી જ મુદત થઈ છે મહારાણીજીએ તેમના અર્થ વામ વળતે બે કુવરો, નણ

કુવરીઓ, અને કુવરો તથા કુવરીઓનાં ફરજંદોનું બહેણું કુટુંબ મધ્યું છે.
પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર મદારાણીજી મીના આઠમારે શાન્તિ આપે,
અને તેમને પર શોકમાં ધણું સુખ આપે એવી હમે ખરા અન્તઃકરણથી
પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

ગયા મામમાં એક બીજે શોકજનક બનાવ બન્યો છે. વિદ્વાન
પંડિતમાં ગણાવેલા નામદાર ૧૮૯૮ મિ. મદારેવ ગેવંદક શનાડેનો ગયા
મામની તા. ૧૬ મી એ પદ વર્ષની ઉમ્મરે કાળ જ્યો છે. મિ. શનાડે
જનમે દક્ષણી બ્રાહ્મણ હતા. તેમના પિતા કોદદાપુર શંરધામની મેંકરીમાં
હતા. તેમજે મુખ્યર્ધની એશીન્દન દાર્ધ રૂઢમાં પ્રથમ કેંગવણી લીધી
હતી. ન્દાનપણથી જ તેમની આસાધારણ માનસિક ક્ષિતિઓએ તેમના
શિક્ષકોનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. એશીન્દન કોલેજમાં અભ્યાસ કરી
એમ. એ. ની પરીક્ષામાં પાસ થયા કે તરત જ તે તે જ કોલેજમાં
દ્વિતીય શ્રેણીમાં નિભાયા હતા. ત્યાર પછી તેમજે એલ. એલ. બી. ની
તથા એન્જીનેરીની પરીક્ષા પાસ કરી હતી. પરંતુ તે પરીક્ષાતત્ક
મનમાં લેગ્યા નહોતા. એશીન્દન કોલેજમાં દ્વિતીય શ્રેણીમાં
જ્યાએ જે વર્ષ રળ્યા પછી તે જ કોલેજમાં તે ઉમેજ સાવિલના ન્યુ-
નિયર પ્રોફેસર તરીકે નિભાયા હતા. સાં થોડી મુલત કામ કર્યા પછી
તે ન્યાય આગમાં લેગ્યા હતા. મુખ્યર્ધની દાર્ધ કોલેજા મદદનીજી લે
રિપોર્ટર, તાલક અને પત્નમાં રળ જલ્લ, પત્ની રમેલા કોલ કોલેજા જલ્લ,
જોરે લેવાનું કામ કર્યા પછી ઇ. સ. ૧૮૯૩ ની સાલમાં મરદુમ
મિ. જલ્લિમ તેલગની ખાલી પડેલી જગ્યાએ મુખ્યર્ધની દાર્ધ કોલેજમાં
તેમની નિમજ્જ મર્ધ હતી. આ માનવનો લોહો તેમજે તૈરના મરજ
પવેન લોગ્યો છે. મિ. શનાડેને નમતર સરકારે તેમની વકાલત નેક-
રીની હાર કરીને મી. આમ. ઈ. નો કલકાળ ઈ. મ. ૧૮૯૭ માં આપ્યો
હતો. મિ. શનાડે કલકાળ મીને આ કલકાળને માગ હતા.

મિ. રાનાડે એક વિદ્વાન અને જાહોશ અમલદાર હતા, સુદમ અને ખરેખર વિચાર કરનાર હતા, અને સંસારિક સુધારાના ચુસ્ત હિમાયતી હતા. તેમની રીત ભાત સાદી અને સ્વભાવ શાન્ત હતો. તેમનામાં છટાપી તથા હાંજર વાદ વિવાદ કરવાની ઉત્તમ શક્તિ હતી. તે જાહોશ ધારા શાસ્ત્રી અને કાબેલ તથા પ્રતિષ્ઠિત વ્યાખ્યાનીશ હતા. એક અમલદાર તથા ગૃહસ્થ તરીકે તેઓ વ્યવહાર કુશળ હતા. ગરીબ વર્ગનાં છોકરાંને કેળવણી લેવામાં પૈસા સમ્બંધી તે સારી મદદ કરતા. આસરે બસે ગરીબ છોકરાં તેમના આધારે કેળવણી લેતાં. કેળવણીના હરેક કામમાં તે આગેવાની કરતા. હિન્દની કેળવણીની વૃદ્ધિ કરવામાં મિ. રાનાડે સાધન ભૂત હતા એમ કહીએ તો પણ ચાલે. આપણા દેશને તેમના મરણથી બારે ગેરલાભ થયો છે અને તેથી તે અત્યંત દિલગીર છે.

પરંતુ કૃપાળુ પરમેશ્વર તેમના આત્માને શાન્તિ આપે એવી હમે અન્તઃકરણપૂર્વક પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

મહારાણીજીના પાટવી કુંવર પ્રિન્સ આલ્બર્ટ ને આજ સુધી પ્રિન્સ ઝોફ વેલ્સના ખિતાબથી એળખાતા હતા તે ગયા માસની તા. ૨૪ મી એ સાતમા એડવર્ડના નામથી ઇંગ્લાન્ડના ગાદીપતિ અને હિન્દના શહેનશાહ બહોર થયા છે. આ નામદારનો જન્મ તા. ૯ મી નવેમ્બર સને ૧૮૪૧ ને રોજ થયેલો હોવાથી તે ગાદી પતિ બહોર થયા તે દિવસે તેમની ઉંમર પણ વર્ષ ૨ મહિના અને ૧૫ દિવસની હતી. ઇંગ્લાન્ડના આ નવા ગાદી પતિ અને આપણા નવા શહેનશાહને ધ્વિર લાંબું આયુષ્ય આપે, અને તેમના અમલમાં તેમના વાજાના સુલકમાં સલાહ શાન્તિ રાખે એવી હમારી પ્રાર્થના છે.

ઇંગ્લાન્ડ અને વેલ્સના કેળવણી ખાતાનો રાને ૧૮૯૮-૧૮૯૯ ના વર્ષનો રિપોર્ટ હમને મળ્યો છે. એ વસ્તુમાં લાં ૧૯,૯૩૭ દિવસની પ્રાથમિક શાળાઓ હતી, અને તેમની જુદા જુદા મુખ્ય સિદ્ધકોના, દાખ નીચે મુકેલી છોકરાની, છોકરીઓની, મિત્ર, અને બાળ શાળા એવી ૩૦,૯૧૧ શાળાઓ કરી હતી. ઉમ્મર પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓની રજીસ્ટર સંખ્યા તથા તેમની કુલ સરાસરી દાજરી નીચે મુજબ હતી:—

સાત વર્ષની	અન્દરની	ઉમ્મરના.૧....	૧૮,૦૯,૧૭૦
સાત ઉપર અને તેર વર્ષની	"	"	૩૫,૦૩,૨૮૨
તેર ઉપર અને ચૌદ વર્ષની	"	"	૨,૦૯,૪૬૦
ચૌદ વર્ષ	ઉપરની	"	૫૪,૪૫૪

રજીસ્ટર ઉપર કુલ સંખ્યા	.....	૫૫,૭૬,૯૧૬
કુલ સરાસરી દાજરી	.....	૪૫,૫૪,૧૬૪
સરાસરી દાજરીના ટકા	.....	૮૧-૬૬

પાછલાં ત્રણ વર્ષમાં વિદ્યાર્થીઓની રજીસ્ટર ઉપર સંખ્યા તથા સરાસરી દાજરી નીચે મુજબ હતી:—

સાલ.	વિદ્યાર્થીઓની રજીસ્ટર ઉપર સંખ્યા.	સરાસરી દાજરી.	સરાસરી દાજરીના ટકા.
૧૮૯૫	૫૨, ૯૯, ૪૧૯	૪૩, ૨૫, ૦૩૦	૮૧-૬૧.
૧૮૯૬	૫૪, ૨૨, ૯૮૯	૪૪, ૪૨, ૯૧૧	૮૧-૫૫
૧૮૯૭	૫૫, ૦૭, ૦૩૯	૪૪, ૮૮, ૫૪૩	૮૧-૫૦

ઉપરના આંકડાથી જણાશે કે ઇ. સ. ૧૮૯૫ થી ૧૮૯૮ સુધીમાં દર વર્ષે વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ઉપર સંખ્યા વધી છે, તથા તેમની સરાસરી હાજરીમાં પણ વધારો થયો છે. સરાસરી હાજરીના ટકામાં પણ ૧૮૯૭ ની સાલ કરતાં ૧૮૯૮ ની સાલમાં ૧૬ ટકા જેટલો વધારો થયો છે.

ઉપર જણાવેલી ૧૯,૯૩૭ દિવસની પ્રાથમિક નિશાળોમાંથી મફત શિક્ષણ આપનારી નિશાળોની સંખ્યા ૧૭,૦૦૮ હતી, ૯૫ નિશાળો શ્રી આનંદ લેતી નહિ, અને ૨,૮૨૪ નિશાળો શ્રી આનંદ લેતી તે છતાં કાયદેસર લઈ શકાય તેટલી શ્રી લેતી. મફત શિક્ષણ લેનાર છોકરાંની સંખ્યા ૪૮,૭૦,૬૧૫ હતી, અને શ્રી આપનાર છોકરાંની સંખ્યા ૭,૦૬,૨૫૧ હતી. મફત શિક્ષણ આપનારી નિશાળોની સંખ્યા તથા માશી વિદ્યાર્થીઓ અને શ્રી આપનાર વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા પાછલાં ત્રણ વર્ષમાં નીચે મુજબ હતી:—

સાલ.	મફત શિક્ષણ આપનારી નિશાળો.	માશી વિદ્યાર્થીઓ.	શ્રી આપનાર વિદ્યાર્થીઓ.
૧૮૯૫	૧૬,૪૯૩	૪૫,૧૯,૧૫૯	૭,૮૦,૩૧૦
૧૮૯૬	૧૬,૭૧૨	૪૬,૬૧,૮૪૨	૭,૬૧,૧૪૭
૧૮૯૭	૧૬,૯૧૨	૪૭,૭૧,૮૯૭	૭,૩૫,૧૪૨

ઉપરનાં કોષ્ટકમાં ત્રણ સાલના આંકડા આપ્યા છે તે ઉપરથી અને ઉપર ૧૮૯૮ ની સાલના આંકડા આપ્યા છે તે ઉપરથી જણાશે, કે દર વર્ષે મફત શિક્ષણ આપનારી નિશાળોની સંખ્યામાં તથા માશી વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યામાં વધારો થયો છે, અને શ્રી આપનાર વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યામાં પ્રતાડો થયો છે. આમ યવાથી સરકારને પ્રાથમિક શાળાઓ પ્રત્યે દરવર્ષે ખર્ચ વધ્યો છે તે નીચેના આંકડા પરથી જણાશે:—

પા. શી. પે.

શાળાઓને આ વર્ષમાં સરકાર તરફથી વાર્ષિક ગ્રાન્ટ ૧,૮૮,૭૬૩-૩-૧૦ મળી હતી.

ત્રીસેના કોઈમાં ત્રણ શાળાઓ સમ્બન્ધી ઇ. સ. ૧૮૯૫ થી ૧૮૯૮ ની સાત સુધીની હકીકત આપેલી છે:—

—	૧૮૯૫	૧૮૯૬	૧૮૯૭	૧૮૯૮
ત્રણ શાળાઓની સંખ્યા	૩, ૪૨૧	૩, ૭૪૨	૪, ૨૨૬	૪, ૬૨૬
શાળાઓની સંખ્યા	૩, ૯૪૭	૪, ૩૪૭	૪, ૯૮૦	૫, ૫૩૫
મુખ્ય શિક્ષકો.....	૩, ૯૨૭	૪, ૩૨૦	૪, ૯૪૩	૫, ૪૬૧
સર્ટિફિકેટવાળા પુ.શિ.	૨, ૮૮૧	૩, ૧૯૫	૩, ૬૨૩	૪, ૦૦૦
સર્ટિફિકેટ વિનાના „	૨૧૭	૨૦૭	૧૬૩	૧૬૨
સર્ટિફિકેટવાળા બી.શિ.	૭૧૮	૭૬૧	૯૮૧	૧,૧૧૨
સર્ટિફિકેટ વિનાની „	૧૧૧	૧૨૭	૧૪૬	૧૫૭
સ્કૅલર ઉપર વિદ્યાર્થી				
ઓની સંખ્યા	૨, ૭૦, ૨૮૫	૨, ૯૮, ૭૨૪	૩, ૫૮, ૬૨૮	૪, ૩૫, ૬૦૦
૧૪ વર્ષની અન્દરના	૪૩, ૦૪૯	૬૧, ૧૬૬	૮૬, ૮૭૭	૧, ૧૬, ૪૯૨
૧૪ ઉપર અને ૧૮ની અન્દરના	૧, ૫૩, ૮૭૬	૧, ૬૩, ૬૪૩	૧, ૮૬, ૪૩૫	૨, ૨૦, ૪૬૨
૧૮ ઉપર અને ૨૧ની અન્દરના	૨૭, ૬૪૦	૩૮, ૦૭૦	૪૩, ૪૮૪	૪૮, ૫૩૬
૨૧ વર્ષ ઉપરના	૩૫, ૭૧૭	૩૫, ૮૧૫	૪૧, ૮૩૨	૪૭, ૧૧૦

મહત્ત કુળવધી સેનાર વિદ્યાર્થીઓ.	૬૮, ૧૩૩	૧, ૦૮, ૭૦૮	૧, ૨૩, ૪૩૦	૧, ૧૧, ૭૫૪
ફોઈમ સિખવનાર સા- ળાઓ.	૧, ૩૩૮	૧, ૦૪૮	૧, ૧૪૧	૧, ૧૮૧
દસ્તા સિદ્ધાન્ત આપનાર સાળાઓ.....	૩૬૬	૪૩૮	૦૪૪૬	૫૨૫
ત્રીઓને સંપાદનું કામ સિખવનાર સાળાઓ.	૫૦૧	૫૩૧	૧૨૩	૧૫૫
વૃદ્ધાં ધોવાનું કામ સિ- ખવનાર સાળાઓ...	૪૧	૪૭	૭૧	૬૮
ત્રીઓને ધર કામ સિ- ખવનાર સાળાઓ ..	૧૨	૬	૧	૧૦
સરકાર તરફથી મળતી વાર્ષિક માન્ટ...	૫૧૬૮	૫૧૬૮	૫૧૬૮	૫૧૬૮
	૧, ૧૨, ૦૮૪	૧, ૨૬, ૫૪૨	૧, ૧૨, ૧૫૮	૧, ૮૮, ૭૧૩

ઉપરના આંકડાથી જણાય છે કે મહત્ત સાળાઓની સંખ્યામાં ૧૨ વર્ષે વધારો થયો છે, તેમ જ મુખ્ય સિદ્ધાન્તની સંખ્યા પણ વધી છે. સરિરિ-કેટનાગ મુખ્ય સિદ્ધાન્તની સંખ્યામાં વધારો થયો છે, જ્યારે મરિરિકેટ વિનાના સિદ્ધાન્તની સંખ્યા ઘટી છે. મરિરિકેટનાગ અને મરિરિકેટ વિનાની ત્રી સિદ્ધાન્તની સંખ્યામાં વધારો થયો છે. આ વર્ષની ઉપરની અને અસર વર્ષની અંતરની ઉપરના વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા બોધ ઉપરના વિદ્યાર્થીઓ કરતાં ૧૨ વર્ષે વધારો છે. મહત્ત કુળવધી સેનાર ટોળાંની સંખ્યામાં ૧૨ વર્ષે વધારો થયો છે, તેમ જ સરકાર તરફથી મળતી માન્ટ ૧૨ વર્ષે વધી છે.

ઉપરની હકીકત ઉપરથી જણાશે, કે ઇંગ્લેન્ડ અને વેલ્સમાં દિવસની પ્રાયમિક શાળાઓ અને રાત્રિ શાળાઓ પાછળ સરકાર વધુ ખર્ચ કરતી જાય છે અને તે શાળાઓ આગાદ થતી જાય છે.

ગઈ તા. ૩૦ મી નવેમ્બરને રોજ બ્રિટિશ મ્યુઝીઅમમાં (લન્ડનમાં જે મ્યુઝીઅમ સંગ્રહસ્થાન છે તેમાં) મિસ બ્રેક્રિક નામની બાઈએ પ્રાચીન મિસર દેશ વિશે પોતાનું પહેલું બાયણ આપ્યું હતું. તેણે કહ્યું, કે પ્રાચીન મિસર વિશે શોધ કરનારા પૈકી કેટલાક કહે છે કે અસલના વખતમાં લાં ધણો સુધારો હતો, અને કેટલાક કહે છે કે લાં કાંઈ સુધારો નહોતો. વાસ્તવિક જોતો પ્રાચીન મિસરનો ગ્રીસ કે રોમ સાથે મુકાબલો થઈ શકે નહિ, કારણ કે દરેકનો સુધારો જગતના ઇતિહાસના જુદા જુદા કાળમાં થયો હતો. ગ્રીસ અને રોમમાં રાજ્યને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવ્યું હતું, અને તે કારણથી પૃથક્ મનુષ્યોના સ્વાતંત્ર્ય ઉપર ધણો સંકોચ મુકાયો હતો. મિસરમાં દરેક મનુષ્યના સ્વાતંત્ર્ય ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવામાં આવ્યું હતું. દરેક મનુષ્યની સ્વતંત્રતા જળવાય અને વૃદ્ધિ થાય એવા કામદા લાં રચવામાં આવ્યા હતા, અને આ રીતે રાજ્ય માટે મજબૂત પાયો નાંખવામાં આવ્યો હતો. સત્તરથી સિતેર વરસની ઉંમરનાં સંધર્ષાં માણસોના રાજ્યમાં હક ગણાતા હતા. મિસરવાસીઓ અમુક અમુક મુદતે વસ્તીની ગણતરી કરવાનું ચૂકતા નહિ. કુટુંબ વ્યવસ્થાથી લાંનાં રાજ્ય બંધારણને મજબૂતી મળતી હતી. મિસરવાસીઓ શાન્તિને ચહાનાર હતા. તેઓ વ્યાપારી નહોતા. એલેક્ઝાંડ્રિયા, ડેમિએટા, આદિ બંદરો ગ્રીક મોકાએ દેશ છૂટ્યા પછી રચવાયાં હતાં. દેશની સીમા એવી આવી રહી હતી, કે જાથુ લશ્કર રાખવાની જરૂર પડતી નહોતી. મિસર વાસીને લશ્કરી સીપાઈના ધંધાનો તિરસ્કાર હતો. દક્ષિણ સીમા પર કાળા લોકોને ચઢી આવતા અટકાવવા સાર એ વિચિત્ર કિસ્સા બાંધવામાં આવ્યા હતા તે હજી પણ દયાતીમાં છે. ઇશાન તરફ ઇથામના રણથી દેશનું રક્ષણ થતું હતું. દેશની સુધર્ષા દોષતનો આધાર નીલ નદી ઉપર હતો, અને સુધર્ષા સંસારી કે રાજકીય સવાલો કરતાં એતી માટે નદીનું

પાખી સઘળે પઢોચાંચાનો સચાસ વધારે અગત્યનો ગણાનો હતો. ફરોદ રાજ્યો રાજ્ય કરતા હતા, અને રાજ્ય કરાવો તોમનો હક ઈશ્વરે આપેલો ગણાનો હતો. દરેક માણસ રાજ્ય પાસે હુટીની નીચી સકતો હતો. મિસરમાં કારખાનાં નહોતાં. તેમાં ધાતુ કે પથ્થરની જાણો પણ નહોતી. સ્ત્રીઓની પદ્ધતી મ્હોટી અને માનવન્તી હતી, અને વંધાવણી ફક્ત માની બાન્ધુએથી ગણવામાં આવતી. સ્ત્રીઓને પૂર્ણ હુટ હતી, અને તે ધરનો અમલ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ચલાવતી. માનો દુકમ તરત પાળવાનો ધારો હતો; બાપના દુકમ બાબત તેવું કંઈ કહેવામાં આવ્યું નથી. જૂદા ઉગ્ર કવચિત જ થતા, અને ત્યારે નેમ થતું ત્યારે હમેશા સ્ત્રીને જ જાણ થતો. અને મજૂની સઘળી ગિલકત તેને સ્વાધીન કરવામાં આવતી. કેળવણી ફરજિયાત હતી, અને ખેડુત તેમ જ રાજકુમાર એક જ નિશાબે તેના તેજ વિષય શીખતા.

ગયા ફેબ્રુઆરી માસનું એન્યુકેશનલ રિપ્તુ લખાવે છે, કે હાલના મદ્રેસાના પ્રિન્સિપાલ ટાકનર દરન્દી દાસમાં મધ્ય એશિયાના કેટલાક જૂના સિક્કા તપાસે છે. એ સિક્કાઓ પૈકી કેટલાક ઇ. સ. ૭૩ ની સાલના ખોતાનના સિક્કા ઉપર બે બાપામાં લેખ છે. એક તરફ ચીની બાપાનો લેખ છે, અને બીજી તરફ ખોતાનના મહારાજાનું નામ અને હાલકાઓ છે તે જાણીતી લેખોવાળા અક્ષરોમાં લખેલા છે. તે વપરાશી અનુમાન થાય છે કે પૂર્વે ખોતાન બર્તનમંડના તાબામાં હતું, તે પછી ચીની રાજ્યની સત્તા દેશનું મધ્ય હતું.

યૂરોપની શાળાઓ.

(આજ ૧૪ ૧૦ થી.)

૨૩. ૧૮૬ જુલિનાં હાલકાં મારે હકાલેદી નિશાબો.

લંડનમાં ૧૮૬ જુલિનાં હાલકાં મારે હકાલેદી નિશાબો લેખ છે.

આમન્ય રાજ્યોમાં આજે હાલકાં મારે ૧૮૬ જુલિનાં હાલકાં મારે

શકતાં નથી. આવાં છોકરાં માટે નિશાળતું કામ ધીમે ધીમે આવે તો સારાં છોકરાંને નુકસાન થાય છે. તેમ જ આવાં છોકરાંની દરકાર કરવામાં ન આવે તો તેઓ છેક બે પુક રહે છે. આ કારણથી જર્મનીમાં આ યોજના દાખલ કરવામાં આવી છે. અમેરિકા તથા બીજા દેશોમાં આવાં છોકરાંને કોઈ પણ રીતે નિશાળમાંથી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, પણ જર્મનીમાં આવાં છોકરાંની કેળવણી ખાતા તરફથી ખાસ સંભાળ લેવામાં આવે છે.

જર્મનીમાં આ યોજના દાખલ કરતી વખતે સ્કૂલ કમિટીના કેટલાક મેમ્બરો દ્વેની વિરુદ્ધ હતા. પણ આગેવાન મેમ્બરોએ આ કામ હાથમાં લીધું અને પાર પાડ્યું. પ્રથમ એલ્બરફેલ્ડ અને મ્યુન્યનગેડબા-કમાં આવી નિશાળો સ્થાપવામાં આવી. ત્યાર પછી કોલોન, ફ્રેઈલ્ડ, હુસલડોર્ફ, વગેરે સ્થળોમાં નિશાળો સ્થપાઈ.

આ યોજના દાખલ કરતાં જે જે અડચણો નડે છે તેનો મહત્તે પણ અનુભવ થયો છે. આસરે દસ બાર વરસ પર ઓલિયો પરગણાના કેળવણી ખાતાના અધિકારીને મ્હેં આ જાતની યોજના દાખલ કરવાની સલામત કરી હતી. મહત્તે તેમના તરફથી એવો જવાબ મળ્યો હતો, કે સામાન્ય શાળાઓમાંથી ખરાબ ચાલ ચલગતનાં છોકરાં જુદાં પાડી તેમને માટે છલાહેદી નિશાળો રાખવા મ્હારો વિચાર છે, પણ જડ જુદિનાં છોકરાં જુદાં પાડી શકાય તેમ નથી. તમ્હારો છોકરો તો ક્ષા-ની છે અથવા ખરાબ ચાલનો છે એ વાત મા ખાપનાં મગજમાં સહેલાઈથી ઉતારી શકાય છે, પણ તમ્હારો છોકરો એવો જડ જુદિનો છે કે તેનાથી નિશાળનાં બીજાં છોકરાં સાથે નીબી શકાશે નહિ એ વાત મ્હેં કરી ઉતારાતી નથી. આ અધિકારીએ ખતાવી તેવી જાતની અડચણો જર્મનીમાં પણ પ્રથમ નહી. પણ સામાન્ય શાળાઓમાં જે છોકરાં બિલકુલ ચાલી શકતાં નહિ તેમને આવી નિશાળોમાં દાખલ થતો જોઈ ગૃહસ્થ લોકોએ પોતાનાં મંદ આક્ષણનાં છોકરાંને આવી નિશાળોમાં મોકલવા માંડ્યાં. તેમનો દુખલો લઈ બીજા લોકોએ પણ પોતાનાં છોકરાંને મોકલ્યાં. આ પ્રમાણે આ યોજના ફતેહમંદ થઈ, અને હાલમાં

જર્મનીના જુદા જુદા ભાગોમાં આવી નિશાળોની સંખ્યા વધતી જાય છે.

સામાન્ય શાળાઓમાં જે વર્ષ ગાળ્યા પછી જે છોકરાં બીજાં છોકરાં સાથે નીબી ન શકે એવાં જણાય તેમને આવી નિશાળોમાં મૂકવામાં આવે છે. આ છોકરાંની સમજ શક્તિ તથા વિચાર શક્તિ ધણી મંદ હોય છે, અને તેમની સ્મરણ શક્તિ ખૂબી હોય છે. આ છોકરાંને કોઈ પણ જાણત મદદ કરાવતાં, તેમનામાં નવા વિચારો ઉત્પન્ન કરતાં, અને તેમનું અનુ-સન્ધાન કરાવતાં ધણી વખત લાગે છે, અને તે કરવાને ખાસ તૈયાર થયેલા ધીરજવાન શિક્ષકની જરૂર છે. સામાન્ય શાળાઓમાં આ કામ બની શકતું નથી, અને કદાપિ કરવા જાય તો તેથી સારાં છોકરાંને ધણું નુક-સાન થાય છે.

જર્મનીમાં પહેલ વહેલી આવી નિશાળ એલ્બરેક્ટ્સ ગામમાં ઇ. સ. ૧૮૭૮ માં સ્થપાઈ. યોડી મુદતમાં તેમાં પચીસ છોકરાં ઘણા થયાં. આ કામને માટે ધણી લાવક શિક્ષક ત્યાં મૂકવામાં આવ્યો. કેળવણી ખાતાના અધિકારીઓએ આ શિક્ષકને કોઈ પણ જાતના બંધનમાં નહિ નાખતાં તેની મરજીમાં આવે તેવો અને તેટલો અભ્યાસ ચલાવવા દીધો. એક વરસની અજમાયશથી માત્રમ પડ્યું કે આ છોકરાં એક બેવકુફ નથી, પણ તેમને શિખતી શકાય તેમ છે, તેમ જ તેઓ બહુ શકે તેવાં છે. જે છોકરાં સામાન્ય શાળાઓમાં એક બેવકુફ માત્રમ પડ્યાં હતાં તે આદિ કંઈ અભ્યાસ કરે છે એમ જણાવાથી નિશાળમાં છોકરાંની સંખ્યા વધવા માંડી, અને ત્રીજે વર્ષે એક બીજાં વર્ગ હાથેલો પડ્યો; વળી પાંચમે વર્ષે એક ત્રીજાં વર્ગ હાથેલો પડ્યો. આવી રીતે નિશાળ રૂનેદમંદ નિવડવાથી ગામને બે રીતે લાભ થયો. ગામનાં બેવકુફ છોકરાં સુખનાં, અને ગામની સામાન્ય શાળાઓમાંથી કચરો ઓછો થવાથી સારાં છોકરાંને અભ્યાસમાં લાભ થયો.

એલ્બરેક્ટ્સ ગામની આ નિશાળની ખે. સ. ૧૮૮૭ ના નવે-જાર મામમાં મુલાકાત થીથી ત્યારે તેમાં ૯૦ નિશાળીઓ હતા. એલ્બરેક્ટ્સ ગામમાં ૧, ૨૦, ૪૯૦ મજૂમની, વચ્ચી છે તેના મજૂમમાં આ સંખ્યા કંઈ વધારે હોવાય નહિ. આ નિશાળના અભ્યાસ સમયની વખત

કરતાં મહેને જણાવવામાં આવ્યું. કે આદિયાં સામાન્ય સાળાઓની માફક
છોકરાં માટે અભ્યાસ ક્રમ દર્શાવેલો નથી. દરેક છોકરાને અનુકુળ પડે
એવો અભ્યાસ ક્રમ ગ્રાખવો પડે છે, અને તેથી વારંવાર અભ્યાસ ક્રમ
તથા અભ્યાસ પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવો પડે છે. બીજી તપાસ કરતાં મહેને
જણાવવામાં આવ્યું કે આ નિશાળમાં કોઈ કોઈ છોકરાં ચૈદ વર્ષની
ઉંમર થયા બાદ પણ રહે છે. જે છોકરાં આ સ્કૂલનો અભ્યાસ પૂરો
કરે છે તેમને સારે ધન્યે લાગવામાં શિક્ષકો અને ધન્યેકટર મદદ કરે છે.
આ નિશાળમાં દસ્ત કેળવણી લઈ શકે તેવાં છોકરાંને દારીગીરીનું કામ
પણ શિખવવામાં આવે છે. ચૈદ વર્ષની ઉંમરે આ છોકરાં નિશાળ છોડે
છે ત્યારે જે ધન્યે તેઓ શીખ્યાં હોય તે ધન્યાના દારીગરને લાં તેમને
મૂકવામાં આવે છે. લાં કેટલોક વખત ઉમેદવારી કરી તે ધન્યામાં બસ-
બસ માહિત થાય લાં મુખી રાજ્ય તરફથી તેમની સંભાળ લેવામાં આવે
છે. ઇ. સ. ૧૮૮૫ ની સાલનું આ નિશાળનું પરિણામ મહેને બતાવ્યું
આવ્યું. આ વર્ષમાં નિશાળનો અભ્યાસ પૂરો કરી પાસ થયેલાં છોક-
રાં સંખ્યા ૩૦ હતી. આ છોકરાં નિશાળ છોડ્યા બાદ કયે ધન્યે લા-
તેની તપાસ કરતાં મહેને જણાવવામાં આવ્યું, કે આ ૩૦ પૈકી ૩ લોકો
૧ ચિતારો, ૧ દડીઓ, ૧ દરજી, ૧ બુક બાઈન્ડર, ૧ શીત બન-
એમ આઠ જણ દારીગર બન્યા, ૭ કરખાનાંમાં દામે લાગ્યા, ૧ જાવ-
ન્યે વળગ્યા, ૩ શરીરે નળગા હોવાથી ધન્યે નવસમાસે શુક્રપક્ષે મોતે
જશે હજી કંઈ ધન્યે પસન્દ કર્યો નથી. તત્ત્વમંત્રિમચરપાંચામુતવશ-
પુદ્ગિનાં છોકરાંને કેળવણી આપવામાં આવે તો
યર્ષ પડે છે.

પરચૂરણ સૂત્ર છે કે જે પ્રત હાલ મળેલી છે

(આણે પ્રજાદાત્ દીર્ઘાયુર્મયતુ એ પ્રમાણે

બુદ્ધિગુણ. — એક ધન્યે એ જ દારણથી આપણે દહેવાને દરકત
એક આસિરુટ આ શિક્ષક ઉદ્યોગ પણ જેન નહિ હોય. મંત્રી પાંચા વિ-

હત કટલાક સવાલ પૂછ્યા, અને ત્યારે હોકરીઓ જવાબ આપી
સાધી નહિ સારે તેમના તરફ ગુસ્સો જળ્યાઓ. હોકરાં કટલું બળે છે
તેની પરીક્ષા કરી હોય ત્યારે આપણે સવાલ પૂછીએ જીએ, પણ હોકરને
કોઈ વિષયનું જ્ઞાન થાય તેટલા માટે આપણે તેમને તે વિષયની માદિતી
આપીએ છીએ. ખાત્રી કુવામાંથી આપણને પાણી મળી શકું નથી,
તેની જ રીતે હોકરાંને વિષયની માદિતી ન હોય તો તે વિષય સમજ-
તી કંઈ પણ દપ્તાત તેમની પાસેથી આપણે મેળવી શકતા નથી.

બીજી નિશાળોની મુલાકાત—એક અન્વેષક લખે છે, કે
ગામડાંની નિશાળોના મહેતાઓએ કોઈ કોઈ વખત પાસે આવેલાં
મોટાં ગામ અથવા સદરેની સારી નિશાળોમાં વર્ક સાં સિદ્ધા કેવી
રીતે શિખવે છે તે જોવું. અને જે કંઈ પોતાને સદબુ કરતા જેવું લાગે
તે નોંધ પોતામાં લખી લેવું. અસત્યત આવી નિશાળોમાં તેમને કંઈ
કંઈ પણ સદબુ કરવા જેવું મળશે જ. વળી એમ પણ જાનશે કે પોતાની
કટલીક બહો પોતાને માલુમ પડતી નહિ હોય તે આ સિદ્ધા બીજાને
કરતાં જોશે ત્યારે તે બહો છે એમ તેમને લાગશે, અને આવી રીતે
તેમની બહો મુપડશે.

શિક્ષકને પાઠશાલક—એક અન્વેષક લખે છે, કે શિક્ષકને
જોગવાઈ છે. જે બે માટે દેવતા જેવું છે. એક અને બીજો પાઠશા-
લકો તે આદિ કંઈ અજગજની ડામણીમાં વધારે કરે છે. તેમ જ હોકરાં
સંખ્યા વધવા માંડી, અને ત્રીજી પાઠશાલક શત્રુ અને સારો સંખ્યા
પણ પાંચમે વર્ષે એક ત્રીજે

જેદમંદ નિવડવાથી ગામને બે રી

મુપડે, અને ગામની સામાન્ય શા

જોકરાંને અજ્ઞાનમાં લાખ થયો. ગુજરાતી.

એજન્ડા મામની આ નિશા

અર મામમાં મુલાકાત લીધી ત્યારે નંદા પટ્ટકારક.

રોડ મામમાં ૧, ૨૦, ૨૫૦ મળ્યું. (ફો. સા.)

સંખ્યા કંઈ વધારે હોવાનું નહિ. આ નિશાળોની મુલાકાતે મુલાકાતે

જોની જોડણી મુકરર કરવાનું, કામ હાથમાં લીધું છે, તે સમયે જે કાંઈ વિદ્વાનો પાસે, એ કામમાં મદદ મળે, એવાં સાધનો હોય તે તેમણે જાહેર પાડવાની જરૂર છે. કેટલોક સમય ધ્યાન પટ્ટકારક અથવા ઉક્તીયક નામનું એક પ્રાચીન પુસ્તક મ્હારી પાસે આવેલું છે. તેમાંથી મુગ્ધાવબોધ ઔક્ષિતકની પેઠે જૂની ગુજરાતીનો કાંઈક જાણ થાય છે. ધણે વખત ધ્યાન એ પુસ્તક જાહેર પાડવાની મ્હારી આતુરતા હતી, પરંતુ અનુકુળતા ન મળવાથી અસાર સુધી તે પડી રહ્યું હતું. હાલ પ્રસંગે એ પુસ્તક જાહેર પૂડવાથી જોડણી મુકરર કરવાના કામમાં મદદગાર થઈ પડશે એમ ધારી ગુજરાત શાળા પત્ર મારફતે તે પ્રસીદ્ધ કરવાનો જોઈ કરવા ક્યો છે.

ઉક્ત પુસ્તકનાં જ્યાં મળીને ૩૯ પૃષ્ઠ છે. દરેક પૃષ્ઠ આશરે ૬ ધન્ય લાંબું અને ૩ ધન્ય જેટલું પહોળું છે. પૃષ્ઠની બેક જાણુ પર સાત સાત લીટીઓ છે. લિપિ જાળબોધ છે. પ્રત્યેક અક્ષર સ્પષ્ટ અને મોટો છે. જૂના સમયની લેખન રીતિ મુજબ માત્રા અક્ષરને માથે ન મૂકતાં પાછળી કાનાની પેઠે લખેલી છે, તેમ કેટલાક અક્ષરો તેમના જૂના વેશમાં છે. પુસ્તકનો રચનાર તથા લખનાર બે જુદા માણસ કે એક જ છે તે કહી શકાતું નથી. પરંતુ છેલ્લે પાને જે લેખ આવેલો છે તે ઉપરથી એ ક્યારે અને કોને ગાટે લખાયું હતું તે સ્પષ્ટ થાય છે.

“સ્વસ્તિ સંવત્ ૧૫૧૫ વર્ષે વૈશાખમાસે શુક્રપક્ષે પ્રતિપત્તિયૌ અઘેહ મુકારિદપુરવાસ્તવ્યમંત્રિમવરપાંચામૃતવશરાજપઠનાર્થે ઉક્તીયકં લિખિતં । સ તુ દેવદિગ્મસાદાત્ દીર્ઘાયુર્ભવતુ ॥”

આ લેખ જોતાં એટલું તો નક્કી છે કે જે પ્રત હાલ મળેલી છે તે સંવત્ ૧૫૧૫ માં લખાયેલી છે. લખનાર જોન ન હોય એમ લાગે છે, નહિ તો સ તુ દેવદિગ્મસાદાત્ દીર્ઘાયુર્ભવતુ એ પ્રમાણે આશીર્વાદ તે લખે નહિ; અને એ જ દારમ્પતી આપણે કહેવાને હરહત નથી કે મંત્રિમવર પાંચામૃત કુડમ્બ પશુ જોન નહિ હોય. મંત્રી પાંચા વિ-

—કીધું કૃતં । લીધું ગૃહીતું (? તં) । દીધું દત્તં । ગિજં ગતં ।
 × આન્યું આગતું (? આતં) । આપ્યું આનીતં । પઢિવં પઢિતં ।
 ઘોલિવં વક્તં । મારિવં હતં (? હતં) । જાણિવં જ્ઞાતં ।
 જિમિવં મુક્તં । રહું ધાકૂથ્યું^x સ્થિતં રહિતં ચ । દીઠવં દૃષ્ટં ।
 પૂછિવં પૂછં ।—કરતુ કુવન્ । લેતુ લેણન્ । દેતુ દદન્ । જાતુ
 ગચ્છન્ । આવતુ આગચ્છન્ । આણતુ આનયન્ । પઢતુ પઢન્ ।
 ઘોલતુ વદન્ જલ્પન્ । મારતુ મ્રનન્ (? મ્રન્) । જાણતુ જાનયન્
 (?) । જિમતુ મુંજન્ । ઇતુ રઢિતુ તિષ્ઠન્ । દેપતુ પશ્યન્ । પૂછતુ
 પૂછન્ ।—કીન્તું ક્રિયમાણં । લીજતું ગૃહમાણં નીયમાણં વા ।
 દીન્તું^x દીપમાણં । જઈતું^x ગમ્યમાણં । આવીતું^x આગમ્યમાણં ।
 આણીતું^x આનીયમાણં । પઢીતું પઢ્યમાણં । ઘોલોતું^x વચ્ચમાણં ।
 મારીતું^x દન્વમાણં । જાણીતું જ્ઞાયમાણં । જમીતું મુજ્જમાણં ।
 રહીતું સ્થીયમાણં । દીસતું^x દૃશ્યમાણં । પૂછીતું^x પૂછ્યમાણં ।—કરી
 કૃત્વા । લેઈ ગૃહીત્વા । દેઈ દત્ત્વા । જઈ ગત્વા । આવી આગત્ય ।
 આણી આનીય । પઢી પઢિત્વા । ઘોલી ડહાણા । મારી દત્ત્વા । જાણી
 જ્ઞાત્વા । જિમી મુક્ત્વા । રહી સ્થિત્વા । દેખી દૃષ્ટ્વા—કરિવા કર્તુ ।
 લેવા ગૃહીતુ । દેવા દાતુ । જાણવા જ્ઞાનુ । આણિવા આનેનુ । પઢિવા
 પઢિનુ । ઘોલિવા વક્ત (? વક્તુ) । મારિવા દન્નુ ।

x એ સ્વે રૂપમાં તપં ણિ નિવામાં આવે છે ને તાપ્ય દળ દેવ

સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠ.

(ચાલુ પ્રથ ૧૯ થી.)

પાઠ ૪ થી.

વખતનું માપ—દિવસ.

દિવસ એ વખતના માપનું એકમ ગણાય છે તેા કેટલા વખતને દિવસ કહે છે તે શિક્ષકે છોકરાં પાસે નીચે મુજબ કઠાવવું:—

“ રાત્રે ન્યારે આકાશમાં વાદળાં હોતાં જથી સારે શું પ્રકાશનું દેખાય છે? ” સૂર્ય અથવા ચંદ્ર અને તારા.

“ સૂર્ય ક્યારે પ્રકાશે છે? ” દહાડો.

“ ચંદ્ર અને તારા ક્યારે પ્રકાશે છે? ” રાત્રે.

“ આપણે દર રોજ સૂર્યને પહેલ વહેલો ક્યારે જોઈએ છીએ? ” સવારમાં.

“ હા, સૂર્ય સવારમાં જોયે છે. આ વખતને આપણે સૂર્યોદયનો વખત કહીએ છીએ. સૂર્ય ક્યારે દેખાતો બન્ધ થાય છે? ” સંધ્યા કાળ વખતે.

“ હા, સંધ્યા કાળ વખતે સૂર્ય આથમે છે. આ વખતને આપણે સૂર્યાસ્તનો વખત કહીએ છીએ. સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત વચ્ચેના વખતને આપણે શું કહીએ છીએ? ” દહાડો.

“ સૂર્યાસ્ત અને સૂર્યોદય વચ્ચેના વખતને શું કહે છે? ” રાત.

“ દહાડો અને રાત એ બેમાં શો ફર છે? ” રાતે અન્ધારું હોય છે, અને દહાડા કરતાં વધારે ઠંડી હોય છે.

“ રાતે ધણું અન્ધારું ક્યારે હોય છે? ” આકાશમાં વાદળાં હોય અને ચંદ્ર તથા તારા દેખાતા ન હોય ત્યારે.

“ હવે દહાડો અને રાત કયા વખતને કહે છે તે તમે સમજ્યા. પણ આ ઉપરથી કેટલા વખતને એક દિવસ કહે છે તે તમે કહી શકશો? ” હા સાહેબ, દહાડો અને રાત મળીને એક દિવસ કહેવાય છે.

પ્રાણી વર્ણન.

(સાંધણ ૫૪ ૨૧ થી.)

યાદ (આરડતી ગાય),

વર્ગ—કરોડગાળાં.

સ્ત—રતનવાળાં.

પ્રકાર—વાગેળનાં.

આ પ્રાણી રાત્રી પાસ અને જીસનને મળતું છે. તેના શરીરનો ઘાટ બારે અને ખખ આગળથી ઊંચો છે. તેની પીઠનો બાગ એક સરખો છે. તેના પગ મજબૂત અને ટૂંકા છે. પગની ખરીઓ મોટી અને મોળા હોય છે. તેનું મોઢો ન્હાનું અને કાન ટૂંકા છે. તેના ખખ આગળ ખંધોલું હોતું નથી. તેની પીઠ અને બાજુઓ ઉપરના વાળ મુલાવા અને ટૂંકા છે, પણ શરીરના નીચલા ભાગના વાળ ધણા લાંબા છે. તેના પાછલા પગની નંજોથી તે ખબા મુખી લાંબા વાળના મુચ્છાવાળી એક લાંબી લીરી હોય છે. તેના પૂંછડાના અડધા ભાગથી લાંબા વાળનો મોટો મુચ્છો થયેલો છે. તેના શરીરમાં પાંસળાઓનાં કોઈ ભેદો નથી. તેનું મારું લાંબું અને કપાળ લગભગ ચપટું છે. તેનાં શિંગડાં મુલાવાં અને મોળા છે; પરંતુ પાંસળાં શિંગડાં મૂળ આગળથી પહોળાં થયેલાં હોય છે. અને પૂંછડે મોઢાની પૂંછડીના જેવા વાળ હોવાથી તેને મોઢાની પૂંછડીવળે પાડે પણ દેડે છે.

દેગ—તેના આખા શરીરનો દેગ કાલો આમઆની અને વજને શુદ્ધ કાલો પણ હોય છે, પણ મોઢા પછી મોટો બાગ મોટો હોય છે. તેની મજબૂત અને માથા પર બુરી લાંટ પટેલી નેવામાં આવે છે.

કદ—નર યાદ વધારેમાં વધારે ૭ ફૂટ ડાંચા હોય છે, અને તેની શિંગડાંથી પૂંછડા કુલીની લગભગ માત્ર ૧૨ નેટલી હોય છે. તેની પૂંછડી મથાજળ ૧૨ લાંબી અને તેના શરીરનો પેસેલો માત્ર માત્ર ૧૨ માત્ર છે. એક મોટા નર યાદનું વજન આશરે ત્રીસ મજબૂત છે, અને તેનાં શિંગડાં વાંકા મારે પચીસ ત્રીસ ફુટ લાંબાં હોય છે. આ કદમાં ન્હાની અને તેનાં શિંગડાં પણ ન્હાનાં હોય છે.

વસ્તી—તેના કાન પરથી પાંસળાં ત્રીસ ફુટ લાંબાં હોય છે.

વાળા ભાગોમાં આ પ્રાણી વસે છે, અને ગરમ ઋતુમાં તો ત્રીસ હજાર કુટની જિંઘાઈ વાળા ભાગોમાં પણ દીધામાં આવે છે. ચીનનાં ઠંડા પ્રાંતમાં પણ તેની વસ્ટી છે. હિંદુસ્તાનની હદમાં તો લડકના ઉત્તર ભાગ આગળ જ જેંગલી યાજ વસે છે. તે સિવાય આ દેશના બીજા કોઈ ભાગોમાં તેમની વસ્ટી નથી.

લક્ષણ—આંચળવાળાં પ્રાણીઓમાં જિંઘામાં જિંઘા ભાગોમાં રહેનાર આ પ્રાણી છે. તે હંડામાં હંડા અને ઘણા ઉર્જા પદાર્થોમાં વસે છે. ઉંઢાળામાં દસથી સો મુધીની સંખ્યામાં આ પ્રાણીઓની માદાઓનાં ટાળાં થાય છે. નર તેમ ઘણે ભાગે એકલા અથવા ત્રણ ચાર સાથે ફરતાં મારૂં મૂડે છે, પણ મદન ઋતુમાં માદાઓનાં ટાળાં વિખેરાઈ જઈને ચાર ચાર અથવા પાંચ પાંચનાં ટાળાં બંધાય છે, અને તે દરેક ટાળા સાથે એકેક નર રહે છે. તેઓ સવારે તથા સાંજે ચરે છે. ટીબેટની જિંઘા ખીણોમાં ઝીણા વાળા જેવું એક જાતનું ઘાસ ભીગે છે, તે ખાઈને તેઓ પેટ ભરે છે. ચરતાં થાકે છે ત્યારે બિમા પહાડની બાજુએ જિંઘા ભાગોમાં તે આરામ લે છે. તેમને પાણી ઘણું જોઈએ છે. શિયાળામાં તેઓ બરફ ખાય છે. તેમની આંખો અને કાન કરતાં નાકની ઇંદ્રિ ઘણી તીવ્ર હોય છે. આ પ્રાણી ઘણું ખીંકણુ છે, પણ ધવાય છે ત્યારે ઘણા જીરૂસાથી સામાં થાય છે.

ટીબેટના અને હિમાલયના જિંઘા ભાગો પર વસનારા લોકો યાકને પાળે છે. તેનું કારણ એ કે તે લોકોનો ખોરાક અને દૂધ આ પ્રાણી પૂરાં પાડે છે, તેમ જ બાર પણ ખેંચે છે. પાળેલાં યાક કદમાં ન્હાનાં અને સફેદ રંગનાં હોય છે. આ પ્રાણીના વાળનાં જડાં લૂગડાં બને છે. એની પૂંછડીના વાળ ઝિશિયામાં ઘણા કિમતી ગણાય છે. તુર્ક લોકોના બાલાની અણીએ લટકાવેલી તેની પૂંછડી બાદશાહી પદવીનું ચિન્હ ગણાય છે. બાદશાહેને તેમના દરજ્જા પ્રમાણે આ પૂંછડીઓની એટ અપાય છે. યોગના વાળની જેમ ચમરીઓ થાય છે, તેમ આ પ્રાણીના પૂંછડાના વાળની પણ ચમરીઓ થાય છે. આ ચમરીઓ મોટા માણસો જમવા બેસે ત્યારે માખો દૂર કરવાના કામમાં તેમ જ યોગના શરીર ઉપરથી મચ્છર ઉડાડ

લેઈએ. જામી ઇમારત માટે પાથે પશુ ઉઠે અને સંગીન દેવો લેઈએ. સારીરિક કેળવણીની દરકાર ન રાખવાથી જે માણે પરિણામો થાય છે તે આપણા કેટલાએક શુભાન ગૃહસ્થો પાઠશાળાની મુદ્દાટી પદવીઓ મેળવી આકાશ મરણને સરથુ થયા છે, તેમના દાખલાથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે. જે શિક્ષકો એમ માને કે સારીરિક કેળવણી ઉપર દેખરેખ રાખવાની ફરજ મા બાપતી છે, તેમ જ માળાપ એમ માને કે નિયાયોમાં આ બાબત પર લક્ષ અપાય છે અને એ ફરજ શિક્ષકોની છે, તે તેમાં તેઓ બન્નેની બૂલ છે. પોતાની ફરજનો જોડો એક બીજા ઉપર આવી રીતે નાંખવાથી બિચારા શિષ્યોને કેટલું ખમવું પડે છે!

ખરું લેઈએ તો આ કામ ધવે બાગે શિક્ષકોને માર્યે જ છે; કારણ કે શિક્ષકો સમજી શકે છે કે સારીરિક કેળવણી તેમના શિષ્યોને અવરવતી છે; પણ માબાપો તો એ બાબતનું જ્ઞાન પણ ધરાવતાં નથી. માટે શિક્ષકોના નામને દીવાવનારા સુઝ વિદ્યા શુદ્ધોની ફરજ છે, કે પોતાના શિષ્યોને સારીરિક કેળવણી આપવાની સંભાળ રાખવી.

૨. શિક્ષણ પદ્ધતિમાં કેટલેક દેશોએ ક્યુર નગરે પડે છે તે મુધારથી લેઈએ. શિષ્યોને કાર્મ પણ રસ્તો દેખાડ્યા વગર પાઠ પેરંબી કરી લાવવાનું ફરમાવવામાં આવે છે, અને એવી રીતે આપેલા પાઠમાં શિક્ષકો પરીક્ષા લે છે. શિષ્યોનો બોલિયો—રસ્તો દેખાડનાર—મદદમાર—એ શિક્ષક છે ને પોતાની ફરજ બૂલી જઈને એક પરીક્ષક થઈ બેસે. જે આવી રીતે બિચારા શિષ્યો પોતાને આપેલા પાઠ શી રીતે તૈયાર કરતા તે જાણવા નથી તેથી નેઓ ગોળખૂનો—પોપટની પેડે બોલી જવાનો—રસ્તો લે છે તેમાં કાર્મ નવાઈ જતું નથી. શિષ્યોએ કાર્મ રીતે પાઠ તૈયાર કર્યો તેથી કન્કાર રાખ્યા વગર શિક્ષક તેમને તપાસવા મંડી જાય છે, અને પૂછેલા પ્રશ્નોના યોગ્ય મજ્જા લૂગા જવાબ પોપટની પેડે શિષ્યોએ આપ્યા એટલે સતેવ માની લઈ “કાર્મ ફલગ્ગો પાઠ કરી લાવતે” એવો દુકમ કરે છે. માથા ફેડે કરીને જે જે પાઠ તૈયાર કર્યો દેાય તે રસ્તો શિક્ષકે સીધોપો માટે ને ખરોડે એમ માની નુકર્મ શિષ્યો પછી એખણ ઉપર મરી પડે છે. આજ શિક્ષકો આજો રિહમ શિષ્યોને

સવાલો પૂછવામાં, તેમના નમ્રરો ગોઠવવામાં; અને તેમને ખીલ દિવસ માટે પાઠોની યાદી આપવામાં ગાળે છે. પ્રાથમિક શાળાઓમાં કેળવણીની પ્રદતિ કેવી રીતની હોય તે જોઈએ એ બાબત અત્રે વિસ્તીર્ણ વર્ણન કરવાનું કારણ નથી. એ બાબતમાં તો શિક્ષકને ટ્રેનિંગ કોલેજમાં ઘણો બોધ મળી ચૂક્યો છે, અને જે શિક્ષણે તેમાં પુસ્તક દ્વારાએ દિવા. આત્મભવી વિદ્યા શરૂઆતના બાપણોથી તેમને મળ્યું છે તેનો હવે શાળાઓમાં પ્રયોગ કરવો જ તેમને માટે બાકી રહ્યો છે. ફક્ત એટલી વાત અત્રે જણાવવી જરૂરી છે કે સારો શિક્ષક ફક્ત અને બાળ શિક્ષણનો અભ્યાસ કરશે, અને દરેક બાળકની બુદ્ધિ કેમ ખિલવાય એ બાબત ઉપર યુક્તિઓ યોજશે. બાળ કેળવણીના મુખ્ય હેતુ ઇરાસાતું ઉત્તેજન અને અવસોદન શક્તિની ખિલવણી એ એ છે.

હાનાં બાળકોનાં કામળ મગજ માટે છ કલાકનું કામ પૂરતું છે, અને એટલો વખત તો તેઓ નિશાળમાં જ ગાળે છે, મોટે પેર એમને માટે કાંઈ કામ હોવું જોઈએ જ નહિ. પણ ઉપરના વર્ગોમાં કાંઈ કામ ઘેરથી કરી લાવવાનું શિક્ષકને જરૂરનું જણાય તો એ કામ શિક્ષકે નિશાળમાં જ વાત શિષ્યોને ગળે ઉતારી હોય તેનું જ પુનરાવર્તન હોવું જોઈએ. શિક્ષકની મદદ વગર બધા પાઠ શિષ્યોને ઘેરથી તૈયાર કરી લાવવા પડે તો તેમના કામળ મગજ ઉપર અસર બોલે વધે, અને તેથી તેમની આરોગ્યતાને હાનિ પહોંચવાનો સંભવ રહે, અને કાયદો શોધવા જતાં ઉઠતું નુકસાનમાં ઉતરવું પડે. ઘેરથી કરી લાવવા માટે ઘણું કામ આપ્યું હોય તો તે શિષ્યોને શારીરિક કેળવણી મળવામાં અડચણ કરે છે. કામ કરવા માટે જોઈવાના વખતમાંથી થોડા કલાક બચાવવા એ પણ જોખમ બરેલી બૂલ છે, પણ સારા માએ આ બૂલ થોડા જ શિષ્યો કરતા જણાય છે. ઘેરથી તૈયાર કરી લાવવાનાં ઘણાં કામ—અને તે પણ વળી ભોમિયા વગેરની ચોખ્ખપટ્ટી—શિષ્યોને રમવા, કૂદવા, વગેરેની ખજાણાની કુદતી અને સ્વાભાવિક ગમતોથી ખાળે છે. આવી રીતે ઘણા શિક્ષકો પોતાના શિષ્યોની શારીરિક કેળવણીની

દરકાર પોને તો કરતા નથી, પણ તેઓ ઉચ્ચ શિષ્યોને તે સ્વાભાવિક રીતે ઘેર લેતાં રોકવાનું કારણ ધર્મ પડે છે.

૩. કેટલીક નિયામોમાં અવ્યવસ્થિત કેળવણીની પદ્ધતિ નક્કર પડે છે. વાર્ષિક પરીક્ષા પછી કેટલાક શિક્ષકો પહેલા ૭ મહિના ધીમે ધીમે અને બેપરવાંથી કામ લે છે, અને બાકીના વખતમાં ઘણી ઉતાવળ કરે છે. શિક્ષકોએ આવી રીતે ન કરતાં નિયમિત થવું જોઈએ. વાર્ષિક પરીક્ષા પછી આરંભ મારે એક અઠવાડિયાની રજા મળે છે, ત્યાર પછી ધીર-રોને અનુસરીને બાર મહિનાના કામના બાગ ખાડ્યા જોઈએ, અને દરેક માસની આખરે આટલું કરવું એવો નિયમ બાંધી કામગીરી ઉપર તેનું ટાંચણ કરી લેવું જોઈએ. નિયામનું કામ નિયમિત રાખવું જોઈએ. થોડું થાય તેની દરકાર નથી, પણ જે થાય તે સર્વ સંતોગો વચ્ચે શિષ્ય પદ્ધતિના ધોરણે થાય છે એવી ખાતરી મુખ્ય શિક્ષકે કરવી જોઈએ. આવી રીતે કામ કરતાં વચસના પહેલા ત્રણ કે ચાર માસ સુધી શિષ્યો અને શિક્ષકો એ બન્નેને જરા અવકાશ પામે ખરું, પણ પછીથી ઘણી મરી બાબતો જે શિક્ષક એક વાર સમજાવી ગયો દરો તેનું પુનરાવર્તન થતું આવશે, તેથી કામ મહેલું ધર્મ પડશે. દરેક ધોરણનું કામ આઠ મહિનામાં પૂરું થાય એવી ગોઠવણ પસંદ કરવા જેવી છે, કારણ કે બાકીના ચાર મહિનામાં નિયંત્રે એક કે બે વખત શિષ્યોના વિષયોનું પુનરાવર્તન કરવી શક્ય છે, અને તેથી શિષ્યોને આપેલી કેળવણી સંમીન બને છે. પહેલાં વિષયોમાં બેપરવાઈ રાખી પાછગણો ઉતાવળ અને સખાઈ વાપરવાથી કામ કેવું થાય છે, અને કેટલી મહેનત પડે છે, એ વાત મુખ્ય શિક્ષકને અનુભવી નથી.

નીતિની કેળવણી ઉપર વધારે લક્ષ આપવું એ સારા શિક્ષકના સહુગુણોમાંનો એક છે. જ્ઞાન કરતાં સદ્વર્તન વધારે અગત્યનું છે. નીતિની કેળવણી આપવામાં શિક્ષકની પોતાની સારી માનસિક ટેવો—પ્રમાણિકપણું, સત્યતા, વગેરે વધારે સારી અસર કરે છે; કારણ કે શિક્ષકના સહુગુણોની ખરી નકલ કરનારા તેના શિષ્યો છે. કમનસીબે કદી કોઈ શિક્ષકમાં દુર્ગુણો હોય તેનું પણ ખરું પ્રતિબિંબ તેના શિષ્યોના અંતઃકરણ ઉપર પડે જ છે.

વિદ્યાર્થીઓ પોતાનાં શરીર અને લૂગડાં સાફ રાખે એ બાબતની શિક્ષકે કાળજી રાખવી જોઈએ. સ્વચ્છતાથી શા ફાયદા થાય છે તે વિશે જોટલું કહીએ એટલું થોડું છે. પરીક્ષાના દિવસે શિષ્યો સારા બની હતીને આવે છે ખરા, પણ ખગર આપ્યા વગર કોઈ શાળામાં જવાનું થાય તો વિદ્યાર્થીઓ ઘણે ભાગે ગંદા નજરે પડે છે. આ બાબતમાં જો શિક્ષકો થોડી જ તકલીફ લે તેમ મુધારો થાય એમ છે. મેક્ષા રહેવું એ આજસ અને રેવવું પરિણામ છે. લૂગડાં સાફ કરવાને પાણી પુષ્કળ છે. દરેક મુધવારે અડધો દિવસ અને રવિવારે આખો દિવસ નિશાળમાં રમ્મ હોય છે. જો શિક્ષકો રજાના વખતમાં લૂગડાં સાફ કરી અથવા કરાવી લાવવાનો રિવાજ રખાયશે, અને તે પ્રમાણે નહિ ચાલનાર વિદ્યાર્થીને વખતે વખતે ટોકતા રહેશે તો તેમને સાફ રહેવાની ટેવ પડશે.

શિષ્યોનો સામાન્ય દેખાવ સારો રખાવવા ઉપર શિક્ષકે લક્ષ આપવું જોઈએ. છોકરાંએ ચોટલીના વાળ જોળવા, માથા ઉપર ટોપી વાંટી નહિ, પણ રીતસર રાખવી, બદનનાં બોરીઆં બેરવવાં, અને કોઈ બોરીઉં દૂરી ગયું હોય તો તે એકદમ સંધાવવું, લૂગડું ફાટે તો તેને તરત દોરો બરાવવો કે થીંગડું દેવરાવવું, વગેરે બાબતો ઉપર સાધારણ નજર રાખવાથી શિક્ષકોનાં ઘણાં વખત રોકાતો નથી, પણ શિષ્યોને તો સારી ટેવો પડવાથી ઘણો લાભ થાય છે.

શિષ્યોને ઘણી જાતની ટેવો શાળામાં પડી જાય છે; જેવી કે પૂછેલાં પ્રશ્નોના ઉત્તર દેતી વખત ધીરતાની પાટલી ચીપવી, ખીસામાં હાથ પાસવે, બદનનાં બોરીઆં ઉપર- હાથ ફેરવવો, આજ્ઞા કરી એ

છત્તર પોતે તો કરતા નથી, પણ તેઓ ઉચ્ચ શિષ્યોને તે સ્વસ્થ રીતે ઘેર લેવાં સંસ્કારનું કાર્ય ધર્મ પડે છે.

૪. કેટલીક નિશાનોનાં અન્યસ્થિત કેશવણીની પદ્ધતિ નગરે પડે છે. વાર્ષિક પરીક્ષા પછી કેટલાક શિક્ષકો પહેલાં છ મહિના ધીમે ધીમે અને બેપરવાથી કામ લે છે, અને બાકીના વખતમાં ઘણી ઉદ્યમ કરે છે. શિક્ષકોએ આવી રીતે ન કરતાં નિશ્ચિત યત્ન લેવો. વાર્ષિક પરીક્ષા પછી આગમન થાય એક અઠવાડિયાની રજા મળે છે, ત્યાર પછી ધીમે ધીમે અનુસરીને ત્યાર મહિનાના કામના જ્ઞાન પૂરવા જોઈએ, અને હંમેશાં મનની આખરે આગ્રહ કરવું એવો નિયમ લાંબી કામના કાર્ય તેનું ટાંચણ કરી લેવું જોઈએ. નિશાનનું કામ નિશ્ચિત લેવું જોઈએ. ધીમે ધીમે તેની ઉચ્ચ નથી, પણ જે થાય તે મૂલ્ય મૂલ્યે વચ્ચે શિક્ષક પદવિના ધોરણે થાય છે એવી ખાતરી મુખ્ય શિક્ષકે કરવી જોઈએ. આવી રીતે કામ કરતાં વાસ્તવ્ય પહેલાં ત્રણ કે ચાર માસ સુધી શિષ્યો અને શિક્ષકો એ બંનેને જાણ અવકાશ પામે જરૂર, પણ પછીથી ઘણી ભરી જાતો જે શિક્ષક એક વાર સમજાવી નયો હશે તેનું પુનરાવર્તન યત્ન આવશે, તેથી કામ સહેલું ધર્મ પામે. દરેક ધોરણનું કામ આઠ મહિનામાં પૂરું થાય એવી મેઝરણ પસંદ કરવા જોઈ છે, કારણ કે બાકીના ચાર મહિનામાં નિમ્ન-તો એક કે બે વખત શિષ્યવેશ વિષયનું પુનરાવર્તન કરવું સકાર છે, અને તેથી શિષ્યોને આપેલી કેશવણી સંગ્રહિત બને છે. પહેલાં શિષ્યોનાં બેપરવાઈ સુખી જીવનથી ઉદ્યમ અને સુખાઈ વાપરવાથી કામ કરવું થાય છે, અને કેટલી મહેનત પડે છે, એ વાત મુલ્ય શિક્ષકોને અનુભવી નથી.

નીતિની કૃગવણી ઉપર વધારે લક્ષ આપવું એ સારા શિક્ષકના સદ્ગુણોમાંનો એક છે. યાન કરતાં સદ્વર્તન વધારે અગત્યનું છે. નીતિની કૃગવણી આપવામાં શિક્ષકની પોતાની સારી માનસિક ટેવો—પ્રમાણિક્ષપણું, સત્યતા, વગેરે વધારે સારી અસર કરે છે; કારણ કે શિક્ષકના સદ્ગુણોની ખરી નકલ કરનારા તેના શિષ્યો છે. કમનસીબે કદી કોઈ શિક્ષકમાં દુર્ગુણો હોય તેનું પણ ખરું પ્રતિબિંબ તેના શિષ્યોના અંતઃકરણ ઉપર પડે જ છે.

વિદ્યાર્થીઓ પોતાનાં શરીર અને લૂગડાં સાફ રાખે એ બાબતની શિક્ષકે કાળજી રાખવી જોઈએ. સ્વચ્છતાથી શા હાયદ થાય છે તે વિશે જોટલું કદીએ એટલું યોગ્ય છે. પરીક્ષાના દિવસે શિષ્યો સારા બની હતીને આવે છે ખરા, પણ ખજર આખા વગર કોઈ સાગામાં જવાનું થાય તો વિદ્યાર્થીઓ ધણે ભાગે ગંદા નજરે પડે છે. આ બાબતમાં જો શિક્ષકો યોગ્ય જ તરફી લે તો સુધારો થાય એમ છે. મેલા રહેવું એ આગસ અને રેવનું પરિણામ છે. લૂગડાં સાફ કરવાને પાણી પુષ્કળ છે. દરેક બુધવારે અડધા દિવસ અને રવિવારે આખો દિવસ નિશાળમાં રંગ હોય છે. જો શિક્ષકો રજાના વખતમાં લૂગડાં સાફ કરી અથવા કરાવી લાવવાનો રિવાજ રખાયશે, અને તે પ્રમાણે નહિ ચાલવાર વિદ્યાર્થીને વખતે વખતે ટાકતા રહેશે તો તેમને સાફ રહેવાની ટેવ પડશે.

શિષ્યોનો સામાન્ય દેખાવ સારો રખાવવા ઉપર શિક્ષકે લક્ષ આપવું જોઈએ. છોકરાંએ ચોટલીના વાળ જોળવા, માથા ઉપર ટોપી વાંકી નહિ પણ રીતસર રાખવી, બદનનાં બોરીઆં બેસવાં, અને કોઈ બોરીઉં ફૂટી ગયું હોય તો તે એકદમ સંધાવવું, લૂગડું ફાટે તો તેને તરત દોરો બરાવવો કે થીંગડું દેવશવું, વગેરે બાબતો ઉપર સાધારણ નજર રાખવાથી શિક્ષકોનો ધણે વખત રોકાતો નથી, પણ શિષ્યોને તો સારી ટેવો પડવાથી ધણે ધાન થાય છે.

શિષ્યોને ધણી જાતની ટેવો સાગામાં પડી જાય છે; જેવી કે પૂછવા પ્રશ્નોના ઉત્તર જોતી વખત ધોનિયાંની પાટલી ચીપવી, ખીસામાં હાથ ધાકવે, બદનનાં બોરીઆં ઉપર- હાથ ફેરવવો, આદ્ય કરી જે

હાથ ફેરવવા, આદળ કરી બે હાથ છાતી ઉપર ગોઠવવા, વગેરે આળા કરે છે. કેટલાકમે તો એવી ટેવ પડેલી હોય છે કે તે પ્રશ્નોના ઉત્તર રેતા હોય તે વખતે જો પરીક્ષક આથુ ધુણાવે તો ઈ તેમને આગળ બોલવાનું મુઝે. પ્રશ્નોના ઉત્તર ખરા છે એમ જણાવવાને 'કેટલાક શિક્ષકો જાતે આથું ધુણાવતા હોવાથી આ છેલ્લી ટેવ પડતી હોય એમ જણાય છે. જો પડેલી ટેવ પ્રમાણે થવાનો જોગ ન જાન્યો તો પછી શિષ્ય ગમે એવો હુશિયાર હોય તોપણ તે પ્રશ્નોના જવાબો સંતોષકારક આપી શકતો નથી. એક વખત એક શાળામાં એનું જન્યું કે એક વિદ્યાર્થી ખરો માંદો હતો, તોપણ પરીક્ષા વખતે તેના બાપે તેને બિચારી લાવીને હાજર ક્યો હતો. તે બિચારો મહ્વાડથી નળજો પડેલો હોવાથી તેનાથી બિલુ રહેવાઈ નહોતું, માટે પ્રશ્નોના ઉત્તર દેની વખતે તેને બિભા થવાની આશી આપવામાં આવી હતી. વર્ગમાં તે પડેલે નમ્બરે ગણાતો હતો. છતાં તે સંતોષકારક જવાબો આપી શક્યો નહિ. પછીથી માલુમ પડ્યું કે તેને બિભા થઈને જવાળ દેવાની ટેવ હતી તેથી એમ થયું. પછી તેને બિભો કરીને તેના તે જ પ્રશ્નો પૂછ્યા, તો તેના ઉત્તરો તેણે બરાબર આપ્યા. 'સારી ટેવો પાડવી અથવા નહારી ટેવો બૂવાવવી, એમાં શિક્ષકો તમ્હની ચોડી જ કાળજી ઉત્તમ પ્રકારનો ફાયદો કરે છે, પણ એક વાર કોઈ ટેવ જૂની થઈ તો તેને મૂકાવવી એ સહેલી વાત નથી.

“ફૂડી કે રૂડી હુલની કે દયાળી,”

“પડી ટેવ ને તો ટળે કેમ ટાળા ?”

દરકત શિક્ષક કોપી બુક.

૨. ૨૦૦ થી ઓછી ૨૫ નકલ સુધી મંગાવનારને સેક્ટરે ૨૫ ટકા ડિસ્કાન્ટ મળશે, પણ રેલવે પેડિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માટે.
 ૩ માલ મોકલાવ્યા પછી ને રસ્તામાં જતાં કોઈ બીજાને ખસળ થાય તો માલને નુકસાન પૂજે તેના જોખમદાર માલ મંગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલવે ન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને ક્યાં મોકલાવવાનો પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલવે સ્ટેશનથી માગળ માલ લઈ જવોનો ખર્ચ માલ મંગાવનારને સિર સમજવો.

૫. દુકાની મોકલાવનારે બેબરાખર ઠેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડના સર્વે માંસતરોને તથા બુકસેલરોને વેનિટિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દરકત શિક્ષક કોપીબુકોની સાથે અમોએ ત્રીજા કોઈ પણ ગુજરાતી, તથા અંગ્રેજી બુકો સેક્ટરે ૧ એક ટકાના ક-તીશનથી મોકલી આપવાની જોઈવણો કરી છે. એક વખત કામ પાડી નેવાયાં ખાતરી થશે, પેડિંગમાં ઓછો ખર્ચ થાય તેમ કરીશું. જેઓની મરજી હોય તેઓએ નીચે સેરનામે લખવું.

• નોટપેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

દરકત શિક્ષક કોપીબુકોના જ દરેક ભાગના જુદા જુદા કદના આક્ષરોને જ બન્ધમેસરી રીલપેનો આસ છગ્ગન્ડથી મોકલે ખર્ચે જનાવી મંગાવી છે. એસ્ટીસ પેનો ગુજરાતી, મરાઠી, હિંદુ, અને ફારસી લખવાને ધણી સગવડ ભરેલી છે. દરેક બોક્સ મા ડગ્ગન-૬ કિમ્મત રૂ. ૦૫ ઓછામાં ઓછા ૮ બોક્સ મંગાવનારને ૧૧ ટકા કમીશન મળશે. ને ૨૫ થી તેથી વધુ બોક્સ લેનારને ૧૨૫૧ ટકા મળશે. વેલ્યુ પેમેન્ટ થયા ૧ થી ૬ બોક્સ મંગાવનારને ખર્ચેના ૩ ગાજ વધારે મળશે. બૂલી જતા નહિ. અને પેસા પહેલા મોકલવાથી ૧ થી ૬ બોક્સના ખર્ચેના બે આના મળશે.

આદિરજી કાવરાજી માંસતર, દરકત શિક્ષક કોપીબુકો તથા રીલપેનોના પ્રગટ કર્યાં. અને કમિશન એજન્ટ, ધોળીતળાવ મુમ્બઈ.

નમુના

આદરજી કાવરાજી માંસતરજી

દરકત શિક્ષક કોપી બુકોની

રીલપેનોના

ખહારગામ જોવા જવાની ગોઠવણ—પરગામના દરેદીઓને તેમ-
ને ઘેર જોવા જવાની તથા ઢવાની આસ ગોઠવણ કર-
વામાં આવે છે.

૧૬. સા. બાલશંકર કૃત અંકગણિતના મૂળ તત્ત્વોના હમે મુખ્ય એન્ટ
છીએ માટે તે બુક હમારે ત્યાંથી મળશે. દસથી ૨૫ નંગે ૧૨૫/૨૬ થી
૫૦ નંગે ૧૫ ને તે ઉપરાંત રાખનારને ૨૦ ટકા છાપાનું મળશે.

રોકડેથી કે વલ્લુપેએળથીજ આપવામાં આવે છે. પોપ્ટેજ,
રેલ્વે, ને પેકીંગ ખર્ચ મંગાવનારને આપવો પડશે. આ સિવાય પીન્ટ દરેક
જાતનાં પુસ્તકો સેકડે ૧ ટકા હકસાધ લઇ મોકલવામાં આવશે.

અંખાશંકર બેહુચરસાઈ વૈદ્ય. માનેજર અમદાવાદ આર્યોદય પ્રેસ.

સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ, આદિતિતેરતી કિમ્મત ૪ આના
મુખ્ય ઇલાકાના કેળવણીખામાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબ બેલાદુરની છે. નં.
૪૪૯૦ તા. ૯-૧૧-૯૪ના દરાવ મુજબ શાળામાં વાપરવાને હરકત
નથી. સરકારે મંજૂર કરેલ 'ગૂજરાતી બાળવ્યાકરણ' આદિતિ
પાંચમી કિમ્મત ૪ આના પોપ્ટેજ બનેતું માફ. દગિથન ૫-૧૦-૧૫-૨૦
નંગથી ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. વેલ્લુપેએળ ખર્ચ મંગાવનારને શિર છે.
પ્રેમચંદ્ર કરમચંદ, શાહુ. ગોંડલ રોડના ડે. એ. ઈ. મું. ગોંડલ ધર્મ
સ્વામી.

શુદ્ધ ગૂજરાતી કવિતાઓનું ઉત્તમ પુસ્તક.

જલદીથી નામ નોંધાવે.

છપાય છે. — “કાવ્ય રસિકા.”

રચનાર:—અરદેશર કરામજી અખરદાર.

ઉપલાં પુસ્તકમાં હિન્દુ તથા પારસી બન્નેને આનુકૂળ આવતી શુદ્ધ
સરળ ગૂજરાતી બાપામાં વિવિધ હંદોમાં રચાયેલી કવિતાઓ છે. કવિ અને
કવિતા, કુદરતી દેખાવેતું વર્ણન તથા છૂટક પચાસ નિપજોપર કવિતાના
ઉત્તમ નમૂના છે. આ પુસ્તક વાંચ્યાથી ખરી કવિતાનો બાધ યશે. દરેક
ગુર્જર બાંધવે પોતાની પાસે રાખવું અવશ્યતું છે. પ્રસિદ્ધ કવિ મી. મંલ-
ખાડી વિગેરે મહાન ગુર્જર વિદ્વાનોએ ઉત્તમ અભિપ્રાય આપ્યા છે. હાયા
શાળાપર “નિર્ણયસાગર” ની સુદર છપાઈ તથા કલ્યાણ બાહીડીગનાં પાસે
પૂર્ણપર સોનેરી નામ સાચનું ચોખ્ખું પુસ્તક યશે. આવરી તા. ૩૦
મી માર્ચ ૧૯૦૧ સુધીમાં નામ નોંધાવનારને રૂ. ૧-૮-૦ પા-
છળથી વધુ. નીચલે ટેકાણે જલદીથી નામ નોંધાવો:

અરદેશર કરામજી અખરદાર, ગૂજરાત, હમણુ. (પોર્મગીઝ)

સૂચના!

આ પત્ર સમ્બન્ધી સર્વે લખાણુ ઝોડિટર તરફ મોકલવું. નોટપેઠ કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરના લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોકખે અક્ષરે કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસન્દ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાની ખૂચે મંગાવી લેવું.

શાળા ખાતાના ડેપુટી અને એસિસ્ટન્ટ ડેપુટી સાહેબોને તથા મહેતાજીઓને કેળવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સમ્બન્ધી હકીકત સ્કૂલ બોર્ડો તથા દેશી રાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમ જ ખાનગી બહાર બહાર જે માસમા છપાવવી હોય તેના આગલા મહિનાની પાંચમી તારીખ પહેલા પહોંચવી જોઈએ. હેન્ડલિંગો જે માસના અંક સાથે વહેંચવા હોય તેના આગલા મહિનાની પંચમીસમી તારીખ સુધીમા આવવા જોઈએ.

મની ઓડરે મોકલનારે ફૂપન ઉપર પોતાનું નામ, ઠેકાણું, અને શી બાળતના પૈસા છે તે ચોકખે અક્ષરે લખવું. તે વિના ભૂલ થવાનો સમ્ભવ છે. પોસ્ટની ટિકેટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધો આને વધારે મોકલવો; પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકેટો લેવામા આવશે નહિ.

આ પત્રની કુખત અગાઉથી જ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે. પોસ્ટેજ માફ, છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અઢી આના. પદરના ખૂચે બે નાર દર રૂપીઆ સુધીના પગાર વાળા શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓને રૂબાથ સાથે ૦-૧૨-૦

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસન્દ પડશે તો તેની અગત્ય વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છપેલે પાને રૂ. ૧ થી રૂ. ૨ સુધી આપવામા આવશે. ચર્ચા થતો એમા સમાસ થશે નહિ.

બહાર, બહારે છાપવાના લાવ.

રૂ.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે પછીના અગીઆર મહિના લગી પા ગણો ચાર્જ પડશે. બાર મહિનાથી ઓછી મુદત હશે તો પહેલે માફને પૂરો ચાર્જ અને પછીને દરેક મહિને અર્ધો ચાર્જ લેવાશે.
૧.....	૪	
૨.....	૮	
૩.....	૧૫	

એ ઉપગમેનો બીજો ઉપર પ્રમાણે જ. બાર માસ લગી સાગલાગટ હશે
 હેન્ડલિંગો વહેંચવાના હર.
 પા-તોલા સુધીના રૂ. ૮-૦-૦, અર્ધાં તોલા સુધીના રૂ. ૬-૦-૦, અને એક તોલા સુધીના રૂ. ૧૨-૦-૦ તે ઉપરનાને માટે લખને લખવું.

The Gujarati School-Paper.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

માર્ચ ૧૯૦૧.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
માસ - મુખ્યર્થ ધનાકાના ડિગ્રીર સાહેબનો વાર્ષિક રિપોર્ટ (ઇ સ ૧૮૯૬-૧૯૦૦)	૬૫
શ્રી શિક્ષકોને સૂચના.	૭૪
ધૂરોપી શાળાઓ—માપકરબુનો સરઆતનો ખાક	૭૫
પંચગુણ, સૂચનાઓ.	૭૬
ખાળગીત	૭૮
પ્રાણી નહુન—માર્ટન	૮૦
પોલકેટ	૮૨
વનસ્પતિ વર્ણન—કાળીચરી	૮૩
નિરુપાધી	૮૪
ગણિતની ગમત—વર્ગ કયાની સહેલી રીત	૮૫
કેળવણી ખાતાની ખમરે—હવેના દરજ્જાની સરકારી નોકરીમા ઉમેદવારોને દખ્ખન કરવા સમ્મતી નિયમો	૮૫
સને ૧૯૦૧ ની પમ્સિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા- ઓ માટે હમવેલા પ્રગટકો	૮૬
શ્રી શિક્ષકોને સૂચના	૮૫
નિશાળોના ધનામ પત્રક	૮૬

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

મુનાધરક પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

માર્ચ.

જાહેર સ્વરો.

અમુલ્ય તક ! ! ! થોડી નકલો છે!

ધ્યાન આપી વાંચો ! *

ગૃહેષ્ઠો ! - શું તમે સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રી ગંગે કુટુંબને પવિત્ર ને પ્રેમી કરી, સદગુણથી પવિત્ર શણગારથી શણગારવાને તથા ધર મચાર સુખદષ કરી, આ થોડા પડંબોડ મુધારવાને ચાહો છો ? તો હવે વાંચો !

સતીભંડળ—ખાંડ ૧ લો (આવૃત્તિ. ૩૭) આમાં—મની ગીતા, લેક્ષ્મીજી, પાવંતીજી, માવિતી, ગારદા—સરસ્વતી, અનમ્બા, નમદા, દ્રૌપદી, દમયંતી, મૈત્રેવી, મરિચી, લોખામુદ્રા માર્ગી, ગેણક, અલ્કા, ઇન્દ્રાણી, ગ્યાહા, શંકુનાથ, તારા વગેરે ૭૭ સતીસ્ત્રીઓના ચરિત્રો અને સ્ત્રીનો પતિ પ્રત્યે ધર્મ, પતિનો સ્ત્રી પ્રત્યે ધર્મ, સ્નેહશૈન વખતે કેમ વર્તે, ગર્ભણીએ કેમ વર્તે, બાળક ઉછેરવાની રીત, બાળક દેખાવવાની રીત, સ્ત્રીએ મુખ્ય શું શું રીતોનું ભોજન, આયુષ્ય વધારવાનો ઉપાય, માદાની આવગત, ધર ઉપ-યોગી વૈદ્ય, છોકરા ઉપજાવ, શુદ્ધિવાન, મુણવાન અને ઓળાનાં શુશ્રીમિત્ર શી રીતે ચાપ, પતિ વશ કેમ ચાપ, પતિન વશ કેમ ચાપ વગેરે ૮૪ વિ-ષયો છે. પૃષ્ઠ ૫૦૦, પાકું પુકું. કી ૩ ૨-૮-૦

ચરિત્ર ચંદ્રિકા—(આવૃત્તિ ૨ ૭) આમાં—વીગમ, કૃષ્ણ, પરશુરામ, શુભ, કૃષિવ, રાવણ, હનુમાન, બૃહસ્પતિ, મોત્તમ, પર્તજીવ, પા-ણિનિ, બાસ્કરાચાર્ય, ધનુવતરિ. માંધાતા, સમર દિલોપ, ભરત, શંકરાચાર્ય, વલ્લભાચાર્ય, રામાનુજાચાર્ય, મધ્વાચાર્ય, કળીર, નાનક, ત્રિકાલદર્શી, ગોરખ-નાથ, મચ્છેન્દ્રનાથ, સદગ્નનદ સ્વામી, દયાનંદ સરસ્વતી, દેવચ ૭, અહન, કાપમહેવ, મહાવીર, નેમનાથ, પાર્શ્વનાથ, બોદ્ધ, જરથોસ્ત, મુસા, ઇસુખ્રિ-સ્ત, મહામધ્વેગચાર, ચદ્યારેટ, તાનસેન, ગંગા, ખીરવલ, વાંસ્ત્રીકમ, ન વાંસ્ત્રીકમ, જડગરથ, કુન્દગંગેશી, વગેરે પવિત્ર ૧૫૧ મહાપુરુષોના ચરિત્રો તે દરેક ધર્મના સિદ્ધાંતો છે. પૃષ્ઠ ૭૦૦ પાકું પુકું. કી. રા ૨-૮-૦.

કન્યાવિકૃત નિષેધ દર્શક—(બીજી આવૃત્તિ) થોડી નકલ છે. કી. રા ૦-૪-૦.

* કેશવજી વિશ્વનાથ ત્રિવેદી.—સુ. ધોલ—કાઠિયાવાડ.

* સૂચના—એમાં મામમાં તમને આદક ચનારને પોસ્ટેજ માફ.

અંગકગણિતની સમજાવણી. કિશ્મત ૩ આ પોસ્ટેજ સાથે. ખાત્રે, દસ; દસે. પદર; વીસ; વીસ; અને પચીસે, પચીસ; ટકા કગિશન. વેધુ પેએબલ અર્થ સેનારને શિર. મુશાલદાસ જોડણદાસ. મુખ્ય બેક. અમદાવાદ.

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બોજબોધ ૭ નમ્બર.

કેળવણી ખાતાના એ. હિંદુસ્તાન સાહેબે મુખ્ય ધસાકાની ગુજરાતી. નિશાળોમાં ચલાવવાને અનુરૂપ કરી છે.

કેળવણી ખાતાના મળ્યા અનુબની અમલદારના મત નર્મ મુજરાતી

અક્ષરોનો શુદ્ધ વક્ષણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને, અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ તથા સખાણુ, દંખની ગોઠવણ 'કરીને, કાચ ચાલતી સર્વ કો-પીયુકો કરતાં ચંદીઆટી થવાની ખાત્રી થયો પછી, છપાવી બહાર પાડી છે. સુત્ર શિક્ષકો આગળ સેક્ટો સર્ટિફિકેટો મૂકવા કરતાં, એ કોપીયુકો બીજા સાથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેતા જેવી કેન્દ્રીક સૂચનાઓ, તેમના અનુભવી નિચારને ટેકા મેળવ્યો અર્થે મૂકવા વધારે યોગ્ય ધારાએ છીએ.

૧. કોપીયુકોની સદ્વાચ અને સુંદરતા જાળવવા માટે આંખાનાં પત્રો (કાપરપ્લેટ) કોતરાવેલા છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાજુએ સુંદર રંગની ચાહીયા છપાય છે, કાગળ અને કવર ઊંચાં ટકાઉ વાપરેલાં છે.

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી જે જાતના અક્ષર સખવાની જુદી જુદી કેલેજ વાપરવાની હરકત દૂર થાય છે, તેમ જ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું જાળકોને પાકુ ગાન થાય છે.

૩. શરૂઆતમાં બાળકો પહેલો નમ્બર લખતાં પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે સારે હાથ ધૂંજે છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર ભગડી જવાની ધારતી રહે છે, માટે હમે હમારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર માત્ર જાળકોને છુટવાનો રાખ્યા છે, ને હાથ ઠરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી છુટવાની ને તેની નીચે બીજી સખવાની છે.

૪. ગોચર ધોરણ શીખી ધણા ઊકરા પોતાને ધન્ય વૃજાં છે, ને ધણા અંગ્રેજી શીખ્યા પછી જાય છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું ખાત્રી થાગ, તેના અક્ષરનાં કદ રાખેલા છે, કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

૫. ઊંચાં ધોરણોમાં કોપી સાથે સખાણો શીખવાની જરૂર છે તે ખોટ હમારી કોપીયુકોના છોટા નમ્બર ખાત્રી બરેલાં નીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં બહારમાં ધણા કપયોગી થઈ પડે તેવા સખાણો દાખલ કરેલાં છે, જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણાં જ પસંદ પડેલાં છે. એ કોપીયુકો ફેશાવરના અગ્રાદ કનારને મેકડે તેનીજ ટકા નકમિયાતથી આપવામાં આવશે. અને ૨૦૦ કોપી ફેનારને ફેલ્ડે ખર્ચ આપીશું. પણ પોતે મારકતનું કે સ્ટેશનરી આગળ જાવ્યે આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજા પુસ્તકો મેકડે અર્થે ટકા દરગાદ લઈ આકલો આપવા ગોઠવણ મળી છે ઠકાણુ—આત્મભવિષ્ય અને દક્ષા-ભાગની કમ્પની. જામલી મહોલો નાહીવાગાનો માળો ઉમર ખાડી પોસ્ટ સુબાઈ

આત્માશાન અને દલાઆત્મી કમ્પની & લગનાય જેલખાઈ રાજા.

ભારે વખાણાયેલી, અચીત ંદ્રેષ અને સસ્તી.

આદરજી કાવસજી, માસ્તરની.

દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકો...

"કમીશનમાં વધારો" આઠ ભાગમાં. "કમીશનમાં કમીશો".

કેળવણી ખાતાના દાલના તથા આગલાં ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો, દેશની કેળવણીમાં આગેવાન જાણીતા ગૃહસ્થો, પ્રોફેસરો, પ્રિન્સિપાલો, હેડમાસ્ટરો અને શિક્ષકો, મુખ્ય તથા ગુજરાતના સર્વે જાહેર જાણ તરફથી એકે અવાજે તારીફ કરતાં અતિ સન્તોષકારક ખાતીપત્રો,

મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરબાન માણ ઇન્સ્પેક્ટર ઇ. બાઈટરા સાહેબે દસ્તક શિક્ષક કોપીશુકોને સંપળી મળૂં કરેલી કોપીશુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીશુક જ વાપરવાને મગફરી ધરાવશે. મુખ્ય તથા ગુરત, હાથ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે જાહેરની જોઈન્ટ સ્કૂલકમિટિના અનુભવી સદ્ગૃહસ્થોએ પણ સંપળી કોપીશુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્તકશિક્ષક કોપીશુકોને જ સર્વે કોપીશુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાખાની સર્વે સ્કૂલોમાં એ જ કોપીશુકો ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

આ કોપીશુકો મારે જે જે સદ્ગૃહસ્થો તરફથી સર્ટિફિકેટ મળેલાં છે તેમનાં નામ વાંચવાથી ખાતો થશે. તેમાંથી થોડાં નીચે પ્રમાણે.

ડિરેક્ટર સાહેબ તથા એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરો.

કે. એમ. એટકિન્સ. એમ. એ. માણ ડિરેક્ટર એન્ડ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન ડી. બી. રુબીન. મુખ્ય વિભાગના કેળવણી ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર.

ઇ. જનકરા. ઉત્તર વિભાગના કેળવણી ખાતાના માણ ઇન્સ્પેક્ટર.

ખા. સા. દોરાગણ એલ્બર્ટ ગામી. બી. એ. ઉ. વિ. ના. માણ આ.

એ. ઇ. અને સુરત. હાઈ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર.

રા. બા. ગોપાળજી સરખાઈ દેસાઈ, કૃષિ ના કેળવણી ખાતાના માણ આ. ઈ.

રા. બા. હરગોવિન્દલાલ દારકાદાસ કાટાવાળા, વડોદરા કે. ખાતાના માણ ડિ.

રા. સા. દલપતરામ પ્રાજીવન અખર, રૂઝના માણ એ. ઇન્સ્પેક્ટર.

દેશની કેળવણીમાં જાણીતા આગેવાન ગૃહસ્થો.

જોનારેખવ. જવેરીલાલ ઉગિયાશંકર પાલિક.

જોનારેખલ કાશીનાથ ત્ર્યંબક તેલંગ એમ. એ, એલ. એલ. બી. સી. આઈ. ઈ. મુખ્યની હાઈ કોર્ટના માણ જજ.

વા. બા. ચક્ર. પાંડુરંગ પંડિત, એમ. એ; માણ એરિએન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ,

રા. રા. નર્મોનદાસ તુળશીદાસ મારફતીઆ બી. એ. એલ. એલ. બી.

મુખ્યની હાઈ કોર્ટના વકીલ તથા યુનિવર્સિટીના ગુજરાતીના પરીક્ષક.

દિ. બા. મણિભાઈ જશભાઈ, દિવાન બહોદુર, વડોદરા.

રા. બા. લાજપત્તકર ઉમિયાચક્ર વવાડિ, રંગો. કો. કોર્ટના જજ, અમદાવાદ

રા. સા. હરિલાલ મનસુખરામ, ખારીઆ સ્ટેટના કારખારી.

રા. બા. જગજીવનદાસ પ્રધાનલાસ માણ ડેપુટી ડિરેક્ટર તથા રોશન

જજ અને સુરત યુનિવર્સિટી સ્કૂલ કમિટિના પ્રમુખ.

રા. સા. મનસુખરામ મુર્ચરામ, ત્રિપાઠી, જૂનાગઢ સ્ટેટના એજન્ટ.

રા. સા. રમણદાસ હલ્દીયા, રૂઝના નામલ દિવાન.

મર્દમ રા. બા. જોશિનાથ સારાબાઈ.

રા. રા. કનિ દલપતરામ ડાસાબાઈ, રાી. બાઈ, ઈ.

બા. સર. બમનજી એદલજી મોદી, એમ, એ; કેપુરી કસેકટર અને રફુલ કમિટીના ચેરમેન, બરમ.

રા. રા. કાળાબાઈ લલુબાઈ વડોલ, સુરત રફુલ મોડેતા પ્રમુખ.

શેઠ કેપસર એદલજી મોદી, બી. એ, સુરત રફુલ મોડેતા મેમ્બર.

મર્દમ રા. રા. દલિનગદાશકન્દલાલશંકર. જોડેના ધર્મજાતાના માણ સેક્રેટરી. કેળવણી ખાતાના હાલના તથા માણ ઇન્સ્પેક્ટરો.

રા. બા. મોતીરામ રામનરામ, માણ કે. એ, ઇ, સુરત.

રા. સા. ગણપતરામ ગોરીશંકર ધામ્લા, કે. એ. ઈ. અમદાવાદ

રા. સા. શિવરામ સદાશિવ નાડકરની, બી, એ; કે. એ. ઇ. રતનાગિરિ.

રા. સા. પ્રજ્ઞરાય સુનોકરાય દેમાઈ, બી, એ; માણ, કે. એ. ઇ. મુમ્બઈ

રા. સા. કૃષ્ણલાલ ગોવિન્દલાલ મહેતા, કે. એ. ઈ. અમદાવાદ પ્રાન્ત, કાઠિયાવાડ.

રા. સા. દરિવલ્લભ ગુણજી પિત્ત, માણ, કે. એ. ઇ. હાલાર પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.

રા. સા. ગણપતરામ અનુપરામ ત્રિવેદી, કે. એ, ઇ. સોરઠ પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ

બા. સા. કરમચાલી રહીમચાલી નાનજીઆની. બી. એ; કે. એ. ઇ, ખેડા.

રા. સાં બા. એસ તાંડી, બી એ; કે. એ. ઇ, મરાઠી રફુલ, મુમ્બઈ.

રા. સા. ગનસુખલાલ મુગટલાલ યુનશી, બી એ. એસ. એસ. બી.

દાઈ કોર્ટના સોલિસિટર, મુમ્બઈ.

જો. જોડાશદાસ કલાનદાસ પારેખ, બી. એ. એલ. એલ. બી.

શેઠ, જદામીરજી હેતરમજી પન્થડી, જી. ઇ. રફુલના સેક્રેટરી.

રા. સા. હનનલાલ દરિલાલ પંડ્યા, બી. એ; જૂનાગઢના નાગબ દિવાન.

રા. સા. અણિલાલ નજીબાઈ બી. એ. બાવનગર કોલેજના માઈ પ્રેફેસર

રા. સા. ગોવિન્દ બલવન્ત લધારે, બી. એ.

રા. સા. મોહનલાલ રચછોડદાસ ઝવેરી.

મુમ્બઈની જોઈન્ટ રફુલ કમિટીના સદ્યદરજોએ પસન્દ કરેલી અને બીજી

કોપીયકે સાથે સરખાવ્યા પછી પોતાના તાજાની રફુલોમાં એજ કોપી વાપરવી.

મે. ડોક્ટરટોમસ બ્લેની

મે. કેપસર નવરાજજી કાળરાજી.

મે. અબદુલા મીરચાલી ધરમશી.

મે. ગણેશરામ નીલકંઠ નાડકરની.

મે. નવરાજજી નસરવાનજી વાડીઆ, રાી. બાઈ. ઈ.

મે. ન્દાનાબાઈ નસરવાનજી મેક્રિટરી રફુલ મોડે.

સુરત જોઈન્ટ રફુલ કમિટીના સદ્યદરજોએ પસન્દ કરેલી અને તેમાં એજ

લેખવેલી અને પોતાના તાજાની રફુલોમાં વાપરવાની પછી ખુશી દેખાવેલી.

મે. રેવરન્ડ જી. સિંગેડી.

મે. મંછારામ પેલાબાઈ.

મે. એચ મોસવી અબદુલ કાદર

મે. એટન જીનરી.

મે. પ્રેફેસર આર. જી. જોડાશદાસ

મે. કાચીનાથ અમ્બિક તેલંગ.

મે. બારુસેકર નારખુસેકર.

મે. દરિલાલ ગુણવંતરામ ધર

મે. નનુમીઆ બશુમીઆ રોબ.

પ્રેફેસર, પ્રિન્સિપલ અને હેડમાસ્ટર.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

પુસ્તક ૪૦ મું. માર્ચ ૧૯૦૧. અંક ૩ નો.

માસ.

મુખ્ય ઇલાકાતા મહેરગાન ડિરેક્ટર સાહેબનો સને ૧૮૯૯-૧૯૦૦ નો વાર્ષિક રિપોર્ટ હમને મળ્યો છે આગલા વરસ કરતા એ વરસમાં શાળાઓની સંખ્યામાં ઘટાડો થયો જણાય છે, પણ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધી છે વિદ્યાર્થીઓ પૈકી છોકરાની સંખ્યા ધન છે, પણ છોકરીઓની સંખ્યામાં ઘણો વધારો થયો છે અને વરસના આકાંડ નીચે મુજબ છે -

—	સને ૧૮૯૯- ૯૯	સને ૧૮૯૯- ૧૯૦૦	વધારો	ઘટાડો.
મહેર શાળાઓ.....	૯,૭૬૮	૯,૬૬૩	...	૧૦૫
વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા...	૫,૫૮,૮૭૦	૫,૬૧,૭૦૮	૨,૮૩૮	...
છોકરા	૪,૮૮,૮૨૪	૪,૮૩,૮૧૪	...	૫૦૧૦
છોકરીઓ.....	૭૦,૦૪૬	૭૭,૮૯૪	૭,૮૪૮	

એ વરસમાં ઇલાકાતા ઘણા ખરા ભાગમાં દુકાળ પડ્યાથી અને તેની અમર ગામડા ઉપર મિલેય જણાયાથી ગામડાની નિશાળોમાં છોકરાની સંખ્યા ઘણી ધન ગઈ હતી કેટલીક નિશાળો તે સંખ્યા છેક ડમી થઈ જવાથી બંધ કરામાં આવી હતી આવી રીતે પ્રાથમિક શાળાઓ.

ની સંખ્યામાં ઘટાડો થવાથી કુલ જાહેર શાળાઓની સંખ્યામાં ઘટાડો થયો છે. પ્રાથમિક શાળાઓમાં અશુભ વિદ્યાર્થીઓમાં આ પ્રભાવે ઘણો ઘટાડો થયો હતો, છતાં સરકારની અનુનિયમિત પ્રાથમિક શાળાઓમાં તથા કન્યા શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓ વધવાથી કુલ ઘટાડો ઘણો ઘટ્યો છે, એટલું જ નહિ, જેથી બીજા દરજ્જાની નિશાળોમાં વિદ્યાર્થીઓ વધવાથી જાહેર શાળાઓના કુલ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યામાં વધારો થયો છે. નીચેના કોષ્ટકની મદદથી આ દર્શાવેલ વસ્તુઓ સમજાશે:—

—	શાળાઓની સંખ્યામાં વધારો.	શાળાઓની સંખ્યામાં ઘટાડો.	વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યામાં વધારો.	વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યામાં ઘટાડો.
જાઓ કેળવણીની પાઠ-શાળાઓ...	૦	૧	૦	૧૩૨
બીજા દરજ્જાની નિશાળો...	૧૪	૦	૩,૧૫૦	૦
પ્રાથમિક શાળાઓ.....	૦	૧૧૯	૦	૨૪૩
ટ્રેનિંગ કોલેજો.....	૦	૦	૦	૩૮
બીજા માસ શાળાઓ ..	૧	૦	૧૦૧	૦
કુલ.	૧૫	૧૨૦	૩૨૫૧	૪૧૩

એ વર્ષમાં વિદ્યાર્થીઓની જાત વાર સંખ્યા નીચે મુજબ હતી:—

યુરોપીયન અને યુરેઝિયન	૪,૧૩૪
પોર્તુગીઝ અને દેશી ખ્રિસ્તી	૧૧,૩૯૦
મહુદી	૧૧,૮૦૮
પારસી	૧૫,૮૫૪

મુસલમાન	૯૫,૫૫૨
હિન્દુ	૪,૨૬,૦૭૫
કુગરી-જતો	૬૬,૯૪
ખીજ	૧૦૧

૫,૬૧,૭૦૮

આગલા વરસને મુકાબલે એ વરસમાં મુરોપીઅન, મુસલમાન, તથા કુગરી વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યામાં ઘટાડો થયો જણાય છે.

જિમર ખતાવેલા ૫,૬૧,૭૦૮ વિદ્યાર્થીઓની કેળવણી પાછળ એ વરસમાં નીચે મુજબ ખર્ચ કરવામાં આવ્યો હતો:—

સરકારમાંથી	૨૧,૪૧,૩૨૬	કુલ સોડોના રૂ. ૫૨,૪૫,૮૦૬
સોક્સ ફંડમાંથી	૯,૬૦,૧૮૮	
મ્યુનિસિપાલિટીઓમાંથી	૪,૩૧,૯૦૮	
ગ્રીમાંથી	૧૫,૨૩,૯૬૬	
ખીજ ઉપજમાંથી	૨૩,૨૯,૭૪૪	
૭૩,૮૭,૧૩૨		

એ વરસમાં જુદા જુદા વર્ગની જાહેર શાળાઓ, તેમાં બાણતા વિદ્યાર્થીઓ, તથા તે પાછળ થયેલા ખર્ચની વિગત નીચે મુજબ છે—

શાળાઓની સંખ્યા.	વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા.	કુલ ખર્ચ રૂ.	સરકારી ખર્ચ રૂ.
જિમી સામાન્ય કેળવણીની પાઠ શાળાઓ. } ૯	૧,૭૪૪	૩,૪૨,૬૬૬	૧,૩૨,૦૦૭
ધન્ધાની જિમી કેળવણીની પાઠ શાળાઓ. } ૪	૯૧૮	૧,૨૨,૯૮૨	૩૯,૫૫૧

ખીજ દરજ્જાની નિયાજો.	૪૮૧	૪૭,૨૨૩	૧૯,૭૫,૩૩૭	૪,૩૪,૩૨૪
પ્રાથમિક નિયાજો. ...	૯,૧૧૮	૫,૦૮,૫૦૪	૩૪,૫૭,૩૯૮	૮,૨૬,૧૭૨
ટ્રેનિંગ સ્કૂલો. ...	૧૮	૮૫૫	૧,૭૧,૪૨૬	૮૭,૦૬૨
ખીજ ખાસ શાળાઓ. ...	૩૩	૨,૪૬૪	૧૩,૩૩,૭૯૬	૧,૮૭,૭૧૨

૯,૬૬૩   ૫,૬૧,૭૦૮   ૬૪,૦૩,૬૦૫   ૧૭,૦૬,૮૫૮

મકાનો અને સાહિત્યો		૩,૬૬,૩૮૦	૧,૨૫,૪૮૨
યુનિવર્સિટી		૧,૩૬,૫૭૮	—
હિરે ટર. ઇન્સ્પેક્ટરો, ડેપુટીઓ, આસિસ્ટન્ટ ડેપુટીઓ, અને તેમની ઓફિસો.		૩,૪૫,૮૧૫	૨,૭૩,૧૬૨
સ્કોલરશિપો		૧,૩૬,૩૪૫	૩૨,૪૧૫
પરચૂરણ		૩,૪૦૯	૩,૪૦૯

૯,૬૬૩   ૫,૬૧,૭૦૮   ૭૩,૮૭,૧૩૨   ૨૧,૪૧,૩૨૬

સરકારી મકાનો પાછળ મળતેર ખાતા તરફથી થતો ખર્ચ, મુખ્ય-
ધની મેડિકલ કોલેજનો ખર્ચ, તેમ જ મુખ્યધની રોયલ એશિયાટિક મો-
સાઇટીને દર વર્ષે રૂ. ૩૬૦૦ ની, સામુન મિકાનિક ઇન્સ્ટીટ્યુટને રૂ. ૩૦૦
ની, ઇઓગ્રાફીકલ સોસાયટીને રૂ. ૬૦૦ ની, જ્ઞાનપ્રસારક મંળાને રૂ. ૩૦૦
ની, વગેરે ન્હાની મદદો સરકાર તરફથી આપાય છે તે ઉપરના આંકડામાં
ગણી નથી.

ઉપરના આંકડા પૈકી પુરૂષો તથા સ્ત્રીઓની કેળવણી પાછળ થયેલો
ખર્ચ નીચે મુજબ છે—

પુરૂષોની કેળવણીનો કુલ ખર્ચ	૬૫,૨૩,૯૦૮
સ્ત્રીઓની " " "	૮,૬૩,૨૨૪
	<hr/>
	૭૩,૮૭,૧૩૨

ઉપર આરોક્ષ ખર્ચના આંકડાનો વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા સાથે મુકાબલો કરતાં દર વિદ્યાર્થીને બજાવવા પાછળ આપા વરસમાં સરેરાશ ખર્ચ કેટલો થયો હતો તે નીચેના આંકડાથી જણાશે:—

		લોકલ ફન્ડ		
શાળાનો પ્રકાર.		દર વિદ્યાર્થીએ તે પૈકી સરકારને	તથા મ્યુનિસિપલિટીઓને	ખર્ચ રૂ.
		કુલ વાર્ષિક ખર્ચ	ખર્ચ રૂ.	ખર્ચ રૂ.
		૩.		
હાથી સામાન્ય કુળવ-				
સ્ત્રીની પાઠશાળાઓમાં...	૧૯૯-૭-૪	૭૧-૧૩-૫	૮-૧૩-૪	
ધન્ધાની છાત્રી કુળવ-				
સ્ત્રીની પાઠશાળાઓમાં....	૧૩૮-૫-૫	૪૪-૭-૧૦	૦-૦-૦	
ખીન દરજ્જાની નિશાળાઓમાં...	૪૨-૭-૧૧	૯-૫-૫	૧-૧૫-૯	
પ્રાથમિક નિશાળાઓમાં. ...	૧-૯-૦	૧-૯-૧	૨-૩-૬	
ટ્રેનિંગ સ્કૂલોમાં. ...	૨૦૩-૯-૬	૧૦૩-૬-૧૧	૪૬-૧૦-૫	
બીજી ખાસ શાળાઓમાં...	૧૫૧-૯-૫	૮૫-૩-૧૧	૧૪-૪-૬	
ખંધી શાળાઓ સાથે				
એક-દર ખર્ચનો મુકાબલો		૧૧-૦-૧૧	૨-૧૫-૨	૨-૪-૧
કરતાં દર વિદ્યાર્થીએ વર-				
સાનું સરેરાશ ખર્ચ.				

ઉપરના આંકડાથી જણાય છે, કે ખંધી શાળાઓના સંખ્યા વિદ્યાર્થીઓને બજાવવામાં આપા વરસમાં દર વિદ્યાર્થીએ સરેરાશ રૂ. ૧૧-૦-૧૧ નો ખર્ચ થયો હતો, તે પૈકી સરકારે રૂ. ૨-૧૫-૨ અને લોકલ તથા મ્યુનિસિપલ બોર્ડોએ રૂ. ૨-૪-૧ આપ્યા હતા. બાકીનો એટલો ખર્ચ કરતાં વધારે ખર્ચ ફોની તથા બીજી ઉપજમાંથી નીકળ્યો હતો. પ્રાથમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓને બજાવતાં આપા વરસમાં ચર્ધને દર વિદ્યાર્થીએ કુલ રૂ. ૧-૯-૦ નો ખર્ચ આપ્યો હતો, તે પૈકી સરકારે રૂ. ૧-૯-૧ એટલો સુમારે ચોથો ભાગ, અને લોકલ તથા મ્યુનિસિપલ બોર્ડોએ રૂ. ૨-૩-૬ એટલો સુમારે ત્રીજો ભાગ આપ્યો હતો. પ્રાથમિક

નિશાળો પાછળ કેટલો ખર્ચ કરવામાં આવે છે, અને તે નિશાળોના મહેતાશ્રમોને કેટલો નફો પગાર મળે છે તે એથી માન્ય પડે છે.

જો વરસમાં પ્રાથમિક શાળાઓ અને તેમાં મેણુનાર વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા નીચે મુજબ હતી:—

	છોકરાની નિશાળો.	નિશાળો.	છોકરીઓની નિશાળો.	નિશાળો.
	નિશાળો.	વિદ્યાર્થી.	નિશાળો.	વિદ્યાર્થી.
સરકારી	૯	૧,૧૮૨	૭	૩૧૪
લોકલ બોર્ડની	૩,૮૮૯	૨,૦૭,૮૨૯	૧૩૭	૬,૮૪૭
મ્યુનિસિપલ	૫૪૭	૬૩,૮૯૪	૧૬૭	૧૧,૦૨૭
દેશી રાજ્યોની	૨,૦૯૧	૧,૧૩,૩૪૫	૨૨૧	૧૫,૩૩૮
મહા સેનારી	૧,૭૩૫	૭૦,૧૮૫	૨૧૪	૧૩,૮૩૮
મહા નહિ સેનારી	૯૬	૩,૫૭૮	૯	૧,૧૨૧
	૮,૩૬૭	૪,૬૦,૦૧૩	૭૫૧	૪૯,૪૯૯

આગળ વર્ષને મુકાબલે છોકરાની પ્રાથમિક શાળાઓની સંખ્યામાં ઘટાડો થયો છે, તેમ જ છોકરાની સંખ્યા પણ ઘટી છે. હમે આગળ જણાવી ગયા હોય તેમ દુકળને લીધે આ ઘટાડો થયો છે. આ સમયમાં મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબ લખે છે કે—

“આ વર્ષે પણ સંખ્યાનો ઘટાડો જણાવતાં મને જેટલું હપજો છે. પરંતુ ઇલાકાની સમગ્ર હકીકત ધ્યાનમાં લેતાં આ ઘટાડો જણા નથી. આખા દિલ્હીમાં બધી જગ્યાએ ૧૨૫ નિશાળો અને ૫,૧૬૬ છોકરા ઘટયા છે. આ વર્ષે આ પ્રમાણે ઘટાડો થવાનું કારણ વિશે કંઈક દુકળ છે. મરકીએ પણ કંઈ કંઈ અસર કરી છે. મધ્ય વિભાગમાં દુકળ તથા મરકી બન્નેથી ૮૦૦૦ વિદ્યાર્થીની ઘટ પડી છે. ઉત્તર વિભાગમાં લોકલ બોર્ડની શાળાઓમાં ૬૦૦૦ છોકરાની અને દેશી રાજ્યોની શાળાઓમાં ૬૦૦૦ છોકરાની ઘટ પડી છે. પરંતુ મ્યુનિસિપલ શાળાઓમાં સંખ્યા ઘણી વધવાથી કુલ ઘટ ઓછો જણાય છે. કાઠિયાવાડમાં પણ સુમારે ૫૫૦૦

વિદ્યાર્થીઓ ધટયા છે. ઉત્તર વિભાગ અને કાઠિયાવાડમાં પહેલાં કોઈ વખત નહિ પડેલો એવો સખ દુકાળ પડવાથી આમ બન્યું છે. મધ્ય વિભાગમાં આ વર્ષે મરકીનું જોર ધણું કંમી હોવાથી અને દુકાળની અસર નહિ જણાવાથી દેશી રાબતેની શાળાઓ સિંવાયની બધી શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યામાં વધારો થયો છે. સિન્ધમાં પણ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધી છે.”

“સને ૧૮૯૫ ના વર્ષમાં આ ઇલાકા કોઈ પણ જાતની આફતથી મુક્ત હતો. સારપછી દર વર્ષે કંઈ કંઈ આફત આવી છે. સને ૧૮૯૫ના વર્ષમાં આ ઇલાકામાં ૮,૮૧૦ પ્રાથમિક શાળાઓ હતી, અને તેમાં ૫,૨૬,૮૬૨ વિદ્યાર્થીઓ હતા. સાર પછીનાં ચાર વર્ષમાં મરકી અને દુકાળને લીધે ૪૪૩ શાળાઓ અને ૬૩, ૮૪૯ વિદ્યાર્થીઓ ધટયા છે.”

છોકરીઓની સંખ્યામાં વધારો થયો છે તે ખુશ થવા જેવું છે. છતાં, હજી ઘણા વધારો થવાની જરૂર છે.

એ વરસમાં પ્રાથમિક કોળવણી પાછળ નીચે મુજબ ખર્ચ કરવામાં આવ્યો હતો:—

	છોકરાની નિયાજો પાછળ રૂપિયા.	છોકરીઓની નિયાજો પાછળ રૂપિયા.
સરકારી તીજેરીમાંથી	૭,૫૨,૭૭૭	૭૩,૪૩૫
સોલ્ડ ફન્ડમાંથી	૭,૭૯,૭૦૭	૩૯,૪૬૧
યુનિસિપાલિટીઓમાંથી	૨,૭૯,૭૩૦	૭૦,૦૦૮
શ્રીમાંથી	૪,૪૫,૨૨૩	૨૩,૧૬૧
શ્રીજી ઉપજમાંથી	૮,૬૪,૦૫૪	૨,૨૯,૮૮૨
	<u>કુલ ૩૦,૨૧,૪૫૧</u>	<u>૧૮,૩૫,૯૪૭</u>

ઉપરના કોણ ઉપરથી જણાય છે, કે પ્રાથમિક કોળવણી પાછળ એક-દર સુમારે સાડી ચોત્રીસ લાખ રૂપિયા ખર્ચ થયો હતો, તે પૈકી એ કોળવણીને સુમારે સાડાં ચારે લાખ રૂપિયા મળ્યાં હતાં. છોકરાની

કેળવણી પાછળ કરવામાં આવેલા ખર્ચને મુકાબલે આ રકમ જીવન બચાવે છે, પરંતુ છોકરીઓની સંખ્યા પણ છોકરાની સંખ્યાના પ્રમાણમાં જીવન છે. અસળત છોકરીઓની સંખ્યા વધે તો તેમની પાછળ વધારે ખર્ચ કરવામાં આવે. પણ અસળ જોવું એ છે કે પુરૂષોની કેળવણીના ખર્ચનો મોટો ભાગ સરકાર, લોકલ ફન્ડ, અને મ્યુનિસિપાલિટીઓ તરફથી પૂરો પાડવામાં આવે છે ત્યારે સ્ત્રી કેળવણીને માટે તેમના તરફથી કુલ ખર્ચના અડધ કરતાં ઓછી રકમ મળે છે. જેવી રીતે સરકાર, લોકલ ફન્ડ, અને મ્યુનિસિપાલિટીઓમાંથી પુરૂષોની કેળવણી માટે વધુ રકમ મળે છે તેવી જ રીતે સ્ત્રીઓની કેળવણી માટે મળે, અને તે વધારાની રકમ સ્કોલરશિપો તથા એવી જાતના ઉત્તેજનના રૂપમાં ખૂરચાય તો છોકરીઓની સંખ્યામાં વધારો થવાનો સંભવ છે.

એ વર્ષમાં ઉત્તર વિભાગ અને કાઠિયાવાડની પ્રાથમિક શાળાઓ તથા તેમાં બહુતા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા નીચે મુજબ હતી:—

ઉત્તર વિભાગ

કાઠિયાવાડ

છોકરાની નિશાળો.....	૧,૮૬૬	૮૩૬
છોકરાની સંખ્યા.....	૧,૧૮,૭૬૨	૫૬,૭૨૬
છોકરીઓની નિશાળો.....	૨૦૪	૯૨
છોકરીઓની સંખ્યા.....	૧૫,૧૦૬	૫,૦૪૯

આગલા વરસને મુકાબલે ઉત્તર વિભાગમાં છોકરાની નિશાળોની સંખ્યા ઘટી નથી, પણ કાઠિયાવાડમાં ઘટી છે. અને ભાગમાં છોકરાની સંખ્યા ઘટી છે. ઉત્તર વિભાગ અને કાઠિયાવાડમાં કન્યા શાળાઓ તથા તેમાં બહુતા છોકરીઓની સંખ્યા વધી છે તે ખુશ થવા જોવું છે. ઉત્તર વિભાગના ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ પોતાના તાબાની કન્યા શાળાઓના સમ્યક્માં નીચે મુજબ લખે છે:—

“આ વિભાગની કન્યા શાળાઓને હવે ટ્રેન્ડ સ્ત્રી શિક્ષકો મળી છે. આ સ્ત્રી શિક્ષકો પોતાનું કામ ધણી સારી રીતે ચલાવે છે, અને તેમના સામે આખા વર્ષમાં કંઈ પણ ફરિયાદ આવી નથી.”

ઉત્તર વિભાગની સોક્ક જોડની શાળાઓની સંખ્યામાં આગસ્ટ વર્ષને મુકાબલે વધારો થયો છે, પણ 'છોકરાની' સંખ્યા ઘટી છે. છોકરાની સંખ્યાનો ઘટાડો મુસ્લિમ, સિવાયનાં તથા નિઃશાઓમાં થયેલો નજીવ છે. છોકરીઓની સંખ્યા તથા નિઃશાઓમાં વધી છે. આ વિભાગના ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરોની વિરોધ કાળજીથી મામલો ધોરણો ચલાવનારી શાળાઓની સંખ્યામાં વધારો થયો છે. નાણાંની તંત્રીને લીધે સોક્ક જોડની રકૂલો પાછળ સરકાર વધારે ખર્ચ કરી રહી નથી. આ સમ્બંધમાં મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબ નીચે મુજબ લખે છે:—

“ગયે વર્ષે જે નજીવું હતું કે નાણાંની છૂટ જોઈએ તેવી નહિ દોષાયી, ગામડાંમાં કેળવણી કેવી રીતે વધારવી તે એક મોટો સવાલ થઈ પડ્યો છે. આ વર્ષે પણ નાણાંની વિરોધ બીડ છે, કારણ કે રેવન્યુ ઘટી છે તથા હોની આવકમાં પણ ઘણો ઘટાડો થયો છે. હવે તો બ્યારે સાફ વર્ષ આવશે ત્યારે જો સમ્બંધી વિચાર કરો. છતાં સાશ વખતમાં પણ કટમતે જોડોની સ્થિતિ વધારે ખર્ચ કરી રહે તેવી નથી.”

ઉત્તર વિભાગની મ્યુનિસિપલ શાળાઓ તથા તેમાં બહુતા વિદ્યાર્થી-ઓની સંખ્યામાં આગસ્ટ વર્ષને મુકાબલે વધારો થયો છે. આ નિસાણોના પદિવટ સમ્બંધી ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે પોતાના રિપોર્ટમાં સન્તોષ નજીવ્યો છે. તેમણે રિપોર્ટમાં કપડવંજ મ્યુનિસિપાલિટીની કુટુંબની શાળાની ખાસ નોંધ લીધી છે, અને નજીવું છે કે આવી રૂઠ આખા ઉત્તર વિભાગમાં મામલો જ છે.

ઉત્તર વિભાગની દેશી રાજ્યોની શાળાઓની સંખ્યામાં વધારો થયો છે. પણ તેમાં બહુતા છોકરાની સંખ્યામાં ઘણો ઘટાડો થયો છે. ઘટાડાના સમ્બંધમાં પ્યાર ખેલે એવી બીના છે કે પાસણપુર એજન્સીની ૧૩માંથી ૧૧ શાળાઓ દુકાળને લીધે બંધ થઈ હતી, અને ત્યાંના મહેતાજીએને દુકાળનાં કામ ઉપર મૂકવામાં આવ્યા હતા. આવા વખતમાં કન્યા શાળાઓ તથા તેમાં બહુતા છોકરીઓની સંખ્યામાં વધારો થયો છે એ ખુશ થવા જેવું છે.

એકન્દરે ઉત્તર વિભાગની તો મજા આપ્યા છતાં છતાંની કેળવણીને દુકાળથી ઝાઝું તુકસાન લાગ્યું નથી. ગામડાંની કેળવણીને જે તુકસાન થયું છે તેનો ખદ્દો શહેરોએ વાળ્યો છે. માત્ર દુકાળને આભાવે જે વધારો થાત તે અટક્યો છે.

અમદાવાદ મહાલક્ષ્મી ફીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજનાં લેડી મુપરિન્ટેન્ડન્ટ સાહેબ તરફથી આવેલું મુશ્વતા પત્ર આ અંકમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું છે તે તરફ સમગ્ર શિક્ષકોતુ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. એ સમ્બન્ધી વધારે વિવેચન હવે પછી કરીશું.

યુરોપની શાળાઓ.

(ચાલુ ૫૪ ૪૫ થી.)

૨૨૪. માપકરણનો શરૂઆતનો પાઠ.

દ્રાક્ષન નદી ઉપરના એક શહેરની નિશાળમાં મે. માપકરણનો શરૂઆતનો પાઠ શિખવાતો જોયો તે નમૂના લખક હતો. મે. આ શાળાની તો સ્થળે મોઢ લીધી છે તે નીચે મુજબ છે:—

શિક્ષકે કક્ષા પાટિયા પર એક સમગ્રાણુ ચોરસ 'દોષો' અને તેના ચાર સરખા ભાગ કર્યા પછીથી આ દરેક ભાગના ચાર સરખા ભાગ

૧	૨	૩	૪
૫	૬	૭	૮
૯	૧૦	૧૧	૧૨
૧૩	૧૪	૧૫	૧૬

કર્યા (જુઓ આકૃતિ. હોંસીઆમાં).

જ્યારે જ્યારે શિક્ષક પાટિયા પર આકૃતિ દોરતો સારે સારે છોકરાં સેટ પર તેની નકલ કરતા.

શિક્ષક—આ આકૃતિની એક હારમાં કેટલા ન્હાના સમગ્રાણુ ચોરસ છે?

વિદ્યાર્થી—એક હારમાં તેના ચાર ચોરસ-જો.

(આ પ્રમાણે છોકરાં પૂર્ણ વાક્યોમાં જવાબ ન આપતાં, પણ વધારે જગા ન રોકાય માટે હવે પછી હું તેમના જવાબ દુકામાં નેણાવીશ. ખરું

નેતાં આ પાઠમાં કોઈંગ, ગણિત, અને જાણ એ સાથે સિખવાવું હતા.)

શિક્ષક—આવી હાર કેટલી છે ?

વિદ્યાર્થી—ચાર.

શિક્ષક—દરેક હારમાં ન્દાના સમજાવ્યું ચોરસની સંખ્યા સરખી છે કે ?

વિદ્યાર્થી—હા સરહેબ.

શિક્ષક—હારે દરેક હારમાં ચાર ચોરસ છે અને એવી ચાર હારો

છે, તો મોટા સમજાવ્યું ચોરસમાં જાણ મળીને કેટલા ન્દાના સમજાવ્યું ચોરસો હોવા લેઈએ ?

વિદ્યાર્થી—૨૨ વખત ચાર એટલે સોળ.

શિક્ષક—તે આપણે આ મોટા ચોરસને એવી રીતે ફેરવીએ કે મધ્યમાં જાની જાણુએ આવે તો પણ તેનું માપ સરખું રહેશે કે ? તુમે, વમ્દારી રહેટ પર તેમ કરી જુઓ.

વિદ્યાર્થી—હા સાહેબ, ચોરસને ગમે તેમ ફેરવીશું તો પણ માપ તેવું જ રહેશે.

શિક્ષક—હવે ધારો કે આ આકૃતિની એક જાણુ ૪ ઇંચ છે તો આ આકૃતિનું માપ (મોટા ચોરસનું ક્ષેત્રફળ) કેટલું થશે ?

વિદ્યાર્થી—દરેક ન્દાના ચોરસની જાણુ એક ઇંચ થશે એટલે તેનું માપ એક ચોરસ ઇંચ થશે, અને આખા મોટા ચોરસમાં આવા ૧૬ ન્દાના ચોરસ છે માટે આખા મોટા ચોરસનું માપ (ક્ષેત્રફળ) ૧૬ ચોરસ ઇંચ થશે.

આ પ્રમાણે જુદા જુદા માપના બીજા સમજાવ્યું ચોરસો દોરવામાં આવ્યા અને તેમનું માપ કદાવવામાં આવ્યું.

હાર પછી એક લગ્ન ચોરસ દોરનામાં આવ્યો. તેની લગ્નપાઈ ૬ ઇંચ અને પહોળાઈ ૪ ઇંચ હતી.

શિક્ષક—હવે આ આકૃતિનું માપ કાઢો.

વિદ્યાર્થી—આ આકૃતિની દરેક હારમાં એક ઇંચ જાણુ વાળા ૭ ન્દાના સમજાવ્યું ચોરસો છે, અને જાણી મળીને એવી ચાર હારો છે, એટલે જાણી મળીને ૨૮ ન્દાના ચોરસ દોરા લેઈએ.

શિક્ષક—તમે ગણીને બરાબર ખાતરી કરી જુઓ.

વિદ્યાર્થી—(ગણીને) હા સાહેબ, બરાબર ૨૪ છે.

શિક્ષક—સારે આખી આકૃતિનું માપ કેટલું થશે તે તમે કહી શકશો.

વિદ્યાર્થી—હા સાહેબ એક ઇંચ બાજુ લાંબા ચોરસનું માપ એક ચોરસ ઇંચ છે અને એવા ૨૪ ચોરસો છે, એટલે આખી આકૃતિનું માપ (ક્ષેત્રફળ) ૨૪ ચોરસ ઇંચ થશે.

શિક્ષક—હવે તમારી સ્કેટો એવી રીતે ફેરવો કે આકૃતિનું ગયાળુ બાજુએ આવે. હવે તમે તેનું માપ કાઢો.

વિદ્યાર્થી—હવે દરેક હારમાં ચાર ન્હાના ચોરસ થશે; પણ એવી ૬ હારો થશે; એટલે માપ તેનું તેજ થશે. ૬x૪ તે ૪x૬ ની બરાબર છે.

આવી રીતે જુદા જુદા માપના લગ્ન ચોરસ લેવામાં આવ્યા અને તેનું માપ કાઢવામાં આવ્યું.

શિક્ષક—સારે આવી આકૃતિઓનું માપ કાઢવાને હમેશા તેમના એક બાજુ લાંબા ચોરસમાં ભાગ પાડવાની જરૂર છે કે કેમ ?

વિદ્યાર્થી—ના સાહેબ; ઉપરની આકૃતિઓમાં ન્હાના ચોરસોની જે સખ્યા નીકળે છે તે લગ્નાઈ અને પહોળાઈના માપના ગુણાકાર બરાબર છે, માટે હવે પછી આવી આકૃતિઓનું માપ કાઢવાને આપણે 'લગ્નાઈ' અને પહોળાઈના માપનો ગુણાકાર કરીશું. સમબાજુ ચોરસમાં લગ્નાઈ તથા પહોળાઈ સરખી છે માટે ગમે તે એક માપ આપ્યું હશે તેનો વર્ગ કરીશું; આ પ્રમાણે કરવાથી જે સખ્યા આવશે તેટલું ચોરસ માપ આપણે આકૃતિનું ગણાશે.

પરચૂરણ સૂચનાઓ.

(આજુ પૃષ્ઠ ૪૬ થી.)

વાંચન—એક શિક્ષક પોતાના વર્ગનાં છોકરાંને પાઠ પૂરા શિખવ્યા પછી તેમાં આવેલા અધરા શબ્દો શિખવતો હતો. બરાબર તે વખતે છોકરાં આ અધરા શબ્દોની જોડણી શખવતાં હતાં. ઇન્સ્પેક્ટરે જુલ્યાબું કે પાઠ શિખવતા પેહેલાં તેમાં આવેલા સખજા અધરા શબ્દો કાળા પારિયા પર લખવા

નેઈએ, અને તેગની જોડણી તથા અર્થ ઓકરાંને ખરાબર શિખવવામાં થોડો વખત ગાળવો નેઈએ. આમ કરવાથી પાઠ શિખવતી વખતે ઓકરાંને તેગાં ખરાબર, સમજણ પડશે.

એક ઇન્સ્ટ્રક્ટર લખે છે, કે પાઠમાં આવેલા બધા શબ્દો કાળા પાટિયા પર શિખવવાની જરૂર નથી. આમ કરવામાં ઘણો વખત જાય છે અને હાર પછી પાઠ વંચાવવાને પૂરતો વખત રહેતો નથી, અને દરેક ઓકરા ભાગ્યે જ એક વખત વાંચી શકે છે. માટે ફક્ત અધરા નવા શબ્દ પાટિયા પર શિખવવા, અને સહેલા નવા શબ્દો પાઠમાંથી ખોળી કાઢી તેના ઉચ્ચાર અને જોડણી બોલી જવાનું ઓકરાંને કહેવું. હોંશિયાર ઓકરા આવા શબ્દ ઝટ ખોળી કાઢશે; એટલે દરેક ઓકરા પાસે તે શબ્દો બોલાવવા તથા તેમની જોડણી કરાવવી. આમ કરવાથી શબ્દોની છબી ઓકરાંના મગજમાં ખરાબર ઠસશે અને જોડણી ખરાબર યાદ રહેશે; તેમ જ વાંચતી વખત પણ તેઓ ચાટક્યા સિવાય ઝડપથી વાંચશે.

સર્વામાન્ય જ્ઞાનના પાઠ—સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠમાં શિક્ષકે પ્રશ્નોથી ઓકરાં પાસે જાતે તેટલી હદીકત કઢાવવી. ફક્ત જે હદીકત કોઈ પણ રીતે ઓકરાં પાસે કઢાવી શકાય તેવી ન હોય તે કહેવી. એટલે શિક્ષકે થોડું કહેવું અને ઓકરાં પાસે વધારે કઢાવવું. વળી આવી રીતે પાઠ શિખવ્યા પછી બીજે દિવસે તે પાઠનું પુનરાવર્તન કરી જવું. તેમાં આગલે દિવસે જે જે શિખવ્યું હોય તે ઓકરાંએ ખરાબર યાદ રાખ્યું છે કે કેમ તે પ્રશ્નો પૂછી તપાસી જવું. આવી રીતે પુનરાવર્તન કરવાની જરૂર છે. તેમ કરવાથી ઓછા પાઠ શિખવાશે, પણ જે શિખવાશે તે પાકું થશે. શિક્ષકે ઓકરાંના મગજમાં હદીકતો ભરતા જવું અને તે હદીકતો યાદ રાખવાની તેઓ દરકાર કરે છે કે નહિ તે જોવું નહિ એવા શિક્ષણથી ગિલકુલ સાબ નથી.

ગણિત—એક નિરાળગાં ઇન્સ્ટ્રક્ટરની તપાસણી વખતે બીજા ધોરણના શિક્ષકે ઓકરાંને નીચે મુજબ દિસાળ ગણવા આપ્યા હતા:—

- (૧) ૧૩૨૫૦૭+૫૧૯ (૨) ૫૭૯૨૧૮ ૧૭ સાત ઓકરાંને વહેંચી આપો.

ચોરી લઈ જાય છે. મધ પણ તેને આવે છે. કાઈ કાઈ વાર તે ઝાડ પર ચઢીને લાંથી પોતાનો શિકાર મેળવે છે. માર્ટન ધણું જાનન્દી, ચંચળ, અને દેખાવડું છે. ન્હાનાં બચ્ચાં પકડીને પાળવાથી હજી જાય છે, પણ મોટી ઉમ્મરનાં થયા પછી પકડવામાં આવે તો તે હજતાં નથી. આ પ્રાણીના શરીરમાંથી સ્કેજ ખરાબ ગંધ નીકળે છે. માર્ટનના ચેરીર પર અંદરનાં અને બહારનાં એમ બે જાતનાં રવાં થાય છે. અંદરનાં રવાં સુંવાળાં, દૂંકાં, અને રંગમાં સારાં હોય છે.

ખીછ જાતો—અફઘાનીસ્તાનમાં એક જાતનું ‘માર્ટન’ થાય છે તે કુદમાં ન્હાતું અને ઘણા લાંબા બાગોમાં જ રહેનારું છે. યુરોપમાં, માર્ટનની જે જાત થાય છે તે ઘણું બાગે વસ્તીવાળા બાગોની પાસે રહે છે. આ માર્ટન હિન્દી માર્ટન કરતાં હિમ્મતવાળું હોય છે. તેનો ગર્ભવાસ કાળ નવ અઠવાડિયાં છે, અને તેને દર વેતરે ચાર પાંચ બચ્ચાં અવતરે છે. બચ્ચાંની આંખો ચૌદ દિવસે ઉઘડે છે.

પોસકેટ.

વર્ગ—કરોડવાળાં.

જાત—સ્તનપાળાં.

પ્રકાર—માંસાહારી.

આ પ્રાણી તોળીઆ અને વણિયરને મળતું આવે છે. શુભ્ર રાતમાં તેમ જ હિન્દુસ્તાનના ઘણા બાગોમાં આ પ્રાણીની વસ્તી નથી, તેથી તેને માટે શુભ્રરાતી કે ખીછ દેશી બાપાઓમાં નામો નથી. તેના માથા અને શરીરની કુત્ર લગ્યાઈ કરતાં તેની પૂંછડીની લગ્યાઈ ઝાડથી છે. એના શરીર પર બે જાતનાં રવાં થાય છે. એક લાંબાં અને તેની અંદરનાં ખીજાં દૂંકાં થાય છે. તેના પગનાં આંગળાંની વચ્ચે ઘણા લાંબા વાળ જીગે છે તેથી તેનાં પગનાં પાવલાં તદ્દન ઢંકાયેલાં રહે છે. તેના પગના ખેંજના નહેર બહુ તીણા છે.

રંગ—પોસકેટના ખખાના વચલા બાગનો અને પીંહના પાછલા બાગનો રંગ મેલો સફેદ હોય છે બે આંખોની વચલા બાગનો અને કપાળ અને નાક ઉપરનો રંગ કાળો, અને કાઈમાં તાપખીરીઓ હોય છે. તેના નાકની આંખી અને હડપચીનો રંગ સફેદ છે. તેનું ગળું, છાતી, ખીજા અવધો, અને પૂંછડીનો રંગ કાળો તપખીરીઓ છે, અને તેનું પેટ સફેદ રંગનું છે.

કદ—તેનું માથું અને શરીર મળીને તે કુલ ૧૪ થી ૧૬ ઇંચ જેટલું લાંબું થાય છે, અને તેની પૂંછડી ૭ ઇંચ લાંબી વધે છે.

વસ્તી—હિમાલયની ઉત્તરના ભાગે સિવાય હિન્દુસ્તાનમાં બીજે કોઈ ઠેકાણે આ પ્રાણી જોવામાં આવતું નથી. સિક્કિમની ઉત્તરે, ટિબેટના ઉત્તરે પ્રાન્તમાં, અને લડાકમાં તેમની વસ્તી વધારે છે.

લક્ષણો—માર્ટનની પેઠે આ પ્રાણીના શરીરમાંથી પણ એક જાતની ખરાબ વાસ નીકળે છે. તેથી કેટલાક લોકો એને ગંધાતું માર્ટન પણ કહે છે. જંગલો અને ઝાડીમાં તેમ જ વસ્તીવાળા ભાગોની યડમાં પણ આ પ્રાણી રહેતું જોવામાં આવે છે. ઘણે ભાગે તે રાત્રે જ બહાર નીકળે છે. દિવસે તે અંધારામાં જ રહેવાય છે. આ પ્રાણી રાક્ષસોમાં અને ઝાડોથી ઢંકાયેલા ખાડાઓમાં પોતાનું રહેઠાણ કરે છે. માણસોને ઘણું તુકસાન કરનારાં પ્રાણીઓમાંનું આ એક છે. પાંજરાં પક્ષીઓ અને ન્હાનાં જનાવરોનું તે કાસળ કાઢી નાખે છે. ખાતાં તે ધરાતું નથી. દેડકાં અને તેના જેવાં જીંદાં જનાવરોનો તે શિકાર કરે છે. તેનો ગર્ભવાસ કાળ ૯ અઠવાડિયાં છે. માદાને દર વેતરે ૫ થી ૭ બચ્ચાં અવતરે છે. ઝાડનાં પોલાણ, ખુડકોનાં કોતરો, અથવા પથરા તથાના ખાડાઓમાં તે વિવાય છે. ઘણે ભાગે એપ્રિલ મહિનામાં તે વિવાય છે.

બીજી જાતો—યૂરોપના પૂર્વ તરફના ભાગે અને એશિયાના પશ્ચિમ ભાગે તેમાં મુખ્યત્વે કરી અફઘાનીસ્તાનના દક્ષિણ ભાગમાં કન્દહાર અને કવેટાની નજીક એક જાતનું પોલકેટ થાય છે. આ પોલકેટની પીઠ પર જુદા જુદા રંગોની છાંટ અને તેમાં કેટલાક જિભા ચટાપટા પડેલા હોય છે. ટિબેટનાં પોલકેટ કરતાં અફઘાનીસ્તાનનાં પોલકેટ કદમાં સ્લેજ ન્હાનાં છે. આ પ્રાણીનું વજન અડધા શેરથી પોણા શેર જેટલું થાય છે. ઉપવાની માફક આના શરીરમાંથી પણ અધ્ધો નીકળે છે. પક્ષીઓ, ઉંદર, ધરોળીઓ, વંદા, ગ્રાહ્ય માખો, અને એવાં બીજાં જીવડાં ખાઈને તે જીવે છે. આ પ્રાણી રાક્ષસ અને બખોલોમાં રહે છે. માદા માર્ચની આખરે કે એપ્રિલની શરૂઆતમાં વિવાય છે. તેને દર વેતરે ત્રણ ચાર બચ્ચાં અવતરે છે.

વનસ્પતિ વર્ણન.

(સાંધણુ પૃષ્ઠ ૫૮ થી)

કાળીજીરી.

વર્ગ—રેનન્ડ્રુલેસી.

લેટિન નામ—નાગેન્ડ્રા સેટિવા.

દેશી નામ—સં કૃષ્ણજીરક, કરવી, સુશતી; હિં. કલોજ, મુમેલા, કાલાજીર; મ—કલોજ, કાળીજીરી; ફા શિદાધતીયા, શિદાગિરંજ; અ-શા. ઉનીઝા, ક્યુમ્યુન, અસવદ; ગુ—કાળીજીરી; બંગ—કાંસાજીર.

જગા—બંગાળ, ગુજરાત, અને અધ્યાત્મીસ્તાન. આ વર્ગના બીજા છોડોની પેઠે ફક્ત ઉચ્ચ પહાડો પર જ આ છોડ જોવામાં આવે છે. તે સપાટ જમીનમાં પણ થાય છે.

વપરાતા ભાગ—બીયાં.

રચના—કાળીજીરીના દાણા ત્રણ પૂણાદાર અને એક છે છેડે અણીદાર થયેલા હોય છે. બીની ઉપલી સપાટી કાળી, કર્ચલી પડેલી, અને અનિપખિત ખાસ ખાજનાળી હોય છે. ઉપલા છોડોની અંદર ઘોળા ફંગની મીઠા હોય છે તેમાં તેલી પદાર્થ બરેલો હોય છે. બીયાં કાળાં અને ફેં ઇન્ધ્રુ લાંબાં થાય છે. કાળીજીરી વાટવાથી કે ઘસવાથી પ્રથમ તે તેમાંનાં નેલને લીધે લીંબુના જેવી સુગંધ તેમાંથી આવે છે, પણ પાછળથી તે લસણુ અને ગાજરને મળતી વાસ મારે છે.

ઇતિહાસ અને ઉપયોગ—ખરબુદ સાહેબ કહે છે, કે ખ્રિસ્તી ખાધગલમાં 'કાળાં ક્યુમીન' રાજ્ય વાપરે છે તે જ આ કાળીજીરી છે. એન્સલી સાહેબના મત પ્રમાણે તે વાતદર એટલે વ્યથિતો નાશ કરનાર છે. મીઠા તેલ સાથે વાટીને આમડી ઉપરન દરોગમાં ને, ગોળાય છે, તેમ જ કેટલાક મશાકાઓમાં નંખાય છે; અને રેશમી અને બિનનાં કુગડાંને ઉધામ કે ખેરી ના લાજે માટે તે પર તેના બૂકો છાંટે છે. ફાર-રોકાલ નામે સાહેબ કહે છે કે આ છોડનું અસરકારક વર્તન ઇશ્મ છે. લાંબા સોકાં તેને હેમેસ સાફ કહે છે, અને તેનાં મુલ્ય માટે એનું માને છે કે ફક્ત મોત સિવાયનાં સધળાં દરોગો તે મટાડે છે.

કાળીછરી નિષે સંસ્કૃત ગ્રન્થોમાં ઘણું લખાયેલું છે તે ઉપરથી આ છોડ અસલ હિન્દુસ્તાનનો જન્મતળી છે એમ માનવામાં આવે છે. બંગાળ અને ગુજરાતના કોઈ કોઈ ભાગમાં તેનું વાવેતર થાય છે. યુનાની હકીમોનો મત છે કે કાળીછરીનો દવા તરીકે ઉપયોગ કરવાથી તે પેશાબ વધારે લાવે છે, સ્ત્રીઓને અંટકાવ વધારે લાવે છે, અને સ્ત્રીઓનાં દુધમાં વધારો કરે છે. વાટીને ચોપડવાથી ગુમડાં વગેરે ચામડીનાં દરદો જલ્દી રૂઝાય છે. ધણા દેશી વૈદ્યો પેટની સૂંક મટાડવામાં અને પેટમાંના કરમ પ્રાડવામાં તેનો ઉપયોગ કરે છે. પાણી સાથે વાટીને ચોપડવાથી હાથ ખગના અને ગળા પરનાં સોજાને તે મટાડે છે. કલકત્તા, કામ્બુલ, અને પ્રસરેથી કાળીછરી મુખ્યત્વે આવે છે. ત્યાં તે બે આને એક રતલ વેચાય છે.

નિરખિપી.

વર્ગ—રેનન્ક્યુલેસી.

• લેટિન નામ—ડેક્લીનમ ડેન્ડ્રોટમ.

દેશી નામ—અ-જદવાર, માહાકરકીન; કા-જદવાર; હિં-નિરખિપી; ગુ-નિ-ગિપી; સં-નિર્ખિપી.

જગા હિમાલય, ટીબેટ, નેપાળ, અને આસામ આ વર્ગના બીજા છોડોની માફક આના છોડ પણ જિંચા પહાડી ભાગોમાં અને ઠંડી હવામાં થાય છે.

વપરના ભાગ—મૂળીઆં કે મૂળની ગાંઠો.

સ્થાના—ધણી જાતનાં મૂળીઆં જદવારના નામથી વેચાય છે, પણ ખરી જદવારનું મૂળીઆંની ન્હાની ગાંઠો થાય છે, તેનો રંગ કાળો તાપ્પી-રીઓ હોય છે. આ ગાંઠો એક ઇન્ચ લાંબી અને અડધા ઇન્ચના વ્યાસની ઇન્ડ્રાકાર અથવા શંકુ આકારની થાય છે. તેની ઉપર કરચલી પડી ગયેલી હોય છે, અને તે ઉપર જિંજાંના જેવા ન્હાના ગાંઠો ફૂટેલા દેખાય છે. ગાંઠને જે છોડથી ઉપર-છોડ જોડાયેલો હોય છે તે જગાએ પાંદડાની ટીશીનું નિશાન હોય છે. ખરી અને સાચી ગાંઠો નરમાય પર હોય છે, અને તેમાં

આડો-કાપે મુંકવાથી-અન્દરનો બધો ભાગ એક-સરખો કાંચાસ પડતા જૂરા કે તપખીરીયા રંગનો, માલૂમ પડે છે. નિરખિધીનો સ્વાદ કડવો અને વાસ રહેજ અપ્રીય જોવી છે.

ઇતિહાસ અને ઉપયોગ—મખન ઉત્ત્ર ચાદ્દિઆ નામના ક્ષારસી વૈદક ગ્રન્થનો કર્તા કહે છે, કે ખરી નિરખિધીને અરખીમાં અન્તીક્ર અને શ્રીકમાં સાતરયુસ કહે છે. નિરખિધી શબ્દમાં નિર્=નહિ અને ખિય=ઝેર, એટલે ઝેરી નહિ એવો અર્થ સમાયેલો છે. જલવારનાં મૂળાયાં ઘણાં મોઢાં ગળે છે તેથી વેપારીઓ હજારી જાતના વહનાગનાં મૂળાયાં ને દુધમાં ઉકાળીને પછી તે ઉપર રંગ ચઢાવી જલવારને, નામે લેયે છે. જનાવટી મૂળાયાંને ગરમ પાણીમાં પકાળી કપડાંવતી લૂછી, નાખતાં કપડાં પર તેનો ઝાઘ પડે છે; તેમ જ અન્દરથી કાપી જોતાં સફેદ રંગ માલૂમ પડે છે તેથી અસલ અને નકલ જલવાર પરખાય છે. નિરખિધી યોગ્ય વખતમાં સળી જાય છે, તેથી વેપારીઓ તેને સળો ન લાગે તેટલા સાર પારામાં કે તેલમાં રાખે છે. ઉપર લખેલો ક્ષારસી વૈદ લખે છે કે હિન્દુઓનો મત તેને વિષે એવો છે, કે વહનાગ અને ખીજને તેના જેવાં ઝેરીનો ઉતાર નિરખિધી છે, અને વહનાગના છોડોની પાસે નિરખિધીના છોડ જોયે છે. આ છોડને ખાઈને એક જાતના ઉદરો જીવે છે તેને “ બિચ મુલ, બિચા ” કહે છે. આ ઉદરો ઝેરનો ઉતાર છે. નિરખિધીનાં મૂળાયાં, પ્રાચીન શક્તિ વધારનારાં છે, અને તે ઝેરી જનાવરના રૂબ ઉપર ચોપડવાથી ઝેર, ઉતરી જાય છે. દેશી વૈદો આ દવાનો બહુ ઘોડો ઉપયોગ કરે છે, ખાસ યુનાની હકાંમો આ દવા ઘણી વાપરે છે, અને તેને ઘણા અમુકરુવાળો પદાર્થ ગણે છે.

ગણિતની ગમત.

વર્ગ કરવાની સહેલી રીત.
(લખનાર વીરગંદ મુળજી ધ્રુવ.)

નિયમ—દર કાઈ સંખ્યાનો વર્ગ કરવો હોય તો તે સંખ્યામાં તેનો ઉલ્લેખ એટલે એકમનો આંકડો ઉમેરવો અને બાદ કરવો, અને તેથી

જે જે સખ્યાઓ આવે તેના ગુણાકારમાં તે જ એકમનો વર્ગ ઉમેરવો.

(દા. ૧) ૩૫ નો વર્ગ શો ?

(દા. ૨) ૪૨ નો વર્ગ શો ?

$$૩૫+૫=૪૦$$

$$૪૨+૨=૪૪$$

$$૩૫-૫=૩૦$$

$$૪૨-૨=૪૦$$

$$૪૦ \times ૩૦ = ૧૨૦૦$$

$$૪૪ \times ૪૦ = ૧૭૬૦$$

$$૫^2 = ૨૫$$

$$૨^2 = ૪$$

$$૧૨૦૦ + ૨૫ = ૧૨૨૫$$

$$૧૭૬૦ + ૪ = ૧૭૬૪$$

(દા. ૩) ૧૨૫ નો વર્ગ શો ?

(દા. ૪) ૧૪૯ નો વર્ગ શો ?

$$૧૨૫+૫=૧૩૦$$

$$૧૪૯+૯=૧૫૮$$

$$૧૨૫-૫=૧૨૦$$

$$૧૪૯-૯=૧૪૦$$

$$૧૩૦ \times ૧૨૦ = ૧૫૬૦૦$$

$$૧૫૮ \times ૧૪૦ = ૨૨૧૨૦$$

$$૫^2 = ૨૫$$

$$૯^2 = ૮૧$$

$$૧૫૬૦૦ + ૨૫ = ૧૫૬૨૫$$

$$૨૨૧૨૦ + ૮૧ = ૨૨૨૦૧$$

(દા. ૫) ૧૧૨ નો વર્ગ શો ?

(દા. ૬) ૨૧૯૫ નો વર્ગ શો ?

$$૧૧૨+૨=૧૧૪$$

$$૨૧૯૫+૫=૨૧૯૦$$

$$૧૧૨-૨=૧૧૦$$

$$૨૧૯૫-૫=૨૧૯૦$$

$$૧૧૪ \times ૧૧૦ = ૧૨૫૪૦$$

$$૨૧૯૦ \times ૨૧૯૦ = ૪૮૧૮૦૦૦$$

$$૨^2 = ૪$$

$$૫^2 = ૨૫$$

$$૧૨૫૪૦ + ૪ = ૧૨૫૪૪$$

$$૪૮૧૮૦૦૦ + ૨૫ = ૪૮૧૮૦૨૫$$

કેળવણી ખાતાની ખબરો.

હલકા દરજ્જાની સરકારી નોકરીમાં ઉમેદવારોને ફાખલ કરવા, સમ્બન્ધી નિયમો.

(સરકારી ઠાવ નં. ૧૬૯૪ તા. ૧૪-૧૨-૧૯૦૦.)

હલકા દરજ્જાની સરકારી નોકરીમાં ઉમેદવારોને ફાખલ કરવા સમ્બન્ધી

હાલમાં ચાલેતા સમજાવવાનું નીચે લખેલાં નિયમો, રચનામાં આવ્યા છે, અને બીજી ખાતરી આપતા સુધી તેમને અમલમાં મૂકવાનું સરકારે ઠરાવ્યું છે:—

૧. સરકારી નોકરીનાં વસુલાત અને ન્યાય ખાતાં માંહેલી અથવા તે ખાતાંના તાબાનાં ખાતાં માંહેલી, તેમ જ કોઈ બીજાં ખાતાંને તે નામદાર ગવર્નર ઇન કાઉન્સિલ વખતે વખત સરકારી ગઝેટમાં જાહેર કરી આ નિયમો લાગુ પડે તે ખાતાં માંહેલી કારકુનની સમજી નિમણૂકોને આ નિયમો લાગુ પડે છે. જે માણસો નોકરીમાં દાખલ થઈ ચૂકેલા છે તેમને, એવ્યુએટને, જેઓ કોઈ ઠગવેલી ખાસ પરીક્ષાઓમાં પાસ થયા હોય તેમને, અને જેઓ એક્ઝિક્યુટિવ પોલિસમાં, દાખલ થયા માગતા હોય તેમને આ નિયમો લાગુ પડતા નથી.

૨. જે કોઈ જગાને આ નિયમો લાગુ પડે છે તે જગા પર નીચે દર્શાવેલા માણસો સિવાય કોઈ પણ માણસ હવે પછી નિમાવાને લાયક ગણાશે નહિ:—

(અ) જે ઉમેદવારો મુખ્યત્વે મુનિસિપલની સ્કૂલ કારકુન તરીકેનાં અથવા પરિચિત અ, બ, અને ક મુજબ પહેલા, બીજા, કે ત્રીજા દરજ્જાની સરકારી નોકરીની પરીક્ષાઓમાં પાસ થયા હશે તે;

(બ) (ફક્ત સિન્ધમાં) હૈદરાબાદની જેતી શાળાના પાસ થયેલા વિદ્યાર્થીઓ; અને

(ક) (ફક્ત કેળવણી ખાતાની નોકરીને માટે) જેમની પાસે ટ્રેનિંગ કોલેજનાં સર્ટિફિકેટ હશે તે.

૩. બીજા નિયમમાં જણાવ્યા પ્રમાણે જે ઉમેદવારોએ લાયકાત મેળવી હશે તે ઉમેદવારો ઇમેજ બાયામાં પાસ થયા હશે તે ઇમેજ કમેરીઓમાં અને દેશી બાયામાં પાસ થયા હશે નો દેશી કમેરીઓમાં દાખલ થવાને લાયક ગણાશે.

૪. ૧ લા, ૨ ના, અથવા ૩ ના દરજ્જાનાં સર્ટિફિકેટો માટે ઠરાવેલી પરીક્ષાઓ કેળવણી ખાતા તરફથી લેવામાં આવશે, અને બીજા દરજ્જા

ચતા સુધી નીચે જણાવ્યા મુજબ તેમની વ્યવસ્થા કરવામા આવશે—

(૧) દર વર્ષે સપ્ટેમ્બર મહિનામા અથવા સાર પછી જનતા સગી તરત જ અનુક્રમ મધ્ય સ્થળોએ પરીક્ષાઓ લેવામા આવશે. પરીક્ષા મંગાડે ત્રણ મહિના પહેલા એન્સુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરે હરાવેલી અને કસેક્ટરે પ્રસિદ્ધ કરેલી તારીખોએ પરીક્ષાઓ લેવામા આવશે, દરેક ભાગના બધા મધ્ય સ્થળો માટે એક જ તારીખો હરાવવામા આવશે

(૨) દરેક વિભાગના એન્સુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર પરીક્ષાઓની દેખ-રેખ રાખશે અને પરીક્ષક કમિટીઓ નીમશે એ કમિટીઓમાં કેળવણી અથવા ખીજા સરકારી ખાતાઓમાના અમલદારો-માથી અથવા સરકારી ન હોય તેવી નિશાળોના જે પ્રતિનિધિઓ હાજર કરવા જુસી હશે તેઓમાથી એક પ્રમુખ અને એ અથવા વધારે મેમ્બરો ચૂટી ઠાઠવામા આવશે

(૩) પરીક્ષામા દાખલ થવા માટેની અરજીઓ દર વર્ષે તા. ૧ લી ઓગસ્ટને લેજ અથવા તે પહેલા એન્સુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરને અથવા તેમની તરફથી નિમણેવા અમલદારને મોકલવી દરેક અરજીમા ઉમેદવારે પોતાનું આખું નામ અને કાર્ડ નિશાળ-માથી તેને મોકલવામા આવ્યો હોય તો તે નિશાળનું નામ લખવું, વળી તે કયી પરીક્ષામા એસવાનો છે અને કયા વિષય લેવાનો છે તે પણ જણાવવું ઉમેદવારે પ્રસન્ન કરેલા મધ્ય સ્થળે તેણે પ્રસન્ન કરેલી બાયાબ તોની પરીક્ષા લેવાની અડચણ હશે તો અમુક સ્થળે પરીક્ષા આપવાની ઇન્સ્પેક્ટર તેમજ સરના આપશે.

(૪) પરીક્ષામા દાખલ થવા પહેલા દરેક પુરુષ ઉમેદવારે કમિટીની ખાતરી કરી આપવી કે તેની ઉંમરનું ૧૭ સુ વર્ષ પૂરું થયું છે અને ૨૫ સુ વર્ષ પૂરું થયું નથી. ઉંમરના સમ્ય-ન્ધમા ખાસ ફોર્મ ડિરેક્ટર સાહેબ આપી શકશે શ્રી ઉમેદ-વારની બાળતમા ઉંમર સમ્યન્ધી કાર્ડ પ્રજા પ્રતિબંધ નથી.

(૫) જે ઉમેદવારો પરીક્ષામાં પાસ થશે તેમને એન્જીનેયરનશ ઇન્સ્પેક્ટર સર્ટિફિકેટ આપશે. દરેક પહેલા અને બીજા દરજ્જાના સર્ટિફિકેટમાં સર્ટિફિકેટવાળાની ઇમેજ અક્ષરે કરેલી સહી અને દરેક ત્રીજા દરજ્જાના સર્ટિફિકેટમાં સર્ટિફિકેટવાળાની દેશી બાપાના અક્ષરે કરેલી સહી હોવી જોઈએ.

(૬) દરેક દરજ્જાની સર્ટિફિકેટ પરીક્ષામાં જે ઉમેદવારો પાસ થશે તેમના નામની યાદી ડિરેક્ટર આવ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન દર વર્ષે સરકારી ગઝેટમાં પ્રગટ કરશે. તે નામ દોહડાના કમ પ્રમાણે બાગ અથવા જિલ્લાવાર ગોઠવવામાં આવશે, અને મેળવેલા દોહડાની કુલ સંખ્યા દરેક નામની સામે દર્શાવવામાં આવશે.

(૭) જે ઉમેદવારો પરીક્ષામાં એક વાર પાસ થઈ સર્ટિફિકેટ મેળવ્યું હશે તેને કોઈ પણ કારણસર તે જ દરજ્જાના સર્ટિફિકેટની પરીક્ષામાં ફરી બેસવા દેવામાં આવશે. નહિ પરંતુ સર્ટિફિકેટ વાળાએને પાસ થયાની તારીખ પછી પરીક્ષામાં વધારેલા એચ્છિક વિષયોમાં પરીક્ષા આપવાની પરવાનગી ડિરેક્ટર આવ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનની મંજૂરીથી આપવામાં આવશે.

(૮) પરીક્ષા માટે થયા પહેલાં દરેક ઉમેદવારે પહેલા અથવા બીજા દરજ્જાની સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા માટે ફીના રૂ. ૫) તથા ત્રીજા દરજ્જાની સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા માટે ફીના રૂ. ૨) આપવા. અસહ સર્ટિફિકેટ બોલાયું છે અથવા નાથ થાયું છે એવી એન્જીનેયરનશ ઇન્સ્પેક્ટરની ખાતરી થશે તો એમણી ફી સર્ટિફિકેટની નકલ તે આપશે.

(૯) કુળવણી ખાતાના જુદા જુદા બાગોમાં પરીક્ષાઓ એક સરખી રીતે લેવાય તેટલા માટે ડિરેક્ટર આવ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન વખતે વખત આ નિયમોને અનુસરીને વિગતવાર ખાસ પ્રગટ કરશે.

૫. સર્ટિફિકેટ વાળાઓને તેમની ઉમ્મરનુ ૧૮ મુ વર્ષ પૂરું થતા સુધી સરકારી નોકરીમાં દાખલ કરવામાં આવશે. નહિ.

૬. આ નિયમોની રૂઢિએ સરકારી નોકરીમાં દાખલ થવાની પોતાની લાયકાતને લીધે સરકારી નોકરીમાં દાખલ થયેલા દરેક માણસને જે ખાતામાં તે દાખલ થયો હશે તે ખાતાને લગતી હર કાઈ વિશેષ પરીક્ષા પાસ કરવી પડશે.

૭. જે ઓફિસોને આ નિયમો લાગુ પડે છે તે ઓફિસોમાં ખાલી પડેલી હગતી જગાઓ મને ત્યાં સુધી કરાવેલી લાયકાત જે ઉમેદવારોએ મેળવી હશે તેમને આપવામાં આવશે.

* પરિશિષ્ટ વ.

ખીજ દરજ્જાનાં સર્ટિફિકેટો.

નીચેની જે યોજનામાંથી એક યોજના મુજબ પરીક્ષા લેવામાં આવશે. પહેલી અથવા બીજી યોજનાના તમામ વિષયોમાં જે ઉમેદવારો પાસ થશે તેમને ખીજ દરજ્જાનાં સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવશે:—

૧ લી યોજના

(ઇંગ્રેજી બાપાની મારફત પરીક્ષા લેવામાં આવશે.)

(૧) અંકગણિત પૂરું.

બેવડી નોંધથી નામું લખવાનો નિયમો.

(૨) ઇંગ્રેજી—

મધ્ય પુસ્તકમાંથી ૨૫૦ પૃષ્ઠ અને કવિતાની ૧૦૦૦ લીટીનું વાંચન અને સમજાવતી.

૨ જી યોજના.

(ઇંગ્રેજી બાપાની મારફત પરીક્ષા લેવામાં આવશે.)

(૧) અંકગણિત પૂરું.

બેવડી નોંધથી નામું લખવાનો નિયમો.

(૨) ઇંગ્રેજી—

મધ્ય પુસ્તકમાંથી ૭૦ પૃષ્ઠ અને કવિતાની ૪૦૦ લીટીનું વાંચન અને સમજાવતી.

* પરિશિષ્ટ અ માં જણાવેલી પરીક્ષા યુરોપીઅન સ્કૂલો માટે છે. મારે તે પરીક્ષાના વિષયો અહિં આપ્યા નથી.

(એક વર્ષ પહેલાં પુસ્તકો મુકરર કરવામાં આવશે.)

વ્યોકરણ પૂર્વ.

પરીક્ષક કહે તે સમ્બન્ધી કાગળ લખવો.

સારાંશ લખવો.

(અક્ષર અને જોડણી પર આસધ્યાન આપવામાં આવશે.)

(૩) મરાઠી અથવા ગુજરાતી, કાનડી, કે સિન્ધી—

મરાઠી ૫ મી (ગુજરાતી ૬ ટી) ચોપડીનું વાંચન અને સમજાવતી. એના પ્રમાણમાં વ્યાકરણ.

કાંઈ સહેલી વાર્તાનું ઇંગ્રેજીમાંથી મરાઠી (ગુજરાતી, કાનડી, અથવા સિન્ધી) માં લેખી ભાષાન્તર.

સાધારણ વાવચીતમાં વપરાતી મરાઠી (ગુજરાતી, કાનડી, અથવા સિન્ધી) ભાષાનું જ્ઞાન.

(૪) ઇંગ્લાન્ડ અને હિન્દના ઇતિહાસનું સામાન્ય જ્ઞાન. હિન્દની રાજ્ય પદ્ધતિનું સામાન્ય જ્ઞાન.

(૫) બ્રિટિશ બેટા અને બ્રિટિશ સંસ્થાનો તથા બ્રિટિશ તાબાના મુલકોના વિશેષ જ્ઞાન સાથે જંગલની સામાન્ય જુગાજ સામાન્ય જૂતળ વિધા.

(૬) આરોગ્ય વિધા.

(એક વર્ષ પહેલાં પુસ્તકો મુકરર કરવામાં આવશે.)

એના પ્રમાણમાં વ્યાકરણ.

પરીક્ષક કહે તે વિષય સમ્બન્ધી કાગળ લખવો.

કાંઈ સહેલી વાર્તાનું મરાઠી

(અથવા ગુજરાતી, કાનડી,

કે સિન્ધી) માંથી ઇંગ્રેજીમાં લેખી ભાષાન્તર.

(અક્ષર અને જોડણી પર વિશેષ ધ્યાન આપવામાં આવશે.)

(૩) મરાઠી (અથવા ગુજરાતી, કાનડી, કે સિન્ધી)—

પ્રમાણભૂત ગદ્ય પુસ્તકનું વાંચન અને સમજાવતી. (પુસ્તક એક વર્ષ પહેલાં મુકરર કરવામાં આવશે.)

વ્યાકરણ પૂર્વ.

વાચન માટે ઠરાવેલા ઇંગ્રેજી પુસ્તકમાંથી મરાઠી (ગુજરાતી, કાનડી, અથવા સિન્ધી)

માં લેખી ભાષાન્તર.

આપેલા વિષય સમ્બન્ધી રિપોર્ટ લખવો. (મોડી અથવા વ્યવહારી અક્ષર.)

(૪) ઇંગ્લાન્ડ અને હિન્દના ઇતિહાસનું સામાન્ય જ્ઞાન. હિન્દની રાજ્ય પદ્ધતિનું સામાન્ય જ્ઞાન.

(૫) બ્રિટિશ બેટા અને બ્રિટિશ સંસ્થાનો તથા બ્રિટિશ તાબાના મુલકોના વિશેષ જ્ઞાન સાથે જંગલની સામાન્ય જુગાજ સામાન્ય જૂતળ વિધા.

(૬) આરોગ્ય વિધા.

કાલ્પનિક માપકરણ ઔચિત્ક વિષય તરીકે લેઈ શકાયો.

ટીપ—૧. જે કચેરીમાં દેશી ભાષાના જ્ઞાનની જરૂર હશે તે કચેરીમાં નોકરી લેવાની ઇચ્છા રાખનાર ઉમેદવારને ૧ લી યોજનાના ત્રીજા વિષય અવસ્ય સેવો પડશે. પરંતુ જે કચેરીમાં ઉરદુને દેશી ભાષા ગણેલી હશે તે કચેરીમાં નોકરી લેવાની ઇચ્છા રાખનાર ઉમેદવાર ઉરદુની પરીક્ષા આપી શકશે. મરાઠીને મટિ જે ધોરણ હાવ્યું છે તે જ ધોરણ ઉરદુને માટે રાખ્યું છે, અને તેને માટે જે પુસ્તક હાવવામાં આવશે તેની એન્ડ્રુકેસનર્લ ઇન્સ્પેક્ટર દર વર્ષે ખબર આપશે.

૨. જે કચેરીમાં માત્ર ઇંગ્લેશ ભાષાના જ્ઞાનનો ખપ હશે તે કચેરીમાં નોકરી લેવાની ઇચ્છા રાખનાર ઉમેદવાર ૧ લી યોજનાના ત્રીજા વિષયને બદલે મેકમિલનનાં “વિદ્યા પ્રવેશક પુસ્તકો”માંના એક પુસ્તકના જેટલો અને તેટલી મુશ્કેલીનો સોકાથી સમજાય એવી રીતે લખાયેલો કોઈ વિદ્યાના પુસ્તકનો હર કોઈ ભાગ લઈ શકશે.

૩. જે કચેરીમાં ઉરદુને દેશી ભાષા ગણેલી હશે તે કચેરીમાં નોકરી લેવાની ઇચ્છા રાખનાર ઉમેદવાર ૨ છ યોજનાના (૨) અને (૩) વિષયોમાં કહેલી મરાઠી ભાષાને બદલે ઉરદુ ભાષામાં પરીક્ષા આપી શકશે.

પરિશિષ્ટ વ.

ત્રીજા દરજ્જાનાં સર્ટિફિકેટો.

નીચેની બે યોજનામાંથી, એક યોજના મુજબ પરીક્ષા લેવામાં આવશે. પહેલી, અથવા બીજી યોજનાના તમામ વિષયોમાં જે ઉમેદવારો પાસ થશે તેમને ત્રીજા દરજ્જાનાં સર્ટિફિકેટો આપવામાં આવશે:—

૧ લી. યોજના.

(ઇંગ્લેશ ભાષાની મારફત પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

- (૧) અંગમણિત પૂરું; એવડી નોંધ-
થી નામું દાખવાના નિયમો;
ભૂમિતિ સ્કંધ ૧ લો.

૨ છ યોજના.

(મરાઠી, ગુજરાતી, કાનડી, અ-
થવા સિન્ધી ભાષાની મારફત
પરીક્ષા લેવામાં આવશે.)

- (૧) અંગમણિત પૂરું; દેશીનામું;
ભૂમિતિ સ્કંધ ૧ લો.

(૨) ઇંગ્રેજી ગદ્ય પુસ્તકમાંથી ૨૫૦ પૃષ્ઠનું અને ઇંગ્રેજી કવિતાની ૭૫૦ લીટીનું વાંચન અને સમજાવતી.

(એક વર્ષ અગાઉ પુસ્તકો મુકરર કરવામાં આવશે.)
વ્યાકરણ પૂરું.

સરકારી અથવા વેપાર સમ્બન્ધી કાગળ વાંચવો અને સમજાવવો.

(૩) પરીક્ષક કહે તે વિષય સમ્બન્ધી રિપોર્ટ લખવો ડિક્ટેશન; અક્ષર અને જોડણી ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવશે.

(૪) શબ્દ પદ્ધતિના યોગ્ય જ્ઞાન સહિત હિન્દનો ઇતિહાસ પૂરો.

(૫) હિન્દના વિશેષ જ્ઞાન સહિત જગતની સામાન્ય જૂગોળ. જૂગોળ વિદ્યાનાં જૂગોળતરો.

(૬) આરોગ્ય વધા.

(૨) સૌથી ચઢતા મરાઠી, ગુજરાતી, કાનડી, અથવા સિન્ધી વાંચન પુસ્તકમાંના ગદ્ય ભાગોનું વાંચન અને સમજાવતી. કવિતાની ૩૦૦ લીટીનો મુખ્ય પાઠ સમજાવતી સાથે. વ્યાકરણ પૂરું. મરાઠી, ગુજરાતી, કાનડી, અથવા સિન્ધી ભાષામાં સાદા અક્ષરે લખેલા હર કોઈ સરકારી કાગળો ઝડપથી વાંચવા.

(૩) પરીક્ષક કહે તે વિષય સમ્બન્ધી વ્યવહારી અક્ષરે મરાઠી, ગુજરાતી, કાનડી, અથવા સિન્ધી ભાષામાં રિપોર્ટ લખવો. એ રિપોર્ટમાં અક્ષર સારા લખવા, શબ્દો છૂટા પાડવા, અને વિરામ ચિન્હો મૂકવાં.

(૪) શબ્દ પદ્ધતિના યોગ્ય જ્ઞાન સહિત હિન્દનો ઇતિહાસ પૂરો.

(૫) હિન્દના વિશેષ જ્ઞાન સહિત જગતની સામાન્ય જૂગોળ. જૂગોળ વિદ્યાનાં જૂગોળતરો.

(૬) આરોગ્ય વધા.

કાર્યનિક માપકરણ ઔચિત્ક વિષય તરીકે લઈ ચકારો.

ટીપ—૧. ૨જ યોજનાના (૨) વિષયને બદલે હેઠળ લખેલો વિષય લેઈ ચકારો.

(૨) સૌથી ચઢતા (મોડી અથવા બાળશોધ) વાંચન પુસ્તકમાંના ગદ્ય ભાગોનું અને અખ્લાક-કાશીનું વાંચન અને સમજાવતી, ઉરદુ વ્યાકરણ પૂરું. સાદા અક્ષરે (મોડી અથવા ઉરદુમાં) લખેલા હર કોઈ સરકારી કાગળો ઝડપથી વાંચવા.

૨. જે કચેરીમાં ઉરદુને દેશી ભાષા ગણેલી હોય તે કચે-

રીમાં નોકરી લેવાની ઇચ્છા રાખનાર ઉમેદવાર આખી બીજી યોજનામાં મરાહી (ગુજરાતી, કાનડી, અથવા સિન્ધી) ને બદલે ઉરદુમાં પરીક્ષા આપી શકશે. વ્યંચન પુસ્તક અખલાક-ધ-કારી લેવામાં આવશે.

નેક નામદાર ગવર્નર ઇન કાઉન્સિલ સાહેબ

બહાદુરના હુકમથી

(Signed) J. DEC. ATKINS,

સેક્રેટરી, નિશ્ચત સરકાર.

જાહેર ખબર.

(ઇ. નં. ૪૭૯૦, તા. ૨૨-૨-૧૯૦૧)

સને ૧૯૦૧ ની પબ્લિક સર્વિસ સર્વિસિકેટ પરી-
ક્ષાઓ માટે ઠરાવેલાં પુસ્તકો.

ઉત્તરભાગ.

* તા. ૧૭ મી જાન્યુઆરી ૧૮૯૫ ના મુખ્ય સરકારી ગઝેટમાં પ્રસિદ્ધ કરેલા મુદ્દરેલા ખાસો અને સ્વાર પછી ચયેલા ફેરફારો જે તા. ૧૧ મી ઓગસ્ટ સને ૧૮૯૮ ના મુખ્ય સરકારી ગઝેટના ૧ લા ભાગને ૭૨૦ મે પાને પ્રસિદ્ધ ચયેલા છે તે મુજબ સને ૧૯૦૧ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં થવાની પરીક્ષાઓ માટે નીચેનાં પુસ્તકો ઠરાવ્યાં છે:—

૧ લો દરજ્જો.

(૧) ઇમેજ—ગદ્ય—સ્કોટ કૃત “ આઈઝેનો. ”

પદ્ય—રીકસપીઅર કૃત “ ટમે હેન્ડી. ”

(૨) ગુજરાતી—“ બાળમિત્ર ભાગ ૧ લો. ”

(૨) ફ્રેન્ચ—સુવેચ કૃત “ ડિલોએફ સુલેતા. ”

૨ લો દરજ્જો. (પરિશિષ્ટ અ.)

યોજના ૧ લી.

(૨) ઇમેજ—ગદ્ય—(૧) સર ડગલ્યુ લી વોર્નર કૃત “ સિટિઝન ઓફ ઇન્ડિયા ” પ્રકરણ ૧-૫, પૃષ્ઠ ૧-૭૬;

અથવા

ધર્મિમ કૃત “ ઝેચ યુક ”

પદ—“ પેરેઝમ લોરટ, ” રુકન્ધ ૨ જો;

અથવા

કાલિપર કૃત “ ટાક ” રુકન્ધ ૨ જો.

(૩) ઉર્દુ—“ખાગો ખહાર”, ૨ જો દર્શ.

ચોજના ૨ છ.

(૨) ઇંગ્લેઝ—ગદ્ય—એમ્સ કૃત “ એગ્રેમ્ન્ટરી, ખાગોમારી, ”

૧ લો ત્રીજો ભાગ;

અથવા

શેક્સપીઅરમાથી લેખન કૃત વાર્તાઓમાંની,
નીચેની:

“ ટેમ્પેસ્ટ ” આખી;

“ ટાઇમન ઓફ એચેન્સ ” આખી,

“ ઓયેલો ” આખી.

પદ—ગોલ્ડ સ્મિથ કૃત “ ટ્રાન્સેલર, ”

અથવા

સ્કોટ કૃત “ રોકબી, ” લીટીઓ ૧-૪૦૦

(૩) ગુજરાતી—“ નર્મગદ્ય ” પમી આદિતિ, ૫૪ ૧-૧૫૭

(૨) ઉર્દુ—“ આબે હયાત ” અથવા “ તોખતુનનસાહ. ”

૩ જો હરજો. (પરિશિષ્ટ ષ.)

ચોજના ૧ લી.

(૨) ઇંગ્લેઝ—ગદ્ય—“ રોબિન્સન ક્રૂઝો, ”

અથવા

બનિયન કૃત “ પિલ્ગ્રિમ્સ પ્રોગ્રેસ ”

પદ—સ્કોટ કૃત “ માર્મિયન, ” લીટીઓ ૧-૪૦૦

ચોજના ૨ છ.

(૨) ગુજરાતી—કેળવણી ખાતાની “ સાતમી ચોપડી, ” અને તે

જ પુસ્તકમાંથી કવિતાની પહેલી ૩૦૦ લીટીઓને

સમગ્રુતી સાથે મુખ પાક.

(૨૨) ઉર્દુ—“આખો હયાત,” અથવા મોહવી નઝીર અહમદ કૃત
“તોખતૂનનસહ.”

ટીપ—મધ્ય પ્રાન્ત માટે જે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યાં છે તે જ પુસ્તકો થાણુર મધ્ય સ્થળના ઉમેદવારો માટે ઠરાવવામાં આવ્યાં છે.

અમદાવાદ.

તા. ૨૨-૨-૧૯૦૦

}

A. G. WRIGHT,

એકિટંગ એન્સુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,
ઉત્તર ભાગ.

મહેરખાન ઉત્તર વિભાગના રેવન્યુ કમિશનર સાહેબનાં મડમ સાહેબ મિસિસ લેલી અને અમદાવાદ જિલ્લાના આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટરનાં મડમ સાહેબ મિસિસ આલકોક શુન્નરાતની ધણી કન્યા શાળાઓના અનુભવ ઉપરથી હંમને જણાવે છે કે કેટલીક મહેતીશઓ પાંચમા છઠ્ઠા ધોરણમાં પોતાનું આખું નામ ગાળે છે, પણ બાળ વર્ગ વગેરે નીચલા ક્લાસો એક અન્ડર-આસિસ્ટન્ટને સોંપી મૂકે છે. વળી બાળ વર્ગની છોકરીઓને કિન્ડરગાર્ટન સમન્ધી કંઈ પણ જ્ઞાન આપવામાં આવતું નથી, તેમ જ તેમને આખા વર્ષમાં ગણર અને આંકડાનું પૂરું જ્ઞાન આપવામાં આવતું નથી. આથી હમે સધળા સ્ત્રી શિક્ષકોને સૂચના આપીએ છીએ કે તેમણે દર રોજ પોતાને ઓછામાં ઓછા એક ક્લાસ નીચલા વર્ગમાં રાખવો. આથી તેઓ પ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં કેળવવામાં છે તેનું સાર્થક થશે.

ફરેક નિયામમાં શિક્ષકને માટે કિન્ડરગાર્ટનની પહેલી બક્ષિસની પેટી ૧ તથા બીજી બક્ષિસની પેટી ૨ મળી ત્રણ પેટીઓ રાખવી જોઈએ. ત્રીજી બક્ષિસની પેટીઓ ૧ થી ૨ ડઝન સુધી અને ચોથી બક્ષિસની પણ ૧ થી ૨ અથવા ૩ ડઝન સુધી રાખવી જોઈએ. ઉત્તર દ્વા શિક્ષક પોતે કચવવા અગર સોંધામાં મળી રહેલાંથી મંગાવવા.

(Signed) Rosa M'cafee,

લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ, મહાલક્ષ્મી પ્રીમેલ

ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

બકનોએ રચેલાં છસો ભજનો. ૩. ૧૧ સાહિત્યસંગ્રહ—કવિ, ગંગ, ગિરધર, ગ્વાલ,—ઈ. ૧૪૪ કવિચરિત્ર નવરસમુક્ત હિંદી કાવ્યોનો મોટો સંગ્રહ. ૩. ૨૧
શ્રીરામગીતાભાષાનુવાદ—કર્તા શ્રીહરિકુંવરબાઈના શિષ્યચરિત્ર તથા પદ-પદાર્થ-ભાષાએ સાથે. પાકું રેશમી પુરું છે. ૩. ૧

અનુભવપ્રકાશ—અસાર સંસારનું વિવેચન; ગદ્ય-પદ્યમાં. ૩. ૧
પરાશરસંહિતા—બીપુરપનાં પ્રતાચરણ, આગમ્યાગમન અને અબ-હ્યબદ્ધાદિ સર્વ પાપોની શુદ્ધિ, સતક, ધાતક, પ્રેતક વિધવાવિવાહ, ઈ. ના વિવેચન સાથે. ૩. ૧૧ **અધ્યાત્મપ્રકાશ**—તત્ત્વમંથનું વર્ણન; ન્યાય, સાંખ્ય, મિમાંસા—ઈ ના મહત્ત્વસાથે. ૩. ૧૧ **પરમપદ્મબોધની**—યોગ-શાસ્ત્રની પ્રક્રિયા તથા કર્તા મહાત્માના ચિત્ર-ચરિત્ર ઈ. સાથે. ૩. ૧૧

સતોપશતક—વિવેચન તથા ચિત્ર ચરિત્ર ઈ. સાથે. ૩. ૧
વશકરણ વિદ્યા—ખાસ સ્ત્રીઓને માટે. ૩. ૧
વાસવદત્તા—પ્રેમની વાતો. ૩. ૧) **મારુદોલા નાટક**, ૩. ૧
 ઇલાદિ ગ્રંથો વગેરે નીચે લખેલે સ્થળેથી મળશે.

કહાનલ ધર્મસિંહ. કાબુલ, કાળાદેવી પોસ્ટ—મુખર્ષી.

ખલુ ખલેક રાણી—લાલ કે કાળીગાલી, રંગ શેર. દરેક ૩. ૧) નાં ૮ પરીકાંથી ગાયરી બેટ. ખર્ચ વધુ. નમુનો બે પૈસે. એક-૮ એકએ છે. રજા સ્ટેમ્પને દેશી અગર બતીના કર્તા. માણેકચંદ અમરશી, વડવાળ.

સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ, આગતિ નેરતી કિમ્મત ૪ આન મુખર્ષી ઇસાકાના કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબ ખદ્દાદુરના ઈ. નાં ૪૪૫૦ તા. ૯-૧૧-૯૪ના ફરાગ મુજબ સાળામાં વાપરવાને ફરકત નથી. સરકારે મંજૂર કરેલ 'મુન્દરાતી ખાજવ્યાકરણ' આગતિ પાંચમી કિમ્મત ૪ આના ગોટ્ટેજ બનેતું માફ. કિમ્મત ૧-૧૦-૨૧-૨૦ નંગથી ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. વડ્યુગેએબલ ખર્ચ મહાવનાગને સિર છે. પ્રેમચંદ કરમચંદ, રાહલ. ગોડવ સ્ટેટના ડે. એ. ઈ. મુ. ગાંડલ ગઈસ્વારી.

શુદ્ધ ગૂજરાતી કવિતાઓનું ક્રમ પુસ્તક.

જલદીથી નામ નોંધ લે.

છપાય છે — “કાવ્ય રસિકા.”

રચનાર:—અમરેશ્વર દ્વારમલ અમરેશ્વર.

લેખકાં પુસ્તકમાં દિન્દુ તથા પાંચસી જાતે અનુકૂળ આવતી શુદ્ધ સરળ ગૂજરાતી ભાષામાં વિવિધ હંદોમાં રજાવથી કવિતાઓ છે. કવિ અને કવિતા, કુદરતી દેખાવોનું વર્ણન તથા જૂટક પચાસ વિષયોપર કવિતાના જતન નમૂના છે. આ પુસ્તક વાચ્યાથી ખરી કવિતાનો ખામ થશે. દરેક ગૂર્જર બાંધને પોતાની પામે ગખનું અરમ્પનું છે. પ્રસિદ્ધ કવિ મી. અલ-ખાદી વિગેરે મહાન ગૂર્જર વિદ્વાનોએ તત્ત્વ અભિપ્રાય આપ્યા છે. જાયા કાગળપર “નિર્ણયસાગર” ની સુંદર છપાઈ તથા કલ્પાય બાદીગનાં પામાં પ્રકાશર મોતેરી નામ માગનું શોધિતું પુસ્તક થશે. આવરી તા. ૩૦ મી માર્ચ ૧૯૦૬ સુધીમાં નામ નોંધાવનારને ર. ૧-૮-૦૭ પા-છગથી વધુ. નીચેમે કેકાજે જલદીથી નામ નોંધાવો.

અમરેશ્વર દ્વારમલ અમરેશ્વર, ગૂજરાત, દમણ (પોંટુંમી)

સૂચના.

આ પત્ર સમ્બન્ધી સર્વે લખાણુ ઓડિટર તરફ મોકલવું નીતિએ કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

હાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોક્કસે અક્ષરે કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. તે અમુક માસમાં હાપવા અથવા નાખમન્દ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળા ખાતાના ડેબીટી અને એશિસ્ત્રન્ટ ડેબીટી સાહેબોને તથા મહેતાજીઓને કેળવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય સખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સમ્બન્ધી લુટીકત સ્કૂલ બોર્ડો તથા દેશી રાજ્યોના અધિકારીઓ સખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમ જ ખાનગી બહેરે ખર્ચે જે મામલાં છપાવવી હોય તેના આગલા મદિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહેલ્યથી જોઈએ. હેન્ડલિંગે જે માસના એક સાથે વહેંચવાં હોય તેના આગલા મદિનાની પચીસમી તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

મની ઓડર મોકલનારે કૂપન ઉપર પોતાનું નામ, ઠેકાણું, અને શી બાબતના પૈસા છે તે ચોક્કસે અક્ષરે લખવું. તે વિના શૂન્ય થવાનો સંભવ છે પોસ્ટની ટિકટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધો આનો વધારે મોકલવો; પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અમાકથી જ વરગ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ ગણી છે. પોસ્ટેજ માફ, છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અઢી આના. પત્રના ખર્ચે લેનાર દર રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓને દયાથી ખર્ચ સાથે ૦-૧૨-૦

વિષય સખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસન્દ પડે તો તેની અગલા વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર હાપે પત્રે રૂ. ૧ થી રૂ. ૨ સુધી આપવામાં આવશે. ચર્ચા પત્રનો એમાં સમાસ થશે નહિ.

બહેર ખર્ચે હાપવાના લાવ.

૩.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરા ચાન્ડ અને તે પછીના અગીઆર મદિનો સખી
૧.....	૪	પા ગણો ચાન્ડ પ. મે. બાર મદિનાથી ઓછી ગુરત હશે તો પહેલે મદિને પૂરા ચાન્ડ અને પછીને દરેક મદિને અર્ધો ચાન્ડ લેવાશે.
૨.....	૮	
૩.....	૧૫	
એ ઉપગ્રન્તનો બાવ ઉપર પ્રમાણે જ.		
બાર માસ લગી લાગલાગટ હશે		

હેન્ડલિંગે વહેંચવાના દર.

પા તોલા સુધીના રૂ. ૮-૦-૦, અર્ધો તોલા સુધીના રૂ. ૧-૦-૦-૦, અને એક તોલા સુધીના રૂ. ૧૨-૦-૦ તે ઉપરનાને માટે હમને લખવું.

The Gujarat School-Paper.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

એપ્રિલ ૧૯૦૧.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	- પૃષ્ઠ.
ભાસ-ગુણ વર્ગ.....	૫૪
ઉત્તર ભાગવતમાં શાસ્ત્રવાદના પ્રાયશ્ચિત્ત મિશ્રકો અને તેમના પ્રમાણ.....	૫૭
મુશ્કેલી શાળાઓ-પરિવર્તની નિયમોનાં મહત્ત્વ.....	૧૦૬
" ની ચિંતકો.....	૧૦૭
જે વિદ્યાર્થીનાં સમસ્યાઓ.....	૧૦૮
શિક્ષકની વિશિષ્ટ સ્થિતિ.....	૧૧૦
માન શ્રીત-કૃષ્ણ રત્ન.....	૧૧૧
સામાન્ય જ્ઞાનના પદ-વખતનું માપ-પરિચાળ.....	૧૧૨
સને ૧૯૦૧ ની વસતી.....	૧૧૫
પ્રાણી વર્ણન-સીટ.....	૧૧૬
વનમયનિ વર્ણન-પ્રાચીન.....	૧૨૦
મધ્યકાલ.....	૧૨૧
અન્ય.....	૧૨૨
મરશરી કથન-માતૃભા એકવર્ક રાજા આદીનંદીન મવાનો દહેરો તથા તેમને કુટુંબ એકગર.....	૧૨૬
૧૭૧૭ની ખત ની ખબરો-૧૭૨૨ ખબર.....	૧૨૮

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

સુભાષી પ્રેસ.

(સર્વેશ્વર સ્વામીન શાસ્ત્રી ડ.)

એમિલ.

જાહેર સ્વરો.

વાંચો.

વાંચો.

વાંચો.

એકેડે નહીં પણ દબારો નકલો ખાખી ગઈ છે.

ધી સેલ્ફ ઇંગિલિશ ટીચર. ભાગ. પેહેલો તથા બીજો.

જેથી ઇંગ્રેજ બીજકુલ નહીં જાણનારા તેમજ ચોરું શીખેલા પોતાની મેજે વગર માસ્તરે આ બે પુસ્તકની મદદથી 'ઇંગ્રેજમાં જલદી જાણી વાત કરતાં તેમજ લખતાં વાચતાં શીખી શકે છે. જેથી ઇંગ્રેજ શીખવાની ઉમેદ રાખનારને આ બે ભાગ ખરીદવાની ખાસ બલાગાયુ કરવામાં આવે છે. આજ સુધી એવી કોઈ ને સરસ-રચનાની બીજ કોઈ ચોપડી જાહેર પડી જ નથી, જેથી એની દબારની તારીફ થાય છે. અને તથા આશિની દબારો નકલો ખાખી ગઈ છે. એજ એના ઉપયોગીપણાની મોટી સાબિતી છે. જેની ખાતરી વાંચનારા યશ.

કો. દરેક ભાગનો રૂ. ૧૧) પો. દરેકનો રૂ. ૦-૨-૦

મોટા હાથ.

મોટા હાથ.

એ કમ્પલીટ ઇંગ્લીશ ટીચર.

ઇંગ્રેજમાં એકેડે જાતના કાગળો, ચીઠ્ઠીઓ, અરજીઓ, તારો, ખેતાઓ, ડીમીઓ, વેપારી કુટુંબો અદરે વગેરે જલદી લખતાં શીખવાની મુજાસતી તરજુમા તથા સગળાયુ સાચની ચોપડી, જેવી અગાઉ કદી જાહેર પડી જ નથી. જેથી એને ખાટે પણ સાત મતો મળેલા છે. અને મોટા હાથ યજ ગયો છે. કો. રૂ. ૧૧) પો. ૦-૨-૦

આ ત્રણે પુસ્તકોમાં મગાવનારને પોસ્ટેજ તથા પી. પી. રૂનામુદ્દ. દેશવરના મગાવનારે એના કર્તા-નવરોજી દેસાભાઈ કાશીનાથને નં. ૭૧ એસ. પી. મોટી બે. કોટ મુગઈ લખવું.

અમુલ્ય તક ! ! ! થોડી નકલો છે!

ધ્યાન આપી વાંચો !

મૃદસ્થો ! શું તમે સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રી વગેરે કુટુંબને પવિત્ર ને પ્રેમી કરી, સજીવણી પવિત્ર સજીવણી, સજીવણી તથા ધર સસાર સુખરૂપ કરી, આ સોફ પગલેક સુધારવાને આહ્વાન ? તો સ્થો વાંચો !

સતીમંડળ—ભાગ ૧ સો. (આશિ. ૩૭) આગાં-સતી સીતા, લક્ષ્મીજી, પાર્વતીજી, સાવિત્રી, શારદા—સરસ્વતી, અનસુયા, નર્મદા, દ્રૌપદી, દમયંતી, મેત્રેયી, અરિસી, લોપમુદ્રા, આર્ગી, વેણુકા, અહલ્યા, ઇન્દ્રાણી, સ્વાહા, ચક્ર-નમા, તારા વગેરે ૭૭ સતીસ્ત્રીઓનાં ચરિત્રો અને-સ્ત્રીનો પતિ પ્રત્યે ધર્મ, પતિનો સ્ત્રી પ્રત્યે ધર્મ, સ્ત્રીસ્ત્રીન વખતે કેમ વર્તવું, ગર્ભસ્ત્રીએ કેમ વર્તવું, જાગક કોઈવાની રીત, જાગક કેજવાની રીત, સ્ત્રીએ મુખ્ય રુ શું જાણવું જોઈએ, આયુષ્ય વધારવાનો ઉપાય, માંસની ગારજન, ધર વપ-યોગી ગૈદક, હોદ્દો, રૂપાળો, શુદ્ધિયાન, મુજવાન અને અંગોનાં મુશોબિત ગા રીતે થાય, પતિ વચ કેમ થાય, પતિ વચ કેમ થાય વગેરે ૯૪ વિ-વષો છે. પૃષ્ઠ ૫૦૦, પાકું પુસ્તક. કો. રૂ. ૨-૮-૦

૪. ચોથું ધોરણ શીખી ધણા છોકરા પોતાને ધન્ધે વળગે છે, ને ધણા અંગ્રેજી શીખવા પણ જાય છે. માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જ્ઞાન થાય, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે, કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

૫. ઊંચાં ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે ખોટું કામગીરી કોપી બુકનો છોકો નમ્મર ખાત્રી બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં બ્યવહારમાં ધણાં કવયોમાં થઈ પડે તેવાં લખાણો દાખલ કરેલાં છે. જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાબોમાં ધણાં જ પસન્દ પડેલાં છે. એ કોપીબુકો દેશાવરના ખરાદ કરનારને સંકેતે તેત્રીશ ટકા કમિશનથી આપવામાં આવશે. અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેલવે ખર્ચ આપીશું. પંથ પોસ્ટ મારફતનું કે રોસનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ. કોપીઓ સાથે ગીત્તું પુસ્તકો સંકેતે અર્ધો ટકો હકશાઈ લઈ મોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે ઠેકાણું—આત્મારામ અને દલા-ભાઈની કંપની, જામદી મહાલો સાહીવાળાનો માળો ઉમર ખાડી પોસ્ટ મુખાઈ.

આત્મારામ અને દલાભાઈની કંપની દ. જગન્નાથ જોશભાઈ રાયજી.

ભારે વખાણાયેલી, ખર્ચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.

આદરજી કાવસજી માસ્તરની.

દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકો.

"કમીશનમાં વધારો" આઠ ભાગમાં. "કમીશનમાં વધારો"

કેળવણી ખાતાના હાલના તથા આગલા ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો, દેશની કેળવણીમાં આગેવાન જાણીતા ગૃહસ્થો, પ્રેક્ષકો, પ્રિન્સિપલો, હંડમાસ્તરો અને શિક્ષકો, મુખ્યમંત્રી તથા ગુજરાતના સર્વે જાહેર જાણીતા તરફથી એકે અવાજે તારીફ કરતાં અતિ સન્તોષકારક ખાત્રીપત્રકો,

મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરબાન માજી ઇન્સ્પેક્ટર. ઇ. જાઈલ્ડર સાહેબે દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોને સઘળી મંજૂર કરેલી કોપીબુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીબુક જ વાપરવાને મગરૂરી ધરાવશે. ~~ફક્ત~~ મુખ્યમંત્રી તથા મુરત, ભરૂચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે શહેરની જોઈન્ટ સ્કૂલકમિટીના અનુભવી સદ્ગૃહસ્થોએ પણ સઘળી કોપીબુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્કતશિક્ષક કોપીબુકોને જ સર્વે કોપીબુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાબાની સર્વે સ્કૂલોમાં એ જ કોપીબુકો ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

આ કોપીબુકો માટે જે જે સદ્ગૃહસ્થો તરફથી સર્ટિફિકેટ મળેલાં છે તેમનાં નામ વાંચવાળી ખાત્રી થશે. તેમાંથી થોડાં નીચે પ્રમાણે.

ડિરેક્ટર સાહેબ તથા એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરો.

૩. એમ. એલ. દિ. ૩. એમ. એ. માજી ડિરેક્ટર આદિ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન.

- દી. બી. કબીંગ. મધ્ય વિભાગના કેળવણી ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર.
 ઇ. નમ્મદસ. ઉત્તર વિભાગના કેળવણી ખાતાના માથુ ઇન્સ્પેક્ટર.
 ખા. સા. દોરાબજી એલ્લજી ગીમી. બી. એ. ઉ. વિ. ના. માથુ આ.
 એ. ઇ. અને સુરત. હાઈ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર.
 રા. બા. ગોપાળજી સૂરભાઈ દેસાઈ, જ. વિ. ના કેળવણી ખાતાના માથુ આ. ઇ.
 રા. બા. હરગોવિન્દદાસ દ્વારકાદાસ કાંઠાવાળા, વડોદરા કે. ખાતાના માથુ ડિ.
 રા. સા. દલપતરામ પ્રાણજીવન ખમ્ખર, કચ્છના માથુ એ. ઇન્સ્પેક્ટર.

દેશની કેળવણીમાં જાણીતા આગેવાન ગૃહસ્થો.

ઝોનરેબલ. ઝવેરીલાલ ઉમિયાશંકર વાણિક.

ઝોનરેબલ કાશીનાથ ચંચળક તેલંગ એમ. એ., એલ. એલ. બી.

સી. આઈ. ઇ. મુખ્યમંત્રીના હાઈ કોર્ટના માથુ જજ.

- રા. બા. શંકર પાંડુરંગ પંડિત, એમ. એ; માથુ ઓરિએન્ટલ ટ્રાન્સેક્ટર,
 રા. રા. નગીનદાસ તુળશીદાસ મારફતીઆ બી. એ. એલ. એલ. બી.
 મુખ્યમંત્રીના હાઈ કોર્ટના વકીલ તથા યુનિવર્સિટીના ગુજરાતીના પરીક્ષક.
 દિ. બા. મણિભાઈ જશભાઈ, દિવાન બહાદુર, વડોદરા.
 રા. બા. લાલશંકર ઉમિયાશંકર ત્રવાડિ, સ્મો. કે. કોર્ટના જજ. ઐગદવાદ
 રા. સા. હરિલાલ મનસુખરામ, બારીઆ રેટના દારબારી.
 રા. બા. જગજીવનદાસ ખુશામદાસ માથુ ડેપુટી કલેક્ટર તથા સેશન્સ

જજ અને સુરત યુનિવર્સિટી સ્કૂલ કમિટીના પ્રમુખ.

રા. સા. મનસુખરામ સૂર્યરામ, ત્રિપાઠી, જૂનાગઢ રેટના એજન્ટ.

રા. મા. રણછોડભાઈ ઉદયરામ, કચ્છના નાયબ દિવાન.

મહંમદ રા. બા. ભોળાનાથ સારાભાઈ.

રા. રા. કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ, સી. આઈ. ઇ.

ખા. સા. બમનજી એલ્લજી મોદી, એમ. એ; ડેપુટી કલેક્ટર અને
 સ્કૂલ કમિટીના ચેરમેન, ભરૂચ.

રા. રા. કાળાભાઈ લક્ષ્મુભાઈ વકીલ, સુરત સ્કૂલ બોર્ડના પ્રમુખ.

શેઠ કેપ્પશર એલ્લજી મોદી, બી. એ. સુરત સ્કૂલ બોર્ડના મેમ્બર.

મહંમદ રા. રા. કવિ નરેન્દ્રશંકર લાલશંકર, ગોંતેળના ધર્મજીસાતાના માથુ સેક્રેટરી.

કેળવણી ખાતાના હાલના તથા માથુ ઇન્સ્પેક્ટરો.

રા. બા. મોતીરામ રાજરામ, માથુ ડે. એ. ઇ. સુરત.

રા. સા. મણુપતરામ ગોરીશંકર શાસ્ત્રી, ડે. એ. ઇ. અમદાવાદ.

રા. સા. શિવરામ મદાશિવ નાડકરની, બી. એ; ડે. એ. ઇ. રતનાગિરિ.

રા. સા. વ્રજરામ મનોહરાય દેસાઈ, બી. એ; માથુ, ડે. એ. ઇ. મુખ્યમંત્રી

રા. સા. કૃષ્ણલાલ ગોવિન્દલાલ મહેતા, ડે. એ. ઇ. અમદાવાદ પ્રાન્ત, કાઠિયાવાડ.

રા. સા. દરિયલખ મુળજી પિત્ર, માથુ, ડે. એ. ઇ. હાલાર પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.

રા. સા. મણુપતરામ અનુપરામ ત્રિવેદી, ડે. એ. ઇ. સોરઠ પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.

ખા. સા. કરમચાલી રવીંગચાલી નાનજીઆની, બી. એ; ડે. એ. ઇ. ખેડ.

રા. સા. આર. એસ. તાંડી, બી. એ; ડે. એ. ઇ. મરાઠી સ્કૂલ, મુખ્યમંત્રી.

રા. સા. મનસુખલાલ મુગટલાલ યુનરી, બી. એ. એસ. એલ. બી.

હાઈ કોર્ટના સોલિસિટર, મુખ્યમંત્રી.

એ. જોશ્નદાસ કદાનદાસ પારેખ, બી. એ. એલ. એલ. બી.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

પુસ્તક ૪૦ 'મું. એપ્રિલ ૧૯૦૧. અંક ૪ થો.

માસ.

ગવર્નમેંટમાં અમદાવાદની કોમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજનાં મહેશ્વરનાં લેડી સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ તરફથી આવેલું સચના પત્ર પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે. એ પત્ર મહત્વનું હોવાથી તે તરફ સધળા શિક્ષકોનું ખાસ લક્ષ્ય ખેંચીએ છીએ. લેડી સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ જે વાત કન્યા શાળાઓને માટે લખે છે તે ધણી હોદ્દાની નિયામોને પણ લાગુ પડે છે. હમે ધણી નિયામો જોઈ છે, તેમાં ધણું ફરીને બાળ વર્ગ ઉપર જોઈએ તેટલું લક્ષ્ય અપાતું નથી. સધળા શિક્ષકોએ જાણવું જોઈએ કે હાલ ચાલતાં ધોરણોમાં ધોરણ બદલતો વર્ગ નથી, એટલે ધણા જૂના કાળથી ચાલતા આવેલા વલિવટ પ્રમાણે છેક ન્હાનાં બાળકોને માત્ર આંક વગર સમજે ન જોખાવતાં બાળ વર્ગને સારૂ નીમેલો સધળો અભ્યાસ વ્યવસ્થિત રીતે ચલાવવો જોઈએ. કોઈ નિયામમાં ધોરણ બદલતો વર્ગ હોવો ન જોઈએ, પણ સૌથી છેલ્લો વર્ગ બાળ વર્ગનો જ હોવો જોઈએ, અને તેમાં બાળ વર્ગનો સપલો અભ્યાસ ચાલવો જોઈએ. આ અભ્યાસ ચલાવવો છેક સદેસો નથી, એટલે તેનું કેટલુંક કામ છેક હલકા પગારના અનુભવ વગરના આસિસ્ટન્ટને સોંપવું દુરસ્ત નથી. બાળ વર્ગનો અભ્યાસ રીત મર ચલાવવાને માટે ટ્રેનિંગ શિક્ષક દોષ તો ધણું સારું; જો તેવો શિક્ષક ન મળતો હોય તો તે વર્ગ માયાળુ અને અનુભવવાળા શિક્ષકને સોંપવો જોઈએ, અને તે ઉપર દેડ માગર કે દેડ મિરદેસે વધારે દેખરેખ રાખવી જોઈએ. મુખ્ય શિક્ષક બાળ વર્ગના કોઈ કોઈ પાક પોતે જાને આપશે તો વધારે કામ થશે. અમદાવાદની મુનિસિપાલિટીએ આવી રીતે કામ લેવાને પો-

કવિતાની ભાષા પણ સાદી હોવી જોઈએ, અને બાળ વર્ગમાં તેના અર્થે કહી બતાવવાની જરૂર પડતી ન જોઈએ. વળી કવિતા હાવ ભાવ સાથે ખેલવાની હશે અથવા તેમાં ન્હાના સરખા નાટકનું રૂપ આવતું હશે તો વધારે ગમત પડશે, અને તેમની કલ્પના શક્તિ ખૂંસવામાં મદદ થશે. બાળકોને નાટક કરવાનો ધણો શોખ હોય છે. આપણે વારંવાર તેમને લાકડીના ઘોડા ઉપર બેસી દોડતા જોઈએ છીએ. વળી તેઓ લાકડીના ઘોડાને તખેલામાં બાંધવાતું. ચંદી કે ઘાસ ખવડાવવાતું, પાણી પાવાતું, વગેરે નાટક કરે છે. કોઈ વખત એક છોકરો રૂપિય સાહેબ બને છે, બીજો મહેતાજી થાય છે, બાકીના નિશાળીઆ થાય છે, અને ત્રીજો પરીક્ષા લેવાતું નાટક બજાવે છે. છોકરીઓ પણ આવાં નાટકા કરે છે. તેઓ વહેવાણું થાય છે, ઢીંગલીઓ લઈ છોકરા છોકરી પરણાવે છે, મોંઘુ મોંઘુની રસોઈ કરી નાંખે જમાડે છે, વગેરે. આ રીતે બાળકોને નાટક કરવાનો શોખ સારી હોય છે. બાળ વર્ગના શિક્ષક બાળકોને ગમત પડે અને તેમની ખુદ્ધિ કેળવાય એવાં ન્હાનાં નાટક કરાવશે અથવા હાવભાવચળાં ગીત ગવડાવશે તો ધણો લાભ થશે. વળી બાલ્યાવસ્થામાં શરીર કેળવવાની ધણી જરૂર છે, અને તે કારણથી બાળ વર્ગમાં કસરત અને કાર્યપતનો વિષય રાખ્યો છે. બાળકોને ઘણા કલાક એક ઠેકાણે બેસાડી મૂકીને પાઠ ગોખાવ્યા કરવાથી ઘણું નફાકં પરિણામ નીપજે છે, અને તેમનાં શરીર અને મન બન્ને બગડે છે. તેમને વારંવાર તેમને લાયકની કસરત કરાવવી જોઈએ, અને બની શકે તો તે કસરત ખુદી હવામાં થવી જોઈએ. બાળકોનો કોઈ પાઠ પા કલાકથી લાંબો હોવો ન જોઈએ, અને દરેક પાઠને અન્તે તેમને પા કલાક કસરત કે કવાયત કરાવવી જોઈએ. બાળક આંક કે દક્ષો ગોખે તેના કરતાં તેનું શરીર મજબૂત થાય એ વધારે જરૂર છે. નિશાળની નજીક બાગ કે ખેતર હશે અને તેમાં શિક્ષક બાળકોને તેડી જશે તો બાળકો અવલોકન કરશે, અને તેમને ખુદી હવામાં કસરત પણ મળશે. બાળકોને કુદ્રતનો શોખ પેદા કરવાને, તેમની અવલોકન વગેરેની શક્તિઓ ખિચવવાને, અને તેમનાં શરીરને કસરત આપવાને નિશાળની નજીક બાગ બનાવી તેમાં બાળકો પાસે ઘટવું ગમ

કેશવવાની ઘણી જરૂર છે પૂરોપમી બાળ શાળાઓમા આવા બાળ હોય છે તેમા દરેક બાળકને એક એક ન્હાનો કિતો પાડી આપેસો હોય છે, તેમા તે ખોદે છે, બી નાવે છે, પાણી પાય છે, નીંદે છે, વગેરે કામ કરે છે બ્યારે છોડને પૂન કે કુળ આવે છે ચારે તે બાળકને તેની મહેનત બદલ આપી દેવામા આવે છે અને તેો ઉપયોગ તે પોતાના સોમતી ઓની સાથે કરે અથવા કોઈ માદા ગરીબ માણસને તે બક્ષીસ તરીકે આપે, અને એ રીતે બાળકની સ્નેહ તથા પરાપમરની વૃત્તિ કેળવાય એવી પણ તત્ત્વનીજ કરવામા આવે છે ઉપર બતાવેના કામો ઉપરાન્ત બાળકની આગમીગો અને આખો સાથે કામ કરવાને કેળવાય એવી પણ તત્ત્વનીજ ન્હાનપણથી કરવાની જરૂર છે તેથી હાથ વડે ઉલોગ કરવાનો પાયો નાખાય છે આ માટે બાળ નર્મમા બાળ ક્રોઈંગ અને ક્રિન્ડગાર્ટનની બક્ષીમોથી યતુ બાધ કામ કરાવવાની જરૂર છે યાદ રાખવું કે આખ અને હાથ કેળવાય તેવી રીતે ચોખ્ખાઈવી આ કામ ન કરાવય તો તે નકામુ છે અને તેથી ધારેલો ફાયદો મળેનો નથી ફીમેન ટ્રેનિંગ કોલેજના લેડી મુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ માહેમે પોતાના પત્રમા બાધ કામ માટે ક્રિન્ડગાર્ટનની બક્ષી સોની પેગીઓ નિશાળોમા રાખવાની ભલામણ કરી છે, અને તે બનામણુ સામ્પ્રિક છે જે નિશાળો પેમાની નેગનાઈ કરી શકે તેમણે તે પેગીઓ ગમ્પીને તેથી યતુ બાધ કામ કરાવવું નેઈએ પરંતુ એ પેગીઓની કિમ્મત વધારે ચાલ છે, અને ગરીબ નિશાળો તેટલો ખર્ચ કરી શકે તેમ હોતું નથી છતા નારીસમ યઈ હાથ નેડીને બેશી ન્હેવાતું કારણુ નથી બાધ કામ લામ્બારી ઇટોથી જ યઈ શકે તેમ નથી, માટી વડે પણ, હાથનું કામ કરની સકાય છે નદીની રેતી અથવા માગીને પના-ગારે તેના જોખનું મર્ફ જોખનું, કમ્, અન્ડર, કાફ, સેગ્લુ, નીસા, ગાદિ ઘણા યાદો બનાવી સમય છે કામગી કાપીને તથા વાળીને પણ હોડીઓ, ખડીઓ, વગેરે ઘણા ઘાટ બની શકે છે ઉન કે દોત વડે શીની ભરીને પણ બુદી બુગી આકૃતિઓ બનાવી સમય છે મુખ્ય મતલબ બાળકની આગમીગો અને આખો કાળજીવાની છે પછી તે માટે ગમે તે પદાર્થનો ઉપયોગ કરવામા આવે તેની ચિન્તા નથી સઘળું કામ ચોક્કસાઈથી કરા-

વાય એટલી માત્ર કાળજી રાખવી. તેની સાથે સાથે દરેક બાંધ કામને લગતી વાર્તા કે કવિતા કહેવાતી જશે તો વિશેષ લાભ થશે. આવી હાથનાં કામોનો બાળકોને ન્હાનપણથી શોખ હોય છે. બાળકના હાથમાં સ્લેટ કે કાગળ આંધે છે તો તરત તે લીટી કરવાં મંડી જાય છે. કોઈ કોઈ વખત ચકલું, ઘોડો, માણસ, વગેરે ચીતરવાનાં પંથુ પ્રયત્ન કરે છે. જોતો ઉપર કોયલાથી પણ આકાર ચીતરે છે. આ ડ્રોઈંગનું પહેલું પગ-થીજ છે. અને તે શક્તિ વ્યવસ્થિતપણે ખિલવવાથી આગળ ઉપર વધારે સારું પરિણામ આવવાનો સમ્ભવ છે. વળી બાળકોને આપણે ઘણી વખત નદીની રેતીમાં પગ ધાલીને દેહરું બનાવતાં, તે ઉપર ગોળા, વાળી કળસ ચઢાવતાં, કાગળની હોડી બનાવી પાણીમાં તરાવતાં, વગેરે કામ કરતાં જોઈએ છીએ. છોકરીઓ પણ માટીની ચૂલડીઓ, વેણસ, તાવડીઓ, વગેરે બનાવી રમતો કરે છે. ગામડાંમાં જાર બાજરીના સાંકાની સળીઓથી બાળકો બંગડીઓ, ગાડીઓ, વગેરે બનાવે છે. આ મુજબ બાળકોને ન્હાનપણથી હાથ કામ કરવાનો શોખ હોય છે. બાળ વર્ગમાં માત્ર તેહું કામ ચોકસાઈથી અને વ્યવસ્થિતપણે યોગ્ય અનુક્રમમાં કરાવીને બાળકોના હાથ અને આંખો કેળવાય તેમ કરવાનું છે. શિક્ષક ખંતી હશે અને બાળકોની રમતોમાં સારો ભાગ લેતો હશે તો તેને સંકેદો મતોરંગક વસ્તુઓ બનાવરાવવાનું સૂઝશે. ઉપર ગણાવ્યા મુજબ બાળ વર્ગમાં બાળકોની જુદી જુદી શરીર અને મનની શક્તિઓ ખિલવવાની છે, તેમને કુદ્રતનો શોખ પેદા કરવાનો છે, અને નીતિને રસ્તે વાળી આગળ ઉપર તેમને જગન્નિયન્તા પરમેશ્વરનું જ્ઞાન થાય તેમ કરવાનું છે. આ કામ સહેલું નથી, માટે હમે ઉપર કહ્યું તેમ તે સારા ટ્રેન્ડ શિક્ષકને સોંપવાની જરૂર છે. જે નિશાળોમાં બાળ વર્ગ માટે ટ્રેન્ડ શિક્ષક ન મળે તેમ હોય ત્યાં તેને છેક હલકા નવા આસિસ્ટન્ટને ન સોંપતાં વધારે માયાળુ અને અનુભવ વાળા શિક્ષકના હાથ તળે મૂકવો જોઈએ, અને તે ઉપર મુખ્ય શિક્ષકે સારી નીધા રાખવી જોઈએ. આ પ્રમાણે થશે તો કેળવણીનો પાયો સારો નંખાશે, ન્હાનાં બાળકોની નિશાળની જીન્દગી વધારે સુખ જારેલી થશે, અને તેઓ હોંશે હોંશે નિશાળે આવશે. હમેદ છે કે આ વાત ઉપર સઘળા મુખ્ય શિક્ષકો પૂરું ધ્યાન આપશે.

મુખ્યમંત્રીશ્રીના મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબના ઇ. સ. ૧૯૯૯-૧૯૦૦ ના વાર્ષિક રિપોર્ટ ઉપરથી જણાય છે કે એ વર્ષમાં ઉત્તર વિભાગ અને કાઠિયાવાડમાં પ્રાથમિક શિક્ષકોની કુલ સંખ્યા નીચે મુજબ હતી:—

	ઉત્તર જિલ્લામાં.			કાઠિયાવાડમાં.		
મુખ્ય શિક્ષકો.	સોફલ બોર્ડ.	યુનિસિ-	દેશી ફન્ડની ખાનગી રેટની			
			ની નિશા- પદ નિ- રાજ્યો- નિશા- નિશા- નિશા-			
			જોમાં. શાળામાં. નાનિશા- જોમાં. જોમાં. જોમાં.			
			જોમાં.			
ટ્રેન્ડ હેડ મસ્ટરો	૮૦૬	૧૨૬	૨૧૧	૩૩૬	—	૨૪૬
અન્ટ્રેન્ડ હેડ મસ્ટરો	૩૧૪	૧૭	૩૦૬	૭૯	૨૬	૧૧૮
ટ્રેન્ડ આસિસ્ટન્ટો	૯૩	૧૪૮	૨૮	૫૦	—	૬૪
અન્ટ્રેન્ડ પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ વાળા આસિસ્ટન્ટો	૯૧૫	૨૬૯	૨૨૨	—	—	૨
પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ વિનાના આસિસ્ટન્ટો	૧૫૨	૧૬૧	૨૫૬	૮૪૮	૧,	૬૬૧

સ્ત્રી શિક્ષકો.

ટ્રેન્ડ મુખ્ય સ્ત્રી શિક્ષકો	૩૬	૩૭	૨૩	૩૭	—	૧૯
અન્ટ્રેન્ડ મુખ્ય સ્ત્રી શિક્ષકો	૨	૧	૧૫	૧	૩	૫
ટ્રેન્ડ આસિસ્ટન્ટ સ્ત્રી શિક્ષકો	૨	૩	૩	૯	—	૨
અન્ટ્રેન્ડ આસિસ્ટન્ટ સ્ત્રી શિક્ષકો	૧૧	૩૮	૩૮	૪૪	—	૪૧

આગળા વર્ષને મુકાબલે એ વર્ષમાં ઉત્તર વિભાગ અને કાઠિયાવાડમાં ટ્રેન્ડ હેડ મસ્ટરોની સંખ્યા વધી છે, અને અન્ટ્રેન્ડ હેડ મસ્ટરોની સંખ્યા ઘટી છે. આગળા વર્ષમાં અન્ટ્રેન્ડ હેડ મસ્ટરોની સંખ્યા ૯૬૬ હતી તે ઘટીને એ વર્ષમાં ૮૬૦ થઈ છે, એટલે ૧૦૩ અન્ટ્રેન્ડ હેડ મસ્ટરો ઓછા થયા છે. આ પ્રમાણે દર વર્ષે ઘટાડો થતો જાય અને તેમની જગ્યા ટ્રેન્ડ માણસોથી મૂરવામાં આવે તો આસરે નવ વરસમાં અધી નિરાંતોમાં ટ્રેન્ડ હેડ મસ્ટરો બાકી આ પ્રમાણે થવાની જરૂર છે.

અને તેમ થયા વિના પ્રાયશ્ચિક કેળવણીમાં જોઈએ તેવો સુધારો થવાનો નથી. ટ્રેન્ડ આસિસ્ટંટોની સંખ્યા વધી છે અને અન્ટ્રેન્ડ પણ પબ્લિક સર્વિસમાં પાસ થયેલા આસિસ્ટંટોની સંખ્યા ઘટી છે. પરંતુ પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ વિનાના આસિસ્ટંટોની સંખ્યા વધી છે. આવા આસિસ્ટંટોની સંખ્યા કમી થવાની જરૂર છે, છતાં તે વધતી જાય છે એ ખેદકારક છે. પણ તેમ થવાનું કારણ એ જણાય છે કે કેટલાંક દેશી રાજ્યોની શાળાઓમાં આસિસ્ટંટોની જગ્યાના પગાર ઘણા ટૂંકા છે, અને આવા ટૂંકા પગાર પર ટ્રેન્ડ કે પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષામાં પાસ થયેલા માણસો મળી શકતા નથી. લોકલ બોર્ડની તેમ જ મ્યુનિસિપલ નિશાળોમાં આસિસ્ટંટોનો કમીમાં કમી પગાર રૂ. ૭) રાખ્યો છે. આ પગારથી પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષામાં પાસ થયેલા તેમ જ ટ્રેન્ડ આસિસ્ટંટો મળી આવે છે, તેથી આ નિશાળોમાં પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ વિનાના આસિસ્ટંટોની સંખ્યા ઓછી થતી જાય છે. આ પ્રમાણે દેશી રાજ્યો કરશે તો તેમને થોડું ખર્ચ વધતાં સારાં માણસો મળી આવશે, અને તેમના તાળાની નિશાળો સુધરશે.

આગલા વરસને મુકાબલે ટ્રેન્ડ મુખ્ય સ્ત્રી શિક્ષકો તેમ જ આસિસ્ટંટ સ્ત્રી શિક્ષકોની સંખ્યા વધી છે. અન્ટ્રેન્ડ મુખ્ય સ્ત્રી શિક્ષકોની સંખ્યા હવે ઘણી જ ઘોડી છે, પણ અન્ટ્રેન્ડ આસિસ્ટંટ સ્ત્રી શિક્ષકોની સંખ્યા હજી ઘણી વધારે છે તે કમી થવાની જરૂર છે. ઉપર જણાવ્યું છે તેમ આસિસ્ટંટોના પગારમાં થોડો વધારો કરવાથી તે જગ્યાઓ પર ટ્રેન્ડ સ્ત્રીઓ મળી આવશે, અને અન્ટ્રેન્ડ સ્ત્રી શિક્ષકોની સંખ્યા કમી થતી જશે.

એ વર્ષમાં ઉત્તર વિભાગ અને કઠિયાવાડની પ્રાથમિક નિશાળોના શિક્ષકોના સરેરાશ માસિક પગાર નીચે મુજબ હતા:—

પુરૂષ શિક્ષકો.

ઉત્તર વિભાગ.	લોકલ બોર્ડની મ્યુનિસિપલ	દેશી રાજ્યોની
	નિશાળોમાં.	નિશાળોમાં.
દર ટ્રેન્ડ હેડ માસતરનો	૧૮-૧૩-૧૧	૨૮-૫-૨
		૧૫-૧૪-૧૦

દર અન્ડ્રેન્ડ હેડ માસતરનો	૧૦-૯-૬	૧૦-૧૫-૧	૧૨-૧-૧-
દર ટ્રેન્ડ આસિરટ્ટનો	૧૧-૧૫-૪	૧૩-૧-૨	૧૨-૦-૦
દર અન્ડ્રેન્ડ પબ્લિક પબ્લિક } અર્થિસ પરીક્ષામાં પાસ થયેલા આસિરટ્ટનો	૭-૭-૦	૧૦-૧૩-૯	૬-૯-૮
દર પબ્લિક અર્થિસમાં પાસ નહિ થયેલા આસિરટ્ટનો	૭-૩-૨	૬-૮-૧૧	૯-૧૪-૭

કાઠિયાવાડ.

દર ટ્રેન્ડ હેડ માસતરનો	૧૯-૦-૧૦	—	૧૮-૬-૧
દર અન્ડ્રેન્ડ હેડ માસતરનો	૧૨-૫-૧૦	૯-૪-૦	૧૧-૬-૧૧
દર ટ્રેન્ડ આસિરટ્ટનો	૧૪-૮-૮	—	૧૨-૪-૪
દર અન્ડ્રેન્ડ પબ્લિક પબ્લિક } અર્થિસ પરીક્ષામાં પાસ થયેલા આસિરટ્ટનો	—	—	૧૦-૦-૦
દર પબ્લિક અર્થિસ પરીક્ષા- માં પાસ નહિ થયેલા આ- સિરટ્ટનો	૪-૭-૭	૪-૦-૦	૫-૧૨-૫

સ્રી શિક્ષકો.

ઉત્તર વિભાગ.

ઉત્તર વિભાગ.	લોકલ બોર્ડની નિયાજોમાં.	મ્યુનિસિપલ નિયાજોમાં.	દેશી ગ્રામ્યોની નિયાજોમાં.
દર ટ્રેન્ડ મુખ્ય સ્રી શિક્ષકનો	૨૦-૮-૧૧	૨૨-૧-૫	૨૧-૧૪-૭
દર અન્ડ્રેન્ડ મુખ્ય સ્રી શિક્ષકનો	૧૦-૦-૦	૧૦-૦-૦	૯-૧૦-૮
દર ટ્રેન્ડ આસિરટ્ટ સ્રી શિક્ષકનો	૮-૦-૦	૧૦-૦-૦	૧૧-૦-૦
દર અન્ડ્રેન્ડ આસિરટ્ટ સ્રી શિક્ષકનો.	૭-૦-૦	૬-૩-૯	૬-૨-૧

કાઠિયાવાડ.

કાઠિયાવાડ.	લોકલ નિયાજોમાં.	મ્યુનિસિપલ નિયાજોમાં.	દેશી નિયાજોમાં.
દર ટ્રેન્ડ મુખ્ય સ્રી શિક્ષકનો ૧૯-૬-૧૧	—	—	૨૪-૨-૬
દર અન્ડ્રેન્ડ મુખ્ય સ્રી શિક્ષકનો ૮-૦-૦	૯-૫-૪	—	૧૧-૧૨-૧૦
દર ટ્રેન્ડ આસિરટ્ટ સ્રી શિક્ષકનો ૧૩-૧-૦	—	—	૧૬-૦-૯
દર અન્ડ્રેન્ડ આસિરટ્ટ સ્રી શિક્ષકનો ૪-૬-૦	—	—	૪-૧૦-૧૧

- ક્રાઉયાવાડમાં આસિસ્ટન્ટોનો પગાર ધણો ટૂંકો જણાય છે, અને તે જ કારણથી પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષામાં ખાસ થયા વિનાના આસિસ્ટન્ટોની સંખ્યા વધારે છે. પેટપૂર પગાર મળ્યા સિવાય સારા માણસો મળવા મુશ્કેલ છે, માટે કેળવણીમાં સુધારો કરવા સારા માણસો રાખવા હોય તો ક્રાઉયાવાડે અલગત આસિસ્ટન્ટોના પગાર વધારવો જોઈએ. ઓછામાં ઓછો આસિસ્ટન્ટનો પગાર સાત રૂપિયા હોવો જોઈએ. સાત રૂપિયાથી ઓછો પગારે સારા માણસો મળી શકશે નહિ. ઉત્તર વિભાગની દેશી રાજ્યોની નિશાળોમાં પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ વિનાના આસિસ્ટન્ટોનો સરેરાશ પગાર લગભગ રૂ. ૧૮) છે. આ પગાર પર ટ્રેન્ડ, માણસો ધણી ખુશીથી આવે, છતાં અન્ટ્રેન્ડ માણસો કર્મ ટકી રહ્યા હશે તે સમજ શકાતું નથી.

યુરોપની શાળાઓ.

(માણ ૫૪ ૭૬ થી.)

૨૫. બર્લિનની નિશાળોનાં મકાનો.

બર્લિનનો પશ્ચિમ ભાગ જોયા પછી હું બર્લિનમાં ગયો. એ શહેર નવું છે, અને તેમાં નિશાળોનાં મકાનો નવી પદ્ધતિએ બાંધેલાં છે. બહુની પદ્ધતિનાં મકાનો ક્વચિત જ જોવામાં આવે છે. કોઈ કોઈ મકાનો તો મહેલ જેવાં છે. બહારના બપોરને જણુ વજન ન આપીએ, તો પણ જે મકાનોમાં હવા અનવાળાની વ્યવસ્થા સારી હોય, જ્યાં સઘળી વસ્તુઓ સારી રીતે ગોઠવેલી હોય, અને જ્યાં દિવાલો વગેરે શણગારેલી હોય, તે નિશાળોથી બાળકની કેળવણી ઉપર ધણી સારી અસર થાય છે, અને ત્યાં આગળ બાળકના મગજ ઉપર સૌન્દર્ય વગેરેની છાય જોવી પડે છે તેવી બીજી ઠેકાણે પડતી નથી. ચિત્રા અને બીજાં શણગાર વિનાની માત્ર ધોજેલી દિવાલો જણુ નહારી લાગે છે.

બર્લિનની દરેક નિશાળમાં ઠસરત શાળા હોય છે. મકાનો ઘણું કરીને ત્રણ ત્રણ માળનાં હોય છે, અને મુખ્ય શિક્ષકને તેમાં જ રહેવાની ગોઠવણ કરેલી હોય છે.

જે નિશાળો મ્હેં જોઈ તે બધીના કામ્પાઉન્ડમાં જાઓ બનાવીને ફક્ત છાત્ર શેખ્યા હતા. વનસ્પતિ વિષે પાઠો આપતાં હાં જાગનો બહુ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. છોકરાં જાગમ્મં જુદા જુદા છાત્રનાં પાઠોના આકારોનો અભ્યાસ કરે છે, અને છોડો કેવી રીતે જાગે છે તેનું અવલોકન કરે છે. જ્યાં જાડો વાવવામાં આવ્યાં છે, હાં ધણું કરીને જુદી જુદી જાતનાં જાડો હાર બન્ધ શેખવાની સંભાળ લીધી છે. આ બધાં જાડ અને છોડો છોકરાં પોતે વાવે છે, અને તેમની તેઓ પોતે સંભાળ લે છે, તેથી તેઓ પોતે તેમના માલિક છે એમ સમજે છે, અને કદી જોગને કાંઈ નુકસાન થવા દેતાં નથી. જે નિશાળોના કામ્પાઉન્ડ નહાના છે હાં પણ પોડો જાગ જાગ માટે શેખ્યા વિના રહેતા નથી, બર્લિનની નિશાળોનો આ વલિવટ સધળે ઠેકાણે નકલ કરવા યોગ્ય છે.

૨૬. બર્લિનના શિક્ષકો.

બર્લિનના શિક્ષકો આવડ, ઉત્સાહ, ચતુરાઈ, પગેરેમાં ધણા ચઢી-આના છે. બર્લિનના એટલા બધા શિક્ષકો પોતાના ધન્ધા સમજ્યા વિચાર કરે છે, અને તે વિચારો દર્શાવવાનો ઉત્સાહ રાખે છે, કે તેમની સાથે સહવાસ રાખવાથી લાભ થવા વિના રહેતો નથી. તેમની કેટલીએક ક્લબો, કેટલાંએક મંડળો, અને કેટલાંએક કોન્ફરન્સો છે. બર્લિનના શિક્ષકો એક પોતાનું શોજન અને કેટલાંક અકાદમીઆનાં વર્તમાન પત્રો ચલાવે છે, અને બહારનાં કેટલાંક ધન્ધાને લગતાં પત્રોમાં નિજાંધે લખી મોકલે છે. તેઓ ધન્ધાને લગતા પોતાના ક્લબો બહુ દૃઢતાથી સંભાળે છે, અને બન્ધુ બાવથી એકલા મળી કામ કરે છે. આથી તેમને બહુ ફાયદો થાય છે, અને જર્મનીના બધા જાગે કરતાં બર્લિનના શિક્ષકો વધારે મહોટા પગાર મેળવે છે. જોગાન્ય જન મંડળમાં પણ તેઓ જાગી પડવી જોગવે છે, અને તેમની જુદીને લીધે ધણું જ્ઞાન પામે છે.

બર્લિનના શિક્ષકોનો મહને એક જ દોષ જણાય છે. હું જ્યારે તેમના જર્મમાં પેસતો ત્યારે તેઓ ચાલતો પાઠશિખવવાનું બન્ધ કરી ઘઈ ગયેલા પાઠની પરીક્ષા કરવા મંડી જતા, કે છોકરાંને કેટલી આવડે છે તે મ્હારા

જેવામાં આવે. પરંતુ હું ઓકરાંની આવડ જોવાને લાં ગયો નહોતો, તેથી એક વખત શિક્ષક મંડળ મળ્યું હતું લાં મહે તેમને કહ્યું, કે તેમજે શું શિખવ્યું છે તે મ્હાર જોવું નથી, તેઓ કેવી પદ્ધતિએ શિખવે છે તે જોવાને હું આવ્યો છું. તે દિવસથી મ્હારી મુલાકાતો વધારે ફળદાયી નીવડી, અને ત્રણ અઠવાડીયાં સુધી બહુ નિરાળો જોઈને ત્યારે મ્હે ખર્સિન છોડ્યું ત્યારે ઘણી મનોરંજક નોંધાથી મ્હારી નોટ પુક ભરખ ગઈ હતી.

૨૭. બે શિક્ષણનાં સંગ્રહસ્થાનો.

ખર્સિનમાં મ્હે શિક્ષણને લગતાં બે સંગ્રહસ્થાનો જોયાં. એક સંગ્રહસ્થાન રહેરની મ્યુનિસિપાલિટીને ખર્સે સ્થપાયું છે, અને બીજું શિક્ષકોએ પોત પોતામાં ખાનગી ઉધરણું કરીને સ્થાપ્યું છે. મ્યુનિસિપાલિટીનું સંગ્રહસ્થાન હોતાળીસમા નમ્બરની પ્રાથમિક નિરાળના મ્હોટા ઓરડામાં રાખેલું છે. તેમાં શિક્ષણ શાસ્ત્ર તથા તેને લગતી બીજી વિદ્યાઓનાં હજારો પુસ્તકો મૂક્યાં છે. ઓરડાની દિવાલોએ ચોમરદમ સારી દોતરડામવાળી અભરખની બે હારો આવી રહી છે તેમાં પુસ્તકો ગોઠવવામાં આવ્યાં છે. મ્હોટા ઓરડાની બે તરફ બીજા ન્હાના ઓરડાઓ છે, તેમાં પદાર્થ વિજ્ઞાન તથા રસાયન શાસ્ત્રનાં સાહિત્યો, ઇન્દ્રિય વિજ્ઞાન, વનસ્પતિ શાસ્ત્ર, પ્રાણી વિદ્યા, ખનિજ વિદ્યા, એ બધાંના શિક્ષણ માટે જોઈતા સંગ્રહો, નકશા, ચિત્રો, નકશા લટકાવવાનાં સાહિત્યો, ભૂમિતિ તથા ગ્રોધગના શિક્ષણનાં સાહિત્યો, વગેરે ગોઠવેલું છે. આ સંગ્રહ ઘણો ઉપયોગી છે, અને દરેક રહેરમાં હોવો જોઈએ. તેને સમરાખી દુસ્સ રાખવાને તથા નવી ખર્સિટીઓ કરવાને મ્યુનિસિપાલિટી દર વર્ષે ચાર હજાર માર્ક (ત્રણ હજાર રૂપિયા) ખર્સે છે. આ રકમ બહુ મ્હોટી નથી, પરંતુ વિવેક વડે તેની વ્યવસ્થા કરવાથી ઘણું કામ યાવ છે. સંગ્રહસ્થાનને ઘણી અમલની ચોપડીઓ, મસાલો ભરેલાં પ્રાણીઓ, બાવડાં, નકશા, ઇલાકિની લોકો તરફથી ભેટ પણ કરવામાં આવે છે, તેથી કરીને તે શિક્ષણ શાસ્ત્ર તથા જ્ઞાને લગતી છેક નવી જરૂરીયાતો પણ પૂરી પાડી શકે છે.

શિક્ષકોના ખર્સથી જ સંગ્રહસ્થાન નભાવવામાં આવે છે તે

મ્યુનિસિપલ સંમલ્લસ્થાન જેટલો નાણાનો આશ્રય નથી. પરંતુ એ સંમલ્લ એક ખાસ પ્રકારનો છે, અને તેના જેવું સંમલ્લસ્થાન સ્વિત્ઝરલેન્ડ સિવાય બીજે કોઈ દેશમાં નથી. આ સંમલ્લસ્થાન શિક્ષણ શાસ્ત્ર તથા કળાનો ઇતિહાસ સમન્વય તેવી રીતે એકત્ર કરીને ગોઠવ્યું છે. દાખલા તરીકે, એક ભાગમાં યૂગોળ વિદ્યાના અભ્યાસને લગતા દરેક પુસ્તક અને દરેક યુક્તિનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે, અને તે બધાની ગોઠવણુ એવી રીતે કરવામાં આવી છે કે જે શાસ્ત્રના પ્રાથમિક નિશાળો સાથે સમ્બન્ધ રાખતા ભાગની ખિસવણીનો ઇતિહાસ માન્ય પડે. એક બીજા ભાગમાં બાળાના શિક્ષણની રીતોનો સમાવેશ કર્યો છે, અને ત્રીજા ભાગમાં પદાર્થ પાઠોના વિષયનો સમાવેશ થાય છે. વળી એક બીજા ભાગમાં અંક ગણિતનો વિષય આવે છે; અને જે વિદ્યા શિખવતાં શિક્ષકને મદદ કરવાને જુદે જુદે વખતે અને જુદે જુદે સ્થળે જે જે યુક્તિઓ અને યન્ત્રોનો અસાર સુધી ઉપયોગ થયો છે તે બધાનો સંમલ્લ કરવામાં આવ્યો છે. એમાંનાં કેટલાંક યન્ત્રો હવે જૂનાં થઈ જવાથી ઉપયોગમાં આવતાં નથી, પરંતુ અંક ગણિતના શિક્ષણનો ઇતિહાસ દર્શાવવાને ખુબ ઉપયોગી છે. આ સંમલ્લસ્થાનના વ્યવસ્થાપકોએ યોગ્ય વખતથી પ્રશિયાના એક મહાન કેળવણીકાર ફ્રિટ્ઝરવેગને લગતી સઘળી વસ્તુઓનો સંમલ્લ કરવા માંડ્યો છે, તે ધણે બોધકારક બન્યો છે.

સઘળી રીતે જોતાં જર્મનની નિશાળો નિર્જીવ નથી. ભાવ, ખંત, ઉદ્દેગ, ઉત્સાહ, મદત્વાકાંક્ષા, વિદ્વતા, ચતુરાઈ, લેખન શક્તિ, શિક્ષણ શક્તિ, અને સારું કામ, એ સઘળું જોવામાં આવે છે. જર્મનની નિશાળોની આવરણ સહેરની મ્યુનિસિપાલિટીની એક કમિટી તરફથી થાય છે, અને તે વ્યવસ્થા ચલાવવાને એક સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ નીમવામાં આવ્યો છે. સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટના ફાઇવ નીચે માત્ર ઇન્સ્પેક્ટરો છે, અને દરેક નિશાળ ખાતે એક રેક્ટર (મુખ્ય શિક્ષક) અને ધણા મદદનીશ શિક્ષકો રાખવામાં આવ્યા છે. શિક્ષકને પ્રથમ અજ્ઞાપચર ઉપર રાખવામાં આવે છે, અને તેમની લાયકી સિદ્ધ થયા પછી તેમને જદાસ કરવામાં આવે છે. જદાસ થયા પછી યુન્ડા ગર તેમને કોઈ નોકરીમાંથી ફર કરી શકવું નથી.

શિક્ષકોની ત્રિમાસિક સ્પર્ધા.

ગયા ત્રિમાસિકની સ્પર્ધાનું પરિણામ નીચે મુજબ છે:—

પ્રશ્ન ૧ લે-૧૦ જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા, તેમાંથી રતનજી દુર્લભભાઈ લાડ, સંદેર જિલ્લે સુરતના મહેતાજીને રૂ. ૧-૮-૦ નું ધનામ આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૨ લે-૪ જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા, તેમાંથી બોગીલાલ અમથાભાઈ શાહ, હાંસોટ જિલ્લે ભરૂચના મહેતાજીને રૂ. ૧-૮-૦ નું ધનામ આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૩ લે-૭ જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા, તેમાંથી રતનજી દુર્લભભાઈ લાડ, સંદેર જિલ્લે સુરતના મહેતાજીને રૂ. ૨ નું ધનામ આપવામાં આવ્યું છે.

આ ત્રિમાસિકમાં નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર મોકલ્યા:—

(૧) હિન્દુસ્તાનની ઉત્તરે હિમાલય પર્વત આડે પડ્યો છે તેથી દેશની હવા ઉપર શી અસર થાય છે તે લખો. શિયાળામાં પવન કઈ દિશાથી વાય છે? તે ધણો ઠંડો અને તાપ ઉપજાવે એવો હોવાનું કારણ લખો.

ધનામ રૂ. ૧)

(૨) બાળ વર્ગમાં અનુક્રમે કરાવવા લાયક માટીના પચીસ ઘાટોની માટી આપો. તે ઘાટો કેવી રીતે કરાવવા તે વિષે ટૂંકી સૂચનાઓ પણ લખો.

ધનામ રૂ. ૨)

(૩) બાળ વર્ગનાં છોક ન્હાનાં બાળકોનું અવલોકન કરતાં તેમની કઈ કઈ ટેવો અને કયા કયા શોખો તમારી નજરે પડે છે તેનું વર્ણન કરો, અને કેળવણીના કામમાં તેમનો કેવી રીતે ઉપયોગ થઈ શકે તે લખો.

ધનામ રૂ. ૨)

ટીપ—માહે એપ્રિલ સને ૧૮૯૩ ના શાળા પત્રમાં સ્પર્ધાના નિયમો જોવા. તા. ૨૦મી મે પછી આવેલા ઉત્તર લક્ષમાં સેવાશે નહિ.

વાઠ ગીત.

ધર્મસ્તુતિ.

ભુજંગી હંદ.

અહો! માય જિભા અમે દાય જોડી;

કરો રંક આમે કૃપા દષ્ટિ.યોડી;

સદા તાપને પાપથી તો ઉગારો,

અમે માગિયે ધર્મ આ પ્રેમ તારો.

હવે સૂર્ય તો પૂર્વમાં પૂર તેજ,

ભર્મ શત વીતી જુઓ વાત રહેજે;

અહુ તું વિના કાણુ મંભાજનારો,

અમે માગિયે ધર્મ આ પ્રેમ તારો.

પદ્મ પર્ણી ને પ્રાણીઓ કામ લાગ્યાં,

પડી એમ ઉદોગમાં સુખ માગ્યાં;

આમારી પ્રભુ બુદ્ધિ વિદ્યા વધારો,

અમે માગિયે ધર્મ આ પ્રેમ તારો.

કુડાં કુઃખ કાપો રૂડાં સુખ આપો,

અમારા શિરે નાથજી દાય યાપો;

સુખે જાય આ આજનો દિન સારો,

અમે માગિયે ધર્મ આ પ્રેમ તારો.

સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠ:

(આત્મ ૫૪ ૫૩ થી.)

પાઠ ૬ છે.

વખતનું માપ—પરિયાજ.

આ પાઠ શિખવતી વખતે કિશકે પોતાની પાસે એક પરિયાજ રાખવું.

કિશકે નીચે મુજબ પદ્ય ચલાવવો:—

“ હે:કરજો, મયા પદમાં તમે રીખી મયા ૬ દિવસના કલાકમાં.

કલાકનાં મિનિટમાં, અગે મિનિટનાં સેકન્ડમાં ભાગ કરેલા છે. હવે કલાક, મિનિટ, અને સેકન્ડનું માપ શી રીતે કાઢવામાં આવે છે તે વિષે તમે આ પાઠમાં શીખશો. પહેલાં કલાકનું માપ કાઢવાને આપણે એક દિવસમાં પૂરી બળા રહે એવી મિણુબત્તી લઈ તેના પર એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી સરખે અન્તરે ૨૪ કાપા કરતા. આ કાપામાંના એકથી બીજા સુધી મિણુબત્તીને બળા રહેતાં નેટલો વખત લાગે તેટલા વખતને એક કલાક ગણતા. પરન્તુ આ માપ બરાબર ચોક્કસ નહિ લાગવાથી હાલમાં ધડિયાળથી વખત માપવાની યુક્તિ શોધી કાઢવામાં આવી છે”

“ જુઓ આ ધડિયાળ તમે તેના ચંદા ઉપરની આકૃતિ વિષે શું કહી શકો છો?” ચંદા ઉપર એક વર્તુલ દોરેલું છે. આ વર્તુલના પરિધ ઉપર સરખે અન્તરે બાર કાપા દોરી તે ઉપર કંઈ આંકડા મૂક્યા છે.

“ હા, આ આંકડા રોમન સંજ્ઞામાં છે. હું તેમને મળતા ગુજરાતી આંકડા નીચે આપું છું તે હવે પછી યાદ રાખજો:—

I II III IV V VI VII VIII IX X XI XII

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨

“ આ સિવાય બીજું કંઈ ચંદા ઉપર નજાય છે કે?” હા સાહેબ, પરિધના જે બાર ભાગ કરેલા છે તે દરેક ભાગના પાંચ સરખા ભાગ કરી ન્હાના કાપા મૂકેલા છે.

“ ઠીક, પરિધના દરેક મોટા ભાગના પાંચ ન્હાના ભાગ કરેલા છે, અને એવા મોટા ભાગ બધા મળીને બાર છે તો બધા મળીને ન્હાના ભાગ કેટલા થવા જોઈએ ? ” સાઠ. .

“ તમે ચંદા ઉપર બીજું કંઈ જુઓ છો કે ? ” હા સાહેબ, વર્તુલના સધ્ય બિન્દુમાં બે કાંટા જડેલા છે. આ કાંટા પરિધને અડકે તેટલા લાંબા છે.

“ આ બે કાંટામાં તમને કંઈ તફાવત માણ્ય પડે છે ? ” તેમાં ના એક બીજા કરતાં જરા વધારે લાંબા છે.

“ ઠીક, આ સિવાય ચંદા પર બીજું કંઈ છે કે ? ” હા સાહેબ, આ મોટા વર્તુલની અન્દર એક બીજું ન્હાનું વર્તુલ દોરેલું છે. આ ન્હાના વર્તુલના પરિધના સાઠ સરખા ભાગ કરેલા

“ અને તેના મધ્ય બિન્દુએ પરિધ મુધી અડકે એવડાં એક કાંટા જડેલો છે.

“ ધંત્રાની ગોઠવણથી મ્હોટા વર્તુલનો ન્હાનો કાંટો પરિધ પર એક દિવસમાં સરખી ગતિથી બે આંટા ફરી રહે છે, તો તેને એક આંટા ફરતાં કેટલો વખત લાગશે ? ” અડધો દિવસ એટલે બાર કલાક.

“ ઠીક, આખા પરિધના બાર સરખા ભાગ કરેલા છે એટલે આખો પરિધ એક ભાગથી બાર ગણો છે, અને આખા પરિધ પર ન્હાના કાંટાને ફરી રહેતાં બાર કલાક લાગે છે, તો તેને એક ભાગના અન્તર પર મુસમ્મરફ કરતાં કેટલો વખત લાગશે ? ” એક કલાક.

“ સારે આ મ્હોટા કાપામાંના એકથી બીજા મુધી ન્હાના કાંટાને ફરતાં જેટલો વખત લાગે છે તેટલા વખત બરાબર એક કલાક છે. આ પ્રમાણે આપણે કલાકનું માપ કાઢીએ છીએ. ન્હાના કાંટાથી કલાકનું માપ નજાય છે માટે આપણે તેને કલાક કાંટો કહીએ છીએ.”

પાઠ ૭ મો.

વખતનું માપ—ઘડિયાળ.

“ ગયા પાઠમાં તમે શીખી ગયા કે ઘડિયાળનો ન્હાનો કાંટો કલાકનું માપ બતાવે છે. આ ન્હાના કાંટાને શું કહે છે ? ” કલાક કાંટો.

“ તેને કલાક કાંટો ના માટે કહે છે ? ” તે કલાકનું માપ બતાવે છે માટે.

“ કલાક કાંટો વર્તુલના પરિધ પર એક દિવસમાં કેટલા આંટા ફરે છે ? ” બે.

“ તે એક આંટો કેટલા વખતમાં પૂરો કરે છે ? ” બાર કલાકમાં.

“ તેને એક આંકથી બીજા આંક સુધી જતાં કેટલો વખત લાગે છે ? ” એક કલાક.

“ હવે આપણે આ મ્હોટો કાંટો તપાસીએ. આ બન્ને કાંટા ઉપર તમે થોડો વખત ધ્યાન આપીને જુઓ. તમને તેમની ગતિમાં કંઈ ફેર માલૂમ પડે છે ? ” મ્હોટો કાંટો ન્હાના કાંટા કરતાં વધારે ઝડપથી ચાલે છે.

સને ૧૯૦૧ ની વસ્તી.

હિન્દુસ્તાન.

આબખેર—મેરથાન.....	૨,૫૦,૭૨૧	૨,૨૫,૬૦૯	૪,૭૬,૩૩૦	+૧૭.૭૨	-૧૨.૧૭
આસામ	૩૧,૪૨,૫૬૧	૨૯,૭૯,૧૪૦	૬૧,૨૨,૨૦૧	+૧૧.૩૧	+૧૨.૬૭
બંગાળા	૩,૭૩,૭૬,૪૩૮	૩,૭૩,૩૬,૫૮૨	૭,૪૭,૧૩,૦૨૦	+ ૬.૮૯	+ ૪.૭૨
બરોડા	૧૩,૯૪,૧૦૭	૧૩,૫૮,૩૧૧	૨૭,૫૨,૪૧૮	+ ૮.૪૧	- ૪.૯૯
મુમ્બઈ મહાકે.	૯૫,૯૫,૮૫	૮૯,૮૮,૬૯૧	૧,૮૫,૮૪,૪૯૬	+૧૪.૩૪	- ૧.૫૩
(અ) મુમ્બઈ	૭૮,૦૨,૯૩	૭૫,૨૫,૫૩૫	૧,૫૩,૩૦,૧૬૬	+૧૩.૫૨	- ૩.૯૩
(બ) મિથિ	૧૭,૬૨,૬૯૪	૧૪,૫૦,૧૧૪	૩૨,૧૨,૮૦૮	+૧૮.૯૭	+૧૧.૮૮
(ક) એન.	૨૮,૧૮૦	૧૩,૦૪૨	૪૧,૨૨૨	+૨૬.૪૪	- ૬.૪૮
અલ્હદશ (કુલ)	૪૭,૦૫,૦૯૪	૪૫,૧૬,૦૬૭	૯૨,૨૧,૧૬૧	.....	+૧૮.૬૬
" (અ) ઉપલો.	૧૮,૫૨,૩૮૧	૧૯,૯૭,૪૫૨	૩૮,૪૯,૮૩૩	*	+૧૪.૪૯
(બ) નીમલો.	૨૮,૫૨,૭૧૩	૨૫,૧૮,૬૧૫	૫૩,૭૧,૩૨૮	+૨૩.૫૮	+૨૧.૮૪
મધ્ય પ્રાન્ત.	૪૮,૪૧,૮૩૨	૫૦,૦૩,૪૮૬	૯૮,૮૫,૩૧૮	+ ૯.૬૧	- ૮.૭૧
કેર્ગી	૧,૦૦,૨૨૪	૮૦,૨૪૭	૧,૮૦,૪૬૧	- ૨.૯૩	+ ૪.૨૮

અઠપલેઠ અલ્હદશ ઇ. સ. ૧૮૮૧ પછી ખાલસા થયેલ.

મકાસ.....	૧,૮૮,૫૩,૦૨૪	૧,૯૩,૫૫,૫૮૫	૩,૮૨,૦૮,૬૦૮	+૧૫૫૧૮	+ ૭.૨૪
વાવળ પ્રાન્તો અને અયોધ્યા.....	૨,૪૬,૨૦,૯૬૧	૨,૩૦,૭૫,૩૬૩	૪,૭૬,૯૬,૩૨૪	+ ૬.૪	+ ૧.૮૪
(અ) વાવળ પ્રાન્તો.....	૧,૮૦,૨૮,૪૮૧	૧,૬૭,૮૩,૬૯૩	૩,૪૮,૧૨,૧૭૪	+ ૪	+ ૧.૬૩
(બ) અયોધ્યા.....	૬૫,૯૨,૪૮૦	૬૨,૯૧,૬૭૦	૧,૨૮,૮૪,૧૫૦	+૧૧.૦૮	+ ૨.૪૦
પૂના.....	૧,૨૦,૮૫,૭૧૧	૧,૦૩,૫૩,૭૭૩	૨,૪૪,૪૮,૪૮૪	+૧૦.૭૧	+ ૭.૫૮
બહુચિસ્તાન.....	૪,૪૫,૬૦૩	૩,૬૫,૨૦૮	૮,૧૦,૮૧૧	.....	.....
અંદામાન.....	૧૮,૫૮૧	૫,૮૧૮	૨૪,૪૮૮	+ ૫૭૭૧	+ ૫૬.૮૫
પ્રાન્તોના કુલ વસ્તી.....	૧૧,૭૪,૪૦,૬૫૨	૧૧,૩૬,૪૪,૪૮૦	૨૩,૧૦,૮૫,૧૩૨	+ ૮.૬૮	+ ૪.૪૪
દક્ષી રાજ્ય અથવા ઝોજન્સી.....					
હુદાબાદ.....	૫૬,૬૪,૭૭૨	૫૫,૧૦,૧૨૫	૧,૧૧,૭૪,૮૮૭	+૧૭.૧૮	—૩.૧૪
વડોદરા.....	૧૦,૭૭,૯૪૪	૯,૪૨,૪૮૩	૧૯,૫૦,૯૨૭	+૧૦.૫૪	—૧૫.૨૩
મહેસ્ટ્રા.....	૨૭,૬૬,૧૬૫	૨૭,૪૨,૩૬૭	૫૫,૩૮,૪૮૨	+૧૮.૦૮	+૧૨.૦૩
સાગરીટ.....	૧૫,૪૪,૪૦૨	૧૩,૬૧,૭૬૧	૨૯,૦૬,૧૭૩	+૬.૫૭	+૧૪.૨૪
રજપૂતાના.....	૫૧,૬૭,૬૪૦	૪૬,૭૩,૨૯૨	૯૮,૪૧,૦૩૨	+૧૭.૧	—૧૮.૧
મધ્ય હિન્દુસ્તાન.....	૪૩,૫૭,૨૨૫	૪૧,૪૪,૬૫૮	૮૫,૦૧,૮૮૩	+૧૧.૪૧	—૧૭.૫
મુઝાફિના દેશી રાજ્યો.....	૩૫, ૪,૯૭૫	૩૩,૮૬,૭૧૬	૬૮,૯૦,૬૯૧	+૧૬.૬૫	—૧૪.૪૮
મકાસનાં " "	૨૧,૦૦,૩૧૩	૨૦,૯૦,૦૦૮	૪૧,૯૦,૩૨૨	+૧૦.૬૩	+૧૩.૨૩
મધ્ય પ્રાન્તોનાં " "	૯,૮૨,૮૨૩	૧૦,૦૦,૬૭૩	૧૯,૮૩,૪૮૬	+૨૬.૩૬	—૮.૧૮

હું બહુચિસ્તાનની વસ્તી ઇ. સ. ૧૮૮૧ માં ગણવામાં આવી નહોતી.

અંગાણાનાં	"	૧૮,૯૯,૭૦૪	૧૮,૩૬,૦૧૧	૩૭,૩૫,૭૧૫	+૧૮૦૩	+૧૩૦૩૩
વાયલ્ય પ્રાન્તોનાં	"	૪,૧૧,૮૯૭	૩,૮૭,૭૭૮	૭,૯૯,૬૭૫	+૬૮૪	+૦૯૧
પેન્શનનાં	"	૨૪,૧૭,૯૩૨	૨૦,૨૦,૮૮૪	૪૪,૩૮,૮૧૬	+૧૦૪૨	+૪૦૨
સહાયતાનાં	"	૬,૦૯,૮૯૫	૬,૧૮,૫૬૫	૧૨,૨૮,૪૬૦	†	...
દેશી રાજ્યો અથવા એજન્સીની						
કુલ વસ્તી.....		૩,૨૪,૬૫,૬૯૭	૩,૦૭,૧૫,૮૭૨	૬,૩૧,૮૧,૫૬૯	+૧૬,૫૮	-૪૦૩૪
હિન્દુસ્તાનની કુલ						
વસ્તી.....		૧૪,૯૯,૦૬,૩૪૯	૧૪,૪૩,૧૦,૩૫૨	૨૯,૪૨,૬,૭૦૧	+૧૧૦૨	+૨૦૪૨

† બ્રહ્મદેશનાં દેશી રાજ્યોની વસ્તી ૪. સ. ૧૮૮૧ માં ગણવામાં આવી નહોતી.

પ્રાણી વર્ણન:

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૮૧ થી.)

સ્ટોટ.

વર્ગ-કરોડવાળાં. જાત-સ્તનવાળાં. પ્રકાર-માંસાહારી.

સ્ટોટનું શીજું નામ અર્મીન છે. આ પ્રાણી હિન્દુસ્તાનના કોઈ પણ ભાગમાં દીકામાં આવતું નથી તેથી તેનું હિન્દુસ્તાનની કોઈ બાથમાં નામ નથી. સ્ટોટ વણીઆરને મળતું આવે છે, પણ તેના કરતાં તે કદમાં ન્હાનું છે. તેનું શરીર ખડુ નાળુક અને ન્હાનું છે. તેની પૂંછડી તેના શરીર અને માથાની કુલ લમ્બાઈના ત્રીજા ભાગ જેટલી છે. તેના પગની છેલ્લી આંગળીના નીચલા ભાગ સિવાય તેના પગના આખા તળાચા ઉપર વાળ જાય છે. તેનું માથું લાંબું અને મોટું છે.

રંગ—આ પ્રાણીના શરીરનો રંગ વરસમાં બે વખત બદલાય છે. ઉન્હાળામાં તેની પીઠનો રંગ સ્વાદ્ય પડતો ગુરો અને પેટ આગળના ભાગ તથા પગનો રંગ સફેદ અગર પીળાશ પડતો સફેદ રહે છે. તેની પૂંછડીના છેડાનો રંગ કાળો રહે છે. શિયાળામાં તેની પૂંછડીના છેડાનો રંગ કાળો જ રહે છે, પણ બાકીના આખા શરીરનો રંગ બદલાઈને સફેદ થઈ જાય છે. કેટલેક ઠેકાણે શિયાળામાં તેનો રંગ નથી પણ બદલાતો. શિયાળામાં જે પ્રાણીઓનો રંગ બદલાય છે તેને અર્મીન કહે છે.

કદ—શરીર અને માથું મળીને તેની કુલ લમ્બાઈ નવથી અગીઆર ઇંચ છે. તેની પૂંછડી ચારથી છ ઇંચ જેટલી લાંબી વધે છે. માદા કરતાં નર શરીરે મોટા અને મજબૂત હોય છે.

વસ્તી—ઉત્તર આફ્રિકાના બધા ઉપલા ભાગોમાં સ્ટોટની વસ્તી છે. જેમ જેમ તીક્ષ્ણ આવતા જઈએ તેમ તેમ તેની વસ્તી આછી બાલુમ પડે છે. દક્ષિણ તરફ આફ્રિકા અને હિમાલય સુધી તેની વસ્તી છે. તેથી આગળ દક્ષિણે તે બિલકુલ જોવામાં આવતું નથી.

લક્ષણ—ઉંદર અને બીજાં કાતરનારાં પ્રાણીઓએ જમીનમાં ખોદેલી ખોડો કે ખડકોનાં ન્હાનાં કોંતરો અને પત્થરોના ઢગલામાંની ઘરોમાં તે

પોતાનું રહેણાં કરે છે. ધૂણે બાળે તે રાત્રે જ ખોરાક મેળવવા બહાર નીકળે છે. તે દિવસે તો કચરિય જ દેખા દે છે. પોતાના કુળનામાં આવી શકે તેવાં ન્હાનાં ચોપમાં પ્રાણીઓ, પક્ષીઓ, અને પેટે વાસનારાં જીવડાં પર તે ચુબરો કરે છે. સઘળી જાતના ઉદર અને ઉદરડીઓને તે મારી ખાય છે. ન્હાનાં સસલાં અને પીછાંવાળાં પક્ષીઓનો ધાણ કદી નાખવામાં તે પ્રખ્યાત છે. ઝાડ પર ચઢવામાં તે બહુ કામેન છે, તેથી ત્યાં જ્યાં પક્ષીઓના માળામાંથી ઇંડાં અને બચ્ચાંનિતે ચોરી જાય છે. મૂરોપમાં ફેણુઆરી અને માર્ચમાં માદાઓ ગર્ભ ધરણ કરે છે, અને એપ્રિલ અને મે મહિનામાં તે વિયાય છે. દર વેતરે તેને પાંચથી આઠ મુઠ્ઠી બચ્ચાં આવે છે. અવતર્યા પછી નવમે દિવસે બચ્ચાંની આંખો ઉઘડે છે, અને એક વર્ષની ઉંમરે તે યુક્ત ઉમ્મરનાં થાય છે. છેક ઉત્તર તરફનાં ધોળાં ટોટાનાં રૂવાં વાળાં ચામડાંનો મ્હોટો વેપાર ચાલે છે. આ ચામડાંને અર્મીન કહે છે. મૂરોપમાં અસલના વખતમાં રાજાઓ અને અમીર ઉમરાવો અર્મીનના ઝામા પહેરતા. હાલમાં પણ કોઈ કોઈ મ્હોટા લોકો તે વાપરે છે.

વનસ્પતિ વર્ણન.

(સાંધણ ૫૪ ૮૪ થી.)

ત્રાયમાન.

વર્ગ-રેનન્ડ્યુલેસી.

લેટિન નામ—ડેશીનીઆમ સેનીઝ્યુલીફ્રાલીયમ.

દેશી નામ—સં—ત્રાયન્તીક; અ—એસ્થેક, આરીરા; ફ્રા—એસ્કાક, એસ્પીરાગ; ગ્રુ—ત્રાયમાન; મ—ત્રાયમાન; પેન્નપી—એરીઆ; હિં—ગુલેલલીલ.
જગા—ખોરજન પહાડો અને શિરાડ.

વપરાતા ભાગ—ફૂલ, પાંદડાં, ફૂલનાં ડોંટાં, અને કાચાં ફળ.

રચના—ત્રાયમાનનું યડ એક વેત બિયું વધે છે. તેનાં પાંદડાં ન્હાનાં અને પીળા રંગનાં છે, અને તેની બાજુ પર નરમ ઠાંરા બિગેલા હોય છે. તેનાં મૂળ આઠ જુદાં લાંબાં થાય છે. એનાં યડ ખૂણાદાર અને તે પર

કરંચલીઓ વંજેલી હોય છે. તેના બંધા ભાગોમાંથી મંધ જોડી વાસ આ વે. છે. તેના ફળમાં ત્રણ ભાગ પડેલા હોય છે. ફળતું ઝીંકું મજબૂત અને વાંકું વજેલું હોય છે. ફળની અન્દર પુષ્કળ ધી રહેલાં હોય છે. બી ખૂણાદાર અને આછા તુપખીરીઆ રંગનાં છે. આ છોડના બધા ભાગ સ્વાદે કડવા છે.

ઇતિહાસ અને ઉપયોગ—ત્રાયમાનના છોડ ખોરજન પહાડોમાં જોમે છે. શિરામના સોદો તેને એસ્કકના નામથી ઝોળખે છે, અને ગ્રીક સોદો અરજકન નામથી ઝોળખે છે. ત્રાયમાન ગુણે દુર્લભ છે અને ઉષ્ણતા ઉત્પન્ન કરવામાં ગુણુ પશ્ય તેમાં છે. દુખાવાવાળા ભાગ પર લગાડવાથી દુખાવો ઓછો થાય છે, અને તે ખાધાથી મૂત્ર વધારે લાવે છે. બરોજનક રોગ અને કમળામાં પણ તે ઉપયોગી છે જ્યના લોટ સાથે તેને મેળવી તેની પોટીસ જનાવવામાં આવે છે, તે સોળ ચઢેલાં ભાગો પર સારી અસર કરે છે. ત્રાયમાનને બાળીને કરેલી રાખ ખસ ઉપર વપરાય છે. આ છોડમાંથી પીળો રંગ નીકળે છે. મુખ્યધર્મમાં રેશમને પીળો રંગ આપવામાં તે મુખ્યત્વે કરીને વપરાય છે. રેશમ ઉપર પીળો રંગ ચઢાવવામાં બીજી જાતના પીળા રંગ કરતાં આનો રંગ વધારે સારો બેસે છે.

મુખ્યધર્મ ઇલાકામાં વપરાતું ત્રાયમાન ઇરાનથી આવે છે, અને તેનો મુખ્ય ઉપયોગ પીળા રંગ માટે જ થાય છે. તે આઠ આને શેર મળે છે.

મમીરો.

વર્ગ—રેન-કયુલેસી.

- લેટિન નામ—કેડ્ડીસટીટા. ઇંગ્રેજી નામ—ગોલ્ડન ટ્રેડ રટ.
- દેશી નામ—હિં-મીરામીટીટા, હળદીઓ વછનાગ, માહામીરાનઃ
- ધ્રુ—મમીરો.

જગા—ચીન, ખોરાસાન, અને હિન્દુસ્તાનના પહાડી પ્રદેશ.

વપરાતા ભાગ—મૂળીઓ.

રચના—મમીરાની બે જાતો મુખ્યધર્મમાં વેચાય છે. એક જાતનાં

મૂળ આપણી ટંગલી ધોગળાથી પણ પાતળાં હોય છે, અને તે ઉપર ન્હાની ન્હાની ગાંઠો મારૂંમ પડે છે. આ મૂળીઆં રંગે પીળાં અને વધારે ઉપયોગી છે. બીજી જાતનાં મૂળીઆં પહેલી જાત કરતાં જડાં છે, અને તે ઉપર રેસા ભિગેલા હોય છે, તેમ જ કેટલીક વાર તેના છેડામાંથી એ ઢાંટા પડેલા હોય છે.

રંગ—હિન્દુસ્તાનમાં ભિગતા મમીરાનો રંગ પીળો હોય છે, પણ તેમાં તપખીરીઆ રંગની છાંટ હોય છે. ચીનનો મમીરો તદ્દન પીળો રંગનો થાય છે, અને ખોરાસાની મમીરો લીલાશ પડતા તપખીરીઆ રંગનો છે. મમીરાનાં બીજાં તલને મળતાં છે.

ઇતિહાસ અને ઉપયોગ—ઉપર વર્ણવેલી પહેલી જાતનો મમીરો તે ચીનાઈ મમીરો છે. તે સૌથી સારો છે અને પીસ વરસ સુધી જાગડ્યા વગર રહી શકે છે. ઉપર કહેલી બીજી જાત તે ખોરાસાની મમીરો છે. હિન્દુ વૈદક પુસ્તકોમાં મમીરાનો મુખ્ય ઉપયોગ આંખનું અંજન બનાવવામાં, મગજ સાફ કરવામાં, અને દાંતનાં દરદોમાં થાય છે. હિન્દુ લોકોમાં મમીરાના શુષ્ક વિશે એટલે સુધી વાતો ચાલે છે કે ખરો મમીરો મળે તો દુનિયામાં કોઈ આંધળું રહે જ નહિ. આ વાતને ડોક્ટરો તરફથી રદ કરા મળતો નથી. હિન્દુસ્તાનમાં વસતા યુરોપિયન ડોક્ટરો મમીરાને ધાતુ મુદ્દ દવા તરીકે વાપરે છે. રસવન્તી સાથે ધસીને આંજવાથી આંખોનાં દુખાવો અને જાંખ મટે છે. ખવરાવવાથી તે પેટમાંનો દુખાવો, ગોળો અને કમળો મટાડે છે. હિન્દુસ્તાનમાં વેચવા સાર ચીનથી જ મમીરો આવે છે તે સિંગાપોરને રસ્તે યઈને આવે છે. પહેલી જાતનો ભાવ એક, શેરના રા. ૩ અને બીજી જાતનો રા. ૨) છે.

*અમ્બર:

(લખનાર નર્મદાચંકર સદાશિવ.)

અમ્બર એ એક પ્રાચીન પદાર્થ છે. સમુદ્રમાં એક જાતની માં,

*અમ્બર નામના પથ્થર પણ આવે છે. એ પથ્થર લખનારમાંથી કે,

છલી થાય છે તેની ઉત્પત્તિ (વમન) અને હધાર (મળ) તે અમ્બર છે. માછલી જે વગન કરે છે તે વમનમાં નીકળેલું પિત્ત સકાંઈ જઈ જે અમ્બર બને છે તે પીળા રંગનું હોય છે, અને તેના પર કાળાં ધોળાં ટપકાં હોય છે. તે શ્રેષ્ઠ અમ્બર કહેવાય છે. વળી એ માછલીએ કરેલી હધાર સકાંઈ જઈ જે અમ્બર બને છે તેનો રંગ કાળો ભૂખરો અશીણના જેવો થાય છે. તે અમ્બર પીળા અમ્બર કરતાં ઉત્તરું છે. એ રીતે બે પ્રકારનું અમ્બર થાય છે. એ જ માછલીના માથામાંથી મીણ જેવી ચરખી કાઢવામાં આવે છે તેને હ્રસ્વર્મસિટિ કહે છે. તેને કાંઈ બનાવટી કે ખોટું અમ્બર કહે છે. અમ્બરના અગ્રાવે સ્વર્મસિટિ વપરાય છે. ખોટું અને કૃત્રિમ અમ્બર ઘણું બાગે મળી આવે છે. પીણું અમ્બર જવડે જ મળે છે. કાણું અમ્બર ઘણું કરીને વધારે જડે છે. અમ્બર કસ્તૂરીની હારું કહેવાય છે. તેની કિંમત તોલા એકના રૂ. ૪૦ થી ૬૦ સુધી હોય છે. તેને ઇંગ્રેજમાં અમ્બરગ્રીસ Amberggris કહે છે. મરાઠીમાં અમ્બર કહે છે.

અમ્બર તેમા ઉજ્જુ, પૌષ્ટિક, અને સૌગંધિક ગુણુ માટે વપરાય છે. એના અશીણના જેવા ગાંગડા આવે છે. તેની વાસ ઘેરી હોય છે. જમ ચરખી ગરમીથી ઓગળે છે તેમ એ ગરમીથી ઓગળે છે, અને જ્યારે તે ઓગળે છે ત્યારે તેમાં પ્રથમ ઠરતાં સુગંધ વધે છે. એ મીણની પેઠે ચીકણવાળું હોવાથી એની ભૂદી ચત્તી નથી, પણ તેનો નેઈએ.

ખડકામાંથી અગર ભૂકંપથી જમીનમાં પડેલી ઘાટામાંથી જડે છે. તેનો રંગ પાકા આમળા જેવો શીકા પીળો હોય છે. તેમાં કાંઈક વિદ્યુત્ત ગુણુ રહેલો છે તેથી પારસી, મુસલમાન, વગેરે લોક હાથે દર્શનીયાં અને ગળામાં માળા કરી ધાલે છે.

અમ્બર એ એક જાતનું ઉચ્ચ પ્રકારનું કિમતી રેશમી વસ્ત્ર પણ થાય છે. સંસ્કૃત કાવ્યમાં વસ્ત્ર અને આકાશ એવા બે અમ્બરના પર્યાય આપેલા છે.

હ્રસ્વર્મસિટિ અમ્બરને બદલે દવામાં વપરાય છે, અને એમાં અમ્બરને મળતા ગુણુ કાંઈક અંશે છે.

તેટલો કડકો કાપો ઐત્વધ તરીકે દુધની અન્દર અથવા પાક કે મસાલાની અન્દર નંખાય છે. અમ્બરમાં તેલના જેવો પદાર્થ હોવાથી તે હંડા દુધમાં નહિ પણ ઉખ્લુ દુધમાં બળી જાય છે. હંડા દુધમાં કે પાણીમાં તે તેલની પેઠે તરતું રહે છે.

શુદ્ધ અમ્બરની પરીક્ષા એ છે કે તેને તપાવવાથી તે તવાઈને તેલ જેવું થઈ જાય છે, અથવા તેના બે ગાંગડા લઈ એક ઉપર એક ધસવાથી તે ગરમ થતાં જ સૂક્ષ્મ પદાર્થોને લોહચુંબક જેવું આકર્ષણ કરે છે. મ્હોમાં રાખવાથી તે પીગળતું નથી; માત્ર નરમ થાય છે, અને તેમાં ચીકાશ આવે છે. અમ્બરને દેવતામાં નાખવાથી તેના ધૂમ્રગાની સુગન્ધ સારી આવે છે. એમાં કસ્તુરી જેટલી ઉમ્મ સુગન્ધ નથી.

અમ્બરોત્પાદક મત્સ્ય દરીઆમાં રહે છે, પણ ધણી વખત તે કિનારે આવેલા ખડકોમાં કે જમીનની ફાટોમાં બસાઈ રહે છે, માટે અમ્બર સમુદ્રના કિનારા પર અગર તો સમુદ્રમાં તરતું તેમ જ કિનારા પર આવેલા ખડકો અને જમીનની ફાટોમાંથી મળી આવે છે. એ વિશેષે કશી ખાસિતક સમુદ્ર, ભૂમધ્ય સમુદ્ર, અને આફ્રિકાના પૂર્વ કિનારા તરફથી મળી આવે છે. તે જર્મની, પ્રશિયા, પોલાંડ, સ્વીડન, સિસિલી, વગેરે સ્થળેથી પરદેશ ખાતે ચઢે છે.

ઉપયોગ.—કસ્તુરીની પેઠે નખખાઈ, મામદાઈ, આંચકી, ફાવ, અને મૂંઠા માટે અમ્બર વપરાય છે. એ પૌષ્ટિકમાં એટલે દરજ્જે છે કે નપુંસકત્વ દૂર કરે છે. વૈવક ગ્રન્થોમાં એના નીચે પ્રમાણે ગુણ દર્શાવ્યા છે:—

અમ્બર ધાતુવર્ધક, કામોત્તેજક, ધન્દ્રિયોને શક્તિ આપનાર, તૃપ્તિ-કારક, પુષ્ટિકારક, અગ્નિવર્ધક, કોઠામાંથી શરદી અને ગરમીની ધન દૂર કરનાર, યુવાન અને વૃદ્ધ બંનેને હિતકારક છે.

કંપ વાયુ ઉપર—એક ચણાદી બાર અમ્બર સાત દિવસ સુધી મધ સાથે આપવાથી કંપ વાયુ દૂર થાય છે, તેમ જ તેથી કોઠામાંનો, આંતરડામાંનો, અને સાંધામાંનો વાયુ રોગ દૂર થાય છે.

સ્થાવર જંગમ વિષ ઉપર—અમ્બર પાણીની સાથે આપવું.

કોલેરા ઉપર-અમ્બરની ધૂણી આપવી, અને અમ્બર તથા કસ્તુરી ચોડી ખાવા માટે આપવી.

ધાતુ ક્ષીણતા ઉપર-અમ્બરનું ઘી સંક્રિમાં સેવન કરવાથી ક્ષીણતા દૂર થઈ શરીર પર તેજ આવે છે, અને મગજ શાન્ત થાય છે.

દંત મંજન-સાબરચીંગનો બારીક બૂકો ૬ ઔંસ, સમુદ્ર કોણ ૬ ઔંસ, તજ ૧ ઔંસ, તથા એસેન્સ ઓફ વનિલા ૧૦ ઔંસ, અને એસેન્સ ઓફ અમ્બરગ્રીસ ૧૦ ટીપાં, એ દરેકને બારીક કરી મેળવી લઈ ઉપયોગમાં લેવાથી ખુબ અને દાંતના દરેક રોગ નાબૂદ થાય છે.

ઉદર દુર કરવા માટે-એલ્ડર ઓર ઓક્સગાલ સાથે અમ્બરનું તેલ મેળવી ગોળી બનાવવી. અમ્બરની સુગન્ધને લીધે ઉદર આવીને તે ગોળી ખાય કે ખુબ તરસ્યા બની જોડે મૂકેલું પાણી ખુબ પીવાથી બેશુદ્ધ બને કે પકડીને દૂર મૂકી આવવા એ ગોળીઓ ખાધા પછી ઉદર છ કલાકે શુદ્ધિમાં આવે છે.

અગરબત્તી બનાવવા માટે-ચંદન શેર ૦૧, શુક્લાબ કળા શેર ૦૧, દેવદાર સડો અધોળ, ધવલા તો. ૧, નખલો તો. ૫, મધ તોલા ૯, કોડી-ઓ લોબાન તો. ૫, કસ્તુરી વાલ ૪, યુગળ તો. ૨, મેદા લકડી તો. ૪, ચાકર તો. ૫, સુગન્ધી વાળો તો. ૧૧, અમ્બર વાલ ૬, એ રીતે બધી જથ્થોસો લઈ મધ, કસ્તુરી, અને અમ્બર વિના તમામ જથ્થોસો ખાંડી વત્તગાળ કરી પછી તે ચૂર્ણને મધ સાથે કસ્તુરી અને અમ્બર ઘુંટેલું હોય તેમાં ઘુંટવું. જે ચોકાસ જરા કમતી લાગે તો થોડો ગોળ મેળવવો. પછી વાંસની ઝીણી શણાઓ કરી તે ઉપર ઉપરની મેળવણી નેવી ભડી પાતળી જોડે તે પ્રમાણમાં ચોપડવી. શણી પર મિશ્રણ ચોપડતી વખત હાથે ચોટી ન જાય તેટલા માટે અળીલ અગર ઉપરનો બૂકો હાથે લેગાડીને પછી કામ ચલાવવું, તેથી હાથે ચોટી જશે નહિ.

નારંગીનાં ફુલના સાબુ (આરેન્જ ૧લાવર સોપ), લવંડર સોપ, વગેરે સાબુની અંદર સુગન્ધ અને શરીર સ્વચ્છતા માટે એસેન્સ ઓફ અમ્બરગ્રીસ વપરાય છે.

સરકારી ઠરાવ.

ગ્રેટબ્રિટન અને આયર્લેન્ડના રાજ અને હિન્દના શહેનશાહ સાતમા એડવર્ડ રાજાનો ઢંઢેરો અને તે નામદારે કરેલો એકરાસ.

સામાન્ય ખાતું.
નં. ૬૭૧.

મુખ્યધર્મ

તા. ૧-૨-૧૯૦૧.

હિન્દ સરકારના હોમ ડિપાર્ટમેન્ટ તરફથી નં. ૩૬૭ તા. ૩૧-૧-૧૯૦૧ ના તાર સમાચાર.

“ હિન્દ સરકારની એવી ઇચ્છા છે કે શનિવાર તા. ૨૬-૧-૧૯૦૧ ને રાજ વાંચવામાં આવેલો ઢંઢેરો તથા એકરાસ સરકારી આશીર્વાદ બહાર ચોઢી આવવા બીજી કોઈ રીતે પ્રસિદ્ધ કરવા. ”

સરકારી ઠરાવ—ઢંઢેરો અને એકરાસની નકલો સધળા અધિકારીઓને મોકલી આપવાને ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ પ્રેસના સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટને લખવું, અને આ અધિકારીઓએ હિન્દ સરકારની ઇચ્છાને અનુસરી તે પ્રસિદ્ધ કરવાને તાકીદે પગલાં ભરવાં.

J. DEC. ATKINS,

સેક્રેટરી નિમ્નત સરકાર.

મુખ્યધર્મ ઇલાકાના નામદાર ગવર્નમેન્ટ ધન કાઉન્સિલ સાહેબના હુકમથી તા. ૨૬ મી જાન્યુઆરી સને ૧૯૦૧ ના મુખ્યધર્મ સરકારી ગેઝેટના વધારામાં પ્રસિદ્ધ થયેલો ગ્રેટબ્રિટન અને આયર્લેન્ડના રાજ અને હિન્દના શહેનશાહ નેક નામદાર માયાળુ મહારાજાધિરાજ સાતમા એડવર્ડ ગાદીનંશીન થયાનો ઢંઢેરો તથા તે નામદારે કરેલો એકરાસ.

ઢંઢેરો.

મુખ્ય અને કીર્તિના સ્મરણ વાળાં આપણાં મરહુમ શહેનશાહ મહારાણી વિક્ટોરિયાને સર્વ શક્તિમાન પરમેશ્વરે પોતાની છાયા નીચે બોલાવી લીધાં છે, અને તેમના સ્વર્ગવાસથી મ્હોટા અને પરાક્રમી એ સ આદ્યર્થ એડવર્ડ ગ્રેટબ્રિટન અને આયર્લેન્ડના સંયુક્ત રાજ્યના

અદિતીય અને હકદાર ગાદીપતિ થયા છે. તેથી હમે રાજ્યની પાર્લામેન્ટના ધર્માધ્યક્ષો અને અમીરો, તથા મરહુમ શહેનશાહેની પ્રિવી કાઉન્સિલના સભાસદો, તથા જીજ્ઞ મુખ્ય કુલીન ગૃહસ્થો, તથા લન્ડન શહેરના લોર્ડ મેયર, આઈડમેનો, અને શહેરીઓ આથી એક મતે અને મહેની તથા અન્તઃક-રણની કબુલાતથી જાહેર કરીએ છીએ કે સુખના સ્મરણવાળાં આપણાં મરહુમ મહારાણીના મરણથી મહોટા અને પરાક્રમી પ્રિન્સ આલ્બર્ટ એડવર્ડ ઈશ્વર કૃપાથી સાતમા એડવર્ડના નામથી આપ-ણા અદિતીય અને હકદાર રાજ, એટલિટન અને આયર્લાન્ડના સંયુક્ત રાજ્યના ગાદીપતિ, ધર્મના રક્ષક, અને હિન્દના શહેન-શાહ થયા છે. હમે ખરા અન્તઃકરણના નમ્ર પ્રેમથી તેમને નિરન્તર વહાદાર અને આઘાધીન રહેવાને કબુલ થઈએ છીએ, અને જે ઈશ્વરની કૃપાથી રાજ્યો અને રાણીઓ રાજ્ય કરે છે તેની પ્રાર્થના કરી માગીએ છીએ કે નામદાર મહારાજ સાતમા એડવર્ડને આપણા ઉપર સુખથી રાજ્ય કરવાને લાંબું આયુષ્ય આપે.

ધ. સ. ૧૮૦૧ ની તા. ૨૩ મી જાન્યુઆરીએ સેન્ટ જેમ્સીસના દર-ખાનમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો.

એકરાર.

શાહજાદાઓ, અમીરો, અને ગૃહસ્થો—

તમહારા આગળ ખોલવાનો આ ઘણો જ શોકમય પ્રસંગ છે. મહારાં વહાલાં માતૃથી મહારાણીના સ્વર્ગવાસની તમને ખબર આપવી એ મહારી પહેલી અને દુઃખમય દરજ છે. હું જાણું છું કે જે કદી પૂરી નહિ શકાય એવી ભારે ખોટમાં આપણે સઘળા આવી પડ્યા છીએ તેને માટે મહતે જટલી દુઃખની લાગણી થાય છે તેટલી તમને, આખી પ્રજાને, અને હું ધારું છું કે આખી દુનિયાને થતી હશે. જે ભારે ખોળે મારે શિર આવી પડ્યો છે તે સ્વીકારવામાં હું તેમને પગલે પગલે ચાલવાનો નિરન્તર પ્રયત્ન કરીશ એમ કહેવાની મારે જરૂર નથી. રાજ્યના બન્ધારણના કાયદા પ્રમાણે શહેનશાહની દરજે અક્ષરશઃ બજાવવાનો અને જ્યાં સુધી મહારા દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી મહારી પ્રજાના બલા અને સુધારાને માટે પ્રયત્ન કરવાનો મહારો પૂર્ણ નિશ્ચય છે. મહો એડવર્ડ નામ રાખવાનો

૧૨ પોતાનાં છાકરાંને બળવાન અને નિયમિત કરવાં હોય તો નિશાળોમાં ચલાવવા માટે સરકારે મંજૂર કરેલું સચિત્ર ક્વાયતનું પુસ્તક વાંચો. આ પુસ્તક સ્કૂલ લાયબ્રેરી તથા ઈનામને માટે મંજૂર કર્યું છે. આથી દરેક નિશાળમાં એક સરળી રીતે ક્વાયત ચાલશે. જરોબર સંમજવા સાઈલખાણની સામેજ ચિત્ર આપેલાં છે. ધોગત ૩૦-૮-૦ પોસ્ટ ૦-૦-૬ વે. પે. ખર્ચ લેવારને સિર. કમિશન સામટી લેનારને સેક્ટર ૨૦ ટકા. લલુભાઈ છાટાલાલ પરવા. હેડ માસ્ટર નં. ૧૨ અગદાવાદ મ્યુ. સ્કૂલ. ઈ. અગદાવાદ તળીયાની પોળમાં મહાદેવ આંજળ.

સારાં અને સસ્તાં પુસ્તકો.

આર્યાચરિત્રાવલી—કાન્તા, કૃષ્ણા. ચંદા, પદ્મા, મીરાં, તારા, સુંદરણા, સરદારણાઈ, વગેરે. ૪૫ શ્રી-સતીઓનાં અદ્ભુત ચરિત્રો ૩. ૯૫૫ ચોરાશી આસન—યોગનાં ૯૭ સુંદર ચિત્રોનો સમજાવક ગ્રંથ. ૩. ૧૧

છાટમકાવ્ય—વડોદરા સુરત, મુંબઈ, ઈલાહિ રથજી, ત્રાલક રસીક ગરળા, હંદ, પદ, ઇ. ૩, ૯૫૫ કહાનકાવ્ય—ભક્તિ, નીતિ, ગાન, વ્યવહાર, કળેડું, હુલડ, ઇ. વિષયપર. ધણી કવિતાઓ. ૩. ૧૧

અધ્યાત્મભાજનમાળા—કૃષ્ણીર નઝીર, ગોરખ, મુલશી, ઈ. ૧૧૬ બકતોએ રચેલાં હસો બજતો. ૩. ૧૧ સાહિત્યસંપ્રદ—કવિ, ગંગ, ગિરધર, ગ્યાલ, ૪ ૧૪૪ કવિચરિત્ર નવસયુક્ત હિંદી કાવ્યોનો મોટો સંગ્રહ. ૩. ૨૧

શ્રીરામગીતાલાપાનુવાદ—કર્તા શ્રીદરિદ્રપરનાઈના ચિત્રચરિત્ર તથા પદ-પદાર્થ-બાવાય સાથે પાકું રેશમી પુઠું છે. ૩. ૧

અનુભવપ્રકાશ—અસાર સંસારનું વિવેચન; ગદ્ય-પદ્યમાં. ૩. ૯

પરાશરસંહિતા—સૌપુરુષનાં વ્રતાચરણ, અગમ્યાગમન અને અભક્ષ્યભક્ષ્યાદિ સર્વ પાપોની શુદ્ધિ, સ્તવક, પાતક, મેતક વિધવાવિવાહ, ઈ. ના વિવેચન સાથે. ૩. ૧૧ અધ્યાત્મપ્રકાશ—તત્ત્વગતિનું વર્ણન; ન્યાય, સાંખ્ય, મિમાંસા-ઈ. ના રહસ્યસાથે. ૩. ૯૫૫ પરમપદ્મોદ્ધાની—યોગ

શાસ્ત્રની પ્રક્રિયા તથા કર્તા મહાત્માના ચિત્ર-ચરિત્ર ઈ. સાથે. ૩. ૧૧ સંતોષશતક—વિવેચન તથા ચિત્ર ચરિત્ર ઈ. સાથે. ૩. ૦૧

પરાકરણ વિદ્યા—ખાસ સ્ત્રીઓને માટે. ૩. ૧૦

વાસવદત્તા—પ્રેમની વાર્તા. ૩. ૦૧ માડદોસા નાટક. ૩. ૦૧

ઈલાહિ ગ્રંથો વગેરે નીચે લખેલે રથજીથી મળશે.

કહાનજી ધર્મગિહ. કાહેલ, કાળાદેવી પોસ્ટ—મુંબઈ.

બહુ બહેક શાહી—લાલ કે કાળાશાહી. દશ શેર. દરેક ૩. ૧૦નાં ૮ પરીકાંથી ગયરી બેટ. ખર્ચ વધુ. નમુનો બે પૈસે એલન્ટ નેઈએ છે. ૬૫૨ રોમ્પને દેશી અગરબતીના કર્તા. માણેકચંદ અમરશી, વઢવાણ.

સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ, આદિતિ તેરતી કિમ્મત ૪ આના મુખ્ય ઇલાકાના પ્રજાવણીપાતાના જે. ડિરેક્ટર સાહેબ બહાદુરના ઈ. નં. ૪૪૬૦ તા. ૯-૧૧-૯૪ના દરમિયાન મુખ્ય શાળામાં વાપરવાને હસ્ત નધી. ચરકે મંજૂર કરેલ 'મુજશતી આગવ્યાકરણ' આદિતિ પાંચમી કિમ્મત ૪ આના પોસ્ટલ બેતેનુ માફ. કમિશન ૫-૧૦-૧૫-૨૦ નંગથી ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. વેશ્યુપેએબલ ખર્ચ મંગલવારને સિર છે. પ્રેમચંદ કરમચંદ, શાહુ, ગોંડલ રોડના ડ. એ. ઈ. મુ. ગોંડલ યદુવારી.

મે.

જોડેર લેવરો.

વાંચો,

વાંચો.

વાંચો.

મેકેડા નદી પશુ દળરો નકલો ખાખી ગઈ છે.

ધી સેલ્ડ ઇંગ્લિશ ટીચર. ભાગ. પહેલો તથા બીજો:

એથી ઇમેજ બીજકુલ નદી બાબુનારો તેમજ ચોટું શાખેલા પોતાની મેજ વગર માસ્તરે આ મે પુસ્તકની મદદથી ઇમેજમાં જલદી છટા થી વાત કરતાં તેમજ લખતાં વાચતાં શીખી શકે છે. જેથી ઇમેજ શીખવાની ઉમેદ રાખનારને આ મે ભાગ ખરીદવાની ખામ બલામણુ કરવામાં આવે છે. આજ મુધી એવી સ્ત્રીને મરમ રચનાના બીજ કાઈ ચોપડી બાહેર પડી જ નથી. જેના એની દગની તારકિં યાવ છે. અને તથા આરતિની દગરો નકલો ખાખી ગઈ છે એજ એના ઉપયોગીપણાની મોટી સાબિતી છે. જેની ખાત્રી વાચ્યાથી થશે.

ડૉ. હરેક ભાગનો રૂ. ૧૧) પો. દરેકનો રૂ. ૦-૨-૦

મોટો ઉઠાવ

મોટો ઉઠાવ.

એ કમ્પલીટ ઇન્ડીલેટર રાઇટર.

ઇમેજમાં મેકેડા જાતના કામજો, ચીઠીઓ, અરજીઓ, તારો, ખેં. તામો, ડીમીઓ, વેપારી દુકા આદિ વગેરે જલદી લખતાં શીખવાની શુભચિત્તી તરજુમા તથા અમજણુ સાચની ચોપડી જેવી અગાઉ કહી બાહેર પડી જ નથી. જેથી એને માટે ઘણાં સારા મનો મળેલા છે. અને મોટો ઉઠાવ થઈ ગયો છે. ડૉ. રૂ. ૧૧) પો. ૦-૨-૦

આ ત્રણે પુસ્તક માંમટાં મજાનનારને પોરટેજ તથા વી. પી. રજામાફ, દેશવરથી મનાવનારે એના કર્તા-નવગેજી દોસાભાઈ કાશીનાથને નં. ૭૧ એસ. પી. મોદી બે. કાટ મુજબ લખનું

અમુલ્ય તક ! ! ! થોડી નકલો છો!

ધ્યાન આપી વાંચો !

‘ મૃદંસ્થો ! ’ શું તમે સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રી વગેરે કુટુંબને પવિત્ર ને પ્રેમી કરી, મહાગુણરૂપી પવિત્ર સણુગારથી સણુગારવાને તથા ધર સંસાર મુખરૂપ કરો, આ લોક પરત્રોક મુખરૂપને ચાહેછો ? તો હ્યો વાંચો !

સતીમંડળ—ભાગ ૧ લો. (આવૃત્તિ. ૩ જી) આમા—સતી સીતા; સહમીજ, પાર્વતીજ, સાયિત્રી, ચારદા—સરન્ગતી, અનસુયા, નર્મદા, દ્રૌપદી, દમવંતી, મૈત્રેવી, મગ્ધી, લોપામુદ્રા ગાર્ગી, રણુમ્, અહલ્યા, ઇંદ્રાણી, મ્વાહા, ચક્રન્ધા, તારા વગેરે ૭૭ સતીસ્ત્રીઓના ચરિત્રો અને—સ્ત્રીનો પતિ પ્રત્યે ધર્મ, યતિનો સ્ત્રી પ્રત્યે ધર્મ, રજોદર્શન વખતે કેમ વર્તવું, ગર્ભણીએ કેમ વર્તવું, બાળક ઉછેરવાની રીત, બાળક કેળવવાની રીત, સ્ત્રીએ મુખ્ય શું શું શીખવું જોઈએ, આયુષ્ય વધારવારે ઉપાય, માંદાની માવજત, ધર ઉપયોગી નૈદક, ઝોડગાં રૂપાંગાં, શુદ્ધિવાન, શુણ્ણવાન અને અંગોનાં સુરોચિત રીતે ન્યાય. પતિ વરા કેમ થાય, પતિન વરા કેમ થાય વગેરે ૯૪ વિવરણ છે. ૫૪ ૫૦૦, પાકું પુકું. ડૉ. રૂ. ૨-૬-૦

“બાળકોની રંગ ભૂમિ” એ નામનું ન્હાતું પુરતેક પણ નિસાલોમાં ઇનામ વહેંચતી વખતે ખેલ કરાવવા માટે ઉપયોગી થઈ પડશે. અન્ય કંપાની મહેનત જોતાં તેમને સઘળા તરફથી ઉત્તેજન આપતું થતે છે.

મુસલમાન લોકોની કેળવણીને ઉત્તેજન આપવાના હેતુથી ગઈ તા. ૧૮મી માર્ચને રોજ સુરતમાં એક અગત્યનું કોન્ફરન્સ મળ્યું હતું તે જણાવતાં હમને ધણી ખુશી પેદા થાય છે. હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, આદિ ધણી જાતો આ દેશમાં વસે છે, તે સઘળા એક સરખી રીતે આગળ વધે તેમાં જ દેશનો લાભ સમાયો છે. ગાડીનો એક બળદ આગળ દોડે અને બીજો પાછળ પડે તો ગાડી બાગ્યા વિના રહે નહિ. તે જ રીતે દેશમાં વસતી સઘળા કોમો સરખી રીતે આગળ ન વધે તો દેશને કામિ પહોંચ્યા વિના રહે નહિ. આ કારણથી સુરતમાં મુસલમાન ભાઈઓએ કોન્ફરન્સ મેળવી પોતાની કોમની કેળવણી આગળ વધારવાનો વિચાર કર્યો છે તેથી હમને ધણો આનંદ થાય છે. સુમારે સાતેક વર્ષ ઉપર આતું એક કોન્ફરન્સ અમદાવાદ મુકામે મિ. અબ્દુલ્લા મહેરબાની ધરમશીના પ્રમુખપણા હેઠળ મળ્યું હતું. પરંતુ તે વખત થયેલા ઠરાવો ધણુ કરીને કામગીરીમાં જ રહેલા જણાય છે. આ વખતનું કોન્ફરન્સ સચીનના નવાજ મંદ્રા નસરુલ્લાખાનજીની મહેનતથી મળ્યું હતું, અને તે નવાજ બદા સાહેબ એટલા ઉત્સાહી છે કે હાલ થયેલા ઠરાવો માત્ર કાગળમાં ન રહેતાં તેમને ધણુ અશે અમલ થશે એમ હમને ઉમેદ છે. હાલમાં ધણાં ખરાં કોન્ફરન્સો તથા કોન્વેન્સો મળે છે તેમાં ત્રણ દિવસ સુધી કામ ચલાવવાની અવસ્થા કરેલી હોય છે, તેનું અનુકરણ કરી આ કોન્ફરન્સ પણ ત્રણ દિવસ ચલાવવાનો હેતુ રાખેલો હતો; પરંતુ ત્રીજા દિવસનું કામ પૂરું ન થવાથી છેવટની વખતે એક ધધારે દિવસ કોન્ફરન્સની બેઠક થઈ હતી. દરેક દિવસને માટે કોન્ફરન્સના બુદ્ધ બુદ્ધ પ્રમુખો નીમવામાં આવ્યા હતા, તે મુજબ પહેલે દિવસે આપણા ડાયરેક્ટર એફ પબ્લિક હાલ્ટરના નીમવાર જાહેરસ સાહેબે, બીજા દિવસે સુરતના જોડક પ્રિય કોન્વેન્સ મિ. વેર સાહેબે, ત્રીજા દિવસે અલીમદના નવાજ સાહેબ મોહમ્મદ ઉવ

મુલે, અને ચોથે દિવસે સુરજા જિલ્લાના જરજ સાહેબ ગિ. મોરારીબે પ્રમુખ પદ લીધું હતું. પહેલા દિવસનું કામ શરૂ કરતાં મહેરમાન જામદાર સાહેબે વૈરન હેરીંગ્સ ગવર્નમેન્ટ જનરલ યા ત્યારથી મુસલમાન કોલેજી-કેળવણીનો પ્રતિષ્ઠાસ કહી સંબળાવ્યો હતો, અને અલ્વાર સુધીમાં તેમની કેળવણી વધારવાને સરકારે શાં શાં પગલાં બંધી હતાં તે પણ જણાવ્યું હતું. તેમની હકીકત ઉપરથી જણાય છે કે વસ્તીના પ્રમાણમાં આધુનિક અને મધ્યમ દરજ્જાની કેળવણીમાં મુસલમાન કોમ ખીણ કોમો કરતાં પાછળ નથી, પરંતુ હાઈ સ્કૂલનાં જાયાં ધોરણોની અને પાઠશાળાની કેળવણીમાં તેઓ ધણા પાછળ છે; અને તેમની જાગી કેળવણી વધારવાને ચાંપવા ઉપાયો લેવાની જરૂર છે તે કામને માટે ફન્ડ આપ તો તેમાં સાહેબે પોતે મદદ આપવાની ઇચ્છા જણાવી હતી. વળી તેમણે ઉરુ ઉપરાન્ત મુજરાતી વગેરે દેશી ભાષાઓનો અભ્યાસ કરવાની મુસલમાન બાઈઓને ખાસ મલામત કરી હતી. ત્યાર પછી પ્રહેલે દિવસે નીચે મુજબ ફરાવ યા હતા:-

- (૧) કોન્ફરન્સના મુરખ્ખી યજમાનું કબૂલ કરવા માટે આપણા ગવર્નમેન્ટ સાહેબ નેક નામદાર લોર્ડ નોર્થકોટ સાહેબનો તથા નામદાર સર આર્લસ બોલીવંટ સાહેબનો ઉપકાર માનવે.
- (૨) મુખ્યઈ ઇલાકાના દરેક શહેર અને કસબાના પૈસાદાર અને લાગ લગ પ્રવાવનાર મુસલમાન ગૃહસ્થોએ અનનુમનની સાથે રહીને મુસલમાન કોમને સરકારી અને ખાનગી નિશાનોસાં કેળવણી લેવાને મદદ કરતી.
- (૩) બધી જાતની ઇચ્છા નિશાનો અને કોલેજોમાં મુસલમાન છોકરાઓને જાગી કેળવણી લેવાનું ઉત્તેજન આપવા માટે ઉપાયો લેવા.
- (૪) મુસલમાન છોકરાઓને કાયદાનું, વૈદ્યકનું, અને મજાનીરી ખાતાનું તથા ખીજા ધંધાઓનું શિક્ષણ લેવાનું ઉત્તેજન આપવું.
- (૫) ખનતા ઉપાયો લઈને મુસલમાનોમાં ફૂતર ઉદ્યોગની કેળવણી ધામલ કરવી.
- (૬) પ્રમુખ નામદાર જામદાર સાહેબનો તથા સભ્ય કર્તાનો ઉપકાર માનવે.

ખીજ દિવસની બેઠક રૂઝ કરતાં તે દિવસના પ્રમુખ મિ. વેર સાહેબે મુસલમાન કોમને પોતાના લગન, મરણ, ઇદ, વગેરે પ્રસંગોનાં ખર્ચો કમી કરી તે પૈસાનો કળવણી આપવામાં વ્યય કરવાને બહુ અસરકારક બોધ આપ્યો હતો. સાર પછી તે દિવસે નીચે મુજબ ઠરાવ કરવામાં આવ્યા હતા:—

- (૧) મુસલમાન છોકરાઓને કોલેજોમાં અને બનતા મુઘી અલીગઢમાં આવેલી મહોમેડન એન્ડેલ ઓરીએન્ટલ કોલેજમાં કળવણી લેવાનું ઉત્તેજન આપવું.
- (૨) મુસલમાન કોમે કળવણીને માટે જે મંડળીઓ સ્થાપી હોય તે કાયમ રાખવી અને તેમને ઉત્તેજન આપવું, તથા ઇલાકાના ખીજ ભાગોમાં જ્યાં તેવી મંડળીઓ ન હોય ત્યાં તે બની કરી તેમને પૂરતો આશ્રય આપવો.
- (૩) નિશાળોમાં છોકરાઓને શારીરિક કસરતો કરી અંગ બળ વધારવાની હોંશ ચાલુ તેમ કરવું.
- (૪) બની શકે તેટલા ઉપાયોથી સ્ત્રી કળવણીને ઉત્તેજન આપવું.
- (૫) પ્રમુખ મિ. વેરનો ઉપકાર માનવો.

ત્રીજે દિવસે નવાળ સાહેબ ગ્રીર મોહસીન ઉલ મુલકે પ્રમુખ પદ લીધું હતું. તે દિવસે નીચેના ઠરાવો થયા હતા:—

- (૧) જે ઠરાવો આ કોન્ફરન્સમાં પસાર થાય છે તેનો અમલ જરૂર થાય છે કે કેમ તે તપાસવા માટે, ગરીબ છોકરાઓને તથા ખીજ મુસલમાન છોકરાઓને કળવણી આપાય છે કે નહિ તેની દેખરેખ રાખવા માટે, તેમ જ વિક્ટોરીયા મહોમેડન એન્ડુકેશન ફન્ડ સ્થાપીને તેમાં ગામે ગામના ગૃહસ્થો પાસેથી થોડા રકમ બરાવવા તથા તેનો સારો ઉપયોગ કરવા માટે કોન્ફરન્સની એક કાયમની કમિટી નીમવી, અને તેમાં પ્રમુખ તરીકે જોન રેબલ મિ. ફાજલબાઈ વિસરામને, ઉપપ્રમુખ તરીકે સૈયદ એન એસ એલ્ફસ, મિ. નન્દુભાઈ, નવાળ સીદી મહમુદખાન,

૧૩૪

માસ

નંડન મિ. એરકાર્ડીએ લીધું હતું. તે દિવસે જાસ હરાવે ચલા નિહોતા, પણ કેટલાક નિબન્ધ વંચાયા હતા, અને મુસલમાન લોકોએ બંધીને બા-
પારમાં જોડાવું એવી મજબૂત બલામણુ ધર્ષ હતી. કોન્ફરન્સનું કામ પૂરું કરતાં નવાબ જદા નસરુલાખાને સઘળા ડેલીગેટો તથા બીજા ગૃહસ્થોનો ઉપકાર માની આવું એક કોન્ફરન્સ પાછું આવતા જનનુઆરી માસમાં બરાશે એમ જણાવ્યું હતું.

ઉપર આપેલા હરાવોથી જણાશે કે આપણા મુસલમાન ધર્મજોએ માણું મ્હોટું કામ માથે લીધું છે. તે કામમાં તેમને પૂરી ફતેહ મળે એમ હમે આનંદરણુથી ઇચ્છીએ છીએ. વળી રજપૂત, કોળી, ભાદિ કૃષ્ણવર્ણીમાં પાછળ પડેલી બીજી જાતો પણ આવી રીતનો પ્રયાસ કરશે, અને તેમને બીજું જાતોના લોકો મદદ કરશે, એવી ઉમેદ રાખીએ છીએ. એલે તેનાં એક વેચામ એ કહેવત છે ખોટી નથી.

અમદાવાદ શહેરના જાણીતા ગૃહસ્થ અને મહુમ સુપ્રેસિદ્ધ શ્રી બ. હાદુર રણછોડલાલ છોટાલાલના પુત્ર શ. રા. માધુભાઈનો મર્ધ તા. ૪થી એ-
પ્રિલને રોજ એકએક કૈલાસ વાસ ચલાથી હમને ઘણો ખેદ થાય છે. તેમના પિતાની પેઢે તેઓ પણ મીલના ઉદ્યોગમાં જોડાયા હતા, અને તે કામમાં ઘણી ફતેહ મેળવી હતી. તેઓ સ્વભાવે ઘણા શાન્ત, મિલનસાર, માર્ગિક, અને ઉદાર હતા. તેમના પિતાના નામથી અમદાવાદમાં ઔદ્યોગિક શાળા સ્થાપના માટે તેમણે એક લાખ રૂપિયાની મ્હોટી રકમ આપીને કૃષ્ણવર્ણી ઉપર મ્હોટો ઉપકાર કર્યો છે. તેમના પિતાએ અમદાવાદની હા-
ર્મીસ્ટ્રલનું મકાન બાંધવાની મદદમાં ત્રીસ હજાર રૂપિયા આપવાનું કહ્યું હતું, પરંતુ તેમની હયાતીમાં તે કામ હાથમાં ન લઈ શકાયો રા. મા-
ધુભાઈએ એ રૂપિયા આપવાની સરકારને ફરી કબૂલત આપી હતી. એ વિના બીજાં પણ કૃષ્ણવર્ણીના ઉત્તેજનનો અને સંખ્યાવતનાં કામ તેમને હાથે થયાં હતાં, અને તેથી વધારે કામો-કરવાની તે ઉમેદ રાખતા હતા. આવા ગૃહસ્થનું એકએક મરણ મનાયો દેશને. મ્હોટી ખોટ મર્ધ છે.

ઈશ્વર તેમના આત્માને શાન્તિ આપે એવી દમો ખરા આત્મકરણથી પ્રાર્થના કરીએ છીએ. તથાસ્તુ.

યૂરોપની શાળાઓ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૦૯ થી)

૨૮. નિમ્નન્ધનો સુધારો.

બર્લિનની એક પ્રાયમિક નિશાળના સાતમા ધોરણમાં (સાતમા વર્ષના વર્ગમાં) મ્હેં એક 'પાઠ' જોયો તે હું કદી ભૂલીશ નહિ. શિક્ષકના મેજ ઉપર નિમ્નન્ધની ચોપડીઓનો થોડકો હતો, અને છોકરાઓ તેની સામે આતુરતાથી જોડેલા હતા. શિક્ષક કવિના એક કાવ્ય વિષે નિમ્નન્ધ લખાવવામાં આવ્યો હતો. નિમ્નન્ધ લખવાનું કહેતા પહેલાં કાવ્ય વર્ગમાં વંચાવ્યું હતું અને તેની પૂરી સમજૂતી તથા ટીકા થઈ હતી. નિમ્નન્ધો શતી શાહીથી સુધારેલા હતા, અને શિક્ષક હમણાં એક પછી એક ચોપડી લઈને ઘણી વખત જોવામાં આવેલી ભૂલોની ટીકા કરતો હતો. એની ભૂલો સુધારવાની રીત પસન્દ કરવા જેવી હતી. જોડણીની ભૂલ હોય તો ભૂલ કરનારને પ્રથમ મ્હેં જોડણી પૂછવામાં આવતી, અને પછી તેની જ પાસે ખરો શબ્દ પાડીઆ પર લખાવવામાં આવતો. વાક્યોની રચના ખોટી હોય તો તે પ્રથમ મ્હેં જોડણી પાડીઆ પર લખાવવામાં આવતાં હતાં. સ્પષ્ટ પછી તે વાક્ય જ્યાં છોકરા સાથે જોડતા હતા, અને એ રીતે ખરી વાક્ય રચના દરેક છોકરાના મગજ ઉપર ફસતી હતી. કોઈ પણ જર્મન શાળામાં મ્હેં જોયા શબ્દો કે જોડાં વાક્યો પાડીઆ પર લખેલાં જોયાં નથી. આ રીત પસન્દ કરવા જેવી છે. પાડીઆ પર ભૂલો લખવા કરતાં શુદ્ધ હંમેશાં લખવાથી વધારે લાભ થાય છે. ત્યારે ગામડીઆ જોલીનો ઉપયોગ કરેલો હોય છે ત્યારે શુદ્ધ ઉચ્ચાર કે વાક્ય વારંવાર જોલાવવાથી ભૂલનો નાશ થાય છે, અને શુદ્ધ રૂપ મગજ ઉપર ફસે છે.

આ પ્રમાણે ભૂલો સુધારવાનું કામ કેટલીક વખત આપ્યું. શિક્ષક ખરો કેળવણીકારની પદ્ધતિથી પોતાના દરેક વિદ્યાર્થીના શુભ હોય અને

સ્વભાવ ઝાળખનો હોવાથી જ્યાં જોતે જોટલી ઘડે તેટલી સાળાશી કે દુપટ્ટા આપતો હતો. તેની ટીકા કરવાની રીત વાજળી છતાં માયાળુ હતી, અને તે કોઈનું મન નકામું દુખવતો નહિ. કોઈ છોકરાનું કામ થયું જ નહાકું હોય ત્યારે તેને કાંઈક કડક ટીકા કરવી પડતી. એક જણના નિબંધ ઉપર ટીકા કરતાં તેનાથી બોલી જતાયું કે “એવી તે ત્હારામાં કેટલી મૂર્ખાઈ બરેલી છે કે ત્હું આવી વાતો લખી છે?” પણ જરા વારમાં તેણે ફરીથી કહ્યું કે, “નહિ, નહિ, એ રાખો હું પાછા ખેંચી લઉં છું. ત્હારામાં અક્ષયની ખામી નથી, પણ અતિશય બેદરકારી છે.” છોકરાને સૂર્ય કલો ત્યારે તેનું મ્હો લાલ લાલ થયું હતું. તે હવે શિક્ષકે તેને મૂર્ખ નહિ થયું બેદરકાર કહી ઇનસાફ આપ્યો ત્યારે નરમ પડ્યું, અને તે શરમથી માથું નીચું નમાવીને બોલ્યો: “સાહેબ, મ્હો ઉતાવળથી નિબંધ લખ્યો છે. આપ રજા આપશો તો તે હું ફરી વધારે સમજાળથી લખીશ. મ્હને ખાતરી છે કે ખીજ વાર હું તે વધારે સારો લખી શકીશ.”

ધંટો વાગતાં બૂલો સુધારવાનું કામ જન્ય થયું, અને ખીજો પાઠ આપ્યો. આ પાઠ ધણો વિચિત્ર હતો. યાદમ ટેબલમાં “પરચૂરણ” એવું રહેતું નામ આપ્યું હતું. શિક્ષકે મ્હને સમજાવ પાડી કે આઠવાડીઆમાં આ એક કલાક બાળકોના સ્વેચ્છિક કામને માટે રાખ્યો છે. આ કલાક માટે દરેક બાળકને પોતાની નજરમાં આવે તે કામ કરી લાવવાની પરવાનગી હતી; ગમે તો તે પોતે પસંદ કરેલા વિષય ઉપર નિબંધ લખી, સાચી વાંચે, ગમે તો તે પોતે પ્રસન્ન કરેલી કવિતા મ્હોએ કરી લાવીબોલે, ગમે તો પોતે કોઈ દેખાવ જોયો હોય તેનું મ્હોએ વર્ણન કરે, અથવા પોતાના સમક્ષ બનેલો બનાવ કહી જતાવે, વગેરે. આ પાઠ શિક્ષકને ધણો બોધદાયક થઈ પડતો હતો. છોકરાની પોતાના ગુણ્યની પસંદગી, તે કામ કરી લાવવાની તેમની શૈલી, ખીજ છોકરાતે કામને કેટલે દરજ્જે પસંદ કરે છે તે, એ બધા ઉપરથી શિક્ષકને તેમના સ્વભાવ અને મનના વંશસ્તુનું જ્ઞાન થતું હતું. શિક્ષકે મ્હને કહ્યું, “આ કલાક મ્હો છોકરાંના સ્વભાવ વગેરેનો ખાસ અભ્યાસ કરવાને રાખ્યો છે, અને તેમના સ્વેચ્છિક નિબંધો, કાવ્યો, વગેરે સાંભળીને ‘આ કલાકમાં જે તોષ હું લઉં છું

તો મદને. ધણી જ યોગી રૂઝ પડે છે. આ નિશાળના ધણા ગૌમાં ફરીને મદ આપો દિવસ ત્યાં ગાળ્યો, અને મદને લાગ્યું કે મુખ્ય શિક્ષકની અસર બધા આસિરદોષે ઉપર થયેલી છે.

૨૯. ગણિત.

એક બીજી નિશાળમાં હું ગયો ત્યાં એક વર્ગમાં એક મહેનો, ધરો, ધોળા વાળવાળો શિક્ષક ગણિત શિખવતો હતો. મુખ્ય શિક્ષકે મહારી તેની સાથે મુલાકાત કરાવી ત્યાર પછી તેણે બિલકુલ મહારા સામું જોયું નહિ. તેથી તેને તથા તેના વર્ગને બગાડતો જોવાનો મદને સારો લાગ મળ્યો. એક અપ્રેર દાખલો આપવામાં આવ્યો હતો. વિચાર કરવામાં યોગ્ય મિનિટ ગયા પછી એક છોકરો પાઠીઆ પાસે આવી દાખલો ગણવાનું કહ્યું. છોકરો થોડે મુધી હીક ચાલી પછી આડે રહેતો ચડ્યો. શિક્ષકે તેની બલ તરત બતાવી દીધી નહિ, પણ તેને આડે રહેતો વધારે આગળ ચલાવી તે રક્તાની અસમજાનું જ્ઞાન કરાવ્યું. ત્યાર પછી જ્યાંથી તે ચૂક્યો હતો ત્યાં પાછો લાવી તેને આગળ ચાલવા કહ્યું. એક છોકરાએ પૂરું કંઈ પછી બીજાને પાઠીઆ કને ગોલાઓ, તેણે વગર બૂલે દિમાખ મણ્યો, અને બીજાએ આકૃતિ સાથે મણ્યી જતાઓ. શિક્ષક બગાડતો અવસ્થિતપણે કામ લેતો હતો, અને જે કામ છોકરા કરી શકે તે પોતે કદી કરી આપતો નહિ.

૩૦. ઘેર બનાવેલાં ચિત્રો.

અર્લિનની એક નિશાળમાં શિક્ષકે પોતે બનાવેલાં ચિત્રો મદ જોયાં. તેણે પડીકાં બાંધવાનો સાધારણ બૂરા રમતો કાગળ લીધો હતો, અને તેને એક લાકડાના પેટા ચોક્કસ ઉપર લાલીથી ચોર્યો હતો. પછી તેણે ધોળા અથવા રૂગિત ચાકની ઝીણી વડેલી કચ્છોથી તે કાગળ ઉપર વનસ્પતિ શાસ્ત્ર, હિન્દીય વિજ્ઞાન, પ્રાણી વિદ્યા, વગેરેના શિક્ષણમાં જરૂરનાં ચિત્રો દોર્યાં હતાં, અને તે બૃહદ્દ ન અથ માટે તે ઉપર વગર ઉકાળેલું તાજું દૂધ રેડીને કાગળને સુકવ્યો હતો. દૂધ અશ્વર્થ ન લગાવતાં તે પર રેડવું જોઈએ, દૂધ ગૂંચળાગી કાગળ અક્કલ મળેા હતો, અને ચિત્ર ઉપર દૂધ વાર્નિશ

જેવું કામ બનવતું હતું. સૂકાયા પછી કામગીરી ચોટકા પંરથી કાપી દાટી ચિત્રને લટકાવવામાં કે બાજુ ન હોય તો પોટકાલીઆમાં રાખવામાં આવતાં હતાં, અને ચોકડું પીત્તં ચિત્ર બનાવવાના કામમાં આવતું હતું. ચિત્ર હપર ધૂળ પડે તો તે પીછાવડે ખંખેરી સકાતી હતી. માત્ર બેજથી કામગીરી જઈને આવાં ચિત્ર બગડે છે; બાકી તે ધણી મુદત ટકે છે. મ્હેં દસ વરસનાં જૂનાં ચિત્રો જોયાં ને નેવાંને તેવાં વગર બગડેલાં હતાં. આ શિક્ષકને ચિત્રો દોરવાનો શોખ હોવાથી દર વર્ષે ફેટલાંક નવાં ચિત્રો બનાવીને ચોતાનો જથ્થો વધાર્યો કરતો હતો, અને તેથી તેનાં શિક્ષણમું ધણી મદદ થતી હતી.

૩૨. નિશાળનો વખત.

અક્ષિનની નિશાળો રોજ સવારે આઠ વાગે શરૂ થાય છે, અને ધણું ખડું બપોરના એક વાગ્યા સુધી ચાલે છે. કવચિત જ કોઈ નિશાળખે વાગ્યા સુધી ચાલે છે. પ્રાથમિક નિશાળના વર્ગોને તો બાર વાગે રજા આપી દેવામાં આવે છે. બાર કે એક વાગે રજા આપેલા વર્ગોને શ્રુધવાર અને શનિવાર વિના બાકીને દિવસે પાછલે પહોરે એક કલાક આવતું પડે છે, અને તે વખત માત્ર કસરત, ડ્રેસિંગ, કે હાથ કામનું શિક્ષણ અપાય છે. પાછલે પહોરે મગજને બહુ રોકતું પડે તેનો કોઈ પાઠ ચાલતો નથી. સવારે આઠથી એક વાગ્યા સુધી પાંચ કલાક મગજનું કામ ચાલે તે બસ ગણાય છે, અને તેવું અઠવાડીઆના ત્રિવાર સિવાય છ એ દિવસ ચાલે છે. છોકરાંનાં મગજ આડે નહિ તે માટે દર કલાકે યોડી રજા આપવામાં આવે છે; એટલે ત્રણ વાગે પાંચ મિનિટ, દસ વાગે દસ મિનિટ, અગિયાર વાગે પાંચ મિનિટ, અને બાર વાગે દસ મિનિટ, એમ રજા અપાય છે. આપણી પેઠે ત્રણ કલાકના સામટા કામ પછી અઠવાડીઆની સામરી રજા આપવાનો વલિવટ નથી. કલાકે કલાકે યોડી રજા મળવાથી મગજ ચાક્યા વિના કામ કરી શકે છે, અને છોકરા સારી રીતે પાઠમાં ધ્યાન આપી શકે છે.

વરસમાં ચાર લાંબી રજાઓ પડે છે. એટલે તાતાત્ર વખત એક અઠવાડીઆની, દરરોજ વખત એક અઠવાડીઆની. વીટસન ગ્રાંડ વખતે એક

અઠવાડીયાની, અને અનાજની કાપણીની મોસમમાં (ધણું ખરું સપ્ટેમ્બર-
માસમાં) ત્રણ અઠવાડીયાની, એમ એકન્દરે વરસમાં છ અઠવાડીયાની
રજા પડે છે. આ રીતે અમેરિકાની નિશાળો જ્યારે વરસમાં આઠીસ અ-
ઠવાડીયાં કામ કરે છે, ત્યારે જર્મનીની નિશાળો દર વર્ષે છેતાળીસ અઠવા-
ડીયાં કામ કરે છે.

મહારાણીની વાર્તાઓ.

મહારાણી વિક્ટોરીયાની કેટલીક દૃષ્ટી દૃષ્ટી વાર્તાઓ સ્કૂલ મિસ્ટ્રેસ-
પત્રે પ્રસિદ્ધ કરી છે, તે આપણાં જાગકોના ઉપયોગ માટે અત્રે આપીએ
છીએ. નિમન્યે લખાવવામાં આ વાર્તાઓનો ઉપયોગ થઈ શકશે.

૧. અનુભવ શિક્ષણ.

મહારાણી વિક્ટોરીયા જ્યારે બાલ્યાવસ્થામાં હતાં ત્યારે એક પ્રસંગે
તેમનાં માતૃશ્રી તેમને એક અમીરને ત્યાં મુલાકાતે નેડી ગયાં હતાં. ત્યાં
હતાં તે દરમ્યાન એક રાત્રે વરસાદ આવ્યા પછી સવારમાં શાહજાદી
મકાનની આસપાસની જમીનમાં આમ તેમ દોડતાં હતાં, એક લપસણી
જગા તરફ જતાં જોઈને તેમને ધરના ધરડા માળીએ કહ્યું, “ જાણ,
તપાસજો; ત્યાં લપસી જવાય એવું છે. ” શાહજાદીને લપસવાનો અર્થ
અખર નહોતો, તેથી માળીને પૂછ્યું, “ લપસવું તે શું ? ” આમ પૂછે છે.
તેટલામાં જ બવિધ્યનાં મહારાણીનો પગ સરકયો, અને તે ધન લઈને
બોંય ઉપર પડ્યાં. માળી તેમની તરફ દોડ્યો અને તેમને ઊંચકી લેતાં
લેતાં બોલ્યો, “ એવું નામ લપસવું. ” સાધારણ માણસની પેઠે રાજા
સણાને પણ અનુભવથી શિક્ષણ લેવું પડે છે.

૨. ઝાડ ઉપર.

શાહજાદી વિક્ટોરીયાને બાલ્યાવસ્થામાં ઝાડો અને દિવાલો પર
ચડવાનો ધણે શોખ હતો. એક વખત તે મેક્વર્નમાં રહેતાં હતાં ત્યાં
એક ઊંચા ઝાડ ઉપર ચડ્યાં, પણ ઘણી મહેનત કરવા છતાં પાછું નીચે
હત્યાં નહિ. નેંગરે મદદ માટે બૂમો પાડવા માંડી, તે સાંભળીને ડેવીસ

નામનો એક જુવાન માણી નજીક હતો તેણે મહોટી નિસરણી સાવીને તેમને નીચે ઉતાર્યા. બંધિયનાં મહારાણીએ માણીનો ધણો ઉપકાર માન્યો, અને પોતાનો વાટચો ઉઘાડી તેને એક પાઉન્ડ આપ્યો. ડેવીસ આ બક્ષિસ માટે હંમેશા ધણો મગરર રહેતો. તેણે તે પાઉન્ડને એક છપ્પીના ચોકકામાં જડાવ્યો, અને જ્યારે પ્રસંગ આવતો ત્યારે તે પોતાના મિત્રોને બતાવી તે તેને કેવી રીતે મળ્યો એ કહી બતાવતો.

૩. એક અકસ્માત.

મહારાણી વિક્ટોરીયાને ધણી વાર અકસ્માતો બન્યા હતા, અને તેમાંથી તે સહેજમાં બચી ગયાં હતાં. આવો પહેલો અકસ્માત તેમની ઉંમર છેક છ મહિનાની હતી તે વખત બન્યો હતો. ફરીયાની સ્વચ્છ હવા માટે તેમને ડીવન પરમણાના સિક્કમથ ગામમાં સર્વ જવામાં આવ્યાં હતાં. રાજ કુટુંબ જે ઘરમાં રહેતું હતું તેની પડોશમાં એક દિવસ એક છોકરો બંદુકમાં ન્હાના છરા ભરીને ચકલાંતો શિકાર કરતો હતો. અકસ્માતથી એક વખત બંદુક બાજુ શાહમદીના ઓરડાની દિશામાં ફૂટી, અને કેટલાક છરા તેમના માથાની છેક નજીક યઈને ગયા. છરા જરા વધારે નજીક આવ્યા હોત તો પરિણામ ધણું બદલાય નીવળત.

૪. બીજો અકસ્માત.

શાહમદી વિક્ટોરીયાની ઉંમર ત્રણ વરસની હતી ત્યારે તે તેમનાં માતૃબી સાથે એક વખત એક ટંદુની ન્હાની ગાડીમાં બેસીને કેનિંગ્ટન મહેલની વાડીમાં ફરતાં હતાં. અકસ્માતથી તે ગાડીમાંથી બહાર ઊઠી પડ્યાં, અને ગાડી તેમના ઉપર ઊંચી પડવાની તૈયારીમાં હતી, તેટલામાં સારા જાગ્યે એક સોલજર સાં યઈને જતો હતો તેણે તેમને ખેંચી લીધાં. શાહમદીનો જીવ બચાવવા માટે તેને જારે બક્ષીસ આપવામાં આવી, જેણે તે બંધિયનાં રાણી હતાં એ વાત એણે ત્યાર પછી મળે વર્ષે બાંધી.

૫. એક ઝાડુ કાઢનાર.

મહારાણી વિક્ટોરીયા ગાડીએ આવતાં પહેલાં કેનિંગ્ટન મહેલમાં રહેતાં હતાં. તે મહેલની સામેનો રસ્તો સ્થિત નામનો એક ગરીબ માણસ

પણ વરસથી વાળતો હતો. શાહમદી તેના પર હમેશ દયા નાખતાં, અને ગાડીમાં બેસીને રસ્તે જતાં આવતાં તેને ઘણી વાર કંઈ પૈસા આપતાં. જ્યારે તે ગાડીએ આવ્યાં ત્યારે મરીજ સ્થિતિને બૂલી ગયાં નહિ, પણ તેને જીવતા સુધી દર ઝાઝવાડીએ આઠ શિલિંગનું પેનશન ખાંધી આપ્યું. દિલ્હીની એટલી જ છે કે તે માણસ પેનશન ખાવાને છ મહિના કરતાં વધારે જીવ્યો નહિ. (અપૂર્ણ.)

પરચૂરણ સૂચનાઓ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૭૮ થી.)

પદાર્થ પાઠો—એક શિક્ષક લખે છે કે હું નીચેની યુક્તિ કરું છું તેથી છોકરાંનો રસ વધે છે, અને પદાર્થ પાઠો બહુ ફતેહમંદીથી અપાય છે. આખા વરસમાં આપવાના પાઠોની એક યાદી જનાથી વરસની શરૂમાં જીતિ ચોટવામાં આવે છે. દરેક મહિનાની શરૂઆતમાં પણ તે માસમાં આપવાના પાઠોની યાદી મોકલે અક્ષરે લખી જમાં છોકરાં વાંચી શકે તેમ ચોટવામાં આવે છે. દરેક પાઠ આપવાના ત્રણ ચાર દિવસ પહેલાં તેના સમ્બંધના નમૂના લાવવાનું છોકરાંને જણાવવામાં આવે છે. છોકરાં જે વસ્તુઓ લાવે છે તે એક કાગળની પેટીમાં મૂકી લાવનારનાં અને તેમણે આણેલી વસ્તુઓનાં નામની યાદી વર્ગના ઓરડામાં જમાં છોકરાં દેખે તેવે સ્થળે મૂકવામાં આવે છે. આથી બાળકોમાં સ્પર્ધા વધે છે, અને તેઓ ઘણી ચીજો લાવે છે. એકન્દરે જોઈતી ઘણી વસ્તુઓ એકઠી થાય છે, પાઠ વખત આવ્યોકન કરવાને હીક પડે છે, અને બાળકોનો રસ તથા નિશાળ માટે મજા વધે છે.

મહેતાજી અને નિશાળ—એક ઇન્સ્પેક્ટર લખે છે કે, “જેવો મહેતાજી તેવી નિશાળ” એવું લોકોને વારંવાર બોલતાં સાંભળીએ છીએ, પરંતુ તે વાત પાકી રીતે જધાના મન પર દૃશી હોય એમ જણાતું નથી. મયા ઝાઝવાડીઓમાં મ્હે એક નિશાળ જોઈ તેનો મહેતાજી બસો, ચાન્ત ચિત્તજો, અને નિરપદવી, પણ દીક્ષા બેદિકેગ દતો. તેના આસિસ્ટન્ટો

નિશાળ વ્યવસ્થા.

કેટલાક શિક્ષકો એમ કહે છે કે પરીક્ષાનું પરિણામ સારું. આવું એટલે બસ છે; પછી નિશાળ વ્યવસ્થા ગમે તેવી હોય તો પણ શું? આ કહેવું તદ્દન ગેરવ્યાજની છે. નિશાળની વ્યવસ્થા પર પરીક્ષાના પરિણામનો ધણો જ આધાર છે. જે શિક્ષક સારી વ્યવસ્થા રાખી શકે છે તેના વર્ગનું પરિણામ સારું જ આવે છે. સારી વ્યવસ્થા વિના સારું પરિણામ આવવું મુશ્કેલ છે. સારી વ્યવસ્થા રાખનાર શિક્ષકના વર્ગમાં છોકરાને ચાલે ન ચાલે પણ ચાલતા પાઠમાં ધ્યાન આપવું પડે છે. આથી શિક્ષક કોઈ પણ જાતની ગડબડ સિવાય પોતાનું કામ બરાબર ચલાવી શકે છે. આ રીતે શિક્ષક સારી રીતે કામ કરી શકે છે, તેમ જ છોકરાં ધ્યાન આપે છે, તેનું પરિણામ પરીક્ષા વખતે ફાગદયી નીવડ્યા વિના રહેતું નથી. અસજાત આવો શિક્ષક શિક્ષણના કામમાં પણ કુશળ હોવો જોઈએ, છતાં તેના શિક્ષણમાં કોઈ પ્રકારની ખામી હોય તો પણ તે બદલ પડી આવતી નથી. એથી ઉલટું, શિક્ષક ગમે તેવો હોંશિયાર હોય, તેનું શિક્ષણ ગમે તેવું શ્રેષ્ઠ હોય, પણ તેની વ્યવસ્થામાં ખામી હોય તો તેના વર્ગનાં છોકરાં ચાલતા પાઠમાં બરાબર લક્ષ આપતાં નથી, તે પોતાનું કામ બરાબર હરકતે કરી શકતો નથી, અને તેથી પરીક્ષા વખતે તેને પોતાના કામમાં ફતેહ મળતી નથી. ત્યાં પરીક્ષાનું કામ પદ્ધતિ સર ચાલે છે ત્યાં તો ધણો ભાગે આ પ્રમાણે થવું જ જોઈએ. પરીક્ષાની પદ્ધતિમાં ફર્ક ખામી હોય અને તેથી વિપરીત પરિણામ આવે તો તેમાં ફર્ક હજાજ નથી.

આવી રીતે સારી નિશાળ વ્યવસ્થાની જરૂર છે, તો કોઈ એમ પૂછે કે સારી વ્યવસ્થા રાખી શકે એવા બધા શિક્ષકો તો ક્યાંથી મળે? તેના જવાબમાં કહેવાનું કે જેમ કેટલાક શિક્ષકો શિક્ષણના કામમાં મૂળથી સારા હોય છે તેવી જ રીતે કેટલાકમાં સારી વ્યવસ્થા રાખવાની શક્તિ મૂળથી હોય છે. કેટલાકમાં અનુભવ અને કાળજીથી તે શક્તિ આવે છે. શિક્ષક તરીકે કેટલીક મુદત કામ કર્યા પછી પણ મનનામાં આ ખામી રહે તેવો તો થોડા જ નિકળશે. આપણા દિન્દુસ્તાનમાં છોકરાઓ શીખવાને અને

પરીક્ષાઓ પસાર કરવાને ધણા આતુર હોય છે, તેથી તેમને વ્યવસ્થામાં રાખવાનું કામ ધણું મુશ્કેલ નથી. તેથી વ્યવસ્થાની ખામીવાળી સ્કૂલો ધણી થોડી હોવી જોઈએ, છતાં આવી ખામી ધણી સ્કૂલોમાં જોવામાં આવે છે તેનું કારણ મુખ્ય આપણા શિક્ષકોની બેકાળી છે. તેઓ સારી વ્યવસ્થાર્થી ચતા લાભ જાણતા નથી, અથવા તો તે લાભ લેવાની દરકાર કરતા નથી. આવા શિક્ષકોએ છોકરાંના બહાની ખાતર મહેતાશની નોકરી છોડી ફક્ત પોતાને વધારે અનુકૂળ આવે એવો ધંધો ખોળી લેવો જોઈએ.

નિશાળ વ્યવસ્થાના સમ્બન્ધમાં નીચેની સૂચનાઓ પર મહેતાશઓ ધ્યાન આપશે તો તેથી કેટલોક લાભ થશે:—

૧. વર્ગની ગોઠવણ. વર્ગની ગોઠવણ કરવામાં શિક્ષકે જોવું કે સૂર્યનાં કિરણો છોકરાંના ચહેરા ઉપર પડે નહિ. વળી સૂર્યનો પ્રકાશ શિક્ષકને બેસવાની જગા પર અને ઠાળા પાટિયા પર પડવો ન જોઈએ. કાળું પાટિયું એવી જગાએ મૂકવું જોઈએ કે બધાં છોકરાં તે પર જોઈ શકે. શિક્ષક તથા છોકરાંને બેસવાની ગોઠવણ એવી હોવી જોઈએ કે શિક્ષકની નજર દરેક છોકરાં પર પડી શકે. આ પ્રમાણે વર્ગની ગોઠવણ રાખવાથી છોકરાં ચાલતા પાઠમાં બરાબર ધ્યાન આપી શકે છે. તેમ જ જો છોકરો ધ્યાન ન આપતો હોય તો જણાઈ આવે છે, અને તેને યોગ્ય શિક્ષા કરી શકાય છે.

૨. આંખનો ઉપયોગ. શિક્ષકે આંખનો ઉપયોગ વિશેષ કરવો. જ્યાં, આંખના ઉપયોગથી કામ સરતું હોય ત્યાં અવાજનો કદી ઉપયોગ કરવો નહિ. આંખના સાદા અણુસારથી સારું કામ થઈ શકતું હોય તેવી બાબતોમાં ધાંટા કાઢવાથી ખીજને છોકરાંનું લક્ષ પોતાના કામમાંથી ખેંચાઈ તે તરફ જાય છે, તે પાછું ઠેકાણે લાગતાં કેટલોક વખત લાગે છે. વળી આવી રીતે ધાંટા કાઢવાની જાડુ ટેવ પડી હોય તો તેથી લાંબી મુદતે શિક્ષકના અવાજને પણ નુકસાન લાગે છે.

૩. શિક્ષકની ચાલ ચલગત તથા સ્વભાવ. છોકરાંને કામમાં રાખવા માટે તથા તેમનામાં પોતાના તરફ માનની લાગણી પેદા કરવા માટે શિક્ષકની યત્નશૂર લાખલો જોઈએ. એવી હોવી જોઈએ. શિક્ષકની

માડી વર્તણૂકનો તેમને બિલકુલ ભાસ થવો જોઈએ નહિ. છોકરાં આવા સારા શિક્ષકની આમન્યા રાખશે, અને તેની આંખનો એક અણુસારો પણ તેમના ઉપર જોઈતી આસર કર્યા વિના રહેશે નહિ. વળી તેની સાથે શિક્ષકનો સ્વભાવ માયાળુ અને આનન્દી હોવો જોઈએ; ચીડીઓ હોવો જોઈએ નહિ. આવા શિક્ષકના વર્ગનાં છોકરાં કદી કોઈ પણ જાતના કામથી કંટાળશે નહિ, પણ તેમાં આનન્દથી મન્યાં રહેશે.

૪. પાઠની તૈયારી તથા બહોળું જ્ઞાન. શિક્ષકે પોતાના કામથી તૈયાર થઈને હમેશ સૂક્ષ્મમાં આવવું જોઈએ. જે શિક્ષક વર્ગમાં શિખવવાના પાઠો ઘેર ની તૈયાર કરી આવે છે તે ધણી સારી રીતે શિખવી શકે છે. પાઠો સારી રીતે શિખવાતા હોય ત્યારે છોકરાં પણ, બરાબર ધ્યાન આપે છે. શિક્ષકમાં તેઓ જ્ઞાનનો ભંડાર દેખે છે, અને તેથી તેના તરફ તેમની માનની લાગણી પેદા થાય છે. એથી ઉલટું, જે શિક્ષક પાઠ તૈયાર કર્યા વિના વર્ગમાં શિખવવા જાય છે તેને વારંવાર વિચાર કરવાં પડે છે. તે દરમ્યાન છોકરાં વાતો કરવા માંડે છે અને ગડબડ કરે છે, તેમને ઠેકાણે લાવતાં કેટલોક વખત જાય છે. આવા શિક્ષક તરફ છોકરાં માનની લાગણીથી જોતાં નથી. વળી શિક્ષક પોતાના પાઠ બરાબર તૈયાર કરી શકે તેટલા માટે તેણે ધણાં પુસ્તકો વાંચી બહોળું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. આથી નિશાળનો વખત પૂરો થયો એટલે પોતાનું કામ પૂરું થયું એમ શિક્ષકે ગણવું જોઈએ નહિ. તેણે પોતાનું કામ સારું શી રીતે દોષી આવે તેને માટે પોતાના ખાનગી વખતમાં વિચાર કરવો જોઈએ, તથા તે માટે જોઈતું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ.

મૂગોળનું શિક્ષણ :

જાણના વખતમાં આંખોનો ઉપયોગ કરાવીને શિખવવાની અર્ગલ વિષે એટલું બધું કહેવામાં આવે છે કે નિશાળોમાં આ પદ્ધતિએ શિક્ષણ આપે તો તેની વિરુદ્ધ જોણનાર ધણા યોગ નીકળશે. છતાં અનન્ય જોઈએ છે કે જૂની ગોખાવવાની રીત છોડી દઈ આ શ્રેષ્ઠ પદ્ધતિનું અનુકરણ

કરનારા પ્રજા યોગ્ય જોવામાં આવે છે. ખીજાં બધાં વિષયો કરતાં બૂગોળનો વિષય આ પદ્ધતિએ શિખવવાથી ઘણો લાભ થાય છે. ખરેખર બૂગોળના શિક્ષકે જાણવું જોઈએ કે આ પદ્ધતિએ શિખવવાથી બૂગોળની ખીનાઓ બાળકોના મગજ ઉપર વધારે સારી રીતે ઠસે છે.

ધારો કે શિક્ષકને પોતાના વર્ગનાં છોકરાંને યૂરોપની બૂગોળ શિખવવાની છે. છોકરાં પાછલા ધોરણમાં એશિયાની બૂગોળ શીખી ગયાં હશે, તેથી તેમને નકશો, નકશાનું માપ (સ્કેલ), વગેરેનું જ્ઞાન થયું હશે. વળી તેમને અક્ષાંશ રેખાંશની પણ સમજ પાડી હશે. છતાં આ ખીનાઓનું તેમને સારી રીતે જ્ઞાન થયું છે કે નહિ તે શિક્ષકે પ્રથમ તપાસી જોવું, અને જરૂર જણાય તો તે ફરીથી શિખવવામાં એક કલાક માળવો. ત્યાર પછી યૂરોપ ખંડની બૂગોળ શિખવવાનું શરૂ કરવું. પહેલાં શિક્ષકે કાળા પાટિયા પર યૂરોપના અક્ષાંશ રેખાંશ દોરવા, અને છોકરાંને તે પ્રમાણે સ્લેટ પર દોરવા કહેવું. પછી તેણે યૂરોપ ખંડના નકશાનું જોખું દોરવા માંડવું, અને કડકે કડકે દોરવા જવું. ધારો કે તે સ્કાન્ડિનેવિયાથી શરૂ કરે છે તો પહેલે દિવસે તે ડોવરની સામુદ્રધુની સુધી જશે તો બસ છે; અથવા તેથી પણ જોખું કરશે તો હરકત નથી. વચમાં મ્હોટાં ખન્દરો, બ્રિશરો, નદીઓનાં મુખ, વગેરે આવતાં જાય તે તેણે માંડતા જવું. જ્યાં જુદા જુદા દેશોની હદ પૂરવાનું જાને ત્યાં તેમ કરવું, અને તે વખતે તે દેશમાં આવેલાં મ્હોટાં શહેરો, પર્વતો, સરોવરો, નદીઓના પ્રવાહ, વગેરે માંડવું. પોતે જેમ જેમ દોરતો જાય તેમ તેમ તેણે છોકરાંને તેની નકલ કરવા કહેવું. બૂગોળના વખત દરમિયાન છોકરાં સ્લેટ પર દોરેલી આકૃતિ જૂસી નીખીને પાટિયા પર જોવા વિના બે ત્રણ વખત દોરી શકે એટલો અખત તેમને ખરો એટલું શિક્ષકે જિજ્ઞાસવું, અને છોકરાં દોરતાં જોય તે વખતે વર્ગમાં ફરીને તેમની જૂલો સુધારવી. આ પ્રમાણે શિખવવાથી છોકરાંને બધી ખીનાઓ જરાજર યાદ રહેશે, તેની સાથે તેમને બિલકુલ મહેનત પડશે નહિ તથા કંટાળો આવશે નહિ. વળી દર રોજ આગળ શિખવતાં પાછલાનું અનુસન્ધાન કરાવવું પડશે, માટે પહેલાં જેટલું ચાલી ગયું હશે તેટલું ચોરથી સ્લેટ પર તૈયાર કરી મંગાવવું પડશે. આ પ્રમાણે

માડી વર્તણૂકનો તેમને બિંદુકુલ ભાસ થવો જોઈએ નહિ. છોકરાં આવા સારા શિક્ષકની આમન્યા સખશે, અને તેની આંખનો એક અણુસારો પણ તેમના ઉપર જોઈતી અસર કર્યા વિના રહેશે નહિ. વળી તેની સાથે શિક્ષકનો સ્વભાવ માયાળુ અને આનન્દી હોવો જોઈએ; ચીડીઓ હોવો જોઈએ નહિ. આવા શિક્ષકના વર્ગમાં છોકરાં કદી કોઈ પણ જાતના કામથી ઇંટાળશે નહિ, પણ તેમાં આનન્દથી મગ્ન રહેશે.

૪. પાઠની તૈયારી તથા બહોળું જ્ઞાન. શિક્ષકે પોતાના કામથી તૈયાર થઈને હમેશ સૂઝમાં આવવું જોઈએ. જે શિક્ષક વર્ગમાં શિખવવાના પાઠો ઘેર ની તૈયાર કરી આવે છે તે ઘણી સારી રીતે શિખવી શકે છે. પાઠો સારી રીતે શિખવાતા હોય સારે છોકરાં પણ, બરાબર ધ્યાન આપે છે. શિક્ષકમાં નેઓ જ્ઞાનો બંધાર દેખે છે, અને તેથી તેના તરફ તેમની માનની લાગણી પેદા થાય છે. એથી ઉલટું, જે શિક્ષક પાઠ તૈયાર કર્યા વિના વર્ગમાં શિખવવા જાય છે તેને વારંવાર વિચાર કરવાં એટલું પડે છે. તે દરમિયાન છોકરાં વાતો કરવા માંડે છે અને ગડબડ કરે છે, તેમને ઠેકાણે લાવતાં કુટલોક વખત જાય છે. આવા શિક્ષક તરફ છોકરાં માનની લાગણીથી જોતાં નથી. વળી શિક્ષક પોતાના પાઠ બરાબર તૈયાર કરી શકે તેટલા માટે તેણે ઘણાં પુસ્તકો વાંચી બહોળું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ અથવા નિરાળનો વખત પૂરો થયો એટલે પોતાનું કામ પૂરું થયું એમ શિક્ષકે ગણવું જોઈએ નહિ. તેણે પોતાનું કામ સારું શી રીતે દીધી આવે તેને માટે પોતાના જ્ઞાનથી વખતમાં વિચાર કરવો જોઈએ, તથા તે માટે જોઈતું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ.

ભૂગોળનું શિક્ષણ.

હાલના વખતમાં આંખોનો ઉપયોગ કરાવીને શિખવવાની અગત્ય વિશે એટલું બધું દહેવામાં આવે છે કે નિર્ણયોમાં આ પદ્ધતિએ શિક્ષક આસે તો તેની વિશ્વ જોસનાર ધણુ યોગ્ય નીકળશે. છંનાં એજન્યન જેવું એ છે કે જૂની ગોખાવવાની રીત હોડી રહી આ એજ પદ્ધતિનું અનુકરણ

મહારાણી વિક્ટોરિયાનાં રાજ્યમાં હિન્દ તથા ઇંગ્લાન્ડમાં કેળવણી.

મહારાણી વિક્ટોરિયા ઇ. સ. ૧૮૩૭ માં ગાદીએ બેઠાં તે પહેલાં હિન્દમાં રાજ્ય તરફથી પ્રગતિ કેળવણી આપવાનો વહિવટ નહોતો. ઇ. સ. ૧૮૨૬ માં હિન્દમાં કેળવણીની એક કમિટી નિમવામાં આવી હતી. ઇ. સ. ૧૮૩૫ માં લોર્ડ વિલિયમ બેન્ટિન્કે ઇંગ્લેન્ડ બાપા મારફત કેળવણી આપવાનો હરાવ કર્યો હતો. પુણે ઇ. સ. ૧૮૩૯ માં એટલે મહારાણી ગાદીએ બેઠાં ત્યાર પછી એ વર્ષે પ્રગતિ કેળવણી આપવાના વહિવટનો ખરેખર પાયો નેખાયો. તે સાલમાં લોર્ડ આકલાન્ડે રાજ્ય તરફથી કેળવણી આપવાનો હરાવ નીચેની ત્રણ કલમોમાં જણાવ્યા મુજબ કર્યો:—

૧. હિન્દની પ્રાચીન બાપાઓ શિખવનારી હાલની શાળાઓ ચાલુ રાખવી.
૨. ઇંગ્લેન્ડ શાળાઓ સ્થાપવી, અને તેમાં ઇંગ્લેન્ડ બાપા મારફત યુરોપની શાળાઓમાં ચાલતા વિષયો શિખવવા.
૩. હાલકા દરજ્જાની શાળાઓ સ્થાપી તેમાં દેશી તથા ઇંગ્લેન્ડ બાપા મારફત કેળવણી આપવી.

આ પ્રમાણે લોર્ડ આકલાન્ડે હરાવ કર્યો, છતાં દેશી બાપાઓ અને ઇંગ્લેન્ડ બાપા માટે દલીલ કરનારાઓ વચ્ચે તકરાર ચાલુ રહી. તેથી થોડા વખત પછી મધ્યસ્થ રસ્તો પકડવાની જરૂર પડી. તે વખતે એવો હરાવ કરવામાં આવ્યો કે ઇંગ્લાન્ડમાં ચાલતી કેળવણીની પદ્ધતિએ કેટલાક માણસોને કેળવવા, અને આ માણસોએ કેળવણીનો પસાર કરવો. ત્યાર પછી ઇ. સ. ૧૮૫૪ માં કેળવણીના સમ્બન્ધમાં એક જાણવા બેગ હરાવ થયો. આ હરાવને, અનુસરીને હાલ સુધી કેળવણીની વૃદ્ધિ થઈ છે. આ હરાવથી દરેક પ્રાન્તમાં કેળવણી ખાતું સ્થપાયું. કેળવણીના ક્રમની એક સીદી બનાવવામાં આવી, અને દેશી બાપાની શાળાઓને આ સીદીનું છેલ્લું પગથિયું રાખ્યું. આ પગથિયેથી ક્રમમાં છેક કોલેજ અને યુનિવર્સિટી

સિંટી મુધી, જવાબ એવી જોઈવણુ રાખી, જોયા દરજ્જાની. સાળાઓમાં ઇંગ્લેન્ડ ભાષા મારફત અને હલકા દરજ્જાની. સાળાઓમાં દેશી ભાષાઓ મારફત કેળવણી આપવાનો ઠરાવ કર્યો. ખાનગી નિશાળોને મદદ આપવાનું ઠરાવ્યું, અને તેમાં કાંઈ ધર્મ બેદર રાખ્યો નહિ. આ પ્રમાણે રાજ્ય તરફથી વ્યવસ્થિત કેળવણી આપવાનો વહિવટ ચાલ્યો. આ વહિવટનું વજણુ હિન્દી જુદી જુદી જગતોમાં એકમ ઉત્પન્ન કરવા તરફ હતું. ઇ. સ. ૧૮૫૭ ના ત્રાસદાયક બળવાથી કેળવણી સમ્બંધી સરકારના વિચારોમાં કંઈ ફેરફાર થયો નહિ. ઉલટું, ધન્ય છે નામદાર સરકારને કે તે વર્ષમાં તેમણે કલકત્તા, મુમ્બઈ, અને મદ્રાસમાં યુનિવર્સિટીઓ સ્થાપવાની મંજૂરી આપી. ઇ. સ. ૧૮૫૪ ના ઠરાવથી અને ઇ. સ. ૧૮૫૭ માં યુનિવર્સિટીઓ સ્થાપવાથી કેળવણીની વૃદ્ધિ એટલી બધી મડપથી થઈ કે ઇ. સ. ૧૮૫૫ માં નિશાળોમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૯,૨૩, ૭૮૦ હતી. તે વધી ઇ. સ. ૧૮૭૦ માં ૧૮,૯૪, ૮૨૩ થઈ. આટલું દ્રાક્ષેન્દ્રમાં તેમ જ બીજી જોયા ધન્ધા શિખનારી પાઠશાળાઓમાં પણ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધી. પણ આ વહિવટથી લોકો તરફથી થતો પ્રવાસ જમવાને ખલે ઉલટો જોડો થયો. કેળવણીના વહિવટમાં ખામી માલુમ પડવાથી ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં એક કમિશન નીમવામાં આવ્યું, આ કમિશને ઇ. સ. ૧૮૫૪ ની સાક્ષતા ઠગવના સામાન્ય નિયમે કબૂલ રાખ્યા. પણ તે બખત સાક્ષતા કેળવણીના વહિવટમાં કયો જાતના સુધારા કરવાના હતા તે બેળા કાઢવાનો તેમણે પ્રયત્ન કર્યો. વળી જોયા પ્રકારની કેળવણીની માફક આથમિક કેળવણીનો વધારો મડપથી ફેલાવો ચાપ એવા ઇલાજ બેળા કાઢવા તરફ તેમનું ધ્યાન ખેંચાયું. પણ કેળવણીના ફેલાવાના સમ્બંધમાં કમિશનને એવી સૂચના મળી હતી કે સરકાર અમુક હદ બહાર નીકળી શકશે નહિ. આથી કમિશનને લોકોની મદદની જરૂર જણાઈ. તે સમ્બંધમાં કમિશને પોતાના વિચાર લોકોને જણાવ્યા. લોકોએ તે કામ માથે લીધું. તેનું પરિણામ એ થયું કે પાંચ વર્ષમાં કેળવણીનો ઘણો ફેલાવો થયો. આ પાંચ વર્ષમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વીસ લાખથી વધીને ૩૫ લાખ થઈ; વળી તે જ મુદતમાં કેળવણીનું ખર્ચ ૧૦૦૦૦૦૦૦ પી.

વધીતે ૧૮૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા થયું, પણ સરકારને તે ૧૦૦૦૦૦૦ રૂપિયાં જોઈતું થયું થયું. આવી રીતે સોફ્ટવેર સરકાર પર વધારે આધાર ન રાખતાં કેળવણીનું કામ પોતાના હાથમાં લીધું, અને તેમના પ્રયાસથી પ્રાથમિક કેળવણીનો, ફેશનનો થયો. વળી નીચેના કોણ પરથી જણાશે કે જાતી કેળવણીનો પણ તેટલો જ ફેશન થયો:—

સાલ.	વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા.		
	પ્રાથમિક શાળાઓમાં.	બીજા દરજ્જાની શાળાઓમાં.	પાઠશાળાઓમાં.
૧૮૮૧-૮૨	૨૦,૧૧,૫૪૧	૨,૧૪,૧૬૪	૫,૮૮૭
૧૮૮૨-૮૩	૨૮,૩૭,૬૦૭	૪,૭૩,૨૮૪	૧૬,૨૭૭
૧૮૮૬-૮૭	૩૨,૦૮,૮૨૫	૫,૩૫,૧૫૫	૧૮,૭૮૩

સત્ય તરફથી પ્રભાવે કેળવણી આપવાની શરૂઆત જેમ હિન્દુસ્તાનમાં ઇ. સ. ૧૮૩૯ માં થઈ તેવી જ રીતે ઇંગ્લાન્ડમાં પણ તે જ વર્ષમાં થઈ. આ પહેલાં ઇંગ્લાન્ડમાં સરકારે કેળવણી માટે કંઈ પગલાં જ્યાં નહોતાં. ફક્ત ઇ. સ. ૧૮૩૩ માં પાર્લામેન્ટે માત્ર ૨૦૦૦૦ પાઠશાળાની રકમ મર્યાદા સોફ્ટવેર કેળવણીના સમયમાં લોક પ્રયાસને ઉત્તેજન તરીકે દર વર્ષે આપવાનો હુકમ કર્યો હતો. પણ ઇ. સ. ૧૮૩૯ માં પાર્લામેન્ટે ૩૦૦૦૦ પાઠશાળાની મોટી રકમ પ્રગતી કેળવણી માટે આપવાનો હુકમ કર્યો. વળી સરકારની મદદ લેતી હોય એવી નિશાળો પર ફેરવેળ રાખવાનો સરકારે હક કર્યો, અને સરકારની ફેરવેળ કબજા રાખે તે સરને મદદ આપવાનો હુકમ કર્યો. આવી રીતે ઇંગ્લાન્ડમાં કેળવણી ખાતાની શરૂઆત થઈ. ને રખવાથી ઇંગ્લાન્ડમાં કેળવણીનો ઘણો ફેશન

થયો. હાલમાં ગ્રાન્ટની રકમ ૩૦૦૦૦ પાઉન્ડથી વધીને ૧૦૦૦૦૦૦૦ પાઉન્ડ થઈ છે. પ્રાથમિક શાળાઓમાં છોકરાની સંખ્યા થોડા દમરથી વધીને ૫૦ લાખ થઈ છે. હાલમાં પ્રાથમિક કેળવણી દ્રઢતાત કરવામાં આવી છે, અને ઘણી ખરી પ્રાથમિક શાળાઓ મેડન, શિક્ષણ આપે છે. જો કે ઇંગ્લાન્ડની પ્રાથમિક કેળવણીમાં હજી ઘણાં ખામીઓ છે, પણ હાલમાં તે દુનિયામાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. પ્રાથમિક કેળવણીનો ફેલાવો કરવા તરફ જેટલું લક્ષ ઇંગ્લાન્ડમાં આપવામાં આવ્યું છે તેટલું કોઈ કેળવણીનો ફેલાવો કરવા તરફ આપવામાં આવ્યું નથી; જો કે જોયો કેળવણીનાં વહિવટમાં વખતે વખત સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. હિન્દુસ્તાનમાં પ્રાથમિક તેમ જ કોઈ કેળવણી બંનેપર સરખું લક્ષ આપવામાં આવ્યું છે.

આ પ્રમાણે આપણે જોઈએ છીએ કે મહારાષ્ટ્રીના રાજ્યમાં ઇંગ્લાન્ડમાં તેમ જ હિન્દમાં રાજ્ય તરફથી કેળવણી આપવાનો વહિવટ ઘણાં થયો, અને તે વહિવટ તેમના જ રાજ્યમાં સારી રીતે દોષી આવ્યો. જો કે હજી તેમાં કટલીક ખામીઓ હશે, પણ તે હવે દિવસે દિવસે સુધરતી જશે. આ વહિવટ હવે કોઈ દિવસ નીકળી જવાનો સમ્ભવ નથી.

સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠ.

(ચાલુ ૫૪ ૧૨૪ થી.)

પાઠ ૮ મો.

વખતનું માપ—ઘડિયાળ.

આ પાઠ શિખવતી વખતે ઘડિયાળના કાંટા વારંવાર ફેરવવા પડશે. પણ તેમ કરવાથી સાચું ઘડિયાળ બગડવાનો ભય રહે છે, તેથી શિક્ષકે બની શકે તો એક જૂતું બગડેલું ઘડિયાળ પેદા કરવું; અને તેમ ન બને તો બજારમાં જૂઠાં ઘડિયાળ મળે છે તેવું એક લાવવું.

શિક્ષકે પ્રથમ પાછલા પાડોનું પુનરાવર્તન કરાવી આગળ ચાલવું.

“ છોકરાઓ, તમે પાછલા એ પાઠમાં કલાક, મિનિટ, અને મેકન્ડ કાંટા વિશે જાણી ગયા તો હવે ને દરેક વિશે તમે મું શીખ્યા કે ફરીથી

કહી જશે ! ગગન, પહેલાં તમે કલાક કાંટા વિશે જાણો. ” ધુલિયાળના અંકા ઉપરના મહોરા વર્તુલમાં બે કાંટા જડેલા છે, તેમાંના ન્હાના કાંટાને કલાક કાંટો કહે છે. મહોરા વર્તુલ ઉપર મૂકેલા આંકમાંના એકથી બીજા સુધી જતાં આ કાંટાને એક કલાક લાગે છે.

“ જાન, હવે તમે મિનિટ કાંટા વિશે જાણો. ” મહોરા વર્તુલમાંના મહોરા કાંટાને મિનિટ કાંટો કહે છે. મહોરા વર્તુલના પરિઘ પર મૂકેલા ન્હાના કાપામાંના એકથી બીજા સુધી જતાં તેને એક મિનિટ લાગે છે, અને આખા પરિઘ પર તે એક કલાકમાં ફરી રહે છે.

“ છોટાકાત, હવે તમે સેકન્ડ કાંટા વિશે જાણો. ” મહોરા વર્તુલની અંદર આવેલા ન્હાના વર્તુલમાં જડેલા કાંટાને સેકન્ડ કાંટો કહે છે. ન્હાના વર્તુલના પરિઘ ઉપર મૂકેલા ચાક સરખા કાપામાંના એકથી બીજા સુધી તે એક સેકન્ડમાં જાય છે, અને આખા પરિઘ પર તે એક મિનિટમાં ફરી રહે છે.

“ હવે સાંભજો. આપણે હાલના વખતમાં દિવસની શરૂઆત મધ્ય રાત્રીથી ગણીએ છીએ. તે વખતે આપણે કલાક કાંટો બરાબર ૧૨ ઉપર મૂકીએ છીએ. સાર પછીના બાર કલાકમાં તે વર્તુલના પરિઘ પર એક આંક ફરી રહે છે સારે મધ્યાહ્ન અથવા બપોર થાય છે. સાર પછી તે બીજા આંક ફરી રહે છે સારે મધ્ય રાત્રી થાય છે, એટલે તે દિવસ પૂરો થઈ બીજા દિવસની શરૂઆત થાય છે. આ આંક ફરતી વખતે કલાક કાંટો જે જે આંક ઉપર આવે તેટલા વાગ્યા એમ આપણે કહીએ છીએ. કલાક કાંટો કોઈ આંક પર હોય અને મિનિટ કાંટો બરાબર ૧૨ ઉપર હોય તો જે આંક પર કલાક કાંટો હોય તેટલા પૂરા વાગ્યા એમ આપણે કહીએ છીએ. જે કલાક કાંટો કોઈ બે આંકની વચ્ચે હોય તો મિનિટ કાંટો ૧૨ સિવાયના બીજા કોઈ આંક પર અથવા બે આંકની વચ્ચે હોયો નેઈએ. ન્હાનું કાપા ગણવાથી અથવા એક મહોરા કાપા બરાબર ૫ મિનિટ પ્રમાણે ગણવાથી ઉપર કટલી મિનિટ થઈ છે તે

સફાઈ—આ જાતનાં બીજાં પ્રાણીઓની જેમ બિજી પશુ રાત્રે જ બહાર નીકળે છે. પોતે જાતે જોદેલી જોડમાં તે આખો દિવસ બરાઈ રહે છે. પહાડી બાગોમાં તેની વસ્તી વધારે જોવામાં આવે છે. સપાટ દેશોમાં જ્યાં નદીની બેજડો ઊંચી હોય છે ત્યાં પણ તે રહે છે. નર માદા એકઠાં રહે છે. ઉદર, પક્ષીઓ, દેડકાં, અને ન્હાનાં છવડાં પર તે ચુગરો કરે છે. ખડમાં રહેનારાં શિકારનાં પક્ષીઓનો તે બહુ નાશ કરે છે. મધ અને મધ માખો તેને બહુ બાવે છે. હિન્દુસ્તાનનાં ઘણાં બાગોમાં લોકો એવું માને છે કે ઝાટલાં મૂકતાં તે જમીન કે ઘોરામાંથી ખોદી કહાડી ખાઈ જાય છે. તે ઉપરથી કેટલાક પ્રાંતોમાં તેને ઘોર ખોદનાર અથવા એ જ અર્થનાં બીજાં નામ આપવામાં આવ્યાં છે. ઇરાનમાં પણ લોકોમાં તેને વિષે એવી જ વાતો આસે છે. પણ કેટલાક યુરોપીયન શિકારીઓ અને પ્રાણીનાં લક્ષણો સમજાવી શોધ કરનારા માણસો કહે છે, કે આ પ્રાણી જમીન ખોદી મૂકાં કહાડે છે તે વાત તદ્દન ખોટી છે. આ બાબતનો પાકો નિર્ણય થયો નથી. જ્યાં માંસ મળી શકતું નથી ત્યાં તે ફળ ફળાદી અને કન્દ મૂળ ખાય છે. પક્ષાધા પછી તે જટ હળી જાય છે. પાણેતું બિજી શાન્ત અને રમતીઆળ યાય છે, અને ઊંધે માથે જોડીલાં ખાઈને રમત કરતાં શીખે છે.

બાલાસુર.

વર્ગ—કરોડવાળાં.

જાત—રતનવાળાં.

પ્રકાર—માંસાહારી.

આ પ્રાણી ચુગરાતમાં ચતુર્થ નથી, તેથી તેને માંડે ખાંસ નામ નથી. ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાં તેને બાલાસુર કે બાલાસુર અને મણીપુરમાં ગુક કહે છે. તેના શરીર કરતાં તેની પૂંછડી ચોથા ભાગની હોય છે.

રંગ—બાલાસુરના શરીરના ઉપકા અને નીચલા બન્ને ભાગો ઝાંખા ભૂરા રંગના છે. તેનું માથું સફેદ રંગનું છે. તેના ઉપકા હોકથી કાળા રંગનો એક પટો તેની આંખો અને કાન મુખી પહોંચે છે, અને બીજાં તેના જ પટો હોકથી આગળ થઈને આંખ મુખી પહોંચી ઉપકા પટાને

મળી જાય છે. તેનું ગળું, ગરદનની બાજુઓ, અને પૂંછડી સફેદ રંગનાં છે.

કદ—નરના શરીરની કુલ લંબાઈ આઠી ફુટ હોય છે, અને પૂંછડી પોણા ફુટ લાંબી હોય છે. તેના પગ ચાર પાંચ ઇંચ લાંબા હોય છે. નર કરતાં માદા કદમાં ન્હાની હોય છે.

વસ્તી—પૂર્વ દિશાલયના મૂળ આગળ, નેપાળ, સિક્કિમ, આસામ, સિદ્ધહટ, આરાકન, પેગુ, અને તિનાસરીમાં આ પ્રાણીની વસ્તી છે. આ સિવાયના હિન્દુસ્તાનના ધીન્ન ભાગોમાં તેની વસ્તી નથી.

લક્ષણ—આ પ્રાણી ખાડા ટેકરાવાળા જમીનો અને જંગલોની ન્હાની ટેકરીઓમાં રહે છે. પથરમાં પડેલી કાંટામાં અને જમીનમાં જાતે ખોદેલી બોડોમાં તે પોતાનું રહેઠાણ કરે છે. ફક્ત રાત્રે જ તે બહાર નીકળે છે. માંસ, માંછડી, પેટે ચાસનારા ફીડા, અને ફળ ખાઈને તે પેટ ભરે છે. તેને અળશી-આંબડુ આવે છે. પોતાની બોડમાં તે આખો દિવસ ઊંઘ્યા કરે છે, અને તે વખતે તેને જગાડવામાં આવે તો તે બહુ દુર જાય છે. ચિડાય છે ત્યારે તે ગળામાંથી એક જાતનો ધુર ધુર કરતો અવાજ કરે છે, અને દુશ્મનને સખત બચકાં ભરે છે. તેની નજર કરતાં વાસ પારખવાની શક્તિ બહુ તીવ્ર છે. તે સૂતું હોય ત્યારે જો કાંઈ ખરબચટ ચાય તો જો દિશામાંથી અવાજ આવતો હોય તે દિશા તરફ નજર કરવાને બદલે તે પોતાનું મોઢો ઊંચું કરીને વાસ પારખવા સાફ નાકનો ઉપયોગ કરે છે. કેળાં જેવા નરમ પદાર્થને પણ તે છુંદીને ખાય છે. રીંછની પેઠે તે પાછલા બે પગ પર ટટાર-જીભું રહી ચડે છે.

અનિજ પદાર્થો.

અખરખ.

અખરખ તો સૌ કોઈએ જોયું હશે, પણ તે શી વસ્તુ છે, ક્યાંથી નીકળે છે, અને તેના ખાસ ઉપયોગ શા છે, તે બાબતનો પૂર્ણ વિચાર પણ થોડાએ જ કર્યો હશે. તે અનિજ પદાર્થ છે, એટલે કે તેને ખાણ-માંથી ખેંદી કઢાડવામાં આવે છે. આ પદાર્થના જડા ગઢા કે ચોસલાં

હાય છે, તેમાં એવો થયું હોય છે કે તેને સંજ્ઞાળયી મીરીએ તે ક્ષેત્રમાં પાતળાં પાનાં ઉતરી શકે છે. આ પાનાં કાચ અને ધાતુનાં જેવાં સ્વભાવતાં છે, એટલું જ નહિ, પણ તે પારદર્શક છે, એટલે કે કાચની જેમ તેમાંથી આર પાર જોઈ શકાય છે. ધાતુ કે કાચનાં જેવાં તે સખ્ત કે જારડ તરીકે પણ નરમ છે. એક ઇન્ચના ક્ષાપ્તમા પ્રાગ્ જોડલાં પાતળાં પતરાં તેમાંથી પ્રતી શકે છે. અગરખનો રંગ દ્રાઈ દ્રાઈ વખત લીલો, કાળો, શરતો, તથા ખીરીઓ, તથા પીળો અને ઘણીવાર રૂપા જેવો સફેદ સ્વભાવતાં હોય છે. નદી-ઓની રેતીમાં અને ઘણી જગતના પથરોમાં જ સંજ્ઞાકટ દેખાય છે તે અગરખનાં રજકણાં તેમાં હોય છે તેને લીધે જ છે.

પૃથ્વીના બધા દેશોમાં અગરખના પદાર્થો હોતાં નથી. અમેરિકાના પેરુ દેશમાં અને એશિયામાં સૈબીરીયા તથા હિન્દુસ્તાનમાં તેની મોટી આણી છે. હિન્દુસ્તાનમાં મદ્રાસ, મુમ્બઈ, અને બંગાળા ઇલાકામાં કેટલીક જગાએ તે નીકળે છે. મદ્રાસ ઇલાકાના વિજયપટ્ટન જિલ્લામાં એક મોટી આણી છે, ત્યાંનો અગરખ એક રૂપીએ બાર શેર મળે છે. બંગાળા ઇલાકામાં હાંસરી બાગ પ્રાન્તમાં તેની આણી છે. આ આણીમાં ફેલરખાઈ અને અકમકના પથરોની સાથે મળેલો અગરખ નીકળે છે. આ આણીનો લાખો મણ અગરખ દર સાલ કલકત્તે જાય છે, અને ત્યાં તે બી રૂપીએ એક મણ લેખે વેચાય છે. મુમ્બઈ ઇલાકામાં સાવંતવાડી અને તેની આસપાસના બાગોમાં પુષ્કળ અગરખ નીકળે છે. બહાર પ્રાન્તમાં બયા જિલ્લામાં પણ પુષ્કળ નીકળે છે. સમ ચોરસ નવ ઇન્ચથી તે ત્રણ ફુટ સુધીનાં તેના ઠંડકા જડે છે.

ઉપયોગ—અગરખ પારદર્શક અને નરમ છે, તેથી કાચને બદલે જડવામાં તે વપરાય છે. તોપખાનાની પાસેનાં મકાનોમાં અને લોહાનાં કારખાનાં જ્યાં મોટા હથોડના ધાણુ વપરાય છે ત્યાં થતા મોટા અવાજના ધક્કા વાતાવરણ ઉપર જળજી ધાત કરે છે તેથી ત્યાં જડેલા કાચ-ટૂટી જાય છે; તેમ જ કારખાનાંમાં ધડતાં જે ઝીણી કરવો જોડે છે તેથી મણુ કાચ ટૂટી જાય છે. બાપી જગાઓમાં કાચને બદલે અગરખની તાક-તીઓ વાપરવાનું મુગમ મડે છે. કારણ કે તે અવાજના ધક્કાથી તેમ જ

ઝીણી કેરોના વાગવાથી દૂટતી નથી. તેને બહુ ગરમ કરવાથી પણ તે દૂટતી નથી, તેથી બંધીઆર બહુજોમાં બહારથી અન્દર બેઠાના પડદા તેના બનાવે છે. અખરખ બહુ જ મંદ હિણુતા વાહક છે, તેથી તિબ્બેરીઓના પડદામાં તે બહુમાં આવે છે. કેટલાક લોકો ધરની દીવાલો અને છતો ઉપર અખરખ છાંટે છે તેથી ચકચકાટી સારી મालૂમ પડે છે. વળ-નમાં પણ તે બહુ હલકું છે, તેથી બહુનમાં રાખવાનાં અને ટુકલે બાંધવાનાં. કાનસોમાં કાચને બદલે તે વપરાય છે. અખરખને વનસ્પતિયો સાથે મેળાવીને તેત્રી દવાઓ બનાવી દેશી વૈદ્યો ઘણા રોગો પર વાપરે છે.

કેળવણી ખાતાની ખબરો.

પંજિલક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષાની તારીખ.

જાહેર ખબર.

(ઇ. નં. ૨૮૮, તા. ૨૫-૪-૧૯૦૧.)

આથી ખંજર આપવામાં આવે છે, કે સને ૧૯૦૧ ના સપ્ટેમ્બર માસની તા. ૯ મી (સોમવાર) ને રોજ અને તે પછીના દિવસોએ હકકા દરજ્જાની સરકારી નોકરીમાં દાખલ થવા માટેની પરીક્ષા ઉત્તર ભાગમાં નીચે લખેલાં મધ્ય સ્થળોએ લેવામાં આવશે:--

અમદાવાદ.

ભરૂચ.

નહીઆદ.

સુરત.

ગાંધરા.

થાણા.

૨. તા. ૨૦ મી ડિસેમ્બર સને ૧૯૦૦ ના મુખ્ય સરકારી ગઝેટના ૧ લા ભાગને ૨૫૧૭-૨૫૨૦ મે પાને પ્રસિદ્ધ કરેલા સુધારેલા નિયમો મુજબ પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

૩. સને ૧૯૦૧ ના ઓગસ્ટ માસની તા. ૧ લીએ અથવા તે પહેલાં ઉમેદવારોએ પોતાની અરજીઓ વગેરે પોતાના મધ્ય સ્થળના પ્રમુખ સાહેબ તરફ મોકલવી. તે તારીખ પછી કોઈ પણ અરજી લેવામાં આવશે નહિ.

૪. જે ઉમેદવારો થાણા મધ્ય સ્થળે પરીક્ષા આપવાના હોય

* જુઓ માર્ચ ૧૯૦૧ ના શાળા પત્રનાં પૃષ્ઠ ૮૫-૮૩.

તેમણે મુખ્ય સરકારી ગઝેટના ૨ નાં ભાગમાં, મધ્ય ભાગના મહેરબાન એન્ડુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે પ્રગટ કરેલી જાહેર ખબર વાંચવી.

અમદાવાદ,
તા. ૨૫-૪-૧૯૦૧.

A. G. WRIGHT,
આ. એન્ડુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,
ઉત્તર ભાગ.

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક.

સુરત જિલ્લો, સુરત મ્યુ. સ્કૂલ. નં. ૧. શેઠ શિવલાલ શંભુભાઈ ખાંડવાળા ૩. ૧૬-૧૫-૩ એજન નં. ૬. શેઠ અભેચંદ કરતુચંદ વગેરે ૩. ૮) એજન નં. ૧૧. શેઠ બાલુભાઈ બાઈશંકર વગેરે ૩. ૫-૪-૦ માંડવી કન્યા શાળા. શા. ૩૫૪ પ્રાગજી ૩. ૪, મુસ્તર ઘેલાભાઈ માધવભાઈ વગેરે ૩. ૩), શેઠ પેસ્તાનજી નસરવાનજી પાણીની પરખ મેડાવી તથા વાસણ આપ્યાં.

રેવાકાંઠા-પંચમહાલ વિભાગ, પરતાપ નગર, રાજપીપળા સ્ટેટના કુમારશ્રી ગ્રમસિંહજી ૩. ૩) કાલોલ, રા. ત્રિકમલાલ પ્રાણુલાલ ૩. ૩-૮-૦ વજીરીઆ. કાકોર સાહેબ કેસરખાનજી કાલુઆવા ૩. ૪) વહોરા, વાસણવાના કાકોર સાહેબ જોરાવરખાનજી સરદારખાનજી વગેરે ૩. ૯-૧૮-૦

કાઠીઆવાડ વિભાગ, જુનાગઢ સ્ટેટ, જુનાગઢ મહોબત મદ્રેસા, વડોદરાના મે. વિદ્યાધિકારી સાહેબ જગનલાલ કાકોરદાસ મોદી ૩. ૩) એજન લાડકી બીબી કન્યાશાળા, એજન ૩. ૫) વંથળી કન્યાશાળા, ખુદાવિંદ નવાળ સાહેબ ૩. ૨૨-૧-૬ સુત્રાપાડા કન્યા શાળા, એજન ૩. ૪-૮-૦ ચોરવાડ કન્યાશાળા, એજન ૩. ૪-૮-૦ જામકા, શેઠ હાસમભાઈ મહમદ ૩. ૩ અબ્તખ. ખુ. નવાળ સાહેબ ૩. ૩-૧૫-૦ થાણા પીપળી, એજન ૩. ૩-૧૩-૦ ઊના કન્યા શાળા, એજન ૩. ૧૭-૧૪-૩ કેશોદ, મે. જગનાદાસ જેઠા ૩. ૨) જુનાગઢ કન્યાશાળા, ખુ. નવાળ સાહેબ ૩. ૭૫-૧-૧૧ એજન કન્યા. નં. ૨ જો. વડોદરા સ્ટેટના વિદ્યાધિકારી સાહેબ જગનલાલ કાકોરદાસ મોદી ૩. ૨-૬-૦

અમદાવાદ વિભાગ, વિસલપુર, કવિ જસિંગભાઈ ત્રીકમદાસ ૩. ૬) અમદાવાદ મ્યુ. સ્કૂલ નં. ૧૨. ચીનાઈવાળા શેઠ ૩. ૩) એજન નં. ૧૩. શેઠ રણુજીલાલ ગીરધરલાલ મણીવાળા ૩. ૮ તથા શેઠ ગીરધરલાલ કેશવલાલ ૩. ૬) કાળુપુર ઉરડુ સ્કૂલ, એક મદદગર ૩. ૨૦)

શ્રી. જહાંગીરજી હોરમજી ૫-૫૬, ૭૦ દા. રૂલના સેક્રેટરી.
રા. સા. જગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા, બી. એ; જુનાગઢના નાયબ દિવાન.
રા. સા. ગણિલાલ નજુબખી બી. એ. બાવનગર કોલેજના માજી પ્રોફેસર.
રા. સા. ગોવિન્દ બલપંત લધારે, બી. એ.
રા. સા. મોહનલાલ રમુછોડદાસ ઝુવેરી.

મુખ્યમંત્રી જોષ્ટ રૂલ કમિટીના સદ્યસ્યોએ પસન્દ કરેલી અને બીજી
દરખાસ્તો સાથે સરખાવી પછી પોતાના તાબાની રૂલોમાં જેજ કોપી વાપરવી.

મે. ડોક્ટરદોમસ પટેની.	મે. એટન જીજરી.
મે. કેમ્પથર નવરોજી કાખરાજી.	મે. પ્રોફેસર આર.જી. આકસનદામ.
મે. અબ્દુલા મીરજાલી ધરમશી.	મે. કાશીનાથ રમખાક તેલંગ.
મે. ગણેશરામ નીલકુંઠ નાડકરની.	
મે. નવરોજી નસરવાનજી વાડીયા.	સી. આર્ચ. ઈ.
મે. નાનાભાઈ નસરવાનજી સેક્રેટરી રૂલ બોર્ડ.	

સુરત જોષ્ટ રૂલ કમિટીના સદ્યસ્યોએ પસન્દ કરેલી અને સૌમાં શ્રેષ્ઠ
લેખવેલી અને પોતાના તાબાની રૂલોમાં વાપરવાની ધણી પ્રુવી દેખાડેલી.

મે. રવરન્ડ જે. સિમેડી.	મે. બાનુશંકર નારણશંકર.
મે. મંછારામ ધેલાલાલ.	મે. હરિલાલ ટુંગારામ મર.
મે. મૈયદ મોલવી અબ્દુલ કાદર.	મે. નનુમીયા બહુમીયા શેખ.

પ્રોફેસર, પ્રિન્સિપલ અને હેડમાસ્ટરો.

રા. સા. વામનરાવ આળાજી મોદક, બી. એ, માજી હ. ગા. એલિફન્ટનલાલ રૂલ.
આ. આ. જમશેદજી આરદેશર, દલાલ, એમ. એ. એલ. એલ. બી; ગાયક-
વાડ કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર અને ગુજરાત કોલેજના માજી પ્રિન્સિપલ.
શ્રી. ડો. સા. ભાઈ નસરવાનજી વાડીયા, એમ. એ; પ્રિન્સિપલ, સર. જ
જી. પા. એ. ઇન્સ્ટિટ્યુશન, મુમ્બઈ.

આ. આ. જમશેદજી નવરોજી જીનવાળા, એમ. એ, બાવનગર કોલેજ.
શ્રી. એલજી દેરાજી તળાડી, બી. એ; અમદાવાદ હાઇસ્કૂલ.
શ્રી. ફરુજનજી મનચેરજી દસ્તુર, એમ. એ; પ્રોફેસર, પૂના કોલેજ.

આ. સા. ઇલાહીમ મદમદ સાયાની, બી. એ; હેડમાસ્ટર ભરમદાઈ રૂલ.
રા. સા. માધવલાલ હરિલાલ દેસાઈ, પ્રિન્સિપલ. ટ્રેનિંગ કોલેજ અમદાવાદ.

મિ. એ. એસ. જર્વિસ, સુરત મિશન રૂલના પ્રિન્સિપલ.

મિ. વિલિયમ બીટી. બી. એ; સુરત મિશન રૂલના મેનેજર.

રા. સા. નવલરામ લક્ષ્મીરામ, રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના માજી પ્રિન્સિપલ.
શ્રી. બહેરામજી ફરામજી પટેલ બી. એ. માજી હેડમાસ્ટર સુરત હાઇસ્કૂલ.
શ્રી. હોરમજી જહાંગીર પ્રોપ્રાયેટરી રૂલના માલિક.

શ્રી. ફરામજી જમનજી માસ્તર બી. એ. ફાઈ હાઇ રૂલના માલિક.

શ્રી. માણેકજી જેજનજી કુપર ફાઈ હાઇ રૂલના માજી હેડમાસ્ટર.

શ્રી. જરજેરજી ખરશેદજી રોજા, ચન્દનવાડી રૂલના માજી માલિક.

શ્રી. નરવાનજી ખરશેદજી નાનજી, ચન્દનવાડી રૂલના માજી માલિક.

શ્રી. જમશેદજી ખંડુલાસ, બી. એ. ક્યુરેટર ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુકડીપો.

શ્રી. માણેકજી બહેરામજી માસ્તર, જોડબાસ તેજપાલ રૂલના હેડમાસ્ટર.

રા. સા. લક્ષ્મીદાસ, ઈ, હેડમાસ્ટર આલ્ફ્રેડ હાઈ રૂલ બૂબ,

૧૬૮

દસ્કત શિક્ષક ડ્રોપી બુકો

રા. રા. એમ. એમ. જલસારી બી.એ. માછ હેડમાસ્ટર, ગોધરા એ. વ. સ્કૂલ.
રા. રા. ચેતીલાલ મોહનલાલ, હેડમાસ્ટર, ઓગ્લોવર્નાક્યુલર સ્કૂલ, ભાવનગર.
રા. રા. માણિકલાલ અમૃતલાલ દવે, બોબન ખાનુમદાસ દબીબભાઈ સ્કૂલ.
શેઠ. રેસ્તમજી મહેરવાનજી માસ્ટર, હેડમાસ્ટર, દુરામજી પટેલ સ્કૂલ.

સુખ્યર્થની ગુજરાતી સ્કૂલના હેડમાસ્ટરો.

મે. શુભાખદાસ સુન્દરદાસ ચોકશી, શેઠ. રૂકીરજી સોરાળજી ગદોધના.
મે. પ્રાણજીવનદાસ કદાનદાસ. મે. માણિકલાલ ધીરજીરામ અધ્યારુ.
મે. હરકિષનદાસ ધિજલાલ. મે. આભારામ જોડિપનદાસ.
મે. શિવશંકર કૃષ્ણાજી બટ્ટ. મે. મોહનલાલ પ્રસાદરાય.
શેઠ. મહેરવાનજી સોરાળજી દલાલ. મે. પ્રજલાલ પાનાચન્દા.

સુખ્યર્થ અને ગુજરાતના જાહેર છાપાના મતો:—રાસ્ટ ગો-
સ્તાર, ગુખ્યર્થ સમાચાર, જામે જમશેદ, અખબારે સેદાગર, ક્રેસરેહિન્દ.
ગુજરાતી, જનદાં પરસ્ત; રિપન રિપોર્ટર, ઇન્ડીયન સ્પેક્ટેટર, ગુજરાત મિત્ર,
પ્રજામિત્ર, સૂર્યપ્રકાશ, સુરત અખબાર, દેશીગિત્ર, ભદ્ર્ય સમાચાર, હિતેન્દ્રુ.

દસ્કત શિક્ષક ડ્રોપી બુકો નીચલી સરતોથી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશાવરથી માલ મંગાવનારા માસ્ટરો તથા વ્યા-
પારીઓ જોઓ, જોછામાં જોછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે
તેઓને સેંકડે ૩૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલવે
નો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી જોછી ૨૫ નકલ સુધી મંગાવનારને સેંકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કા-
ઉન્ટ મળશે, પણ રેલવે પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને તાપે.

૩ માલ મોકલાવ્યા પછી તે સ્તામાં જતાં કોઈ રીત ખરાબ થાય
તથા તે માલને ગુસ્તાન પૂજે તેના જોખમદાર માલ મંગાવનાર છે.

નમુના

આદરજી કાવસજી માસ્ટરની

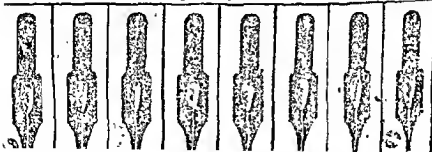

દસ્કત શિક્ષક ડ્રોપી બુકોની

સ્ટીલ પેનોના

૬૬

૬૬

૪. જ્યાં રેલવે ન હોય ત્યાં ગાલ કચે રહેને અને જ્યાં મોઢલાવવે તેનો પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલવે સ્ટેશનથી આગળ માલ લઈ જવાનો ખર્ચ માલ મંગાવનારને શિર સમજવો.

૫. હુડી મોઢલાવનારે બરાબર ઠેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડના સર્વ માસ્તરોને તથા બુકસેલરોને વિનંતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દરેક શિક્ષક કોપીબુકોના સાથે અમેએ ખીજી કોઈ પણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેક્ટે ૧ એક ટકાના કમીશનથી મોઢલી આપવાની જોઈએ કરી છે. એક વખત કામ પાડી જોવાથી ખાતરી થશે, પેકિંગમાં જોહો ખર્ચ યાવ તેમ કરીશું. જેઓની મરજી હોય તેઓએ નીચલે સરનામે લખવું.

નોટપેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

દરેક શિક્ષક કોપીબુકોના જ દરેક બાગના બુકા બુકા કદના આક્ષરોને જ બંધબેસતી સ્ટીલપેને બારા ઇન્ચ-૬ થી મોટા ખર્ચે બનાવી મંગાવી છે. એસ્ટીલ પેનો ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ, અને ફારસી લખવાને માલૂમ સગવડ ભરેલી છે. દરેક બોક્સમાં ૬૦-૬ કિમ્મત રૂ. ૦૫ જોહોમાં જોહો ૮ બોક્સ મંગાવનારને ૧૧ ટકા કમીશન મળશે. ને ૨૫ થી તેથી વધુ બોક્સ લેનારને ૧૨૫ ટકા મળશે. વધુ પેગેબલ થા ૧ થી ૬ બોક્સ મંગાવનારને ખર્ચના ૩૦% વધારે લાગશે. ભૂલી જતા નહિ. અને પૈસા પહેલા મોઢલાવથી ૧ થી ૬ બોક્સના ખર્ચના જે આના લાગશે.

આદરુજી કાવસજી માસ્તર, દરેક શિક્ષક કોપીબુકો તથા સ્ટીલપેનોના પ્રગટ કર્તા. અને કમિશન એજન્ટ. ઘોળીતળાવ મુમ્બઈ.

હિન્દની સ્કૂલોને માટે મંજૂર કરેલાં મેકમિલન

કંપનીનાં ઉપયોગી પુસ્તકો.

૧. નવા ઓરીએન્ટલ રીડર્સ. રચનાર. ડબલ્યુ. બેલ. એ. ઈ. લાહોર. ઇંગ્રેજી પ્રથમ પોથી. ૦-૪-૦ પ્રથમ રીડર. ૦-૫-૦, ૨ જો રીડર. ૦-૬-૦, ૩ જો રીડર. ૦-૮-૦, ૪ થો રીડર ૦-૧૦-૦, ૫ મો રીડર. ૦-૧૦-૦, ૬ જો રીડર ૦-૧૨-૦, ૭ મો રીડર ૧-૦-૦, રંગ પૂરેલા ૩૨ નકશાનો આટલાસ કાગળના પુલનો ૦-૧૨-૦, છોટના પુલનો ૧-૦-૦, ગણિત. (કર્તા બર્નાર્ડ સ્મિથ તથા હડસન). ૨-૦-૦

૨. જી. સી. નેસ્પીટ્ઝ એમ એ. તું બનાવેલું ઇંગ્રેજી ભાષાનું વ્યાકરણ. બુક ૧ લી ૦-૫-૦, બુક ૨ જી ૦-૮-૦, બુક ૩ જી ૧-૦-૦, બુક ૪ થી ૨-૮-૦, ત્રીજી તથા ચોથી બુકના ખુલાસા દરેકના ૦-૧૨-૦.

૩. નીચેની ચોપડી મે. ડિ. સાહેબે પ્રા. યાજ્ઞાઓ માટે મંજૂર કરી છે. હિન્દનો દેશ જન. (કર્તા-સર ડબલ્યુ લી વારનર કે. સી એમ. આઈ કિ. ૦-૮-૦. આ બુક કોઈપણ બુક સેલરને ત્યાંથી મળશે, અને મેકમિલનની બુક ડેપોમાંથી પણ મળશે-ઠેકાણું. નં. ૧૨ એન્ડ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

પાતાળી મેજેસ્ટ્રેટ શીખવા બહાનાર માટે વ્યાકરણના નિયમો વાળું હિન્દનું પુસ્તક. ધિ દીઅર, આદ. ૨ જી શાળા માસ્તરો માટે ઈ. રૂ. ૧) ખીજી માટે રૂ. ૧. ૧) પેરેન્સ ખર્ચે બેઠે કર્તા મગનલાલ હાકોરદાશ આડતીઆ. કલાકં મે. એ. ઈ. સા. ઓરીસ. અમદાવાદ.

પોતાનાં છેકરોને બંનેવાંને અને નિયમિત કરવાં હોય તે
નિશાળોમાં ચલાવવા માટે સરકારે મંજૂર કરેલું સચિત્ર કવા-
ચતંતું પુસ્તક વાંચો. આ પુસ્તક સ્કૂલ લાયબ્રેરી તથા ઇનામને માટે
મંજૂર થયું છે. આથી દરેક નિશાળમાં એક સરખી રીતે કવાચત ચાલશે. બેસા-
બેસ સમજવા સાફ લખાણની સામેજ ચિત્ર આપેલાં છે. કાગત ૩૦-૮-૦ પોસ્ટ
૪૦-૦-૬ વે. પે. ખર્ચ લેનારને શિર. કમિશન સામગ્રી લેનારને સંકડે ૨૦ ટકા.
લલ્લુભાઈ છોટાલાલ પટવા. હેડ માસ્ટર નં. ૧૨ અમદાવાદ મ્યુ.
સ્કુલ. ડૉ. અમદાવાદ તળીયાની પોળમાં મહાદેવ આગળ.

સારાં અને સસ્તાં પુસ્તકો.

આર્યાચરિત્રાવલી—કાન્તા, કૃષ્ણા, ચંદા, પંડ્યા, મીરાં, તારાં, સુંદ-
રેખા, સરદારખાંઈ, વગેરે. ૪૯ ચરી—સતીઓનાં અદ્ભુત ચરિત્રો ૩. ૧૧
ચોરાશી આસન—યોગનાં ૯૭ સુંદર ચિત્રોનો સમગ્રસંકલિત ગ્રંથ. ૩. ૧૧
છાંદમકાવ્ય—વડોદરા સુરત, મુંબઈ, ઈલાહિ સ્થળે ગવાતાં રસીકે
અરણા, હેડ, પદ, ઇ. ૩. ૧૧ કહાનકાવ્ય—ભક્તિ, નીતિ, 'મન, વ્યવ-
હાર, કળેરું, હુલક, ઇ. વિષયપર. ઇંગ્લી કવિતાઓ. ૩ ૧૧

અધ્યાત્મભજનમાળા—કળીર નજીર, ગોરખ, તુલસી, ઇ. ૧૧૬
ભક્તોઓ રચેલાં છસો બજનો. ૩. ૧૧ સાહિત્યમંથર—કવિ, ગંગ, ગિરધર,
ગ્વાલ, ઇ. ૧૪૪ કવિશ્વરકૃત નવરસયુક્ત હિંદી કાવ્યોનો મોટો સંમલ. ૩. ૨૧

શ્રીરામગીતાભાષાનુવાદ—કર્તા શ્રીહરિકૃપરશાઈના ચિત્રચરિત્ર
તથા પદ-પદ્ય-ભાવાર્થ સાથે પાકું રેશમી પુટું છે. ૩. ૧

અનુલંબમકાશ—અસાર સંસારનું વિવેચન; ગદ્ય-પદ્યમાં. ૩. ૦૧

પરાશરસંહિતા—સ્ત્રીપુરુષનાં પ્રત્યયરણ, અગમ્યાગમન અને આત્મ-
સ્વભક્ષણાદિ મર્વ પાપોની શુદ્ધિ, સતક, ધાતક, પ્રેતક વિધવાવિવાહ, ઇ. ના
વિવેચન સાથે. ૩. ૧૧ અધ્યાત્મમકાશ—તત્ત્વમસિતું વર્ણન; ન્યાય,
સાંખ્ય, ગિમાંસા-ઈ. ના સ્ફુરત સાથે. ૩. ૦૧ પરમપદ્મોદ્ધાનની—યોગ

શાસ્ત્રની પ્રક્રિયા તથા કર્તા મહાત્માના ચિત્ર-ચરિત્ર ઇ. સાથે. ૩. ૧૧

સતોપશતક—વિવેચન તથા ચિત્ર ચરિત્ર ઇ. સાથે. ૩. ૦૧

વશકરણ વિદ્યા—ખાસ સ્ત્રીઓને 'ગાટે. ૩.)

વાસવદત્તા—પ્રેમની વાર્તા. ૩.) માંડેલા નાટક. ૩. ૦૧

ઈલાહિ ગ્રંથો વગેરે નીચે લખેલે સ્થળેથી મળશે.

કહાનકાવ્ય ધર્મસિંહ. કાંબેલ, કાગળાદેવી પોસ્ટ—મુંબઈ.

ખલુ ખલેક શાહી—લાલ કે કાળીશાહી. દશ ગેર. દરેક ૩. ૧)નાં ૮
પરીકાંથી ગવરી ભેટ. ખર્ચ વંધુ નમુનો જે પેસે. એજન્ટ નેઈએ છે. ૨૨૨
રોમ્બને દેશી અંગરજતીના કર્તા. માણેકચંદ અમરશી. વડવાણ.

સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ, આટલિ તેરતી કિમ્મત ૪ આના
મુખ્ય ઇલાકાના કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબ બહાદુરના ઇ. ને.
૪૪૫૦ તા. ૯-૧૧-૯૪ના દરમિયાન મુખ્ય સાળામાં વાપરવાને હરકત
નથી. સરકારે મંજૂર કરેલ 'મુજરાતી બાળબાલકો' આટલિ
ખાંચર્મી કિમ્મત ૪ આના પોસ્ટેજ બેનું માફ. કમિશન ૫-૧૦-૧૫-૨૦
નંગથી ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. વેસ્તુપેએબલ ખર્ચ મંગાવનારો શિર છે.

શ્રુત્યના.

આ પત્ર સમ્બન્ધી સર્વે લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું. નોટ્સ હામળ લેવામાં નહિ આવે. સહી ચગરનાં લખાણ ઉપર ખાન આપશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું. લખાણ મોકલે અક્ષરે હામળની એક જ બાબુએ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવાં અથવા નાપસંદ પડેલું લખાણ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનાર પોતાને ખર્ચે બંગાળી લેવું.

શાળા ખાતાના ઉચ્ચુટી અને એસિસ્ટન્ટ ઉચ્ચુટી સાહેબોને તથા મહેતાજીઓને કેળવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સમ્બન્ધી હુકીકત સ્કૂલ ખોડો તથા દેશી રાજ્યેના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમ જ ખાનગી જાહેર ખબરો જે માસમાં છાપાવી હોય તેના આગસા મહિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહેાંચવી જોઈએ. જેન્ડગિસો જે માસના અંક સાથે વહેંચવાં હોય- તેના આગસા મહિનાની પચીસમી તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

મની ઝોર્ડર મોકલનારે રૂપન કપર પોતાનું નામ, રોકાણ, અને શી બાબતના પૈસા છે તે મોકલે અક્ષરે લખવું. તે વિના જૂઠા થવાનો સંજ્ઞાવ છે. પોસ્ટની ટિકટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધો આનો વખારે મોકલવો; પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અઘાઉથી જ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે. પોસ્ટેજ માફ. હુક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અડી આના. પદરના ખર્ચે જે નારે દશ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળાં સિદ્ધાંત તથા વિદ્યાર્થીઓને ટાપલ ખર્ચ સાથે ૦-૧૨-૦

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા ભેરાની ખુશી હોય તો તેમ રૂપલ લખવું. વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગત્ય વંચેરે કપર વિચાર કરી દર છાપેલે પાને રૂ. ૧ થી રૂ. ૨ સુધી આપદામાં આવશે. ચર્ચા પત્રનો એમાં સમાસ થશે નહિ.

જાહેર ખબરો છાપવાના બાવ.

ર.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાલું અને તે પછીના અગીઆર મહિના સગી પા ગેજો ચાલું પડશે. બાર મહિનાથી ઝોહી મુદત દરો તો પહેલે મહિને પૂરો ચાલું અને પછીને દરેક મહિને અર્ધો ચાલું ભેગારી.
૧.....	૩.	
૨.....	૮	
૩.....	૧૫	
જો ઉપરનાનો બાવ કપર પ્રમાણે જ.		
બાર માસ સગી સાગસાગટ દરો		

હેન્ડલિસો વહેંચવાના દર.

પા તોજા સુધીના રૂ. ૮-૦-૦, અર્ધો તોજા સુધીના રૂ. ૧-૦-૦, અને એક તોજા સુધીના રૂ. ૧૨-૦-૦ તે ઉપરનાને મારે દમને લખવું.

The Gujarati School-Printer.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

જૂન ૧૯૦૧.

અનુક્રમણિકા.

વિષય	પૃષ્ઠ.
માસ—અનંતિન ભારત ધર્મ મહા પરિષદ.	૧૬૧
પ્રો હુમાનુના પ્રયોગો.	૧૬૬
મૂગપની શાળાઓ—બર્લિનની સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ સ્કૂલ.	૧૬૭
પરચૂરણ સૂચનાઓ... ..	૧૭૨
મહારાણીની પાર્તીઓ	૧૭૬
અર્કવર્ની મહારાજા ૭ મા એડવર્ડ... ..	૧૭૬
પ્રાણી વર્ણન—જળ મિલાડી.	૧૮૨
અનિજ પદાર્થો—એટ.	૧૮૪
કેળવણી ખાતાની ખમરો—પૂરોપીચન મૂલોમાં આપવાની સરકારી સ્કોલિ ૧૮૬	
દાર્દ	૧૮૭
મિડલ	૧૮૮
અમદાવાદ ઇન્ડિસ્ટ્રીસાઇડ ઇન્ડમાંથી આપવાની...	૧૮૯
કાઝી ચંદાશુદ્ધિન	૧૯૦
પરચૂરણ બહેન ખખરો.	૧૯૧

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

ચુનાઈરક પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

જુન.

જાહેર સ્વરો.

વાંચો.

વાંચો.

વાંચો.

સેકડો નંદી પશુ દળરો નક્કો ખપી ગઈ છે.

ધી સેકડ ઇંગ્લિશ ટીચર ભાગ પેહલો તથા ખીજો.

એથી ઇમેજ બીલકુલ નહીં જાણનારા તેમજ થોડું શીખેલા પોતાની મેળે વગર માસ્તરે આ બે પુસ્તકની મદદથી ઇમેજમાં જલદી છટાથી વાત કરતાં તેમજ લખતાં વાચતાં શીખી શકે છે. જેથી ઇમેજ શીખવાની ઉમેદ રાખનારને આ બે ભાગ ખરીદવાની ખાસ બલામથક કરવામાં આવે છે. આજ સુધી એવી સ્થિતિ ને સરસ રમનાની બીજી કોઈ મોપડી બાહેર પડી જ નથી, જેથી એની દબની તારીફ થાય છે. અને ત્રણ આગ્રતિની દબરો નક્કો ખપી ગઈ છે. એજ એના ઉપયોગીપણાની મોટી સાબિતી છે. જેની ખાતરી વાચાથી થશે.

ઈ. દરેક ભાગનો રૂ. ૧૧) પો. દરેકના રૂ. ૦-૨-૦

મોટો ઉદાવ.

મોટો ઉદાવ.

એ કમ્પ્લેટ ઇન્ડીસિટર રાઇટર.

ઇમેજમાં સેકડો જાતના કાગળો, ચીઝીઓ, અરજીઓ, તારો, ખેતાઓ, ડીમીઓ, વેપારી દુકા અક્ષરો વગેરે જલદી લખતાં શીખવાની ચૂજસાતી તરજુમા તથા સમજથુ સાચની મોપડી. જેવી અગાઉ કદી બાહેર પડી જ નથી. જેથી એને માટે ધણા સારા મતો મળેલા છે. અને મોટો ઉદાવ થઈ ગયો છે. ઈ. રૂ. ૧૧) પો. ૦-૨-૦

આ ત્રણે પુસ્તક સાંનટાં મંગાવનારને પોસ્ટેજ તથા વી. પી. રૂબામાફ દેશવરથી મંગાવનારે એના કર્તા-નવરોજી દેસાભાઈ કાશીનાથને નં. ૭૧ એમ. પી. મોદી બે. કોટ મુંબઈ લખવું.

સદ્ગુણી હેમંત કુમારી.

(સંસાર સુધારાની સુખોદક અને મનોવેદક વારતા.)

પ્રો. કુવ એમ. એ. એચ. એલ. બી, પ્રો. દવે એમ. એ. એલ. એમ. બી, દિવાન રા. સા. દોલતરામ કૃપારામ, વગેરે મુખસિદ્ધ સાક્ષરોએ અતિ હિતમ અભિપ્રાય આપ્યા છે. ખા. બા. નાનાઈઆણી બી. એ. લખે છે કે 'હીએને માટે આ અમૃતનો ખાલો છે.'

મૂલ્ય બાર આના. વી. પી. પોસ્ટેજ ત્રણ આના.

દિરાલાલ વિદ્યારામ રાવળ,

હુણવાડા-રેવાક ઠા.

અંકગણિતની સમજૂતી. કિંમત રૂ. ૦૧ પોસ્ટેજ સાથે. પાંચે, દશ; રૂ. ૧૦. પંદર; વીસ; વીસ; અને પચીસે, પચીસ; ટકા કમિશન. વેદ્યુ પેએબલ અર્થ મેનારને સિર. ખુશાલદાસ ગોઠળદાસ. મુખ્ય બેંક. અમદાવાદ.

લેખનકળા કોપીબુકો.

રા. સા. હરિલાલ મનસુખરામ, બારીબા રોટના કારખારી.
 રા. બા. જગંજીવનદાસ ખુશાલદાસ માણ ડેપુટી કમેક્ટર તથા સેક્શન
 નબ અને સુરત મ્યુનિસિપેલ સ્કૂલ કમિટિના પ્રમુખ.
 રા. સા. મનસુખરામ સુપ્રેસામ, ત્રિપાઠી, જૂનાગઢ રોટના એજન્ટ.
 રા. સા. રજીસ્ટ્રારબાઈ હરપરામ, કચ્છના નાયબ દિવાન.
 મહંમ રા. બા. બોજાનાથ સારાબાઈ.
 રા. રા. હવિ હસપતરામ રાણાબાઈ, રાી. બાઈ, ઈ.
 બા. સા. બમનજી એદલજી મોદી, એમ, એ; ડેપુટી કમેક્ટર અને
 સ્કૂલ કમિટિના ચેરમેન, બરમ.
 રા. રા. ઠાળાબાઈ લક્ષ્મીબાઈ વઢીલ, સુરત સ્કૂલ બોર્ડના પ્રમુખ.
 રોડ કેમ્પસર એદલજી મોદી, બી. એ, સુરત સ્કૂલ બોર્ડના મેમ્બર.
 મહંમ રા. રા. હવિનમંદરાંકર લાલચંકર, ગોંતેના ધર્મખાતાના માણ સેક્રેટરી
 ફેજવાણી ખાતાના હાલના તથા માણ ઇન્સ્પેક્ટરો.

રા. બા. મોતીરામ રાજરામ, માણ ડે. એ, ઇ, સુરત.
 રા. સા. ગણપતરામ ગૌરીસંકર શાસ્ત્રી, ડે. એ. ઈ. અમદાવાદ
 રા. સા. સિવરામ સદાશિવ નાઠકરની, બી. એ; ડે. એ. ઇ. રાનાગિરિ,
 રા. સા. વ્રજરાય સન્તોકરાય દેસાઈ, બી. એ; માણ, ડે. એ. ઇ. મુમ્બઈ
 રા. સા. કૃષ્ણલાલ ગોવિન્દલાલ ગહેતા, ડે. એ. ઈ; આસાવાદ પ્રાન્ત, કાઠિયાવાડ.
 રા. સા. હરિવલ્લભ મૂળજી વિલ્લભ, માણ, ડે. એ. ઇ; દાસાર પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.
 રા. સા. ગણપતરામ અનુપરામ ત્રિવેદી, ડે. એ, ઇ; સેરક પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ
 બા. સા. કરમચાલી રવીમચાલી નાનજીબાની, બી. એ; ડે. એ. ઇ, એમ.
 રા. સા. આર. એસ. તાંડી, બી એ; ડે. એ. ઇ, મરાઠી સ્કૂલ, મુમ્બઈ.
 રા. સા. મનસુખલાલ મુગટલાલ મુનશી, બી. એ. એલ. એસ. બી.
 હાઈ કોર્ટના સોલિસિટર, મુમ્બઈ.

જો. ગોઠજીદાસ કદાનદાસ પારેખ, બી. એ. એલ. એલ. બી.
 રોડ, જહાંગીરજી હોરમજી પન્થડી, જી. ડા. સ્કૂલના સેક્રેટરી.
 રા. સા. હગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા, બી. એ; જૂનાગઢના નાયબ દિવાન.
 રા. સા. મણિલાલ નજીબાઈ બી. એ. બાવનગર કોલેજના માણ પ્રોફેસર
 રા. સા. ગોવિન્દ બલનન્ત બધારે, બી. એ.
 રા. સા. મોદનલાલ રજીસ્ટ્રારદાસ જવેરી.

મુમ્બઈની જોઈન્ટ સ્કૂલ કમિટિના સદસ્યોએ પસન્દ કરેલી અને બીજી
 કોમીટી સાથે સરખાવતા પછી પોતાના તાબાની સ્કૂલોમાં એજ કોપી વાપરશે.

એ. ડોક્ટરટોમસ પ્લેની.	એ. મેટન જીયરી.
એ. કેમ્પસર નવરાજજી કાજરાજી.	એ. પ્રોફેસર આર. જી. આદમનદામ
એ. અબદુલા મીરચાલી ધરમદી.	એ. કાઠીનાથ મુમ્બઈ તેલંગ.
એ. મણેશરામ નીલકંઠ નાઠકરની.	
એ. નવરાજજી નસરવાનજી વાઢીયા. રાી. બાઈ. ઈ.	
એ. ન્હાનાબાઈ નસરવાનજી સેક્રેટરી સ્કૂલ બોર્ડ.	

ગુજરાત શાલા પત્ર.

પુસ્તક ૪૦ મું. જૂન ૧૯૦૧. અંક ૬ ઠા.

માસ.

ગયાં એકમી હમે મુરતમાં મળેલા મુસલમાનોની કેળવણીના કોન્ફ-
રન્સની હકીકત આપી હતી. એ કોમને માટે સાધારણ રીતે એવી ફર્યાદ
'યાદ છે, કે તેઓ ધર્મની કેળવણી ઉપર જેટલું ધ્યાન આપે છે તેટલું
વ્યવહારી કેળવણી ઉપર આપતા નથી. હિન્દુ જીવાનીઆઓના સમ્બન્ધમાં
તેથી ઉલટી જ ફર્યાદ સાંભળવામાં આવે છે. તેઓ સરકારી શાળાઓની
કેળવણી ધ્યાન આપીને સે છે, પરન્તુ તેમની ધર્મની કેળવણી ઉપર ધ્યાન
કરીને ખિલકૂલ ધ્યાન આપાતું નથી. આ સ્થિતિમાં સુધારો કરવાને કેટ-
લાક હિન્દુ ગૃહસ્થો અને વિદ્વાનોએ વિચાર કરવા માંડ્યો છે, અને એ
વિષય ગઈ તા. ૫ મી એપ્રિલ અને તે પછીના દિવસોએ અમદાવાદમાં
મળેલી સનાતન ભારત ધર્મ મહા પરિષદમાં હાથમાં લેવામાં આવ્યો હતો.
પરિષદને આ વર્ષે અમદાવાદ ખોલાવવાને મર્હુમ રા. રા. માધુભાઈ
રણછોડભાઈ અને જીજ્ઞ ગૃહસ્થોએ ઇમ લીધો હતો, પરન્તુ પરિષદ
મળવાને આગસે જ દિવસે રા. માધુભાઈનો ફેલાસ વાસ થવાથી સભાને
ધણો ખેદ થયો હતો. પરિષદમાં મુખ્યઈથી અને ગુજરાત તથા દક્ષિણનાં
ધણાં ગામોથી પ્રતિનિધિઓ આવ્યા હતા, અને પ્રમુખ પદ સ્વામી શ્રી માધ-
વલીયે લીધું હતું. પરિષદે ધર્મ અને નીતિનું શિક્ષણ આપવાને, વેદ
વિદ્યાના વધારા માટે એક મોટી વિદ્યા ખીઠ સ્થાપવાને, હિન્દુ પંચાંગ
સુધારવાને, આર્ય વૈદ્યકની અભિવૃદ્ધિ કરવાને, દેવસ્થાન ધર્માદાની મિલ-
કતની વધારે સારી વ્યવસ્થા કરવાને, અનાયાત્રમ સ્થાપવાને, હિન્દુ
હોકરને જીજ્ઞ ધર્મમાં જતા અટકાવવાને, મદ્ય પાનનો નિગેધ કરવાને,

ગોરક્ષણ કરવાને, અને સંભળ્યું કર્તા આદિનો આભાર માનવાને હરાવે ક્યાં હતા. આ પૈકી પહેલા ત્યાર જ હરાવેને કેળવણી સાથે સમ્બંધ હોવાથી માત્ર તેમના વિષે હમે થોડું વિવેચન કરીશું. ધર્મ અને નીતિનું શિક્ષણ આપવાનો હરાવ અહીં અગત્યનો છે. હાલ શાળાઓમાં નીતિનું શિક્ષણ નથી આપતું એમ કહેવું કેવળ ખોટું છે. સરકારી શાળાઓની વાંચન ચોપડીઓમાં નીતિના પુષ્કળ પાઠ છે, અને જો પુસ્તકથી જ નીતિ શીખાતી હોય તો તે શિખવવામાં કાંઈ જ કસર રહેતી નથી એમ કહેવું જોઈએ. પરંતુ નીતિના શિક્ષણમાં પુસ્તકો અને મહેનો બોધ થાય જ થોડું કામ * કરે છે. તે માટે મુખ્યત્વે કરીને મા બાપ અને ગુરુઓનું વર્તન શ્રેષ્ઠ પ્રકારનું હોવું જોઈએ કે છોકરાં તેમનું અનુકરણ કરે. વળી જ્ઞાનપણથી તેમને સારી રીતે ચાલવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. ટેવથી સઘળું કામ સરળ

* બ્રહ્મ દેશના ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબ પોતાના ગઈ સાલના રિપોર્ટમાં લખે છે તે ખરું છે કે—“ચોપડીઓની મારફત જેટલું નીતિનું શિક્ષણ આપી શકાય તેટલું ઉત્તમ પ્રકારે અપાય છે. નીતિ, સંસાર, અને સંભળ્યું એ ત્રણ તરફની દૃષ્ટિએ જોતાં આપણી ચોપડીઓ ઘણી સારી છે. પણ મુખ્ય આધાર શિક્ષકોની વર્તણૂક ઉપર છે. સારા ટ્રેન થયેલા શિક્ષકો નીમો, તેમને યોગ્ય પગાર અને ભવિષ્યની ચંદતીની આશા આપી સન્તોષી બનાવો, પેનસનની આશાથી ધડપણની ચિન્તામાંથી તેમને મુક્ત કરો, એટલે સામાન્ય દેખરેખથી જીગતી પ્રજાની નીતિને માટે શિક્ષકો જેટલું કરી શકશે તેટલું આજ સુધી પ્રસિદ્ધ થયેલી અને હવે પછી પ્રસિદ્ધ થવાની સુઘળી નીતિની ચોપડીઓ એકડી મળીને પણ કરી શકવાની નથી.” બંગાળના ડિરેક્ટર સાહેબ પણ તેવું જ લખે છે. તે કહે છે કે—“ઘણા આધાર શિક્ષકો ઉપર છે. જોઈએ તેવો શિક્ષક મળ્યો એટલે આખી નિશાળની નીતિ જાચી થયા વિના રહેતી નથી. મા બાપની અસર પણ થોડી અગત્યની નથી. ઘર એ સંસારનું મધ્ય બિંદુ છે, અને જ્યાં મા બાપો પોતાની દ્રશ્યમાં ચૂકે છે ત્યાં છોકરાં માટે કાંઈ ધર્મ શકવું નથી.”

થાય છે, અને ન્હાનપણથી સારી રેવો પડી હશે તો અજાણે પણ બાળકો સારું કામ કરશે અને અનીતિ અટકશે. છતાં ધર્મના શિક્ષણ વિના નીતિનું શિક્ષણ પાંગળું રહે છે, અને કોઈ મ્હોટી લાલચ આગળ ધર્મની ખ્દીક વિના એકલી નીતિ ટકી શકતી નથી, એમ કેટલાક લોકો કહે છે તે છેક વજન વિનાનું નથી. પરંતુ આ દેશમાં એટલા ધર્મો અને પંથો છે કે તેમનું શિક્ષણ સરકારી શાળાઓમાં થી રીતે આપી શકાય તે હમે સમજી શકતા નથી. હમને લાગે છે કે ધર્મનું શિક્ષણ આપવાને દરેક ધર્મના લોકોએ જુદી શાળાઓ સ્થાપવી જોઈએ, અને ત્યાં તે બાળકનું શિક્ષણ અપાનું જોઈએ. અથવા ધર્મનું અને વ્યવહારી શિક્ષણ સાથે અપાય એવી પંથ વાર જુદી શાળાઓ સ્થપાશે તો આ કામ બનશે. ખ્રિસ્તી આદિ લોકો એ રીતની તાત્કાલીન કરે છે, અને હિન્દુ ધર્મના આચાર્યો અને મા બાપો જો આ વાત બરાબર ધ્યાન ઉપર લેશે તો તેમાં બહુ મુશ્કેલી આવશે નહિ. ધણું કરીને હિન્દુ ધર્મના શિક્ષણના સમ્બંધમાં હાલમાં મા બાપો અને આચાર્યોનું ઔદાસિન્ય ધણું જોવામાં આવે છે. કેટલીક વખત લોકોને આપણે એમ કહેતાં સાંભળીએ છીએ કે આ જમાનાની પાશ્વિભાત્ય કેળવણીથી છોકરા અધર્મી અને નાસ્તિક બને છે. હાલના લોકો ધર્મ વિશે છૂટથી વિચાર કરે છે એ વાત ખરી છે, પરંતુ તેથી તેઓ નાસ્તિક થયા છે એ અભિપ્રાય સાથે હમે એક મત યર્ધ શકતા નથી. જમાનો આગળ વધ્યો જાય છે, આ દેશ બીજા દેશોની સાથે સમ્બંધમાં આવ્યો છે, વ્યાપાર વૃદ્ધિ વગેરે કરવાની જરૂર છે, એટલે આ જમાનાને અનુકુળ ન આવે એવા કેટલાક જૂના રિવાજ બદલવાના પ્રયત્નને અધર્મ કહેવો એ વાજબી નથી. હમને લાગે છે કે આપણા આચાર્યો જમાનાને ઓળખશે તો જ તેઓ લોકોને પોતાના ધર્મમાં રાખી શકશે અને દેશને પણ સાબ કરી શકશે. આગળ આરાદ સ્મૃતિઓ યર્ધ છે, અને વીસમી સદીને માટે ઓગણીસમી સ્મૃતિ લખાય તો તેમાં કંઈ હરકત જેવું નથી.

બીજો ઠરાવ વેદ વિદ્યા આદિ પુરાતન વિદ્યાઓ શિખવવા માટે

એક મોટી વિદ્યા પીઠ એટલે યુનિવર્સિટી સ્થાપવી એવો હતો. એ ઠરાવના સમ્બન્ધમાં એક વિદ્વાન પંથિને જણાવ્યું હતું કે ચાર વેદ, વેદાંગો, સ્મૃતિઓ, પુરાણો, આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ, શિષ્ય વિદ્યા, આદિ ધણી પ્રાચીન વિદ્યાઓ આ વિદ્યા પીઠમાં શિખવી શકાય તેમ છે. પ્રાચીન વિદ્યાઓનો લોપ ન થતાં તેમનું શિક્ષણ કાયમ રહે એમ હમે ઇચ્છીએ છીએ, છતાં તે સંસ્કૃત ભાષામાં હોવાથી ધણા લોકોના ઉપયોગમાં આવી શકે તેમ નથી. કેટલીક વિદ્યાઓ હાલના શાસ્ત્રીય જમાનાને અનુકુળ પડે તેવી પણ નથી. દાખલા તરીકે બાણ્ય મારવાની વિદ્યા હાલની યન્ત્ર મુક્ત તોપો અને બંદુકો આગળ એક મુહૂર્ત પણ ટકી શકે તેમ નથી. પ્રાચીન વિદ્યાઓ પૈકી જેટલી હજી પણ ઉપયોગમાં આવે તેમ હોય તેમનાં હાલની ભાષાઓમાં ભાષાન્તર થશે તો થોડી મહેનતે લોકો તેમનો સાબ લઈ શકશે. છતાં જૂની વિદ્યાઓનો લોપ ન થવા માટે એક વિદ્યા પીઠ સ્થાપી તેમાં કેટલાક બ્રાહ્મણો મૂળ સંસ્કૃતમાં તે શીખશે, અને તે રીતે તેમનું જ્ઞાન કાયમ રાખશે તો તેમાં કાંઈ જ ખોટું નથી, અને તે કામ માટે હિન્દુ ગૃહસ્થો પૂરતા પૈસા આપશે તો હમે ખુશી રહીશું. પરંતુ દેશની મોટા ભાગની વસ્તીને તો આ જમાનાને અનુકુળ આવે એવું જ શિક્ષણ આપવું જોઈએ. જ્યારે હિન્દુ દેશ બીજા દેશો કરતાં વધારે સુધરેલો હતો, જ્યારે તેને બીજા દેશો ઉપર આધાર રાખવાની જરૂર પડતી નહોતી, ત્યારે જે પ્રકારનું શિક્ષણ આપતા તે નમતું હતું. હવે જમાનો બદલાયો છે, યુરોપ અને અમેરિકાની સાથે વ્યાપારની હરી-શાઈમાં આપણે આવ્યા છીએ, પશ્ચિમના દેશોએ શાસ્ત્રીય જ્ઞાનમાં આપણા કરતાં ઘણો વધારો કર્યો છે, તેવે વખતે આપણા પૂર્વજોનાં કૃત્ય સંભારીને બેસી રહેવાથી કાંઈ ફળ થવાનું નથી. જે રીતે જાપાને પોતાનું કળા કૌશલ્ય વધાર્યું છે તે રીતે આપણે કરવાની જરૂર છે. પશ્ચિમના લોકોની સાથે હરીશાઈ કરવાને તેમની જ વિદ્યાનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. દેશના ઉદ્ધારનો રસ્તો એટલો જ નહીં છે, વસ્તીના ધંધા ભાગને માટે આ વાત ધ્યાનમાં રાખીને થોડા બ્રાહ્મણો દ્વારા પ્રાચીન વિદ્યાઓને જીવતી રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો જો લાભકારી છે.

હિન્દુ પંચાંગના સુધારા માટે પરિપદે જે ઠરાવ કર્યો છે તે બહુ અગત્યનો છે. ભાસ્કરાચાર્ય પછી આ દેશમાં નવો શોધ કરનાર કે ગણિતને શુદ્ધિ આપનાર કોઈ મ્હોટો જોતિષી થયો નથી. ત્યાર પછી યુરોપ આદિ ખંડોમાં ખગોળજ્ઞા ધણી નવા શોધો થયા છે, ત્યારે આપણા જોશીઓ પોપટની પેઠે જૂનાં પુસ્તકોમાં લખેલી વાતો દુહા કરે છે. કેટલાક તો પુસ્તકોમાં લખેલું જ બોલી જાય છે, આકાશ તરફ જોઈને મદ કે નક્ષત્રો ઓળખી શકતા નથી. આ બધી હકીકતનો સુધારો કરવો એ બહુ જરૂરનું છે. જોતિષના જેટલા ઉપયોગી ગ્રન્થો હોય તેમનું ચુબસતી બાપાન્તરે યશો નો હવે પછીના લોકોને શીખવાનું સહેલું થશે, અને વધારો કરવાનું પણ અનુકૂળ પડશે.

જે વાત હમે ઉપર હિન્દુ જોતિષને માટે કહી તે હિન્દુ વૈદ્યકને પણ લાગુ પડે છે. આ વિદ્યાને લગતા જૂના વખતના હિન્દુઓએ ધણા શોધ કર્યા છે, પરંતુ તેમાં કેટલાક સૈકા થયાં કાંઈ જ વધારો થયો નથી. હમને લાગે છે કે સારીર વિદ્યા, ઇન્દ્રિય વિજ્ઞાન, વગેરેને લગતા હાલના જમાનામાં પશ્ચિમના લોકોએ જેટલા શોધ કર્યા છે તેટલા બધા આપણા જૂના લોકો જાણતા નહોતા. છતાં કેટલીક વખત ઇંગ્રેજ કરતાં દેશી દવાઓ વધારે સારી અસર કરે છે એમ હમે અનુભવથી જાણીએ છીએ. જે પ્રાચીન વૈદ્યક ગ્રન્થોનું હાલની બાપાઓમાં બાપાન્તર થશે તો તે હવે પછીના વિદ્યાર્થીઓને બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે. હાલ ચાલતી અર્ચાચીન બાપાઓ દ્વારા શિક્ષણ આપવાથી જેટલો લાભ થશે તેટલો સંસ્કૃત દ્વારા આપવાથી થવાનો નથી. પ્રાચીન વૈદ્યકમાં જેટલું ઉપયોગી હોય તેટલું કાયમ રહે, અને તેની સાથે નવા જમાનાની શોધોથી જે વધારો થયો છે તેનું પણ શિક્ષણ અપાય એ બહુ અગત્યનું છે. હમે ધારીએ છીએ કે પૂર્વે ને પશ્ચિમની વિદ્યાઓનું સંમેલન થવાથી જે ફાયદો થશે તે ખીછ રીતે થવાનો નથી. મુખ્યમંત્રિ આપણે વિદ્યાલય આવી જન-તનો પ્રયત્ન કરે છે તે જાણી હમને ધણો સન્માન થાય છે. આ પ્રસંગે હમારે કહેવું જોઈએ કે હાલના જમાનાના વૈદ્યો સ્થૂળ થઈ ગયા છે,

અને કાંઈ જ વધારો કરતા નથી. ઇંગ્લેન્ડ વૈદ્યક શાળાઓમાં શીખેલા દાક્તરો પણ ઘણે ભાગે વધારો કરતા જણાતા નથી; માત્ર ઇંગ્લેન્ડ પુસ્તકોમાં લખેલી વિજ્ઞાપતથી આવેલી દવાઓ એકઠી કરીને દરદીઓને આપવામાં સન્તોષ માને છે. આ સ્થિતિ સન્તોષકારક નથી; આપણા દેશી વૈદ્યોએ તેમ જ દાક્તરોએ અવલોકન કરતા રહેવું જોઈએ, અવલોકેલી હકીકતની નોંધ કરવા જોઈએ, અને વનસ્પતિ શાસ્ત્ર, શારીર વિદ્યા, ઇન્દ્રિય વિજ્ઞાન, ચિકિત્સા, આદિ વૈદ્યકના વિષયોમાં વધારો કરવો જોઈએ. આ દેશમાં આટલી બધી વનસ્પતિની અને બીજી સમૃદ્ધિ હોવા છતાં નવા જમાનાની સઘળી દવાઓ પશ્ચિમ તરફથી આવે એ ખેતકારક છે. આ સમ્બન્ધનું શિક્ષણ અપાવાની પણ જરૂર છે. આ વિષય બન્ધ કરતાં પરિપક્વ હાથમાં લીધેલા વિષયો પૈકી સઘળા ઉપયોગી વિષયો સારી રીતે અભસમાં આવે એમ હમે ઇચ્છીએ છીએ.

મદ્રાસનું એન્થ્રોપિકેશન જર્નલ જણાવે છે કે પારિસની માનસ શાસ્ત્ર શાળાના પ્રોફેસર દુસાન્ડ આંધળા અને બહેરા માણસોની કેળવણીના સમ્બન્ધમાં પાછલાં ચાર વરસથી પ્રયોગો કરે છે, અને તેમના પ્રયોગોનો જે સન્તોષકારક પરિણામ આવ્યો છે તેથી આશા રાખવામાં આવે છે કે તેમના શોધથી બિવિધમાં માણસ જાતને ઘણો લાભ થશે. પ્રોફેસર સાહેબે પોતે બનાવેલા એક યંત્રની મદદથી આંધળા લોકો કેટલીક ઉપસેલી ફોટોગ્રાફ તથા સીનોમેટોગ્રાફ દ્વારા પાણીનાં મોજાનું ઉછળવું, ઝાડની ઝાળીનું હાલવું, પક્ષીનું ઝિડવું, એ બધાનું જ્ઞાન મેળવી શકે છે. આ જ્ઞાન રૂપેન્દ્રિયથી થાય છે. બહેરાના સમ્બન્ધમાં ચિજળીનો ઉપયોગ કરવાથી ચમત્કારિક પરિણામ જોવામાં આવે છે, એટલે કદી સામન થાય એવા દૂંઠ બહેરા ગાયનના કેટલાક નિયમિત સદ્ સંભળી શકે છે, અને થોડા બહેરાની સાંભળવાની શક્તિ વધે છે. ગઈ તા. ૧૬ ફેબ્રુઆરીને રોજ પ્રોફેસર દુસાન્ડે પારિસમાં બધા લોકો દેખતાં પોતાની પદ્ધતિનું પ્રદર્શન કર્યું હતું, અને તેણે આજ સુધીમાં ત્રણસો કરતાં વધારે આંધળા અને બહેરા લોકો ઉપર એ પદ્ધતિની ફોનૅલમંદીથી અત્તમાયસ કરી છે.

યુરોપની શાળાઓ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૩૯ થી.)

૩૨. બર્લિનની સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ સ્કૂલ.

સિનસિનેટાઇની ટ્રેનિંગ સ્કૂલ સાથે મ્દારે પહેલાં સમ્બન્ધ હતો તે કારણથી એ પ્રકારની સ્કૂલો જોવાનો મ્દને ખાસ શોખ છે. મ્દે કેસોન નગરમાં આવી એક શાળા જોઈ હતી, અને બર્લિનમાં સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ સ્કૂલ પૂરી જોવા જાપાસવાનો મ્દને પ્રસંગ મળ્યો તેનો લાભ લીધા વિના હું રહ્યો નહિ. મ્દે જે શાળા જોઈ તે મ્યુનિસિપાલિટીની નહોતી પણ તેનો બધો ખર્ચ પ્રશિયાના રાજ્ય તરફથી ચાલતો હતો. આવી રાજ્ય તરફથી ચાલતી ટ્રેનિંગ સ્કૂલોની સંખ્યા હાં બહુ થોડી છે. બર્લિનની સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ સ્કૂલનું મકાન ધણું વિશાળ અને સુંદર છે, અને તે બાંધવામાં સાડા પાંચ લાખ માર્ક (ચાર લાખ સાડા બાર હજાર રૂપિયા) ખર્ચ્યા છે. ટ્રેનિંગ સ્કૂલમાં ત્રણ વરસનો અભ્યાસ ચાલે છે. પ્રાક્ટિસિંગ સ્કૂલમાં નવ ધોરણો (નવ વર્ષનો અભ્યાસ) ચાલે છે, અને કેટલાંક ધોરણોના બે બે વર્ગ હોવાથી એ સ્કૂલમાં એકન્દરે ચૌદ વર્ગ છે. પ્રાક્ટિસિંગ સ્કૂલના કોઈ વર્ગમાં વીસ કરતાં વધારે બાળકો નથી. એ સ્કૂલ પહેલે અને બીજે માળે બેસે છે. બીજે માળે વળી વિદ્યાર્થીઓ સાડા અર્ધગોળ આકારમાં ગોઠવેલી બેઠકોવાળો પદાર્થ ચિત્તાન અને રસાયન શિક્ષણનો ઓરડો, નિશાળનું સંગ્રહસ્થાન, લાઇબ્રેરી, મુખ્ય શિક્ષકની ઓફીસ, અને બધા શિક્ષકોને એકઠા થવાનો ઓરડો છે. ત્રીજે માળે ફ્રોન્ટિંગ શિક્ષણનો તથા આખી શાળા એકઠી કરવાનો ઓરડો છે. છેલ્લો ઓરડો ઘણો જ સુંદર છે. આ શાળામાં એટલી સ્વચ્છતા રાખેલી છે કે જાણે આપણે પરીઓના મુલકમાં ફરતા હોઈએ. કોઈ ઠેકાણે જરા ધૂળનો ડાધો સરખો જોવામાં આવતો નથી. હવે આવવા જવાની ગોઠવણ એવી સરસ છે કે મકાનની અન્દર ધણુ કઠાક ગાળ્યા પછી પણ કોઈ ઠેકાણે બગડેલી હવાનો જરા વાસ આવતો નથી. આવી નિશાળમાં જે વિદ્યાર્થીઓ પોતાની બાલ્યાવસ્થા ગાળે છે તેમને કેવાં મુખો સમજવાં ! મ્દે પ્રાક્ટિસિંગ સ્કૂલ જોવા માગી, અને મ્દે

ચિત્રમાં નીચે જમણી તરફ બટનનો આકાર આપ્યો છે, અને ત્રીજી આડી ઝોળમાં પાંગ, ચોથીમાં ત્રણ, પાંચમીમાં એક, છઠ્ઠીમાં ચાર, એમ મોટાં મીડાં દેખાય છે તે દેકાણે તે તે કાણાંમાં બટનો ખોલેલાં છે.

રશિયાના કહેવાતા એક શિક્ષણ યત્રમાં સુધારાકરીને તે પણ સખેલું મહે આ નિશાળમાં જોયું. ચોકકાની બે તરફ કાળા પાડીઆની ચીપો હોય છે, તેની પાછળ હિસાબમાં ખપમાં ન આવતા લખોટા છુપાઈ રહે છે.

પહેલા વર્ષ (ધોરણ)ના પાછળના આડધા ભાગથી અંગ્રગણિત માટે એક પછી એક દોરી ચોપડીઓ વાપરવામાં આવે છે. ચોપડીઓનાં પાનાંમાં કાટખૂણે જાભી આડી લીટીઓ દોરી તેથી થયેલાં પાનાંમાં અંગ્રા લખવાથી કામ થાયું સ્વચ્છ અને નિયમિત જણાતું હતું.

ટ્રેનિંગ સ્કૂલની વિદ્યાર્થી ઓઓને શિક્ષણના કામનું ધણું સારું ટ્રેનિંગ મળેલું જણાતું હતું. મહે પૂછ્યું કે એવું ટ્રેનિંગ શી રીતે આપાય છે, સારે મહેને જવાબ મળ્યો કે, “ બાપ્ટિસ્ટ વગેરે દ્વારા મૂળતત્ત્વોની સમજ પાડી આપીએ છીએ, અને પ્રાક્ટિસિંગ સ્કૂલમાં કેટલાંક અઠવાડીયાં સુધી દરેક શિક્ષક (સ્કોલર)ના હવાલામાં વર્ગ સોંપીને તેને શિક્ષણની રીતોના પ્રયોગો કરવાની ધણી છૂટ આપીએ છીએ. સ્કોલરોને યોગ્ય દિવસ નવું નવું લાગે છે, અને પછી તે રસ્તે પડે છે. સાર પછી ખીજા સ્કોલરો અને પ્રાક્ટિસિંગ સ્કૂલના માસ્તર વર્ગમાં તેમનું કામ જોવા જાય છે, અને છેવટે તેમના કામ વિષે બધા ટીકા કરે છે.”

મહે પૂછ્યું કે, ટ્રેનિંગ સ્કૂલમાં દાખલ થવાને કેટલી આવડતી જરૂર છે ? મહેને જવાબ મળ્યો કે, “ પ્રાક્ટિસિંગ સ્કૂલનો કે બીજો છોકરીઓની ઉપલી નિશાળનો નવ વરસનો અભ્યાસ પૂરો કરીને પ્રવેશક પરીક્ષામાં પાસ થાય છે તેમને ટ્રેનિંગ સ્કૂલમાં દાખલ કરીએ છીએ. પ્રવેશક પરીક્ષા પાસ કર્યા વિના કોઈને દાખલ કરતા નથી.

તે પછી મહે ટ્રેનિંગ સ્કૂલના વર્ગો જોવા માંડ્યા. સૌથી ઉપલા વર્ગમાં એક શિક્ષક વાંચન શિખવવાની રીતોના ઇતિહાસ વિષે પાઠ આપતો હતો. પાઠ અતિશય બોધદાયક અને મનોરંજક હતો, અને હું બહુ મનુષ્યું હતું કે અમેરિકાના શિક્ષકો તેનો પાઠ સાંભળે. વાંચન શિખવવાની જુદી જુદી રીતોથી વિદ્યાર્થી ગાઈઓ સારી રીતે વાકેફ થયેલી જણાતી હતી.

સાર પછી હું બીજા ઓરડામાં ગયો. દરેક ઓરડામાં ઠયો વર્ગ શું કામ કરે છે તે ઓરડાની બહાર પાટીઆ પર જણાવેલું હોય છે, તેથી શું કામ ચાલે છે તે અન્દર જઈને પૂછવું પડતું નથી. આ વર્ગમાં ડ્રોઇંગનું કામ ચાલતું હતું. ઓરડો ધણો મહેનો, સાઠ ફૂટ લાંબો અને ત્રીસ ફૂટ પહોળો હતો. બારીઓ ઊંચી હતી અને ઉત્તર તરફથી અજવાળું આવતું હતું, તેથી ડ્રોઇંગના કામને માટે ઓરડો બહુ યોગ્ય હતો. આમાં ટ્રેનિંગ સ્કૂલના પહેલા વર્ષની ચાળીસ બાઈઓ કામ કરતી હતી. થોડાક વખત નક્કર મોડેલો ઉપરથી આખા વર્ગે ડ્રોઇંગ કાઢ્યું. એ પૂરું થયા પછી જુદી જુદી બાઈઓએ જુદાં જુદાં ચિત્રો દોરવા માંડ્યાં. કોઈએ પ્લાસ્ટરનાં નમૂના ઉપરથી, કોઈએ શૃંગારો પરથી, કોઈએ સાદી લાકડાની ભૂમિતિ આકૃતિઓ પરથી, એમ જુદાં જુદાં ચિત્રો કાઢવા માંડ્યાં. એમ કરવાનું મ્હેં કારણ પૂછ્યું, સારે શિક્ષકે જવાબ આપ્યો તે ધણો ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે: “જુદાં જુદાં માણસોની શક્તિ વધારે ઓછી હોય છે. ઓછી શક્તિ વાળા બાઈઓ આગળ ચાલે સારે જ બીજાને આગળ વધવા દઈએ તો વધારે અક્ષમવાળાને ધણું નુકસાન થાય. આ કારણથી, હું પાઠના બે ભાગ પાડું છું. પહેલા ભાગમાં બધી બાઈઓ ફરજિયાત કામ સાર્યે કરે છે અને સાથે આગળ ચાલે છે. એટલે હવે પછી તેમને પ્રાથમિક શાળામાં જેટલું ડ્રોઇંગ સિખવવું પડશે તેટલું બધી જ બાઈઓ શીખે છે. પાઠનો આ ફરજિયાત ભાગ પૂરો થયો એટલે હું દરેક બાઈને પોતાને પસન્દ પડે તે કામ કરવાની રજા આપું છું. આથી ધણું જ સારું પરિણામ આવે છે, અને જેમને ડ્રોઇંગની ખાસ શક્તિ હોય તેમને આગળ વધવાનો પ્રસંગ મળે છે.”

આ રીત ધણી વખાણવા જેવી છે. શિક્ષણ પદ્ધતિનો સામાન્ય નિયમ છે કે દરેક માણસની શક્તિ જોઈ તે મુજબ તેને આગળ વધારવું. આ નિયમ અત્રે બરાબર પળાય છે. ત્યાર પછી ઇન્દ્રિય વિજ્ઞાનનો પાઠ આલ્યેર. પાઠ વખત હૃદય અને ધોરી નસોનું ચિત્ર કાળા પાટીઆ પર દોરવામાં આવ્યું. હૃદયનો કાગળનો બનાવેલો નમૂનો પણ ત્યાં દાખર હતો.

છેલ્લો પાઠ મ્હેં જોયો તે કસસના ઇતિહાસ વિષે બાપણ હતું. જુ-

વાન ઓઓના વર્ગમાં ભાષણ નિરુપયોગી નીવડે છે, અને તે કારણથી આ પાઠ અસરકારક જણાયો નહિ. શિક્ષક ધણું વિદ્વાન હતા, પણ તેનામાં શિક્ષણ શક્તિ જોઈએ તેવી જણાતી નહોતી. ભાષણથી વિદ્યાર્થી ખાઈઓને કાંઈ રસ પડ્યો નહિ, તેથી હમેશા બંધે અને છે તેમ તેમણે અંદર અંદર વાતો કરવા તથા હસવા માંડ્યું, અને જમ થોંધાટ વધતો ગયો તેમ બિચારા શિક્ષકે વધારે જૂમો પાડીને ભાષણ ચલાવવા માંડ્યું. એકન્દરે દેખાવ એવો નહોતો લાગ્યો કે તરત મ્હે ત્યાંથી રસ્તો કાઢ્યો. આ એક પાઠ સિવાય એ શાળામાં જેટલા પાઠ જોયા તે બધા ધણા બોધદાયક હતા, અને તેમાંથી મ્હને ઘણું શીખવાનું મળ્યું. એ શાળાએ મ્હારા મન ઉપર જે અસર કરી છે તે હજી બસાઈ નથી.

પરચૂરણ સૂચનાઓ.

(માણ ૫૪ ૧૪૩ થી.)

કુદ્રતી બનાવોની નોંધ—યોડાં વરસ ઉપર હમે આ પત્રમાં મહેતાજીઓને બક્ષામણ કરી હતી, કે તેમણે પોતાના ઉપલા વર્ગનાં છોકરાઓ પાસે એક એક નોટ બુક રખાવી જે કુદ્રતી બનાવોનું તેઓ અવલોકન કરે તેની વ્યવસ્થિતપણે નોંધ કરાવવી. જુદી જુદી જાગૃતિમાં થતાં ફળ, પૂલ, અનાજ વગેરે, ચન્દ્રની ક્ષય વૃદ્ધિ, વરસાદના દિવસ, મહો અને નક્ષત્રોનું જુદે જુદે દિવસે જુદી જુદી વખતે જિગવું આચમવું, આદિ ધણી હકીકત આવી ચોપડીમાં નોંધાવ. આમ કરવાથી છોકરાંની ચાવલોકન કરવાની ટેવ વધે છે, અને તેઓ પછી જીવતા સુધી શોધ કરતા રહે છે. આવાં શોધક માણસો તૈયાર કરવાની આપણા દેશમાં અતિશય જરૂર છે. હાલમાં ઇંગ્લાન્ડના એક ઇન્સ્પેક્ટરના લખાણથી જણાય છે કે ત્યાં કેટલાક શિક્ષકો છોકરા પાસે આવી નોંધે રખાવે છે. એક ગામડાના શિક્ષકે તેમના ઉપર એક છોકરાની નોંધવહી જોવા મોકલી હતી તેમાંથી તે કેટલાક ઉતારા આપે છે. ચોપડી ૬૫ ઇન્ચ લાંબી તે ૪ ઇન્ચ પહોળી છે, અને તેમાં ૭૫ પાનાં છે. પહેલા પાના ઉપર છોકરાએ પોતાનું નામ અને નોંધ શરૂ કર્યાની તારીખ લખી છે. તેજ પાના ઉપર વર્ગી તેજ પોતાની

જન્મ તારીખ નોધી છે. ત્યાર પછીના પાના ઉપર તેણે પોતાની જાતની હકીકત એકી કરી છે, નીચે—

“મ્હારી જિંદગી અને વજન

વરસ	જિંદગી	વજન
સને ૧૮૯૭	૪ ફૂટ ૯ા ઇન્ચ	૭૮ રતલ
સને ૧૮૯૮	૪ ફૂટ ૧૧ ઇન્ચ	૮૨ રતલ

એપ્રિલથી જુલાઈ મુઘીમાં દું ૧૫ ઇન્ચ જિંદગી વધ્યો;
 વરસના બાકીના મહિનામાં ૧૫ ઇન્ચ વધ્યો.
 જુલાઈથી નવેમ્બર મુઘીમાં મ્હારું વજન ૬ રતલ વધ્યું;
 વરસના બાકીના મહિનામાં વજન ૪ રતલ વધ્યું.”

આ અને આવી બીજી લખનારના શરીરની નોધો છે. થોડાંક પાનાં દર રોજની હવાને માટે રાખ્યાં છે. દરેક માસનું એક એક પાનું રાખીને તેમાં દર રોજની તે માસની હવાની હકીકત લખી છે તે નીચે મુજબ—
 માટે જાતેવારી.

તારીખ	સવારમાં	નવ વાગે	બપોરે બાર વાગે	પાછલ પહોરે ત્રણ વાગે
સોમવાર તા. ૧૭	ગરમી ૩૦ ડીગ્રી વાદળો	૩૦ ડીગ્રી વાદળો	૩૫ ડીગ્રી ધુમસ	૩૪ ડીગ્રી ધુમસ
મંગળ તા. ૧૮	” ૩૧ ડીગ્રી ધુમસ	૩૯ ડીગ્રી ધુમસ	૪૭ ડીગ્રી તડકા	૪૪ ડીગ્રી વાદળો
	પવન નૈઋત્યનો	નૈઋત્યનો	નૈઋત્યનો	

આ પ્રમાણે થોડાં પાનાંમાં માસ વાર હવાની નોધ કરી છે. બીજાં થોડાં પાનાંમાં જુદે જુદે દિવસે જે પક્ષી અને ફૂલ જોવામાં આવ્યાં તેની નોધ છે—

તા. ૧૭ મેઘ પક્ષી ગાય છે. ડે-ડીલીઅન ફૂલ જોયું.

તા. ૧૮ મેઘલાદે પક્ષી ગાય છે. બાગમાં ચેરીગોસ્ટ ફૂલ છે.

તા. ૧૯ માઉન્ટ આઇવી ફૂલ; રેડ નેટલ ફૂલ.

તા. ૨૦ પાણીના પીપમાં ટુવડાં જોડે છે. પીપમાં પાણી નથી.

તા. ૨૧ ઢાળાં પતંગીઆં રસ્તે જોડતાં જોયાં.

વળી બીજી નોધ નીચે મુજબ છે—

તા. ૧૮ એપ્રિલ—મ. સ. ૧૮૯૭ ના વરસ કરતાં દોષ્ટ આઠ દિવસ

વહેલાં આદિત્ય પક્ષીએ ઇંડાં મૂક્યાં.

તા. ૨૨ એપ્રિલ—તા. ૧૦ મી માએ કુંગળાનાં ધી વાવ્યાં હતાં તે આજ બહાર દેખાવા માંડી.

તા. ૨૮ એપ્રિલ—ધ. સ. ૧૮૯૭ ના વરસ કરતાં હોણું પાંચ દિવસ મોડી કોયલ મોલતી સંભળાઈ.

તા. ૨૮ મે—વટાણાને તા. ૧૧ મી મે ને રોજ ફૂલ આવ્યાં હતાં; હવે દાણો બન્ધાવા માંડ્યો.

તા. ૧૪ જૂન—તા. ૧૪ મી એપ્રિલને રોજ રોમિન પક્ષીએ ઇંડાં મૂક્યાં હતાં તે સેવાઈને બચ્યાં જરા મોટાં થયાં, અને તે-ણે આજ ફરી ઇંડાં મૂક્યાં.

તા. ૨૫ ઓક્ટોબર—એલમના ઝાડની ટોચ ઉપરથી બધાં પાંદડાં ખરી ગયાં છે, પણ હજી નીચેનાં પાંદડાં રહ્યાં છે.

તા. ૧ નવેમ્બર—તા. ૨૫ મી એપ્રિલ પછી આજ પહેલી વાર ઉષ્ણતા માપક ચન્દ્રમાં પારો ૩૨ ડીગ્રી ઉપર આવ્યો છે.

એક પાના ઉપર નીચે મુજબ મથાળું કર્યું છે—

“જાનેવારી મહિનામાં મ્હેં જે છોડ ઉપર ફૂલ જોયાં તેમની યાદી.”

આતું મથાળું કરીને તેની નીચે ચોદ છોડનાં નામ લખ્યાં છે. ત્યાર પછીને પાને નીચેનું મથાળું કર્યું છે—

“જાનેવારી માસમાં મ્હેં જે પક્ષીઓ જોયાં તે.”

આ મથાળા નીચે કેટલાંક પક્ષીનાં નામ ગણાવ્યાં છે. ચોપડીને છેડે માસ વાર વરસાદ અને તડકાના દિવસની સંખ્યાનાં ખત્રક બનાવ્યાં છે, જેવાં કે—

માસ	ખડુ વરસાદના દિવસોની સંખ્યા.	ચોડા વરસાદના દિવસોની સંખ્યા.	પાછલા વરસના તે જ માસની હકીકત મુજબલા માટે.	
			ખડુ વરસાદના દિવસોની સંખ્યા.	ચોડા વરસાદના દિવસોની સંખ્યા.
જાનેવારી ૧૮૯૮	૧	૬	૩	૫

તે જ પ્રમાણે પત્ર બનાવીને જોડવા દિવસ સૂર્ય દેખાઈ તડકો પડ્યો તે દિવસોની સંખ્યા ગણાવી છે.—

માસ.	બહુ તડકાના દિવસોની સંખ્યા.	ચોડા તડકાના દિવસોની સંખ્યા.	મુકાબલા માટે ગઈ સાલના તે જ માસની હકીકત:	
			બહુ તડકાના દિવસોની સંખ્યા.	ચોડા તડકાના દિવસોની સંખ્યા.
જાનેવારી ૧૮૯૮	૬	૫	૪	૫

આ અને એવી બીજી ઘણી હકીકત છોકરાની નોટ બુકમાં લખેલી છે. આવી રીતે અવલોકન કરીને તોષ રાખનાર છોકરો આગળ જતાં કેવો નીકળે તે સમજવું મુશ્કેલ નથી. ઉપરની નોટ બુક ઇન્સ્પેક્ટર, તરફ મોકલનાર શિક્ષક ગામડાની નિશાળનો સાધારણ મહેતાજી છે, અને તે ઇન્સ્પેક્ટરને લખે છે કે—

“ આ નિશાળના ધોરણ ૪, ૫, ૬, અને ૭ ના મળી સુમારે ૪૦ છોકરા પાંચ છ વરસથી આવી નોટ બુક રાખે છે. તેઓ મ્હારી મદદ વિના પોતપોતાની ચોપડીઓમાં તોષ કરે છે. દર રોજ પાંચ મિનિટ, અને દર સપ્તાહે ચોડા વધારે મિનિટ, હું છોકરાઓ સાથે આ સમ્બન્ધી વાત ચીત કરું છું. તે વખત તેઓ જે વસ્તુઓ લઈ આવે છે તેની તેમને સમજૂત આપું છું, જે વસ્તુનાં નામ તેઓ ન જાણતા હોય તે તેમને કહું છું, અને બીજા નવા વિષયો તરફ તેમનું ધ્યાન ખેંચું છું. પણ બનતા મુકી છોકરાઓને વસ્તુઓનાં નામ પોતાની મેળે જોળવાનું અને તેમના વર્ગ પાડવાનું હું ઉત્તેજીત આપું છું. હમારી પાસે શૂંઘા અને પક્ષીઓ વિષે સુમારે બે ડઝન પુસ્તકો છે તે જોવાની છોકરાને છૂટ છે. ”

આપણા શિક્ષકો આ ઉપરથી કંઈ સૂચના લેશે તો ધણો ફાયદો થશે. છોકરાને ચોપડી ગોખાવી પરીક્ષામાં પાસ કરાવવાં તે કરતાં તેમની સક્રિય વધારવી એ વધારે જરૂરું છે.

પદાર્થ પાઠો—એક ઇન્સ્પેક્ટર સૂચવે છે કે મિત્રો અથવા મશા-

મો ભરેલા નમૂના કરતાં બની શકે ત્યાં જીવતાં પ્રાણી હાજર રાખી તેમને વિષે પાઠ આપવો તે વધારે ઉપયોગી છે. જીવતાં પ્રાણીથી તેમની હાલ ચાલ, તેમનું કદ, તેમનું જીવન, એ વગેરેનો જોવો ખ્યાલ આવે છે તેવો નમૂનાથી આવતો નથી. વસ્તુઓના સમ્બન્ધમાં પણ ચિત્રો કે નમૂના કરતાં પ્રત્યક્ષ વસ્તુ રાખવી વધારે ઉપયોગી છે. પદાર્થોના ગુણો જેવા કે કઠણ અને નરમ, કઠકઠું અને લીસું, મીઠું અને ખાટું, વગેરે વિષે પાઠો આપીને ઇન્દ્રિયોની ખિલવણી કરવી એ પણ બહુ અગત્યનું છે.

સ્મરણ ઉપરથી ચિત્રો. — વસ્તુ સામે રાખીને તેનું ચિત્ર દોરવાનો ધણો ખરો વહિવટ છે. આટલું કરવું બસ નથી. બાળકોને ખારીકાઈથી અવસોકન કરવાની ટેવ પડે તે માટે સ્મરણ ઉપરથી ચિત્રો દોરાવવાનો વહિવટ પણ રાખવો જોઈએ. પ્રથમ વસ્તુને છોકરાંની સન્મુખ રાખીને તેનું બરાબર અવસોકન કરવાનું કહેવું, અને થોડી વાર પછી વસ્તુ લઈ લઈને તેની ગેરહાજરીમાં તેનું ચિત્ર દોરવા ફરમાવવું. ચિત્ર દોરાઈ રહે એટલે મૂળ વસ્તુ પાછી છોકરાં સામે મૂકીને તેમની પાસે તેનો ચિત્ર સાથે મુકાબલો કરાવવો. આથી ચિત્ર કેટલે દરજ્જે ખોટું છે તે તેમના સમજવામાં આવશે, અને બીજી વખત તેઓ વધારે ખારીકાઈથી અવસોકન કરશે.

મહારાણીની વાર્તાઓ.

(આજુ પૃષ્ઠ ૧૪૧ થી.)

૬. માફી પામેલો સોલજર.

મહારાણી વિક્ટોરીઆ માદીએ આજુ પછી થોડા જ દિવસમાં યુદ્ધ બોલોંગટન એક મોતની સજના વારંટ ઉપર તેમની સહી લેવા આજ્યા. એક સોલજર ફરી ફરીને વગર રજાએ લશ્કરમાંથી નાશી ગયો હતો, અને લશ્કરી કોરટે તેની તપાસ કરીને તેને મોતની સજ ફરમાવી હતી. જુવાન રાણી તે વખત માત્ર એમણીસ વરસની ઉમ્મરનાં હતાં, અને મોતની સજના વારંટ ઉપર સહી કરવાનું તેમને ઘણું આજુ લાગ્યું.

તેમણે ડ્યુકને પૂછ્યું, “આ માણસના લાભમાં કાંઈ કહેવાનું નથી ?” ડ્યુકે જવાબ આપ્યો, “તેના લાભમાં કાંઈ જ, કહેવાનું નથી; તે ત્રણ વખત વગર રમઝે નાશી ગયો છે.” મહારાણીએ ચિન્તાતુર ચહેરે કહ્યું, “આપ ફરી સંભારી જુઓ.” રાણીની આટલી બધી ચિન્તા જોઈને આખરે ડ્યુકે કહ્યું, “તે સોલજર તરીકે ધણો ખરાબ છે, પણ મહેને કાંઈ એમ કહેતું હતું કે ખીજી રીતે તેની ચાલ સારી છે, અને કદાચ તે બધો માણસ પથ હોય.” મહારાણીએ જવાબ દીધો, “બહુ સારું, હું આપને હજાર વાર ઉપકાર માનું છું” એમ કહી તેમણે ધણી જતાવળથી ધુન્નતે હાથે લૅરંટ ઉપર મ્હોટે આસરે લખ્યું “માફી આપી.”

૭. ઉપકાર વૃત્તિ.

મહારાણી ગાદીએ આવ્યા પછી થોડા વખતમાં એક બારે અકસ્માતથી સહેજમાં બગી ગયાં. એક દિવસ તેઓ થોડા ગાડીમાં બેસીને જતાં હતાં, તેટલામાં થોડા બડકયા અને ઉતરતે ઢાળાવે ગાડી સંકળીને નાદા; તેટલામાં એક પીઠાવાળાએ ધીમે રહીને હુશીઆરીથી થોડાને ખકડી લીધા. થોડા દિવસ પછી પીઠાવાળાને કેન્સિંગટન મહેલમાં બોલાવવામાં આવ્યો. તે ત્યાં આવ્યો એટલે રાણીએ તેનો ધણો ઉપકાર માન્યો, અને એક બારે વાટવો બક્ષીસ આપ્યો. તેના મિત્રોએ તેને કેટલા પૈસા મળ્યા તે જાણવા માગ્યું, પણ તેણે તે કહેવાની ના કહી, અને એટલું જ બોલ્યો કે, “વાટવો ધણો બારે હતો.”

૮. રાણી ગાદીએ બેઠાં તેનું જાહેરનામું.

મહારાજા એથા લુધ્વમ ગુજરવાને ખીજે દિવસે વિક્ટોરીયા ગાદી પરિત થવાનું જાહેરનામું થયું. તેમની ગાડી બાગમાં યઈને ગઈ ત્યાં આખે રસ્તે લોકોએ અપ્પકારના પોકારથી તેમને વધાવી લીધાં. તે સ્ટેટ જેમ્સ નામને મહેલે પહોંચ્યાં, અને બારીએ બિનાં રહ્યાં કે પાછા લોકોએ ફરેના પોકાર કર્યા. રાણી ગાદી પરિત થવાનું જાહેરનામું ત્યાં વંચાયું, રાજ ગીત ગવાયું, બાગમાં તોપો ફૂટી, અને “રાણી ધણું જીવો” એવા હજારો મ્હોથી પોકારો નીકળ્યાં. પોતાની જવાબદારી કેટલી બધી વધી છે તે જાણીને અને લોકોનો માથા બરેલો આવકાર જોઈને જીવાન રાણીનું

હેયું બરાઈ આવ્યું, અને તેમનાથી પોતાની માની કાઢે વળગીને રહ્યા વિના રહેવાયું નહિ.

૯. રાણી અને કવેકર પંથના લોકો.

ઇંગ્લાન્ડમાં કવેકર નામનો ખ્રિસ્તિ ધર્મનો એક પંથ છે. તે લોકો ઇશ્વરને જ નમે છે, કોઈ માણસને નમતા નથી, તેમ માનાયે બહુ વચન વાપરી બોલાવતા નથી. ઇંગ્લેન્ડ લોકોમાં ટોપી ઉતારી નમવાનો વહિવટ છે તેમ પણ તે કરતા નથી. વિક્ટોરીયા રાણી માદીએ આવ્યાં ત્યારે તેમને કવેકર પંથ તરફથી સુખારકબાદી આપવાને તે પંથનાં પચાસ માણસને રાણી પાસે મોકલવાનો ઠરાવ થયો. ફરખારનાં વહિવટ પ્રમાણે રાણી પાસે જતાં તેમણે ટોપી ઉતારવી જોઈએ, પણ તેમ કરવું તેમના પંથના વહિવટથી ઉલટું હતું. એક યુક્તિ વડે આ મુશ્કેલી દૂર કરવામાં આવી. રાણીની હજુર જવાને મહેલને જે દાદરેથી માળે ચઢવાનું હતું તેના પગથીયા પર બે સોલજરોને ઊભા રાખવામાં આવ્યા, અને બન્નેની હાર બનીને સોલજરોની વચમાં ઘડીને કવેકરો ઉપર ગપા દાદરે ચઢતાં સોલજરોએ ધીમે રહીને દરેકને માથેથી ટોપી લઈ લીધી, એટલે કવેકરો પોતાને હાથે ટોપી ઉતાર્યા વિના ઉઘાડે માથે રાણીની હજુર જઈ શક્યા. ત્યાં તેમણે રાણીને સુખારકબાદી આપી, પોતાની વફાદારી જાહેર કરી, અને તેમના સંખ્યમાં સલાહ શાન્તિ રહી આબાદી વધે એમ ઇચ્છ્યું. એ ક્રિયા થઈ રહ્યા પછી દાદરે પાછા ઉતરતાં સોલજરોએ દરેકની ટોપી તેને માથે મૂકી દીધી.

૧૦. ખરા બોલો.

રાણી એક વખત પોતાના પુરોહિત સાથે કાંઈ ખાનગી વાત કરતાં હતાં. વાત થઈ રહેથી તે જવાં ઓરડામાંથી બહાર નીકળતાં હતાં, તેવો ત્યાં ટાંગેલા પાંજરામાંનો પોપટ કાંઈ બોલ્યો તે તેમનાથી સમજાયું નહિ. પોપટ શું બોલ્યો તે તેમણે પુરોહિતને પૂછ્યું, પણ તેણે જવાબ દેવાની નામરજી બતાવી. આથી રાણીની ઉત્કંઠા વધી, અને પુરોહિતને તે કહેવાનો આગ્રહ કર્યો. બહુ મારી માગીને આખરે પુરોહિતે પોપટનાં શબ્દ કહી બતાવ્યા તે આ હતા: “આલી જા, તું કદરૂપી ધરડી ઠચર બાધડી, આલી જા.” આ સાંભળી રાણીને બહુ હસવું આવ્યું, અને તેમણે કહ્યું.

“ મહારા વિષે પોતાનો અભિપ્રાય ૩૨ વિના કહી શકે તેવો એક જણ પણ છે એમ જાણી મહેનં જલ્દી ખુશી થાય છે.” (અપૂર્ણ.)

ચક્રવર્તી મહારાજા ૭ મા એડવર્ડ.

આપણા ચક્રવર્તી મહારાજા ૭ મા એડવર્ડ ગાદી નરીન થયાનો દેશ તથા તે નામદારે કરેલો એકરાર હમે ગયા એપ્રિલના અંકમાં સરકારી ઠરાવ સાથે આપી ગયા છીએ. આ અંકમાં હમે તે નામદારની કેટલીક હદીકત આપીએ છીએ. મહારાજાનો જન્મ સને ૧૮૪૧ ના નવેમ્બર માસમાં થયેલો હોવાથી હાલમાં તેમની ઉમ્મરનું સાઠમું વર્ષ ચાલે છે. ઇંગ્લાન્ડમાં આ વયે માણસ પુખ્ત ઉમ્મરનો ગણાય છે. રાજ કારભારમાં પડવાની ઉમેદ રાખનાર કોઈ પણ માણસ પચ્ચાસ સાઠ વરસની ઉમ્મરનો થયા વિના તે કામને માટે લાયક ગણતો નથી. ઇંગ્લાન્ડમાં ચર્ચ ગયેલા મ્હોટા મ્હોટા મુત્સદીઓએ મહત્વનાં કામ આ વયે કર્યાં છે. આપણા મહારાજાના પિતાશ્રી પ્રિન્સ આલ્બર્ટ મ્હોટા વિકાન, રાજ કાજમાં કુશળ, શાન્ત, અને ગંભીર સ્વભાવના હતા. તેમના સઘળાં ગુણ મહારાજામાં ધણે અંશે આવેલા છે. મહારાજાનો વિદ્યાભ્યાસ પ્રિન્સ આલ્બર્ટની દેખરેખ નીચે ઉત્તમ રીતે થયેલો છે. તેમણે પૃથ્વીના મ્હોટા ભાગ પર પ્રવાસ કરી પોતાના રાજ્યના મુખ્ય મુખ્ય પ્રદેશો જોયા છે, અને સઘળાં જગાના જુદા જુદા સ્થાનોની સારી માહિતી મેળવી છે. વિદ્યાભ્યાસ અને પ્રવાસ કર્યા પછી તેમણે ત્રીસ વર્ષ દુનિયાનો અનુભવ લેવામાં ગાળ્યાં છે. આ અનુભવ તેમને ઘણો ઉપયોગી થઈ પડ્યો છે. પોતાના વડીલો અને માતૃશ્રીનું મ્હોટમ શામાં રહેલું હતું તે જોવા તરફ પ્રયત્નથી તેમનું લક્ષ હશે એ ઉધાકું છે, અને પુખ્ત ઉમ્મરે પહેલ્યા પછી પોતાનાં માતૃશ્રીના કારભારમાં તેમણે એક ચિત્તે લક્ષ આપ્યું હશે તેમાં કંઈ શંકા નથી. વળી થોડાંક વરસ થયાં રાણી સાહેબની પ્રકૃતિ આશક્ત ચાલતી હોવાથી તે રાજ્યનાં ધણાં પરચૂરણ કામો તેમને જ સોંપતાં. આથી “ હું મહારાં માતૃશ્રીને પગલે પગલે ચાલીશ ” એમ તેમણે પોતાના એકરારમાં કહ્યું છે તે સર્વ પ્રકારે અરૂં પડશે, કારણ કે મહારાણી વિક્ટોરિયાનાં ઉજ્જાં કામોથી દેશનું અ-

સન્ત બહું થયું છે તે જોઈને કોઈ પણ વિચારી મનુષ્ય તેમને પગલે ન ચાલે એ અસંભવિત છે. રાજ સાહેબે જે કંઈ છે તેનો ધણી દૂકી મુદતમાં લોકોને અનુભવ થયો છે. રાણી સાહેબ પર લોક વાસી થયા પછી રાજ કારભાર પોતાના હાથમાં લેવા સારૂ સોગર્ભ લેવાને પહેલો દરબાર ભરવામાં આવ્યો તે વેળા જ “આ યુવરાજ સાતમા એડવર્ડ રાજ તરીકે જ. રાખર શોભે છે” એમ લોકોએ કહ્યું; કારણ કે આ પહેલા જ દરબારમાં તેમનામાં રાજ તેજનો ચળકાટ માલુમ પડ્યો. આ એકાએક જણાયેલા ફરકથી સર્વ દરબારીઓને ધણું આશ્ચર્ય લાગ્યું. મહારાણીના વખતના અનુભવી રાજ કારભારીઓને પણ તે આવી રીતે સ્તુતિ પાત્ર લાગ્યા તે ઉપરથી જણાય છે કે તેમનું વર્તન ધણું પ્રશંસનીય હોતું જોઈએ. વળી આ દરબારમાં રાજ સાહેબે જણાવ્યું કે “મ્હે આટલાં વરસ અલગ રહીને જે કામ કર્યું છે તે બિલકુલ વ્યર્થ થયું નથી; હવે અલગ રહેવાનું છેડી દઈને મ્હે રાજ કારભાર હાથમાં લીધો છે.” મહારાજના આ બોલવા ઉપરથી જણાય છે કે રાજપતું કામ હાથમાં લેવાને પોતાનામાં ધણી હોંશિયારી અને દીર્ઘ દૃષ્ટી જોઈશે, તથા પોતાના હાથમાં આટલો બધો એટલે ૦ આવવાનો છે તે ફલાણી ફલાણી રીતે ચલાવવો પડશે એવા વિહંગુર જઈ સમજા દિવસથી આવતા હોવા જોઈએ.

હારી જાહેર કરી, અનન્યતા હાથમાં ડંઈ અધિકાર નથી, અને સખજો કારભાર એમ ધન્યું. એ ક્રિયા ૫ મત પ્રમાણે ચલાવે છે એમ ધણા લોકો સમજેલી ટોપી તેને માથે મ્હોટી બૂલ છે. ઇંગ્લાન્ડના રાજને શિર બારે ચાર પ્રધાન મંડળી ચલાવે છે ખરી, પણ ન્યાં રાણી એક વખત ની સારી મદદ હોય ત્યાં સુધી તેઓ પોતાનું હતાં. વાત થઈ રહેથી તે છે. પાર્લામેન્ટની મદદ ન હોય તો પ્રધાન મંડળી ટંગેલા પાંજરામાંનો જે દઈ અજળી થાય છે. રાજથી આવી રીતે પોપટ થું બોલ્યો તે તેમજ ગમે તે રીતે રાજ કારભાર ચલાવવો જ પડે નામરજી બતાવી. આથી જ્ઞાન મંડળી શોધી કાઢીને રાજને દેશના કારવાનો આમલ કર્યો. જલ્દ માલું પડે છે. પ્રધાન મંડળીનો દોષ થયો હોય કહી બતાવ્યા તે આ હતા: “સ્ક્રી શકે છે, પણ રાજને, શિર નિરન્તરનું આવી જ.” આ સાંભળી રાણીને ૫ સમજામાં પ્રગતો અપેક્ષાર અને

જવાબદાર છે. તેને નિરન્તર જાગૃત અને સાવધ રહેતે પ્રજાનું હિત જોવું પડે છે. જ્યાં ઇંગ્લાન્ડ જેવી રાજ્ય વ્યવસ્થા નથી, ત્યાં રાજાનું કર્તવ્ય એક રીતે ધણું સહેલું છે; કારણ કે તે પોતાના મત પ્રમાણે પ્રજાના હિત માટે વર્તે. એટલે થયું. ઇંગ્લાન્ડના રાજાને દેશના કાયદા અને ચાલુ વહિવટ પ્રમાણે વર્તવું પડે છે. આ પ્રકારનું કર્તવ્ય બજાવવું એમાં ધણું જોગબ છે તે હિસાબ છે. તેથી ઇંગ્લાન્ડના રાજાને નેકીથી ચાંલવું પડે છે. મહારાજા વિઠ્ઠલરાયના પહેલાંના રાજાઓ તથા યુવરાજા દેશના ગમે તે એક પક્ષ તરફ વિશેષ વલણ બતાવતા, પણ મહારાજાશ્રીએ જુદા જુદા પક્ષોથી તટસ્થ રહી કામ કર્યું છે. આ પ્રમાણે વર્તવાનું તેમના સુઘ બર્તારે તેમને શિખર્યું હતું. આપણા રાજા સાહેબ પણ તે જ રીતે વર્તવાનું ન્હાનપણથી શીખ્યા છે. એમણે આજ સુધીમાં કોઈ પણ પક્ષ તરફ ખાસ વલણ બતાવ્યું નથી. જુદા જુદા પક્ષની મ્હોટી મ્હોટી મંડળીઓ સાથે તેમને સારો સમ્બંધ છે. ઇંગ્લાન્ડ જેવા દેશના રાજા કારભારમાં હમેશાં આવું જ હોવું જોઈએ. ઇંગ્લાન્ડના રાજાએ કોઈ પણ પક્ષ જોડે વિશેષ સમ્બંધ ન રાખતાં જુદા જુદા પક્ષોને પોતપોતામાં ગમે તે રીતે વાદ વિવાદ કરવા દઈને સર્વ પક્ષના વાદ વિવાદમાંથી તરત ખેંચી લેવું જોઈએ, અને પોતે કેવળ પ્રજા હિત પર નજર રાખી વર્તવું જોઈએ. આવી રીતે વર્તવાથી જ રાજાનું સારું વજન પડે છે, અને પ્રત્યેક પક્ષના લોકો તેને યોગ્ય માન આપે છે. જાણી જુદા જુદા પક્ષના લોકો એક બીજાના બિન મતોની સમજૂતી માટે તેની પાસે આવે છે. રાજાને કોઈ પણ પક્ષ તરફ વલણ નહિ હોવાથી તેણે આપેલો ન્યાય બધા પક્ષને માન્ય થાય છે. આવા પ્રકારના ધણા પ્રસંગો મહારાજાશ્રીના વખતમાં આવ્યા હતા, અને તે વખતે મહારાજાશ્રીએ તથા તેમના સુઘ બર્તારે સારી સમજૂતી આપી હતી. બીજા દેશોમાં આ પ્રમાણે નહિ ચાલતી. અહીંના વાદ વિવાદ, દંડાબ્જેજ, તથા કોઈ કોઈ વખત રાજાની હિંમત ખાયલ થવાના દાખલા જોયા છે. પણ ઇંગ્લાન્ડમાં પાછલાં ૭૫ વર્ષમાં રાજા કારભાર દંડા બખેજ ન થતાં સરળ રીતે ચાલ્યો છે, અને તેથી ત્યાંના લોકોએ બીજા દેશના લોકો કરતાં વધારે રાજા સ્વાયંત્ર્ય મેળવ્યું છે. જેવી રીતે એક યેત્ર પોતાનાં ન્હાનાં મોટાં અર્પણો નહિ બગાડ્યા દઈ સત દિવસ કામ કરે છે, તે પ્રમાણે

ઇંગ્લાન્ડની રાજ વ્યવસ્થા આજ કેટલાક વખતથી ચાલે છે. વળી જેમ હોશિયાર કારીગર વન્યમાં ઉત્તરોત્તર સુધારા કરી તેને અધિક અધિક ઉપયોગી બનાવે છે તેમ ઇંગ્લાન્ડની રાજ પદ્ધતિમાં પાછલાં પોણા સો વરસમાં અનેક ડાહ્યા મુત્સદીઓના ઉદ્યોગથી અનેક પ્રકારના સુધારા થયા છે. ઇંગ્લાન્ડ દેશના જેવો સરળ રાજ કારભાર આજ કાલ ખીજ કોઈ દેશમાં જોવો મુશ્કેલ છે. ઈશ્વર કૃપાથી આપણો હિન્દુસ્તાન દેશ આવી ઉત્તમ રાજ્ય પદ્ધતિ સાથે જોડાયો છે તેથી તેને પણ લાભ થયો છે અને યશ.

સાતમા એડવર્ડ મહારાજ ધણા સભ્ય છે. તેમને વિદ્યાનો ધણા શોખ છે. ગાયન કળા, ખેતી, અને બાગ વિદ્યા તેમને બહુ પ્રિય છે. તેમને કોઈ પણ જાતનું દુર્ગુણ નથી. ખીજ દેશના રાજાઓ તથા મ્હોટા મ્હોટા મુત્સદીઓ જોડે તેમને સારું પીછાન છે. કેટલાક સાથે તેમને સારો સમ્બન્ધ છે. જર્મનીના શરેનશાહ તેમના ભાણેજ છે, અને તે બેની એક ખીજ તરફ ધણી પ્રીતિ છે. તેમનાં મુશીલ પત્ની ડેન્માર્કનાં રાજ પુત્રી છે અને ધણાં લોક પ્રિય છે.

આપણા આ મહારાજ સાતમા એડવર્ડ તેમનાં માતૃશ્રીને પગલે ચાલીને આપણા ઉપર રાજ્ય કરવાને લાંબુ આયુષ્ય ભોગવે, તથા તેમના રાજ્યમાં સલાહ શાન્તિ રહે એવું હમે ઈશ્વર પાસે માગીએ છીએ.

પ્રાણી વર્ણન.

(સાંધણુ પૃષ્ઠ ૧૫૭ થી.)

જળ ખિલાડી.

વર્ગ—કરોડવાળાં. જાત—સ્તનવાળાં. પ્રકાર—માંસાહારી.

હિન્દુસ્તાનની જુદી જુદી ભાગ્યઓમાં આ પ્રાણીનાં નામ જુદાં જુદાં છે. હિન્દીમાં તેને જળ ખિલા અથવા પાન કુત્તા કહે છે. મરાઠીમાં પાન મન્જર, જળ મન્જર, અથવા જળ મનુષ્ય કહે છે. તામિલમાં નીરનાઈ અને તૈલગમાં નીરકુક્ક કહે છે. ગુજરાતમાં આ પ્રાણી ઝોંઝું નવાઈ

નથી; કોઈકે કોઈએ જ જોવામાં આવે છે. મહી નદીનાં કોતરોમાં અને દરિયા કાંઠે કોઈ કોઈ વખત તે જોવામાં આવે છે. ત્યાં તે જળ ગિલાડીના નામથી ઓળખાય છે; કારણ કે તેનો આકાર પાણેલાં પ્રાણીઓ પેટા ગિલાડીને વધારે મળતો આવે છે, અને તે પાણીમાં રહે છે. જળચર પ્રાણીઓની પહે તેના પગનાં આંગળાં ચામડીથી જોડાયેલાં હોય છે તેથી તે પાણીમાં તરી શકે છે.

રંગ—તેના શરીરના ઉપકા બાજોનો રંગ તપખીરીઓ છે, અને તેમાં ઓછી વસ્તી રાત્રી છાંટ પડેલી હોય છે. તેના શરીર ઉપરના વાળ મૂળ આગળ સફેદ અને વચ્ચે ભાગે તપખીરીઓ છે. શરીરના નીચલા ભાગે ઓટલે કે પૂછડીનું મૂળ, પેટ, છાતી, ગળું, હડપચી, કાન આગળના ભાગ, અને ગરદનનો ધોડો ભાગ સફેદ રંગનાં છે. ઘરડી જળ ગિલાડીના શરીરના વાળના છેડા સફેદ થઈ જાય છે.

કદ—માથું અને શરીર મળીને તે બેથી અઢી ફુટ લાંબી હોય છે. તેની પૂછડી પંદર સોળ ઇંચ લાંબી વધે છે. પુખ્ત પ્રાણીનું વજન અઢ્યધાર મુઠી હોય છે.

વસ્તી—હિન્દુસ્તાનના ઘણા ભાગોમાં તેમાં મુખ્યત્વે કરીને હિમાલયના વાયવ્ય ભાગમાં, સિંધોનમાં, અને ઝંગાળાના પૂર્વ તરફના ભાગોમાં તેની વસ્તી છે.

લક્ષણ—જળ ગિલાડાં ઘણે ભાગે મ્હોટી નદીઓ અને ખાડીઓમાં રહે છે. કોઈ કોઈ કોઈએ મ્હોટાં તળાવ, સરોવરો, અને દરિયા કાંઠે પણ દીકામાં આવે છે. હિન્દુસ્તાનના પશ્ચિમ કિનારા પર અને ઓડીશા પ્રાંતમાં ચિત્રા સરોવરમાં તેમની વસ્તી ઘણી છે. તેઓ પાંચ કે છ નાં ટોળાં બંધ રહે છે. દરેક ટોળામાં નર, માદા, અને બચ્ચાં હોય છે. નદીઓને કાંઠે કોતરો કે બેખડોમાં અને ધ્રુવદ્રુપ બાકાંઓમાં તેઓ બોડ કરીને રહે છે. દરેક બોડમાં એક ટોળું રહે છે. તેમની બોડને એક ઉપલી ગમ જમીન નર અને બીજું પાણીની અંદર એમ બન્ને મ્હો હોય છે. તેઓ પાણીમાં ઝડપથી તરી શકે છે, તેમ જ જમીન ઉપર પણ ઝડપથી દોડી શકે છે. તેમના પગની રેતમાં પડેલી નિશાનીઓથી તેમનાં રહેઠાણ

જડી આવે છે. તેઓ રાત્રે જ જહાર નીકળે છે. ઉગડ બાગોમાં કોઈ કોઈ વખત દિવસે પણ દીઠામાં આવે છે. માછલાં, દેડકાં, કરચલા, નાના કાચલા, અને પક્ષીઓનાં ઇડાં તેમનો હમેશનો ખોરાક છે.

માછલાં પકડવાની તેમની રીત બહુ રમુછ છે. એક ટોળાનાં બધાં જનવરો એક ખીજથી એથી કે સો કુટને છેટે અર્ધ વર્તુળાકારમાં બિનાં રહી વચ્ચે માછલાંનાં ટોળાંને ઘેરે છે. પછી તેમાંનું દરેક બિલાડું વારા ફરતી કુબકી ખાઈ માછલું પકડીને પાછું પોતાની અસલ જગ્યાએ આવી ખડું થાય છે. ઘણા બાગેમાં માછી લોકો તેમને પાળે છે, અને જળ નાંખવા જય ત્યારે સાથે લઈ જાય છે. એક તરફથી માછી જળ નાખે છે અને ખીજ તરફથી તે ગ્રાણી માછલાંને જળ તરફ નૃસાડે છે. આવી રીતે માછીઓને માછલાં પકડવામાં પાળેલાં જળ બિલાડાં ઉપયોગી થઈ પડે છે. શિયાળની પેઠે આ ગ્રાણી પણ ચંચળ અને ખન્ધાં છે. માદા શિયાળામાં વિયાય છે. તેને દર વેતરે બેથી પાંચ બચ્ચાં આવે છે. તેનો ગર્ભ વાસ કાળ નવ અઠરાડીઆં છે. બચ્ચાં આવતરે છે ત્યારે આંધળાં હોય છે અને પાળવાથી ઝટ હજી જાય છે. ઘણીની પાછળ કુતરાંની પેઠે તે દોડતાં ફરે છે. જેસોર, સુન્દર વન, અને સિન્ધુ કાંઠે માછી લોકો તેમને બહુ પાળે છે.

ખનિજ પદાર્થો.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૪૭ થી.)

સ્લેટ.

નિશાળમાં છોકરાં જે પથર પાટી હાલમાં વાપરે છે, તે જીજી. પૃથ્વીની ઊંચા બધા પહાડોના પથરો રંગમાં, કુદરતી રંગમાં, સ્થાનના નથી. કોઈ કહણ તો કોઈ પોચા, છે. હિન્દીમાં તેને જમ્બીવાળા તો કોઈ લીસા, એમ મન્નર, જળ મન્નર, ચુ, વેળુ પાપાચુ, અને સ્લેટ આ અને તૈલગમાં નીરકુશ કહાયે બુદા બુદા ઉપયોગમાં

પૃથ્વીના બધા દેશોમાં સ્લેટના પત્થર મળી આવતા નથી. હિન્દુસ્તાનમાં તેની પુષ્કળ ખાણો છે, તેમાં મુખ્ય ખાણો - મહેસર, ચિતલદુર્ગ, મદ્રાસ, કડાપા, કર્નુળ, બંગાળા ઇલાકામાં ખરકપુર અને મેંગીર, મધ્ય હિન્દુસ્તાનમાં ચાંદ અને ચિન્દવડ, રજપૂતસ્તાનમાં અલવર, મુમ્બઈ ઇલાકામાં કલાદગી, બેલગામ, અને કોલ્હાપુર, પંજાબમાં સમલા અને ગુરદાસપુર અને વાયવ્ય પ્રાન્તોમાં કુમાન પ્રાન્તમાં છે. સ્લેટનાં પાતળાં પડો એક એક ઉપર સમાન્તર ગોઠવાઈને આ પત્થર બનેલો છે. કેટલાક પત્થરોનાં પડ સહેલાઈથી જુદાં-પાડી શકાય છે, અને કેટલાકનાં પડ ઉખેડવામાં બહુ મુશીબત પડે છે, કારણ કે તે એક બીજા સાથે મળીને સર્જાઈ ગયેલાં હોય છે. આમાંની પહેલી જાતના પત્થરોને ફાડી કે ચીરીને અને બીજી જાતનાને કરવત વતી વહેરીને ખાણમાંથી કઢાડવામાં આવે છે. પહેલી જાત નરમ અને બીજી જાત સખત છે. પહેલી જાતનાં પડો પર ચક્રમકની રેતી ધસવાથી તે સફાઈદાર અને લીસાં થાય છે, પણ બીજી જાતનાં તેવાં બનાવવા સારૂ ચરખા પર ચઢાવવાં પડે છે.

બધી જાતના સ્લેટ પત્થરો રંગમાં એક સરખા હોતા નથી. કેટલાક આસમાની, કેટલાક લીલા, અને કેટલાક રાતા, કાળા, ભૂરાથ પડતા, કે સફેદ રંગના પણ હોય છે. જાંચી જાતના સ્લેટ પત્થરનો રંગ શીકો વાદળો હોય છે. તેનાં પડ સખત, અપારદર્શક, તેમ જ કુમાર કે પોતમાં એક સરખાં હોય છે, તેથી પાણીને તે શોષી શકતાં નથી. બીજા પત્થરો કરત્તં આનાં પડો કુદરતી જ બનેલાં છે તેથી સહેલાઈથી ઉખેડે છે, અને તેથી જ તે વધારે ઉપયોગમાં આવે છે. છાપરાં ઉપર જડવામાં ધાતુનાં પત્રાંને બદલે સ્લેટનાં પડો મૂકાય ખંડમાં વધારે વપરાય છે. જે કે હિન્દુસ્તાનમાં આટલી બધી તેની ખાણો છે, છતાં લોકો હજી તેનો તેવો ઉપયોગ કરતા નથી. જે પ્રમાણે ધાતુનાં પત્રાંને છાપરાં ઉપર મોભીઆં સાથે ખીસા મારીને જડી લે છે, તે જ પ્રમાણે આ પડોને સારીને ત્રાંબા કે જસતનાં ખીસા વડે લાકડાં સાથે જડી લે છે. લોઢાના ખીસા વધારે કટાય છે તેથી વપરાતા નથી.

જાંચીમાં જાંચી જાતના પત્થરોની સ્લેટ બનાવે છે, અને તેને રેતીના

ઝીણા કણો વડે ધસીને સાક્ર અને લીસી કરે છે. સ્લેટ ઉપર લખવાને સાર તે જ પત્થરની પાતળા સ્પાઈઓ (પત્થર પેન) બનાવે છે. કેટલાક લોકો આક કે ચૂનાની પેન વતી પણ લખે છે. લોઢાનાં હથિયારોને ધાર આણવા સ્લેટના સખત પત્થર પર ધસે છે. પાણી બરવાનો પત્થર કુંડાં અને હોજ તેનાં બનાવે છે. તેમ જ તેની આકણીઓ, વેલણ, અને આંકણીઓ પણ બનાવે છે.

કેળવણી ખાતાની સ્વરો.

યૂરોપીઅન સ્કૂલોમાં આપવાની સરકારી સ્કોલરશિપો.

ઉત્તર ભાગ (મુખ્ય મધ્ય સ્થળ).

ઈ. નં. ૭૮૪, તા. ૧૬-૪-૧૯૦૧.

૧. આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે યૂરોપીઅન સ્કૂલોમાં ત્રણ ઉપલા વર્ગમાં અને ત્રણ નીચલા વર્ગમાં એમ છ સ્કોલરશિપો આપવા માટે મુખ્યમંત્રી એલિફિન્સ્ટન હાર્થ સ્કૂલમાં યુધવાર તા. ૪ થી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૧ ને રોજ (સવારના ૧૧ વાગે, મદ્રાસ ટાઇમ) અને તે પછીના દિવસોએ સ્પર્ધાપાદક પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

૨. ઉત્તર ભાગના એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના પ્રમુખપણા નીચે તેમણે નીચેલી કમિટી પરીક્ષા લેશે.

૩. સ્પર્ધા કરવાની (પરીક્ષા આપવાની) પરવાનગી મળવા સાર હસાવેલા છાપેલા ફોર્મ પર અરજી કરવી. તે ફોર્મની નકલો નીચે સહી કરનાર પાસેથી મફત મળશે. સઘળી અરજીઓ નીચે સહી કરનારને અમદાવાદ મોકલે તા. ૮ મી ઓગસ્ટ સુધીમાં પહોંચે તેવી રીતે મોકલવી.

૪. ઉમેદવારની જાત અને ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલરશિપની રકમ અને મુદત, કેટલી શી આપવાની છે તે, વગેરે બાબતની સઘળી વિશેષ હકીકત તા. ૧૩ મી માર્ચ સને ૧૮૯૦ ના મુખ્યમંત્રી સરકારી બનાવેલા ૧લાને ૨૧૦ મે પ્રસિદ્ધ થયેલા કામ ચલાવ નિયમોમાંથી

તથા તા. ૨૮ મી જુલાઈના મુખ્ય સરકારી ગઝેટ ભાગ ૨૪૦૮
૧૧૦૮ મે પાને પ્રસિદ્ધ યંત્રેણા મુધરેણા નિયમોમાંથી મળી આવશે. નીચે
સહી કરનારને અરજ કરવાથી આ નિયમોની નકલો મફત મળશે. વળી
ઉત્તર ભાગની સમગ્રી યૂરોપીઅન સ્કૂલોનાં તથા ઇંગ્લેન્ડ સ્કૂલોનાં બહાર
ખબર ચોઢવાનાં પાટીઆં પર આ નિયમોની નકલો ચોઢવામાં આવી છે.

અમદાવાદ,

તા. ૨૬-૪-૧૯૦૧

}

A. G. Wright,
એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,
ઉત્તર ભાગ.

હાઈ અર્ને સ્પેશ્યલ સ્કૂલોમાં આપવાની સરકારી સ્કોલરશિપો.

ઉત્તર ભાગ.

બહાર ખબર.

ઇ. નં. ૭૮૪, તા. ૧૬-૫-૧૯૦૧.

૧. આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે તા. ૫મી એપ્રિલ સને
૧૮૮૮ ના મુખ્ય સરકારી ગઝેટને ૩૨૪ મે પૃષ્ઠે પ્રસિદ્ધ યંત્રેણા નિયમો
મુજબ ઉત્તર ભાગના દરેક જિલ્લામાં ત્રણ ત્રણ સરકારી સ્કોલરશિપો
આપવા સાર સોગવાર તા. ૨ થી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૧ ને રોજ તથા
તે પછીના દિવસોએ નીચે લખેલાં મધ્ય સ્થળોએ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા
લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ.

સુરત.

નડીઆદ (ખેડા જિલ્લો).

ગોધરા (પંચમહાલ).

ભરૂચ.

થાણા.

૨. ત્રણમાંની એક સ્કોલરશિપ માટે બધા ઉમેદવારો સામાન્ય
રીતે સ્પર્ધા કરી શકશે; જે લોકો ઇંગ્લેન્ડ કેળવણીમાં પાછળ છે, જેવા કે,
બેની—ઇન્ડિયન, કણ્ઠી, અને કણ્ઠી કરતાં જે લોકો વધારે પાછળ છે
તેવા લોકોની સ્પર્ધા માટે એક સ્કોલરશિપ રાખવામાં આવશે; અને એક
સ્કોલરશિપ મુસલમાનો માટે રાખવામાં આવશે.

૩. દરેક મધ્ય સ્થળે કમિટી મારફત પરીક્ષા લેવામાં આવશે. પરીક્ષામાં દાખલ થવાની સ્પર્શઓ ઠરાવેલા છાપેલા ફોર્મ (નિયમોનું પરિશિષ્ટ એ) ઉપર કરવી, અને ઉમેદવાર જે જિલ્લાનો હોય તે જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને તે મોકલવી. તા. ૧ લી ઓગસ્ટ મુધી સ્પર્શઓ અને દાખલ થવાની શી કમિટી લેશે; તે તારીખ પછી કોઈ પણ સ્પર્શ લેવામાં આવશે નહિ. સ્પર્શના ઠરાવેલા ફોર્મની નકલ પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ પાસેથી અથવા નીચે સહી કરનાર પાસેથી મળશે.

૪. ઉમેદવારની ઉમ્મર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્ટોલરશિપની રકમ અને મુદત, કેટલી શી આપવાની છે તે, વગેરે બાબતની સઘળી વિશેષ હકીકત નિયમોમાંથી મળી આવશે. નિયમોની નકલો નીચે સહી કરનારને અથવા પરીક્ષક કમિટીઓના પ્રમુખોને સ્પર્શ કરવાથી મફત મળશે. ઉત્તર ભાગની તમામ સરકારી અને મદદ લેનારી સ્કૂલોનાં જાહેર ખબરો ચોઢવાનાં પાટીઆં ઉપર પણ એ નિયમોની નકલો ચોઢવામાં આવી છે.

અમદાવાદ,
તા. ૨૬-૪-૧૯૦૧ }

A. G. Wright,
આ. એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

મિડલ સ્કૂલ સ્ટોલરશિપો.

ઉત્તર ભાગ.

જાહેર ખબર.

ઇ. નં. ૭૮૪, તા. ૧૬-૫-૧૯૦૧.

૧. આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગમાં નીચે લખેલાં મધ્ય સ્થળોએ પ્રુધવાર તા. ૪ થી સપ્ટેમ્બર અને ૧૯૦૧ ને રોજ અને તે પછીના દિવસોએ દરેક મધ્ય સ્થળે છ છ મિડલ સ્કૂલ સ્ટોલરશિપો આપવા સાર સ્પર્શોત્પાદક પરીક્ષા લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ.

નડીઆદ (ખેડા જિલ્લો).

ભરૂચ.

મુરત.

ગાંધરા (પંચમહાલ).

થાણા.

૨. છમાંની બે સ્કોલરશિપો માટે બધા ઉમેદવારો સામાન્ય રીતે સ્પર્ધા કરી શકશે; જે સોડો ઇમેજ કેળવણીમાં પાછળ છે, જેવા કે, બેની-ઇમરાયલ, ક્યુબી, અને ક્યુબી કરતાં જે સોડો વધારે પાછળ છે તેવા સોડોની સ્પર્ધા માટે બે સ્કોલરશિપો રાખવામાં આવશે, અને બે સ્કોલરશિપો મુસલમાનો માટે રાખવામાં આવશે.

૩. દરેક મધ્ય સ્થળે કમિટી મારફત પરીક્ષા લેવામાં આવશે. હાઈ સ્કૂલના હેડ મારતર કમિટીના પ્રમુખ થશે.

૪. સ્પર્ધા કરવાની (પરીક્ષા આપવાની) પરવાનગી મળવા સાંચ કરાવેલા છાપેલા ફોર્મ પર અરજી કરવી. તે ફોર્મની નકલો નીચે સહી કરનાર પાસેથી અથવા પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ પાસેથી મફત મળશે. ઉમેદવાર જે જિલ્લાનો હોય તે જિલ્લાની કમિટીના પ્રમુખ તરફ અરજી મોકલવી. તા. ૧ લી ઓગસ્ટ સુધી અરજીઓ તથા શી કમિટી ભેશે; તે તારીખ પછી કોઈ પણ અરજી લેવામાં આવશે નહિ.

૫. ઉમેદવારની ઉંમર, પરીક્ષણના વિષયો, સ્કોલરશિપની રકમ અને મુદત, કેટલી શી આપવાની છે તે, વગેરે બાબતની સઘળી વિશેષ દલીલ ત તા. ૧૭ મી મે સને ૧૮૮૮ ના મુખ્ય સરકારી ગઝેટના બાગ ૧ લાને ૪૩૧ મે પૃષ્ઠે પ્રસિદ્ધ થયેલા “ કામ ચલાઉ નિયમો ” માંથી મળી આવશે. નીચે સહી કરનારને અથવા પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને અરજી કરવાથી આ ધારાની નકલો મફત મળશે. ઉત્તર બાગની તમામ મુખ્ય સરકારી અને મદદ લેનારી ગુજરાતી નિશાળોમાં જાહેર ખબરો ચોઢવાનાં પાટીઆં, ઉપર પણ તેની નકલો ચોઢવામાં આવી છે.

અમદાવાદ, તા. ૧૬-૪-૧૯૦૧ }
૨૬-૪-૧૯૦૧ }

A. G. WRIGHT,
આ. એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર બાગ.

અમદાવાદ ઇન્ડસ્ટ્રીસાઇડ ફન્ડમાંથી સ્કોલરશિપો
આપવા માટે પરીક્ષા.

ઇ. નં. ૭૮૪, તા. ૧૬-૪-૧૯૦૧.

૧. આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે અમદાવાદ ઇન્ડસ્ટ્રીસાઇડ ક્લબમાંથી અમદાવાદ જિલ્લાના લેક્ટર તથા કર્વી કલુણીની ન્યાતાના વિદ્યાર્થીઓને હાઈ અને સ્પેશ્યલ સ્કૂલોમાં પાંચ પાંચ રૂપિયાની ચાર સ્કોલરશિપો આપવા સાર તથા ગિડલ અને સ્પેશ્યલ સ્કૂલોમાં ત્રણ ત્રણ રૂપિયાની ત્રણ ટ્રેસકોલરશિપો આપવા સાર અનુક્રમે તા. ૨ જી તથા ૪ થી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૧ ને રોજ અમદાવાદ હાઈ સ્કૂલના મકાનમાં સ્પોર્ટ્સ ત્યાંક પરીક્ષા લેવામાં આવશે. તા. ૧૧ મી મે સને ૧૮૯૯ ના મુખ્ય સરકારી ગઝેટ ભા. ૧ લા ને ૧૬૨ મે પૃષ્ઠે પ્રસિદ્ધ થયેલા નિયમોની હ તથા ૬ કલમોમાં જણાવેલી શરતો મુજબ આ પરીક્ષા લેવાશે.

૨. પરીક્ષામાં દાખલ થવાની અરજીઓ તથા શી અમદાવાદ મધ્ય સ્થળની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ તા. ૧ લી ઓગસ્ટ મુધીમાં લેશે.

અમદાવાદ, } A. G. WRIGHT,
તા. ૨૬-૪-૧૯૦૧ } આ. એન્ડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

હાઈ અને સ્પેશ્યલ સ્કૂલોમાં આપવાની કાઠી
શહાબુદ્દીન સ્કોલરશિપો.

ઈ. નં. ૭૮૪, તા. ૧૬-૫-૧૯૦૧.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે કાઠી શહાબુદ્દીન એન્ડ્રુમેન્ટ ક્લબમાંથી અમદાવાદ અને ખેડા જિલ્લાની કોઈ પણ સરકારી સ્કૂલના મુસલમાન ઉમેદવારોને હાઈ અને સ્પેશ્યલ સ્કૂલોમાં પાંચ પાંચ રૂપિયાની બે સ્કોલરશિપો આપવા સાર તા. ૨ જી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૧ ને રોજ સ્પોર્ટ્સ ત્યાંક પરીક્ષા લેવામાં આવશે અમદાવાદ જિલ્લાના ઉમેદવારોની અમદાવાદ હાઈ સ્કૂલના મકાનમાં અને ખેડા જિલ્લાના ઉમેદવારોની તડિયાદ હાઈ સ્કૂલના મકાનમાં પરીક્ષા લેવાશે. તા. ૧૬ મી ઓક્ટોબર સને ૧૯૦૦ ના મુખ્ય સરકારી ગઝેટ ભા. ૧ લાને ૨૧૫૫-૨૧૫૭ મે પૃષ્ઠે પ્રસિદ્ધ થયેલા કામ ચલાવે નિયમોમાં જણાવેલી શરતો મુજબ આ પરીક્ષા લેવાશે.

૨. પરીક્ષામાં દાખલ થવાની અરજીઓ તથા શી અમદાવાદ અને નડિયાદ મધ્ય સ્થળોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ તા. ૧ લી ઓગસ્ટ સુધીમાં લેશે.

A. G. Wright,
આ. એન્જીનેયરિંગ ઇન્સ્પેક્ટર,
ઉત્તર ભાગ.

જાહેર ખબર.

દોષ કૃત ગ્રન્થાતી વૈયન માળા તમા બીજી સરકાર તરફથી છપાતી શાળાઓને માટે મંજૂર થયેલી ચોપડીઓમાં જોડણીના અનિયમિતપણાની અને વાક્ય રચનાની ખામીઓ અથવા બીજી કંઈ ભૂલો મેલેતાછ-ઓ અથવા કેળવણી ખાતાના અધિકારીઓ લખી જણાવશે તો તે ઉપકર સાથે સ્વીકારવામાં આવશે, અને નવી આવૃત્તિ છપાતી વખતે તે ઉપર પૂરતું લક્ષ આપવામાં આવશે.

મુરત નિહાના એક મહેતાજી મિ. બગવાનદાસ જૂબણદાસે એ પ્રમાણે કેટલાક અગલના સુધારા સૂચવ્યા છે તે માટે હમે તેમનો ઉપકર માનીએ છીએ.

અમદાવાદ,
તા. ૯-૫-૧૯૦૧

}

Gubikbikbik G. N.
વાઈસ પ્રિન્સિપાલ, સુ. રૂ. કોલેજ,
અમદાવાદ.

જાહેર ખબર.

ઈ. નં. ૨૧૧, તા. ૬-૫-૧૯૦૧.

આવતા સપ્ટેમ્બર માસમાં રાજકોટ મુકામે થવાની પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષાઓમાં દાખલ થવાની ઉમેદ રાખનારને આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે તે પરીક્ષાઓ માટે નીચે મુજબ પુસ્તકો મંજૂર કરવામાં આવ્યાં છે:—

બર સમજવા સાફ લખાણની સામેજ ચિત્ર આપેલાં છે. કીમત રૂ-૦-૮-૦ પોરટે
૯૪ ૦-૦-૬ લે. પે. ખર્ચ લેનારને શિર. કમિશન સામગ્રી લેનારને સેક્ટર ૨૦ ટકા.
લલ્લુભાઈ છોટાલાલ પરવા. હેઠ માર્તંડ નં. ૧૨ અમદાવાદ મ્યુ.
રકૃત. ડે. અમદાવાદ તળીયાની પોળમાં મહાદેવ આગળ.

સારાં અને સસ્તાં પુસ્તકો.

આર્યાચરિત્રાવલી—કાન્તા, કૃષ્ણા, ચંદા, પદ્મા, મીરાં, તારા, સુન્દ-
રબા, સરદારબાઈ, વગેરે. ૪૯ શ્રી-સતીઓનાં આદ્યુત ચરિત્રો ૩. ૧૧
ચોરાશી આસન—યોગનાં ૯૭ અંદર ચિત્રોનો સમજસદિત ગ્રંથ. ૩. ૧૧
છોટામકાવ્ય—વડોદરા ભુરત, મુંગલ, ઇલાદિ રચેલે ગવાતા રસીક
ગરબો, હંદ, પદ, ઇ. ૩, ૧૧ કલ્પાનકાવ્ય—ભક્તિ, નીતિ, જ્ઞાન, વ્યવ-
હાર, કળેકું, કૃષ્ણ, ઇ. વિપવપર. ધણી કવિતાઓ. ૩ ૧૧

અધ્યાત્મભજનમાળા—કૃષ્ણીર નમ્રીર, ગોરખ, તુલસી, ઇ. ૧૧૬
ભક્તોએ રચેલાં હસો બજનો. ૩. ૧૧ સાહિત્યસંગ્રહ—કવિ, ગંગ, ગિરધર,
આલ, ઇ. ૧૪૪ કવિશ્વરોદૃત નવરસયુક્ત દિંદી કાવ્યોનો મોટો સંગ્રહ. ૩. ૨૧

શ્રીરામગીતાભાષાનુવાદ—કર્તા શ્રીદરિકુંવરગાઈના ચિત્રચરિત્ર
તથા પદ-પદ્ય-આવાયે સાથે પાકું રેસમી પુસ્તક છે. ૩. ૧

અનુભવપ્રકાશ—અસાર સંસારનું વિવેચન; ગદ્ય-પદ્યમાં. ૩. ૦૧

પરાશરસંહિતા—શ્રીપુરુષનાં મતાચરણ, આગમ્યાગમન અને અમ-
ક્ષ્યમક્ષણાદિ સર્વ પાપોની શુદ્ધિ, સતક, ધાતક, પ્રેતક વિધવાવિવાદ, ઇ. ના
વિવેચન સાથે. ૩. ૧૧ અધ્યાત્મપ્રકાશ—તાત્ત્વમસિનું વર્ણન; ન્યાય,
સામ્ય, મિમાંસા-ઈ. ના રહસ્યસાથે. ૩. ૦૧ પરમપદ્મોદ્ધતી—યોગ-
શાસ્ત્રની પ્રક્રિયા તથા કર્તા મહાત્માના ચિત્ર-ચરિત્ર ઇ. સાથે. ૩. ૧૧

સત્તેપરાતક—વિવેચન તથા ચિત્ર ચરિત્ર ઇ. સાથે. ૩. ૦૧

વશકરણ વિદ્યા—ખાસ શ્રીઓને ગાટે. ૩. ૦૧

વાસવદત્તા—પ્રેમની વાર્તા. ૩. ૦૧ માર્કેટલા નાટક. ૩. ૦૧

ઇલાદિ ગ્રંથો વગેરે નીચે લખેલે રચેલેથી મળશે.

કલ્પાનકાવ્ય ધર્મસિદ્ધ. કાન્ડેલ, કાળજાદેવી પોરટે—મુંબઈ.

બહુ બહેક શાહી—લાલ કે કાળીશાહી. દરેક ૩. ૧)નાં ૮
પંકીકાંથી. ગવરી બેટ. ખર્ચ વધુ નમુનો બે પેસે. એન-ટ. બેઈએ છે. રખર
રેટપને રેશી અગરજતીના કર્તા. માણેકચંદ અમરેશી. વડોદરા.

સરળ રેશીનામાની પદ્ધતિ, આરતિ તેરતી કિમ્મત ૪ આના
સુખ્યઈ ઇલાકાના કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબ બદાઈરુ ઇ. નં.
૪૪૬૦ તા. ૯-૧૧-૯૪ના દરેક મુજબ સાળામાં વાપરવાને હકના
નથી. સરકારે મંજૂર કરેલ 'ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ' આરતિ
પાંચમી કિમ્મત ૪ આના પોરટેજ બેતેનું માફ. કમિશન ૫-૧૦-૧૫-૨૦
નંગથી ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. વેલ્થપેએજલ ખર્ચે મંગાવનારને શિર છે.
પ્રેમચંદ કરમચંદ, શાહ, ગોંડલ રોડના ૩. એ.ઈ.મ્યુ. ગોંડલ, યદુનગરી.

સૂચના.

આ પત્ર સમ્બન્ધી સર્વે લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું. નોંધણી કાગળ લેવામાં નહિ આણે. સદી વગરનાં લખાણ ઉપર પ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણ ચોક્કસે અક્ષરે કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસન્દ-પડેલું લખાણ પાછું મોકલવા બન્ધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળા ખાતાના ઉચ્ચુટી અને એગ્રિસ્ટન્ટ ઉચ્ચુટી સાહેબોને તથા મહેતાજીઓને કેળવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સમ્બન્ધી હકીકત સ્કૂલ બોર્ડ તથા દેશી રાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમ જ ખાનગી જાહેર ખબરો જે માસમાં છાપાવવી હોય તેના આગલા મહિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહોંચવી જોઈએ. જેન્ડરિલો જે માસના અંક સાથે વહેંચવાં હોય તેના આગલા મહિનાની ચત્વીસમી તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

મની ઓર્ડર મોકલનારે કૃપન ઉપર પોતાનું નામ, ઠેકાણું, અને શી બાબતના પૈસા છે તે ચોક્કસે અક્ષરે લખવું. તે વિના જૂલ થયાનો સમ્ભવ છે. પોસ્ટની ટિકેટ મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધો આનો વધારે મોકલવો; પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકેટ લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત આગાઉથી જ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રૂપી છે. પોસ્ટેજ માફ, છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે આદી આના. પરંતો ખર્ચે લેનાર દર રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓને ટપાલ ખર્ચ સાથે ૦-૧૨-૦

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ રૂપ૨ લખવું. વિષય પસન્દ પડેલો તો તેની અગલ વર્ગે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેલે પાતે રૂ. ૧ થી રૂ. ૨ સુધી આપવામાં આવશે. ચર્ચા પત્રનો એમાં સમાસ થશે નહિ.

જાહેર ખબરો છાપવાના ભાવ.

૧.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાન્ડ અને તે પછીના અંગીઆર મહિના લગી
૧.....	૨	પા મણા ચાન્ડ પડશે. બાર મહિનાથી ઓછી મુદત હશે તો મહેસે મહિને પૂરો ચાન્ડ અને પછીને દરેક મહિને અર્ધો ચાન્ડ લેવાશે.
૨.....	૮	
૩.....	૧૫	
જો ઉપરનાનો ભાવ ઉપર પ્રમાણે જ. બાર માસ લગી સાગસાગટ હશે		

જેન્ડરિલો વહેંચવાના દર.

પા તોલા સુધીના રૂ. ૮-૦-૦, અર્ધા તોલા સુધીના રૂ. ૧૦-૦-૦, અને એક તોલા સુધીના રૂ. ૧૨-૦-૦ તે ઉપરનાને માટે ઇમને લખવું.

જુલાઈ.

જાહેર સ્વરો.

પોતાની મેજેસ્ટી શીખવા ચલાનાર માટે વ્યાકરણના નિયમો વાળું ઉત્તમ પુસ્તક.
ધિ દીચર, આર. રજીસાળા માસ્તરે માટે કી. રૂ. ૧) ખીખ માટે રૂ. ૧૧ પોરટેજ ખર્ચ
જુદો કર્તા મગનલાલ હાકોરદાસ આપતીઆ. કસાર્ક મે. એ. ધિ. સા. એ. શીસ. અમદાવાદ.

ફેબ્રુઆરી, બર્નાર્ડિનિયમ હાસન, કોલેજો, ગોખમે ધોષ, પેન્ડરબરી,
સોદ, સેવીસ, રાધાકૃષ્ણ, ગર્ડેસ્ટન, સુખારાવ, કોર્નવોલ, શીખના ઇ, અને
લાલશંકરનાં ગ્ર. ગણિતગાંના તથા બધી યુનીવર્સિટી પરીક્ષાના સવાલમાંના
ચુંટી કાઢેલા—અમરુ દાખલા—કી=ખુલાસા સાથે ગંજોવાં. કી. રૂ. ૧)
પો. ૦)ના હાલ કી. રૂ. ૦૫૫ અને ખીજ એક ૦)ની ચોપડી મેટ.
પાન. પાંચ. હરવર્ષે આ પુસ્તકમાંના હાખલા પ. સ. પરીક્ષાઓમાં આવે
છે. કર્તા. પરશુદાસ નાગરદાસ કીનારીવાળા. ડે. સૈયદપરા
આવક પોળમાં મુદત.

સદ્ગુણી હેમંત હુમારી.

(સંસાર મુધારાની મુખોધક અને મનોવેધક વારતા.)

પ્રો. દુવ એમ. એ. એમ. એલ. ખી, પ્રો. દવે એમ. એ. એલ.
એલ. ખી., દિવાન રા. સા. દોલતરામ કૃષારામ, વગેરે સુપ્રસિદ્ધ સાક્ષરોએ
અતિ ઉત્તમ અભિપ્રાય આપ્યા છે. ખા. ખા. નાનજીઆણી ખી. એ.
સાથે છે કે 'ખીઓને માટે આ અમૃતનો ખ્યાલો છે.'

મૂલ્ય બાર આના. વી. ખી. પોલ્ટેજ ત્રણ આના.

હિરાલાલ વિદ્યારામ રાવળ,

લુણાવાડા-રેવાકાંઠા.

અંકગણિતની સમજુતી. કિંમત રૂ. ૦૫ પોરટેજ સાથે. પાંચે, દશ;
દશ. પંદર; ત્રીસ; વીસ; અને પચીસ, પચીસ; ટકા કિંમત. વેલ્યુ પેએનલ
ખર્ચ તેનારને સિર. ખુશાલદાસ ગોહળદાસ. મુખ્ય ઝે. અમદાવાદ.

રા. બા. ગોપાળજી સુરભાંધ દેસાઈ, ક.વિ.ના કેળવણી ખાતાના માણ આ. ઈ.
 રા. બા. હરગોવિન્દદાસ સુદાસદાસ કાંટાવાળા, વડોદરા કે.ખાતાના માણ દિ.
 રા. સા. હસપતરામ પ્રાણજીવન પપ્પખર, કચ્છના માણ એ. ઇન્સ્પેક્ટર.

દેશની કેળવણીમાં જાણીતા આગેવાન શુદ્ધરથો.

ઓતરેખલ. ઝવેરીલાલ હમિયાશંકર પાણિક.

ઓતરેખલ કાશીનાથ ત્ર્યંબક તેલંગ એમ. 'એ., એલ. એલ. બી.

સી. આઈ. ઇ; મુખ્યમંત્રી હાઈ કોર્ટના માણ જજ.

રા. બા. શંકર પાંડુરંગ પંડિત, એમ. એ; માણ ઓરિએન્ટલ ટ્રાન્સેક્ટર,

રા. રા. નગીનદાસ તુળશીદાસ મારફતીઆ બી. એ. એલ. એલ. બી.

મુખ્યમંત્રી હાઈ કોર્ટના વકીલ તથા યુનિવર્સિટીના મુજરાતીના પરીક્ષક.

દિ. બા. માધુભાઈ જશભાઈ, દિવાન બહાદુર, વડોદરા.

રા. બા. લાલશંકર હમિયાશંકર ત્રવાડિ, સ્મો. કો. કોર્ટના જજ, અમદાવાદ

રા. સા. હરિલાલ મનસુખરામ, બારીઆ સ્ટેટના કારભારી.

રા. બા. જગજીવનદાસ પ્રસાદદાસ માણ ડેપુટી ક્લેક્ટર તથા સેશન્સ

જજ અને સુરત મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ કમિટિના પ્રમુખ.

રા. સા. મનસુખરામ સુર્યરામ, ત્રિપાઠી, જૂનાગઢ સ્ટેટના એજન્ટ.

રા. સા. રણછોડભાઈ હિંદયરામ, કચ્છના નાયબ દિવાન.

મહૂમ રા. બા. ભોળાનાથ સારાભાઈ.

રા. રા. દવિ હસપતરામ ઝાલાભાઈ, સી. આઈ. ઈ.

ખા. સા. બમનજી એદલજી મોદી, એમ. એ; ડેપુટી ક્લેક્ટર અને
 સ્કૂલ કમિટિના ચેરમેન, બરમ.

રા. રા. કાળાભાઈ લલ્લુભાઈ વકીલ, સુરત સ્કૂલ બોર્ડના પ્રમુખ.

શેઠ કેળશર એદલજી મોદી, બી. એ, સુરત સ્કૂલ બોર્ડના મેમ્બર.

મહૂમ રા. રા. કવિનમંદાશંકરલાલશંકર, જોન્તેન્ના ધર્મખાતાના માણ સેક્રેટરી.

કેળવણી ખાતાના દાલના તથા માણ ઇન્સ્પેક્ટરો.

રા. બા. મોતીરામ રાજરામ, માણ ડે. એ, ઇ, સુરત.

રા. સા. ગણપતરામ ગૌરીશંકર શાસ્ત્રી, ડે. એ. ઈ. અમદાવાદ

રા. સા. શિવરામ સદાશિવ નાડકરની, બી. એ; ડે. એ. ઇ. રાનાગિરિ.

રા. સા. વ્રજરાય સન્તોકરાય દેસાઈ, બી. એ; માણ, ડે. એ. ઈ. મુખ્યમં

રા. સા. કૃષ્ણલાલ ગોવિન્દલાલ ગહેતા, ડે. એ. ઈ; અમદાવાદ પ્રાન્ત, કાદિયાવાડ.

રા. સા. હરિવલ્લભ મૂળજી વિલ્લ, માણ, ડે. એ. ઇ; અમદાવાદ પ્રાન્ત, કાદિયાવાડ.

ફોર્સા ભાગ ૬ માં. ૧૯૧૧ દેશાઈ અમીષર સમુદાય (પ્રખ્યાત ગણિતસિદ્ધાંત.)

આ પુસ્તકો વિશે આગળ વિવેચન સાચાપદ્ધતિમાં કરવામાં આવેલું હતું. અને ગણિત શિક્ષણની પદ્ધતિ સુધારવાનો ઉદ્દેશ એ પુસ્તકો ગયા વર્ષમાં સરકારે ટેકરદારી કરવાથી પૂરો પડ્યો છે. એક વર્ષના અનુભવ ઉપરથી માલુમ પડે છે કે શિક્ષકોમાં નવીન અને બાળકોની જુદી ખીલે એવી પદ્ધતિ, દાખલ કરવાનો ઉત્સાહ છે. પુસ્તકો સરળ ને શિક્ષણીય છે, અને તેનું ધ્યાન અતિશય સંતોષકારક નીકળ્યું છે. તોપણ કેટલાક શિક્ષકો સ્વભાવિક રીતે કે કંઈ કાનૂનસર દરેક બાળકમાં પછાત હોય છે નહીં, તેઓ આ વર્ષમાં પોતાના ઉત્સાહી મિત્રોનું અનુકરણ કરશે તે બસ છે. શિક્ષણ પદ્ધતિનો આધાર શિક્ષક અને પરીક્ષક બન્ને ઉપર છે. ગઈ સાલ મળેલા કોન્ફરન્સમાં આ પુસ્તકોનું નિર્વિવાદ ઉપયોગીપણું સિદ્ધ થયું છે, અને નવાં ધોરણમાં તો તે વિના નબળા નહિ તેવી સંધાનુગતે થએલી દરખાસ્તોથી એવી જોઈવળ રાખાનો સમ્ભવ છે. આ વિષયમાં સર્વનો પ્રયત્ન પ્રશસ્ત છે, લાવચેરી અને શિક્ષકો સારા જવાબો સાથે આખાં પુસ્તક પાઠ તથા કાચા પુસ્તકોનાં, તથા છદા બામ પણ મળે છે.

સંખ્યા મવેલ. તેજ હતો. કિંગ્મ ૩. ૦—૨—૦

આ પુસ્તકમાં એકેએકથી બાલકોને ગણિત શી રીતે શરૂ કરવું-તે અને ત્યાર પછી એ વર્ષ સુધી કેટલું અને કેમ શીખવવું તે વિશે પદ્ધતિસર પાઠો આપ્યા છે. મહેંદજાન ડિરેક્ટર સાહેબે તે પુસ્તકને પ્રાય-મિક નિસાણોના શિક્ષણ સારૂ મંજૂર કરીને તે ઉપરાંત તે પ્રમાણે શીખવાય તે માટે સર્વ ઉપયુક્ત ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબો તથા મહેંતાઈઓનું ધ્યાન ખેંચ્યું છે. આ બાબત આ પહેલું પુસ્તક છે; ચાલતાં અથવા નવીન ધોરણમાં તે પુસ્તક વિના ચાલે તેમ નથી. દરેક શિક્ષકે તે પુસ્તક ખાંખં કરીને તેનો ઉપયોગ કર્યો તે જાણવું છે.

જોઈએ તેવાં પુસ્તકો હાથમાં નથી એ વાત ખરી છે, પરંતુ અપ જાગરે તો હત યતાં વાર લાગવાની નથી. ઇંગ્લાન્ડ આદિ દેશોની યુનિવર્સિટીઓમાં લ્યાટિન અને ગ્રીક ભાષાઓ શીખવી પડે છે, હતાં ઇતિહાસ, વિદ્યા, આદિ વિષયો સ્વભાષા મારફત શિખવવામાં આવે છે. આપણે ત્યાંની મેટ્રિક્યુલેશનમાં ગુજરાતી આદિ ભાષાઓ લેવાની છૂટ છે, સાં પણ તેમને ખીજી ભાષાઓ તરીકે ગણી છે. બધા દેશોમાં સ્વભાષા મુખ્ય હોય છે, અને પર દેશી ભાષાઓ ખીજી ભાષા તરીકે ગણાય છે. વળી એવી પર દેશી ખીજી ભાષાઓના સવાલ પત્રોના જવાબ સ્વભાષામાં લખવાના હોય છે. આપણી કેળવણીની વ્યવસ્થા એવી વિચિત્ર બનાવવામાં આવી છે કે આપણી સ્વભાષા ખીજી ભાષા તરીકે ગણાય છે, તેની પરીક્ષા ઇંગ્રેજ મારફત આપવી પડે છે, અને તે કારણથી ઇંગ્રેજ શાળાઓમાં તેનું શિક્ષણ પણ ઇંગ્રેજ દ્વારા અપાય છે. થોડા દિવસ ઉપર હમે એક વર્તમાન પત્રમાં નીચેની જાહેર ખબર વાંચી હતી: "Marathi grammar explained in English for students and candidates preparing for the Matriculation, School Final, and other examinations." (મરાઠી વ્યાકરણ ઇંગ્રેજમાં સમજાવેલું; મેટ્રિક્યુલેશન, સ્કૂલ ફાઇનલ, ને ખીજી પરીક્ષા માટે તૈયાર થતા વિદ્યાર્થીઓ અને ઉમેદવારો માટે.) મેટ્રિક્યુલેશન અને સ્કૂલ ફાઇનલની પરીક્ષાના ઉમેદવારોને ગુજરાતી વ્યાકરણ પણ ઇંગ્રેજ દ્વારા શિખવવાને ચોપડીઓ તૈયાર થઈ છે. સ્વભાષાનું વ્યાકરણ પણ પારકી ભાષાની મારફત શિખવવાની જરૂર પડે એ કેળવણીની પદ્ધતિ બિલકુલ સન્તોષકારક દહેવાય નહિ. વળી મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષામાં સ્વભાષા લેનાર ઉમેદવારને તે ભાષા જરાબર આવડે છે કે નહિ તે જોવાને સવાલ પત્રમાં એ ભાષાની થોડી લીટીઓ મૂકવામાં આવે છે, અને તેમની સમજૂતી ભાષાન્તર દ્વારા ઇંગ્રેજમાં માગવામાં આવે છે. ટૂંકમાં ઇંગ્રેજ જાણે સ્વભાષા હોય, અને ગુજરાતી આદિ ભાષાઓ જાણે પર દેશી વધારાની ભાષાઓ હોય એમ મેટ્રિક્યુલેશન જગેરેમાં ગણવામાં આવે છે, અને તે પછી કોલેજમાં તો અંગ્રેજીન દેશી ભાષાઓનું નામ

પણ લેવામાં આવતું નથી. આ સ્થિતિ બિઝકુલ સન્તોષકારક નથી, અને તે જુવાન માણસોની કેળવણી તેમ જ તખીઅત બેંચેને નુકસાન કરે છે. અર્વાચીન દેશી બાપાઓને તેમની ઘટતી જગા આપવી જોઈએ, અને જાંચી શિક્ષણમાં પણ તેમને દાખલ કરવી જોઈએ. આ સમ્બન્ધી મહંમદ ન્યાય મૂર્તિ રાનડે અને બીજા કેટલાક ગૃહસ્થો યુનિવર્સિટીમાં લાંબી સુદતથી લડત ચલાવતા હતા, પરંતુ તેમનાં પ્રયત્નો નિષ્ફળ જતાં હતાં. હાલ યોગ માસથી મુમ્બઈની યુનિવર્સિટીએ એમ. એ. ની પરીક્ષામાં મુજરાતી, મરાઠી, અને કાનડી એ ત્રણ અર્વાચીન દેશી બાપાઓને જગા આપી છે તે બધી હમારા વાંચનાર ખુશ થશે. જ્યાં મુધી દેશી બાપાઓ કેળવણીની આખી પરંપરામાં દાખલ થાય નહિ, અને જ્યાં મુધી ઇતિહાસ, ગણિત, વિદ્યા, આદિ વિષયો તેમની મારફત શિખવાય નહિ, ત્યાં મુધી કેળવણીની વ્યવસ્થા કુદ્રતની વિરુદ્ધ હોવાથી સન્તોષકારક ગણાય નહિ. છતાં હાલ તરત યુનિવર્સિટીએ એમ. એ. ની પરીક્ષામાં દેશી બાપાઓને જરા પગ મૂકવાની જગા આપી છે તેટલો સન્તોષ થાય છે, અને હમે આશા રાખીશું કે જરા આગળ આખું છે એટલે હવે એ બાપાઓ આખો પહોંચી ખેંચી શકશે અને ધીમે ધીમે સઘળી પરીક્ષાઓમાં દાખલ થશે.

મદ્રાસના ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબ પોતાના છેલ્લા રિપોર્ટમાં લાંબા પ્રાથમિક શિક્ષકો સમ્બન્ધી નીચે મુજબ લખે છે:

“પ્રાથમિક શિક્ષકોના સમ્બન્ધમાં હજી ઘણું કરવાનું બાકી છે. હું ધારું છું કે તેમની સામાન્ય કેળવણી હાલ કરતાં ઘણી વધારે જાંચી હોવી જોઈએ. ગમે તેવો યોગી આવડો શિક્ષક પ્રાથમિક શાળાનું કામ કરી શકે એમ માનવું બૂલ બરેલું છે. પ્રાથમિક શિક્ષકનું કામ ઘણું જવાબદારી ભરેલું છે, કારણ કે વિચાર અને વૃત્તિનાં જે વલણોથી માણસના લક્ષણનું બુધ્ધિમાન થાય છે તે બધાં પાસેથી શરૂ થાય છે, અને જે તે વિચાર અને વૃત્તિઓ ન્હાનપણથી ખોટા માર્ગે દોરવાય છે તો ઘણું વિનાશકારી પરિણામ નીપજે છે. જ્યાં શિક્ષકોએ જાણકારી માનસ શાસ્ત્ર જાણવું જોઈએ એવી માગણી કરવી હાલ તરત કદાચ શક્ય નથી, પણ

તેમની સામાન્ય કેળવણી હાલ કરતાં ઘણી વધારે હોવી જોઈએ એવી માગણી કરવાનો વખત આવી ચૂક્યો છે. જે શિક્ષકની કેળવણી હાલ કરતાં વધારે સારી અને ઊંચી નહિ હોય તે કિન્ડરગાર્ટન શાળામાં ફતેહ-મંદીથી કામ કરી શકશે નહિ, અથવા પદાર્થ પાઠો સારી રીતે આપી શકશે નહિ. આ ઇલાકાનાં કેળવણીને લગતાં પત્રોમાં અને સભાઓમાં વારંવાર એવી ફરિયાદ કરવામાં આવી છે કે પ્રાથમિક શિક્ષકોને ઘણા જ દૂંધા પગારો આપવામાં આવે છે, અને તેમાં જલદી વધારો થવો જોઈએ, એ વાત ખરી છે કે પ્રાથમિક શિક્ષકો પાસે હાલ જેટલી આવડતી માગણી કરવામાં આવે છે તેને માટે પણ રૂ. ૫ થી રૂ. ૮ સુધીનો પગાર ઘણો હલકો છે. એ ખરું છે કે શિક્ષકે જાતે વધારે સારા કેળવાવું જોઈએ, અને તેમ થવાની સાથે તેના પગારમાં વધારો થવો જોઈએ એ વાત પણ નિર્વિવાદ છે. પરંતુ જો એવી રીતે કરવું હોય, તો વ્યવસ્થાપકોએ પ્રાથમિક શાળાઓ પાછળ વધારે પૈસા ખર્ચવા જોઈએ. કેળવણી ખાતાએ પણ પ્રાથમિક શાળાઓને ઘણી વધારે મદદ આપવી જોઈએ, અને તે સારૂ સરકારે કેળવણી ખાતાને હવાલે વધારે પૈસા મૂકવા જોઈએ. એ મુજબ જ્યાં સુધી નહિ ચાલે ત્યાં સુધી પ્રાથમિક કેળવણીની સ્થિતિ સુધારવાની આશા રાખવી ફેકટ છે.”

ઉપર મંદ્રાસ ઇલાકાને માટે જે લખવામાં આવ્યું છે તે કટલેક્ટર અને મુખ્યમંત્રી ઇલાકાને પણ લાગુ પડે છે. યોડાં વરસ ઉપર આસિસ્ટન્ટ માસ્ટરોનો પગાર રૂ. ૭ થી ઓછો હોવો ન જોઈએ એવો ફતવા કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ એ પગાર પણ ઘણો ઓછો છે. વગર બચેલા સિપાઈઓ અને હમાયોને પણ તેથી વધારે પગાર મળે છે. હમે ખાદીએ છીએ કે કોઈ આસિસ્ટન્ટને રૂ. ૧૦ થી ઓછો પગાર આપવો ન જોઈએ, અને કોઈ હેડ માસ્ટરનો પગાર રૂ. ૧૫ થી ઓછો હોવો ન જોઈએ. વળી જેમ અને તેમ આસિસ્ટન્ટ તરીકે પણ ટ્રેન્ડ શિક્ષક રાખવા જોઈએ. નવાં ધોરણોમાં કિન્ડરગાર્ટન શિક્ષણ, પદાર્થ પાઠો, ખેતી, ડ્રેઈંગ, વગેરે દાખલ થશે, તે માટે સારી રીતે કેળવવાના શિક્ષકો રાખવાની પણ જરૂર છે.

“સુધારાથી થતું આંખને નુકસાન”-એ વિષય ઉપર મદ્રાસના એક દાકતર કેપ્ટન ઇલીયટે યોગ્ય વખત ઉપર મદ્રાસની પ્રેસિડન્સી કોલેજમાં એક બાપલુ આપ્યું હતું. તેમણે કહ્યું કે, “ફ્રાન્સ, જર્મની, ઓસ્ટ્રિયા, અને અમેરિકામાં વિદ્યાર્થીઓની આંખો તપાસવાયો જણાયું છે કે જેમ અભ્યાસ આગળ વધતો જાય છે તેમ વિદ્યાર્થીઓની નજર દૂંધી થતી જાય છે, અને તેવા દૂંધી નજરવાળા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા પણ વધતી જાય છે. છેક ન્હાનાં બાળકોમાં દૂંધી નજર ક્યારેક જ જોવામાં આવે છે, પરંતુ કોલેજોમાં જ્યાં છેવટની ઊંચી દ્રવ્યવણી અપાય છે ત્યાં સંકે ૨૫ થી ૩૦ વિદ્યાર્થી એ ખોડવાળા જોવામાં આવ્યા છે. મદ્રાસમાં દૂંધી નજરવાળા ઘણા વિદ્યાર્થી જોયા છે, અને મદારી ખાતરી છે કે બધી શાળાઓમાં રીત સર તજવીજ કરીને હકીકત એકી કરવામાં આવશે તો આ દેશમાં પણ દૂંધી નજરના દાખલા પશ્ચિમના દેશો કરતાં ઓછા જોવામાં નહિ આવે.”

દાકતર ઇલીયટે જે કહ્યું છે તે ઉપર આપણા શિક્ષકો અને બ્યવસ્થાપકોએ બહુ વિચાર કરવો જોઈએ છે. ધણે ઠેકાણે નિશાળોનાં મકાનો જોઈએ તેટલા અજવાળાવાળાં ન હોવાથી બાળકોને આંખો ખેંચવી પડે છે, અને તેથી તે બગડે છે. કોઈ કોઈ ઠેકાણે પૂરતું અજવાળું છેતાં તેની દિશા એવી ખોટી હોય છે કે તે નુકસાન કરે છે. જે બારી બાર-જોયી અજવાળું આવતું હોય તેની સામે બાળકોને કદી બેસાડવાં નહિ. તેમ કરવાથી બાળકની આંખો ઉપર બહુ પ્રકાર આવે છે, વાંચવાની ચોપડીમાં અંધારું પડે છે, અને કાળા પાટીઆ કે લટકાવેલા નકશા પર પૂરું અજવાળું પડતું નથી. આ પણ આંખો બગડવાનું એક કારણ છે. બનતા સુધી બાળકની ગ્રામી તસ્કથી અજવાળું આવે એવી વર્ગની ગોઠવણ રાખવી. વખતે વખત શિક્ષકે વર્ગમાંથી દૂંધી નજરવાળા છોકરા જોળી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવો, અને જે છોકરા તેવા માલૂમ પડે તેમને વર્ગને એક ખૂણે અન્ધારામાં ન બેસવા દેતાં હમેશા પૂરતું અજવાળું આવે તેવું ઠેકાણું બેસાડવા. શિક્ષકો જરા ધ્યાન આપે તો દૂંધી નજર વાળા છોકરા જોળી કાઢવા મુશ્કેલ નથી. આંધારણ રીતે વાંચવાની ચો-

લોકો સૌન્દર્યના શોખવાળા છે, તેથી તેઓ પોતાની નિશાળો શણગાર્યા વિના રહેતા નથી. ગરીબ લોકોનાં છોકરાંને પોતાને ઘેર એક પણ શણગારેલો ઓરડો જોવા મળતો નથી, એટલે જો તેમને સૌન્દર્યની કેળવણી આપવી હોય તો નિશાળો શણગારવી જોઈએ. * સૌન્દર્યની સમજ આંખે જોવાથી ખીસે છે, મોઢાંએ વાનો કે બાપજો કરવાથી ખીલતી નથી. જ-સિંનના લોકો આ વાત સારી પેઠે સમજે છે, અને પોતાની નિશાળોમાં તેવી રીતની જોડવણુ રાખે છે.

આ પ્રસંગે જો જાણે તથા સે શિક્ષકો ત્યાં મળ્યા હતા (તેઓમાં એક પણ સ્ત્રી નહોતી) તે ધણુ કેળવણી અને દૃશિયાર જણાતા હતા. સા-ર પછી થોડા દિવસમાં જર્મનીની પાર્થિમેન્ટ જોવાનો મદને પ્રસંગ મળ્યો હતો, પરંતુ તે સભા જોઈને હું નાસીપાસ થયો હતો. પાર્થિમેન્ટમાં ધણુ વૃદ્ધ અને મધ્ય મેમ્બરો હતા, પણ જુદિ, ચપખતા, હાલર જવાળી, વડનુવ સક્તિ, વગેરેમાં પાર્થિમેન્ટના મેમ્બરો કરતાં આ સભામાં મળેલા શિક્ષકો ચઢતા હતા. ત્રીજા જિલ્લાના હન્સપેક્ટરે સભા પતિની ખુરશી લીધી અને કામ આગળ ચલાવવા માંડ્યું. એક જુવાન શિક્ષકે “ પ્રાણી અને વનસ્પતિ વિદ્યાના શિક્ષણમાં સુધારો કરવાનાં પ્રયત્નો ” એ વિષે નિબંધ વાંચ્યો. વેસ્ટફેલિયા અને ડીનીસ પ્રસિયાની પેઠે અદિ પણ આ વિષયની અર્યામાં પેસ્ટેલોઝી અને હરબાર્ટ એ જોના મતના અનુયાયીઓના જે પક્ષ પડતા જણાતા હતા. હરબાર્ટ કે પેસ્ટેલોઝીનાં નામ લેવામાં આવ્યાં નહોતાં, પણ અર્યામાં તેમના મત પ્રમાણે જાગ પડતા સ્પષ્ટ દેખાતા હતા. નિબંધ વાંચનારેના આજો નિબંધ અત્રે આપી સકાય તેમ નથી, પણ તેના મુદ્દા ત્રીસે મુજબ હતા:—

(૧) પ્રાણી અને વનસ્પતિ વિદ્યાનું શિક્ષણ આપતાં આપણો દેશ એવો દોલો જોઈએ કે વિદ્યાર્થીઓ તેમને તેમની કુદતી સ્થિતિમાં અભ્યાસ કરે.

(૨) એ વિદ્યાઓની હાલની સ્થિતિ અને વર્ગ વ્યવસ્થા પૂવાનમાં ગાખવી, છતાં બાળકોની સક્તિ પ્રમાણે શિક્ષણ આપવાનો પ્રયત્ન કરવો. બાળકોની સમજ સક્તિથી, વધારે આગળ જવું નહિ.

- (૩) પ્રાણી અને વનસ્પતિ બન્નેનું બાળકો પાસે તેમની કુદની સ્થિતિમાં અવલોકન કરાવવું જોઈએ. પ્રાણી કે વનસ્પતિની ગેરહાજરીમાં મહોએ તેનું વર્ણન કરવાથી કાંઈજ લાભ નથી. આ કારણથી કુદતના અવલોકન માટે વર્ગને ગામ બહાર ખેતરો અને વગડામાં તેડી જવો જોઈએ, તેમ જ નિશાળના બાગમાં પણ અવલોકન કરાવવું જોઈએ. આ રીતે અવલોકન કરેલી વસ્તુઓનું વચમાં વચમાં ચિત્ર કે નમૂના સાથે વર્ગમાં વિવેચન કરવું જોઈએ.
- (૪) પ્રાણી કે વનસ્પતિનાં જીદાં જીદાં અંગોનાં નામ દેવડાવવાં એ બસ નથી, એ અંગો જે કામ બજાવે છે તથા આખા સાથે જે સમ્બન્ધ ધરાવે છે તેનો અભ્યાસ વધારે અગત્યનો છે.
- (૫) પ્રાણી અને વનસ્પતિના જીવન તથા વૃદ્ધિની સારી સમજ પડવા માટે તેમની લાક્ષણિક દિલ્લચાલોનું અવલોકન તથા વિવેચન કરાવવું જોઈએ. મુએલા નમૂનાથી તેમના આકાર વગેરેનો અભ્યાસ થઈ શકે છે, પણ તેથી જીદાં જીદાં અંગો કામ કરતાં જેવામાં આવતાં નથી.
- (૬) દવા, પ્રાણી, મુલક, આદિની પ્રાણી તથા વનસ્પતિના જીવન અને વૃદ્ધિ ઉપર શી અસર થાય છે તેનું બાળકો સમજી શકે તેટલે દરજ્જે અવલોકન અને વિવેચન થવું જોઈએ. વર્ગને ગામ બહાર લઈ જઈને આ હકીકતનો અભ્યાસ કરાવી શકારો.
- (૭) અભ્યાસ માટે પ્રાણી અને વનસ્પતિ પસન્દ કરવામાં કાળજી રાખવી કે તેમનો બ્યાપાર, ઉદ્યોગ, ખોરાક, ચણુગાર, આદિ માટે માથુસ કેવી રીતે ઉપયોગ કરી શકે છે તે પણ સમજાવવી શકાય.
- (૮) નીચલા વર્ગોમાં આ રીતે પ્રાણી તથા વનસ્પતિના આકાર, અંગો, કાપો, આદિનું અવલોકન અને અભ્યાસ કરાવીને તે ઉપરથી ઉપલા વર્ગોનું શિક્ષણ એવી રીતે ચલાવવું કે બાળકો તેમના વર્ગો સમજે અને જીવન વિધાના કાવધ ઉપર જઈ શકે.

બાપુ પૂરું થયું એટલે તે ઉપર ચર્ચા ચાલવા માંડી. દરેક ચર્ચા કરનારને પાંચ મિનિટ મુધી બોલવાની છૂટ હતી, અને બાપુ કર્તાની તરફના અને વિરુદ્ધના એમ બન્ને પક્ષના મત બહાર આવી શકે તેવી રીતે બોલનારની પસંદગી કરવામાં આવતી હતી. તથા ક્ષણ મુધી ચર્ચા ચાલી, અને તે કોઈ વખત ગરમા ગરમ પણ થતી હતી, છતાં કોઈ પણ માણસ ઉપર અંગત ટીકાનો એક પણ શબ્દ બોલાતો નહોતો. જે ચર્ચા થતી હતી તે સઘળી માત્ર વિષયને અનુસરીને થતી હતી. બાપુ કર્તાના મતની તરફ કે વિરુદ્ધમાં જે કહેવામાં આવતું હતું તે સઘળાનું બોલનારાઓ પોતાના શિક્ષક તરીકેના અનુભવ ઉપરથી દેખાતી. આપીને સમર્થન કરતા હતા. ચર્ચાનો ખાસ વિષય “ગામડાનું તળાવ” એ નામની તેજ વેળા જર્મનીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી એક ચોપડી ઉપરથી નીકળ્યો હતો. ૧-એપ્રિલ નામનો પ્રસિદ્ધ કુદ્રત શાસ્ત્રી લખી ગયો છે કે, “કુદ્રતનું પ્રતિબિંબ દરેક ખૂણામાં પડે છે,” અને આ પુસ્તકના લખનારની ધારણા એવી છે કે ગામડાના તળાવમાંથી કુદ્રતનો અભ્યાસ મળેની રીતે કરી શકાય છે. તળાવની અંદરના અને આસપાસના કુદ્રતી બનાવોનું અવલોકન, કર્તા વનસ્પતિ વિદ્યા, પ્રાણી વિદ્યા, અને ખનિજ વિદ્યાનો અભ્યાસ થઈ શકે છે. આ ચોપડી ધણી વિચિત્ર છે, અને તે હરગર્ટનાં શિક્ષણ સિદ્ધાન્તોને અનુસરે છે. પેરેલોઝીએ જ્યારે પોતાનાં નવાં સિદ્ધાન્તો પ્રસિદ્ધ થયાં ત્યારે શિક્ષકોમાં જેટલી ચર્ચા ઊઠી હતી તેટલી જ ચર્ચા આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થવાથી જર્મનીના શિક્ષકોમાં ઊઠી છે. એ પુસ્તક ઉમેજ બાબતરના રૂપમાં અમેરિકાના શિક્ષકોએ ભેગાં લાવક છે. ચોપડી ધણી અક્ષરવાળી છે, અને વિદ્યાના શિક્ષણની રીતમાં એકાદો ફેરફાર કરે તેવી છે.

વાદ વિવાદ પૂરા થયો એટલે ઉપરની ચોપડીનાં મુખ્યત્વે ખર્ચિની નિશાળોમાં કેવી રીતે લાગુ કરવાં તેની યોજના પડી શક્યને એક કમિટી નીમવામાં આવી. ગરમા ગરમ વાદ વિવાદ છતાં વિવસને અને કોઈના મનમાં કોઈ ઉખ રહ્યો નહોતો. સમા પત્રની અગ્રમુખી પણ વિવસનું કામ પાર ઉતરવામાં ધણી મદદ થઈ હતી. તે ખરેખરી માખણી કરતો હતો, કોઈ પર જુલમ કરતો નહોતો.

કાન્દરન્સતું કામ પૂરું થયું એટલે હમે બધા એક મ્હોટી હોટેલમાં ગયા, સાં ખાવા પીવાનું તંયા ગમત કરવાનું ચાલ્યું. એક મ્હોટા 'ઓરડા-માં' ખાતું ગોઠવેલું હતું તેને ધનસાફ આપ્યા પછી તનદુરસ્તી ચાલવાનું કામ ચાલ્યું, અને પછી ગાયન શરૂ થયું. કેટલાંક ગીતો તે મેળાવડાને મારે ખાસ બનાવવામાં આવ્યાં હતાં. સધળાના મ્હેરા પર આનન્દ આનન્દ થઈ રહ્યો હતો. એક સનિવારને 'પાછલે પહોરે કેટલાક કલાક સુધી ગરમ ગરમ વાદ વિવાદ' કર્યા પછી સધળાં શિક્ષકો એકઠા મળી બાઈઓની પેઠે મજા ઉડાવે એ દેખાવ ધણો રમણીય હતો.

આ અને બીજા તેવી મેળાવડા જેવાથી એક મ્હારી ભૂલ બાગી. સાં સુધી હું એમ ધારતો હતો કે અમેરિકા જેવા જે દેશોમાં ધણા સૈ-કાથી પાર્લ્યામેન્ટ મારફત રાજ્ય ચલાવવાની લોકોને ટેવ પડી હોય છે સાં જ સભાઓના નિયમો બરાબર સમજાઈ શકાય છે અને કામ રીતસર ચાલી શકે છે. પરન્તુ મ્હારે એ વિચાર ભૂલ ભરેલો જણાયો. જે જે સભા-ઓમાં હું હાજર થયો સાં બધે હું જોઈને તાણુબ થયો કે કાંમ નિયમ સરન્ચાલતું હતું, અને પ્રમુખો શુંચવણીઆ સવાલોનો સફાઈથી તોડ લાવીને તે સભા આગળ રજુ કરી ચતલેતા હતા. ગમે એવી કાયદા ધડંનારી પાર્લ્યામેન્ટને શોભા આપે એવી રીતે કામ ચાલતું હતું. પહેલાં જર્મનીમાં પાર્લ્યામેન્ટ દ્વારા રાજ્ય ચલાવવાનો વઢિવટ કચચિત જ જેવામાં આવતો, પણ હું ધારું છું કે સધળા લોકોને પાર્લ્યામેન્ટના મેમ્બર નીમવાનો અધિકાર આપી તેમની મારફત રાજ્ય કાજ ચલાવવાનો વઢિવટ દાખલ થયો ત્યા-રથી સભાઓનું કામ નિયમ સર ચલાવવાની બુદ્ધિ સતેજ થઈ છે.

મહારાણીની વાર્તાઓ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૭૯ થી.)

૧૧. તોફાની શાહુજાદીઓ.

એક વખતે મહારાણીની જે ન્હાની દીકરીઓ એક ઓરડામાં પેડી સાં એક ચાકરડી મ્હૂલો સાફ કરતી હતી. ચાકરડીને મદદ કરવાનો શાહ-

નદીઓએ આગ્રહ કર્યો, અને કામ પૂરું થયા પછી મસ્તીના આવેશમાં તેમણે તે બાઈનું મ્હો બાળું કર્યું. આ બનાવ પછી આકરડી જેવી ઓર-ગાંધી નીકળતી હતી તેવી તેને મહારાષ્ટ્રીના સ્વામી પ્રિન્સ આમળદે દીડી, અને તેમણે છોકરાંની મસ્તીની વાત રાષ્ટ્રીને કહી. મહારાષ્ટ્રીએ તરત બન્ને દોકરીઓને પોતાની પાસે બોલાવી મંગાવી, અને તેમને બધાંને તે આકરડીની ઓરડીએ ગયાં. સાં તેમણે તે બાઈની માફી માગવાની પોતાની દોકરીઓને ફરજ પાડી, અને તેમના પ્રિન્સા ખરચના પૈસામાંથી તેનાં બગડેલાં લૂગડાંના બદલામાં નવાં લૂગડાં મંગાવી અંપાવ્યાં. સાદાનદીઓ પાછળથી કહેતી હતી કે તે બાઈને નવાં લૂગડાં આપવાને હમે રાજી હતાં, પણ તેની માફી માગવાનું હમને બાળું અધરું ભાગ્યું.

૧૨. વખત સર કામ કરવાનો ખડો.

એક છુડેસને મહારાષ્ટ્રીના પોપાક ખાનાના ઉપરીની જગા આપવામાં આવી હતી. આ જગા ધણી અગસની ગણાય છે. જાહેર દરબારની ક્રિયા વખત ડોસને રાષ્ટ્રીની છેક પાસે રહેવું પડતું હતું, તેવે એક પ્રસંગે દરબારનાં સઘળાં માણસ હાજર હતાં, પણ ડોસ આવી નહોતી. રાષ્ટ્રીએ થોડી વાર તેની વાટ જોઈ અને પછી બધાં અધીરાં થઈને તેના વિના ગાડીમાં બેસવા જતાં હતાં, તેટલામાં તે ઉતાવળા ઉતાવળા આવી પહોંચી, અને વખત સર નહિ અવાયા બદલ માફી માગી. રાષ્ટ્રીએ તેને ઉપકો ન દેતાં કહ્યું કે, “ મહારી બહાલી ડોસ, મ્હને ખાતરી છે કે તમ્હારું ખડી-આળ ખોટું હશે. ” એમ કહીને પોતાના સુન્દર ખડીઆળની સાંકળી ગળામાંથી કાઢીને ડોસના ગળામાં પહેરાવી તેને સાંકળી અને ખડીઆળ બેટ આપ્યાં. આ માયાથી ડોસને એની આનક ભાગી કે તે પછી કોઈ દિવસ મોડી થઈ નથી.

૧૩. રાષ્ટ્રી અને એક ગાનાર.

જેની સાધન નામની એક ધણી સુન્દર ગાનારી હતી, તેતો અવાજ એવો ગંધુર હતો કે તે સ્વીડનના શુલબુલના નામથી ઓળખાતી હતી.

હું છુડાનમાં ઉમરાવોમાં ડોસની પદવી ધણી મ્હોટી ગણાય છે.

ધણી વખત તે ખાનખીમાં રાણીની હજુર ગાતી હતી. તેને પહેલી વખત માવા બોલાવી સારે રાણીએ પોતાના પિયાનો વાળું વગાડનારને ગીતની સાથે તે વગાડવાનો હુકમ કર્યો. એમ કહેવાય છે કે તે પિયાનો વગાડનાર જેની લાઇન્ડની અદેખાઈ દરતો હતો, તેથી તેણે તેને પગવવા માટે વાળું કાંઈક બેસરું વગાડ્યું. રાણી ગાયન બહુ સારું સમજતાં હતાં તેમણે શું ચાલે છે તે તરત પારખ્યું. જેની લાઇન્ડે પહેલું ગીત પૂરું કરી બીજું ગાવાની શરૂઆત કરી તે વખત રાણીએ ધીમે રહીને વાળું વગાડનારને બાળ આગળથી ખમ્બેડી પોતે સાં બેઠાં અને કહ્યું, “આ વખત હું વાળું વગાડીશ.”

૧૪. એક ન્દાની છોકરીને રાણીને કાગળ.

દર વર્ષે લોકો રાણીને હાલરો કાગળ લખી મોકલતા હતા, પરંતુ તેમાંના બધા રાણીના હાથમાં જતા નહોતા. તે બધા કાગળો રાણીનો ખાનખી સેક્રેટરી વાંચતો, અને જે કાગળ અગત્યના ન હોય તે સમ્પન્ધી રાણીને તરફી આપવામાં આવતી નહિ. એક વખત એક ન્દાની છોકરીએ લખેલો કાગળ રાણીના હાથમાં ગયો, અને તેનો તેમણે ધણી મહેરબાની બરેલો જવાબ આપ્યો. તે છોકરીએ આ મુજબ લખ્યું હતું: “બાલી મહારાણી, હુંગશમાં એક હોઝ બાદમાં મ્દારી દીંગલી પડી ગઈ છે. તે બાકું એટલું ઊંડું છે કે તે પૃથ્વીની આરપાર ગયું હશે, અને તેથી હું ધારું છું કે મ્દારી દીંગલી પૃથ્વીની આરપાર બીજે પાસે જઈ પડી હશે. એક વખત એક જણને મ્દે એમ કહેતાં સાંભળ્યું છે કે ધરતીને પેલે પાસે પણ રાણીનું રાજ્ય છે, માટે તમે હુકમ આપો કે સાંથી મ્દારી દીંગલી બોળી કાઢી મ્દને પાછી પહોચાડવામાં આવે.” આ ન્દાના કાગળથી રાણીને એટલી, ખુશી ઉપજી કે તરત તેમણે તે છોકરીને એક નવી દીંગલી મોકલાવી આપી.

પરચૂરણ સૂચનાઓ.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૧૭૨ થી.)

ખાળકોનું ગણિત—શરૂઆતના વર્ગોમાં વસ્તુઓ સહિત ગણિત

ઉપર વધારે ધ્યાન આપવું જોઈએ, અને સંખ્યાઓ જેમ બને તેમ ન્હાની રાખવી. સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર, અને ભાગાકાર, એ બધું વસ્તુ સદિત ન્હાની રકમોથી કરાવવાનો ખૂબ મહાવરો રાખવો. ઘણી વખત છોકરાં મોટી રકમોવાળા લાંબા લાંબા હિસાબ કરે છે, પણ પચીસ કેળાં ચાર માણસને આપીએ તો દરેકને કેટલાં આવે ને કેટલાં વધે એ કહી શકતાં નથી. આ વહિવટ સન્તોષકારક નથી.

બાળકોના મહેતાના હિસાબ—એક ઇન્સ્પેક્ટર સૂચવે છે કે ૭+૪ પૂછવામાં આવે ત્યારે બાળક એક દમ અગીઆર કહેવાનો પ્રયત્ન કરે તેના કરતાં તેને ૪ ના ભાગ કરીને ૭+૩=૧૦, અને ૧૦+૧=૧૧ એમ એ પગથીએ ૧૧ પર આવવાનો મહાવરો કરાવવાથી વધારે ઠીક પડશે.

નમૂનાનું વાંચન—એક બીજો ઇન્સ્પેક્ટર સૂચવે છે કે પાઠની શરૂઆતમાં જ નમૂના દાખલ શિક્ષકે વાંચવા માંડવું ઠીક નથી. પ્રથમ યોડાં છોકરાં પાસે વંચાવવું, અને તેમને સારું વાંચતાં ન આવડે તો પછી શિક્ષકે વાંચી બતાવી તે પ્રમાણે વાંચતાં શિખવવું. શિક્ષક વાંચે અને બાળક તેની પાછળ બોલે તેથી તેને શબ્દો ઓળખવાની મહેનત પડતી નથી, અને ઘણી વખત તે પોપટની પેઠે મોઝે બોલી જાય છે.

લેખન—લખવાના ઘણા મહાવરાથી જ અક્ષર સુધરે છે, માટે લેખનના વખતમાં નકામું ટાલેલું ન કરતાં બાળકોનો ઘણો વખત લખવામાં જ કઢાવવો. પછી દરેક બાળકની કોપીમાં શિક્ષકે જૂલો સુધારવી. અક્ષર લખવામાં જે ખોડો જણાય તે કદી પાટીઆ પર લખી બતાવવી નહિ. અને ત્યાં સુધી બોલું લખાણ બિલકુલ બાળકોની નજરે પડવું ન જોઈએ.

પ્રશ્નો—કેટલાક શિક્ષકો વર્ગમાં નમ્બર પ્રમાણે એક પછી એક સવાલો પૂછ્યા જાય છે, અને કેટલાક પોતાની નજરમાં આવે તેને પૂછે છે. બન્ને રીતો ખોટી છે. પહેલી રીતથી છોકરાનું ધ્યાન શિથિલ થાય છે, અને જેનો વારો પડ્યો તે કચ્ચિતજ ધ્યાન આપે છે. બીજી રીતે શિક્ષક યોડા હુશિયાર છોકરાને પૂછીને અભાગ ચાલ્યા કરે છે, અને કયા છોકરાને ન આવડવું તેની તેને સમજ પડતી નથી. આખા વર્ગને ધ્યાન આપવું

પડે તથા વિચારવું પડે એવી રીતે પ્રશ્નો નાંખવા જોઈએ. કોઈ કોઈ વાર જવાબ દૂકો હોય તો બધા પાસે લખાવવાથી પૂછી દીક પડશે. કોઈ કોઈ વખતે છોકરાને જેની સમજ ન પડતી હોય તે શિક્ષકને પૂછે એવી ગોઠવણ રાખવી. છોકરાના પ્રશ્નનો શિક્ષકથી જવાબ ન દેવાય તો તેણે ટોંગ કરવો નહિ, પણ પ્રમાણિકપણે તે વાત કબૂત્ર કરવી અને ઘટતે ઠેકાણે જોઈ લાવીને કહેવું. આથી છોકરા શિક્ષકને પ્રમાણિક બનશે અને તેનું માન ઘટવાના બદલામાં વધશે.

નિયમન્ધ—બાળકો બોલતાં શીખે સારથી જ તેમનું નિયમન્ધ શિક્ષણ શરૂ થવું જોઈએ. શરૂઆતના વર્ગોમાં તેમને આખા વાક્યમાં જવાબ દેવાની અને બોલવાની ટેવ પાડવી. લખતાં આવડ્યા પછી એ જવાબ કોઈ કોઈ વાર લખાવવા. તેથી ઉપલા વર્ગોમાં પાઠ વાંચ્યા પછી તેનો માર બાળકો પોતાના રાખેલાં લખી લાવે તેમ કરવું. આ પ્રમાણે ધીમે ધીમે નિયમન્ધ શિક્ષણ ક્રમ સર ચાલશે.

સ્વચ્છતા—બને લાં લગી નિશાળના દરેક ઓરડામાં એક ટોપમી કે કોથળી રાખવી, અને ફાડેલા કાગળ વગેરે કચરો તેમાં જ નાંખવાનું છોકરાંને કહેવું. ઘણી વખત ફાડેલા કાગળો, પેનોના ઠડકા, વગેરે વેરાયણું જોવામાં આવે છે તે દીક નથી. બાળકને મૂળથી જ સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થાની ટેવ પાડવી જોઈએ.

નિશાળનો શૃંગાર—બનતા સુધી નિશાળની દિવાલો ચિત્રોથી રાજગારવી, અને બાગની જોગવાઈ ન થાય તો થોડાં પૂલ છોડતાં ફૂંડાં પૂણુ રાખવાં આ કામમાં બાળકોને મદદ કરવા કહેવું. તેઓ છોડ વાવે, તેને પાણી પાવ, સૂકાયતાં પાંદડાં નીંદી કાઢે, વગેરે કામ તેમની પાસેથી લેવું. કોઈ ન્યુસ પેપર વગેરેમાં ચિત્રો છોકરાંના જોવામાં આવે તે તેમને મળી સકે તો તેમની પાસે મંગાવી તેમને વિશે સમજૂત આપવી, અને બને તો તે નિશાળમાં રાખવાં. મ્હોટાં મ્હોટોમાં વિદ્યાર્થીનાં ચિત્રોવાળાં ન્યુસ પેપરો આવે છે. લાંના મહેતાશ્રીઓ જરા તરફી લે તો જૂનાં ન્યુસ પેપરો તેમને મફત મળે. તેમાંથી ચિત્રો કાપી લઈ રાખી મૂકવાથી બૂગોળ, ઇતિહાસ, અને બીજા વિષયોના શિક્ષણમાં ઘણી મદદ થશે.

ઈશ્વર સ્તુતિનાં ગીત.

(મે. જમનાદાસ હરજીવન; આભવા.)

સવારતું ગીત.

રામ રટણુમાં સાર છે, સીતા રામ રટણુમાં સાર છે—રાગ.

ઉપકારી ઉપકારી, પ્રભુજી ઉપકારી ઉપકારી—ટેક.

- રાત વિતી વહાણું વહાણું વાયું, સવાર શોભે સારી—પ્રભુજી ૧
 મંદ મંદ શીત વાયુ તડકી, ઝાકળ ગયું પરવારી—પ્રભુજી ૨
 વાડી ઝાડી બાગ બગીચા, બહેકે ખીલે ભારી—પ્રભુજી ૩
 યોગરદ્ધમ લોકો પંખીઓ, પડધા કરે સુખકારી—પ્રભુજી ૪
 નવીન તાણું તેજ પ્રકાશે, પશુ પંખી નર નારી—પ્રભુજી ૫
 વહાલે ધન્યે વળગ્યાં પ્રાણી, ઉમંગ દીસે ભારી—પ્રભુજી ૬
 પળ પળ પ્રભુજી રક્ષણ કર્તા, આલમ બધી આભારી—પ્રભુજી ૭
 સ્તુતિ હમારી પ્રભુ સ્વીકારી, સુખ કર દુઃખો નિવારી—પ્રભુજી ૮

સાંજતું ગીત.

સુખકારી સુખકારી, પ્રભુજી સુખકારી સુખકારી—ટેક.

- સરજ આયત્ત્યો સાંજ પડી છે, શાન્ત હવા સુખકારી—પ્રભુજી ૧
 ન્હાનાં પંખી માળામાં પેઠાં, આરામ સેવા ધારી—પ્રભુજી ૨
 અંધારાનો અમલ થયો છે, હંડી સુરખી સારી—પ્રભુજી ૩
 સુગન્ધી ફૂલો યર્ષ કળાઓ, ન્હાતી ઝાકળ વારી—પ્રભુજી ૪
 ચન્દ્ર ચાંદરણી દીવા બત્તી, ઘર દીસે ઘરખારી—પ્રભુજી ૫
 સાચો સ્વામી સરજે પાળે, જગજગ ઘટ ઘટ ધારી—પ્રભુજી ૬
 ભર નિદ્રામાં જાણું નિરાંતે, પ્રભુની ચોકી ભારી—પ્રભુજી ૭
 અશુભ જોગે નિત નિત પહેલી, સ્તુતિ કરું પ્રભુ તારી—પ્રભુજી ૮

વાલ્યાવસ્થામાં ટેવોનું બન્ધારણ.

માણસના વર્તનનો ઘણો ખરો આધાર તેની ટેવો ઉપર છે. સારી ટેવોવાળા માણસની વર્તણૂક સારી હોય છે અને ખોટી ટેવોવાળાની ખોટી હોય છે. આ કારણથી ટેવોના બન્ધારણ ઉપર વિશેષ લક્ષ આપવાની જરૂર છે. ટેવો ઘણે ભાગે આસ્થાવસ્થામાં બન્ધાય છે. હાલના કેળવણી-કારોનો એવો મત છે કે બાળક સાત વરસનું થાય ત્યાં સુધીમાં તેનામાં ઘણી ખરી સારી નરતી ટેવો બન્ધાય છે, અને તે ઉમ્મર સુધીમાં જ નરતી ટેવો સહેલાઈથી દૂર કરી શકાય છે. બાળપણમાં પડેલી સારી ટેવો ઉપર મ્હોટપણે ખોટી અસર થતાં વાર લાગે છે, તેમ જ ન્હાનપણમાં પડેલી ખોટી ટેવો મ્હોટપણે દૂર કરવી મુશ્કેલ પડે છે. ઇંગ્લાન્ડ, અમેરિકા, જર્મની, વગેરે દેશોમાં બાળકોને આ ઉમ્મર સુધી કિન્ડરગાર્ટન સ્કૂલોમાં રાખવામાં આવે છે, ત્યાં તેમની ટેવોના બન્ધારણ ઉપર વિશેષ લક્ષ આપાય છે. કિન્ડરગાર્ટનનો શિક્ષક પોતાને સોંપેલા દરેક બાળકની ટેવોથી માહિત થાય છે, અને દરેકની ખોટી ટેવો દૂર કરવાના ધટિત ઉપાય યોજે છે. બાળકો સ્વાભાવિક રીતે પોતાના શિક્ષકમાં જે ગુણો છે તેની નકલ કરે છે, તેથી કિન્ડરગાર્ટનના શિક્ષકો સારા કેળવણીવાળા અને નીતિવાન રાખવામાં આવે છે. આ શિક્ષકો પોતાના સારા વર્તનથી, અસર કરે તેવી વાર્તાઓ અને દાખલાઓથી, અને ખોટી ટેવો દૂર કરાવવાના ધટિત ઉપાયોથી છોકરાંને બાળપણથી સારી ટેવો પાડે છે. આથી તે છોકરાં મ્હોટપણે સારાં નીવડે છે. આ સમ્બન્ધમાં એક અમેરિકન બાઈ લખે છે કે, “ મ્હેં કિન્ડરગાર્ટન સ્કૂલમાં શીખેલાં ૯૦૦૦ છોકરાંની મ્હોટપણની વર્તણૂકની તપાસ કરી છે, અને તેમાંનો એક પણ ગુન્હા માટે કોર્ટમાં ઊભો કરવામાં આવેલો જણાયો નથી. ” તેમ જ સાન ફ્રાન્સિસ્કોના પોલીસ કમિશનર સાહેબ લખે છે, કે ગુન્હામાં પકડાયેલાં ૮૦૦૦ માણસો વિષે તપાસ કરતાં તેમાંનો ફક્ત એક કિન્ડરગાર્ટન સ્કૂલમાં શીખેલો માલૂમ પડ્યો હતો. વળી એક વિદ્વાન લખે છે, કે જો કોઈ દેશનાં બધાં બાળકોને ૩ થી ૭ વર્સની ઉમ્મર સુધીમાં કિન્ડરગાર્ટન સ્કૂલોમાં રાખવામાં આવે તો તે દેશની સગ્રાહ શાન્તિમાં ઘણો જ સુધારો થાય;

ત્યાં પોલીસ, કોર્ટો, અને બન્ધીખાનાં રાખવાની જરૂર રહે જ નહિ.

આ પ્રમાણે બાલ્યાવસ્થામાં સારી ટેવોના બન્ધારણથી ઘણો ફાયદો થાય છે, અને આ બાબતનો અનુભવ ઇંગ્લેન્ડ, જર્મની, વગેરે દેશોને થયો છે, તો આપણા દેશમાં તે બાબત પર લક્ષ આપવાની જરૂર છે. આપણા દેશમાં થોડો વખત થયાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં કિન્ડરગાર્ટન પદ્ધતિએ શિક્ષણ આપવાની શરૂઆત થઈ છે, પણ ઇંગ્લેન્ડના જેવી ઇલાયહી કિન્ડરગાર્ટન સ્કૂલો નીકળતાં હજી ઘણો વખત લાગશે. તેથી ત્યાં સુધી બાળકોની બાલ્યાવસ્થાની ટેવો ઉપર નજર રાખવાની જરૂર તેમનાં મા બાપ તથા પ્રાથમિક શિક્ષકોને સિર રહે છે. માટે બાળકોને સ્કૂલમાં મૂકવામાં આવે ત્યાં સુધી તેમનાં મા બાપોએ તેમને સારી સોબતમાં રાખવાં જોઈએ, અને સારી સારી શિખામણની વાતોથી તેમનાં મન ઉપર સારી અસર કરવી જોઈએ. તેમને નિશાળે મૂકવામાં આવે ત્યારથી તેમના શિક્ષકોએ તેમનામાં સારી ટેવો બન્ધાય એ વાત લક્ષમાં રાખવી જોઈએ. આ કામ કરવાને બાળકોનો શિક્ષક સારો કુળવાયેલો અને અનુભવી હોવાની જરૂર છે. બિનઅનુભવી અને અન્ટ્રેન્ડ શિક્ષક આ કામ કરી શકશે નહિ.

હવે બાળકોને ન્હાનપણથી કયી ટેવો પાડવી જોઈએ તે સમ્બન્ધમાં એક વિદ્વાન લખે છે, કે નીચેની ત્રણ ટેવો પર શિક્ષકોએ વિશેષ લક્ષ રાખવાનું છે.

૧. સાચું બોલવાની ટેવ,

૨. આત્મા પાળવાની ટેવ,

૩. કામ કરવાની ટેવ.

આ ઉપરાંત યોગ્યપદ, સહનશીલતા, આત્મસંયમ, ધ્યાન, વગેરે ટેવો ઉપર પણ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. આનાંની ઘણી ખરી ટેવો બાળકોને પાડવામાં શિક્ષકનો બોધ જોટલી અસર કરે છે તે કરતાં તેની પોતાની વર્તણૂક વધારે અસર કરે છે. આ કારણથી પણ શિક્ષક સારો કુળવાયેલો અને નીતિવાન હોવાની જરૂર છે.

શિક્ષકોને વોધ.

૧. શિક્ષકોએ ઉપલક્ષ ટાપટીપ અને ખુશામતથી ઉપરીઓને સહ રાખવાનો પ્રયત્ન નહિ કરતાં સંગીન કામ કરવું. ઉપલક્ષ ટાપટીપ થો અને ખુશામતીઓ માણસ ફતેહને માટે હમેશ ચિન્તામાં રહે છે; સંગીન કામ કરનારને ફતેહની બિલકુલ ચિન્તા રહેતી નથી.

૨. તેમણે પોતાના ધન્ધાના માણસો ઉપર દ્રેષ નહિ રાખતાં તેમની સાથે હળી મળીને ચાલવું. બીજામાં કંઈ સારું જોવામાં આવે તે તેમણે ગ્રહણ કરવું, અને કંઈ ખોટું જોવામાં આવે તે મુધારવી. પોતાને જ બધું આવડે છે અને બીજા બધા ઉતરતા છે એમ તેમણે કદી રાખવું નહિ.

૩. નવી જગાએ નિમણૂક થાય ત્યારે તેમણે પોતાની પહેલાંના શિક્ષક દાખલ કરેલા બધા રિવાજોમાં એક દમ ફેરફાર કરવો નહિ. જે રિવાજો નિશાળને હાનિકર્તા હોય તે એક દમ બંધ કરવામાં કોઈ જાતની હસ્કત નથી. પણ બીજા રિવાજો જાલતાં તેમણે પૂરતો વિચાર કરવો. તે શા હેતુથી દાખલ કરેલા છે, દાખલ કર્યા પછી ધારેલો હેતુ પાર પડ્યો છે કે કેમ, અને તેમાં ફેરફાર કરવાથી નિશાળને કંઈ હાનિ પહોંચશે કે કેમ તેનો વિચાર કરવો. માત્ર તે બીજાના દાખલ કરેલા છે માટે બંધ કરવા એવો વિચાર લાવવો નહિ. જ્યાં તેમણે પોતાની પહેલાં થઈ ગયેલા શિક્ષકો વિષે બૂંડું ખોલી અને તેમનાં છિદ્ર ખુલ્લાં કરી પોતે માન મેળવવાને ઇચ્છવું નહિ, પણ પોતાની સારી રીત-માત અને સારા જામથી લોકોની પ્રીતિ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો.

૪. તેમણે ગામના લોકોથી અતડા નહિ રહેતાં તેમની સાથે મળીને ચાલવું. પોતે વિદ્વાન અને બીજા બધા મૂર્ખો છે એવું હુંપદ કદી રાખવું નહિ. પોતાની સારી અક્ષરો બીજાને લાભ આપીને મ્હોટાઈ મેળવવી, પણ અતડા રહી હું મ્હોટો છું એમ જાતાવી માન મેળવવાની ઇચ્છા રાખવી નહિ. માગ્યું માન કદી મળવું નથી; હલકું તેથી લોકોનો ખોટો અભિપ્રાય બંધાય છે, તે તેમને પોતાને નુકસાન કરે છે.

૫. તેમણે રાજ ખટપટ અથવા બીજી કોઈ જાતની ખટપટમાં પડવું નહિ. આ કામ તેમના ધન્ધાની બહાર છે, અને તેથી તેમને કોઈ જાતનો લાભ નથી. ઉલટું તેમાં જે વખત જાય છે તે પોતાના ધન્ધામાં ગાળવાથી જે લાભ મળત તે મળતો નથી એટલું નુકસાન થાય છે.

વિદ્યાર્થીઓને સૂચના.

હાલમાં દૂંધી નજરવાળા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યામાં દિન પર દિન વધારે થતો જાય છે. નિશાળોનાં મકાનોમાં અથવા વગેરેની ગોઠવણમાં ખામી હોવાથી આ પરિણામ આવે છે એમ કેટલાક વિદ્વાનોનું ધારણું છે. વળી કેટલાકનું એમ માનવું છે કે અભ્યાસનો બોલો દિન પર દિન વધતો જાય છે તેથી આમ થાય છે. બીજાં કારણોની સાથે વિદ્યાર્થીઓની પોતાની બેદરકારીથી આ પરિણામ આવે છે એમ માનવું પણ કેવળ બોલું નથી. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસની ધૂનમાં આંખોની જાળવણી માટે બિલકુલ દરકાર કરતા નથી. ગમે તેવે અજવાળે, ગમે તેવી અંગત રિધિ-તિમાં, અને ગમે તેવી ચોપડીઓનો ઉપયોગ કરી તે વાંચ્યાં જ કરે છે, પણ તેથી શું નુકસાન થશે તેનો વિચાર રાખતા નથી. આ સમ્બન્ધમાં નીચેની મૂંચનાઓ તેમને ઘણી ઉપયોગી થઈ પડશે:—

૧. રેલ્વે ટ્રેનમાં કે ચાલતી ગાડીમાં વાંચવું નહિ.
૨. સૂતે સૂતે અથવા આડ પડીને વાંચવું નહિ.
૩. દેવતાના, ચન્દ્રમાના, કે સંધ્યા કાળના અજવાળે વાંચવું નહિ.
૪. ગ્રાંસફેટ કે મિથુનતીને દાલતે દીવે વાંચવું નહિ.
૫. પાતળા કાગળવાળી ચોપડીઓ વાંચવી નહિ.
૬. લીટીઓ વચ્ચે જ્યાં રાખવામાં ન આવી હોય એવી અથવા જીણાં ટાઈપવાળી ચોપડીઓ વાંચવી નહિ.
૭. ૫૦ મિનિટથી વધારે વખત અટક્યા સિવાય વાંચવું નહિ.
૮. વાંચતી વખતે ચોપડી આંખોની નજીક રાખવી નહિ.
૯. રાત્રે લાંબો વખત વાંચવું નહિ.

પ્રાણી વર્ણન.

(સાંધણુ પૃષ્ઠ ૧૮૪ થી.)

રકુન.

વર્ગ—કરોડવાળાં.

જાત—સ્તનવાળાં.

પ્રકાર—માંસાહારી.

શરીર રચનામાં રકુન ન્દાનાં રીંછને મળતું આવે છે. ફેર એટલે કે રીંછના પગતું અત્યંત પાતલું જમીનને આડકે છે અને રકુનના પગની એડી ઉચ્ચાય છે; વળી રીંછના કરતાં તેની પૂંછડી વધારે લાંબી હોય છે. હિન્દુસ્તાનમાં હિમાલય સિવાય બીજે કોઈ ઠેકાણે તેની વસતી નથી, તેથી તેનાં જાણીતાં નામ પણ નથી. નેપાળમાં તેને વાહ અને ભૂતાનમાં વાકડોંક કહે છે. તેના માથા અને શરીરના બે તૃતીયાંશ જેટલી તેની પૂંછડી લાંબી હોય છે. તેનાં રૂવાં લાંબાં અને જાડાં છે. મોઢાં રૂવાંની અન્દર ન્દાનાં રૂવાં હોય છે તે બિન જેવાં ઝુવાળાં રહે છે. તેના પગ અને આંગળાં હમેશાં વાળથી ઢંકાયેલાં રહે છે.

રંગ—તેના માથાનો ઉપલો ભાગ કાળો અને પૂંછડી ઝાંખી રાતી છે. કપાળ આગળનો ભાગ આછા કાળા રંગનો અને પીઠનો ભાગ શીકા રંગનો છે. તેની પૂંછડી પર સફેદ ચટાપટા પડેલા હોય છે. તેના શરીરના ઉપલા ભાગે કરતાં નીચલા ભાગે વધારે કાળા રંગના હોય છે. તેના મુંઝ અને બમરો સફેદ રંગનાં છે.

કદ—રકુન આસરે બે ફુટ લાંબું અને તેની પૂંછડી લગભગ દોઢ ફુટની હોય છે. બર જુવાન પ્રાણીનું વજન સાતથી દશ શેર થાય છે.

વસ્તી—હિમાલયના અગ્નિ ખૂણા તરફના પર્વતોમાં સાતથી બાર હજાર ફુટની જાંચાઈ સુધીમાં તે વસે છે. નેપાળથી પશ્ચિમ તરફ તેની વસ્તી નથી, પણ પૂર્વ તરફ આસામની ઉત્તરે વધારે છે.

લક્ષણ—જંગલોમાં ઝાડની જખોલો અને ખડકોની ફાટોમાં તે રહે છે. નર માદા અને બચ્ચાં બેગાં રહે છે. જો કે શરીર રચના ઉપરથી તે માંસાહારી જાતમાં ગણાય છે, છતાં તે માંસ ખાનારું પ્રાણી નથી. તે

માંસ બિલકુલ ખાતું નથી, પણ વાંસના કુમળા પીલા, ફળો, ધાસ, અને મૂળીઆં ખાય છે. દુધ તેને બહુ ભાવે છે. પાંખેલા રકુનના પાંજરામાં કાઈ જીવતું પક્ષી મૂકવામાં આવે છે તો તે કવચિત તેને મારી નાંખે છે ખરું, તથાપિ તે કદી પણ તેનો બક્ષ કરતું નથી. તેના પંખના ન્હોર તેને જાડ પર ચઢવામાં બહુ ઉપયોગી છે. તેની સુંઘવાની, સાંભળવાની, અને જોવાની ઇન્દ્રિઓ તેજ નથી. તેની ચાલ ધીમી અને ખેડાળ છે, તેથી તે ઝટ પકડાઈ જાય છે. પકડાયા પછી તે તરત દળી જાય છે, અને મદારી લોકો તેને સહેલાઈથી રમતો શિખવી શકે છે. જંગલમાં આખો દિવસ તે જાંઘે છે અને સવાર સાંજ ખોરાક શોધવા નીકળે છે. તે બહુ નાજુક છે તેથી તેનાથી તાપ અગર બહુ ટાઢ ખમાતી નથી. વસન્ત ઋતુમાં માદા વિચાય છે. દર વેતરે તેને બે બચ્ચાં આવે છે. જ્યારે ચીકાય છે ત્યારે નરના પૂંછડામાંથી કસ્તુરીના જેવી સુગન્ધ નીકળે છે. આ પ્રાણીનાં સુવાળાં શ્વાં મૂરોપીજન લોકોની ટોપીઓ બનાવવામાં ખપ આવે છે.

અનિજ પદાર્થો.

(આલુ ૪૪ ૧૮૬ થી.)

ચિરોડી.

એક જાતનો સફેદ ચળકતો પત્થર ચાલ છે તેને ચિરોડી કહે છે. તે નરમ છે અને તેના ઉપર નખ વતી લીસોટા પડે છે. હિન્દુસ્તાનમાં કાશ્મીર, પુર, કચ્છ, અને બીજે કેટલેક ઠેકાણે તેના પહાડ છે. ચૂર્ણ પાષાણને બાળીને જેવી રીતે ચૂનો પકવવામાં આવે છે, તેવી જ રીતે ચિરોડીના પત્થર બાળીને તેનો ચૂનો કરવામાં આવે છે. બઢીમાં બાળવાથી તેનો જે બૂકો થાય છે તે રંગે સફેદ, હલકો, અને ચળકાટ આવે એવો થાય છે. દેશી ચૂનાના સાગોળ કરતાં આ બૂકો સાગોળ તરીકે ઘણું સારું કામ કરે છે. પારિસ શહેરની નજીકમાં આ પત્થરની ખાંચો છે, અને તેનો સાગોળ તરીકે પ્રથમ ઉપયોગ પારિસ શહેરમાં જ થયો તેથી તેને પ્લાર્ટર ઓફ

પારિસ એટલે પારિસનો સાગોળ નામ આપવામાં આવ્યું છે. ઇંગ્રેજમાં તેને હાક્સમ પણ કહે છે. ચિરોડીના પત્થર થોડે અંશે પારદર્શક છે. તેની મુખ્ય ત્રણ જાતો છે. જે પત્થરો વધારે પારદર્શક અને પાસાદાર હોય છે તેને સેલેનાઇટ કહે છે. તેથી ઉતરતા દરજ્જાનાને એલાબાસ્ટર કહે છે. સેલેનાઇટ અને એલાબાસ્ટરના પત્થર સારા અને મુન્દર છે, તેથી તેના ઉપર કોતરણીનું કામ સારું થઈ શકે છે. નકશીદાર પૂતળાં અને ખીજાં ગ્રીણાં કોતર કામના પદાર્થો આ પત્થરના બનાવવામાં આવે છે.

ત્રીજી જાતના પત્થર ઉપલી બે જાતો કરતાં ઉતરતા છે, તેથી તેને ખાળો (પકવીને) તેનો સાગોળ (હાક્સમ) બનાવે છે. કાચા પત્થરના બૂકા કરતાં પકવેલી ચિરોડી (હાક્સમ) માં ચિકાસનો ગુણ વધારે આવે છે. રસાયની રીતે જોતાં હાક્સમ તે ચૂનો અને મન્દકનો તેજાળ મળીને થયેલું રસાયની મિશ્રણ છે, તેથી તેનું રસાયની નામ કેલ્શીઅમ સફ્ટ છે. પાણીમાં કાલવીને થોડો વખત રાખવાથી પાણી સોસાઈ જઈને હાક્સમનો કણ જોવા થઈ જાય છે. પાણી જવાની ખાળો, ચોક, પાણી-આરાં, અને દેવળો વગેરેના હોવાણમાં સફાઈ આણવા સારૂ દેશી સાગોળના બેગો આ સાગોળ બેળવવાથી સફાઈ અને ચળકાટી સારી આવે છે. ચૂનાની નકશીનું કામ એટલે હાજવીની કિનારીની કાંગરી, હા ઉપરની વેલો, અને દેવાલયો ઉપરનાં નકશી અને કોતરણીનાં કામો દેશી સાગોળ કરતાં આ સાગોળ ઉપર સારાં થાય છે. માટીનાં ખીખાં કરી તેમાં ખીગાળેલી ધાતુઓના રસ ભરવામાં આવે છે તેના ઘાટ જેવા ઉપડે છે તેના કરતાં હાક્સમનાં ખીખાંમાં ભરવામાં આવે છે તે વધારે સારા ઉપડે છે, અને ખીખાં પ્રમાણે આબેહુલ ઘાટ ઊડે છે. રસાયન શાસ્ત્રના પ્રયોગોમાં વાયુ (ગ્લાસ) ઉત્પન્ન કરવાની શીશીઓના મ્હો પરના ગટામાં થઈને વાયુ ઊડી ન જાય તેટલા સારૂ તેના ઉપર તે ચોપડવામાં આવે છે. કોલ્કાપુરના પત્થરોનો ઉપયોગ હાલમાં ચિરોડીના જેવો જ થવા લાગ્યો છે, પણ કચ્છની ચિરોડીનો વધારે ઉપયોગ થતો નથી.

વિદ્યાના પાઠ.

(રતનજી હર્લેલભાઈ લાડ,)

વીજળીનો પ્રયોગ.

આકાશ વિદ્યુત (Lightning) અને સાધારણ વીજળી (Electricity) એક જ છે એવો શોધ કરવાથી ક્રાન્કલીન પદાર્થ વિજ્ઞાન શાસ્ત્રી તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે. આકાશ વિદ્યુત અને હરેક વસ્તુમાં રહેલી સાધારણ વીજળી તેમની અસરો ઉપરથી એકજ હોવાનું ધારવામાં આવ્યું હતું, પણ ક્રાન્કલીને રેશમનો પતંગ આકાશમાં ઉડાવી સિદ્ધ કર્યું ત્યાં સુધી તે પૂર વાર થયું નહોતું.

ખ. સ. ૧૭૫૨ માં એક દિવસે આકાશમાં ગર્જનાવાળાં વાદળાં ચઢી આવ્યાં હતાં ત્યારે ક્રાન્કલીન પોતે કરવા ધારેલા શોધની નિષ્ફળતાથી ચનારી ભોંકે હસારતના બચથી પોતાના છોકરાને તેડી છૂપી રીતે એક ખેતરમાં ગયો, અને ત્યાં તેણે રેશમી રમાલનો બનાવેલો પતંગ ઉડાવ્યો. તે પતંગની ઊભી કાંપ (સળી) નો બહાર નીકળી આવેલો છેડો ભોંકાના તીક્ષ્ણ સળીઆનો બનાવેલો હતો, અને પતંગ સાથે બાંધેલી દોરી વીજળીનો પ્રવાહ આગળ લઈ જાય એવા વનરપતિના તંતુ (Hemp) નો બનાવેલો હતો, તથા તે દોરીના હાથમાં ઝાલવાના છેડા આગળનો ભાગ રેશમની દોરીનો હતો. (રેશમ વીજળીનો પ્રવાહ આગળ ચલાવી રાક્યું નથી, પણ તેનો સંગ્રહ કરે છે.) વળી રેસાની દોરીને છેડે ભોંકાની એક સાધારણ કુંચી લટકાવી હતી. તે પતંગ જાયો આકાશમાં ઊડ્યો ત્યારે તેમાંના ભોંકાના સળીઆએ ગર્જનાવાળાં વાદળાંમાંથી ધીમે ધીમે વીજળી ખેંચી, અને તેનો પ્રવાહ પેલી રેસાની દોરીમાંથી ચાલીને કુંચીમાં દાખલ થયો. પછી ક્રાન્કલીને પોતાની આંગળી તે કુંચીને અડાડી જોતાં જ્યેમ વીજળીના સંચામાંથી વીજળીના તણુઆ નીકળતા જણાય છે તેમ તેમાંથી વીજળીના તણુઆ નીકળતા માલૂમ પડ્યા. તે ઉપરથી માલૂમ પડ્યું કે આકાશ વિદ્યુત અને સાધારણ વીજળી એક જ વસ્તુની છે.

પછી ક્રાન્કલીને પોતાની એ શોધને ધણું ઉપયોગી કામોમાં લાગુ પાડી. તેણે જણાવ્યું કે ચોટી ઇમારતો પર વીજળી પડ્યાથી તુકસાન થવાનો ભય રહે છે, પણ જો ધાતુનો બનાવેલો ગજ-સળીઓ એવાં દરેક ઘરમાં રાખવામાં આવ્યો હોય તો એવું તુકસાન થવાનો ભય રહેતો નથી. એવા ધાતુના ગજનો એક છેડો ઘરના મથાળાથી થોડો જાયે રાખવામાં આવે છે, અને તેને કાચ વડે ઘર સાથે લગાડી ખીંજે છેડો જમીન સુધી પહોચાડેલો હોય છે. કાચમાં વીજળી ગસરી શકતી નથી તેથી વાદળાંમાંથી વિજ્ઞાતી પડેલી વીજળી પેલા ધાતુના ગજમાં દાખલ થઈ, સોંસરી જમીનમાં ઉતારી ન્ય છે. એ રીતે ક્રાન્કલીની એ શોધથી ધણી ઇમારતો અને જીવનો બચાવ થાય છે.

અવાજના પ્રયોગ.

હજી ચોપડીમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે પાણી તથા નક્કર પદાર્થોમાંથી પણ અવાજ આવે છે. હવાના કરતાં પાણીમાં અવાજ યોગ્યથી ઝડપથી ન્ય છે, અને નક્કર પદાર્થોમાં દસ બાર ગણી ઝડપથી ન્ય છે.

તળાવની એક બાજુએ પાણીમાં કંઈ અક્ષાળશો કે ફટકો મારશો તો તેનો અવાજ તળાવના સામા કિનારા પર બેઠેલા છોકરા કરતાં તે તળાવમાંની માછલી ધણી વહેલી સાંભળી શકશે, અને સામે કાંઠે બેઠેલા છોકરો બે અવાજ સાંભળશે; પહેલો પાણી મારફતે ગયેલો અને ખીંજે હવા મારફતે ગયેલો.

એક છેડે બન્ધ હોય એવાં વાંસનાં બે ભૂંગળાંના બન્ધ છેડાની વચ્ચે વચ્ચે અક્ષેપું નહાતું કાણું પાડી દરેકમાં શીવવાના લાંબા દોરોને અક્ષેપો છેડો પરાવી ગાંઠ વાળીને બે જણ અક્ષેપું ભૂંગળું લઈ વેગળા જીભા રહી એક જણ એક ભૂંગળું કાને અડાડી સાંભળશે ને ખીંજે ભૂંગળું મહોં આગળ રાખી ધીમે ધીમે કંઈ બોલશે તો તે પેલા સાંભળનારને સાંભળાશે અને તેની પાસે જીભેલો ખીંજે કોઈ સાંભળી શકશે નહિ. એ ઉપરથી જણાય છે કે હવાના કરતાં દોરો જલદી અવાજ લઈ ન્ય છે.

તેમ જ ને તમે ભીંતના એક છેડા પર હથોડાનો ફટકો મારો, અને ભીંતને સામે છેડે કાંઈ ને સાંભળવા બેસાડો તો તેને ઘણી સફાઈથી બે ફટકાનો અવાજ સંભળાશે; એક દિવાલ મારફતે ગયેલો (અડધી), અને બીજો જરા થોડી વાર પછી હવા મારફતે ગયેલો. તેમ જ નક્કર અને વગર ગાંઠનું સીધું લાંબું લાકડું પડ્યું હોય તેને એક છેડે કાંઈ ને સાંભળવા બેસાડી તમે બીજો છેડે ફટકો મારશો તો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે બે અવાજ સંભળાશે.

જંગલી માણસો જ્યારે શત્રુને પાસે આવેલો ધારે છે ત્યારે જમીન ઉપર સૂઈ જાય છે. તેથી તેઓ હવાના કરતાં જમીન મારફતે શત્રુના પગનો સંચાર જલદી સાંભળીને અંતરની અઠકાળ બોધે છે.

પડધો (પ્રતિધોષ) શું છે ?

તમે હાથની તાળી પાડો ત્યારે તેનો અવાજ હવાના મોજામાં આગળ ચાલ્યો જાય છે. તે મોજાનું માર્ગમાં કાંઈ ભીંત, ખડક, કે ઝાડીમાં ખળાય છે-અથવાય છે ત્યારે સાંથી પાછું ફેંકાય છે અને પોતાની સાથે પેલા અવાજને પાછો લાવે છે તે બીજી વાર પડધા તરીકે સંભળાય છે. સાંથી વળી પાછું ફેંકાઈ તે મોજાનું બે પાછું કાનમાં આવે તો વળી પાછો તે અવાજ સંભળાય છે. એ રીતે જ્યાં સુધી તે મોજાનું ભાગી જાય ત્યાં સુધી તે અવાજ ફરીથી સંભળાય તે પડધો કહેવાય છે.

મુદત થયાં આ વિષય આપના ચોપાનીઆમાં ચર્ચાવવાની મ્હારી ઇચ્છા હતી, પરંતુ અવકાશ ન મળ્યો. હાલમાં મ્હારી જિર્મીઓ ફરીથી વાજ ચવાધી જણાવવા વિનંતિ કરું છું.

શાળા પત્રના છેલ્લા અંકમાં બાળ ધોરણને જ્ઞાન આપવાના સમ્બન્ધમાં નિશાળોના કમ્પાઉન્ડમાં બગીચા બનાવવાની આપ સાહેબે સૂચના કરી છે તે સૂચના ધણી કિમતી છે. નિશાળોના કમ્પાઉન્ડમાં બગીચા બનાવવા અને પાઠોમાં આવતાં ફૂલો, ફળો, ઝાડો, વગેરે પ્રત્યક્ષ અતાવવાં તેથી બાળકોની જિર્મીઓ ધણી સન્તુષ્ટ થાય છે. વળી બગીચો બનાવવાનું કામ પણ બાળકો પાસે કરાવવાથી બેતીના કામ પર તેમની પ્રીતિ વધે છે, અને કસરત થાય છે તેથી તેમનાં તન અને મન બન્ને પ્રયુક્તિત થાય છે. બગીચામાં થતાં ફળ ફૂલોના લાભ બગીચો રોપનાર બાળકોને આપવાથી પોતાની મહેનતનું ધનામ કે બદલો મળે છે એમ સમજી હોંસે હોંસે તેઓ કામે લાગે છે. આ બધા લાભ તેઓ મેળવે છે. તે જ પ્રમાણે પ્રદર્શન સાર નિશાળોમાં નીચેનાં સાદિત્યો આપવાથી પણ વિદ્યાર્થીઓને ધણો લાભ થાય તેમ છે.

૧. વિદ્યાયતી સોના રૂપાનું નાણું—પૌંડ, શિલિંગ, પેન્સ, વગેરે; જુદા જુદા સિક્કાઓ; દેશી અપ્રસિદ્ધ નાણું જેવું કે મહોર; તેમ જ પર દેશી નાણું—ધોડા ગીની, પુતળાઉ, કાકિન, અરતરીઠ, વગેરે. આ પ્રત્યક્ષ જોયા સિવાય તે કેવાં ને કેવડાં છે તેનો ખરેખરો ખ્યાલ બાળકોના મનમાં ઉતરતો નથી.

૨. વિદ્યાયતી સાધારણ તોલનાં કાટલાં જેવાં કે, દ્રામ, ઓંસ, પૌંડ, ક્વાર્ટર, હેલ્ફવેટ; સોનું, રૂપું, તથા ઔપધી તોલવાનાં કાટલાં—ગ્રેન, પેનીવેટ, ઓંસ, પૌંડ, વગેરે; દેશી સાધારણ તોલનાં કાટલાં—અધોળ, નવટાંક, પાશર, અચ્છર, શેર, પાંચ શેર, વગેરે; અને સોનું રૂપું તોલવાને વાસ્તે રતી, વાજ, ગદિયાણો, તોલો, વગેરે. તેમ જ એ કાટલાં વડે વસ્તુઓ જોખી શકાય એવા કાંટા.

૩. લૂગડાં અને જમીન માપવાના ફૂટ, ગજ, વાર, તથા જમીન ખરવાની કમ્પાઈની સાંકળ, મૂંડા, વગેરે.

૪. ચોરસ ઇન્ચ, ચોરસ ફુટ, ચોરસ ગજ, ચોરસ વાર, વગેરે માપના લાકડાના કે લૂગડાના કડકા નિશાળોની દિવાલો પર પાસે પાસે લટકાવેલા જોઈએ. વર્ષા ૧૪૪ ચોરસ ઇન્ચનો ચોરસ ફુટ થાય છે ને નવ ચોરસ ફુટનો ચોરસ વાર થાય છે તે સમજાવવાને લાકડાની કોરાવેલી આકૃતિઓ શાળાઓની બીંતોએ લટકતી જોઈએ.

૫. ધન ઇન્ચ, ધન ફુટ, ધન વાર, વગેરે માપના લાકડાના કે પત્થરના કડકા નિશાળમાં બાળકોની દૃષ્ટિએ પડે એવી રીતે ખુલા મૂકવા જોઈએ કે હમેશાં આવતાં જતાં જોવામાં આવે. વર્ષા ૧૭૨૮ ધન ઇન્ચનો ધન ફુટ થાય છે તે ૯ ધન ફુટનો ધન વાર થાય છે તે સમજાવવાને પાયા-જુના કે લાકડાના આકારો પણ પ્રલક્ષ જોવામાં આવે એવી રીતે નિશાળોમાં રાખવા જોઈએ.

૬. ચોખંડાં પાટીઓં માપવાનો ગજ, ચોખંડાં લાકડાં માપવાનો પાકો ગજ, અને ગોળ લાકડાં માપવાનો ગજ, વગેરેનો ચિતાર આવવાને સારૂ નિશાળના પ્રસિદ્ધ ભાગમાં તેના નમૂના રાખવા જોઈએ.

ઉપર પ્રમાણે સાહિત્યો બની શકે તો દરેક નિશાળમાં અગર શહેર કે કસ્ટોની મુખ્ય મુખ્ય શાળાઓમાં આપવાથી બચાવવાનું કામ ધીરું સરળ થઈ જશે. હાલમાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ પોપટ જેવા થાય છે તે નહિ થાય. હાલમાં કેટલીક નિશાળોમાં પ્રદર્શન રખાવવામાં આવ્યાં છે, પરંતુ તે ખડુ જુજ વસ્તુઓનાં છે. ઉપરની વસ્તુઓનો તેમાં ઉમેરો થવાથી દરેક નિશાળને અંગે એક મહેકું કિંગતી પ્રદર્શન થશે.

હાલમાં શિક્ષકોની પાસે વસ્તુઓ પ્રલક્ષ જતાવવાનાં સાધનો નહિ હોવાથી તેઓ જતાવી શકતા નથી. તેનું અસ્થિતિ એ થાય છે કે વિદ્યાર્થીઓ ચોપડીમાંનું બોલી જાય છે, પરંતુ ખરો ચિતાર કે વિચાર તેમનાં લક્ષમાં આવતો નથી અને કોઈ કોઈ વખત ગુંચવણમાં પડે છે. વિલાયતી નાણામાં પૌંડ આવે છે અને તોલમાં પણ પૌંડ આવે છે તેથી પૌંડનો ખરો ચિતાર બાળકોના મનમાં ઉતરતો નથી અને ગુંચવણમાં રહે છે. તેજ પ્રમાણે પાટિયાના ને ગોળ લાકડાના ગજમાં પણ ગુંચાય છે. આ ગુંચવણ વસ્તુઓ પ્રલક્ષ જોવાથી દૂર થશે.

હાંસિલા શિક્ષકો ચોરસ વાર, ચોરસ ઇન્ચ, વગેરે માપના નમૂના નિ.

શાળામાં પાઠ્યા પર ચીતરીને બતાવી શકે તો ખરા. પરંતુ બધા શિક્ષકો તેમ કરશે એવી ખાતરી નથી. વળી જે વસ્તુએ પ્રત્યક્ષ બતાવી શકાય તેનું ચિત્ર પાડવું એ બીજું પગથીજ છે, માટે નિશાળોની દિવાલો પર એવા નમૂના લટકતા જ રહે તો બ્યારે ને ત્યારે એ ચિતાર બાળકોના મનમાં તાજે ને તાજે જ રહે.

આ પ્રમાણે ઉપર વિનવેલી વસ્તુઓ શાળાઓના પ્રદર્શનમાં પૂરી પાડવાથી બાળકો અને શિક્ષકોને મોટો લાભ થાય તેમ છે તો વ્યવસ્થાપકો આ બાબત ધ્યાનમાં લેશે એવી મ્હારી નમ્ર વિનંતિ છે.

તા. ૧૮ મી મે ૧૯૦૧.

આર્ટન શ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ,
રાજકોટ.

લી. સે.

માણેકલાલ નાગરદાસ,
હેડ માસ્ટર.

કેલવણી શાતાની સવરો.

બહેર ખબર.

મહાલક્ષ્મી ક્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા.

ઉત્તર ભાગની તમામ નિશાળોના માસ્ટરો, એસિસ્ટન્ટો, અને સ્ત્રી શિક્ષકોને બાબર આપવામાં આવે છે કે આ કોલેજમાં દાખલ થનાર સ્ત્રીઓની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૧ લી માર્ચ નવેમ્બર સને ૧૯૦૧ ને રાજ સદરહુ કોલેજના મકાનમાં સવારના ૧૧ વાગે લેવામાં આવશે. માટે જ સ્ત્રીઓને એ પરીક્ષામાં દાખલ થવું હોય તેમને બાબર આપી મોકલવા બંદોબસ્ત કરશે.

પરીક્ષા પાંચમા ધોરણ પૂરાની લેવામાં આવશે. દાખલ થનારની ઉંમર ૧૫ વર્ષથી ઓછી અને ૨૫ વર્ષથી વધારે હોવી ન જોઈએ. દાખલ થનાર ઉમેદવારે આ સાથેના નમૂના પ્રમાણે એક પત્રક ભરીને સપ્ટેમ્બર માસ સુધીમાં જિલ્લાના મહેરબાન ડેપુટી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના અભિપ્રાય સાથે હમ્મરી તરફ મોકલવું. અરજદારની સારી ચાલ અલગતનાં એ આબરુદાર ગૃહસ્થોનાં સર્ટિફિકેટ પણ મોકલવાં.

પાસ થનાર પૈકી મહેતાજીની, આસિસ્ટન્ટની, અને મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજના સ્ટોકલરોની સ્ત્રીઓ પ્રથમ પસંદ કરવામાં આવશે.

મહાલક્ષ્મી ક્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

R. M'c Afee,
હેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ.

નમૂનો.

ગોળ.

તાલુકો.

જિલ્લો.

સંખ્યા.	જાત.	સંખ્યા	પરભોજી હોય તો તેના ધણી-નો ધન્ધો તથા નામ, અતે કું-સરી હોય તો તેના અપનો ધન્ધો તથા નામ.	કન્યા શાળાના કયા ધોરણ સાહેબની ક્યા ક્યા ધોરણમાં ક્યા વર્ષની પરીક્ષામાં પાસ?	કે. એ. ઇ. શરીરમાં કંઈ ખોડ ખાંપણ છે કે નહિ ?	દાખલ થાય તો દોલેજના પાણી કે નહિ ?	ધણીના બન્દો-બસ્ત માટે માગણી.	વિશેષ હકીકત.
૧૨		૫	૬	૭	૮	૯	૧૧	૧૨

મોહનનારની સહી.

મહેર ખબર.

ઇ. નં. ૪૧૯, તા. ૩૦-૪-૧૯૦૧.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે, કે મહેરખાન ડિરેક્ટર સાહેબે 'સેપ્તા પ્રવેશ' નામની ચોપડી પ્રાથમિક શાળાઓની લાઇબ્રેરી માટે તથા પ્રાથમિક શિક્ષકોના ઉપયોગ માટે મંજૂર કરી છે. આ ચોપડી પ્રાથમિક શાળાઓમાં પૂરી પાડવામાં આવે એવી ડેપ્યુટી એન્ડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરોએ તબવીજ કરવી અને પ્રાથમિક શિક્ષકોનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચવું.

અમદાવાદ,
એપ્રિલ ૧૯૦૧.

}

A. G. Wright,
આ. એન્ડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,
ઉત્તર ભાગ.

મહેર ખબર.

રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે, કે રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજની ચાલુ સાલની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૩૦ મી માહે ઓગસ્ટ સને ૧૯૦૧ ને શુક્રવારને રોજ સવારના દસ વાગે અને તે પછીના દિવસોએ રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના મકાનમાં લેવામાં આવશે. આ પરીક્ષા છઠ્ઠા ધોરણમાં થશે, માટે જેમણે છઠ્ઠા ધોરણનો અભ્યાસ કર્યો હોય તેવા વિદ્યાર્થીઓએ હાજર થવું.

સને ૧૮૮૦ ના સપ્ટેમ્બર માસના શાળા પત્રમાં નમૂનો છપાયો છે તે મુજબ મહેતાજીઓએ સર્ટિફિકેટ આપતાં જણાવવું કે ઉમેદવારની ઉંમર ૧૭ વર્ષથી વધારે અને ૨૨ વર્ષથી ઓછી છે, તેમ જ કાંઈ ખોડ ખાંપણ નથી ને ચાલ ચલગત સારી છે. ચાલ ચલગતની ખાજતમાં ખાસ તપાસ કરી પોતાની ખાતરી કરીને જ મહેતાજીઓએ સર્ટિફિકેટ આપવું.

સર્ટિફિકેટમાં ઉમ્મરનાં વર્ષ, માસ, અને દિવસ લખવાની સાથે ઇમેજ અને ગુજરાતી જન્મ તિથિ લખવા ચૂકવું નહિ.

બીસ વર્ષથી વધારે વયના ઉમેદવારોને કા. એ. ના મે. ચીફ ડે. એ. ઇ. સા. બા. ની ખાસ પરવાનગી હશે તો જ દાખલ કરવામાં આવશે.

જે ઉમેદવારે પરીક્ષા પહેલાંના બાર માસમાં એક કરતાં વધારે મહેતાજી પાસે અભ્યાસ કર્યો હોય તેમણે ને સમગ્રનાં સર્ટિફિકેટ લાવવાં.

ચાલ ચલગતની બાજતમાં તો પરીક્ષા પેહેલાં એક માસ અગાઉનું સર્ટિફિકેટ ખાતરી લાયક ગણાશે.

પરીક્ષા થઈ રહ્યા બાદ લાયક જણાયેલા ઉમેદવારોને શરીર સમ્યન્ધી તપાસ માટે મહેરબાન દાકતર સાહેબ પાસે મોકલવામાં આવશે, માટે તેમને વધારે વખત રોકાવું પડશે.

દર વર્ષે પ્રવેશક પરીક્ષાની જાહેર ખબર બનતા સુધી શાળા પત્રમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે. પણ પરીક્ષાની તારીખ ઉતાવળે જાણવાની જેની આતુરતા હશે તેને રાજકોટમાં રહેતા તેના લાગતા વળગતા તરફથી અગર સ્કોલરો તરફથી તે મળી શકશે, કારણ કે તે તારીખ મુકરર થયેથી તરત કોલેજના નોટીસ બોર્ડ ઉપર જાહેર કરવાનો રિવાજ છે.

રાજકોટ, } P. N. 'DOCTOR,
તા. ૧૯-૬-૧૯૦૧ } પ્રિન્સિપાલ, કાઠિયાવાડ ટ્રેનિંગ કોલેજ, રાજકોટ.

જાહેર ખબર.

અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીના તાખાની નં. ૭ની પ્રાધગરી નિશાળમાં મુનશીની જગો ખાલી થવાની છે, માટે ટ્રેનિંગ કોલેજના ત્રીજા વર્ષમાં પાસ થયેલા જે મુનશીઓની તે જગા માટે અરજ કરવાની ખુશી હોય તેમણે તા. ૩૧ મી જુલાઈ સને ૧૯૦૧ પહેલાં મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ બોર્ડના ચેરમેન સાહેબના નામથી પોતાના ઉપરી ખાતરે સર્ટિફિકેટ સાથે અરજ મોકલવી. તેમાં તે કેટલે પગારે આવવાને ખુશી છે તે જણાવવું, તથા પોતે ક્યાં ક્યાં નોકરી કરી છે અને કેવું કામ કર્યું છે તે પણ પરીક્ષાના પરિણામના આંકડા સાથે જણાવવું.

અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી, } PRANJIVANDAS,
તા. ૨૨-૬-૧૯૦૧ } સેક્રેટરી.

શુદ્ધિ.

ગયા ડિસેમ્બર માસના શાળા પત્રને ૩૪૯ મે પૃષ્ઠે ક્યુરેટરની તથા એક્ઝિક્યુશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉ. બા. ની સહીમાં છાપનારે બૂલ કરેલી છે, માટે જ્યાં E. Giles ની સહી છે ત્યાં J. C. Dubashની, અને J. C. Dubash ની સહી છે ત્યાં E. D. Talatiની સહી સમજવી.

—એડિટર.

રા. સા. ગણપતરામ અનુપરામ ત્રિવેદી, ડે. એ. ધ; સૌરાષ્ટ્ર પ્રાન્ત કાર્કમાંવાડ
ખા. સા. કરમચલી રહીસચલી નાનજીઆની. ખી. એ. ડે. એ. ધ, ખેડા.
રા. સા. આર. એસ. તાંત્રી, ખી એ; ડે. એ. ધ, ગરાહી રહૂલ, મુમ્બઈ.
રા. સા. મનસુખલાલ મુગટલાલ મુનશી, ખી. એ. એસ. એલ. ખી.

હાઈ કોર્ટના સોલિસિટર, મુમ્બઈ.

એ. જોહનવાસ કલાનવાસ પારેખ, ખી. એ. એસ, એલ. ખી.
શ્રી. જહાંગીરજી હોરમજી પન્મડી, જી. ડા. રહૂલના સેક્રેટરી.
રા. સા. જગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા, ખી. એ; જૂનાગઢના નાયબ દિવાન.
રા. સા. મણિલાલ નમ્મણાઈ ખી. એ. બાવનગર કોલેજના માજી પ્રોફેસર
રા. સા. ગોવિન્દ જીલવન્ત. ભધાટે, ખી. એ.
રા. સા. મોહનલાલ રજુછાડાસ અવેરી.

મુમ્બઈની જોહન્ટ રહૂલ કમિટીના સદ્ગૃહસ્થોએ પસન્દ કરેલી અને ખીજી
કોપીબુકો સાથે સરખાવા પાળી પોતાના તાખાની રહૂલોમાં એજ કોપી વાપરવી.

મે. ડોક્ટરટોમસ પબેની.	મે. એટન જાહરી.
મે. કેપરાજ નવરોજજી કાજરાજી.	મે. પ્રોફેસર આર. જી. ચોકસનલાલ
મે. અણદુલા મીસ્ત્રાલી ધરમશી.	મે. કાશીનાથ ત્ર્યમ્બક તેલંગ.
મે. અણેસારામ નીલકંઠ નાડકરની.	

મે. નવરોજજી નસરવાનજી વાડીઆ. શી. આઈ. ઈ.
મે. ન્હાનાભાઈ નસરવાનજી સેક્રેટરી રહૂલ ખોડં.

સુરત જોહન્ટ રહૂલ કમિટીના સદ્ગૃહસ્થોએ પસન્દ કરેલી અને સોમાં એજ
જેઅંવેલી અને પોતાના તાખાની રહૂલોમાં વાપરવાની મણી ખુશી દેખાવેલી.

મે. રેવરન્ડ જી. શિલેડી.	મે. બાનુશંકર નારજીશંકર.
મે. મંછારામ ધેલાભાઈ.	મે. હરિલાલ ટુળખરામ દર.
મે. એપક મોલવી અણદુલ કાદર.	મે. નનુમીઆં બશુમીઆં શેખ.

પ્રોફેસર રૈ, પ્રિન્સિપલ અને હુકમાસ્તરૈ.

રા. સા. વાગનરાવ આંખાજી મોદક, ખી. એ. માજી હ. ગા. એલિફન્ટનલાઈરહૂલ.
ખા. ખા. જમશેદજી અરદેશર, હલાલ, એગ. એ. એસ. એલ. ખી; ગાવક-
વાડ કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર અને ગુજરાતકોલેજના માજી પ્રિન્સિપલ.
શ્રી ડોસાભાઈ નસરવાનજી વાડીઆ, એગ. એ; પ્રિન્સિપલ, સર. જ
જી. પા. એ. ઇન્સ્ટિટ્યુશન, મુમ્બઈ.

ખા.ખા. જમશેદજી નવરોજજી જીનવાળા, એમ. એ, ભાવનગર કોલેજ.
 શેઠ. એલજી દોરાજી તળાડી, ખી. એ; અમદાવાદ હાઈસ્કૂલ.
 શેઠ. ફરફતજી મનચેરજી દસ્તુર, એમ. એ; પ્રોફેસર, પૂના કોલેજ.
 ખા. સા. ઇબ્રાહીમ મહમદ સાયાની, ખી. એ; હેડમાસ્ટર બરમદાઈસ્કૂલ.
 રા. સા. ગાધવલાલ હરિલાલ દેશાઈ, પ્રિન્સિપલ. ટ્રેનિંગ કોલેજ અમદાવાદ.
 મિ. એ. એસ, જર્વિસ, સુરત મિશન સ્કૂલના પ્રિન્સિપલ.
 મિ. વિમિયગ ખીટી. ખી. એ; સુરત મિશન સ્કૂલના મેનેજર.
 રા. સા. નવલરામ લક્ષ્મીરામ, રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના માઈ પ્રિન્સિપલ.
 શેઠ બહેરામજી ફરામજી પટેલ ખી. એ. માઈ હેડમાસ્ટર સુરત હાઈસ્કૂલ.
 શેઠ હોરમજી જહાંગીર પ્રોપ્રાયેટરી સ્કૂલના માલિક.
 શેઠ. ફરાગજી જમનજી માસ્તર ખી. એ. ફાઈ, હાઈ સ્કૂલના માલિક.
 શેઠ. ગણેશજી જેજનજી કુપર ફાઈ હાઈ સ્કૂલના માઈ હેડમાસ્ટર.
 શેઠ ખરજોરજી ખરજોદજી રાંજળા, ચન્દનવાડી સ્કૂલના માઈ માલિક.
 શેઠ. નશરવાનજી ખરજોદજી નાનજી, ચન્દનવાડી સ્કૂલના માઈ માલિક.
 શેઠ. જમશેદજી, ખંડુળાસ, ખી. એ. ડયુરેટર ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુકડીપો.
 શેઠ ગણેશજી, બહેરામજી માસ્તર, ગોકળદાસ તેજપાલ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર.
 રા. રા. લક્ષ્મીદાસ, દી, હેડમાસ્ટર આલ્ફ્રેડ હાઈસ્કૂલ જૂજ.

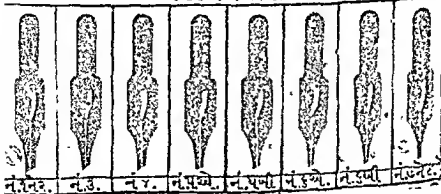
નમુના

આદરજી કાવરજી માસ્તરજી

દસ્ત શિક્ષક કોપી બુકોની

રટીલપેનોના

૧. રા. એમ. એમ. બલસારી બી.એ.માંથી હેડમાસ્તર, ગોધરા એ.વ.સ્કૂલ.
 ૧. રા. મોનીલાલ મોહનલાલ, હેડમાસ્તર, અંગ્રેજીવર્ગીયુલરસ્કૂલ, બાવનગર.
 ૧. રા. માણેકલાલ અમૃતલાલ દવે, જોબ ખાનમદગદ હાળીખાઈ સ્કૂલ.
 ૧૬. રસ્તમજી મહેરવાનજી માસ્તર, હેડમાસ્તર, ફરાગજી પટેલ સ્કૂલ.

મુખ્યમંત્રીની ગુજરાતી સ્કૂલના હેડમાસ્તરો.

મે. ગુલાબદાસ સુન્દરદાસ ચોકશી.	શેઠ. ફરીરજી સોરાબજી મદ્રોધના.
મે. પ્રાણજીવનદાસ કહાનદાસ.	મે. માણેકલાલ ધીરજરામ અધ્યાપ.
મે. હરદિવનદાસ ખિલ્લાલ.	મે. આત્મારામ જોડિયનદાસ.
મે. શિવશંકર કૃષ્ણજી બટ.	મ. મોહનલાલ પ્રસાદરાય.
શેઠ. મહેરવાનજી સોરાબજી દલાલ.	મે. મળલાલ પાનાચન્દ.

મુખ્યમંત્રીએ ગુજરાતના જાહેર છાપાના મતો:—રાસ્ત ગો-
 ફતાર, મુંબઈ સમાચાર, જામે જગશેઠ, અખબારે સોદાગર, દેસરેદિન્દ
 ગુજરાતી, વજ્રાં પરસ્ત; રિપન રિપોર્ટર, ઇન્ડિયન રજીસ્ટ્રેટર, ગુજરાત મિત્ર,
 પ્રબોધિત્ર, સૂર્યપ્રકાશ, સુરત અખબાર, દેશીમિત્ર, બરૂચ સમાચાર, દિતેમજુ.
 દસ્કતશિક્ષક કોપીયુકો નીચલી સરતોથી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશાવરથી માલ મંગાવનારા માસ્તરો તથા વ્યા-
 પારીએ જેઓ, જોખમાં જોઈ ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે
 તેઓને રોકડે ૩૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલ્વે
 નો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી જોઈ ૨૫ નકલ સુધી મંગાવનારને સેકંડે ૨૫ ટકા ડિસ્કા-
 ઉન્ટ મળશે, પણ રેલવે પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેના સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માયે.

૩ માલ મોકલાવ્યા પછી તે રસ્તામાં જતાં કોઈ રીતે ખરાબ થાય
 તથા તે માલને નુકસાન પૂરે તેના જોખમદાર માલ મંગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલવે ન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને ક્યાં મોકલાવવો
 તેના પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે જાણી જણાવવો. રેલ્વે સ્ટેશનથી
 આગળ માલ લઈ જવાનો ખર્ચ માલ મંગાવનારને સિર સગજવો.

૫. ફૂડી મોકલાવનારે ખરાબર ઠેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડના સર્વે માસ્તરોને તથા યુક્સેલરોને
 વિનંતિ પૂર્વક જાણવાનું કે દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકોની સાથે અમેએ
 ખીજી કોઈ પણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેકંડે ૧ એક ટકાના ક-
 મીશનથી મોકલી આપવાની ગાઠવણ કરી છે. એક વખત માત્ર પાડી
 જોવામાં આવતી થશે, પેકિંગમાં જોઈ ખર્ચ થાય તેમ કરીશું. જેઓની
 મરજી હોય તેઓએ નીચલે ડ્રાનામે લખવું.

નોટ:—કમ્પાઇ લીધામાં આવશે નહિ.

દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકોના જ દરેક જાગના જુદા જુદા કદના આક્ષ-

રાને જ બંધગેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇન્જિનથી મ્હોટે ખર્ચે બનાવી મંગાવી છે. એસ્ટીલ પેનો ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ, અને ફારસી લખવાને લાગી સગવડ ભરેલી છે. દરેક બોક્સમાં ડબ્બન-૬ કિમ્મત રૂ. ૦૧૧ આઠામાં આઠ ૮ બોક્સ મંગાવનારને ૬૧ ટકા કમીશન મળશે. ને ૨૫ થી તેથી વધુ બોક્સ લેનારને ૧૨૧ ટકા મળશે. વેલ્યુ જેએબમાં ૧ થી ૬ બોક્સ મંગાવનારને ખર્ચના ૩૦% વધારે લાગશે. બૂલી જતા નહિ. અને પૈસા પહેલા મોકલવાથી ૧ થી ૬ બોક્સના ખર્ચના બે આના લાગશે. આદરજી કાવસજી માસ્તર. દરતક શિક્ષક કોપીયુકા તથા સ્ટીલપેનોના પ્રગટ કર્તા. અને કમિશન એજન્ટ. ઘોળીતળાવ મુમ્બઈ

હિન્દની સ્કૂલોને માટે મંજૂર ફરેલાં મેકમિલન કંપનીનાં ઉપયોગી પુસ્તકો.

૧. નવા ગોરીએન્ટલ રીડર્સ. રચનાર. ડબ્લ્યુ. એલ. એ. ઈ. લાહોર. ઇંગ્લેન્ડ પ્રથમ ચોથી. ૦-૪-૦ પ્રથમ રીડર. ૦-૫-૦, ૨ ને રીડર. ૦-૬-૦, ૩ ને રીડર. ૦-૮-૦, ૪ થી રીડર ૦-૧૦-૦, ૫ મો રીડર. ૦-૧૦-૦, ૬ ફો રીડર ૦-૧૨-૦, ૭ મો રીડર ૧-૦-૦, રંગ પૂરેલા ૩૨ નકશાનો આટલાસ કાગળના પુસ્તકો ૦-૧૨-૦, છોટના પુસ્તકો ૧-૦-૦, ગણિત. (કર્તા બર્નાર્ડ સ્મિથ તથા હડસન). ૨-૦-૦ "

૨. જી. સી. નેસ્પીસ એમ એ. તું બનાવકું ઇંગ્લેન્ડ બાયાનું વ્યાકરણ. પુસ્તક ૧ લી ૦-૫-૦, પુસ્તક ૨ જી ૦-૮-૦, પુસ્તક ૩ જી ૧-૦-૦, પુસ્તક ૪ થી ૨-૮-૦, ત્રીજી તથા ચોથી પુસ્તકના પુલ્કાસા દરેકના ૦-૧૨-૦.

૩. નીચેની ચોપડી મે. ડિ. સાહેબે પ્રા. શાળાઓ માટે મંજૂર કરી છે. હિન્દનો દેશ જન. (કર્તા-સર ડબ્લ્યુ લી વારનર કે. સી એસ. આર્થ ક્રિ. ૦-૮-૦. આ પુસ્તક કોઈપણ પુસ્તક સેલરને ત્યાંથી મળશે, અને મેકમિલનની પુસ્તક ડેપોમાંથી પણ મળશે ડેકાલું. નં. ૧૨ જેન્કે સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

જલ્દુ જલ્દેક શાહી - લાલ કે કાળાશાહી. દર રીડર. દરેક રૂ. ૧) નાં ૮ પડીકાંથી ડાયરી બેટ. ખર્ચ વધુ. નમુનો જે પૈસે. એજન્ટ જોઈએ છે. રખર રેમ્પને દેશી અગર બતીના કર્તા. માણેકચંદ અમરશી. વઢવાણ.

સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ, આવૃત્તિ તેરતી કિમ્મત ૪ આના મુમ્બઈ ઇલાકાના કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર. સાહેબ બલાદુરના ઇ. નં. ૪૪૯૦ તા: ૯-૧૧-૯૪ના ઠાવ મુજબ શાળામાં વાપરવાને દરકત. નથી. સરકારે મંજૂર કરેલ 'ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ' આવૃત્તિ પાંચમી કિમ્મત ૪ આના પોસ્ટેજ બંનેનું તાક. કમિશન ૫-૧૦-૧૫-૨૦ નંગની ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. વેલ્યુજેએબલ ખર્ચ મેલવનારને સિર છે. પ્રેમચંદ કરમચંદ, શાહુ, ગોડલ સ્ટેટના ડ. એ.ઈ.મુ. ગોંડલ યઈસ્વારી.

સૂચના.

આ પત્ર સમ્બન્ધી રાવે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું. નોટપેઠા કાગળ લેવામાં નહિ આવે, સહી વગરનાં લખાણુ ફિપર ખાતા અપાશે નહિ.

છાપના મોકલેલું લખાણુ એકજો અક્ષરે કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. તે અચુક માસમાં છાપના અથવા નામસન્દ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાખા ખાતાના ડેબીટી અને એસિસ્ટન્ટ ડેબીટી સાહેબોને તથા મહેતાજીઓને કેળવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાખાઓ સમ્બન્ધી હકીકત સ્કૂલ ગોડાં તથા દેશી રાજ્યોવાદ અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમ જ ખાનગી જાહેર ખજારો જે માસમાં છાપાની હોય તેના આગત્તા મદિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહેંચવી જોઈએ. હેન્ડલિંગો જે માસના અંક સાથે વહેંચનાં હોય તેના આગત્તા મદિનાની પચીસમી તારીખ સુધીમાં આવનાં જોઈએ.

મની જોડેર મોકલનારે કુપન ફિપર પોતાનું નામ, ફેક્ટો, અને શી બાજતના પૈસા છે તે એકજો અક્ષરે લખવું. તે વિના પૌંચ થયતો સમ્બવ છે. પોસ્ટની ટિકિટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધા આગો વખારે મોકલવો; પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકિટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિમ્મત અગાઉથી જ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ સુધી છે. પોસ્ટેજ માફ, છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અઢી આના. ખરના ખર્ચે લેનાર દત્ત રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓને ટપાલ ખર્ચ સાથે ૦-૧૨-૦

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ અપદ્ધ લખવું. વિષય પસન્દ પડશે તો તેની અમલ વગેરે ફિપર ગિનાર કરી દર છાપેસે પાને રૂ. ૧ થી રૂ. ૨ સુધી આપવામાં આવશે. ચલ્લ પત્રનો એમાં સમાસ મહે નહિ.

જાહેર ખજારો છાપવાના ભાવ.

ક્ર.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો માસ અને તે પછીના અગીઆર મદિના સમી પા મળે આર્થ પડશે. બાર મદિનાથી ઓછી મુદત દશે તો પહેલે મદિને પૂરો માસ અને પછીને દરેક મદિને અર્ધો માસ લેવાશે.
૧.....	૩	
૨.....	૮	
૩.....	૧૫	
જો ઉપરાન્તનો ભાવ ફિપર પ્રાણે જ.		
ખાર માસ લગી લાગલાગટ દશે		

હેન્ડલિંગો વહેંચવાનાં દર.

પા તોલા સુધીના રૂ. ૮-૦-૦, અર્ધા તોલા સુધીના રૂ. ૧૦-૦-૦, અને એક તોલા સુધીના રૂ. ૧૨-૦-૦ તે ફિપરનાને મારે ઢગને લખવું.

The Gujarat School-Paper

ગુજરાત શાળા પત્ર.

ઓગસ્ટ. ૧૯૦૧.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
માસ— પ્રાથમિક શિક્ષકોની ડિરેક્ટરી	૨૨૫
હોમ્સાન્ડની પ્રાથમિક કેળવણી	”
મિ. અમીંદર કૃત ‘સોપ્પા પ્રવેશ’	૨૨૬
યૂરોપની શાળાઓ—એક શિક્ષકની અસાધારણ હુશિયારી	૨૨૮
આપૂર્ણિક શિખવવાની યુક્તિ	૨૨૯
પરચૂરણ સચનાઓ....	૨૩૨
મહારાણીની વાર્તાઓ....	૨૩૫
પરચૂરણ ચાન	૨૩૬
પ્રાથમિક શિક્ષકોની ડિરેક્ટરી....	૨૩૮
અનિર્ગ પદ્યો—ચૂનેરી પદ્યો	૨૪૨
પરીક્ષક પત્ર	૨૪૩
કેળવણી ખાતાની { ખાઈન, શીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા... ૨૪૫	
અગરો. { અમદાવાદ મેલ ” ” ” ”	”

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

યુનાઈટેડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વ હક સ્વાધીન શાખા છે.)

ઓગસ્ટ.

જાહેર સ્વરો.

ભારે વખાણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સંસ્તી.

આદરજી કાંવસજી માસ્તરની.

દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકો.

“કમીશનમાં વધારો” આઠ ભાગમાં. “કમીશનમાં વધારો”

કેળવણી ખાતાના હાલના તથા આગલા ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો, દેશની કેળવણીમાં આગેવાન જાણીતા ગૃહસ્થો, પ્રેક્ષકો, પ્રિન્સિપલો, હેડમાસ્ટરો અને શિક્ષકો, મુખ્યમંત્રી તથા મુન્દરાતના સર્વે જાહેર છાત્રા તરફથી એકે અવાજ તારીફ કરતાં અતિ સન્તોષકારક ખાત્રીપત્રો,

મહેરખાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરખાન માજી ઇન્સ્પેક્ટર. ઇ. જાઈલ્સ સાહેબે દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકોને સઘળી મંજૂર કરેલી કોપીયુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીયુક જ વાપરવાને મગરૂરી ધરાવશે. મુખ્યમંત્રી તથા મુન્દરા, ભરૂચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે શહેરની જોઈન્ટ સ્કૂલકમિટિના અનુભવી સદસ્યોએ પણ સઘળી કોપીયુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્કતશિક્ષક કોપીયુકોને જ સર્વે કોપીયુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાખાની સર્વે સ્કૂલોમાં એ જ કોપીયુકો ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

આ કોપીયુકો ગાટે જે જે સદસ્યો તરફથી સર્ટિફિકેટ મળેલાં છે તેમનાં નામ વાંચવાથી ખાત્રી થશે. તેમાંથી થોડાં નીચે પ્રમાણે.

ડિરેક્ટર સાહેબ તથા એન્જીનેયરિંગ ઇન્સ્પેક્ટરો.

કે. એમ. ચેટ્ટિફડ. એમ. એ. માજી ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન.

ટી. બી. કર્ખામ. મધ્ય વિભાગના કેળવણી ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર.

પી. જાઈલ્સ. જિલ્લા દિવાનના કેળવણી ખાતાના માજી ઇન્સ્પેક્ટર.

ખા. સા. દોરાજીજી એલ્વિસ મીંગી. બી. એ. ડી. વિ. ના. માજી આ.

એ. ઇ. અને સુરત. હાઈ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર.

રા. બા. જોષાજી સુરજાઈ દેસાઈ, ડી. વિ. ના કેળવણી ખાતાના માજી આ. ઇ.

રા. બા. દરગોાવ-દદાસ દારદાદાસ કાંટાવાળા, વડોદરા કે. ખાતાના માજી ડી.

રા. સા. દક્ષપત્રજી પ્રાણજીવન પાખર, કચ્છના માજી એ. ઇન્સ્પેક્ટર.

દેશની કેળવણીમાં જાણીતા આગેવાન ગૃહસ્થો.

રા. સા. માધવલાલ હરિલાલ દેસાઈ, પ્રિન્સિપલ, ટ્રેનિંગ કોલેજ અમદાવાદ.
 ગિ. ઝો. ઝોસ, વર્વિસ, સુરત મિશન સ્કૂલના માથ પ્રિન્સિપલ.
 ગિ. વિલિયમ બીટી. બી. ઝો; સુરત મિશન સ્કૂલના મેનેજર.
 રા. સા. નવલરામ લક્ષ્મીરામ, રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના માથ પ્રિન્સિપલ.
 શેઠ બહેરામજી દરામજી પટેલ બી. ઝો. માથ હેડમાસ્ટર સુરત હાઈસ્કૂલ.
 શેઠ હોરમજી બહાંગીર પ્રોપ્રાયેટરી સ્કૂલના માલિક.
 શેઠ. દરામજી બગનજી માસ્ટર બી. ઝો. ફોર્ટ હાઈ સ્કૂલના માલિક.
 શેઠ. માણેકજી બેજનજી રૂપર ફોર્ટ હાઈ સ્કૂલના માથ હેડમાસ્ટર.
 શેઠ બરજોરજી બરજોરજી સંબળા, ચન્દનવાડી સ્કૂલના માથ માલિક.
 શેઠ. નરવાનજી બરજોરજી નાનજી, ચન્દનવાડી સ્કૂલના માથ માલિક.
 શેઠ. જમશેદજી, ખંડુયાસ, બી. ઝો. મ્યુરેટ ૬ મવર્નેમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુક્કીપો.
 શેઠ. માણેકલાલ બહેરામજી માસ્ટર, ગોળદાસ તેજપાલ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર.
 રા. રા. લક્ષ્મીદાસ, દી, હેડમાસ્ટર આલ્ફ્રેડ હાઈસ્કૂલ બજા.
 રા. રા. ઝોગ. ઝોગ. બલસારી બી. ઝો. માથ હેડમાસ્ટર, ગોધરા ઝો. વરસૂલ.
 રા. રા. ગો નીલાલ મોહનલાલ, હેડમાસ્ટર, ઑગ્રોવર્નાક્યુલર સ્કૂલ, વાપનગર.
 રા. રા. માણેકલાલ અમૃતલાલ દવે, જોગળ ખાનગર મહાદેવ બીજાના સૂલ.
 શેઠ. દસ્તગજી મહેરવાનજી માસ્ટર, હેડમાસ્ટર, દરામજી પટેલ સ્કૂલ.

૫૫૫

નમુના

આદર્શ ડાઉનર માસ્ટર

દરેક શિક્ષક કોપી બુકોની

સ્ટીલ પેનોના

૫૫૫

							
નં. ૧ નેર.	નં. ૩.	નં. ૪.	નં. પ્રચ્.	નં. ૫ બી.	નં. ૬ ચ્.	નં. ૭ બી.	નં. ૮ નેર.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

પુસ્તક ૪૦ મું. ઓગસ્ટ ૧૯૦૧. અંક ૮ મો.

માસ.

પહેલાં હમે શાળા પત્રની સાથે ગુજરાતી શિક્ષકોની ડિરેક્ટરી પ્રસિદ્ધ કરવાનો વિચાર કર્યો હતો, પણ તેનાં પૂરતાં આહકો ન થવાથી તે જુદી છાપવાનો વિચાર માંડી વાળવાની જરૂર પડી હતી. છતાં શિક્ષકોના લાભની ખાતર ડિરેક્ટરી ગુજરાતીમાં પ્રસિદ્ધ થવાની એટલી જરૂર છે, કે તે હમે શાળા પત્રમાં જ કડકે કડકે આપવાનો વિચાર કર્યો છે. ધણું કરીને દર માસે એક એક જિલ્લાની ડિરેક્ટરી આપવામાં આવશે. આથી શિક્ષકોની સવડ વધશે એવી આશા રાખીએ હીએ.

મિ. મેકનેમેરા, જે પ્રથમ ઇંગ્લાન્ડની એક પ્રાથમિક શાળાના ભારતરૂ અને ત્યાર પછી સ્કૂલ ભારતર પત્રના અધિપતિ હતા, અને જે હવે પાલ્થામેટના મેમ્બર છે, તે હાલની ઇંગ્લાન્ડની પ્રાથમિક કેળવણીની રીતિ વિશે લખે છે કે, એ દેશમાં હાલ મજૂર વર્ગનાં ૬૨૫ લાખ છોકરાં છે, તે પૈકી સાડા સાત લાખ છોકરાં ત્રીસ વરસ થયાં ફરજિયાત કેળવણીના કાયદા થયા છતાં હજી બિલકૂલ કેળવણી લેતાં નથી. આ છોકરાંની કોઈ સંભાળ લેતું નથી. તેમનાં મા બાપ એટી, બેદરકાર, ઉઝાડ, અને ખીન્ને દુર્ગુણોથી ભરેલાં છે, અને છોકરાં પણ કાળે કરી ગુન્હેમારની જીન્દગી ભોગવતાં થશે. મજૂર વર્ગનાં જે પંચાવન લાખ છોકરાંનાં નામ નિશાળોના રજીસ્ટર પર છે, તે, પૈકી દસ લાખ છોકરાં નિવૃત્ત રીતે નિશાળે આવ-

તાં નથી, અને તેમને કેળવણીનો ખડું લોભ મળવાનો સમ્ભવ નથી. જે ૪૫ લાખ છોકરાં નિશાળે નિયમ સર આવે છે તેમાંનાં ઘણાંને કુમળા ઉમ્મરમાં નિશાળ ખાંડાર સવાર સાંજ ઘણા કલાક મજૂરી કરવી પડે છે, અને તેમનાં શરીર તૂટી જાય છે. નિશાળે આવતાં અડધાં છોકરાં ખાનગી નિશાળોમાં જાય છે. તે નિશાળો ધર્માદા ઉધરાણાથી ચાલતી હોવાથી તેમાં પૂરતા શિક્ષકો કે સાહિત્યો હોતાં નથી. પરિણામે વર્ગો ઘણા જ મોટા હોય છે, અને ચોથા ભાગના શિક્ષકો ધ્યુપિત્ત ટીચરો એટલે માત્ર છોકરાં જ હોય છે. કેળવણીની આ ખામીને લીધે ઇંગ્લાન્ડનો ઉદ્યોગ વ્યાપાર તૂટી પર દેશે તેમાં કાવતા જાય છે.

આ સ્થિતિ સુધારવાને માટે મિ. મેકનેમેરા બક્ષામણુ કરે છે કે-

(૧) લોકોની કેળવણી તરફ હાલ કરતાં વધારે ધ્યાન આપવું જોઈએ, અને તે ઉપર પૈસા પણ વધારે ખર્ચવા જોઈએ.

(૨) છોકરાં હાલ કરતાં વધારે લાંબો વખત નિશાળે રહેવાં જોઈએ, અને તેમને નિયમ સર નિશાળે લાવવાનો પ્રયત્ન થવો જોઈએ. દરેક વર્ગમાં છોકરાંની સંખ્યા હાલ કરતાં ન્હાની રાખવી જોઈએ, અને શિક્ષણનું કામ વધારે કેળવાયલા શિક્ષકોને સોંપવું જોઈએ. ખાનગી ધર્માદા ઉધરાણાથી નિશાળો ચલાવવાનો વહિવટ બંધ કરી કેળવણીનો સધનો ખર્ચ રાજ્યે ઉપાડી લેવો જોઈએ. દરેક પરગણામાં પ્રાથમિક, બીજા દરજ્જાની, ઊંચી, ઔદ્યોગિક, એમ સઘળા પ્રકારની કેળવણીની વ્યવસ્થા કરવાને એક મજબૂત કેળવણીની કમિટી નીમવી જોઈએ, અને બધા પ્રકારની શાળાઓનું અનુસન્ધાન એવી રીતે કરવું જોઈએ, કે શુદ્ધિવાળું ખાજક દલકામાં દલકા શાળામાંથી ઊંચામાં ઊંચી પાઠશાળા સુધી વગર હરકતે પહોંચી શકે. એમ થશે તો જ લોકો સારા થશે અને ઇંગ્લાન્ડ મેળવેલા હકો ભવિષ્યમાં જાળવી શકશે.

ગયા અંકમાં હમે ઉત્તર ભાગના મહેરજાન એન્સ્યુરેશન ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની સહીની મિ. અમીંધર રણછોડજી દ્વારા “ સંખ્યા પ્રવેશ ” નામની

ચોપડી સમ્બન્ધી જાહેર ખબર પ્રસિદ્ધ કરી છે. સાહેબ લખે છે કે “આ ચોપડી પ્રાથમિક શાળાઓમાં પૂરી પાડવામાં આવે” એવી ઉપ્યુટી એન્યુ-કેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરોએ તબવીજ કરવી અને પ્રાથમિક શિક્ષકોનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચવું.” સાહેબ આ પ્રમાણે લખે છે એટલે એ ચોપડી સઘળા નિશાળોમાં આપાઈ બધે ઠેકાણે અંકોનું સરખાતનું શિક્ષણ એમાં બતાવ્યા પ્રમાણે અપાશે એવી હમે ઉમેદ રાખીએ છીએ. અંકોના શિક્ષણમાં બે વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે.

(૧) વસ્તુ દ્વારા અંકોની સમજ આપવી જોઈએ;

(૨) એ સમજ સારી રીતે પડવા પછી જ લેખી ચિન્હો દાખલ કરવાં જોઈએ.

આપણી જૂની પદ્ધતિ એવી હતી, કે બાળક નિશાળે ખેસે સ્વાસ્થી જ તેને વગર સમજે એકડા મ્હોંએ ગોખાવવા અને ધરડાને રૂપે તેમનાં લેખી નિશાન ધુંટાવવાં. બાળકની ખરી કેળવણી માટે આ પદ્ધતિ બરાબર નથી, અને તે વીસમી સદીમાં નાબૂદ થવી જોઈએ. વગર સમજના શબ્દો ગોખવાથી કંઈ જ ફળ નથી, અને તેથી ભુદ્ધિ વધવાના બદલામાં ફીણ થાય છે. તે જ કારણથી આપણે તેનું ગોખણ કરનારને “વેદીઆં ટોર” કહીએ છીએ. વસ્તુની સમજ પહેલી, સાર પછી તેનું નામ એટલે તેને માટે ઠરાવેલો શબ્દ, અને છેવટે તે શબ્દનું લેખી નિશાન, એ શિક્ષણનો ખરો ક્રમ છે, અને જીલ્લ બાળતોની પેઠે અંકોની બાબતમાં પણ તે જ ક્રમ રાખવો જોઈએ. મિ. અમીધરની ચોપડીમાં આ રીતનો ક્રમ રાખ્યો છે તેથી તે બાળ શિક્ષણ માટે ઘણી ઉપયોગી ચર્ચ પડશે એવી હમાફી ખાતરી છે. દરે. આશા. રાખીએ. મ્હીએ. કે હરે. બાળ. શિક્ષક એ. ચોપડીનો પાકો અભ્યાસ કરશે અને તે પ્રમાણે શિક્ષણ આપવાનું ધ્યાનમાં લેશે. હવે થોડા વખતમાં બહાર પડવાનાં નવાં પ્રાથમિક ધોરણોમાં સુધરેલી પદ્ધતિએ શિક્ષણ આપવાનું ઠરાવ્યું છે, એટલે શિક્ષકો આ પદ્ધતિએ શિખવશે તો જ કદોહ મેળવી શકશે. વસ્તુઓ હાબર રાખીને વારંવાર ગણાવ્યા વિના અંક, સરવાળા બાદબાકી, કે આંક શિખવવા નહિ.

યુરોપની શાળાઓ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૩૪૦ થી.)

૩૪. એક શિક્ષકની અસાધારણ હુશિયારી.

ગર્લિનની એક નિશાળના મુખ્ય શિક્ષક સાથે વાત કરતાં મ્હારી એક શંકાને ખુલાસો થયો. હું જે જે નિશાળમાં જતો 'સાં-મ્હારે શિક્ષકોને કહેવું પડતું કે હું છોકરાઓને કેટલું આવડે છે તે જોવા આવ્યો નથી, પણ શિક્ષકો કેવી રીતે શિખવે છે તે જોવા આવ્યો છું. આ સમ્બન્ધમાં તે શિક્ષકે મ્હને કહ્યું કે આર્લિની નિશાળમાં મુલાકાતને માટે તો કોઈક જ આવે છે; ઇન્સ્પેક્ટરો તથા સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બરો આવે છે તે તો પરીક્ષા લેવાના હેતુથી જ આવે છે. પછી તેણે પોતાની નિશાળનું કામ જોવાની મ્હને રજા આપી, અને એક શિક્ષક તે વખતે ઓફીસમાં આવ્યો તેની સાથે ઓળખાણ કરાવ્યું. આ માણસ સેના ચહેરા ઉપરથી જ મ્હને ઘણા હુશિયાર લાગ્યો. મુખ્ય શિક્ષકે તેને કહ્યું, “—માસ્તરના વર્ગમાં હમણાં જઈને તમે ભૂગોળ શિખવશો?” તેણે કહ્યું, “હા, ઘણી ખુશીથી. તે વર્ગના છોકરા હાલ ભૂગોળમાં થું શીખે છે?” મુખ્ય શિક્ષકે કહ્યું, “તેમને એશિયાની ભૂગોળ ચાહે છે.” તેણે કહ્યું, “ઠીક.” પછી મુખ્ય શિક્ષકે કહ્યું, “ના ના તેમ ન કરતાં તમે મ્હારા વર્ગમાં પદાર્થ વિજ્ઞાન શિખવશો? હું જીજ્ઞાસુ કોઈ વર્ગ લઈશ.” તેણે કહ્યું, “ઘણી ખુશીથી.”

આ શિક્ષકે બિલકૂલ તૈયારી સિવાય જુદા જુદા વર્ગમાં જુદા જુદા વિષયો શિખવ્યા, પણ કોઈ વિષયમાં બિલકૂલ ખામી કાઢવા જેવું મ્હને લાગ્યું નહિ. મ્હને તો તે જ્ઞાનનો બંડાર લાગ્યો. તેની શિક્ષણ પદ્ધતિ પણ ઘણી પ્રશંસનીય હતી. તેના કામમાંથી હું ઘણી નોંધ લઈ શક્યો. હું આટલી ગંધી નિશાળમાં ફર્યો પણ આવા શિક્ષકો મ્હારા જોવામાં ભાગ્યે જ આવ્યા છે. મુખ્ય શિક્ષકે તેનાં વખાણ કરતાં મ્હને

જણાવ્યું કે દરેક વિષયનું તેને સારું જ્ઞાન છે, એટલું જ નહિ, પણ તે જે જે વિષય શિખવે છે તે છોકરાઓના મગજમાં સારી રીતે ઠસાવી શકે છે. નિશાળનો દરેક છોકરો તેને આદે છે અને જ્યાં શિક્ષકો તેની શ્રેષ્ઠતા કયુલ રાખે છે. સ્કૂલના કમ્પાઉન્ડમાં તે છોકરાઓ સાથે રમે છે, દોડે છે, હસે છે, છતાં તેના વર્ગમાં કોઈ પ્રકારની વ્યવસ્થાની ખામી જોવામાં આવતી નથી. મહારી ત્રીસ વર્ષની નોકરીમાં મહેને આવે શિક્ષક મળ્યો નથી.

૩૫. અપૂર્ણાક શિખવવાની મુક્તિ.

જમૈનીની સરહદ પંર આવેલા હોલાન્ડના એક ન્હાના દરખામાં મહારે કામ પ્રસંગે જવું પડ્યું. સાં થોડા કલાક નવરા બેસી રહેવાનું હોવાથી હું સાંની પ્રાથમિક શાળામાં ગયો. આદિ મ્હેં એક જુવાન આસાક શિક્ષકને ૬ થી ૧૦ વરસ મુધીની ઉમ્મરનાં અસરે ૫૦ છોકરાંને શિખવતો જોયેલું હું તેના વર્ગમાં ગયો. સારે અમેરિકાની નિશાળોમાં સાધારણ રીતે પૂછવામાં આવે છે તેમ “તમારે કયો વિષય સાંભળવાની ઇચ્છા છે” એવો સવાલ ન પૂછતાં તેણે મહેને ખુરશી આપી, અને જણે વર્ગમાં કોઈ પરાયો માલુસ આજો નથી તેમ પોતાનું કામ ચલાવ્યું. આ વાત મહેને જાડું ગમી. વળી હું તેની શિક્ષણ પદ્ધતિ તથા છોકરાં તરફની માયાળુ વર્તણૂક જોઈને વધારે ખુશ થયો.

આ વર્ગમાં છોકરાંની સરેરાશ ઉમ્મર ૮ વર્ષની હતી. તેઓ અપૂર્ણાક શીખત્ત હતાં. અપૂર્ણાકની સરખાત હતી, એટલે તેઓ ^{૩૧૩૭} એવાં ભારે નહિ, પણ ૩, ૩, ૩, એવાં સહેલાં અપૂર્ણાક શીખતાં હતાં. આ શિખવવાને શિક્ષકે એક મુક્તિ જોળી કાઢી હતી. નીચે ચિત્રમાં જણાવ્યા મુજબ એક છછરી પેટી જનાવરાવી તેમાં છાજલીઓ કરાવી હતી, અને ખાનામાં સમાઈ રહે તેવી પાટલીઓ જનાવરાવી તેમના ૨, ૪, ૮, ૧૬, ૩, ૬, ૧૨, ૫, ૧૦, એવાં સરખા કડકા કરી ખાનામાં અનુક્રમે ગોઠવ્યા હતા, અને દરેક કડકા પર તે આખાનો કેટલામો ભાગ છે તે અને તેના ખાનામાં તેનો અનુક્રમ નખ્ખર કયો છે તે જતાવવાને ચીડીઓ ચોટી હતી.

યુરોપની શાળાઓ.

(આલુ ૫૪ ૩૪૦ થી.)

૩૪. એક શિક્ષકની અસાધારણ હુશિયારી.

જર્મિનની એક નિશાળના મુખ્ય શિક્ષક સાથે વાત કરતાં મ્હારી એક શંકાનો ખુલાસો થયો. હું જે જે નિશાળમાં જતો 'લાં-મ્હારે' શિક્ષકોને કહેવું પડતું કે હું છોકરાઓને કેટલું આવડે છે તે જોવા આવ્યો નથી, પણ શિક્ષકો કેવી રીતે શિખવે છે તે જોવા આવ્યો છું. આ સંબંધમાં તે શિક્ષકે મને કહ્યું કે આર્લિની નિશાળોમાં મુલાકાતને માટે તો કોઈક જ આવે છે; ઇન્સ્પેક્ટરો તથા સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બરો આવે છે તે તો પરીક્ષા લેવાના હેતુથી જ આવે છે. પછી તેણે પોતાની નિશાળનું કામ જોવાની મને રજા આપી, અને એક શિક્ષક તે વખતે આદીસમાં આવ્યો તેની સાથે જોળખાણ કરાવ્યું. આ ગાણસ કોના ચહેરા ઉપરથી જ મને ઘણું હુશિયાર લાગ્યો. મુખ્ય શિક્ષકે તેને કહ્યું, “—માસ્તરના વર્ગમાં હમણાં જઈને તમે જૂગોળ શિખવશો?” તેણે કહ્યું, “હા, ઘણી ખુશીથી. તે વર્ગના છોકરા હાલ જૂગોળમાં ચું શીખે છે?” મુખ્ય શિક્ષકે કહ્યું, “તેમને એશિયાની જૂગોળ આવે છે.” તેણે કહ્યું, “હીક.” પછી મુખ્ય શિક્ષકે કહ્યું, “ના ના તેમ ન કરતાં તમે મ્હારા વર્ગમાં પદાર્થ વિજ્ઞાન શિખવશો? હું બીજા કોઈ વર્ગ લઈશ.” તેણે કહ્યું, “ઘણી ખુશીથી.”

આ શિક્ષકે બિલકૂલ તૈયારી સિવાય જુદા જુદા વર્ગમાં જુદા જુદા વિષયો શિખવ્યા, પણ કોઈ વિષયમાં બિલકૂલ ખામી કાઢવા જેવું મને લાગ્યું નહિ. મને તો તે જ્ઞાનનો જંઝર લાગ્યો. તેની શિક્ષણ પદ્ધતિ પણ ઘણી પ્રશંસનીય હતી. તેના કામમાંથી હું ઘણી નોંધ લઈ શક્યો. હું આટલી જાંઘી નિશાળોમાં ફર્યો પણ આવા શિક્ષકો મ્હારા જોવામાં ભાગ્યે જ આવ્યા છે. મુખ્ય શિક્ષકે તેનાં વખાણ કરતાં મને

જ્યાંથી કે દરેક વિષયનું તેને સારું જ્ઞાન છે, એટલું જ નહિ, પણ તે જ વિષય શિખવે છે તે છોકરાઓના ગમજમાં સારી રીતે ઠસાવી શકે છે. નિશાળનો દરેક છોકરો તેને આદરે છે અને બધાં શિક્ષકો તેની શ્રેષ્ઠતા કબુલ રાખે છે. સ્કૂલના કમ્પાઉન્ડમાં તે છોકરાઓ સાથે રમે છે, દોડે છે, હસે છે, છતાં તેના વર્ગમાં કોઈ પ્રકારની વ્યવસ્થાની ખામી જોવામાં આવતી નથી. મહારી ત્રીસ વર્ષની નોકરીમાં મહેને આપેલા શિક્ષક મળ્યો નથી.

૩૫. અપૂર્ણાક શિખવવાની યુક્તિ.

જર્મનીની સરહદ પર આવેલા હોલાન્ડના એક ન્હાના કસબામાં મહારે કામ પ્રસંગે જતું પડ્યું. ત્યાં થોડા દલાક નવરા ખેતી રહેવાનું હોવાથી હું સાંતી પ્રાથમિક શાળામાં ગયો. આઠિ મેં એક જુવાન આજ્ઞાક શિક્ષકને ૬ થી ૧૦ વરસ સુધીની ઉંમરનાં અમરે ૫૦ જેની શિખવતો જોયો. હું તેના વર્ગમાં ગયો ત્યારે અમેરિકાની શિખ-સાધારણ રીતે પૂછવામાં આવે છે તેમ “તમારે કયો પ્રિ બૂદી થઈ પડ્યા છે” એવો સવાલ ન પૂછતાં તેણે મહેનેજ કરીને જવાબ દે નજી વર્ગમાં કોઈ પરાયો માણસ આવ્યો નથી મહારા વર્ગનાં છોકરાં બધું આ વાત મહેને જલ્દ ગમી. વળી હું તે તેઓ યંત્ર પાસે રાખીને છોકરાં તરફની માયાળુ વર્તણૂક જોઈને વધારે યંત્રની મદદથી સહેલા

આ વર્ગમાં છોકરાંની સરેરાશ ઉંમર ૬ થી ૧૦ વરસની હતી. અપૂર્ણાકની શરૂઆત હતી, મારે નહિ, પણ ૩, ૪, ૫, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૦, એવાં સહેલાં શિખવવાને શિક્ષકે એક યુક્તિ જોણી કાઢી તમે શોધી કાઢી છે.” તેણે મુજબ એક છોકરી પેટી બનાવવાની તેમાં કાઢી છે. હમારા ન્યુ ઓર્લી-ખાનાંમાં સમાઈ રહે તેવી પાટલીઓ બનાવવાની તેણે શોધી કાઢી છે. હમારા ન્યુ ઓર્લી-૩, ૬, ૧૨, ૫, ૧૦, એવાં સરખાં સંબંધસ્થાનમાં તે જોઈ, અને હતા, અને દરેક દલાક પર તે આવી છે.” ખાનામાં તેનો અતુકમ નમ્બર ૧

૧															
૨								૩							
૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪	૧૫	૧૬
૧૭	૧૮	૧૯	૨૦	૨૧	૨૨	૨૩	૨૪	૨૫	૨૬	૨૭	૨૮	૨૯	૩૦	૩૧	૩૨
૪								૫							
૩૩	૩૪	૩૫	૩૬	૩૭	૩૮	૩૯	૪૦	૪૧	૪૨	૪૩	૪૪	૪૫	૪૬	૪૭	૪૮
૬								૭							
૪૯	૫૦	૫૧	૫૨	૫૩	૫૪	૫૫	૫૬	૫૭	૫૮	૫૯	૬૦	૬૧	૬૨	૬૩	૬૪
૮								૯							
૬૫	૬૬	૬૭	૬૮	૬૯	૭૦	૭૧	૭૨	૭૩	૭૪	૭૫	૭૬	૭૭	૭૮	૭૯	૮૦
૧૦								૧૧							
૮૧	૮૨	૮૩	૮૪	૮૫	૮૬	૮૭	૮૮	૮૯	૯૦	૯૧	૯૨	૯૩	૯૪	૯૫	૯૬

અહીં ઉપરથી જ મેં

કહ્યું, “—માસ્તરના વર્ગ—

તેણે કહ્યું, “હા, ઘણી ખુબી, ૫, ૬, ૧૦, અને ૧૨ ભાગવાળી પાટલીઓ શીમે છે.” મુખ્ય સિદ્ધાંતે કહ્યું, “મીઠા, અને બાકીની પાટલીઓથી બતાવવા

તેણે કહ્યું, “મીઠા.” પછી તેના ૨, ૩, ૪, અને ૫ ની બરાબર મહારા વર્ગમાં પદાર્થ વિતરણ કરવામાં આવે છે. એ અર્ધા ભાગ, ૪ ચોથા ભાગ, ૮ આઠમા

તેણે કહ્યું, “ઘણી ખુશીથી.” આ બધું જ બતાવવા છે. ચાર પછી એક અડધી પાટલી

આ શિક્ષકે બિલકુલ તૈયાર કર્યું. આવી રીતે બધા ભાગની સમજ

બુદ્ધિ વિવેચના શિખવ્યા, પણ કે

મહેને લાગ્યું નહિ. મહેને તો ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨

પદ્ધતિ પણ ઘણી પ્રશંસનીય હતી. ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨

સમજાવ્યા. હું આટલી બધી નિશાબોમાં રહ્યો

જોવામાં આવ્યો નહિ આવ્યા છે. મુખ્ય ૧. આખી પાટલી તેના ૨ થી

એ ગણી, $\frac{1}{2}$ થી ૪ ગણી, $\frac{1}{2}$ થી ૮ ગણી તે $\frac{1}{2}$ થી ૧૬ ગણી, તેમ જ $\frac{1}{2}$ તે આખીનો એથો ભાગ, $\frac{1}{2}$ તે આખીનો ઓઠમો ભાગ, $\frac{1}{2}$ તે આખીનો સોળમો ભાગ, વગેરે પણ સમજ્યાં. એવી જ રીતે ૩. ૬, ને ૧૨ સરખા ભાગવાળી પાટલીઓ વડે $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, અને $\frac{1}{4}$ એ અપૂર્ણાંકોની સમજ પાડી. પછી ૫ અને ૧૦ સરખા ભાગવાળી પાટલીઓ લઈને $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ એ અપૂર્ણાંકની ઉપર મુજબ સમજ પાડી. છોકરાંને આમાં ઘણી રમુજ પડી, અને હું હ્યાં ઘણા વખત બેઠો, છતાં જેમ શિક્ષક મ્હારા તરફ નજર ન કરતાં પોતાના કામમાં મંડી રહ્યા હતા તેમ તેમણે પણ મ્હારા સામું બિલકૂલ જોયું નહિ.

કામ પૂરું થયું ત્યારે એક ન્હાતું ગીત ગવરાવી છોકરાંને રજા આપવામાં આવી. મ્હં શિક્ષકને પૂછ્યું કે, “તમે આ પેટી ફેટલી વખત બતાવશો.” શિક્ષકે કહ્યું કે, “વસ્તુઓ પ્રત્યક્ષ રાખીને શિખવવાનો હેતુ એ છે કે છોકરાંને પાઠમાં આવેલી ખીનાનો જરાખર પ્યાલ આવે. આ હેતુ પાર પડ્યો એટલે પછી તે પાઠ ફરીથી લેતી વખતે વસ્તુઓ પ્રત્યક્ષ રાખવાની જરૂર નથી. ફરીથી પાઠ લેતી વખતે દર વખત વસ્તુઓ પાસે રાખવામાં આવે તો છોકરાંની સમજ શક્તિ અને વિચાર શક્તિ બૂઝી થઈ જાય છે; કારણ કે તેઓ દર વખત આંખનો ઉપયોગ કરીને જાણ દે છે, અને તેમને વિચાર કરવો પડતો નથી. આજે મ્હારા વર્ગનાં છોકરાં પ્રત્યક્ષ અવલોકનથી $\frac{1}{2} = \frac{2}{4} = \frac{4}{8}$ વગેરે શીખ્યાં. કાલે તેઓ યંત્ર પાસે રાખીને આ અપૂર્ણાંક લખતાં શીખશે. ત્રીજે દિવસે તેઓ યંત્રની મદદથી સહેલા સંરવાળા ગાદગાડી કરતાં શીખશે. સહેલાં અપૂર્ણાંકનું આટલું જ્ઞાન મશે એટલે હું યંત્રનો ઉપયોગ કરીશ નહિ. આ યંત્રનો ઉપયોગ કરવામાં મ્હારી મતભળ માત્ર એ છે કે છોકરાંને અપૂર્ણાંકનો જરાખર પ્યાલ આવે અને તેમનો પાયો મજબૂત થાય.”

મ્હં તે શિક્ષકને પૂછ્યું કે “આ યુક્તિ તમે શોધી કાઢી છે.” તેણે કહ્યું, “ના, તે એક જાપાનના શિક્ષકે શોધી કાઢી છે. હમારા ન્યુ ઓર્લીન્સના કમિશનરે જાપાનની એક નિશાળના સંપ્રદશ્યાનમાં તે જોઈ, અને તેમણે તેનો નમૂનો આદિમાં દાખલ કરાવ્યો છે.”

પરચૂરણ સૂચનાઓ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૨૦૭ થી.)

ભૂગોળ—ધનુષ્કેટરની મુલાકાત વખતે એક શિક્ષક પાંચમા ધોરણમાં ભૂગોળની ચોપડી હાથમાં લઈ તેમાંથી ઇંગ્લાન્ડના પર્વતો, નદીઓ, વગેરે બોલી જતો હતો, અને તે નકશામાં બતાવતો હતો. ધનુષ્કેટરે સૂચના કરી કે કોઈ પણ દેશની આવી હકીકત શિક્ષકે છોકરાં પાસે નકશામાંથી કઢાવવી જોઈએ. આથી છોકરાંને પર્વતો, નદીઓ, ભૂશિરો, વગેરેના સ્થળનું જ્ઞાન થશે, અને હાલમાં કેટલાક મોટા છોકરાઓ અખાત અને ભૂશિર વચ્ચે, ભૂશિર અને સંયોગી ભૂમિ વચ્ચે, તથા સંયોગી ભૂમિ અને સામદ્રધુનિ વચ્ચે તફાવત સમજતા નથી તેમ થશે નહિ.

ડિક્ટેશન—એક નિશાળનો બીજા ધોરણનો વર્ગ ડિક્ટેશનમાં નખજો માલૂમ પડવાથી ધનુષ્કેટરે સૂચના કરી કે શિક્ષકે એક પેરેગ્રાફ લઈ તેમાંથી થોડા થોડા શબ્દો પાઠ્યા પર લખતા જવું. પ્રથમ થોડા શબ્દો લખ્યા પછી તે ધ્યાન આપીને વાંચી જવા છોકરાંને કહેવું. પછી તે શબ્દો પાઠ્યામાં જોયા સિવાય સ્લેટમાં લખવા છોકરાંને કહેવું. આ પ્રમાણે આખો પેરેગ્રાફ શિક્ષકે પાઠ્યા પર લખવો અને છોકરાં પાસે સ્લેટમાં લખાવવો. છોકરાં લખી રહે એટલે શિક્ષકે ભૂલો સુધારવી.

મહેનું ગણિત—મહેના દાખલામાં છોકરાં પૂછેલા દાખલાનો ખરો જવાબ આપે તેથી સન્તોષ નહિ ખામતાં શિક્ષકે તે જવાબ ખરો છે તેની ખાતરી તેમની પાસે કરાવવી જોઈએ. દાખલા તરીકે ૩ જમરખમાં કેટલાં ઉમેરીએ તો ૯ ચાપ એવો દાખલો પૂછ્યો હોય તેના જવાબમાં છોકરાં ૬ કહે ભારે શિક્ષકે પૂછવું કે ૫, ૭, ૮, વગેરે કેમ નહિ ? છોકરાં જવાબમાં કહેશે કે ૩ માં ૫, ૭, ૮, વગેરે ઉમેરીશું તો ૮, ૧૦, ૧૧, વગેરે આવશે અને ૯ નહિ આવે, પણ ૬ ઉમેરીશું તો ૯ થશે. આ પ્રમાણે કરવાથી જવાબ આપતા પહેલાં વિચાર કરવાની ટેવ છોકરાંને પડશે.

નિબન્ધ—હાલમાં આપણી નિશાળમાં નિબન્ધ શિક્ષણ ઉપર ધોરણમાં ચાલે છે. નવાં ધોરણમાં તે પાંચમા ધોરણથી દાખલ થવાની

વધી છે. ઈંગ્લાન્ડની નિશાળોમાં તે નીચલાં ધોરણથી એટલે પહેલાં બીજા ધોરણથી ચાલે છે. હાં પહેલાં બીજા ધોરણનાં છોકરાંને પાંચમ ચોપડીમાં આવેલા ક્રિટલાક સમ્પદો આપી તે ઉપરથી ન્દાનાં વાક્યો લખી લાવવાનું કહેવામાં આવે છે. આ વાક્યો શિક્ષક સુધારે છે અને ભૂલો સમજાવે છે. આ રીત ઘણી પસન્દ કરવા લેખી છે. આપણા શિક્ષકો પણ બીજા ધોરણથી આ પ્રમાણે કરશે તો છોકરાંને વિચાર કરવાની અને આપા શુદ્ધ લખવાની ટેવ પડશે, અને હાલમાં છટ્ટા ધોરણનાં છોકરાં પણ શુદ્ધ વાક્યો લખી શકતાં નથી તે ખામી રહેશે નહિ.

ગણિત—હાલનાં ગણિતનાં પુસ્તકોમાં લઘુતમ સાધારણ ભાજ્ય કાઢવાની નીચે મુજબ રીત આપી છે:—

	૧૪—૨૦—	૨૮—૩૫—	૪૨—૬૦
૭	૨—૨૦—	૪—૫—	૬—૬૦
૨	૧—૧૦—	૨—૫—	૩—૩૦
૫	૧—૨—	૨—૧—	૩—૬
૨	૧—૧—	૧—૧—	૩—૩
૩	૧—૧—	૧—૧—	૧—૧

જ. ૪૨૦

આ કરતાં નીચેની રીત ઘણી દૃષ્ટી છે, અને શિક્ષકો તે બરાબર સમજાવશે તો છોકરાંને લઘુતમ સાધારણ ભાજ્ય કાઢવો સહેલો પડશે:—

૭	૪૪—૪૪—૨૮—૩૫—૪૨—૬૦
૬૦	૪—૪—૪—૧૦
જ. ૪૨૦	

આમાં જે રકમો બીજી રકમોમાં અવયવ અથવા નિઃશીય ભાજક રૂપે રહેલી છે તે છેડી નાખવામાં આવી છે. ૧૪ ને ૨૦ એ ૪૨ ને ૬૦ માં અવયવ રૂપે સમાયેલી છે તેથી તે છેડી નાખી છે; પછી આગળ ચાલતાં ૪, ૫, ને ૬ એ ૬૦ માં અવયવ રૂપે રહેલી છે તે છેડી નાખી છે. તેથી પહેલી રીતમાં પાંચ વખત ભાગ લેવા પડ્યા છે તે ન લેતાં ફક્ત

મહારાણીની વાર્તાઓ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૨૦૫ થી.)

૧૬. નૌકા કીડા વખતે અકસ્માત.

એક વખત મહારાણી કીડ નૌકામાં બેસી વાછટના ટાપુથી ગોસ્પર્ટ સુધી ફરવા જતાં હતાં. રસ્તામાં એક ખીજ નૌકા સામી આવી, અને મહારાણીની નૌકા સાથે અચડતાં બંધી વળા ને ડુબી ગઈ. જે ગૃહસ્થની તે નૌકા હતી તેની સ્ત્રી ડુબી ગઈ. ખબરસીઓ મહા મહેનતે બચ્યા, તોપણ નામુદા કંઈ વાગવાથી ગરણ પામ્યો. મહારાણી તે વખત વહાણના તૂટક પર હતાં તે આ અકસ્માતથી ઘણું દિવંગીર થયાં, અને એમ કહેવાય છે કે ડુબેલા વહાણનાં માણસોને બચાવવાને બનતો પ્રયત્ન કરવાનો તેમણે પોતાનાં માણસોને દુક્રમ આપ્યો હતો તથા પોતે જાતે પણ સારી મદદ કરી હતી.

૧૭. એક માંદી છોકરીની ઇચ્છા.

લન્ડન અને ખીજ જગાઓની ઇસ્પિતાલોમાં મહારાણી વારંવાર આખરી માણસોને જોવા જતાં. એક વખત લન્ડનની એક ઇસ્પિતાલમાં મહારાણી આવવાનાં છે એવી અગાઉથી ખબર પડી. આ ઇસ્પિતાલમાં ન્હાનાં છોકરાંના વોર્ડમાં એક છોકરી ઘણી માંદી હતી. તેને કોઈએ આપીને કહ્યું કે, “ આજે મહારાણી સાહેબ આદિ આવવાનાં છે..” આ ઉપરથી તે છોકરીએ પોતાની આપાને કહ્યું, “ એ મ્હારી બ્હાણી આયા, જે મહારાણી મ્હને મજે તો હું એકદમ સાજ થઈ જાઉં. ” આયાએ તેની ઇચ્છા મહારાણીના ખાનગી સેક્રેટરીને જણાવી અને તેમણે મહારાણીને કહ્યું. તે ઉપરથી મહારાણી તે છોકરીના ખાટલા આગળ ગયાં અને જે આયાણુ શબ્દ તે બોલ્યાં તેથી તે છોકરીની તનદુસ્તી પર દવા કરતાં વધારે સારી અસર થઈ.

૧૮. મહારાણીને પૈસાની તંગી.

જ્યારે મહારાણી આત્માવસ્થામાં હતાં ત્યારે તેમને ત્રણ ત્રણ મહિને

આમુક રકમ ગળવા ખર્ચ માટે મળતી. આ રકમથી વધારે ખર્ચ ન થાય માટે તેમનાં માતૃથી તથા શિક્ષકે તેમને કરકસરથી રહેવાનું શિખવ્યું હતું. એક વખત શાહજાદી બજારમાં ગયાં ત્યાં તેમણે પોતાનાં સઘળાં પૈસા પોતાનાં સગાં વંદાલાં માટે બેઠતી વસ્તુઓ ખરીદવામાં ખર્ચી નાખ્યા. પછી એક બીજું સંજોગ આવ્યું તેને માટે કંઈ ખરીદવાનો વિચાર થયો, અને એક અડધા કાઠિનની કિંમતની વસ્તુ - દુકાન પર જોઈને તે ખરીદવાનું તેમણે મન કર્યું. પણ શિક્ષકમાં પૈસા નહોતા તેથી તેમના શિક્ષકે તે લેવાની ના કહી. આ ઉપરથી બીજા પૈસા આવે ત્યાં સુધી તે વસ્તુ લેવાનું મુલતવી રાખતું પડ્યું. ત્રણ મહિના પૂરા થયે પૈસા મળ્યા કે બીજે જ દિવસે શાહજાદી સવારમાં વહેલાં બહારને બજારમાં ગયાં, અને તે વસ્તુ લઈ આવી તેમણે પોતાના સગાને આપી.

પરચૂરણ જ્ઞાન.

એક પેપર જણાવે છે કે હાલના વખતમાં રાજ કુટુંબીઓમાં હુમ્મર કળા શીખવાનો શોખ વધતો જાય છે. આપણા મહારાજના બાઈ ડ્યુક એન્ડ કોર્નવોલને સુતારી કામ ધણું સારું આવડે છે. તેમનાં બ્લેન પ્રિન્સેસ વિક્ટોરિયાને ચોપડીઓ બાંધવાનું કામ સારું આવડે છે. રશિયાના ઝાર ગાયનમાં ઘણા હુસિયાર છે. સ્વીડનના રાજા ચોરકરે ઘણી જાતના હુમ્મરમાં પ્રવીણતા મેળવી છે. રમાનિયાનાં રાણી કારમન સિલવા લેખન કળામાં હુસિયાર છે. પોર્ટુગાલની રાણીએ એમ. ડી. ની ડિગ્રી મેળવી છે, અને હોલાન્ડની રાણી વિલ્હેમીના મોડલ કામ ધણું સારું જાણે છે તથા ફોટોગ્રાફી પણ શીખ્યાં છે.

આપણા નવા સહેનશાહને જાનવરો પાળવાનો ધણો શોખ છે. હાલમાં તેમની પાસે ઘણાં પાળેલાં પ્રાણીઓ છે. આમાં એક લીલો પોપટ

છે તે સારી રીતે વાત કરી શકે છે. હાલમાં જે જગ્યાએ તેને રાખવામાં આવ્યો છે ત્યાં તેની પાસે કોઈ માણસ જાય છે ત્યારે તે “ધન્ય છે, ધન્ય છે મહારાણીને” એવા શબ્દો મોટેથી બોલે છે. મહારાણી વિક્ટોરિયાને કૃતરા પાળવાનો ધણો શોખ હતો. એવું કહેવાય છે કે તેમના મરણ વખતે તેમની પાસે સાઠ સિત્તર કૃતરા હતા.

ઇંગ્લાન્ડનું એક પેપર જણાવે છે, કે ત્યાંના લોકો ચોપડીઓ પાછળ દર વર્ષે ૨૦૦૦૦૦૦ થી ૩૦૦૦૦૦૦ પાઉન્ડ મુધીની રકમ ખર્ચે છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં ગણતાં આ ખર્ચ માથા દીઠ બે શિલિંગ આવે છે. આ ઉપરાંત ન્યુસ પેપરો અને માસિક ચોપાનિયાં પાછળ તેઓ ખર્ચે છે તે જુદું. આ ખર્ચ ઘણું ગણાય, છતાં તેઓ દારૂ પાછળ ૧૬૦૦૦૦૦૦૦ પાઉન્ડ એટલે માથા દીઠ ૪ પાઉન્ડ ખર્ચે છે તેના પ્રમાણમાં તે ઘણું યોગ્ય છે.

જાપાનમાં એક જાડ છે તેમાંથી દર રોજ ધૂમાડો નીકળે છે. ધૂમાડો યડની ટોચેથી નીકળે છે, અને ફક્ત સાંજે સૂર્ય આથમ્યા પછી તરત નીકળે છે. આ જાડ સાઠ ફુટ ઊંચું છે.

સ્વીડનનો માધ્યમ ખીજા કોઈ દેશના માધ્યમ કરતાં મોટો છે. તે ૧૧૭૦૦ ચાર્ડ ધરાવે છે, એટલે આપણા માધ્યમ કરતાં લગભગ સાત ગણો છે.

ચીનમાં ઘણું કરીને દરેક માણસ બણેસો હોય છે, પણ સેંકડે ૯૦ ટકા જેટલી સ્ત્રીઓ આમણું રહે છે.

પ્રાથમિક શિક્ષકોની ડિરેક્ટરી.

૧. અમદાવાદ જિલ્લો.

અ. લોકલ બોર્ડની નિશાળો.

નં.	નામ.	ઉમર	લાયકાત.	ગ્રેડ	હાલની જગા.	પગાર	નોંધરીની મુદત.
૧	જેશમ રતનજી	૫૭	બર્નાક્યુલર માસ્તર કોડની કલમ ૭ મુજબ	૨૫	મહેતાજી, ચલોદા	૪૫	૩૮-૧-૧
૨	હરિવલ્લભ મોરલીધર	૪૬	ટેન્ડ, ૧૮૭૬	૨૫	હેડ માસ્તર, અમદાવાદ શી. ટ્રે. પ્રાક્ટિસિંગ સ્કૂલ	૫૦	૨૩-૪-૧
૩	અંગાંશકર નરોત્તમ	૪૩	એજન, ૧૮૭૭	૨૦	મહેતાજી, બાવળા	૫૦	૨૨-૧૦-૦
૪	બાપુભાઈ દારદાસ	૫૭	બર્નાક્યુલર માસ્તર કોડની કલમ ૭ મુજબ	૨૦	એજન, નરવાળા	૫૦	૪૦-૮-૦
૫	મણિકલાલ આશારામ	૫૦	ટેન્ડ, ૧૮૭૧	૨૫	હેડ માસ્તર, અ. મે. ટ્રે. પ્રા. સ્કૂલ.	૪૫	૨૮-૮-૨૬
૬	દામોદર રણછોડલાલ	૪૪	એજન, ૧૮૭૮	૨૦	મહેતાજી, સરખેજ	૪૫	૨૧-૧૦-૦
૭	જેશંકર મહાશંકર	૫૬	બર્નાક્યુલર માસ્તર કોડની કલમ ૭ મુજબ	૨૦	એજન, ગોધાવી	૪૦	૩૭-૧૦-૧૬
૮	મેરી અબ્દુભાઈ	૨૫	ટેન્ડ, ૧૮૮૩	૨૫	મેટ્રન, અમદા- વાદ શી. ટ્રે. કોલેજ	૪૦	૬-૧૦-૨
૯	મોતીલાલ મહાશંકર	૪૭	એજન, ૧૮૮૭	૨૦	મહેતાજી, પાટડી	૪૦	૨૮-૮-૧૧
૧૦	લક્ષ્મીરામ ઇન્દિર	૫૩	એજન, ૧૮૬૪	૧૫	એજન, ઉવારસદ	૩૮	૩૪-૮-૨૩
૧૧	જેદાલાલ માહેશ્વર	૪૩	એજન, ૧૮૭૫	૧૫	એજન, અશલાલી	૩૨	૨૪-૧૦-૧૧
૧૨	રુક્મણી પરશોત્તમ	૩૬	એજન, ૧૮૮૨	૨૫	મહેતાજી, કુદા કન્યાશાળા	૨૨	૧૭-૧૦-૦
૩	મનસુખરામ ખુશાલ	૫૪	એજન, ૧૮૬૫	૧૨	મહેતાજી, પારેજ	૩૦	૩૫-૦-૦
	નદાલચંદ મલુકચંદ	૫૪	એજન, ૧૮૬૫	૧૫	એજન, હરસોલ	૩૦	૩૪-૮-૨૪
	મગનલાલ કાળીદાસ	૪૫	એજન, ૧૮૭૫	૧૫	એજન, નરોડા	૩૦	૨૪-૧૦-૮

નં.	નામ.	જન્મ	લાભકાત.	જિલ્લો	હાલની જગ્યા.	પગાર	નોંધરીની મુદત.
૧૬	મહાલક્ષ્મી બરકતરામ	૪૫	ટ્રેન્ડ, ૧૮૭૭	૨૫	મહેતીજ, અમર- ગાળ કન્યા શાળા	૩૦	૨૨-૧૧-૦
૧૭	કુલચંદ દક્ષચંદ	૩૭	એન.ન, ૧૮૮૮	૨૦	મહેતાજ, ગોમ- તીપુર	૩૦	૧૮-૬-૧
૧૮	રક્ષમણી દક્ષમણરામ	૪૨	એન.ન, ૧૮૮૧	૨૦	મહેતીજ, સર- ગાળ કન્યાશાળા	૩૦	૧૮-૧૦-૦
૧૯	રણછોડલાલ આગચાસી	૫૨	એન.ન, ૧૮૬૬	૧૫	મહેતાજ, સરગા	૨૮	૩૪-૮-૨૫
૨૦	બુધાબી પ્રધિરદાસ	૪૪	એન.ન, ૧૮૭૬	૧૨	એન.ન, વેલાલ	૨૮	૨૩-૮-૨૭
૨૧	લાલજી પીતામજી	૫૨	વર્દનાકચુલર માસ્તર કોઠની ૭ મી ક્લસ મુ- જળ	૧૫	એન.ન, ઓરન	૨૮	૩૫-૦-૦
૨૨	લક્ષ્મીશંકર પુરોષોત્તમ	૫૪	વર્દનાકચુલર માસ્તર કોઠની ૭ મી ક્લસ મુજળ	૧૫	મહેતાજ, વલાદ	૨૮	૩૩-૫-૦
૨૩	છોટાલાલ નરગોશમ	૩૩	ટ્રેન્ડ, ૧૮૮૮	૨૫	એન.ન, હિરાપુર	૨૭	૧૧-૧૦-૦
૨૪	ગોવિન્દલાલ રણછોડ	૩૬	એન.ન, ૧૮૮૮	૨૦	એન.ન, ભડિયાદ	૨૭	૧૫-૬-૬
૨૫	ભગનલાલ દિસોરદાસ	૪૩	એન.ન, ૧૮૮૭	૨૦	એન.ન, દેત્રોળ	૨૬	૨૧-૬-૧૧
૨૬	ગોવંદન મહાશંકર	૫૪	એન.ન, ૧૮૬૫	૧૨	એન.ન, કુહા	૨૫	૩૫-૩-૧૭
૨૭	અવેરીલાલ આયુજી	૪૪	એન.ન, ૧૮૭૬	૧૨	એન.ન, વટવા	૨૫	૨૩-૮-૨૬
૨૮	શિવશંકર મહાશંકર	૪૨	એન.ન, ૧૮૮૦	૨૦	એન.ન, કાસંદ્રા	૨૫	૨૧-૬-૮
૨૯	ગણાભાઈ હિમેશ્વર	૩૮	એન.ન, ૧૮૮૬	૨૦	એન.ન, વિસલપુર	૨૫	૧૭-૬-૨૭
૩૦	ન્હાનચંદ મજાચંદ	૩૬	એન.ન, ૧૮૮૬	૨૫	એન.ન, પીપળા	૨૫	૧૩-૮-૨૮
૩૧	લક્ષુભાઈ ચુલાગચંદ	૩૬	એન.ન, ૧૮૮૬	૨૦	એન.ન, ઓર- વડોદરા	૨૫	૧૩-૮-૧૮
૩૨	ગીરંધરલાલ મુજળજી	૩૫	એન.ન, ૧૮૮૬	૨૫	એન.ન, અડવાલ	૨૫	૧૩-૮-૧૨
૩૩	અવેરીલાલ હરગોવિંદ	૩૫	એન.ન, ૧૮૮૬	૨૦	એન.ન, ચલતળ	૨૫	૧૩-૮-૧૨
૩૪	દેશાઈભાઈ ભીખાભાઈ	૩૫	એન.ન, ૧૮૮૭	૧૫	એન.ન, સોનાસણ	૨૫	૧૨-૬-૦
૩૫	ભગનલાલ રણછોડ	૩૫	એન.ન, ૧૮૮૭	૨૫	એન.ન, ભાત	૨૫	૧૨-૮-૨૬
૩૬	અમરતલાલ વિદ્યુલ	૩૨	એન.ન, ૧૮૮૮	૧૫	એન.ન, દટાણા	૨૫	૧૧-૧૦-૦
૩૭	રાનાભાઈ મગસબાઈ	૩૪	એન.ન, ૧૮૮૮	૨૫	એન.ન, ગીરમહા	૨૫	૧૧-૧૦-૦
૩૮	અમીરચંદ મગસબાઈ	૩૨	એન.ન, ૧૮૮૮	૨૫	એન.ન, ગોડસર	૨૫	૧૧-૬-૨૮
૩૯	આદરભાઈ અચુભાઈ	૩૧	એન.ન, ૧૮૮૮	૨૫	એન.ન, કથુવા	૨૫	૧૦-૧૦-૦

નં.	નામ.	ઉમર:	લાયકાત.	જિલ્લો	હાલની જગા.	પગાર:	નોંધની મુદત.
૪૦	ચીમનલાલ લાલજી	૩૦	ટ્રેન્ડ, ૧૮૮૯	૨	મહેતાજી, પુંમરી	૨૫	૧૦-૬-૨
૪૧	સાંકળી ગવરીશંકર	૩૦	એજન્ટ, ૧૮૮૯	૨	મહેતાજી, કોચ	૨૫	૧૦-૬-૧૪
૪૨	છોટાલાલ ઝવેરદાસ	૩૦	એજન્ટ, ૧૮૯૦	૨	૧૫ કન્યા શાળા		
૪૩	વૈજનાથ વિદુલ	૩૨	એજન્ટ, ૧૮૯૦	૨	મહેતાજી, ડેમાઈ	૨૫	૬-૧૦-૦
૪૪	ચતુરભાઈ અનુપચંદ	૩૧	એજન્ટ, ૧૮૯૦	૨	એજન્ટ, કુકડ	૨૫	૬-૧૦-૦
૪૫	રેવા હરિલાલ	૩૫	એજન્ટ, ૧૮૯૦	૨	એજન્ટ, આગણ	૨૫	૬-૬-૨૭
૪૬	મોહનલાલ દુર્લભદાસ	૨૯	એજન્ટ, ૧૮૯૦	૨	મહેતાજી, જેત	૨૫	૬-૬-૧૫
૪૭	મણીશંકર વિદુલ	૨૯	એજન્ટ, ૧૮૯૧	૨	કપુર કન્યાશાળા		
૪૮	મગનલાલ રવચંદ	૩૩	એજન્ટ, ૧૮૯૦	૨	મહેતાજી, ગાંધી	૨૫	૬-૬-૨૯
૪૯	અભયમ નખીજી	૨૯	એજન્ટ, ૧૮૯૨	૨	એજન્ટ, ધડી	૨૫	૬-૧૦-૦
૫૦	લક્ષ્મીભાઈ દેવશંકર	૨૭	એજન્ટ, ૧૮૯૩	૨	એજન્ટ, ધડકણ	૨૫	૬-૧૦-૦
૫૧	ગગલ વીરચંદ	૨૯	એજન્ટ, ૧૮૯૩	૨	એજન્ટ, કોડા	૨૫	૬-૬-૧૧
૫૨	અમરતલાલ કેવળી	૨૮	એજન્ટ, ૧૮૯૩	૨	એજન્ટ, કાવીકા	૨૫	૬-૧૦-૦
૫૩	ચુનીલાલ દેવશંકર	૨૮	એજન્ટ, ૧૮૯૩	૨	એજન્ટ, અધાર	૨૫	૬-૬-૧૫
૫૪	ગોપાળજી પ્રાણીજીવન	૨૬	એજન્ટ, ૧૮૯૪	૨	એજન્ટ, ખસ	૨૫	૬-૬-૧૩
૫૫	ગંગા વિદુલ	૨૪	એજન્ટ, ૧૮૯૧	૨	એજન્ટ, વાલુકડ	૨૫	૬-૬-૨૧
૫૬	જમના દાજીરામ	૨૪	એજન્ટ, ૧૮૯૫	૨	એજન્ટ, ડાંગરવા	૨૫	૬-૬-૧૩
૫૭	મોહનલાલ નારજીજી	૪૯	એજન્ટ, રાજકોટ	૨	અહમદાવાદ શી	૨૫	૬-૬-૧૯
૫૮	નારજીશંકર દિરપાશંકર	૪૫	ટ્રે. કો. ૧૮૭૪	૨	ટ્રે. પ્રા. સ્કૂલમાં		
૫૯	મોહનલાલ વિદુલ	૫૩	અર્ધનાકુલર મા-	૨	આસિસ્ટન્ટ		
૬૦	હરિલાલ અંબાશંકર	૪૯	ટ્રેન્ડ. રાજકોટ	૨	મહેતાજી, બારેજ	૨૫	૪-૬-૦
૬૧	આધાર મંજારામ	૪૦	ટ્રે. કો. ૧૮૭૦	૨	મહેતાજી, ચાન	૨૪	૨૫-૬-૬
૬૨	પીતામ્બર કુંવરજી	૫૨	એજન્ટ, ૧૮૭૨	૨	એજન્ટ, કોચર	૨૨	૨૫-૧૦-૧૪
૬૩	મૂળચંદ મોતીચંદ	૫૨	એજન્ટ, ૧૮૬૬	૫	એજન્ટ, રાજકો	૨૨	૩૪-૭-૨૦

નં.	નામ.	ઉંમર.	લાયકાત.	જિલ્લો	હાલની જગ્યા.	પગાર.	નોંધરીતી મુદત.
૬૪	ખેચર કેવળદાસ	૫૦	ટૂંડ, ૧૮૭૦	૩.	મહેતાજીભુવાલકી	૨૦	૨૫-૧૦-૧૯
૬૫	મોતીરામ રામજી	૪૬	એજન, ૧૮૮૭	૨૦	એજન, ઉચ્ચકી	૨૦	૨૫-૧૦-૦
૬૬	સાંકળેશ્વર કાળીદાસ	૩૬	એજન, ૧૮૮૭	૨૦	એજન, જતણપુર	૨૦	૧૭-૧૦-૫
૬૭	જોધાલાલ દામોદર	૩૪	એજન, ૧૮૮૬	૨૦	એજન, સીતાપુર	૨૦	૧૩-૮-૨૮
૬૮	લક્ષ્મીભાઈ હરિકૃષ્ણ	૩૪	એજન, ૧૮૮૭	૨૦	એજન, કુળદેવ	૨૦	૧૨-૬-૦
૬૯	ભાઈચંદ જમનાદાસ	૩૫	એજન, ૧૮૮૧	૨૦	એજન, દેકાવાડા	૨૦	૧૨-૬-૦
૭૦	મયુરભાઈ દેશાધીભાઈ	૩૩	એજન, ૧૮૮૪	૨૦	એજન, કીસાકેમ્પ	૨૦	૧૨-૬-૦
૭૧	માણેલાલ લક્ષ્મીભાઈ	૩૨	એજન, ૧૮૮૨	૨૦	એજન, કોઠ	૨૦	૧૨-૮-૧૭
૭૨	મહિજી ખેચર	૩૬	એજન, ૧૮૮૮	૨૦	એજન, રાપપુર	૨૦	૧૧-૬-૭
૭૩	નાગદાસ બાવાભાઈ	૩૧	એજન, ૧૮૮૨	૨૦	એજન, બદરખા	૨૦	૭-૧૦-૨૦
૭૪	લોગીલાલ દિરપાશંકર	૨૮	એજન, ૧૮૮૪	૨૦	એજન, વડાગણ	૨૦	૫-૬-૧૬
૭૫	પ્રાણજીવન જગજીવન	૨૬	એજન, ૧૮૮૪	૨૦	એજન, નાગડકા	૨૦	૫-૬-૧૫
૭૬	રક્ષમણી પુરુષોત્તમ	૨૬	એજન, ૧૮૮૪	૨૫	મહેતીજી, બાવ- જા કન્યાશાળા	૨૦	૫-૬-૦
૭૭	રેવા બાપુજી	૨૬	એજન, ૧૮૮૫	૨૫	એજન, અણસાલી	૨૦	૪-૫-૨૭
૭૮	જગદ મુળશંકર	૨૭	એજન, ૧૮૮૭	૨૦	એજન, વાચણા કુળીયા	૨૦	૨-૬-૦
૭૯	લક્ષ્મીભાઈ ધનેશ્વર	૫૦	એજન, ૧૮૭૦	૧૨	મહેતાજી, ખારા- ચોડ	૧૯	૨૬-૧૦-૧૯
૮૦	તુંલશીદાસ કાશીદાસ	૫૨	બંદનાકપુર મા- સ્તર કોડની ૭મી કક્કમ મુજબ	૧૨	એજન, ધનસુરા	૧૮	૩૨-૪-૨૦
૮૧	મોહનલાલ ત્રીભોવન	૪૬	ટૂંડ, ૧૮૭૧	૧૨	એજન, સોલા	૧૮	૨૮-૬-૪
૮૨	પુરુષોત્તમ જોગાભાઈ	૫૦	એજન, ૧૮૭૩	૯	એજન, રદાતલ	૧૮	૨૬-૧૦-૮
૮૩	વલભરામ ગંગારામ	૪૫	બંદનાકપુર મા- સ્તર કોડની ૭મી કક્કમ મુજબ સ- ટિફિકેટ મળેલું	૧૨	એજન, પાડજ	૧૮	૨૪-૬-૨૬
૮૪	મોતીલાલ રામશંકર	૪૩	ટૂંડ, ૧૮૭૬	૧૨	એજન, રામપુરા	૧૮	૨૪-૬-૨૩
૮૫	અમરતલાલ સેવકરામ	૪૨	એજન, ૧૮૭૯	૧૨	એજન, શિળજ	૧૮	૨૦-૬-૧૩
૮૬	ઉમિયારંકર મુળજી	૪૦	એજન, ૧૮૭૯	૧૨	એજન, મીરોલી	૧૮	૨૦-૬-૧૯
૮૭	દેવશંકર રમનાથજી	૪૦	એજન, ૧૮૮૦	૧૨	એજન, જોપલ	૧૮	૧૬-૬-૫
૮૮	નગીનદાસ સામજી	૩૬	એજન, ૧૮૮૨	૧૨	એજન, બાલિસણ	૧૮	૧૭-૬-૧૨

નં.	નામ.	ઉંમર	લાયકાત.	જિલ્લો	હાલની જગ્યા.	પગાર	નોંધરીતી મુદત.
૮૯	પુરુષોત્તમ હમનલાલ	૩૫	ટેન્ડ, ૧૮૮૪	૩૨	મહેતાછ, ગામડી	૧૮	૧૫-૬-૬
૯૦	ગણુપતરામ અંબારોકર	૩૫	એજન, ૧૮૯૬	૨૫	એજન, ગાંધી	૧૮	૧૫-૬-૦
૯૧	નાથાલાલ શીવચંકર	૨૯	એજન, ૧૮૯૫	૨૦	એજન, વાસણા કુળીયા	૧૮	૪-૭-૧૭
૯૨	છોટાલાલ રૂપચંકર	૫૩	બહુનાકમુલરમા- સ્તર કોડની ઉમી કલમ મુજબ	૯	એજન, નીકોલ	૧૫	૩૩-૫-૨૬
૯૩	હિરાલાલ માવજી	૪૨	એજન	૯	એજન, તણુમા	૧૫	૨૮-૧૧-૦
૯૪	હરિલાલ કાળીદાસ	૩૭	ટેન્ડ, ૧૮૯૭	૨૨	એજન, ત્રાંસદ	૧૫	૧૫-૬-૦
૯૫	હરિપ્રસાદ આત્રારામ	૩૫	એજન, ૧૮૮૫	૧૨	એજન, કુલવા	૧૫	૧૪-૬-૨૫
૯૬	મુનીલાલ મહાદેવ	૩૬	એજન, ૧૮૮૫	૧૨	એજન, છનિયાર	૧૫	૧૪-૬-૨૪
૯૭	કેવળ દયારામ	૩૯	એજન, ૧૮૮૧	૯	એજન, વાંચ	૧૫	૧૪-૬-૨૬
૯૮	અવેરીલાલ વીરચંદ	૩૩	એજન, ૧૮૮૬	૧૨	એજન, વાધપુર	૧૫	૧૩-૮-૧૩
૯૯	દલીચંદ કરમચંદ	૩૨	એજન, ૧૮૮૭	૧૨	આસિ. પાટડી	૧૫	૧૨-૬-૦
૧૦૦	નાથારામ દાદારામ	૩૩	એજન, ૧૮૯૭	૨૦	મહેતાછ, ટ્રેન્ટ	૧૫	૧૨-૬-૨૬
૧૦૧	કાળીદાસ ગીરધર	૩૨	એજન, ૧૮૮૭	૨૨	એજન, આંખ- લીઆળા	૧૫	૧૨-૫-૧૫
૧૦૨	મજલાલ ડાભાભાઈ	૩૦	એજન, ૧૮૯૭	૨૦	એજન, જવારજ	૧૫	૬-૧૦-૦
૧૦૩	વખતચંદ નારણદાસ	૩૧	એજન, ૧૮૯૭	૨૦	એજન, ખેરોલ	૧૫	૬-૬-૨૭
૧૦૪	મદવરાય દલપત	૩૯	એજન, ૧૮૯૮	૧૧	એજન, ખરડ	૧૫	૬-૬-૪
૧૦૫	પાર્વતી નરસિંહદાસ	૨૯	એજન, ૧૮૮૯	૧૫	મહેતાછ ખરડ કન્યા શાળા	૧૫	૬-૬-૪
૧૦૬	છનાભાઈ રઘાભાઈ	૨૮	એજન, ૧૮૯૫	૨૦	મહેતાછ, કોખા	૧૫	૮-૧૦-૦
૧૦૭	છમાભાઈ રામદાસ	૨૯	એજન, ૧૮૯૭	૨૦	એજન, પોર	૧૫	૬-૧૦-૧૭
૧૦૮	રતનલાલ રણુછોડ	૩૦	એજન, ૧૮૯૭	૨૫	એજન, પમુંજ	૧૫	૬-૬-૧૦
૧૦૯	નર્મદા ગોવિન્દરામ	૩૭	એજન, ૧૮૯૪	૧૨	મહેતાછ, નરોડા કન્યા શાળા	૧૫	૫-૬-૦
૧૧૦	લક્ષમણ પુરુષોત્તમ	૨૬	એજન, ૧૮૯૪	૧૫	મહેતાછ, ઉતે- લીઆ	૧૫	૫-૮-૨૭
૧૧૧	સંતોક ગીરધર	૨૬	એજન, ૧૮૯૯	૧૫	મહેતાછ, કોડ કન્યા શાળા	૧૫	૫-૨-૦
૧૧૨	બીઆભાઈ નરસિંહ	૨૬	એજન, ૧૮૯૫	૨૫	મહેતાછ, વણુચળ	૧૫	૪-૬-૮
૧૩	ચતુરભાઈ શુભળાભાઈ	૩૦	એજન, ૧૮૯૬	૨૫	એજન, વારજુ	૧૫	૮-૬-૬

નં.	નામ.	ઉંમર	લાયકાત.	જિલ્લો	હાલની જગ્યા.	પગાર	નોંધરીતી મુદત.
૧૧૪	સમસુદીન અહમદભાઈ	૨૬	ટૂંડ, ૧૮૯૬	૨૦	મહેતાજી, ખગડ	૩૦	૩ વ. મા.દિ.
૧૧૫	ભાઈશંકર મુળજી	૨૬	એજન્ટ, ૧૮૯૬	૨૫	એજન્ટ, કમલેજ	૧૫	૩-૬-૦
૧૧૬	ફકીરભાઈ મથુરભાઈ	૨૬	એજન્ટ, ૧૮૯૬	૨૫	એજન્ટ, અચી-અર	૧૫	૩-૬-૧૯
૧૧૭	દમોદર હરજીવન	૨૬	એજન્ટ, ૧૮૯૭	૨૫	એજન્ટ, ખેરવા	૧૫	૨-૬-૦
૧૧૮	ગોવિંદરામ સેવકરામ	૨૫	એજન્ટ, ૧૮૯૮	૨૦	સખ પ્રોટેમ મ-હેતાજી, સરોડા.	૧૫	૧-૬-૭
૧૧૯	નાથી હરિવલ્લભ	૨૨	એજન્ટ, ૧૯૦૦	૧૫	આસિ.અમદાવાદ શી. ટ્રે. કો. પ્રા. સ્કૂ.	૧૫	૦-૬-૮
૧૨૦	છગનલાલ તુલશીદાસ	૪૭	બંદનાકુલર મા-સ્તર કોડની ૭મી કક્ષમ મુજબ	૯	મહેતાજી, પોલાર-પુર	૧૩	૩૦-૧૦-૦
૧૨૧	ખાલગોવિંદ મહારાજકર	૫૨	એજન્ટ	૯	૧ લો આસિ. ઉવારસદ	૧૨	૩૫-૬-૦
૧૨૨	જેડીસન હરજીવન	૪૫	ટૂંડ, ૧૮૭૩	૯	મહેતાજી, એડ	૧૨	૨૬-૬-૮
૧૨૩	ભાઈશંકર વસંતરામ	૪૨	બંદનાકુલર મા-સ્તર કોડની ૭મી કક્ષમ મુજબ	૯	એજન્ટ, ખોરજ	૧૨	૨૫-૫-૨૦
૧૨૪	હરજીવન મંદરજી	૪૦	એજન્ટ	૯	એજન્ટ, બંકોડા	૧૨	૨૨-૭-૨૪
૧૨૫	જેસીંગ માધવદાસ	૪૨	ટૂંડ, ૧૮૭૮	૯	એજન્ટ, લોલીઆ	૧૨	૨૦-૨-૨૨
૧૨૬	રણછોડલાલ જોશીરામ	૩૫	એજન્ટ, ૧૮૯૬	૯	એજન્ટ, આંખલી	૧૨	૧૫-૬-૯
૧૨૭	ગીરધર મનમુખ	૩૨	એજન્ટ, ૧૮૯૫	૧૫	એજન્ટ, પાલડી	૧૨	૧૩-૬-૦
૧૨૮	નારણ વિશ્વનાથ	૩૩	એજન્ટ, ૧૮૮૬	૯	૧ લો આસિ. ખાવગા	૧૨	૧૩-૮-૧૯
૧૨૯	મગનલાલ છગનલાલ	૩૧	એજન્ટ, ૧૮૯૦	૧૨	મહેતાજી, એસર	૧૨	૨-૬-૦
૧૩૦	ત્રીકમલાલ મોતીલાલ	૩૨	એજન્ટ, ૧૮૮૮	૧૨	એજન્ટ, નાનીખોડ	૧૨	૧૧-૭-૬
૧૩૧	અંબાલાલ મનમુખ	૩૧	એજન્ટ, ૧૮૯૦	૧૨	એજન્ટ, ખસતા	૧૨	૯-૧૦-૦
૧૩૨	છમનલાલ પોચાભાઈ	૩૧	એજન્ટ, ૧૮૯૦	૧૨	એજન્ટ, શીમજ	૧૨	૯-૬-૦
૧૩૩	બીઆભાઈ જીવાભાઈ	૨૫	એજન્ટ, ૧૮૯૭	૨૫	આસિસ્ટન્ટ, અ-મદાવાદ મે. ટ્રે. પ્રા. સ્કૂલ	૧૨	૯-૨-૨૬
૧૩૪	રૂક્મણી હરિશંકર	૩૦	એજન્ટ, ૧૮૮૭	૧૦	મહેતાજી, અ-ખાડ કન્યાશાળા	૧૨	૬-૫-૦

નં.	નામ.	ઉમેર	લાવકાલ.	જિલ્લો	હાલની જગા.	પગાર	નોંધરીની મુદત.
૧૩૫	નીમચંદ ન્હાનચંદ	૨૬	ટ્રેન્ડ, ૧૮૯૪	૩.	મહેતાજી, પીસા- વાડા	૧૨	૫-૬-૧૧
૧૩૬	રણછોડલાલ ઘેઘાભાઈ	૨૮	એનન, ૧૮૯૭	૨૦	મહેતાજી, સાણોડા	૧૨	૨-૬-૮
૧૩૭	જીવંદાર રેવાશંકર	૨૨	એનન, ૧૮૯૭	૧૨	મહેતાજી, ઉવાર- સદ કચાશાળા	૧૨	૨-૪-૨૮
૧૩૮	મનસુખ રવચંદ	૨૬	એનન, ૧૮૯૮	૨૦	મહેતાજી, ભોજવા	૧૨	૧-૬-૧૬
૧૩૯	દેવશંકર જગજીવન	૨૩	એનન, ૧૮૯૮	૨૦	એનન, જોતલપુર	૧૨	૧-૬-૧૬
૧૪૦	સાંકળી અંબારામ	૨૨	એનન, ૧૮૯૯	૨૦	મહેતાજી, રોજકા	૧૨	૦-૮-૧૮
૧૪૧	રસીકલાલ કેશવલાલ	૨૭	એનન, ૧૯૦૦	૨૦	શ્રી. કે. ડો. પ્રા. સ્કૂલમાં ખીજો આસિ.	૧૨	૦-૭-૧૦
૧૪૨	કુબેર જોશંકર	૪૫	જ્ઞાનાંકુલરમા- સ્તર કોડની ૭મી કક્કમ મુજબ	૯	૧ લો આસિ. સરખેજ	૧૧	૩૧-૪-૧૧
૧૪૩	પુરુષોત્તમ કાશીદાસ	૪૩	એનન	૯	મહેતાજી સાંકરીયા	૧૧	૨૮-૬-૧૪
૧૪૪	પીતામ્બર ત્રીકમ	૪૨	જ્ઞાનાંકુલરમા- સ્તર કોડની ૭મી કક્કમ મુજબ	૯	મહેતાજી, પીંછણ	૧૧	૨૪-૫-૨૦
૧૪૫	ગોવિંદ પ્રાણજીવન	૩૨	ટ્રેન્ડ, ૧૮૯૪	૯	એનન, ચંડીસર	૧૧	૫-૬-૧૬
૧૪૬	મહાશંકર જગજીવન	૩૫	એનન, ૧૮૯૩	૯	એનન, લિલ્લજ	૧૧	૧૬-૮-૧૦
૧૪૭	રામચંદ સાલંગરામ	૨૮	એનન, ૧૮૯૨	૯	એનન, ગેડીઆ	૧૧	૭-૬-૦
૧૪૮	હરજીવન અભેરામ	૩૦	એનન, ૧૮૯૩	૯	એનન આંખારેલી	૧૧	૬-૬-૧૬
૧૪૯	જેઠલાલ નથુરામ	૨૭	એનન, ૧૮૯૯	૧૨	એનન, મોક્કમ	૧૧	૬-૬-૧૫
૧૫૦	પુરુષોત્તમ મોતીભાઈ	૩૦	એનન, ૧૮૯૩	૯	એનન, રીંણડી	૧૧	૬-૬-૬
૧૫૧	જગનલાલ જેઠરામ	૩૪	એનન, ૧૮૯૩	૯	એનન, ગાકરોડ	૧૧	૬-૬-૦
૧૫૨	રામભાઈ પુરુષોત્તમ	૨૬	એનન, ૧૮૯૮	૧૨	એનન, ઈંદોડ	૧૧	૫-૧૦-૦
૧૫૩	જીવાભાઈ બાપુજી	૨૭	એનન, ૧૮૯૭	૧૨	એનન, મુંગલ	૧૧	૨-૮-૨૫
૧૫૪	સુનીલાલ રાવચંદ	૨૯	એનન, ૧૮૯૭	૧૨	એનન, કોતપુર	૧૧	૨-૮-૬
૧૫૫	ન્હાનચંદ પરબુદાસ	૨૩	એનન, ૧૯૦૦	૧૨	૩ લો આસિ. શ્રી. કે. પ્રા. સ્કૂ. અમ.	૧૧	૦-૧૦-૯
૧૫૬	જગનલાલ દલસુખ	૪૨	જ્ઞાનાંકુલરમા- સ્તર કોડની ૭મી કક્કમ મુજબ	૯	મહેતાજી, માપદ	૧૧	૨૪-૫-૨૭

નં.	નામ.	ઉંમર	લાયકાત.	જિલ્લો	હાલની જગ્યા.	પગાર.	નોંધરીતી મુદત.
૧૫૭	નાથાલાલ બાઈશંકર	૪૭	એજન્ટ	૩૨	મહેતાજી, રૂપાલ	૩૨	વ. મા. દિ.
૧૫૮	લક્ષ્મીભાઈ જગજીવન	૩૬	એજન્ટ	૬	એજન્ટ, મટોડા	૧૧	૨૪-૪-૦
૧૫૯	પુરુષોત્તમ વેણીરામ	૩૭	ટ્રેન્ડ, ૧૮૯૮	૬	એજન્ટ, ગરેલપુર	૧૧	૨૨-૬-૦
૧૬૦	મુળજી વંજરામ	૨૮	એજન્ટ, ૧૮૯૮	૧૨	એજન્ટ, તાલોદ	૧૧	૧૮-૮-૨૮
૧૬૧	જેશંકર પુરુષોત્તમ	૨૫	એજન્ટ, ૧૮૯૮	૬	એજન્ટ, મણીપુર	૧૧	૧૦-૧-૧૦
૧૬૨	પુરુષોત્તમ ગોવિન્દરામ	૩૧	એજન્ટ, ૧૮૯૬	૧૨	એજન્ટ, હાથીજન	૧૧	૮-૩-૧૪
૧૬૩	મંગલાલ પ્રાણજીવન	૨૪	એજન્ટ, ૧૮૯૬	૧૨	આસિ. બરવાળા	૧૧	૩-૬-૧૦
૧૬૪	જીવાભાઈ મુળજી	૩૦	એજન્ટ, ૧૮૯૮	૨૦	મહેતાજી મહિજા	૧૧	૩-૬-૧૦
૧૬૫	મોહનલાલ મુળજી	૨૬	એજન્ટ, ૧૮૯૭	૧૨	એજન્ટ, સસમ	૧૧	૦-૭-૦
૧૬૬	તલકશી ખુશાલ	૨૬	એજન્ટ, ૧૮૯૭	૧૨	એજન્ટ, સસમ	૧૧	૨-૮-૨૬
૧૬૭	હર્ષભાઈ રંગનાથજી	૨૪	એજન્ટ, ૧૮૯૭	૧૨	એજન્ટ, ધોલા	૧૧	૨-૮-૧૧
૧૬૮	કુમર મોતીરામ	૨૨	એજન્ટ, ૧૮૯૮	૧૨	૧ લો આસિ. ગોમતીપુર	૧૧	૧-૬-૧૧
૧૬૯	મુનીલાલ લાલજી	૨૨	એજન્ટ, ૧૮૯૬	૧૨	મહેતાજી, શિહોર	૧૧	૧-૪-૨૩
૧૭૦	ગણપતરામ વંજરામ	૪૭	વર્ડનાકયુલર મા- સ્તર કોડની ૭ મી ક્લેસ મુજબ	૬	૧ લો આસિ. બડિયાદ	૧૦	૩૦-૭-૦
૧૭૧	વિઠ્ઠલ પરભુદાસ	૩૯	એજન્ટ	૬	મહેતાજી, છોટા- મહેમદાવાદ	૧૦	૨૬-૬-૨૯
૧૭૨	બલાભાઈ નથુભાઈ	૪૭	એજન્ટ	૬	૧ લો આસિ. પારેજ	૧૦	૨૪-૧૧-૩
૧૭૩	મણીશંકર લક્ષ્મીશંકર	૨૭	ટ્રેન્ડ, ૧૮૯૮	૧૨	મહેતાજી, નારેજ	૧૦	૧૦-૧-૦
૧૭૪	મણીશંકર ગણપતરામ	૨૪	એજન્ટ, ૧૮૯૮	૬	એજન્ટ, સાવળગા	૧૦	૬-૩-૭
૧૭૫	મહોત્તમસિંગ સમતાજી	૨૩	એજન્ટ, ૧૮૯૬	૬	એજન્ટ, છારોડી	૧૦	૩-૮-૨૦
૧૭૬	જીવણરામ નરભોરામ	૪૭	એજન્ટ, ૧૮૭૦	૬	એજન્ટ, વાસણા	૧૦	૨-૧૧-૦
૧૭૭	માધજી જોસાજી	૨૭	એજન્ટ, ૧૮૯૬	૬	આચારવાડી એજન્ટ, આલ- મપુર	૧૦	૨-૮-૨૬
૧૭૮	નાથાલાલ મહાદેવ	૨૩	એજન્ટ, ૧૮૯૮	૧૨	એજન્ટ, કેરાવા	૧૦	૦-૮-૫
૧૭૯	ગલાભાઈ ગીરધર	૩૯	વર્ડનાકયુલર મા- સ્તર કોડની ૭ મી ક્લેસ મુજબ	૬	૧ લો આસિ. હંદા	૧૦	૨૬-૩-૦

નં.	નામ.	ઉમર.	લાયકાત.	જાત.	હાલની જગા.	પગાર.	નોંધનીની મુદત.
૧૮૦	રક્ષમણી મોતીરામ	૨૫	ટ્રેન્ડ, ૧૮૯૯	૩૨	એજન્ટ, કુકડ	૩૨	૫. મા. દિ.
૧૮૧	વિદ્યુલ ખેચર	૪૨	કંઈ નહિ	૧૨	મહેતાજી, સાયરા	૧૦	૨૬-૭-૦
૧૮૨	હારકાદાસ મુળજી	૪૧	"	લિ.	એજન્ટ, તાગડી	૧૦	૨૩-૭-૫
૧૮૩	નાનાલાલ લક્ષ્મીભાઈ	૩૪	"	"	એજન્ટ, મીનાવા	૧૦	૧૮-૭-૦
૧૮૪	શંકર કદાનજી	૩૨	"	"	એજન્ટ, ફેલ	૧૦	૧૮-૧૧-૦
૧૮૫	ધનેશ્વર લક્ષ્મીભાઈ	૩૭	"	"	એજન્ટ, લાંબા	૧૦	૧૮-૮-૨૬
૧૮૬	ફતેચંદ મલુચંદ	૩૮	"	"	એજન્ટ, સૈનપુર	૧૦	૧૮-૩-૨૨
૧૮૭	મગનલાલ રૂપરામ	૩૪	"	"	એજન્ટ, આવાણીયા	૧૦	૧૭-૧૦-૦
૧૮૮	વનમાળી વિરજી	૩૯	"	"	એજન્ટ, ખાદીપડવા	૧૦	૧૭-૮-૦
૧૮૯	હોદાલાલ બાપુજી	૩૬	"	"	એજન્ટ, ધોરજીયા	૧૦	૧૭-૬-૨૦
૧૯૦	નાગર અમરતલાલ	૩૬	"	"	એજન્ટ, આંબલી	૧૦	૧૭-૪-૨
૧૯૧	પ્રભાશંકર જોશીરામ	૩૪	"	"	એજન્ટ, આંબલી-આરી	૧૦	૧૬-૮-૧૮
૧૯૨	છગનલાલ દયાશંકર	૩૬	"	"	એજન્ટ, ઉમરલા	૧૦	૧૬-૧-૦
૧૯૩	રેવાશંકર નથુરામ	૩૪	"	"	એજન્ટ, ધાકડી	૧૦	૧૫-૧૧-૧૫
૧૯૪	હરીભાઈ રથાભાઈ	૨૯	"	"	એજન્ટ, યોકડી	૧૦	૧૪-૧૧-૨૨
૧૯૫	આશારામ પીતાંબર	૩૨	"	"	એજન્ટ, હામાસર	૧૦	૧૪-૧૧-૬
૧૯૬	આમારામ વેણીદાસ	૩૧	"	"	એજન્ટ, વસાઈ	૧૦	૧૩-૧૧-૦
૧૯૭	વરજલાલ નથુ	૩૫	"	"	એજન્ટ, આનાયાળી	૧૦	૧૩-૬-૯
૧૯૮	પ્રેમચંદ ખેચર	૩૪	"	"	એજન્ટ, મારંગપુર	૧૦	૧૩-૫-૨૭
૧૯૯	ખેચર ઉમીયાશંકર	૩૪	"	"	એજન્ટ, મોઢી	૧૦	૧૨-૭-૧૫
૨૦૦	કુંવરજી ધનજી	૩૨	"	"	એજન્ટ, મોટા ખોખા	૧૦	૧૨-૩-૦

વ. મ્યુનિસિપલ સ્કૂલો.

નામ.	ઉમર	લાયકાત.	જન્મ	હાલની જગા.	પગાર	નોંધરીની મુદત.
૧ પીતામ્બર મંજરામ	૫૮	ટ્રેન્ડ, ૧૮૬૨	૨૦	મહેતાજી, પ્રાંતીજ	૬૦	૩૭-૧૦-૦
૨ ભગવાનલાલ દરિયાઈ	૫૫	એજન્ટ, ૧૮૬૮	૨૫	એજન્ટ, અમદાવાદ નં. ૧	૬૦	૩૨-૮-૧૩
૩ ખીમાચંકર રથુજી	૫૫	એજન્ટ, ૧૮૬૫	૨૦	એજન્ટ, સાણંદ	૫૦	૩૫-૦-૨૭
૪ મુનીલાલ મુગટલાલ	૫૨	એજન્ટ, ૧૮૭૨	૨૦	એજન્ટ, ધંધુકા	૫૦	૩૨-૦-૦-૦
૫ અતુલલાલ ભોગીલાલ	૫૦	એજન્ટ, ૧૮૭૧	૨૦	એજન્ટ અમદાવાદ નં. ૧૧	૫૦	૨૮-૮-૫
૬ મનમુખરામ ચતોપાધ્યેય	૪૫	એજન્ટ, ૧૮૭૭	૨૫	એજન્ટ વિરમગામ	૫૦	૨૨-૮-૨૭
૭ લક્ષ્મીભાઈ દરજીવાન	૫૨	જૂનાઈડ્યુલર માન્ડાર કોળી ૭ મી કક્ષમ મુજબ	૨૦	એજન્ટ, ધોળકા	૪૫	૩૦-૨-૦
૮ હમીદલાલ અવેરુદાસ	૪૪	ટ્રેન્ડ, ૧૮૭૮	૨૫	એજન્ટ, ધોલેરા	૪૫	૨૧-૮-૨૦
૯ નંદાલાલ દેવસંકર	૫૨	એજન્ટ, ૧૮૬૮	૨૦	એજન્ટ, મોહાસા	૪૦	૩૨-૧-૨૦
૧૦ ઉત્તમરામ દિરપાસંકર	૪૬	એજન્ટ, ૧૮૭૫	૨૫	એજન્ટ, અમદાવાદ નં. ૮	૪૦	૨૪-૧૦-૧૫
૧૧ શીવલાલ જાદવજી	૪૦	એજન્ટ, ૧૮૮૩	૨૦	એજન્ટ, રાણપુર	૪૦	૨-૩-૪
૧૨ કેવળદાસ ત્રિભોવન	૩૪	એજન્ટ, ૧૮૮૦	૨૦	એજન્ટ, માંડલ	૩૫	૧૩-૮-૧૭
૧૩ લક્ષ્મી નારાયણ	૪૬	એજન્ટ, ૧૮૭૮	૨૫	મહેતાજી, ધોળકા	૩૪	૨૧-૧૦-૪
૧૪ ધમામગદા દિવાનજી	૪૮	એજન્ટ, ૧૮૭૧	૧૫	મહેતાજી, અમદાવાદ નં. ૧૪	૩૦	૨૮-૮-૧૪
૧૫ ઇન્દ્રાગવરી ત્રીકમલાલ	૪૬	એજન્ટ, ૧૮૮૨	૨૫	મહેતાજી, વિરમગામ	૩૦	૧૮-૧૦-૦
૧૬ ગોવિંદલાલ જાપાલાલ	૩૮	એજન્ટ, ૧૮૮૬	૨૫	મહેતાજી, અમદાવાદ નં. ૮	૩૦	૧૬-૮-૧૮
૧૭ જગદેવ મોતીરામ	૩૦	એજન્ટ, ૧૮૮૦	૨૫	એજન્ટ, વિરમગામ પ્રાન્થ	૩૦	૮-૮-૨૮
૧૮ રેવા આચાર્યભાઈ	૨૭	એજન્ટ, ૧૮૮૨	૨૫	મહેતાજી, સાણંદ	૨૮	૭-૭-૦
૧૯ દુર્ગેશભાઈ અમલુભાઈ	૫૪	એજન્ટ, ૧૮૭૨	૧૫	મુનશી, અમદાવાદ નં. ૭	૨૭	૨૭-૧૦-૨૧
૨૦ લક્ષ્મીભાઈ જાડાલાલ	૪૦	એજન્ટ, ૧૮૮૮	૨૦	મહેતાજી, અમદાવાદ નં. ૧૨	૨૭	૧૭-૧૦-૫

નં.	નામ.	ઉત્તર	લાયકાત.	જિલ્લો	હાલની જગ્યા.	પગાર	નોંધરીતી મુદત.
૨૧	ભાઈશંકર મયારામ	૫૪	ટ્રેન્ડ, ૧૮૬૭	૩.	મહેતાજી, અમદાવાદ નં. ૨૧	૨૫	૫. મા. દિ ૩૩-૧-૧૮
૨૨	કાઝમઅલીઅરામઅલી	૪૫	એજન્ટ, ૧૮૭૫	૧૫	મુનશી, અમદાવાદ નં. ૫	૨૫	૨૪-૭-૦
૨૩	પાર્વતી નરોત્તમ	૩૩	એજન્ટ, ૧૮૮૫	૨૫	મહેતાજી, ધનુષી	૨૫	૧૩-૭-૧૫
૨૪	રણછોડભનમુખરામ	૩૨	એજન્ટ, ૧૮૮૮	૨૫	મહેતાજી, અમદાવાદ નં. ૩		૧૦-૧૦-૦
૨૫	લક્ષ્મભાઈ જોશભાઈ	૩૨	એજન્ટ, ૧૮૮૮	૨૫	એજન્ટ, અમદાવાદ નં. ૪	૨૫	૧૦-૮-૦
૨૬	સદ્યુણી ખોડાભાઈ	૨૮	એજન્ટ, ૧૮૮૨	૨૫	મહેતાજી, રાણપુર	૨૫	૧૦-૮-૦
૨૭	મેતીલાલ હરીશમ	૨૮	એજન્ટ, ૧૮૮૩	૨૫	મહેતાજી, અમદાવાદ નં. ૨		૭-૧૦-૧૬
૨૮	હરિલાલ રણછોડ	૨૮	એજન્ટ, ૧૮૮૮	૨૫	એજન્ટ, અમદાવાદ નં. ૧૩	૨૫	૬-૧૦-૧૦
૨૯	નગીનદાસ અનોપચંદ	૨૫	એજન્ટ, ૧૮૮૬	૨૫	એજન્ટ, વૈધા	૨૫	૩-૮-૨૭
૩૦	શીરાજીદીનઅમીરદીન	૫૩	૦૬ નાં મુલક મા-સ્તર કોડની ૭ મી ક્લસ મુજબ	૧૫	મુનશી, ધોળાકા ઉરડુ સ્ટ્રીટ	૨૨	૩૨-૮-૨૧
૩૧	ભાઈશંકર તુલશીરામ	૩૩	ટ્રેન્ડ, ૧૮૮૫	૨૦	મહેતાજી, અમદાવાદ નં. ૬	૨૨	૧૪-૭-૦
૩૨	દિવાળી શવજી	૩૫	એજન્ટ, ૧૮૮૨	૨૫	મહેતાજી, ધોલેરા	૨૨	૬-૮-૨૫
૩૩	ગોકળભાઈ જાદવજી	૩૪	એજન્ટ, ૧૮૮૨	૨૦	૧ લો આસિ. અમદાવાદ નં. ૧૧	૨૧	૧૨-૬-૨૨
૩૪	સુલેમાન આદમજી	૩૪	એજન્ટ, ૧૮૮૭	૧૨	મુનશી, વિરમગામ ઉરડુ સ્ટ્રીટ	૨૦	૧૨-૬-૨૨
૩૫	જગજી મેતીરામ	૨૮	એજન્ટ, ૧૮૮૪	૨૦	મહેતાજી, પ્રાંતીજ	૨૦	૫-૭-૦
૩૬	મોહનલાલ મહામુખ	૨૫	એજન્ટ, ૧૮૮૫	૨૫	૧ લો આસિ. સાણંદ	૨૦	૪-૮-૨૪
૩૭	ધનુષી હરનારાયણ	૨૮	એજન્ટ, ૧૮૮૫	૨૦	મહેતાજી, મોડાસા	૨૦	૪-૭-૨૫
૩૮	હરિગંગા ભાઈશંકર	૨૫	એજન્ટ, ૧૮૮૫	૨૫	એજન્ટ, અમદાવાદ નં. ૧૬	૨૦	૪-૬-૧૦
૩૯	સાકર દેશાઈભાઈ	૨૩	એજન્ટ, ૧૮૮૬	૨૦	એજન્ટ, અમદાવાદ નં. ૧૬	૨૦	૩-૧-૨૭

નામ.	ઉમર.	લાયકાત.	ગ્રેડ.	હાજરી જગા.	પગાર.	નોંધની મુદત.
૪૦ પુરુષોત્તમ હરીશંકર	૫૨	ટ્રેન્ડ, ૧૮૬૬	૩.	૧ લો આસિ. અમદાવાદ નં. ૪	૧૮	૫. મા.દિ. ૩૩-૧૦-૫
૪૧ મસ્તુમિયાં મિયાંસાહેબ	૩૯	એજન, ૧૮૮૨	૧૨	મુનશી, ધન્ધુકા ઉરકુ મુકુલ	૧૮	૧૭-૬-૩૦
૪૨ જ્ઞેદાભાઈ છાભાઈ	૩૦	એજન, ૧૮૯૫	૨૦	૧ લો આસિ. અમદાવાદ નં. ૧૨	૧૮	૭-૧૦-૧૨
૪૩ પુરુષોત્તમ પુંજરામ	૨૮	એજન, ૧૮૯૪	૨૦	એજન, માંતીજ	૧૮	૫-૭-૨૮
૪૪ છાભાઈ ખાઈ	૨૯	એજન, ૧૮૯૫	૨૦	એજન, અમદાવાદ નં. ૧	૧૮	૭-૬-૨૯
૪૫ ત્રીકમલાલ મગનલાલ	૨૪	ઈન્ડર્નાક્યુલર માસ્ટર કોડની ૭મી કક્ષમ મુજબ	૯	એજન, અમદાવાદ નં. ૭	૧૫	૩૦-૨-૦
૪૬ કેશવલાલ મનસુખ	૪૫	ટ્રેન્ડ, ૧૮૭૩	૯	એજન, નં. ૨	૧૫	૧૮-૧૧-૧૬
૪૭ વજસાહેબ પીરસાહેબ	૩૮	એજન, ૧૮૮૨	૧૫	એજન નં. ૬	૧૫	૧૮-૧૦-૧૪
૪૮ મહમમિયાં ડોમુમિયાં	૩૮	એજન, ૧૮૮૪	૧૫	એજન, નં. ૫	૧૫	૧૫-૬-૧૦
૪૯ મુલામઅલી મુલામનખી	૩૫	એજન, ૧૮૮૫	૧૫	એજન, નં. ૧૪	૧૫	૧૪-૮-૨૪
૫૦ ભગવાન અંબાભાઈ	૩૪	એજન, ૧૮૮૮	૧૨	એજન, ગણપુર	૧૫	૧૨-૮-૭
૫૧ મોતીલાલ ધનેશ્વર	૩૩	એજન, ૧૮૮૮	૧૨	એજન, ધોલેશ	૧૫	૧૧-૭-૧૯
૫૨ મદાલકમી નાયાલાલ	૨૮	એજન, ૧૮૯૪	૧૨	મહેતીજ, માંડલ	૧૫	૫-૮-૦
૫૩ બાલુભાઈ રતનચંદ	૨૪	એજન, ૧૮૯૫	૨૫	મહેતાજી, અમદાવાદ નં. ૧૫	૧૫	૩-૮-૨૩
૫૪ મોતીલાલ ગંગારામ	૨૪	એજન, ૧૮૯૭	૨૫	૧ લો આસિ. વિરમગામ મેનસુકલ	૧૫	૨-૮-૧૯
૫૫ શંકર અબ્દુલ્લાઈ	૨૫	એજન, ૧૮૯૮	૨૦	આસિ. ધન્ધુકા	૧૫	૧-૯-૨૨
૫૬ વાસુદેવ બારકર	૪૭	રકુલ ઝોડ આર્ટિસ્ટ્રેન્ડ ગ્રેડ	૨૦	ઢોઈમ ખાસ્તર, અમદાવાદ	૧૫	૧-૬-૦
૫૭ બાબરભાઈ ઉમેદભાઈ	૨૬	ટ્રેન્ડ, ૧૮૯૬	૨૦	૧ લો આ. ધોળકા	૧૪	૩-૯-૫
૫૮ કાળીદાસ નાગરદાસ	૫૨	ઈન્ડર્નાક્યુલર માસ્ટર કોડની ૭મી કક્ષમ મુજબ	૯	એજન, વિરમગામ મ કન્યાશાળા	૧૨	૩૧-૯-૦
૫૯ સુનીલાલ જગનલાલ	૪૯	એજન	૯	૨ જો આસિ. અમદાવાદ નં. ૧૩	૧૨	૨૯-૫-૨૮

નં.	નામ.	ઉમર	લાયકાત.	જિલ્લો	હાલની જગા.	પગાર.	નોંધની મુદત.
૬૦	હરિયલ્લભ સદાશંકર	૪૩	માસ્તર કોડની ૭ મી કલમ મુજબ	૩.	૧ લો આસિ. અમદાવાદ નં. ૩	૧૨૨૭-૮-૨૭	શ.વ. મા. દિ.
૬૧	જમનાદાસ છગનલાલ	૫૩	એજન	૬	૨ જો આસિ. અમદાવાદ નં. ૧૧	૧૨૨૫-૫-૧	
૬૨	જુરાભાઈ ક્રીશ્નાભાઈ	૩૭	ટ્રેન્ડ, ૧૮૮૮	૬	૧ લો. આસિ. માંડલ	૧૨૧૬-૬-૧૭	
૬૩	હરિપ્રસાદ ગંગારામ	૩૧	એજન, ૧૮૯૫	૬૨	જો આસિ. વિર મગામ મેનસ્કેલ	૧૨૧૩-૬-૫	
૬૪	કલુશા ધનાયતરા	૩૬	એજન, ૧૮૮૧	૬	૧લો આસિ. વિર મગામ ઉરદુ મુલ	૧૨૧૦-૧૦-૨	
૬૫	પુરુષોત્તમ નારણુજી	૨૭	એજન, ૧૮૯૫	૧૫	૨ જો આસિ. ધોળકા	૧૨૪-૮-૦	
૬૬	લક્ષ્મણ બીખાભાઈ	૨૫	ટ્રેન્ડ, ૧૮૯૬	૨૫	૧લો આસિ. અ. મદાવાદ નં. ૧૩	૧૨૩-૮-૨૬	
૬૭	ફેળુમિયાં બનામિયાં	૨૬	એજન, ૧૮૯૬	૨૦	એજન, મોડાસા	૧૨૩૮-૮-૧૫	
૬૮	લક્ષ્મુભાઈ કાશીરામ	૨૫	એજન, ૧૮૯૯	૫૨	મહેતાજી, ધંધુકા આન્ડ	૧૨૦-૫-૦	
૬૯	મોતીલાલ ગવરીશંકર	૫૧	વ્હર્નાક્યુલર મા- સ્તર કોડની ૭મી કલમ મુજબ	૬૨	જો આસિ. અ. મદાવાદ નં. ૧૨	૧૧૩૫-૧-૯	
૭૦	કાળીદાસ સામગદાસ	૩૦	ટ્રેન્ડ, ૧૮૯૬	૧૨	૧લો આસિ. અ. મદાવાદ નં. ૬	૧૧૧૩-૦-૧૦	
૭૧	બવાનીશંકર કાળીદાસ	૩૧	એજન, ૧૮૯૯	૨૦	એજન, નં. ૮	૧૧૧૧-૧-૦	
૭૨	સુરજ ત્રીકમલાલ	૨૧	એજન, ૧૮૯૯	૧૮	મહેતીજી, અમ- દાવાદ કન્યાશા- ળા નં. ૨૨	૧૧૦-૮-૩	
૭૩	ઉત્તમરામ પરભુરામ	૪૨	વ્હર્નાક્યુલર મા- સ્તર કોડની ૭મી કલમ મુજબ	૬	૩જો આસિ. ધોળકા	૧૦૨૩-૬-૨૦	
૭૪	વાડીલાલ મહોકમ	૧૪	એજન	૬	૨જો આસિ. અમદાવાદ નં. ૩	૧૦૨૨-૧૧-૮	

નં.	નામ.	ઉંમર.	લાયકાત.	જિલ્લો	હાલની જગ્યા.	પ્રમાણ.	નોંધરીની મુદત.
૭૫	હરજીવન જવેરદાસ	૪૦	એજન	૩૧	એજન, ગાયપુર	૨. વ. મા. દિ.	૧૦૨૦-૭-૦
૭૬	ખુશાલ આમથા	૪૦	એજન	૬	એજન, અમદાવાદ નં. ૨	૧૦૨૧-૪-૧૨	
૭૭	મુનીલાલ હરગોવિંદ	૩૮	એજન	૬	એજન નં. ૧	૧૦૨૧-૦-૨૪	
૭૮	મુળજી જોશીરામ	૩૮	ટ્રેડ, ૧૮૮૨	૬	એજન નં. ૬	૧૦૧૭-૯-૨૮	
૭૯	ઉત્તમ સનમુખરામ	૩૩	એજન, ૧૮૮૮	૧૨	આસિ. અમદાવાદ કન્યાશાળા નં. ૧૬	૧૦૧૧-૭-૧૮	
૮૦	મગનલાલ કાશીરામ	૨૬	એજન, ૧૮૯૭	૧૨	૨જો આસિ. અમદાવાદ નં. ૮	૧૦૫-૮-૬	
૮૧	જોશીલાલ ઉમેદરામ	૪૦	બ્લેન્ડેડ મીસ્ટર કોલની ઉચ્ચ કક્ષમ મુજબ	૬	૩જો આસિ. અમદાવાદ નં. ૧૩	૯૨૪-૫-૩૦	
૮૨	બાપાલાલ દાળીદાસ	૪૪	ટ્રેડ, ૧૮૮૭	૬	૨જો આસિ. અમદાવાદ નં. ૪	૯૧૭-૧૧-૦	
૮૩	પોપટલાલમગવાનદાસ	૨૪	એજન, ૧૮૯૪	૬	એજન, નં. ૬	૯૫-૭-૧૨	
૮૪	ત્રીકમલાલ લક્ષ્મીભાઈ	૩૮	બ્લેન્ડેડ મીસ્ટર કોલની ઉચ્ચ કક્ષમ મુજબ	૬	૩જો આસિ. અમદાવાદ નં. ૪	૮૨૦-૮-૦	
૮૫	મણીલાલ લક્ષ્મીભાઈ	૨૨	ટ્રેડ, ૧૮૯૫	૧૨	૪ થો આસિ. અમદાવાદ નં. ૯	૭૪-૩-૧૦	
૮૬	રૂક્મણી કાશીરામ	૨૨	એજન, ૧૯૯૯	૧૨	આસિ. અમદાવાદ કન્યાશાળા નં. ૧૦	૭૧-૬-૧૦	
૮૭	મુનીલાલ ખંધર	૨૩	એજન, ૧૮૯૫	૬	૧૦ મો આસિ. અમદાવાદ નં. ૧૧	૭૧-૨-૧૨	
૮૮	રેવા સવજી	૧૭	એજન, ૧૮૯૯	૧૨	આસિ. અમદાવાદ કન્યાશાળા નં. ૧૬	૭૦-૬-૦	
૮૯	દયાપુજી રતનજી	૪૪	કંઈ નહિ	...	મહેતાજી, ધોલેરા	૧૦૨૭-૭-૦	
૯૦	હમનલાલ મુળજી	૪૨	એજન	...	આન્ય નં. ૧ એજન, નં. ૨	૧૦૨૫-૭-૦	

ખનિજ પદાર્થો.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૨૧૫ થી.)

ચૂનેરી પદાર્થો.

સાધારણ રીતે આપણે જોને જાણેલો, ચૂનો, કળી ચૂનો, કે દાઢક ચૂનો કહીએ છીએ તે એક તત્ત્વ નથી પણ મિશ્રણ છે. ઇંગ્રેજમાં જોને કેલ્શીયમ તત્ત્વ કહે છે તેની સાથે ઓક્સીજન વાયુ બળવાથી ઉપર કહેલો ચૂનો બને છે, તેથી તેનું રસાયની નામ કેલ્શીયમ ઓક્સાઇડ છે. કળી ચૂનાનો કાર્બોનિક એસીડ ગ્લાસ સાથે સંયોગ થવાથી બાક બને છે. આરસ પહાણ, ચાક, ચૂનાના પત્થર (ચૂર્ણ પાપાણ), શંખલા, તથા છીપોલીઓની રેતી, એ બધા પદાર્થો ઉપરથી જોતાં એક ખીજથી જુદા જણાય છે, પણ રસાયની રીતે જોતાં તે ચૂનો અને કાર્બોનિક એસીડ ગ્લાસ મળીને થયેલા પદાર્થ છે. ચૂનો અને કાર્બોનિક એસીડ ગ્લાસ મળીને થયેલા પદાર્થને ઇંગ્રેજમાં ચૂનાનો કાર્બોનેટ કહે છે. તે મુજબ ઉપર ગણાવેલા ચારે પદાર્થો ચૂનાના કાર્બોનેટ છે. આ વાત સિદ્ધ કરવી સહેલી છે. ઉપલા ચારમાંના ગમે તે પદાર્થને એક કાચની શીશીમાં નાખી તેના મોં પર એ કાણાવાળો બૂચ મારવો. એક કાણામાંથી એક પહોળા મોંવાળા નાળચાના સાંકડા છેડાને તે શીશીના તળીયાં સુધી અન્દર ઉતારવો, અને ખીજ કાણામાં એક વાકી નળીનો છેડો ખોસવો. તે વાંકી નળીના ખીજ છેડાને કાચની ખીજ ખાલી શીશીમાં મૂકવો. પછીથી પહેલી શીશીની અન્દર ભરેલા પદાર્થના બૂકામાં નાળચા વડે તે પદાર્થની સપાટી સુધી આવે તેટલું પાણી નાખવું અને સાર પછી તે જ નાળચા વડે તેમાં મીઠાનો તેજળ (લાઇઝોક્લોરિક એસીડ) થોડે થોડે ઉમેરવો.

થોડી વારમાં લવણાઈ અને ચૂનેરી ખનિજનો સંયોગ થશે એટલે તે શીશીમાં ફફટાટ થઈ વાયુના પરપોટા થશે. એક વખત થયેલા પરપોટાને ખીજ વખત થયેલા પરપોટા ઉપર ધક્કેલશે. એ સમયે વાયુનો જયો દાટાની અન્દરની વાંકી નળી વાટે ખીજ શીશીમાં જઈ એકઠો થશે. આ વાયુમાં દીવો મૂકીશું તો તે હોલવાઈ જશે અને જીવંત મૂકીશું તો તે મરી જશે એ ઉપરથી એટલું સાબિત થાય છે કે આ વાયુ દેવતાને હોલવી નાખે છે અને પ્રાણીના જીવનનો અન્ત લાવે છે. આ વાયુને કાર્બોનિક એસીડ ગ્લાસ કહે છે. ચૂનાના નિતર્યા પાણીને તેમાં નાખીશું તો તેમાંનો ચૂનો તે વાયુ સાથે મળીને ચાક બનશે અને તેનો

રંગ સંદેહ થશે. હવે પ્રથમની શીશીમાં, જે ચૂનેરી પદાર્થ હતો તેમાંથી કાર્બોનિક એસીડ વાયુ રૂપે નીકળી ગયો, અને ચૂનો બાકી રહ્યો તેની સાથે લવણાકનો સંયોગ થઈ દેશીયમ ક્લોરાઇડ નામે એક પદાર્થ અને પાણી ઉત્પન્ન થશે. આક, આરસ, ચૂર્ણ પાપાણુ, એમાંના ગમે તે પદાર્થને ઉપત્તા પ્રયોગમાં વાપરીશું તો પણ પરિણામ એક સરખું જ આવશે. તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે જે બધા ચૂનેરી ખનિજો રસાયની રીતે જોતાં એક જ જાતના પદાર્થ છે. ઉપત્તા પ્રયોગને બદલે જો ચૂનેરી ખનિજને દેવતામાં નાખી લાલ યોજ થતા મુઘી તપાવીશું તો તેમાંનો કાર્બોનિક એસીડ બહાર નીકળે એકલો ચૂનો રહેશે. આ ચૂનાને ઇંગ્લેન્ડમાં ક્રીસ્ટલ લાઇમ કે ક્વીક લાઇમ કહે છે. ઘર ધોળવાને જે કળી ચૂનાના ગાંગડા લાવીએ છીએ અને ઘર ચણવા સાથે ચૂનાની બહુએથી જે મરડીઆ લાવીએ છીએ તે આ ચૂનો છે. તેને શુભરાત્રીમાં બાળેલો કે શદક ચૂનો કહે છે.

પરીક્ષક પત્ર.

• મહેરબાન એડિટર સાહેબ.

૧. હાલમાં વસ્તુઓ પ્રલક્ષ જતાવીને જ્ઞાન આપવાની અગત્ય વિશે ઘણું લખવામાં આવે છે, છતાં કેટલાક શિક્ષકો તેમ કરતા નથી. તેમને માટે આ એક સારો દાખલો આપું છું:—

ગઈ હાલે એટલે તા. ૨૯ મીને રોજ સવારમાં ફરવા જતાં હું રસ્તામાં શુ. ટ્રે. કોલેજનો બાગ જોતો જોતો હતો. એવામાં ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપલ સાહેબ ફરવા ગયા હતા સાંથી હાથમાં કેરગની લીલી ડાળી લઈને આવ્યા. ડાળીને લાલ ફૂલ હતાં; ન્હાનાં કેરાં પણ લાગેલાં હતાં. તેમના હાથમાં વળી કણુચની મનને લોભાવે એવાં સુંદર લીલાં છગ પાંદડાં તથા ફૂલ અને ફળ વાળી ડાળી હતી. તેમણે પ્રાક્રિટિસિંગ સ્કૂલના હેડ માસ્ટરને પાંચમા તથા છઠ્ઠા ધોરણના છોકરાને એકલા કરવાને કહ્યું. મ્હારે તેમની સાથે થોડી વાત ચીત થઈ તે ઉપરથી મ્હને માલુમ પડ્યું કે આ વસ્તુઓ ઉપર પાઠ આપવાને તેમનો વિચાર હતો. વળી તેમની સાથે વાત કરતાં મ્હને વિશેષ એ માલુમ પડ્યું કે તેમણે અઠવાડિયામાં એક બે વખત ખેતી માસ્ટરની સાથે પ્રાક્રિટિસિંગ સ્કૂલના મ્હોટા છોકરાને સુદિ સૌન્દર્યનું અવલોકન કરાવવાને વગડામાં લઈ જવાનો

તથા ઇતિહાસ અને ભૂગોળના શિક્ષકો સાથે તેમને જૂનાં ગણતો, મસજીદો, વગેરે બતાવવાને લઈ જવાનો તે સ્કૂલનાં હેડ માસ્ટરને હુકમ કર્યો છે. બાળકોને પણ પાસેની જગ્યાઓ દેખાડવાનો હુકમ કર્યો છે. આ રીત ઘણી સારી છે. જો બધા શિક્ષકો એવું અનુકરણ કરશે તો ઘણો લાભ થશે.

૨. ડ્રિલ જરૂરની બાબત છે, પણ તે કોઈક જ ઠેકાણે બરાબર શિખવાય છે. આ વર્ષે ડિસ્ટ્રીક્ટમાં ફરતાં, મહેં ફક્ત દશકોઈ તાલુકાના પશુજા ગામની નિશાળમાં તેવું બરાબર શિક્ષણ આપાતું જોયું. તે નિશાળના બાળ વર્ગથી પાંચમા ધોરણ સુધીના બધા છોકરાઓ ડ્રિલનાં ૧૬ મનોયત્ન સારી રીતે અમલમાં આણી શકતા હતા. જો બધા શિક્ષકો આ વિષય પર પૂરતું લક્ષ આપશે તો છોકરાંની તનદુરસ્તીને ઘણો ફાયદો થશે.

૩. ભૂગોળમાં આવેલી બીના બરાબર સમજાને છોકરાં નકશામાં બતાવી શકે એવી રીતે જો વિષયનું શિક્ષણ આપતું જોઈએ. આ પ્રમાણે ચતુર્થ ઘણી ઘોડી નિશાળોમાં જોવામાં આવે છે. બીજા ધોરણમાં અમદાવાદ જિલ્લાનો નકશો પૂછતાં 'અમદાવાદ જિલ્લો બતાવો' એવો સવાલ છોકરાઓને પૂછવામાં આવે છે ત્યારે કેટલાક નીચે 'અમદાવાદ જિલ્લાનો નકશો' એ અક્ષરો બતાવે છે, કેટલાક આખા નકશા પર હાથ ફેરવી જાય છે, અને કેટલાક દશકોઈ તાલુકો બતાવે છે. આ પ્રમાણે રહેં ઘણી નિશાળોમાં જોયું છે. માટે તે બાબત ઉપર મહેતાજીઓએ લક્ષ આપવાની જરૂર છે.

૪. ત્રીજી ચોપડીના ૪૨ આ પાઠમાં સારી ને નરસી વાસ એટલે શું? દાંત ધંટીનું કાગ કરે છે એટલે શું? જડયું ક્યું ને ક્યું ક્યું? નીચેના જડબામાં શું વિશેષ છે? વગેરે સવાલોનો છોકરા બરાબર જવાબ આપી શકતા નથી, માટે શિક્ષકોએ પાઠ સિખવતી વખતે અન્દર આવેલી બીના છોકરાંને બરાબર સમજાવવી જોઈએ. છોકરાં વાંચી તેની મતલબ પોપટની પેઠે બોલી જાય તેટલાથી સન્તોષ માનવો જોઈએ નહિ.

તા. ૩૦-૬-૧૯૦૧

G. V. Pathak,
ફર્સ્ટ આ. ૩. 'એ. ઈ.
અમદાવાદ.

ટીપ—મિ. પાઠક તરફથી પહેલાં કેટલાક પત્રો આવ્યા પછી તે બધા પડ્યા હતા. તે ફરી ચાલુ થવાથી હવે ઘણો આનન્દ થાય છે, અને મિ. પાઠક એવા પત્રો ચાલુ રાખશે એવી આશા રાખીએ છીએ. બીજા પરીક્ષક અધિકારીઓ પણ પોતાના અનુભવમાં આવતી હકીકત લખી મોકલશે તો તેથી ગુજરાતી શિક્ષકોને ઘણો લાભ થશે—એડિટર.

કેળવણી ખાતાની જાણરો.

જાહેર ખબર.

કાર્મિકાવાડ ખાઈન ડ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા,
સને ૧૯૦૧-૧૯૦૨.

૧. કાર્મિકાવાડ વિભાગની તમામ નિશાળોના માસ્તરો, આસિસ્ટન્ટો, અને સ્ત્રી શિક્ષકોને ખબર આપવામાં આવે છે, કે આ કોલેજની ચાલતી સાલની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૧૬ મી માહે સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૧ ને સોમવારને રોજ સવારના સાડા દસ વાગે કોલેજના મકાનમાં શરૂ થશે. માટે તે પરીક્ષા આપવાની ઉમેદ ધરાવનારી તમામ બાઈઓએ માહે જુલાઈ સને ૧૯૦૦ ના જુનરાત રીખા પત્રના પૃષ્ઠ ૨૨૦ મે હમારી તરફથી છ-પાયેલી હકીકત પ્રમાણે પત્રક બનાવી હમારી તરફ તાકીદે મોકલવું. તા. ૧ લી માહે ઓગસ્ટ સને ૧૯૦૧ સુધીમાં પત્રકો હમને પહોંચી જવાં જોઈએ. તે તારીખ વીસા પછી આવેલાં પત્રકો પર ધ્યાન આપવામાં નહિ આવે.

૨. આવેલાં પત્રકોમાંથી જે બાઈઓની પ્રવેશક પરીક્ષા લેવાનું કોલેજ કમિટી પસન્દ કરશે તે બાઈઓને હમારી તરફથી છલાયદી ખબર આપવામાં આવશે; એટલે તેમણે પરીક્ષામાં દાખલ થવા સાફ ઉપરની તારીખે હાજર થવું.

૩. બાઈઓની ઉંમર, અભ્યાસ, તેમને મળ્યાની સ્કોલરશિપ, સારી ચાલવું સર્ટિફિકેટ, તેમની જાત તથા શરીર સમ્બન્ધીની ખોડ, વગેરે બાબત હમારી ઉપર કહેલી ગયા જુલાઈ માસની જાહેર ખબર પ્રમાણે જરાખર સમજવાનું છે.

૪. આ વખતે કેટલાક વિષયોની કાગળ પર લખાવીને પરીક્ષા લેવાની છે, માટે તે પ્રમાણે તૈયાર થવા સાફ દરેક ઉમેદવારે માહે એપ્રિલ સને ૧૯૦૧ ના રીખા પત્રના પૃષ્ઠ ૧૨૮ મે હમારા તરફથી જાહેર ખબર આપાયેલી છે તે ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવું.

રાજકોટ,
તા. ૧૪-૬-૧૯૦૧

E. CORKERY,
લેડી સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ.

જાહેર ખબર.

જુનરાત મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા.

મહેરખાન ઉત્તર ભાગના એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ બહાદુરના ઇ. પત્ર નંબર ૨૭૫૧ તા. ૩ જી ઓગસ્ટ ૧૯૦૧ ને આધારે ખબર આપવામાં આવે છે, કે અમદાવાદ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની ચાલુ વર્ષની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૧૪ મી નવેમ્બર સને ૧૯૦૨ ને શરૂવારને રોજ

તથા તે પછીના દિવસેએ સદરહુ ટ્રેનિંગ કોલેજના મદનમાં લેવામાં આવશે.

૨. ઉમેદવારોની પરીક્ષા હમેશ મુજબ છૂટા ધોરણના વિષયોમાં લેવાશે. શુદ્ધ લેખન, અક્ષર, ઉચ્ચાર, વગેરે ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવશે.

૩. છેક ન્હાના જણાતા, બહેરા, ઓછું દેખનારા, અથવા બોખડા ઉમેદવારોને પસન્દ કરવામાં આવશે નહિ.

૪. ઉમેદવારોની પાસે ત્રીજા દરજ્જાનાં અથવા જૂના બીજા દરજ્જાનાં પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ હોવાં જોઈશે.

૫. ગઈ સાલમાં અને તે પહેલાં પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષામાં પાસ થયેલા બધા ઉમેદવારોએ પોત પોતાનું તે પરીક્ષાનું સર્ટિફિકેટ પોતાની સાથે લેતા આવવું. તે પછી જેઓ ચાલતી સાલમાં માપકરણની પરીક્ષા આપવા જવાથી એ વિષયના દોઝા ભરવા સાથે પોતાનું સર્ટિફિકેટ તે પરીક્ષાના પ્રેસિડેન્ટને આપી આવ્યા હોય, તેમણે પ્રેસિડેન્ટની સંહીને કાગળ રજુ કરવો, કે તે પ્રમાણે સર્ટિફિકેટ રાખવામાં આવ્યું છે. તે કાગળમાં નીચેની હકીકત પણ આપવી જોઈશે:—

ઉમેદવારનું નામ. બાપનું નામ અને અટક, વતનનું ગામ, તાલુકો અને જિલ્લો, જન્મ તારીખ ઇસ્વી સન પ્રમાણે, પબ્લિક સર્વિસ પરીક્ષામાં પાસ થયાની સાલ, એકન્દર મેળવેલા દોઝા.

સર્ટિફિકેટ અથવા ઉપરનો કાગળ રજુ કર્યા વિના કોઈને પ્રવેશક પરીક્ષામાં દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.

૬. જે ઉમેદવારો ચાલતી સાલની પબ્લિક સર્વિસ પરીક્ષામાં પાસ થયા હશે તેમની હકીકત હમાશ તરફ જારોજાર આવશે; તેમને સર્ટિફિકેટ કે સદરહુ કાગળ લાવવાની જરૂર નથી.

૭. ઉમેદવારોની ઉમ્મર ૧૭ વર્ષની ઉપર અને ૨૨ વર્ષની અન્દર હોવી જોઈશે.

૮. બાપીસ વર્ષની ઉપરાન્તની ઉમ્મરના જે શિક્ષકો આ પરીક્ષામાં આવવાના હોય તેમણે તે જાણતની ઉત્તર ભાગના એન્ક્યુક્શનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની મંજૂરીના હુકમ પ્રથમથી મેળાવી રાખીને તે પણ સાથે લેતા આવવું. એ હુકમ વિના તેમને પરીક્ષામાં દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.

૯. સમગ્ર ઉમેદવારોએ પોત પોતાના મહેતાશ્રી પાસેથી સારી ચાલનું સર્ટિફિકેટ પણ લેતા આવવું.

૧૦. પસન્દ થયેલા ઉમેદવારો સરકારી નોકરીને માટે લાયક છે તેવું તેમણે લેધક ખાતાના યોગ્ય અધિકારીનું સર્ટિફિકેટ મેળવવું પડશે. ગુજરાત મેજ ટ્રેનિંગ કોલેજ, }
અમદાવાદ. તા. ૫-૮-૧૯૦૨ } MADHAVLAL H. Desai,
પ્રિન્સિપાલ.

મુખ્યમંત્રી ગુજરાતી સ્કૂલના હેડમાસ્ટરો.

મે. ગુલામદાસ મુન્દરદાસ મોકશી.	મે. કુકીરજી સોરાજી મદ્રોધના.
મે. પ્રાણજીવનદાસ કદાનદાસ.	મે. ગાંધીકાલ ધીરજીરાગ અધ્યાપ.
મે. હરજીવનદાસ બિનસાસ.	મે. આત્મારાગ બેકિયનદાસ.
મે. શિવશંકર કૃષ્ણજી બટ.	મે. મોહનલાલ પ્રસાદરાય.
મે. મહેશ્વરજી સોરાજી દલાલ.	મે. વજીરામ પાનુચંદ.

મુખ્યમંત્રી અને ગુજરાતના જાહેર છાપાના મતો:—રાસ ગો.

કતાર, મુખ્યમંત્રી સમાચાર, જામે જમશેદ, અખબાર સોદાગર, કૈસરેહિન્દ ગુજરાતી, મજાનું ખસ્ત; રિપન રિપોર્ટર, ઇન્ડિયન સ્પેક્ટેટર, ગુજરાત મિત્ર, પ્રજામિત્ર, સર્વપ્રકાશ, સુરત અખબાર, દેશીમિત્ર, બરસ સમાચાર, હિતેન્દ્ર.

દરકતશિક્ષક કોપીબુકો નીચલી સરતોથી મળશે.

૧. રેકૉડે ૩૫૦ થી દેખાવરથી માલ મંગાવનારા માસ્ટરો તથા વ્યાપારીઓ જેઓ, ઓછામાં ઓછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે તેઓને સેકંડે ૩૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલ્વે ગો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી ઓછી ૨૫ નકલ સુધી મંગાવનારને સેકંડે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ મળશે, પણ રેલ્વે પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માથે.

૩. માલ મોકલાવ્યા પછી તે રસ્તામાં જતાં છોઈ રીતે ખરાબ થાય તથા તે માલને નુકસાન પૂરે તેના જોખમદાર માલ મંગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલ્વે ન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને ક્યાં મોકલાવે તેનો પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલ્વે સ્ટેશનથી આગળ માલ લઈ જવાનો ખર્ચ માલ મંગાવનારને શિર સમજવો.

૫. ફૂડી મોકલાવનારે ખરાબર ટેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા કાઠિયાવાડના સર્વે માસ્ટરોને તથા બુકસેલરોને વિનંતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દરકત શિક્ષક કોપીબુકોની સાથે અમોએ બીજી કોઈ પણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેકંડે ૧ એક ટકાના કમીસનથી મોકલી આપવાની મોકલણ કરી છે. એક વખત કાગ પાડી જોવાથી ખાતરી થશે, પેકિંગમાં ઓછા ખર્ચ સાથે તેમ કરીશું. જેઓની મરજી હોય તેઓએ ત્રીજા સરનામે લખવું.

નોટપેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

દરકત શિક્ષક કોપીબુકોના જ દરેક ભાગના જુદા જુદા કદના અક્ષરોને જ બંધવેસતી સ્ટીકપેનો પાસ ઇન્કનથી મહોટે ખર્ચે બનાવી મંગાવી છે. એસ્ટીલ પેનો ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ અને ફારસી લખવાને ધણી સગવડ પાડેલી છે, દરેક મોકલનાં કનન-૬ કિમ્મત રૂ. ૩૦ ઓછામાં ઓછા ૮ મોકલ મંગાવનારને ૬૧ ટકા કમીસન મળશે. ને ૨૫ થી તેથી વધુ મોકલ

આપવામાં આવશે. અને ૨૦૦ કોપી લેનારને ફેલ્ડે જઈ આપીશું. પણ પોસ્ટ મારફતનું ફેરોગનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે પીઝો પુસ્તકો એકઠે અર્થે ટકા હકશાઈ લઈ મોકલી આપવા ગેરિયલુ રાખી છે. ઠેકાણું—આતમારામ અને દલાલાઈની કમ્પની, જામલી મહોલો સાહીવાળાનો માળો ઉમર ખાડી પોસ્ટ મુંબાઈ

આતમારામ અને દલાલાઈની કમ્પની દ. જમનાથ જોડાભાઈ રાવળ.

હિન્દની સ્કૂલોને માટે મંજૂર કરેલાં મેકમિલન કંપનીનાં ઉપયોગી પુસ્તકો.

૧. નવા ઓરીએન્ટલ રીડર્સ. ૨મ્થાર. ડગ્લસુ. બેલ. એ. ઈ. લાહોર. ઇંગ્લેન્ડ પ્રથમ પેઠી. ૦-૪-૦ પ્રથમ રીડર. ૦-૫-૦, ૨ જો રીડર. ૦-૬-૦, ૩ જો રીડર. ૦-૮-૦, ૪ થો રીડર ૦-૧૦-૦, ૫ મો રીડર. ૦-૧૦-૦, ૬ ઠો રીડર ૦-૧૨-૦, ૭ મા રીડર ૧-૦-૦, ૮મ પૂરેલા ૩૨ નકશાનો આટલાસ કાગળના પુસ્તકો ૦-૧૨-૦, છાંટના પુસ્તકો ૧-૦-૦, ગણિત. (કર્તા બર્નાર્ડ રિમ્પ થયા હડયન). ૨-૦-૦

૨. જો. સી. નેરરીફ એમ એ. નું બનાવલું ઇંગ્લેન્ડ બાપાનું આશરણ. પુક ૧ લી ૦-૫-૦, પુક ૨ થી ૦-૮-૦, પુક ૩ થી ૧-૦-૦, પુક ૪ થી ૨-૮-૦, ત્રીજી તથા ચોથી પુકના ખુલાસા દરેકના ૦-૧૨-૦.

૩. નીચેની ચોપડી ગે. ડિ. આહેને પ્રા. શાળાઓ માટે મંજૂર કરી છે. હિન્દનો દેશ જન. (કર્તા-સર ડગ્લસુ લી વારનર કે. સી એસ. આર્મ કિ. ૦-૮-૦. આ પુક ટોઈ પાંચ પુક સેલરને ત્યાંથી મળશે, અને મેકમિલનની પુક ડેપોમાંથી પણ મળશે. ઠેકાણું. નં. ૧૨ બેન્ક સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ.

ખલુ બેલેક સાહી-લાલ કે કાળીસાહી, દસ શેર. દરેક રૂ. ૧)નાં ૮ પડીકાંથી. ડાયરી બેટ. ખર્ચ વધું નમુનો જે પૈસે. એલન્ટ જોઈએ છે. ૨જર રોમ્પને દેશી અગર બતીના કરતાં માણેકચંદ અમરશી. વઢવાણ.

સરળ દેશીનામાની યજ્ઞતિ, આટલિ તેરમી કિમ્મત ૪ આનાં મુખ્યઈ ઇલાકાના કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબ બહાદુરના ઇ. નં. ૪૪૯૦ તા. ૯-૧૧-૯૪ના ઠરાવ મુજબ શાળામાં વાપરવાને હરકત. નથી. સરકારે મંજૂર કરેલ 'ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ' આટલિ પાંચમી કિમ્મત ૪ આના પોસ્ટેજ બેનેનું ગ્રાફ. ઇમિશન ૫-૧૦-૧૫-૨૦ નંગથી ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા વેલ્યુએજનું ખર્ચ મંગાવનારને સાર છે. પ્રેમચંદ કરમચંદ, શાહુ, ગોહલ રોટના કે. એ.ઈ.યુ. ગોંડલ યઈ રવારી.

સૂચના.

આ પત્ર સમ્બન્ધી સર્વે લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું. તોટપેઠ કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણ ચોક્કસે અક્ષરે કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવું અથવા નાપસન્દ પડેલું લખાણ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળા ખાતાના ડેપ્યુટી અને એસિસ્ટન્ટ ડેપ્યુટી સાહેબોને તથા મહેતાજીઓને ફેળવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખારો વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સમ્બન્ધી હકીકત સ્કૂલ બોર્ડ તથા દેશી રાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમ જ ખાનગી જાહેર ખખરોને માસમાં છાપાવવી હોય તેના આગલા મહિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહોંચવી જોઈએ. હેન્ડવિલો જે માસના અંક સાથે વહેંચવાં હોય તેના આગલા મહિનાની પચીસમી તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

મની ઓર્ડર મોકલનારે કુપન ઉપર પોતાનું નામ, ઠેકાણું, અને શી બાળતના પૈસા છે તે ચોક્કસે અક્ષરે લખવું. તે વિના ખૂલ થવાનો સમ્ભવ છે. પોસ્ટની ટિકિટો મોકલનારે દર રૂપીએ અઘો આનો વધારે મોકલવો; પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકિટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથી જ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે. પોસ્ટેજ માફ, છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અઘો આના. પદરના ખર્ચે લેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓને ટપાલ ખર્ચ સાથે ૦-૧૨-૦

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસન્દ પડશે તો તેની અમલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેલે પાને રૂ. ૧ થી રૂ. ૨ સુધી આપવામાં આવશે. અર્થા પત્રનો એમાં સમાસ થશે નહિ.

જાહેર ખખરો છાપવાના લાવ.

૩.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે પછીના અગીઆર મહિના લગી પા ગણો ચાર્જ પડશે. બાર મહિનાથી ઓછી મુદત હશે તો પહેલે મહિને પૂરો ચાર્જ અને પછીને દરેક મહિને અઘો ચાર્જ લેવાશે.
૧.....	૭	
૨.....	૮	
૩.....	૧૫	
એ ઉપરાન્તનો બાવ ઉપર પ્રમાણે જ. બાર માસ લગી લાગલાગટ હશે		

હેન્ડવિલો વહેંચવાનો દર.

પા તોલા સુધીના રૂ. ૮-૦-૦, અઘો તોલા સુધીના રૂ. ૧૦-૦-૦, અને એક તોલા સુધીના રૂ. ૧૨-૦-૦ તે ઉપરનાને માટે હમને લખવું.

The Gujarati School-Examiner.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૧.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
માસ— પ્રાથમિક ધોરણો... ..	૨૫૭
પાઠની નોટનો નમૂનો... ..	"
પ્રાથમિક શિક્ષકોના પગાર	૨૫૯
સેનિટરી સર્વેયરો તૈયાર કરવાની યોજના... ..	૨૬૦
કિન્ડરગાર્ટન શાળાઓ અને હસ્ત શિક્ષણના વર્ગો... ..	"
પૂરોપની શાળાઓ—હેલ્થ નગરમાં ફ્રેન્ક વિધાલય	"
કથિત પાઠની પરીક્ષા	૨૬૨
પરચૂરણ સમનાઓ... ..	૨૬૪
શંકાનામાં ફરજિયાત કેળવણી	૨૬૬
પ્રાથમિક શિક્ષકોની ડિરેક્ટરી—ખેડા જિલ્લો... ..	૨૬૯
મેલાનું ફંક વર્ણન... ..	૨૮૧
પ્રાણી વર્ણન—અંગલી ફૂતર	૨૮૪
કેળવણી ખાતાની ખબરો... ..	૨૮૬

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ

.. બુનાઇટ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

નિમ્નલિખિત માર્ગદર્શક ભા. ૧ લો. કો. ૩. ૦) = પ્રોટેજ ૩. ૦) ભા. ધણી પુસ્તકોને આધારે, ને વિદ્યાર્થીની સલાહ પ્રમાણે ગોઠવણ કરી સંકળના કરી છે. આજુ સરખુ પુસ્તક આ વિષય પર એકે નથી. કમીશન દશ નંગથી ૨૫ ટકા.

આ સિવાય મુખ્યમંત્રી મળતો કોઈ પણ પ્રકારનો માલ, તમામ જાતનાં પુસ્તકો, અગાઉથી પૈસા મોકલનારને એક ટકા કમીશનથી મોકલીયે છોએ. ખાનગી વ્યાપારીનો માલક કમીશનથી વેચી આપીશું. એમ, સી. પંડ્યા નીં કંપની.

પુસ્તકો, પબ્લીશર, ને કમીશન એજન્ટ.

જુલેશ્વર બાણાભાઈની ચાલી મુખ્યમંત્રી,

ભારે વખાણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.

ચાહરજી કાવસજી ચાસ્તરની.

દસ્તક શિક્ષક કોપીખુકો.

"કમીશનમાં વધારો" આઠ લાખમાં. "કમીશનમાં વધારો"

કેળવણી ખાતાના હાસના તથા આગલા ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો, દેસની કેળવણીમાં આગેવાન જાણીતા ગૃહસ્થો, પ્રિન્સિપલો, હેડમાસ્ટરો અને શિક્ષકો, મુખ્યમંત્રી તથા મુખ્યમંત્રીના સર્વે જાહેર જાણા, તરફથી એકે અવાજે તારીફ કરતાં અતિ સન્તોષકારક ખાતરીપત્રો,

મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરબાન માણ ઇન્સ્પેક્ટર. ઇ. જાઈડસ સાહેબે દસ્તક શિક્ષક કોપીખુકોને જ સમજાવી મંજૂર કરેલી કોપીખુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીખુકો જ વાપરવાને મંજૂરી કરાવશે.

મુખ્યમંત્રી તથા મુરત, ભરૂચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે શહેરની જોડન્ટ સ્કૂલકમિટિના અનુભવી સદસ્યોએ પણ સમજાવી કોપીખુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્તક શિક્ષક કોપીખુકોને જ સર્વે કોપીખુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાબાની સર્વે સ્કૂલોમાં એ જ કોપીખુકો ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

ગા. કોપીબુદ્ધિ માટે જે જે સદ્ગુણસ્થો તરફથી સર્વિશ્વિકૃત ગણનાં છે તેમનાં નામ વાંચવાથી ખાતરી થશે. તેમાંથી થોડાં નીચે પ્રમાણે.
ડિરેક્ટર સાહેબ તથા એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરો.

કે. એમ. એટકિન્સ. એમ. એ. માણ ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન.
ટી. બી. કર્પાગ. મધ્ય વિભાગના કેળવણી ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર.
ઇ. જાહલ્સ. ઉત્તર વિભાગના કેળવણી ખાતાના માણ ઇન્સ્પેક્ટર.
ખા. સા. દોરાબજી એલ્લજી ગીગી. બી. એ. ઉ. વિ. ના. માણ આ.
એ. ઇ. અને સુરત. હાઈ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર.

રા. આ. ગોપાળજી સુરજાઈ દેસાઈ, ઉ. વિ. ના કેળવણી ખાતાના માણ આ. ઇ.
રા. આ. હરગોવિન્દલાલ દ્વારકાદાસ કાંટાવાળા, વડોદરા કે. ખાતાના માણ ડિ.
રા. સા. દલપતરામ પ્રાણજીવન અખ્તાર, કચ્છના માણ એ. ઇન્સ્પેક્ટર.

દેશની કેળવણીમાં જાણીતા આગેવાન ગૃહસ્થો.

આનંદેશ. અવેરીલાલ ઉગિયાશંકર પાસિક.

આનંદેશ કાશીનાથ ત્ર્યંબક તેલંગ એમ. એ., એલ. એલ. બી.

સી. આઈ. ઇ; મુખ્યમંત્રી હાઈ કોર્ટના માણ જજ.

રા. આ. શંકર પાંડુરંગ પંડિત, એમ. એ; માણ ચૌરિએન્ટલ ટ્રાન્સલેટર,
રા. રા. નગીનદાસ તુળશીદાસ મારફતીઆ બી. એ. એલ. એલ. બી.
મુખ્યમંત્રી હાઈ કોર્ટના વકીલ તથા યુનિવર્સિટીના ગુજરાતીના પરીક્ષક.
દિ. આ. ગણિજાઈ જશજાઈ, દિવાન જહાદુર, વડોદરા.

રા. આ. લાલરાંકર ઉગિયાશંકર ત્રવાડિ, રંગો. કો. કોર્ટના જજ. અગદાવાડ

રા. સા. હરિલાલ મનમુખરામ, ખારીઆ સ્ટેટના કારખારી.

રા. આ. જગજીવનદાસ ખુશાલદાસ માણ ડેપુટી કલેક્ટર તથા સેશન્સ

જજ અને સુરત મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ કમિટીના પ્રમુખ.

રા. સા. મનમુખરામ સુવેન્નગ, ત્રિપાલી, જૂનાગઢ સ્ટેટના એજન્ટ.

રા. સા. રણછોડજી હલ્દરામ, કચ્છના નાયબ દિવાન.

મહૂમ રા. આ. જોખાનાથ સારાજાઈ.

રા. રા. કવિ દલપતરામ ગણાજાઈ, સી. આઈ. ઇ.

ખા. સા. જગનજી એલ્લજી મોની, એમ. એ; ડેપુટી કલેક્ટર અને
સ્કૂલ કમિટીના ચેરમેન, શરૂઆત.

રા. રા. કાળાભાઈ લલ્લુભાઈ વકીલ, સુરત સ્કૂલ, બોઈના પ્રમુખ.
શેઠ કેળશર એલ્લજી ચૌધી, બી. એ, સુરત સ્કૂલ બોઈના મેમ્બર.
મહંમદ રા.રા.ફિનમદાશંકર લાલશંકર, બોઈના ધર્મખાતાના માથા સેક્રેટરી.

કેળવણી ખાતાના હાલના તથા માથા ઇન્સ્પેક્ટરો,

રા. બા. મોતીરામ રાજરામ, માથા ડે. એ, ઇ, સુરત.

રા. સા. મણુપતરામ ગૌરીશંકર શાસ્ત્રી, ડે. એ. ઈ. અમદાવાદ

રા. સા. શિવરામ મદાશિવ નાડકરની, બી, એ; ડે.એ. ઇ. રત્નાગિરિ.

રા. સા. પ્રજ્ઞરાય સન્તોકરાય દેસાઈ, બી. એ; માથા, ડે. એ. ઇ. મુમ્બઈ

રા. સા. કૃષ્ણલાલ ગોવિન્દલાલ મહેતા, ડે.એ.ઈ; કાઠિયાવાડ પ્રાન્ત, કાઠિયાવાડ.

રા. સા. હરિવલ્લભ મૂળજી વિજય, માથા, ડે.એ.ઈ; કાલાર પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.

રા. સા. મણુપતરામ અનુપરામ ત્રિવેદી, ડે. એ, ઇ; સોરઠ પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ

બા. સા. કરમચાલી રહીમચાલી નાનજીઆલી. બી. એ; ડે.એ.ઈ, ખેડા.

રા. સા. આર. એસ. તાંકી, બી એ; ડે. એ. ઇ, મરાઠી સ્કૂલ, મુમ્બઈ.

રા. સા. મનમુખલાલ મુગટલાલ મુનશી, બી. એ. એલ. એલ. બી.

હાઈ કોર્ટના સોલિસિટર, મુમ્બઈ.

એ. ગોકળદાસ કદાનદાસ પારેખ, બી. એ. એલ. એલ. બી.

શેઠ. જહાંગીરજી હોરગજી પંચડી, ૭૦ દાં સ્કૂલના સેક્રેટરી.

રા. સા. હમનલાલ હરિલાલ પંડ્યા, બી. એ; જૂનાગઢના નાયબ દિવાન.

રા. સા. મણિલાલ નલુભાઈ બી. એ. બાવનગર કોલેજના માથા પ્રોફેસર

રા. સા. ગોવિન્દ વલ્લવન્ત લલાટે, બી. એ.

રા. સા. મોહનલાલ રજુહોડદાસ ઝવેરી.

મુમ્બઈની જોઈન્ટ સ્કૂલ કમિટિના સદ્યદ્ધરોએ પસન્દ કરેલી અને બીજી

કોમિટીએ સાથે સરખાવ્યા પછી ખોલાના તાળાની સ્કૂલોમાં એક કોમિટીવાપરતી.

મે. ડોક્ટરટોમસ જ્યેની.

મે. કેળશર નવરોજજી કાળશજી.

મે. અણ્ણલા ગીરચાલી ધરમશી.

મે. મણેશરામ નીલકંઠ નાડકરની.

મે. એટલ જીચરી.

મે. પ્રોફેસર આર.જી. ગોકલનલાલ

મે. કાશીનાથ ત્ર્યમ્બક તેલંગ.

મે. નવરોજજી નમરવાનજી વૌડીઆ. સી. આઈ. ઈ.

મે. ન્હાનાભાઈ નસરવાનજી સેક્રેટરી સ્કૂલ બોઈ.

સુરત જોઈન્ટ સ્કૂલ કમિટીના સદસ્યોએ પસન્દ કરેલી અને સૌમાં શ્રેષ્ઠ લેખવેલી અને પોતાના તાબાની સ્કૂલોમાં વાપરવાની ઘણી ખુશી દેખાડેલી.

મે. રેવરન્ડ જી. શિલેડી.

મે. બાનુશંકર નારાયણશંકર.

મે. મંછારામ ઘેલાબાઈ.

મે. હરિલાલ તુળજરામ દર.

મે. સૈયદ મોલવી અબ્દુલ કાદર.

મે. નનુભીઆ બહુભીઆ શેખ.

પ્રોફેસરો, પ્રિન્સિપલો અને હેડમાસ્ટરો.

રા. સા.વાગનરાવ આબાશ મોદક, પી. એ, માશ હે. મા. એલિફન્ટનહાઈસ્કૂલ.
ખા. ખા. જમશેદજી ચારદેશર, દલાલ, એમ. એ. એલ. એલ. પી. ગાયક.
વાડ કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર અને ગુજરાતકોલેજના માશ પ્રિન્સિપલ.
શેઠ ડાસાભાઈ નસરવાનજી વાડીઆ, એમ. એ; પ્રિન્સિપલ, સર. જ
જી. પા. એ. ઇન્સ્ટિટ્યુશન, મુમ્બઈ.

ખા.ખા. જમશેદજી નવરોજજી લીનવાળા, એમ. એ, બાવનગર કોલેજ.
શેઠ. એલજી દોરાજી તળાડી, પી. એ; અમદાવાદ હાઈસ્કૂલ.

શેઠ. ફરદુનજી મનચેરજી દસ્તુર, એમ. એ; પ્રોફેસર, પૂના કોલેજ.

ખા. સા. ઇબ્રાહીમ મદમદ સાપાની, પી. એ; હેડમાસ્ટર બક્રમહાઈસ્કૂલ.

રા. સા. માધવલાલ હરિલાલ દેશાઈ, પ્રિન્સિપલ. ટ્રેનિંગ કોલેજ અમદાવાદ.

મિ. એ. એસ, જર્વિસ, સુરત મિશન સ્કૂલના માશ પ્રિન્સિપલ.

મિ. વિલિયમ પીટી. પી. એ; સુરત મિશન સ્કૂલના મેનેજર.

રા. સા. નવલરામ લક્ષ્મીરામ, રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના માશ પ્રિન્સિપલ.

શેઠ બહેરામજી ફરામજી પટેલ પી. એ. માશ હેડમાસ્ટર સુરત હાઈસ્કૂલ.

શેઠ હોરમજી જહાંગીર પ્રોપ્રાયેટરી સ્કૂલના માલિક.

શેઠ. ફરામજી જમનજી માસ્ટર પી. એ. ફાઈ હાઈ સ્કૂલના માલિક.

શેઠ. માણેકજી જેજનજી કુપર ફાઈ હાઈ સ્કૂલના માશ હેડમાસ્ટર.

શેઠ ખરજેરજી ખરશેદજી સંજલ્યા, ચન્દનવાડી સ્કૂલના માશ માલિક.

શેઠ. નસરવાનજી ખરશેદજી નાનજી, ચન્દનવાડી સ્કૂલના માશ માલિક.

શેઠ. જમશેદજી, ખંડુખાસ, પી. એ. ક્યુરેટર ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુકડીપો.

શેઠ. માણેકશા, બહેરામજી માસ્ટર, ગોકળદાસ તેજપાલ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર.

રા. રા. લક્ષ્મીદાસ, દી, હેડમાસ્ટર આલફ્રેડ હાઈસ્કૂલ બ્રુન.

ગુજરાત શાळा પત્ર.

પુસ્તક ૪૦ મું. સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૧, અંક ૯ માં.

માસ.

અર્ધ સાલમાં બુદ્ધ બુદ્ધ પાતોમાં કોન્ફરન્સો મેળવીને પ્રાથમિક ધો-
રણોન્નિતે ચર્ચા કરવામાં આવી હતી. ત્યાર પછી પૂનામાં મહેરજાન ડિરેક્ટર
સાહેબના પ્રમુખપણા નીચે એક ન્હાતું કોન્ફરન્સ મળ્યું હતું. તેણે ધોરણોના
છેવટના ખરડા મુકરર કર્યા હતા, તથા આન્ટ ઇન એઇનકોડમાં ફેટલાક
મુધારાકર્તા હતા. એ મુધારા અને ધોરણો હવે સરકારે મંજૂર કર્યા છે, અને
તા. ૧ લી જાન્યુઆરી સને ૧૯૦૨ થી અમલમાં આવશે. તે વિષે વં-
ધારે વિગત હવે પછી આપીશું.

ગયા પ્રથમ આવણી માસના ફેબ્રુઆરી પત્રમાં એક પરીક્ષક અધિકા-
રી તરફથી મળેલો ગુજરાતી છઠ્ઠી ચોપડીના ૩૪ મા પાકની નોટનો નમૂનો
શિક્ષક વર્ગની જાણ માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે. પરીક્ષક વર્ગ શિક્ષ-
ક વર્ગના ઉપયોગ માટે પાઠના નમૂના પ્રસિદ્ધ કરે તે ધણું ઉપયોગી છે,
અને ધણું પરીક્ષકો એ કામમાં ચિત્ત લગાડશે તો ખેડક લાભ થયા
વિના રહેશે નહિ. હાલ પ્રસિદ્ધ થયેલો નમૂનો ફેટલેક દરબને સારો છે,
અને " પહેલું સુખ તે જાતે નર્ચા " ના સમ્બન્ધમાં કહેવતમાં આવતાં
મારે સુખ ગણાવ્યાં છે એ જણાવર કર્યું છે. અધીજ નોંધ તેવી હોત તો
કોઈ કહેવાનું રહેત નહિ. પણ ફેટલેક ઠેકાણે માત્ર પર્યાય અથવા છોકરાં-
ના લક્ષમાં ન હતરે તેવી સમજૂતી આપીને સન્તોષ માન્યો છે, તે શિ-
ક્ષક વર્ગને સારો દાખલો આપે તેમ નથી. ચૂક=ચૂલ, સાધન=સાધન,
સ્વચ્છ હવા=ચોક્કામી હવા, જડ=સુસ્ત, દરિદ્રી=બિખારી, વગેરે સમજૂતી
સન્તોષકારક ગણાય નહિ, અને તેના સમ્બન્ધમાં વધારે ખુલાસાની જરૂર
છે. " સ્વચ્છ હવા=ચોક્કામી હવા " એટલું જ છોકરાંને કહેવાથી તેમના મ-
નમાં આંધું સ્પર્ષ થતો નથી. શું મળ્યું હોય તો હવા જગડે અને તે
સ્વચ્છ ન કહેવાય, હવા અસ્વચ્છ હોય ત્યારે વાસ કેવો આવે છે, વગેરે

સુરત જોઈન્ટ સ્કૂલ કમિટીના સદસ્યોએ પસન્દ કરેલી અને સૌમાં શ્રેષ્ઠ લેખવેલી અને પોતાના તાબાની સ્કૂલોમાં વાપરવાની ઘણી ખુશી દેખાવેલી.

મે. રેવરન્ડ જે. શિથેડી.

મે. બાનુશંકર નારણશંકર.

મે. મંછારામ ઘેલાબાઈ.

મે. હરિલાલ તુળજરામ દર.

મે. ચૈવડ મોલવી આબદુલ કાદર.

મે. નનુભીઆ બહુભીઆ શેખ.

પ્રોફેસરો, પ્રિન્સિપલો અને હેડમાસ્ટરો.

રા. સા.વાગનરાવ આબાજી મોદક, ખી. એ. માજી હે. મા. એલિફન્ટનહાઈસ્કૂલ.

ખા. ખા. જમશેદજી અરદેશર, દલાલ, એમ. એ. એલ. એલ. ખી. ગાયક.

વાંડ કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર અને ગુજરાતકોલેજના માજી પ્રિન્સિપલ.

શેઠ ડોસાબાઈ નસરવાનજી વાડીઆ, એમ. એ; પ્રિન્સિપલ, સર. જ.

જી. પા. એ. ઇન્સ્ટિટ્યુશન, મુમ્બઈ.

ખા. ખા. જમશેદજી નવરોજજી જીનવાળા, એમ. એ, બાવનગર કોલેજ.

શેઠ. એલજી દોરાબજી તળાટી, ખી. એ; આમદાવાદ હાઈસ્કૂલ.

શેઠ. ફરદુનજી મનચેરજી દસ્તુર, એમ. એ; પ્રોફેસર, પૂના કોલેજ.

ખા. સા. ઇશ્વારીમ ગદમદ સાયાની, ખી. એ; હેડમાસ્ટર બરમદાઈસ્કૂલ.

રા. સા. ગાંધવલાલ હરિલાલ દેશાઈ, પ્રિન્સિપલ. ટ્રેનિંગ કોલેજ અમદાવાદ.

મિ. એ. એસ, જર્વિસ, સુરત મિશન સ્કૂલના માજી પ્રિન્સિપલ.

મિ. વિલિયમ ખીટી. ખી. એ; સુરત મિશન સ્કૂલના મેનેજર.

રાં. સા. નવલરામ લક્ષ્મીરામ, રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના માજી પ્રિન્સિપલ.

શેઠ બહેરાગજી ફરામજી પટેલ ખી. એ. માજી હેડમાસ્ટર સુરત હાઈસ્કૂલ.

શેઠ હોરમજી જહાંગીર પ્રોપ્રાયેટરી સ્કૂલના માલિક.

શેઠ. ફરામજી બગનજી માસ્ટર ખી. એ. ફાઈ હાઈ સ્કૂલના માલિક.

શેઠ. ગાણેકજી જોજનજી કુપર ફાઈ હાઈ સ્કૂલના માજી હેડમાસ્ટર.

શેઠ બરજોરજી અરશેદજી સંજલજી, ચન્દનવાડી સ્કૂલના માજી માલિક.

શેઠ. નસરવાનજી અરશેદજી નાનજી, ચન્દનવાડી સ્કૂલના માજી માલિક.

શેઠ. જમશેદજી, ખંડુજી, ખી. એ. સુરેટર ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુકડીપો.

શેઠ. ગાણેકજી, બહેરાગજી માસ્ટર, ગોધ્રાદાસ તેજપાલ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર.

રા. રા. લક્ષ્મીદાસ, દી, હેડમાસ્ટર આલ્ફ્રેડ હાઈસ્કૂલ જૂન.

ગુજરાત શાळा પત્ર.

પુસ્તક ૪૦ સું. સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૧. અંક ૯ મો.

માસ.

ગઈ સાલમાં જુદા જુદા પાત્રોમાં કોન્ફરન્સો મેળવીને પ્રાથમિક ધો-
રણોન્વિતે ચર્ચા કરવામાં આવી હતી. સાર પછી પૂનામાં મહેરબાન ડિરેક્ટર
સાહેબના પ્રમુખપણા નીચે એક ન્હાનું કોન્ફરન્સ મળ્યું હતું. તેણે ધોરણોનાં
છેવટના ખરડા મુકરર કર્યા હતા, તથા આન્ટ ઇન એઇનકોડમાં કેટલાક
સુધારાકર્યા હતા. એ સુધારા અને ધોરણો હવે સરકારે મંજૂર કર્યાં છે, અને
તા. ૧ લી જાન્યુઆરી સને ૧૯૦૨ થી અમલમાં આવશે. તે વિષે વ-
ધારે વિગત હવે પછી આપીશું.

ગયા પ્રથમ આવણુ માસના કેળવણી પત્રમાં એક પરીક્ષક અધિકા-
રી તરફથી મળેલો ગુજરાતી છઠ્ઠી ચોપડીના ૩૪ મા પાઠની નોટનો નમૂનો
શિક્ષક વર્ગની જાણ માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે. પરીક્ષક વર્ગ શિક્ષ-
ક વર્ગના ઉપયોગ માટે પાઠના નમૂના પ્રસિદ્ધ કરે તે ધણું ઉપયોગી છે,
અને ઘણા પરીક્ષકો એ કામમાં ચિત્ત લગાડશે તો ખેશક લાભ થયા
વિના રહેશે નહિ. હાલ પ્રસિદ્ધ થયેલો નમૂનો કેટલેક દરજ્જે સારો છે,
અને " પહેલું સુખ તે જાતે નર્પા " ના સમ્બન્ધમાં કહેવતમાં ચાલતાં
ચારે સુખ ગણાવ્યાં છે એ ખરાબર કહ્યું છે. અધીજ નોંધ તેવી હોત તો
કાંઈ કહેવાનું રહેત નહિ. પણ કેટલેક ઠેકાણે માત્ર પર્વાય અથવા છોકરાં-
ના લક્ષમાં ન ઉતરે તેવી સમજૂતી આપીને સન્તોષ માન્યો છે, તે શિ-
ક્ષક વર્ગને સારો હાખલો આપે તેમ નથી. ચૂક=બૂલ, સાધન=ધસાળ,
સ્વચ્છ હવા=ચોક્ષી હવા, જડ=ચુસ્ત, દરિદ્રો=બિખારી, વગેરે સમજૂતી
સન્તોષકારક ગણાય નહિ, અને તેના સમ્બન્ધમાં વધારે ખુલાસાની જરૂર
છે. " સ્વચ્છ હવા=ચોક્ષી હવા " એટલુંજ છોકરાંને કહેવાયી તેમના મ-
નમાં અર્થ સ્પષ્ટ થતો નથી. શું મળ્યું હોય તો હવા ખાંડે અને
સ્વચ્છ ન કહેવાય, હવા અસ્વચ્છ હોય ત્યારે વાસ કેળે. એ છે.

સમજાવવાની જરૂર છે. જ્યારે, ખાળ કુંડી, આદિના વાસનાં દેશાન્તો આપ-
વાંથી ખુલાસો સારો થશે. સવારે પથારીમાંથી ઊઠીને સુવાના ઓરડાની
બહાર નીકળીએ છીએ ત્યારે કેતું લાગે છે, અને તરત પાછા સુવાના ઓર-
ડામાં પેશીએ છીએ તો કેમ જણાય છે, એ મુકાબલા તરફ ધ્યાન ખે-
ંચવાથી પણ સ્વચ્છ અને અસ્વચ્છ હવાની કેટલેક દરજ્જો સમજ પાડી
શકાશે, અને ઓરડામાં હવા અસ્વચ્છ કેમ થાય છે તે સમજાવી શકાશે.
જડ અને દરિદ્રી શબ્દોના મૂળ અર્થ ઉપર ગયા હોત, તે ઉપરથી આદિ
આપેલો અર્થ કેમ નીકળે છે તે જણાવ્યું હોત, તથા “દળદરૂ” “દ-
ળદરી,” વગેરે શબ્દોનો “દરિદ્રી” સાથે સ્પર્શબંધ જોડ્યો હોત, તો
શિક્ષણ ધણું સારું થાત. એક ઠેકણે તાજે વા=પેરાયલો નહિ, બહારનો
ખુલ્લો, અને ખુલ્લો પવન=તાજે વાયરો, એમ તેના તે શબ્દ વડે
સામ સામા અર્થ આપ્યા છે. છાકરાંને કેટલીક વખત મૃત્યુ પત્ર=વસીઆત નામું,
અને વસીઆત નામું=મૃત્યુ પત્ર, એવું ગોખતા જોઈએ છીએ, તેના જેવું આ છે.
સદરજી નોંધમાં એક ઠેકણે લખ્યું છે કે, “વાના કેટલાક ભાગ છે:—જેમ
ઓઝિસજન, હૈડ્રોજન, કાર્બોન, વગેરે. વા શરીરમાં ગયા પછી તેના ભાગ
છૂટા પડે છે. ઓઝિસજન લોહી સાથે મળે છે, ને કાર્બોન બહાર નીકળી
જાય છે. એનો જે દગ લેવાય તો મરી જવાય.” આ સમજૂતી સંતો-
ષકારક નથી. પ્રથમ તો કાર્બોનને વાયુ કહ્યો છે તે જોડું છે; સાં કાર્બો-
નિક એસિડ કહેવું જોઈતું હતું. વળી નૈટ્રોજન જેવો ધણા પ્રમાણમાં રહેલો
વાયુ ગણાવ્યો જ નથી. પણ સાથી મેટોટા વાંધો એ છે કે ઓઝિસજન,
નૈટ્રોજન, કાર્બોનિક એસિડ, આદિ વાયુઓ કેવા હોય છે અને તેમનામાં
શા શાં મુખ્ય ગુણ છે, તે જણાવ્યા વિના માત્ર તેમનાં નામ ગોખાવવાનો
પ્રયત્ન દેખાય છે. આ પ્રકારનું શિક્ષણ ગિલફૂઝ પસાન્દ કરવા જેવું નથી.
આપણી નિરાજોમાં આતું શબ્દ ગોખણ જાણે સાથે છે. છાકરાંને ધણી
વખત ખ્યાલ આપ્યા વિના પોપટની પેઠે માત્ર શબ્દો ગોખાવવામાં આવે
છે, અને છાકરાં તે શબ્દો જોવી જાય છે એટલે શિક્ષક અને પરીક્ષક
શબ્દોને તેને હુશિયાર ગણી રાજ થાય છે. મોડા માસ ઉપર હમે એક
૧. સમાજના છાકરાંને કોઈક પૃષ્ઠતાં તેણે અસ્તીત્વ એટલે સાચ દસ રૂપિયા
નું, “અસ્તરીઈ” કોને કહેવાય તે પૃષ્ઠતાં આખરે “દળમનો

અસ્તરો " એવો જવાબ નીકળ્યો. આ ઠેકાણે જેહું વગર ખ્યાલતું શબ્દ ગોખણ હઈ, તેવું જ શબ્દ ગોખણ "ઓકિસજન," " નેટ્રોજન," વગેરે શબ્દો આપવાથી થવાનું છે. હમારી ભલામણ છે કે આ શબ્દો આપતા પહેલાં તે તે વાયુ પેદા કરીને છોડરાંને તેમના ગુણ પ્રસક્ષ પતાવવા. તેમ કર્યા વિના માત્ર શબ્દો ગોખાવવા એ નિર્રથક છે. એથી કેળવણી અપાતી નથી, પણ માત્ર કેળવણીનો ઢાંગ થાય છે. કોઈ પણ વિષય શિખવતાં મગજમાં ખરાબર ખ્યાલ હોવાથી વિના તેનો શબ્દ આપી ગોખાવવો એ ખરાબર નથી. આ વિષય બન્ધ કરતાં હમે આશા રાખીએ છીએ કે શિક્ષકો હમેશાં જંગીન ગ્રંથાલુ આપશે, અને તેમના ભલાને માટે જે નોંધો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે તે પણ તેવી જ થશે.

ગઈ તા. ૨૬ મે ને રોજ મદ્રાસ ઇલાકાના ગોદાવરી જિલ્લાની શિક્ષક સમાજનો વાર્ષિક મેળાવડો થયો હતો. તે પ્રસંગે પન્દર ઠરાવ કરવામાં આવ્યા હતા. પણ તેમાંના ઘણા ખરા મદ્રાસ ઇલાકાની શાળાઓને જ લાગુ પડતા હોવાથી બહારના શિક્ષકોને તેમાં રસ લાગે તેવું નથી. માત્ર એક ઠરાવ સામાન્ય હિતનો જણાય છે, તે નીચે મુજબ છે:—

" આ સમાજ કેળવણી ખાતાના આધિકારીઓને વિનંતિ કરે છે કે કોઈ શિક્ષકને રૂ. ૬) થી ઓછો પગાર ન આપવાનો ઠરાવ કરી શિક્ષકોની સ્થિતિ સુધારવી."

આ ઠરાવ બહુ અગત્યનો છે. શિક્ષકોને સિપાઈઓ અને હમણે કરતાં કમી પગાર આપવા એ કેળવણીને માટે સારો રસ્તો નથી. હમારો અભિપ્રાય છે કે કોઈ શિક્ષકને દસ કે અગિઆર રૂપિયાથી ઓછો પગાર મળવો ન જોઈએ, અને ગામડાના કોઈ હેડ માસ્તરનો પગાર રૂ. ૧૫) થી કમી હોવો ન જોઈએ. શિક્ષકોના પગાર વધાર્યા વિના કેળવણીના સુધારાની આશા રાખવી ફાકટ છે, તેથી હમે આશા રાખીએ છીએ કે સઘળી શિક્ષક સમાજો, અને કેળવણીના સઘળા હિત ચિન્તકો શિક્ષકોના પગાર વધે તે માટે મથન કર્યા વિના રહેશે નહિ.

મુખ્ય ઇલાકાતની વૈદિક તથા ઇજનેરી કોલેજોના વિદ્યાર્થીઓને આ-
રોગ્ય સંરક્ષણ શાસ્ત્ર શિખવી સેનિટરી સર્વેયરો તૈયાર કરવાની યોજના
ઘડવા માટે એક કમિટી નીમવામાં આવી છે. મહેસાણાન ડિરેક્ટર સાહેબ
એ કમિટીના પ્રમુખ છે, અને સેનિટરી કમિશનર, સેનિટરી ઇજનેર, વગેરે
ખીજ મેમ્બરો કમિટી પર નીમવામાં આવ્યા છે. કમિટીએ નીચેની બાબ-
તોનો વિચાર કરી સરકારને રિપોર્ટ કરવાનો છે:—

(૧) અભ્યાસ કામ કેટલો રાખવો, કેટલી મુદતનો રાખવો, અને
શિક્ષણ ક્યાં આપવું.

(૨) શિક્ષણની પદ્ધતિ.

(૩) વિદ્યાર્થીઓના ઉત્તેજન માટે સ્કોલરશિપો તથા ઇનામોની રીતો.

(૪) શીખાને તૈયાર થયેલા વિદ્યાર્થીઓને કાણે કેવા પ્રકારનું સ-
ર્ટિફિકેટ આપવું.

(૫) સર્ટિફિકેટ મેળવેલા માણસોને સોદસ બોર્ડ અને મ્યુનિસિપા-
લિટીઓના તાબામાં નોકરીઓ આપાવવાને લેવાના ઉપાય.

(૬) યોજનાનો ખર્ચ.

આ બાબતો ઉપર કમિટીનો રિપોર્ટ ગયેથી સરકાર તે સમ્બન્ધી
વિચાર કરી છેવટના ઠરાવ ઉપર આવશે.

મુનાઈડ રોડસના ઇતીનોઈસ સંસ્થાનમાં એવો કાયદો થવાનો છે કે
ખાંચ હજારથી વધારે માણસોની વસ્તીવાળા દરેક ગામમાં પૂરતી ઇન્ડર
ગાર્ટન શાળાઓ સ્થાપવી, અને વીસ હજારથી વધારે વસ્તીવાળા દરેક
ગામમાં પ્રાયમિકથી હાઈ સ્કૂલ સુધીની બધી શાળાઓમાં હસ્ત શિક્ષણની
વર્ગો સ્થાપવા, અને તે બધામાં મફત શિક્ષણ આપવું.

યુરોપની શાળાઓ.

(ચાલુ ૫૪ ૨૩૧ થી.)

૩૬. હેલ નગરમાં ફ્રેન્ક વિદ્યાલય.

પ્રુશિયામાં આવેલા હેલ નગરમાં ફ્રેન્ક નામના ગૃહસ્થે આશરે બસે
વરસ પર નિરાધાર બાળકોને માટે ખાનગી ઉચ્ચગણી એક વિદ્યાલય
સ્થાપ્યું હતું. આ વિદ્યાલયમાં તથા તેના નિઝમાં ફ્રેન્કે જાત મહેનતથી
ધણી વધારો કર્યો હતો, અને તેની વ્યવસ્થા એવી રાખી હતી કે તેના

મરણ પછી પણ તેમાં વધારે થયાં જાય. આથી તે વિદ્યાલયમાં આવે સુધીમાં ધણો વધારે થયો છે. હાલમાં તેની ૧૩ શાળાઓ છે અને તેમાં શરૂઆતથી જાયા પ્રકાર સુધીની કેળવણી ગરૂત અપાય છે, અને તેમ કરવામાં રાજ્યની બિલકૂલ મદદ લેવામાં આવતી નથી.

મહે આ વિદ્યાલયની જુદી જુદી શાળાઓમાં કેટલાક દિવસ ગાળ્યા, અને દરેક શાળામાં અપાતા શિક્ષણથી હું ધણો તાબુજ થયો. કોઈ પણ શાળામાં છોકરાઓ ઉપર કોઈ જાતની સખ્તાઈ મુજરતી. મહારા જોવામાં આવી નહિ. છોકરાઓ પોતાના શિક્ષક સાથે મિત્રની માફક વાત કરતા હતા. તેઓ હાથે ડાંગ કરતા, અને પોતે જોયું સાંભળ્યું અને અનુભવ્યું હોય તેનો જેવાલ આપતા. શિક્ષક તેમનું કામ તપાસતો તથા તેઓ કહેતા તે સાંભળતો, અને કોઈ પણ જાતના ક્રોરપણા સિવાય તેમની બુલો સુધારતો. છોકરા રમતમાં ને રમતમાં શીખતા. વળી આ વિદ્યાલયની શિક્ષણ પદ્ધતિમાં વધારે ખૂબી ભરેલું મહે એ જોયું કે જુદા જુદા વિષયોનું અને ત્યાં સુધી અનુસન્ધાન કરવામાં આવતું હતું, એટલે વાંચનના પાઠમાં આનેકી હકીકત ઉપરથી બુજોળ, ક્ષતિહાસ, નિયમ, હાથ કામ, ગણિત, વગેરે અને તેટલા વિષયો શિખવાતા હતા.

મહે આ વિદ્યાલયની છોકરાની પ્રાથમિક શાળાના એક વર્ગમાં જર્મનીના મરમોટ પ્રાણી વિશે પાઠ અપાતો જોયો. છોકરા ૮ થી ૧૦ વરસ સુધીની હિમરના હતા. તેમને આગળે દિવસે જંગલમાં લઈજવામાં આવ્યા હતા, અને મરમોટ પ્રાણી, તેની બોડ, તેના ખોરાકનો સંગ્રહ, વગેરે ખતાવવામાં આવ્યું હતું. તેથી તેઓ જોયેલી અને અનુભવેલી બાબત ઉપરથી વિસ્તર કરીને જવાબ દેતા; કોઈ છોકરાનો જવાબ મૂર્ખાઈ ભરેલો નહોતો. પાઠ આજોગ કરતા તે વખતે છોકરાને સવાલ પૂછવાની છૂટ હતી, પણ કોઈ છોકરો નકમી પ્રશ્ન પૂછતો નહિ. પાઠની દરમ્યાન સઘળા છોકરા એક ચિત્તે અને રસથી સાંભળતા હતા. પાઠ પૂરો થયા પછી છોકરાઓને શોખેલી ખીના-કડકે કડકે કહી જવાનો શિક્ષકે હુકમ આપ્યો; તેમના મગજમાં બુદ્ધી ખીની એવી સારી રીતે દસી હતી કે તેઓ એક પછી એક હકીકત ક્રમમાં કહી ગયા.

આ વિદ્યાલયની કન્યાશાળાના ઉપચા વર્ગમાં મહે બુજોળ શિખવાતી

જોઈ. અમેરિકાની આખો હવા, તેનાં કારણ, તથા અસર વિશે વિવેચન ચાલતું હતું. શિક્ષક માત્ર અમેરિકા ખંડનું સ્થાન વર્ણન કરી ગયો, તે ઉપરથી છોકરીઓએ પહેલાં શીખેલી હકીકતના મુકાબલા ઉપરથી જ અનુમાન કાઢ્યાં તે સાંભળીને હું તાવ્યુજ થયો. તેઓએ અમેરિકામાં પડતી સખત ટાઢ અને તાપનાં કારણ સારી રીતે આપ્યાં. મુકાબલા ઉપરથી અનુમાન કરીને જવાબ આપવામાં કોઈ જગાએ કંઈ અપવાદ જેવું લાગે તે શિક્ષક કહેતો અને છોકરીઓ તે નોંધ યુક્તમાં લખી લેતી. શિક્ષકે અમેરિકા ખંડ વિશે એવી સંપૂર્ણ માહિતી જતાની કે તેવી માહિતી અમેરિકામાં મુસાફરી કરી હોય તેને વપસુ ન હોય. પાઠની દરમ્યાન છોકરીઓનું ચિત્ત તેમાં ચોટતું હતું, અને તેઓ ઘણો વિચાર કરીને જવાબ આપતી.

આ વિદ્યાલયમાં સામાન્ય રીતે દરેક વર્ગમાં મહારાજોનાં એ આબુ કે પાઠ શિખવતાં શિક્ષક થોડી થોડી મુલતે કંઈ અનુમાન પર આવતો સારે અટકતો, અને તે અનુમાન શી રીતે કદવામાં આવ્યું હતું તે પૂછી જતો. આથી શીખેલી હકીકત છોકરાંના મગજમાં ગરજી રહી છે કે નહિ તે તેને માલૂમ પડતું અને તેને આગળ ચાલવાની સૂઝ પડતી. આથી રીતે કડકે કડકે પુનરાવર્તન કરવાથી કામ વધારે સંગીન થતું, અને આખા પાઠનું પુનરાવર્તન કરવાની જરૂર પડતી નહિ. વળી પાઠ પૂરો થયા પછી આખા પાઠનો દંડમાં સાર લખી લાવવું છોકરાંને કહેવામાં આવતું. છોકરાં લખા લાવે એટલે શિક્ષક જૂએ મુકાબલો. આથી આખા પાઠનું પુનરાવર્તન થતું, તેમ જ નિયંત્રની ગરજ સરતી.

કથિત પાઠની પરીક્ષા.

કથિત પાઠ ગરજીર અપાયો છે કે કેમ તેની પરીક્ષાને માટે નીચેના પ્રશ્નો પરીક્ષકને ઘણા ઉપયોગી થઈ પડશે, તેમ જ પાઠ આપનારને પોતાની ખાતરીને માટે ઘણે બાજે ઉપયોગી થઈ પડશે:—

૧. પાઠની ખીનાના સરખાંધમાં—

(અ) પાઠની ખીના આપેલા વખતના પ્રમાણમાં હતી કે કેમ? એટલે આપેલા વખતમાં પરીશિખવી સમય તેટલી હતી કે કેમ?

- (વ) પાઠની ખીના બરાબર ક્રમમાં ગોઠવેલી હતી કે કેમ ?
- (ક) આ ગોઠવણ ઉપરથી જણાઈ આવે તેવી હતી કે કેમ ?
૨. શિક્ષણ પદ્ધતિના સમ્બન્ધમાં—
- (અ) શિખવવાની રીત બરાબર હતી કે કેમ ? એટલે
- ખ. શીખેલી ખીનાનું શિખવવાની ખીના સાથે અનુસન્ધાન કરવામાં આવ્યું હતું કે કેમ ?
- ગ. શીખેલી ખીનામાંથી શિખવવાની ખીના દલાવવામાં આવી હતી કે કેમ ?
- ગ-૨. શિખવવાની ખીના અનુસન્ધાન, એકીકરણ, અને સાખીતિઓથી સ્પષ્ટ કરવામાં આવી હતી કે કેમ ?
૬. શિખવવાની ખીના મગજ પર બરાબર દસાવવામાં આવી હતી કે કેમ ?
૭. (વ) પાઠની ખીના બરાબર ક્રમમાં શિખવવામાં આવી હતી કે કેમ ?
- (ક) શિક્ષકની પ્રશ્નો પૂછવાની રીત બરાબર હતી કે કેમ ? ખીના નિયોના જ્ઞાનનું પ્રશ્નો વડે તે અનુસન્ધાન કરના હતો કે કેમ ? આખા વર્ગમાં તે એક સરખી રીતે પ્રશ્ન પૂછતો હતો કે કેમ ?
૩. શિક્ષકના સમ્બન્ધમાં—
- (અ) શિક્ષક ગુરુસાવાજો, હોંસિલો, અને ચંચળ જણાતો હતો કે કેમ ?
- (વ) તે પોતાની આંખથી વર્ગને અંકુશમાં રાખતો કે કેમ ?
- (ક) તેની બાપા શુદ્ધ અને સમગ્ર સદાય તેવી હતી કે કેમ ? તેના ઉચ્ચાર સ્પષ્ટ હતા કે કેમ ?
૪. વર્ગની વ્યવસ્થાના સમ્બન્ધમાં—
- (અ) પાઠ ચાલતી વખતે આખા વર્ગનું ચિત્ત તેમાં લાગેલું હતું કે કેમ ?
- (વ) શિક્ષક માત્ર સારા છોકરાને સવાલ પૂછતો કે પોતાનો ધણે વખત નબળાં-છોકરાં પાછળ ગાળતો ?
- (ક) છોકરાઓને જોવા કરવા, સાથે વંચાવવું, દ્વિત્વ કરાવવી, વગેરે ઉપાયો શિક્ષક ચોક્કસ ચોક્કસ હતા કે કેમ ?
- (દ) શિક્ષક છોકરાંની બૂલો સુધારતો હતો કે કેમ ?
૫. પાઠ ઉપર સામાન્ય નીકા માટે—

- (અ) પાઠથી છોકરાં કંઈ નવું શીખ્યાં કે કેમ ? એટલે પાઠથી તેમના જ્ઞાનમાં કંઈ વધારો થયો કે કેમ ?
- (વ) શિક્ષકના શિક્ષણ પદ્ધતિમાં અને વર્ગ વ્યવસ્થામાં આગળ કરતાં કંઈ સુધારો જણાયો કે કેમ ?
- (ક) પાઠ આગળથી તૈયાર કરેલો હતો કે કંઈ તૈયારી સિવાય આપવામાં આવ્યો હતો ?

પરચૂરણ સૂચનાઓ.

(આલુ ૫૪ ૨૩૪ પી.)

પદાર્થ પાઠો—ઇન્સ્પેક્ટરની મુલાકાત વખતે એક નિર્ધારિત બાળ વર્ગમાં પદાર્થ પાઠ આપતો હતો. છોકરાં જરાબર ધ્યાન આપતાં નહોતાં એ સળંગથી શિક્ષકે તેમને વીસ મિનિટ ચર્ચા બિના રાખ્યાં હતાં. ઇન્સ્પેક્ટરે સૂચના કરી કે કોઈ પણ પાઠ અને વિશેષે કરીને પદાર્થ પાઠ આપતો હોય ત્યારે છોકરાંને નિરાંતે બેસવા દેવાં એઈએ. નિરાંતે બેસવાથી તેઓ આસતા પાઠ પર જરાબર ધ્યાન આપી શકે છે અને વિચાર કરીને જવાબ દે છે. એક રિયલિટમાં લાંબો વખત બિનાં રહેવાથી તેઓ દંટાળે છે, અને હાથ, પગ, માથું, વગેરે હલાવે છે, તેમનું ચિત્ત પાઠમાં જરાબર રહેતું નથી, અને તેમની સાંભળવાની અને અવલોકન કરવાની શક્તિ ઓછી પામી છે. આથી તેઓ નિરાંતે બેઠેલાં હોય ત્યારે જેવા જવાબ આપી શકે છે તેવા આપી શકતાં નથી. છોકરાં નિરાંતે બેઠેલાં હોય અને પાઠની રસિકતાથી તેમની રસ ટાંચી ઉઠેલાં હોય તો તેમનું પાઠમાં ધ્યાન ન રહે એમ ખનવું અચ્છ છે; છતાં શિક્ષકને જ્યારે જ્યારે એમ સારું ત્યારે તેણે તેમને બિનાં કરી ટિપ્પણ કરાવી તરત જ બેસાડી દેવાં, પણ લાંબો વખત બિનાં રાખવાં નહિ.

ગણિત—દાખલા શિખવતી વખતે કેટલાક શિક્ષકો દાખલો મંત્રવે છે અને છોકરાં એટ પર કરવા માંડે તે વખતે પોતે પાઠિયા પડે કરવા માંડે છે, અને છોકરાંને ગૂંચ આવે એવું લાગે તે આગળથી બતાવી દે છે. છોકરાંને આ કીડ પડે છે. તેઓ શિક્ષક રૂબે તેમ ઉતારી લે છે, તે-

મને વિચાર કરવાની તરફી લેવી પડતી નથી. શિક્ષક પણ દાખલા કરી જવાથી સન્તોષ માને છે; શિખવવાની તરફી લેતો નથી. આથી ફળ શું થાય છે? શિક્ષક શિખવવાની દરકાર કરતો નથી અને છોકરાં શીખવાની દરકાર કરતાં નથી. પરીક્ષા વખતે છોકરાઓ નોટમાં ઉતારેલા દાખલા ગોળી મારે છે. કંઈ સંભોગે તેમાંથી દાખલા આવે તો તેમને દીક પડે છે, પણ ખીજ દાખલા આપવા ફેરફાર સાથે તેના તે દાખલા આવે તો તેમના ભોગ મળે છે. ધણી નિશાળોમાં છોકરાઓ દિસાળમાં કાચા માલૂમ પડે છે તેવું કારણ શિક્ષકની આ જાતની કસર છે. શિક્ષક ગણિતનો દરેક નિયમ ખરાબર સમજી જી છોકરાંના મગજમાં દસાવવો જોઈએ, અને સારપછી તે નિયમ તેમને ખરાબર લગાડતાં આવડે છે કે કેમ તે જોવું જોઈએ.

આપણી નિશાળોમાં ખીજ ત્રીજ ધોરણમાં વસ્તુઓના સમ્બન્ધ સિવાય લૂખા ચંકના સરવાળા બાદબાકી વગેરે શિખવવામાં આવે છે, ગણિતમાં પણ તે પ્રમાણે દાખલા આપેલા છે. છોકરાઓ યંત્રની ગાફક બતાવેલે રસ્તે તે દાખલા કરે છે, પણ તેમના મગજમાં તેમનો ખરાબર ખ્યાલ આવતો નથી. ખરું જોતાં બધા દાખલામાં ચંકનો પરતુ સાથે સમ્બન્ધ જોડવો જોઈએ. દાખલા તરીકે “૫૩૫ માંથી ૪૫ બાદ કરો” એમ ન કહેતાં “છેટાલાય પાસે ૫૩૫ જમરણ હતો તેમાંથી તેમણે ૪૫ વેચ્યાં તો તેમની પાસે કેટલાં બાકી રહ્યાં હશે?” એવી રીતે દાખલો મગાવવો જોઈએ. એક ખીજું ઉદાહરણ બસ યશો. “૩. ૨૫-૬-૧૮ ને એકવીસે ગુણો” એમ ન કહેતાં “એક મણ ધીની કિંમત ૩. ૨૫-૬-૧૮ જેસે તો ૨૧ મણની કેટલી જેસશે?” એમ પૂછવાથી છોકરાંને વિચાર કરવાની જરૂર પડશે.

નિષ્પન્ધ—એક દસ્પેક્ટર લખે છે કે ૩ જા ધોરણમાં પદાર્થ પાક શિખવ્યા પછી તે પદાર્થ લેવે છોકરાંને રસેટ પર પ્રશ્નો લખવાનું અને પોતાના પ્રશ્નોના જવાબ લખવાનું કહેવું. આથી પદાર્થ પાકની મતલબ ખરાબર માદ શખવાની તેમને જરૂર પડશે, તેમ જ નિષ્પન્ધની ગરજ સર-

શે. છોકરાંને પ્રશ્નો અને તેમના જવાબ વાક્યમાં લખવા પડશે. વાક્યોમાં તેઓ ભૂલો કરશે તે શિક્ષક સુધારશે. આથી તેઓ બાપા લખતાં અને તે વર્ગી શુદ્ધ લખતાં શીખશે. આવી રીતે ચોથા ધોરણમાં પણ કરવું. તે ઉપરાંત આ ધોરણમાં આખા પદાર્થ પાઠમાં શીખેલી લઘીકૃત દંડમાં લખી લાવવા કહેવું, તથા ન્હાની વાર્તા કહી જઈ તેનો સાર લખી લાવવા કહેવું. પાંચમા ધોરણમાં હમેશાં વાર્તાઓ આપવી નહિ, પણ જે જે જાનાવો છોકરાંએ ઘેર અથવા નિશાળમાં વેળા હોય અથવા જે કામ ઘેર અથવા નિશાળમાં કર્યું હોય તેનો હેવાલ આપવાનું કોઈ કોઈ વખત કહેવું. જર્મનીની નિશાળોમાં આ પ્રમાણે નિયંત્રનું શિક્ષણ ચાલે છે.

ઈંગ્લાન્ડમાં ફરજીઆત કેળવણી.

રખણઉ છોકરાની એક શાળાનો હેવાલ.

(એક દરેક માસિક ઉપરથી.)

(લખનાર અ. વી.)

શુભરાતીમાં આ તો એક જણીતી કહેવત છે કે “ કોઈના મહેમાં આંગળી નાખીને જોડાવી ચકાવું નથી. ” આમની નિશાળોના મનોહરો અથવા બાળકોને શરૂઆતની કેળવણી આપનાર મહેતાહઓને આ કહેવતનો ખરો અનુભવ થાય છે. આ બાળો પોતાના છોકરાને લખવા માટે નિશાળે મોકલે છે; પણ એટલકડીથી અથવા નિશાળના અભ્યાસથી ત્યારે તેઓ ગિલકૂલ શીખતા નથી. બલકે લખારૂં નથી, ત્યારે મહેતાહઓ તેવા છોકરાથી લખારૂં નથી, અને તેમની પાછળ પોતાનો જખત સુખાવતા નથી.

જિજ્ઞાસુમાં સને ૧૮૭૦માં પાર્લિમેન્ટે એક કાયદો પસાર કર્યો, જેથી શરૂઆતની કેળવણી તમાગ છોકરા છોકરીઓ માટે ફરજિયાત કરી. સાર પછીના એક કાયદાથી આવી શરૂઆતની કેળવણી તદ્દન મફત-કંઈ પણ શી લીધી ગિના-આપની, એમ દરાવ્યું. આ કાયદાઓથી એટલિટનમાં વસતાં બાળકોના મોટા ભાગ ઉપર તો ધારેલી આસર થઈ, અને તેઓ નિશાળે જતાં થયાં. પણ જે છોકરો ધણે વખત ગેરહાજર રહેતા અથવા નિશાળેથી મૂંઢેતાછને છેતરી નાસી જતા તેવા નહાતો છોકરાઓને કેમ કેસણે લાવવા તે કાયદાની કસમોમાં લખેલું નહોતું. દેટલીક વખત આ હાજરનું અનિયમિતપણું તથા બાળકોનું રખડાઉપણું મા બાપોની બેદરકારી કે દંડીસાઈને લીધે હતું; પણ વિશેષ અંશે તો છોકરાઓની બેદરદી આદતને લીધે હતું. મા બાપોની કસમને લીધે જ્યારે બાળકો ગેરહાજર રહેતાં અથવા નાસી જતાં ત્યારે તેઓને માછરૂટની દારૂમાં ધમકી દેવાં અથવા દેશમાં મોકલવાં એ તો કાયદાપૂર્વક હતું; પણ જ્યારે ખુશી રીતે કેવળ છોકરાઓની કસમથી તેમ બનતું ત્યારે તેઓતાં મા બાપોને વારંવાર કાયદાથી શિક્ષા કરાવવી એ કેવળ ગેરમુતાસબ હતું. આવા રખડાક છોકરાઓને કેમ કેસણે લાવવા એ સવાલ નિશાળોની દારોગારી બોડેને ઉપદ્રવ થયો. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે રખડાક છોકરાઓની શાળાઓ ધણી જગ્યાએ સ્થપાઈ.

લીચફીલ્ડની “ગિલ્ડેન્ડ ટ્રુઅંટ સ્કૂલ” એ આવી શાળાઓમાં બીજો નમૂના ધરાવે છે. તે શાળા લીચફીલ્ડની આવડુ બાવડુના શહેરોની ત્રણ સ્કૂલ બોર્ડેએ ગણાને સ્થાપી છે અને તેઓ તેનો દારોગાર કરે છે. સરખે ફિસ્સે ત્રણે બોર્ડેએ શાળાનાં મકાનોનો ખર્ચ આપ્યો છે, તથા નબાવવાનો ખર્ચ પણ તેઓ તે જ પ્રમાણમાં આપે છે. દરેક બોર્ડે તરફથી ચાર ચાર મેમ્બરો ચૂંટવામાં આવે છે, તે બાર મેમ્બરોની કમિટી આ શાળાનો કુલ અપસાર પાંચે છે. શાળાનાં મકાનો આ કામને માટે ખાસ ગોઠવણથી નવાં બાંધવામાં આવ્યાં છે, અને શહેરની બહાર ખુશનુમા તથા સુખાદારી વાળી જગ્યા ઉપર બાંધવામાં આવ્યાં છે. તે ઉપરાંત શાળાને અંગે ધણી

એકમા વિસ્તારવાળી ખુદી જગ્યા તથા બગીચા છે. મકાનોમાં શાળાના ઉપરી (ગવર્નર) તથા શિક્ષકો અને નોકરોને માટે રહેવાનાં ઘરો, છોકરાઓને માટે જમવાનું વિશાળ દિવાનખાનું, શિક્ષણના આરણ્યો, સુવાનાં દિવાનખાનાં, માંદા છોકરાઓને રહેવાનું અલગ મકાન, અને એથી રોગ વાળા છોકરાઓને રાખવાની અલગ ઇસ્પિતાલ છે. તે સિવાય દાંતણુ પાણી કરવાની જગ્યા, ન્દાવાનો હોજ, દરજીનું કામ શિખવવાની દુકાન, ધોળીઓનો ઘાટ, ડ્રીલ કરવાનું ચોગાન, પુટ બોલ ખેલવાનું મેદાન, રમોડાં, ડિસઇન્ફેક્ટ કરવાની બઢીઓ, સ્કૂલ કમિટીને મળવાનું દિવાનખાનું, વગેરે અનેક મકાનો છે. તમામ મકાનોનો કુલ ખર્ચ રૂ. ૪,૧૦,૦૦૦ થયો છે, અને તેમાં સૌ છોકરાઓને રહેવાની સગવડ છે. આ છોકરાઓને કાષ્ટમાં લાવીને કેળવવાના કામ માટે એક ઉપરી (ગવર્નર), માની પેઠે સંભાળ રાખવા માટે એક સ્ત્રી (મેટ્રન), બે મહેતાજીઓ, એક કસરત મારતર, એક હંસિયાર દરજી, એક ધોળી, અને બીજા કેટલાક સાધારણ નોકરોને રાખવામાં આવ્યા છે. આજથી આશરે સાત વરસ ઉપર ન્યારે શાળા પ્રથમ ખુદી મુકવામાં આવી ત્યારે બે ત્રણ અઠવાડિયાં સુધી એક જ છોકરો દાખલ થયો હતો, પણ ધીમે ધીમે સંખ્યા વધતી ગઈ અને હવે તે સંખ્યાની હદ સૌ સુધી પાંધેલી છે. તે ઉપરાંત છોકરાઓને વધવા ન દેવા માટે કાળજી રાખવી પડે છે. ઉપર જણાવેલી ત્રણ બોર્ડો તરફથી જે રજાગડ છોકરાઓ મોકલવામાં આવે છે તે ઉપરાંત ઇંગ્લાન્ડની દરેક બોર્ડ તરફથી આવા છોકરાઓને મોકલવામાં આવે છે; તેમાં સૌથી મોટી સંખ્યા લંડન શહેરની બોર્ડ મોકલે છે. બહારની બોર્ડોએ મોકલેલા દરેક છોકરા દીકર અઠવાડિયાના કેળવણી તથા ખાવા પીવાના અને રહેવાના કુલ ખર્ચના સાત ઇ સિલિંગ (લગભગ પાંચ રૂપિયા) લેવામાં આવે છે. આ શ્રીની આવકમાંથી, સરકાર તરફથી મળતી મદદમાંથી, અને ઉપર જણાવેલી ત્રણ બોર્ડો તરફથી આગવામાં આવતી રકમમાંથી આ શાળાનો ખર્ચ નીકળે છે.

(અપૂર્ણ.)

પ્રાથમિક શિક્ષકોની ડિરેક્ટરી

(માલુ ૫૪ ૨૫૨ થી.)

૨. ખેડા જિલ્લો.

અ. લોકલ બોર્ડની નિશાળો.

નામ.	ઉંમર	લાયકાત.	જિલ્લો	હાલની જગા.	પગાર	નોંધની ની મુદત.
૧. ડો. સોનંદરભાઈ	૫૮	ફે-૩, ૧૮૬૨	૨૫	મહેતાજી, ઉત્તરસંગ	૫૫	૩૭-૧૧-૦
૨. એસ. મેઘાઈ તલકચેદ	૪૬	એન. ૧૮૭૩	૨૫	એન. કમલસદ	૫૫	૩૨-૩-૦
૩. રામદાસ ડુંગરદાસ	૪૫	એન. ૧૮૭૭	૨૦	એન. મલ્હારી	૫૫	૩૧-૨-૮
૪. નાથાભાઈ ઠાળીદાસ	૫૮	એન. ૧૮૬૨	૨૦	એન. મુશાવ	૪૫	૩૭-૪-૧૬
૫. અનીલાલ મોતીભાઈ	૩૯	એન. ૧૮૮૨	૨૫	એન. સારસા	૪૫	૧૮-૧૮-૯
૬. કમળચંદ કમલચંદ	૪૮	એન. ૧૮૬૯	૨૦	એન. કલ્યાણ	૪૦	૩૮-૫-૧૬
૭. ભોવરદાસ જગનલાલ	૪૬	એન. ૧૮૮૭	૨૦	એન. દાસરા	૪૦	૨૧-૬-૭
૮. મુજીભાઈ નાથાભાઈ	૫૨	એન. ૧૯૦૦	૨૦	એન. દાવેલ	૩૫	૩૩-૧૦-૧૩
૯. અમીત મહેનદા	૪૫	એન. ૧૮૭૨	૧૨	એન. નાપા	૩૫	૨૭-૧૦-૭
૧૦. મુલાદાસ મંગલદાસ	૩૭	એન. ૧૮૮૪	૨૦	એન. મીખોદા	૩૫	૧૫-૯-૦
૧૧. દેવાઈભાઈ અવેરભાઈ	૩૬	એન. ૧૮૮૫	૨૫	એન. નાપા	૩૫	૧૪-૯-૧૭
૧૨. જગનલાલ મોતીભાઈ	૩૨	એન. ૧૮૯૧	૨૫	એન. વીરમદ	૩૫	૭-૯-૨૮
૧૩. મણીલાલ દુલ્લભભાઈ	૩૯	એન. ૧૮૮૮	૨૦	એન. માતર	૩૨	૧૯-૬-૮
૧૪. મુશાવ મેખાનંદ	૫૬	માતર કોઠની	૧૫	એન. પંડોલી	૩૦	૩૬-૦-૦
		૭મી કસમ મુજબ				
૧૫. દિગ્દાસ અરજનલાલ	૫૫	ફે-૩, ૧૮૬૬	૧૫	સળ પ્રોટેમ મહે- તાજી, સિદ્ધજી	૩૦	૩૫-૮-૦
૧૬. અંબાલાલ લક્ષ્મીભાઈ	૫૩	એન. ૧૮૬૫	૧૫	મહેતાજી આંકલાવ	૩૦	૩૫-૦-૨૫
૧૭. વળીદાસ રમણચ	૫૦	એન. ૧૮૬૫	૧૫	એન. પીપલાવ	૩૦	૩૪-૪-૦
૧૮. મુજીજી હરોવિન્દ	૫૩	એન. ૧૯૦૦	૨૦	એન. નાવલી	૩૦	૩૪-૩-૦
૧૯. હિરાલાલ લાલચંદ	૪૨	એન. ૧૮૮૨	૨૦	એન. સિદ્ધજી	૩૦	૨૦-૯-૫
૨૦. અમરભાઈ મણીભાઈ	૪૦	એન. ૧૮૮૨	૨૦	એન. પાંદવળી	૩૦	૧૭-૬-૨૦
૨૧. સિમેશ, રમેશ	૫૩	એન. ૧૮૬૬	૧૫	એન. નરસંગ	૨૮	૩૪-૩-૪
૨૨. રૂપકોડલાલ નરસિં	૫૩	એન. ૧૮૬૮	૧૫	એન. ડાભાજી	૨૮	૩૧-૧૦-૧૮
૨૩. અમરજી કવાજી	૫૮	એન. ૧૮૭૨	૧૨	પંડોલી કોમ્પ	૨૭	૩૮-૩-૦
૨૪. અમલ દયાનં	૫૪	એન. ૧૮૯૯	૨૦	એન. રાસ	૨૭	૩૫-૦-૨૪
૨૫. અમજી વેણીરામ	૫૨	એન. ૧૮૬૮	૧૫	એન. ચામણી	૨૭	૪૨-૨-૦

નં.	નામ.	ઉત્તર	સાવકત.	જાલની જગા.	પગાર	નોંધની મુદત.
૨૬	મુળજી કશ્યાપકર	૪૯	ટેન્ડ, ૧૮૭૦	૧૨ એવન, ભાલવ	૨૭	૨૯-૧૦-૦
૨૭	આપાલાલ માણેકજી	૪૯	એવન, ૧૮૭૨	૧૨ એવન, સમુજી	૨૭	૨૭-૯-૩૦
૨૮	ભક્તાશંકર શીવરામ	૪૭	એવન, ૧૮૮૬	૨૦ એવન, મુજેલ	૨૭	૨૭-૯-૨૧
૨૯	હરગોવિંદ બાપશંકર	૫૫	એવન, ૧૮૭૨	૧૨ મહેતાજી, પાલવ	૨૫	૩૫-૦-૧૬
૩૦	હસમુખ ખેચરદાસ	૫૫	એવન, ૧૮૬૫	૧૫ એવન, આંબોલી	૨૫	૩૫-૦-૨૭
૩૧	ત્રલુભાઈ વલ્લભદાસ	૫૧	એવન, ૧૮૬૮	૧૫ એવન, અલીપુરા	૨૫	૩૧-૫-૦
૩૨	દાજીભાઈ હરિવલ્લભ	૫૦	એવન, ૧૮૬૯	૧૫ એવન ખંભોળજી	૨૫	૩૦-૧૧-૦
૩૩	સામળભાઈ જીવાભાઈ	૩૯	એવન, ૧૮૮૭	૨૦ એવન, અડાસ	૨૫	૧૭-૯-૧૫
૩૪	હરિશંકર ગંગાચારામ	૩૮	એવન, ૧૮૮૯	૨૦ એવન, પાંધેલી	૨૫	૧૬-૮-૨૬
૩૫	વાઘજીભાઈ કિશોરભાઈ	૩૭	એવન, ૧૮૮૬	૨૦ " જોરીઆવી	૨૫	૧૬-૮-૨૪
૩૬	ચુનીલાલ વનમાળી	૩૬	એવન, ૧૮૮૭	૨૦ એવન, સાગરખા	૨૫	૧૬-૮-૯
૩૭	પરભુદાસ દલાભાઈ	૩૫	એવન, ૧૮૮૬	૨૦ એવન, મોલેલ	૨૫	૧૩-૮-૧૧
૩૮	અતન મગલાલ	૩૭	એવન, ૧૮૮૮	૨૫ મહેતાજી, કાલાલ	૨૫	૧૨-૭-૧૩
૩૯	કેશવલાલ ગીરધરલાલ	૩૦	એવન, ૧૮૮૩	૨૦ સખપ્રેટિમ મહેતા જી, વડોદ	૨૫	૧૮-૮-૨૫
૪૦	સોમાભાઈ કિશોરભાઈ	૩૬	એવન, ૧૮૮૧	૨૫ મહેતાજી કણુજી	૨૫	૮-૯-૨૪
૪૧	કાશી જગનલાલ	૨૯	એવન, ૧૮૮૦	૨૫ મહેતાજી, દાસરા	૨૫	૭-૮-૧૨
૪૨	મગનલાલ જોયરધન	૫૨	એવન, ૧૮૬૫	૧૫ મહેતાજી, મોગર	૨૩	૩૭-૩-૧૨
૪૩	અલીમિયાં કાજીમિયાં	૪૨	એવન, ૧૮૭૮	૧૦ મુનશી, અલીપુરા	૨૭	૨૧-૭-૯
૪૪	દાસીભાઈ જોશભાઈ	૫૪	માસ્તર કોળીજી	૧૫ મહેતાજી, ઉમેટા	૨૨	૩૫-૧૧-૨૭
૪૫	આપુજી નરોત્તમ	૫૨	ટેન્ડ, ૧૮૬૭	૧૫ એવન, પંડારી	૨૨	૩૨-૮-૧૬
૪૬	મનસુખ કરમચંદ	૪૯	એવન, ૧૮૬૯	૧૫ એવન, નિસંગા	૨૨	૩૦-૨-૧૨
૪૭	નાથાભાઈ દાજીભાઈ	૪૯	એવન, ૧૭૭૧	૧૦ એવન, મોકપા	૨૨	૨૮-૯-૧૨
૪૮	વિજયદાસ ગોવિંદરામ	૪૯	એવન, ૧૮૭૦	૧૨ એવન, વપુસોડા	૨૨	૨૮-૯-૯
૪૯	મોતીરામ નરભેગમ	૫૦	એવન, ૧૮૭૩	૧૨ " અલારસા	૨૨	૨૭-૯-૬
૫૦	જગનલાલ હરગોવિંદ	૮૫	એવન, ૧૮૭૭	૧૨ " શીપકમ	૨૨	૨૬-૧૦-૪
૫૧	આપુજી રૂગનાથદાસ	૪૫	એવન, ૧૮૭૫	૧૦ " આંબોલી	૨૨	૧૪-૧૦-૨૮
૫૨	જોટાલાલ શીજોવન	૩૬	એવન, ૧૮૮૭	૨૦ એવન, હાંપડી	૨૨	૧૨-૯-૧૩
૫૩	ધર્મજી મગલાલ	૩૭	એવન, ૧૮૮૮	૨૦ મહેતાજી, કરમ	૨૨	૧૪-૩-૯૬
				સદ કન્યાશાળા		

નં.	નામ.	ક્રમાંક	સાયકલ	જિલ્લો	કાલની જગા.	પગલું	નોંધની મુદત.
૫૪	દરિયાવ નરસિંદરામ	૨૭	ટ્રેન્ડ, ૧૮૮૬, ૨૦	મહેતાજી, ભરુદા	૨૨	૧૩-૮-૨૫	
૫૫	મગનલાલ નરસેરામ	૩૧	એનન, ૧૮૮૬, ૨૦	એનન, પામાલ	૨૨	૧૩-૮-૨૪	
૫૬	સોમશંકર ભવાનીશંકર	૩૫	એનન, ૧૮૮૬, ૨૦	એનન, તોરણા	૨૨	૧૩-૭-૧૨	
૫૭	મણિભાઈ અપારામ	૪૦	એનન, ૧૮૮૬, ૧૫	એનન, દાસ-	૨૧	૧૮-૮-૨૮	
૫૮	મણિભાઈ નરસિંદરામ	૪૩	એનન, ૧૮૮૭, ૨૦	એનન, દેવાણ	૨૦	૧૩-૬-૦	
૫૯	મગનલાલ ડાળીદાસ	૫૨	એનન, ૧૮૮૬, ૧૨	એનન, પડોલ	૨૦	૩૬-૦-૦	
૬૦	મોહનલાલ દરીબાઈ	૫૩	એનન, ૧૮૮૬, ૧૫	એનન, પડોલ	૨૦	૩૫-૦-૩૦	
૬૧	મગનલાલ મોતીરામ	૫૩	એનન, ૧૮૮૬, ૧૫	" અંધાડી	૨૦	૩૪-૩-૦	
૬૨	મણિભાઈ અશુભાઈ	૫૩	માનર ડેવરી ૯	૧૫ એનન, મીનાલ	૨૦	૨૮-૮-૦	
			મી દત્તમ મુલગ				
૬૩	મગનલાલ મુગજી	૫૮	ટ્રેન્ડ, ૧૮૭૦, ૧૯	એનન, કાલમર	૨૦	૨૮-૧૦-૦	
૬૪	મેવિદાસ દરિયાશંકર	૬૭	એનન, ૧૮૮૬, ૧૯	એનન, વડવલ	૨૦	૨૮-૮-૮	
૬૫	મગનલાલ મીનશંકર	૪૪	એનન, ૧૮૭૧, ૧૨	એનન, રાલજ	૨૦	૨૬-૧૦-૦	
૬૬	નાથજી બાઈશંકર	૪૬	એનન, ૧૮૭૫, ૧૩	સોળા, કરમમર	૨૦	૨૪-૮-૨૬	
૬૭	નાથજી ભગવાન	૪૨	એનન, ૧૮૭૮, ૧૩	મહેતા, સરમવજી	૨૦	૨૧-૮-૧૬	
૬૮	એવિદ દોડરબાઈ	૩૬	એનન, ૧૮૮૬, ૧૯	એનન, આસીજી	૨૦	૫-૮-૦	
૬૯	મિત્રાલ પ્રાણવલ્લભ	૩૪	એનન, ૧૮૮૫, ૨	એનન, વીળા	૨૦	૧૨-૮-૧૧	
૭૦	પરુભાઈ રણજી	૩૩	એનન, ૧૮૮૬, ૧૯	એનન, કુંડરાવ	૨૦	૧૩-૮-૧૭	
૭૧	ચુનીલાલ ભગવાન	૩૩	એનન, ૧૮૮૫, ૧૯	મહેતાજી, વડવલા	૨૦	૧૩-૬-૨૮	
૭૨	દરિયાવ દયમુખ	૧૯	એનન, ૧૮૮૩, ૨૦	એનન, રુડ	૨૦	૮-૮-૨૮	
૭૩	મહેરબાઈ સરદારભાઈ	૩૨	એનન, ૧૮૮૬, ૨૬	" અનરપુર	૨૦	૭-૮-૨૫	
૭૪	જામણભાઈ બુલાભાઈ	૨૯	એનન, ૧૮૮૬, ૨૫	" સદાપુર	૨૦	૬-૮-૦	
૭૫	ચીંચાભાઈ સરુભાઈ	૨૮	એનન, ૧૮૮૩, ૨૫	" ડુબાદગ	૨૦	૯-૮-૦	
૭૬	ચીંચા ભાઈલાલ	૨૪	એનન, ૧૮૮૬, ૧૫	મહેતાજી, મારસા	૨૦	૪-૬-૨૨	
				કન્યાશાળા			
૭૭	મણિલાલ મોતીલાલ	૨૨	એનન, ૧૮૮૬, ૨૦	એનન, મુળાવ	૨૦	૦-૬-૧૨	

નં.	નામ.	હિસ્સો	લાયકાત.	જિલ્લો	દાસની જગા.	પગાર	નોંધણીની મુદત.
૮૩	દમોદર રણછોડ	૪૯	માસ્તર કોડની	૧૨	મહેતાજી, જનોડ	૧૮	૩૪-૮-૦
			ભી કલમ મુજબ				
૮૪	નાગર શંકરભાઈ	૪૯	એજન	૧૫	એજન, શાસ્તાપુર	૧૮	૩૧-૧૧-૦
૮૫	મીરતરામ કેશવલાલ	૫૦	એજન	૧૨	એજન કિરવાની	૧૮	૩૧-૨-૦
૮૬	નાથાભાઈ ડુંગરદાસ	૫૦	એજન	૧૨	એજન, અલિન્દ્રા	૧૮	૩૦-૮-૦
૮૭	કિશોરભાઈ વરજભાઈ	૫૨	ટ્રેન્ડ, ૧૮૭૦	૧૨	એજન, પગાસ	૧૮	૨૯-૧૦-૮
૮૮	વિદ્યારામ મધારામ	૪૬	માસ્તર કોડની	૯	એજન, વડતાલ	૧૮	૨૮-૧૦-૦
			ભી કલમ મુજબ				
૮૯	અમરતલાલ મુંદરજી	૪૬	ટ્રેન્ડ, ૧૮૭૩	૧૨	એજન, લીંબાસી	૧૮	૨૬-૧૦-૯
૯૦	પરભુદાસ વ્રજલાલ	૪૭	એજન, ૧૮૭૦	૧૨	એજન, સોડપુર	૧૮	૨૫-૧૦-૪
૯૧	મુળજી ગંગાદત્ત	૪૪	એજન, ૧૮૭૮	૧૨	એજન, વરસોળા	૧૮	૨૧-૯-૦
૯૨	જગનલાલ હરજીવન	૪૦	એજન, ૧૮૭૯	૧૨	એજન, સંદેસર	૧૮	૨૦-૯-૧૫
૯૩	વિદ્યારામ મનસુખરામ	૪૦	એજન, ૧૮૭૯	૧૨	સળગ્રોટમ મહેતાજી, સંદેસર	૧૮	૨૦-૯-૧૪
૯૪	દુર્લભરામ મુળજી	૪૨	એજન, ૧૮૮૦	૧૨	મહેતાજી, શીંગોલ	૧૮	૧૯-૯-૪
૯૫	આશારામ પરભુરામ	૩૯	એજન, ૧૮૮૪	૧૨	એજન, ખટનાલ	૧૮	૧૫-૭-૨૪
૯૬	સોમાભાઈ કાળીદાસ	૩૦	એજન, ૧૮૮૫	૨૦	એજન, મહિજ	૧૮	૯-૯-૮
૯૭	દાધજી મુક્તાવસિંહ	૩૧	એજન, ૧૮૮૫	૨૦	એજન, માતા	૧૮	૯-૭-૩૦
૯૮	ભેચર નેદારામ	૩૦	એજન, ૧૮૮૫	૨૦	એજન, વેરા	૧૮	૫-૯-૮
૯૯	કાલાભાઈ ધેડાભાઈ	૨૮	એજન, ૧૮૮૪	૨૫	„ મુરસામલ	૧૮	૫-૫-૦
૧૦૦	મયુર નેદાલાલ	૨૬	એજન, ૧૮૮૪	૨૦	એજન, કંચારીઆ	૧૮	૫-૮-૨૮
૧૦૧	મહીજી ગરબડ	૨૬	એજન, ૧૮૮૫	૨૫	એજન, લાલી	૧૮	૪-૮-૨૯
૧૦૨	પરભુદાસ બાણજી	૩૫	એજન, ૧૮૮૫	૨૦	એજન, રસુલપર	૧૮	૧૫-૯-૦
૧૦૩	મણુપત મહાશંકર	૫૫	માસ્તર કોડની	૯	એજન, વરા	૧૫	૩૫-૮-૨૭
			ભી કલમ મુજબ				
૧૦૪	હરજીવન જગજીવન	૫૯	એજન	૯	એજન, સોદેલી	૧૫	૩૪-૯-૦
૧૦૫	ભાઈશંકર મુળજી	૫૨	ટ્રેન્ડ, ૧૮૬૬	૧૨	એજન, દાધજ	૧૫	૩૪-૩-૦
૧૦૬	ગોરધન કેવળરામ	૫૨	એજન, ૧૮૬૬	૧૨	એજન, બેઠવા	૧૫	૩૩-૧૧-૧૫
૧૦૭	મણુપત નરસિંહરામ	૫૨	એજન, ૧૮૬૭	૧૨	„ સોજીવાડા	૧૫	૩૨-૩-૧૮
૧૦૮	જીજ્ઞાસામ શીવરામ	૪૯	માસ્તર કોડની	૯	એજન, વડગરવા	૧૫	૩૧-૧૧-૨૮
			ભી કલમ મુજબ				
૧૦૯	જીજ્ઞાસામ શિરપાસંકર	૫૩	માસ્તર કોડની	૧૨	એજન, વગાશી	૧૫	૩૦-૮-૨૦
			ભી કલમ મુજબ				

नं.	नाम.	उम्र	वर्गगत.	जोन	हालकी जग.	पगार.	नोकरीनी मुदत.
११०	हलसुध मथाराम	४५	भारतरकोडनी	६	अजैन, गामडी	१५३०-६-१६	
			८भी कलम मुजग				
१११	वेरीभाई धणभाई	४३	अजैन	६	अजैन, भरीडा	१५२६-११-०	
११२	जापाण शीवाभाई	४७	अजैन	६	अजैन, छिछा	१५२६-११-०	
११३	भाईशंकर किरपाशंकर	४२	ट्रेड, १८७१	६	अजैन, देगाम	१५२८-१०-५	
११४	मुयालभाई दाजुभाई	५१	ट्रेड, १८७२	६	गडेटा, धौगडा	१५२७-१०-६	
११५	पुर्वसिद्ध विठ्ठल	५२	भारतरकोडनी	६	अजैन, नेनपुर	१५२७-०-२१	
			८भी कलम मुजग				
११६	किरपाशंकर लक्ष्मीशंकर	४७	ट्रेड, १८७३	६	अजैन, आसोहर	१५२६-१०-६	
११७	नागरभाई गोविंदभाई	४६	अजैन, १८७३	६	अजैन, कुंजोडा	१५२५-१०-०	
११८	नेवताराम धुअराम	४७	अजैन, १८७३	६	अजैन, धीपलाता	१५२५-१०-०	
११९	शंकरभाई गोविंदभाई	४३	अजैन, १८७४	६	अजैन, सींगलाव	१५२५-६-५	
१२०	गंडारभाई गीरधरभाई	४८	अजैन, १८७२	६	अजैन, पडाया	१५२५-८-०	
१२१	गवरीशंकर हंडीभाई	४६	अजैन, १८७१	१२	अजैन, आरेडा	१५२४-६-१२	
१२२	होखनबाबल त्रिकुमबाबल	४८	भारतरकोडनी	१२	अजैन, आरडी	१५२४-२-१७	
			७भी कलम मुजग				
१२३	भरवाभाई सागणभाई	४६	ट्रेड, १८७५	६	अजैन, वसुसेली	१५२३-१०-११	
१२४	पुनरागम भगवानदास	४२	अजैन, १८७७	६	अजैन, नायडा	१५२२-८-१३	
१२५	विमियाशंकर रामशंकर	४३	अजैन, १८७८	१२	अजैन, देवदाघत	१५२१-६-८	
१२६	नाथल रामराम	४०	अजैन, १८७७	१२	अजैन, पनसोरा	१५२०-६-१५	
१२७	विश्वनाथ त्रीभोवन	४१	अजैन, १८७७	६	अजैन, सावली	१५१६-६-६	
१२८	नानादास भुराभाई	३६	अजैन, १८८१	१२	अजैन, आतारा	१५१६-७-२८	
१२९	गजभाई गजभाई	३६	अजैन, १८८१	६	अजैन, पोराडा	१५१८-८-२०	
१३०	सोमेश्वर हरलवन	४०	अजैन, १८८३	१२	अजैन, वांझोली	१५१६-६-१	
१३१	जमाल नथीमीयां	३३	अजैन, १८८२	६	अजैन, सीली	१५१५-६-१४	
१३२	विठ्ठलभाई गोविंदभाई	३३	अजैन, १८६७	१२	अजैन, बूमेस	१५१४-१०-०	
१३३	रमणुदास दामोदर	३५	अजैन, १८८३	१२	अजैन, इदन	१५१४-२-०	
१३४	अवेरीदास लखुराम	३४	अजैन, १८६६	२०	अजैन, वलासल	१५१३-८-२२	
१३५	मल्लुपतराम हलसुध	२६	अजैन, १८६४	२०	अजैन, सोआसि हासरा	१५१०-१०-१६	
१३६	मुलाभाई इंदोपादे	३०	अजैन, १८७७	२०	अजैन, उडाल	१५१६-६-१५	
१३७	दादीभाई त्रिकुमभाई	२७	अजैन, १८६८	२०	अजैन, गडेटा, आंजराणा	१५१७-१०-०	
१३८	रघुछोड जगभाई	२८	अजैन, १८६५	२५	अजैन, सोआ. सारसा	१५१४-६-२	
१३९	गजभाई गजभाई	२९	अजैन, १८६५	२०	अजैन, उतरसंगा	१५१४-६-२	

નં.	નામ.	ઉમર	લાયકાત.	જિલ્લો	હાલની જગા.	પગાર	નોંધની મુદત.
૧૪૦	છોટાલાલ રણછોડ	૨૮	ટ્રેન્ડ, ૧૮૯૫	૨૫	એજન્ટ, સુણાવ	૧૫	૪-૮-૨૭
૧૪૧	જેઠાલાલ લલ્લુભાઈ	૨૪	એજન્ટ, ૧૮૯૬	૨૫	એજન્ટ, દાવોલ	૧૫	૩-૮-૨૬
૧૪૨	લલ્લુભાઈ કાશીરામ	૪૮	માસ્તર કોડની ૮મી ક્લસ મુખ્ય		મહેતાજી, કાઠઈ	૧૨	૩૨-૬-૨
૧૪૩	રામદાસ ધોરીભાઈ	૪૩	એજન્ટ	૯	એજન્ટ મહમદપુરા	૧૨	૩૦-૪-૦
૧૪૪	સ્વીશંકર કીરપાશંકર	૪૪	ટ્રેન્ડ, ૧૮૭૩	૯	એજન્ટ, ઉન્ડા	૧૨	૨૬-૧૦-૫
૧૪૫	મયારામ જોધતારામ	૪૩	ટ્રેન્ડ, ૧૮૭૬	૧૨	એજન્ટ, ત્રાજ	૧૨	૨૩-૬-૧૪
૧૪૬	રણછોડ અવેરભાઈ	૩૨	ટ્રેન્ડ, ૧૮૮૯	૯	સો. આસિ. નાપા	૧૨	૧૯-૩-૦
૧૪૭	જાંબાલાલ જગજીવન	૩૩	ટ્રેન્ડ, ૧૮૯૩	૯	મહેતાજી નવાગામ	૧૨	૧૫-૧૦-૫
૧૪૮	મગનલાલ લલ્લુભાઈ	૩૭	ટ્રેન્ડ, ૧૮૮૫	૯	એજન્ટ, વાસણા ધુળગરા	૧૨	૧૪-૯-૧૭
૧૪૯	ભોગીલાલ જગજીવન	૩૬	ટ્રેન્ડ, ૧૮૮૬	૯	એજન્ટ, વડેલી	૧૨	૧૩-૮-૨૧
૧૫૦	ખાવાભાઈ રામભાઈ	૨૮	ટ્રેન્ડ, ૧૮૯૪	૧૨	સાળપ્રોટેમ મહેતાજી, રતનપુર	૧૨	૧૨-૧૦-૦
૧૫૧	ગોવર્ધન મોતીચંદ	૩૪	ટ્રેન્ડ, ૧૮૮૯	૯	મહેતાજી, પરિચંજ	૧૨	૧૨-૫-૦
૧૫૨	ઝીણાભાઈ ખાવાજી	૩૪	ટ્રેન્ડ, ૧૮૮૮	૯	એજન્ટ, ભરોડા	૧૨	૧૧-૮-૨૩
૧૫૩	બેચર સામળભાઈ	૨૮	ટ્રેન્ડ, ૧૮૯૯	૨૦	સો. આ. ચક્રાચારી	૧૧	૧૧-૦-૧૧
૧૫૪	શંકરભાઈ ગોપાળદાસ	૩૪	ટ્રેન્ડ, ૧૮૯૨	૯	મહેતાજી, સાસોલ	૧૨	૧૦-૧૦-૩
૧૫૫	લલ્લુભાઈ ટુળશીભાઈ	૩૦	ટ્રેન્ડ, ૧૮૯૩	૯	મહેતાજી, સુરેલી	૧૨	૧૦-૮-૦
૧૫૬	મોહનલાલ છોટાલાલ	૩૧	એજન્ટ, ૧૮૯૦	૧૨	એજન્ટ, વણોતી	૧૨	૯-૧૦-૦
૧૫૭	સુનીલાલ ગોવર્ધન	૩૦	એજન્ટ, ૧૮૯૦	૯	એજન્ટ, દંતાલી	૧૨	૯-૯-૧૪
૧૫૮	દોલતરામ નરસીહરામ	૨૭	એજન્ટ, ૧૮૯૩	૧૨	એજન્ટ, બાટેડા	૧૨	૯-૩-૨૨
૧૫૯	આશારામ લક્ષ્મીરામ	૩૩	એજન્ટ, ૧૮૯૧	૯	એજન્ટ, ગોબળજ	૧૨	૮-૯-૨૩
૧૬૦	મોતીરામ જેઠારામ	૨૭	એજન્ટ, ૧૮૯૭	૨૫	એ. આ. કરમસહ	૧૨	૮-૯-૧૨
૧૬૧	વલ્લભભાઈ ભગવાન	૨૭	એજન્ટ, ૧૮૯૭	૧૨	આ. મહે. વાસહ	૧૨	૭-૪-૧૦
૧૬૨	મરઘાભાઈ નાગરભાઈ	૨૯	એજન્ટ, ૧૮૯૩	૧૨	મહેતા. ખામણુવા	૧૨	૬-૯-૫
૧૬૩	અવેરભાઈ નાથાભાઈ	૩૨	એજન્ટ, ૧૮૯૩	૧૨	એજન્ટ, હેસરા	૧૨	૬-૯-૦
૧૬૪	રણછોડભાઈ દેશાઈભાઈ	૨૬	એજન્ટ, ૧૮૯૫	૧૫	એજન્ટ, ખાતજ	૧૨	૪-૯-૦
૧૬૫	સુલેખાન જમાલ	૨૫	એજન્ટ, ૧૮૯૫	૧૨	એજન્ટ, હાડગુડ	૧૨	૪-૯-૦
૧૬૬	વેરીભાઈ રણછોડ	૨૯	એજન્ટ, ૧૮૯૬	૨૫	એજન્ટ, સંપત્ત	૧૨	૩-૫-૦
૧૬૭	કેશવલાલ નંદલાલ	૨૪	એજન્ટ, ૧૮૯૭	૨૫	એજન્ટ, મોઝોલી	૧૨	૨-૯-૨૪
૧૬૮	સોમાભાઈ જગનલાલ	૨૫	એજન્ટ, ૧૮૯૭	૨૫	એજન્ટ, આંતેસર	૧૨	૨-૭-૨૨
૧૬૯	રક્ષમણી કેવળરામ	૨૫	એજન્ટ, વડોદરા	...	હિતીજી, વડોદરા	૧૨	૧-૧૧-૨૧

નં.	નામ.	ઉંમર	લાયકાત.	જિલ્લો	હાલની જગ્યા.	વર્ગ	નોંધરીતી મુદત.
			કોલેજ સીનીયરકે		કેમ્પ કન્યાશાળા		
૧૭૦	જેભાઈ નરોતમ	૨૪	રૂ.૩, ૧૮૯૮	૨૫	૧લોઆસિ. માતર	૨૨	૧-૯-૩૦
૧૭૧	આદત દેવશંકર	૨૬	એન. ૧૮૯૮	૨૫	મહેતાજી, માતર	૧૨	૧-૯-૮
૧૭૨	નરોતમ દયાશંકર	૫૭	માસ્તર કેડની	૬	મહેતા. પીપલાવ	૧૧	૩૨-૦-૬
			૮ મી કક્ષમ મુજળ		કન્યાશાળા		
૧૭૩	કરશિકરે દુલેભાઈ	૪૫	એન	૯૨	જો આ. મુલ્યાવ	૧૧	૩૦-૧૧-૧૧
૧૭૪	ગોવિંદરામ કુનેરદા	૪૧	એન	૯	મહેતા. લાંબવેલ	૧૧	૨૩-૯-૧૪
૧૭૫	ભોળીલાલ પ્રાણુચન	૩૯	એન	૯	એન, ચલાલી	૧૧	૨૨-૦-૦
૧૭૬	ત્રીભોવન હમનલાલ	૩૭	રૂ.૬, ૧૮૯૬	૯	એન, રામુડ	૧૧	૧૯-૪-૦
૧૭૭	ભણેકલાલ બોધક	૩૨	એન, ૧૮૯૫	૯	એન, સાંજે	૧૦	૧૩-૯-૧૦
૧૭૮	કરશિકરે હરજીવન	૩૩	એન, ૧૮૯૬	૯	એન, દેગતર	૧૧	૧૩-૮-૨૨
૧૭૯	ભાવરભાઈ બીજાભાઈ	૩૧	એન, ૧૮૯૪	૯	એન, હમનાવ	૧૧	૧૨-૪-૧૩
૧૮૦	મનલાલ નાથાભાઈ	૨૯	એન, ૧૮૯૬	૧૨	એન, ખાનપુર	૧૧	૯-૯-૨૬
૧૮૧	મરઘાભાઈ ભોધાભાઈ	૨૬	એન, ૧૮૯૭	૧૨	એન, નવાગામ	૧૧	૮-૧૧-૨૫
૧૮૨	ભાઈલાલ અમનાદાસ	૨૬	એન, ૧૮૯૩	૯	એન, સૈજપુર	૧૧	૬-૮-૨૩
૧૮૩	હાલભાઈ મનમુખ	૧૯	એન, ૧૮૯૩	૯	એન, જોરડી	૧૧	૬-૭-૮
૧૮૪	મણુજી છજીભાઈ	૨૧	એન, ૧૮૯૫	૧૫	એન, ખેડાસા	૧૧	૪-૯-૧૯
૧૮૫	નારણભાઈ ગીરધરભાઈ	૨૫	એન, ૧૮૯૬	૨૫	૧લો આ. વડોદરા	૧૧	૩-૭-૧૭
					કેમ્પ		
૧૮૬	મણેકલાલ નાથાભાઈ	૨૬	એન, ૧૮૯૮	૨૦	મહેતાજી, રાનાલી	૧૧	૧-૯-૦
૧૮૭	વસવભાઈ લલુભાઈ	૨૧	એન, ૧૮૯૯	૨૫	૧લોઆ. આંકલાવ	૧૧	૦-૮-૨૪
૧૮૮	કરેશીભાઈ મીલભાઈ	૨૩	એન, ૧૮૯૯	૨૫	મહેતાજી, પીપલા	૧૧	૦-૮-૨૩
૧૮૯	તળશીભાઈ વરુનભાઈ	૨૨	એન, ૧૮૯૯	૨૫	એન, મહેજા	૧૧	૦-૮-૨૧
૧૯૦	મનલાલ લાલભાઈ	૨૪	એન, ૧૮૯૯	૨૫	એન, વગોડા	૧૧	૦-૮-૧૫
૧૯૧	હલમુખ આત્માજી	૨૪	એન, ૧૮૯૯	૨૦	૧ લો આ. વીરસદ	૧૧	૦-૫-૨૧
૧૯૨	અમરતલાલ હમનલાલ	૪૨	માસ્તર કેડની	૯	રત્નેઆ. ચકલાસી	૧૦	૨૨-૮-૦
			૮ મી કક્ષમ મુજળ				
૧૯૩	સુરભાઈ રામજીભાઈ	૨૭	રૂ.૩, ૧૮૯૬	૯૨	જો આ. કિરસદ	૧૦	૯-૩-૦
૧૯૪	ગોવર્ધન જીનવે	૨૮	રૂ.૩, ૧૮૯૯	૧૨	મહેતા. રાણીઆ	૧૦	૭-૧૧-૦
૧૯૫	સોગાભાઈ બાગરભાઈ	૨૧	રૂ.૩, ૧૮૯૮	૧૨	૩જો આ. કંરમસદ	૧૦	૧-૯-૧૩
૧૯૬	ત્રીભોવન નેદલાલ	૪૭	રૂ.૩, ૧૮૯૯	૯૨	જો આ. કંરસાલ	૯	૨૫-૪-૨૯
૧૯૭	શીવાભાઈ નરસીંહભાઈ	૩૦	રૂ.૩, ૧૮૯૬	૯૨	જો આ. વીરસદ	૯	૧૧-૧૦-૨૫

નં.	નામ.	જન્મર.	લાયકાત.	જિલ્લો	હાલની જગ્યા.	પગાર	નોંકરીની મુદત.
૧૯૮	નરભેરામ હરજીવન	૩૨	ટેન્ડ, ૧૮૯૯	૯	૧લોઆ.વાંઠવાળી	૯	૧૦-૧૦-૧
૧૯૯	ભવાનભાઈ હરિભાઈ	૩૨	ટેન્ડ, ૧૮૯૮	૯	૧લોઆ.કુંજરાવ	૯	૯-૯-૯
૨૦૦	ગોરધન નરોત્તમ	૨૬	ટેન્ડ, ૧૮૯૮	૯	૧લોઆ.પીપલાવ	૯	૯-૯-૯
૨૦૧	ભોગીલાલ નાયજી	૨૭	ટેન્ડ, ૧૮૯૭	૧૨	૧લો આ.મુળેલ	૯	૧૨-૧૦-૧
૨૦૨	હરજીવન ગોવિંદજી	૪૯	માસ્તર કોહની	૯	૩જો આ.કંઠલાલ	૮	૩૫-૩-૨
			૭મી ક્લસ મુળજી				
૨૦૩	હારદાસ રણજીડજી	૩૮	એજન્ટ,	૯	૨જો આ.નાપા	૮	૧૩-૧૧-૧
૨૦૪	મગનલાલ માધવદાસ	૪૨	ટેન્ડ ૧૮૭૭	૧૨	૧લોઆ.આંત્રેલી	૮	૧૮-૯-૧૯
૨૦૫	રણજીદ હરગોવિંદ	૨૭	એજન્ટ, ૧૮૯૬	૯	૩જો આ.માતર	૮	૧૦-૧૧-૯
૨૦૬	રાયસંગ કુમેરસંગ	૨૯	એજન્ટ, ૧૮૯૮	૯	૨જોઆ.ચિખેદા	૮	૧૦-૨-૯
૨૦૭	અવેરભાઈ તલશીભાઈ	૪૨	એજન્ટ, ૧૮૭૫	૯	૧લોઆ.કરમસદ	૭	૧૫-૬-૧૯
			૧૦૪કોટ ટે.કો.		કન્યાશાળા		
૨૦૮	માધવલાલ રણજીડ	૫૫	કંઈ નહિ	..	મહેતાજી,ખેદાલ	૧૦	૮૬-૧૧-૯
૨૦૯	ચતુરલાલ ગોપાળજી	૪૫	"	...	એજન્ટ, ગોળજ	૧૦	૩૧-૫-૯
૨૧૦	જગનલાલ કુશળજી	૪૬	"	...	" મુઝવણસોલ	૧૦	૨૫-૨-૯
૨૧૧	રણજીડ મીરતરામ	૪૮	"	...	એજન્ટ, ચીખેદા	૧૦	૨૬-૧૧-૯
					કન્યાશાળા		
૨૧૨	ધર્મર ભગવાન	૫૪	"	...	એજન્ટ, નાપાડ	૧૦	૨૬-૬-૯
					કન્યાશાળા		
૨૧૩	લુદર ત્રીભોવન	૪૪	"	...	એજન્ટ,તેતરમુંઆ	૧૦	૨૫-૯-૯
૨૧૪	દાજીભાઈ અવેરભાઈ	૪૪	"	..	એજન્ટ, પીપલાવડ	૧૦	૨૩-૪-૨૯
૨૧૫	પ્રેમાનંદ અનોપરામ	૪૧	"	..	" પડીઆલપુરા	૧૦	૨૨-૩-૯
૨૧૬	ગોકળદાસ જીવણદાસ	૪૦	"	...	એજન્ટ, જંભાલ	૧૦	૨૨-૧-૨૧
૨૧૭	નારણજી રેવાદત	૩૯	"	...	એજન્ટ, અહીમા	૧૦	૨૧-૯-૯
૨૧૮	જગનલાલ દયારામ	૪૨	"	...	એજન્ટ, વાસણા	૧૦	૨૦-૭-૯
૨૧૯	મોતીરામ ભાઈજી	૩૬	"	...	એજન્ટ, પીપલાલ	૧૦	૧૮-૮-૨૯
૨૨૦	મગનલાલ ભેચર	૩૬	"	...	એજન્ટ, દાગવેલ	૧૦	૧૮-૬-૯
૨૨૧	રણજીડ ધેલાભાઈ	૪૭	"	...	એજન્ટ, વસો	૧૦	૧૭-૧૧-૯
૨૨૨	શીવલાલ આશારામ	૩૬	"	...	એજન્ટ, આમોદ	૧૦	૧૭-૮-૯
૨૨૩	ભગવાન લક્ષ્મીદાસ	૩૮	"	...	" કોશીમંત્ર	૧૦	૧૭-૭-૨૮
૨૨૪	માધવલાલ બાપાલાલ	૩૬	"	...	એજન્ટ, ગુતાલ	૧૦	૧૭-૬-૯
૨૨૫	કદાનદાસ નાગરભાઈ	૪૭	"	...	એજન્ટ, ઉત્તરસંડા	૧૦	૧૭-૦-૨૯
					કન્યાશાળા		

નં.	નામ.	ઉંમર	લાયકાત.	નં.	હોલની જગા.	પગાર	નોંકરીની સુદત.
૨૨૬	ગોઠળભાઈ ઢાળીદાસ	૩૪	કંઈ નહિ.	...	એજન, દેયલી	૧૦	૧૬-૭-૨૩
૨૨૭	મથુર છોટાલાલ	૩૪	"	...	એજન, રંગાધપુરા	૧૦	૧૬-૫-૦
૨૨૮	પરશોત્તમ છોટાલાલ	૩૩	"	...	એજન, વલુસર	૧૦	૧૫-૯-૦
૨૨૯	અંબાશંકર ગંગાશંકર	૩૨	"	...	એજન, મુશ્લ	૧૦	૧૩-૮-૦
૨૩૦	જગનલાલ કેશવલાલ	૪૪	"	...	એજન, મોલેલ	૧૦	૧૩-૫-૨૪
					કન્યાશાળા		
૨૩૧	જેઠાભાઈ પુનભાઈ	૩૩	"	...	એજન, હૈજરાપાદ	૧૦	૧૩-૧-૨૮
૨૩૨	ધર્મશંકર હરીશંકર	૪૨	"	...	એજન, બીડજ	૧૦	૧૨-૫-૦
૨૩૩	દિલખાનખાનનવાળખા	૩૧	"	...	" રઠવાણજ	૧૦	૧૧-૧૧-૭
૨૩૪	હસન ઉઝાભાઈ	૩૧	"	...	એજન, મસરા	૧૦	૧૧-૬-૦
૨૩૫	વલ્લભભાઈ લાલજી	૩૨	"	...	એજન, કઠાણા	૧૦	૧૦-૩-૦
૨૩૬	છોટાલાલ રણુછોડ	૩૦	"	...	એજન ત્રાંગ	૧૦	૧૦-૨-૩
૨૩૭	ગીરધરલાલ જગનલાલ	૨૯	"	...	એજન, સોપડા	૧૦	૯-૪-૨૦
૨૩૮	ભાણેકલાલ નાનુલાલ	૫૦	"	...	" નાપા ક.શા.	૧૦	૯-૭-૦
૨૩૯	વેણીરામ આદિત્યરામ	૩૭	"	...	એજન, દેદરગ	૧૦	૬-૪-૧૨
૨૪૦	સાધન હરીમભાઈ	૨૨	"	...	એજન, અંતેજ	૧૦	૪-૪-૨૪
					સ્કૂલ પીપલાવ		
૨૪૧	અનપૂર્ણા નારણજી	૨૫	"	...	મહેતીજી, રાસ	૬૪	૧૧-૦
					કન્યાશાળા		

વ. મ્યુનિસિપલ સ્કૂલો.

૧	ગીરધરલાલ ગોરધન	૫૨	ટ્રેન્ડ, ૧૮૬૬	૨૫	મહેતાજી, નરિયાદ	૬૫	૩૪-૦-૦
૨	મિજવલવ હરજીવન	૬૦	એજન, ૧૮૬૧	૨૫	એજન, આણંદ	૫૫	૩૭-૧૧-૧૧
૩	જગનલાલ દેવજીરામ	૫૬	એજન, ૧૮૬૫	૨૦	એજન, ઉમરેઈ	૫૦	૩૭-૬-૧૧
૪	જગનલાલ મુળજી	૫૧	એજન, ૧૮૬૫	૨૦	એજન, પોતસદ	૫૦	૩૨-૮-૧૯
૫	વલ્લભરામ નાગરજી	૩૮	એજન, ૧૮૯૩	૨૦	એજન, ખેડા	૫૦	૨૦-૨-૭
૬	અમોપરાગ લાઉજી	૫૮	એજન, ૧૮૬૩	૨૦	એજન, મેમદાવાદ	૪૮	૩૭-૪-૦
૭	પરશોત્તમ શ્રીજીવન	૫૪	એજન, ૧૮૮૭	૨૦	એજન, કપડવંજ	૩૫	૧૮-૮-૦
૮	ગોતમ રામરામ	૪૨	એજન, ૧૮૭૮	૨૫	મહેતી. ઉમરેઈક.	૩૧	૨૧-૯-૧૭
૯	લખવાનીશંકર દોલતરામ	૫૦	એજન, ૧૮૬૯	૨૦	મહેતાજી, મહુધા	૩૦	૩૬-૧૦-૦

નં.	નામ.	ઉમર.	લાયકાત.	જિલ્લો	હાલની જગ્યા.	પગાર.	નોંધની ની મુદત.
૧૦	સૈયદગિયાં બાવાસાહેબ	૫૦	ટ્રેન્ડ, ૧૮૭૨	૧૫	મુનશી, ઉમરેઠ ઉ. રફ.	૩૦	૨૭-૧૧-૧૬
૧૧	જેકોર મગનલાલ	૩૧	એજન્ટ, ૧૮૮૬	૨૫	મહેતીશ કપડવંજ	૨૭	૧૪-૬-૧૭
૧૨	દિવાળી હરીશંકર	૧૭	એજન્ટ, ૧૮૭૪	૧૫	એજન્ટ, મેમદાવાદ	૨૫	૨૫-૧૦-૦
૧૩	જલુદીન મુલ્કભાઈ	૪૩	એજન્ટ, ૧૮૭૯	૧૫	મુનશી, મહુધા ઉ. રફ.	૨૫	૨૦-૬-૧૬
૧૪	ધુસદ પીરમહમદ	૩૭	એજન્ટ, ૧૮૮૨	૧૫	એજન્ટ, કપડવંજ ઉ. રફ.	૨૫	૧૭-૬-૦
૧૫	આયુભાઈ વિદ્યારામ	૪૨	.....	...	મહેતાશ, ગાદોર સં. શાળા.	૨૫	૧૫-૦-૦
૧૬	મગનલાલ બાઈશ	૨૨	ટ્રેન્ડ, ૧૮૮૮	૨૦	એજન્ટ, ઓડ	૨૫	૧૧-૧૦-૦
૧૭	મુક્તા રમનાથ	૩૨	એજન્ટ, ૧૮૮૯	૨૦	મહેતાશ, નડિયાદ	૨૫	૧૦-૬-૧૪
૧૮	જવેર વરજભાઈ	૪૧	એજન્ટ, ૧૮૮૨	૨૦	એજન્ટ, મહુધા	૨૨	૧૭-૬-૦
૧૯	જલ્મીરામ જલ્મભાઈ	૪૯	આમર કોડની મીકલમ મુજબ	૧૨	મહેતાશ, ગાદોર આન્ય	૨૦	૩૨-૧૦-૦
૨૦	નાથભાઈ જવાભાઈ	૪૭	ટ્રેન્ડ, ૧૮૭૪	૨૦	જોશી, નડિયાદ	૨૦	૨૬-૬-૪
૨૧	પ્રેમચંદ જેયર	૪૩	એજન્ટ, ૧૮૭૬	૬	મહેતા. કપડવંજ આન્ય	૨૦	૨૩-૮-૦
૨૨	સગશેરખાન મીરખાન	૪૨	એજન્ટ, ૧૮૭૭	૬	મુનશી, નડિયાદ ઉ. રફ.	૨૦	૨૩-૦-૦
૨૩	ગાદરમીયાં નાચામીયાં	૩૯	એજન્ટ, ૧૮૮૧	૧૫	એજન્ટ, ખેડા	૨૦	૧૮-૬-૦
૨૪	મહાસુખ પ્રાણનાથ	૩૩	એજન્ટ, ૧૮૯૦	૨૦	જોશી આ. કપડવંજ	૨૦	૧૪-૧૧-૯
૨૫	કિશોરભાઈ કુંજેરભાઈ	૨૯	એજન્ટ, ૧૮૯૩	૨૫	એજન્ટ, આણંદ	૨૦	૧૪-૨-૦
૨૬	મહાજલ્મી રણજી	૩૦	એજન્ટ, ૧૮૯૨	૧૨	મહેતીશ, ખેડા	૨૦	૭-૭-૦
૨૭	પરજોત્તમ રણજી	૨૬	એજન્ટ, ૧૮૯૪	૨૧	જોશી આ. ખેડા	૨૦	૫-૬-૧૩
૨૮	વાધજી ગોવિંદભાઈ	૨૯	એજન્ટ, ૧૮૯૪	૨૦	એજન્ટ, ઉમરેઠ	૨૦	૫-૬-૫
૨૯	ગોવંદન મયુરદાસ	૫૨	એજન્ટ, ૧૮૬૫	૧૨	મહેતાશ, ઉમરેઠ આન્ય નં. ૧	૧૯	૩૫-૦-૫
૩૦	મનસુખરામ હર્લભરામ	૪૭	એજન્ટ, ૧૮૭૦	૬	એજન્ટ, મહુધા આન્ય	૧૮	૨૭-૧૦-૩
૩૧	અળહજલ્મદરસરદારભાઈ	૪૫	એજન્ટ, ૧૮૭૫	૧૫	મુનશી, મેમદાવાદ ઉ. રફ.	૧૮	૨૪-૫-૦
૩૨	છોટાજાન અમથાભાઈ	૩૧	એજન્ટ, ૧૮૯૧	૧૦	મહેતાશ, મોરસા	૧૭	૮-૧૦-૨

નં.	નામ.	જન્મ	લાયકાત.	જિલ્લો	હાલની જગ્યા.	વગર	નોંધરીની મુદત.
૨૩	કાશીભાઈ જીવાભાઈ	૨૯	ટ્રેન્ડ, ૧૮૯૪	૨૦	ખાન્ય ખી.આ. નડિયાદ	૧૬	૫-૧૧-૦
૨૪	ગીરધરભાઈ જોશીભાઈ	૪૭	એનન, ૧૮૭૨	૧૨	મહેતાજી, નડિયાદ	૧૫	૩૨-૫-૧૨
૨૫	ભાઈજી નાયુભાઈ	૪૩	માસ્તર કોળી	૧૨	ખાન્ય નં. ૧ એનન, નં. ૪	૧૫	૩૦-૧-૦
૨૬	એચ.વે.ભાઈ નાગરજી	૪૧	ટ્રેન્ડ, ૧૮૮૯	૧૨	એનન, નં. ૩	૧૫	૨૭-૧૦-૦
૨૭	મોતીરામ વેણીરામ	૫૩	એનન, ૧૮૭૫	૯	એનન, ઉમરેઠ	૧૫	૨૪-૨-૨
૨૮	મુળશંકર મંજારામ	૪૨	એનન, ૧૮૭૭	૧૨	ખાન્ય નં. ૨ શ્રી આ. ડોક્ટર	૧૫	૨૨-૯-૩૦
૨૯	ત્રીકમ મથુરભાઈ	૩૩	એનન, ૧૮૮૮	૯	મહેતાજી, નડિયાદ	૧૫	૧૪-૯-૧૦
૪૦	અમીરજીન શીરામજીન	૩૫	એનન, ૧૮૮૫	૯	ખાન્ય નં. ૫ મુનશી, ભોરસદ	૧૫	૧૪-૭-૦
૪૧	જીજીભાઈ જાણુજી	૨૯	ટ્રેન્ડ, ૧૮૯૪	૧૫	કે. રફ. મહેતાજી, નડિયાદ	૧૫	૧૧-૧૦-૨૩
૪૨	ગોવર્ધન સેવકરામ	૨૬	એનન, ૧૮૯૬	૨૦	ખાન્ય નં. ૨ ખી.આ. કપડવંજ	૧૫	૮-૧૧-૨
૪૩	રુદ્રમણી ગામળભાઈ	૩૭	એનન, ૧૮૯૨	૧૨	મહેતાજી, ભોરસદ	૧૫	૭-૬-૨૬
૪૪	પુરુષોત્તમ રેવાશંકર	૨૬	એનન, ૧૮૯૪	૨૫	શ્રી આ. મધુધા	૧૫	૫-૮-૦
૪૫	કાશીલાલ પ્રભાસ	૪૪	માસ્તર કોળી	૯	જી. વે. આ. ડોક્ટર	૧૩	૩૧-૩-૨૬
૪૬	પાંચાભાઈ મુળમ	૩૬	ટ્રેન્ડ, ૧૮૯૩	૧૨	ખી. કલમ મુળમ શ્રી આ. મેમદાવાદ	૧૩	૬-૮-૦
૪૭	મગનજી મહાશંકર	૪૯	માસ્તર કોળી	૯	જી. વે. આ. મેમદાવાદ	૧૨	૩૨-૯-૦
૪૮	મુળજી લાલુભાઈ	૪૪	ટ્રેન્ડ, ૧૮૯૨	૯	ખી. કલમ મુળમ મહેતાજી, નડિયાદ	૧૨	૨૦-૨-૧૩
૪૯	ગાંધીભાઈ અણુભાઈ	૩૯	એનન, ૧૮૮૯	૧૨	ખા. આ. નં. ૨ શ્રી આ. નડિયાદ	૧૨	૧૮-૧-૮
૫૦	શીવાભાઈ રામભાઈ	૨૯	એનન, ૧૮૯૮	૧૨	કે. રફ. મહેતાજી, ઓડ	૧૨	૧૧-૮-૦
૫૧	કાશીભાઈ દરીભાઈ	૨૫	ટ્રેનન, ૧૮૯૪	૧૨	ખાન્ય શ્રી આ. ભોરસદ	૧૨	૫-૯-૧૩
૫૨	ગીરધરભાઈ નાયુભાઈ	૨૫	એનન, ૧૮૯૪	૨૫	જી. વે. આ. કપડવંજ	૧૦	૧-૯-૨૧

નં.	નામ.	ઉમર	લાયકાત.	જિલ્લો	દાલની જગ્યા.	પગાર	નોકરીની મુદત.
૫૩	હરિપ્રસાદ હરીભાઈ	૫૪	ભારતર કોડની ૭મી કલમ મુજબ	૯૨	જો.આ. ઉમરેઠ	૧૧૩૫-૧૦-૨	
૫૪	જકોરભાઈ મુળજીભાઈ	૪૫	એજન	૯૪	યો. આ. ખેડા	૧૧૩૨-૨-૨૧	
૫૫	મુળજી લક્ષ્મીભાઈ	૪૧	એજન	૯૫	જો.આ. મહેમદવાદ	૧૧૨૭-૮-૦	
૫૬	ગીરધરભાઈ જનેરભાઈ	૩૩	ટ્રેન્ડ, ૧૮૯૭	૧૨	જો. આ. નડિયાદ	૧૧૧૫-૯-૯	
૫૭	પુરુષોત્તમ આવરતલાલ	૨૪	એજન, ૧૮૯૮	૨૫	જો.આ. ઉમરેઠ	૧૧૧-૮-૨૮	
૫૮	હીરાલાલ નરોત્તમ	૫૦	ભારતર કોડની ૭મી કલમ મુજબ	૯૩	મહેતાજી, નડિયાદ	૧૦૨૭-૭-૦	
૫૯	દામોદર કીશોરદાસ	૪૦	એજન	૯૫	મો. આ. ખેડા	૧૦૨૫-૩-૧૬	
૬૦	લાભાઈ ગડગડ	૨૯	ટ્રેન્ડ, ૧૮૯૭	૧૨	યો. આ. નડિયાદ	૧૦૨-૬-૦	
૬૧	મગનલાલ મહાશંકર	૪૨	એજન, ૧૮૯૨	૯૧	જો. આ. નડિયાદ	૯૨૧-૪-૦	
૬૨	કાળીદાસ મથુર	૩૩	એજન, ૧૮૯૬	૯૫	મો. આ. નડિયાદ	૯૧૩-૮-૨૨	
૬૩	ભાજીલાલ અમથાભાઈ	૨૯	એજન, ૧૮૯૬	૯૬	જો. આ. નડિયાદ	૯૧૦-૧૧-૦	
૬૪	નારણભાઈ શંકરભાઈ	૨૭	એજન, ૧૮૯૫	૧૨૨	જો. આ. આણંદ	૯૧૦-૯-૦	
૬૫	પુરુષોત્તમ બીખાભાઈ	૨૭	એજન, ૧૮૯૭	૧૨	જો. આ. નડિયાદ	૯૮-૯-૨૭	
૬૬	ઉમ્મર જીવાભાઈ	૨૫	એજન, ૧૮૯૮	૨૦	જો. આ. કપડવંજ	૯૮-૪-૧૧	
૬૭	મોહનલાલ મનમુખરામ	૨૬	એજન, ૧૮૯૮	૧૨	યો. આ. કપડવંજ	૯૧-૯-૬	
૬૮	મોતીલાલ નરસીંહભાઈ	૩૭	કંઈ નહિ	...	મહેતાજી, જોડ	૧૦૨૦-૪-૦	
૬૯	સુલતાનમીયાં જમીયત મીયાં	૩૫	"	...	મુનશી, કપડવંજ	૧૦૧૭-૮-૦	
૭૦	મથુરદાસ જોરધન	૩૬	"	...	કુ. કન્યાશાળા		
૭૧	મુકુમીયાં ફઝલમીયાં	૩૮	"	...	મુનશીશિક્ષક, કપડવંજ	૧૦૧૫-૧૦-૨૦	
				...	કુ. રફ.		
				...	જો. આ. મેમદાવા	૧૦૧૪-૦-૦	
				...	કુ. રફ.		

મેવાડનું દૂંક વર્ણન.

(લખનાર હગનસાલ વિધારામ રાવળ.)

શરવીર ક્ષત્રી લોકનો આ રસાળ પ્રદેશ ગુજરાત, માળવા, મારવાડ, અને હાડોતી (જુન્દી-કોટા) ના મુલકની વચ્ચે આવેલો છે. તેનો દક્ષિણ અને અગ્નિ ખૂણનો થોડોક ભાગ હુંગરોથી ભરપૂર છે, અને બાકીનો ધણો ખેરો ભાગ સપાટ છે. આ સપાટ ભાગમાં પાક સારો થાય છે. તેમાં જીરુ વરકનો ભાગ વધારે રસાળ છે. ધણું કરીને આખા પ્રાન્તમાં ઘઉં, મકાઈ, કપાસ, અડદ, અને અપ્રીણનો પાક સારો થાય છે.

મેવાડનાં ગામ—દાનાં ગામડાંનો આધાર ધણે ભાગે ગોળાકાર હોય છે. ચોર અને લૂંટારાના બચને લીધે આ ગામોની આસપાસ કાંટાતી પહોળા અને ઉંચી મજબૂત વાડ કરેલી હોય છે, અને તેમાં જવા આવવા માટે ધણું કરીને એક જ રસ્તો હોય છે. મ્હોટાં ગામોની આસપાસ મજબૂત કિલ્લા બાંધેલા હોય છે. આવાં કિલ્લાગાંધી ગામો ધણેક ઠેકાણે છે. અસલના રાજાઓ દુશ્મનોથી પોતાનો જમાવ થવા સાર અથવા બચકર ધાડોથી પ્રગ્નના જન માલનું રક્ષણ થવા સાર એવા કિલ્લા બાંધાવેલા છે. વખતે તથા માર હમર માણસની વરતીવાળા કર્યા પ્રાછળ પણ આવા કિલ્લા બાંધેલા હોય છે. મ્હં એક કસબાનો કોટ જોયો તેની પહોળાઈ એટલી જાંધી હતી, કે તેની ઉપર ગરીબ કોણી લોકો ઝુંપડાં બાંધી રહેલા હતા, અને તે ઝુંપડાંની આગળ સાત આઠ હાથ પહોળાઈનો છોટો ભાગ બાકી રહેલો હતો. આ ઉપરથી તે કિલ્લાની પહોળાઈ વિષે સહેજ અનુમાન થશે. આ વિશાળ કોટની આસપાસ ચારે તરફ પાણીની સજીવન બાઈ હતી, ને તેનો પટ બહુ પહોળો હતો. તે ઉપર ઉપાડી લેવાય એવા જૂની ઢાળથી બાંધેલા દરવાજા હતા. કિલ્લાની રચના એવી રીતે કરેલી હતી, કે લશ્કરની વખતે પુરજ ઉપરથી છૂટતી તોપોના ગોળા કિલ્લાની દિવાલને ન લાગતાં ત્યાં એકઠાં થયેલાં લશ્કરનો નાશ કરે.

મેવાડનાં ધર—મેવાડનાં ધરની રચના કંઈક નવાઈ જેવી છે. ધણાં ખરાંતું ઝોમ તળીજ જમીનની સપાટી ખરાખર હોય છે. આછતને લીધે ધર બાંધવામાં સાકડાં બહુ થોડાં વાપરેલાં હોય છે, અને તે જરૂર સુધી ધરનાં છાપરાં પર વળીઓને ઠેકણે વાંસ નાંખેલા હોય છે. આ વાંસ આપણા અર્ધિના વાંસ કરતાં બહુ કઠણ અને મજબૂત હોય છે. ધરનાં ખારણાં બહુ સાંકડાં અને નીચાં હોવાથી તેમાં ખરાખર પ્રકાશ આવતો નથી. ઝોનલ પડેો રાખવાના રિવાજથી કે પહેલાંના વખતમાં વારંવાર સુસલમાનોલી ચઢાઈઓના બપોને લીધે ત્યાં આપણા જેવી મ્હોટી ખારીઓ મૂકવાનો ચાલ નથી, પણ તાંકાં જેવડી ન્હાની ખારીઓ મૂકેલી હોય છે. તેથી મેડા ઉપર બેઠાં ઘેરો એ તો પવન વગર ઉકળાટ થાય છે; અને ઝોરડામાં એટલું બહુ અન્ધાર હોય છે, કે થોળે દઢાડે દીવો કરવાની જરૂર પડે. ત્યાંના લોકોને આવાં મકાનોમાં રહેવાની ટેવ પડી ગયેલી હોવાથી આલુગમો થતો નથી. કેટલીક હવેલીઓને છાપરાંને ઠેકણે છોળન્ધ અગાશીઓ હોય છે, તેમાં પણ મેડાની અન્ધર ન્હાની ન્હાની છોળન્ધ ઝોરડીઓ કાઢી ધૂણો ભાગ રોકેલો હોય છે. કેટલાંક ઘરોમાં આવી સુવા બેસવાની ઝોરડીઓમાં બિભાસલગ્નિત્રો કાઢેલાં હોય છે, અને ત્યાં બેઠક હોવાથી પરદેશી પરોણાને લેઈ જવામાં આવે છે. પણ એવાં ચિત્રોથી પરોણાના મનમાં ખોટો વિચાર આવશે. તેવો ખ્યાલ ધર ધણીને આવતો નથી. વળી તેમાં બાપ દીકરો સરમ ન રાખતાં પામે બેસી સુખે વાતો કરે છે. હમણાં હમણાં કેટલાક લોક ખારીઓવાળાં મકાનો બંધાવવા લાગ્યા છે ખરા, પણ તે બહુ થોડાં છે.

મેવાડના મહેલ—રાજાઓના મહેલ પથરથી ચણેલા છે. તેમાં માટી કે સાકડાં નામ નથી. મહેલના પ્રગણમાં ખારણાં જોઈએ તેવાં મ્હોટાં નથી. ફક્ત જવા આવવાના સુખ્ય દરવાજા મ્હોટા હોય છે ખરા. મહેલોનાં નામ જુદાં જુદાં હોવાથી દરખાર કયા મહેલમાં છે, તે વિષે પ્રતિહાર કે હજુરીઆઓને પૂછવું પડે છે, એટલે તે અમુક મહેલનું નામ બતાવે છે, તે સાંભળી જનારા માણસ તે તરફ જાય છે. આટલી તપાસ ન કરતાં એમને એમ જાય તો રાજાની સુલતાત ન થતાં દેહ સિંખર ભાગથી તેમને પાછા ઉતરી ખીજા મહેલમાં જવું પડે છે. આવા દ-

રેક મહેલમાં જવા આવવાના રસ્તા પણ ઘણા હોય છે. તેમાં કેટલેક ઠેકાણે ભયની વખતે છાના મીના નારી જવા માટે ગુપ્ત રસ્તા પણ રાખેલા હોય છે. મહેલના બોય તળિયે ઘણું કરીને બોંયડું હોય છે. તેમાં આગળના વખતમાં બન્દુકો, તલવારો, તીરકામઠાં, અને તોપો, વગેરે હથિયારોનો સંગ્રહ કરી રાખતા હતા. તેમ ઉપજમાંથી બચેલાં નાણાં તેના કોઈ ગુપ્ત ભાગમાં એકઠાં કરી મૂકવાનો આદ્ય હતો. મહેલની અન્દરના ઓરડા ઘણા વિશાળ અને હોળાન્ધ હોય છે. ત્યાં ગ્રીષ્મ કાળના ખરા મધ્યાહ્ન વખતેજે ધડીચોટા હોઈએ તો મનને ઘણો આનન્દ થાય છે; કેમકે તે ઠંડાણું ધણું દંડકાણું હોય છે. આંવા ઓરડાની બીંતો ઉપર કેટલેક ઠંડાણે તેમાં થઈ ગયેલા રાગજોનાં અને તેમણે કરેલી લઢાઈઓનાં સુન્દર ચિત્રો કાઢેલાં હોય છે. એક રાગના મહેલમાં ઉર્દૂની લઢાઈ વખતે દારાની મદદે ગયેલા રાખૂત સરદારોનાં અને તેમના લશ્કરનાં ચિત્રો કાઢેલાં હતાં. ત્યાંના રાગજો મહેલના શિખર ભાગ પર આવેલી મોટી અગાશીઓમાં રાખંકાળે ખાનગી કચેરી વરી જોડે છે, અને ઘણી વાર ત્યાં સંખ્યા કાળે મસાલ થવાથી પર દેશી વાસંજનાઓનો મજરો થાય છે. આસપાસ સ્વચ્છ ધુમટદાર આકાશ, સાંજનો મન્દ મન્દ શીતળ વાયુ, અને તેની સાથે વાદ સાથેનું મધુર ગાયન, મુસાફરને જે ધડી આનન્દમાં મરકે કરી નાખે છે. વળી તેની અગાશીઓમાં રાણીઓ અજવાળી રોતે ઢોલેણો પાસે ગીત ગવડાવે છે. આનાં મધ્ય રોતે ગવાતાં ગીત કેટલીક વાર તો આખા શહેરમાં સમ્મળાય છે. ઘણીક વાર તેવાં ગીતોમાં પોતાની સોંક ઉપર દહેવડાવેલાં ગાર્મિક વાક્યો પણ હોય છે. તેથી બીજો દહાડે કે તેની તેજ વખતે તેનો પ્રત્યુત્તર સામા પક્ષથી તેવી જ રીતનો મળે છે. મેવાડી ગીત ઘણા લાંબા ગૂંચનાં હોય છે. અખણી બાપા તેમ મનસ્વિપણે રાગદોની બાગ દેઃ કરેલી હોવાથી અખણ્યા-નવા-મુસાફરને તે જટ સંગમિતાં નથી.

પ્રાણી વર્ણન.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૨૧૪ થી.)

જંગલી કૂતરા.

વર્ગ—કરોડવાળાં.

વનત—સ્તનવાળાં.

પ્રકાર—ગાંસાહારી.

શિયાળ, વર, અને કૂતરાને મળતું આ પ્રાણી છે. તેના શરીરની રચના પણ તેમના જેવી જ છે. તેને હિન્દીમાં સોનકૂત્તા, રાગકૂત્તા, જંગલી કે બનકૂત્તા, મરાઠીમાં કોલસન, કોલાસના, કોલાસા, કોલસા, અને ગુજરાતીમાં જંગલી કૂતરો કહે છે. તેના શરીર પરનાં રંગો લાંબાં હોય છે, અને તે રંગોની ચન્દર બીજાં જીવોનાં રંગો હોય છે. તેની પૂંછડીને છેડે વાળનો ભરવધાર ગુચ્છો હોય છે. તેનો આખો બાંધો ભરવધાર અને મજબૂત હોય છે.

રંગ—તેના શરીરના ઉપલા ભાગનો રંગ ઝાંખો રાતો અને નીચલા ભાગનો ફિક્કો હોય છે. તેના શરીર પર કાળાં પટા આવેલા હોય છે, અને મોટાં રંગોમાં કેટલેક ઠેકાણે કાળા રંગની છાંટ પડેલી હોય છે. તેની પૂંછડીના છેડાનો રંગ કાળો અને ઘચિત ધોળો હોય છે.

કદ—તેના શરીરની લંબાઈ આસરે ત્રણ ફુટ અને પૂંછડીની રાયા ફુટ હોય છે. પુખ્ત ઉંમરના એક કૂતરાનું વજન પોણા મણમાં રહેજો આધું થાય છે.

વસ્તી—લડક, ગીલછત, અને સિન્ધુ નદીના ઉપલા ભાગોની ખીણોમાં જંગલી કૂતરાંની વસ્તી વધારે છે. કાશ્મીરથી આસામ સુધીનાં હિમાલયનાં બધાં જંગલોમાં તે દીકામાં આવે છે. હિન્દુસ્તાનનાં બીજાં મોટાં જંગલોમાં પણ તે વસે છે. સિલોનમાં તેમની વસ્તી ખિલકૂલ નથી. ટીબેટ અને સૈબીરીયામાં જંગલી કૂતરાં થાય છે તે પણ આ જાતને મળતાં જ છે.

લક્ષણ—હિન્દુસ્તાનનાં જંગલી કૂતરાં ઘણાં જંગલોમાં જ રહે છે, પણ ટીબેટ અને સિન્ધુના મૂળ આગળની ખીણોમાં તે ખુલા પહાડી

બાગોમાં પણ રહે છે. તે દિવસે ખોરાક શોધે છે, અને રાત્રે અંધાર નીકળતાં નથી. પોતે જાતે મારેલા તેમ જ પોતાની જાતનાં જ ખીજાં કૃતરાંએ મારેલાં પ્રાણીઓનો તે બક્ષ કરે છે. ખીજા જાતનાં પ્રાણીઓએ મારેલા ખોરાકને તે અડકતાં નથી. માંસનો ખોરાક ન મળે તો છેવટે તે વનસ્પતિ ઉપર ચુસ્કાન ચલાવે છે. પકડેલાં કે પાળેલાં જંગલી કૃતરાં લીલા છોડવા, ઘાસ, અને પાંદડાં પર ચુસ્કાન ચલાવતાં માલૂમ પડ્યાં છે.

છથી બાર કૃતરાંનાં ટોળાં બન્યાઈને તે શિકાર કરવા નીકળે છે. કાંઈ કાંઈ ટોળામાં વીસ સુધીની સંખ્યા પણ હોય છે. હિન્દુસ્તાનમાં બૂંડ અને બધી જાતનાં હરણોના તે શિકાર કરે છે. સાખર, ચિતલ, અને નીલ ગાયોને તે સપડાવે છે. માણસોના વસવાટથી તે હમેશાં દૂર રહે છે, તેથી ધણે ભાગે પાળેલાં દોરતો શિકાર તેમને મળતો નથી. તેમ છતાં જો કોઈક વખત તેમનું ટોળું ખેતરો તરફ આવી ચડે છે તો તેમનો નાશ કરે છે. વડોદરાની પૂર્વ તરફના બાગના એક જંગલમાં એક મ્હોટી ભેંસને જંગલી કૃતરાંના એક ટોળાએ મારી નાખી હતી. શિકાર પકડતી વખતે તે ટોળું બે ભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે. એક ભાગ શિકારની સામે યાય છે અને બીજો ભાગ તેને પાછળથી સપડાવે છે.

હિન્દુસ્તાનના બધા ભાગના લોકોમાં એવી વાત ચાલે છે કે જંગલી કૃતરાંનું ટોળું વાધતો શિકાર કરે છે. આ વાત માનવા સાર કાંઈ પૂરાવો મળતો નથી. એમ તો ધણી વાર બને છે કે એક જ શિકાર ઉપર વાધ અને કૃતરાં આવી પડે છે, સારે તે લોઈ જવાની બાબતમાં તેમની વચ્ચે લડાઈ થાય છે, અને તેમાં કોઈક વખત વાધ મરાય છે, પણ ધણે ભાગે તો કૃતરાં જ માર્યા જાય છે. આમુખા વાધતો શિકાર કરવાને કૃતરાંનું ટોળું જાય એવું બનતું નથી.

તેમના વિશે એક ખીજા વાત પણ હિન્દુસ્તાનમાં ચાલે છે. તે એ છે કે આ કૃતરાંનો પેશાબ ધણે ખાટો અને ખાદ્ય છે. તેથી તેઓ શિકારની પાછળ પડે છે સારે જમીન પર પેશાબ કરી તુરત જ તેમાં પોતાની પૂંછડીના છેડાનો ચુસ્કો બોળીને તેમના મ્હો પર છાંટે છે. આંખોમાં છાંટા બિચાથી શિકારનું પ્રાણી આંખોએ જોઈ શકતું નથી, એટલે તેનો

તેમને શિકાર કરવો ઠીક પડે છે. આ રીતે વાઘનો પણ તે શિકાર કરે છે. બહુ દેશમાં એવી વાત ચાલે છે કે ઉપલી જ રીતે તે કૂતરાં હાથીનો શિકાર કરે છે. આવી વાતોના પૂરાવા ગળી શકતા નથી.

આટલું તો ખરું છે કે જંગલી કૂતરાં ઘણાં મ્હોટાં પ્રાણીઓનો નાશ કરે છે, છતાં માણસને માર્યાનો દાખલો જાણવામાં આવ્યો નથી.

પાળવાથી તે હળી જતાં નથી. ઘણાં વરસ સુધી તે પાંજરામાં પડી રહે છે, તો પણ તે હમેશાં વિકાસ જ રહે છે. પાળવાથી હળી ગયેલા જંગલી કૂતરાનો કોઈક જ દાખલો મળે છે. તેમનો ગર્ભ વાસૂ, કાળ બે માસ છે, અને દરવેતરે તેમને ઘણું ભાગે થોડી ચાર અને ક્યારેક છ બચ્ચાં આવતરે છે. માદા ખડકોની કાંટો કે કોતરમાં વિધાય છે. ઘણી માદાઓ એક જ જગાએ ભેગી થઈને જાણુતી માલૂમ પડી છે, જન્યુઆરીથી માર્ચ સુધીમાં તેમનો વિધાવાનો વખત છે.

કેલવણી સ્વાતાની સ્વરો.

જાહેર ખબર.

(સંસ્થાન ગોંડલ દરબારી કેળવણી ખાતું.)

સર્વે ગૃહસ્થોને ખબર આપવામાં આવે છે કે આ સંસ્થાનના મહેરબાન નેક નામદાર દરબાર શ્રી હજુરનો વિચાર જોગો ગરાશીયા કોલેજનો જ લાભ લઈ શકે તેવા વિદ્યાર્થીઓને માટે ગોંડલ હાઈસ્કૂલને અંગે એક બોર્ડિંગ હાઉસ ઉઘાડવાનો છે. આ બોર્ડિંગ હાઉસ ખાતે એક અનુભવી હાઉસ માસ્તર રહેશે, તેની સીધી સંબાળ નીચે વિદ્યાર્થીઓને મુકવામાં આવશે, અને તેમના ઉપર સામાન્ય દેખરેખ મે. એન્જ્યુદેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની રહેશે. વિદ્યાર્થીની શારીરિક, બુદ્ધિની, અને નીતિની કેળવણી પર પૂરતું લક્ષ આપવામાં આવશે, ઓછામાં ઓછા પચાસ વિદ્યાર્થીઓ ઉમેદવાર થયેથી

આ બોર્ડિંગ હાઉસ ઉઘાડવામાં આવશે, અને જેમ જેમ દાખલ ચનારાઓની અરજીઓ આવતી જશે તેમ ક્રમ વાર તેમનાં નામ નોધાશે. જેની અરજી પહેલી આવશે તેને પહેલો સમાસ મળશે. સમાસ પૂરતી અરજીઓ આવી ગયે જાણીનાઓને જગાઓ ખાલી પડતા સુધી દાખલ થવાની રાહ જોવી પડશે.

આ બોર્ડિંગ હાઉસની બે ટર્મ ગણવામાં આવશે. પહેલી ટર્મ તા. ૧ લી જુલાઈથી તા. ૨૩ મી મે સુધીની અને બીજી તા. ૧ લી જુલાઈથી તા. ૨૩ મી નવેમ્બર સુધીની ગણાશે. આ બોર્ડિંગ હાઉસની સગવડ બદલ દરેક વિદ્યાર્થી પાસેથી વાર્ષિક એક રો રૂપિયા લેવામાં આવશે, અને તે નીમો નીમ દરેક ટર્મની શરૂઆતે પ્રથમથી ભરવાનું ફરાવવામાં આવે છે. વિશેષ જુલાસા માટે આ સમ્બન્ધી પ્રસિદ્ધિ પત્ર ગોંડલ રેટેટના મે. એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ કે આજગ ડેપુટી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર પાસેથી મંગાવીને જુઓ. દાખલ થવા ઉમેદ રાખનારા વિદ્યાર્થીઓના વાલીઓએ નીચે સહી કરનાર તરફ લખીત વાર મગણી મોકલવી.

તા. ૧૩ જુલાઈ સને ૧૯૦૧, ગોંડલ. } B. A. TURKHAD,
એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,
ગોંડલ રેટેટ.

ધનામી જાહેર ખખર.

(રૂઠેમનો વિષય જાણનારાઓ માટે.)

સોળંકી વંશની વંશાવળી જે કોઈ સરસ રીતે જાડ રૂપે ગોડવી મોકલશે તેને રૂપિયા બે ધનામ આપવામાં આવશે.

શરતો.

૧. ચાળા પત્ર પહોંચ્યા પછી પંદર દિવસની અંદર નીચે સહી કરનાર તરફ ચિત્ર આવડું જોઈએ.
૨. એવું કદ કેમી બારપેજ એટલે નીજ ચોપડીના પાના જેવડું જોઈએ. કુદરતી જાડને જેમ વધારે મળતું આવશે તેમ વધારે પસંદ પડતું ગણાશે.
૩. ચિત્ર રૂઠેમ પેપર ઉપર દોરતું જોઈએ.

નહીઆદ. } • દરમજણી રહીમ નાનજીઆણી,
તા. ૧૮-૮-૧૯૦૧ } • ડે. એજ્યુ. ઇન્સ્પેક્ટર, ખેડા.

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક.

અમદાવાદ વિભાગ. અમદાવાદ મ્યુ. સ્કૂ. નં ૫. ખાન સાહેબ મુસામીઆં સાહેબ રૂ. ૭) એજન્ટ નં. ૧૦ મે. દાકતર બેસન્ટ બેન્ગમીન તથા મે. દાકતર પિતામ્બરદાસ કુબેરદાસ તથા મે. રઠનુદીન શાહનુદીન મળી રૂ. ૧૦) વેલાળ. અલોગના પટેલ પશાભાઈ મયુરભાઈ રૂ. ૪૧) ઉત્તેળીઆ. દાકર સાહેબ સુરસીંગજી સાહેબ રૂ. ૮-૧૨-૦ નરોડા. શેઠ રણછોડલાલ બેઠાભાઈ રૂ. ૮) કેત્રોળ. મે. કલેક્ટર સાહેબ બહાદુર રૂ. ૩) હીરાપુર. રા. હરીલાલ વલ્લભરામ રૂ. ૫-૧૪-૦ અમદાવાદ મ્યુ. સ્કૂ. નં ૮૦ શેઠ લલ્લુભાઈ રાયચંદ અવેરી વગેરે રૂ. ૭)

રેવાકાંઠા વિભાગ. લુહાવાડા તા. સ્કૂલ. મે. પોલિટિકલ એજન્ટ સાહેબ રૂ. ૨૫-૧૪-૦ એજન્ટ કન્યા શાળા. મીસીસ દોલતરામ કૃપારામ રૂ. ૫)

સોરઠ વિભાગ. પૌરખન્દર આન્ટ સ્કૂલ નં. ૧ લો. સમૃદ્ધરથો રૂ. ૧૦૦)

ખેડા જિલ્લો. ખંભાત મદ્રેસા સ્કૂલ. ખા. સા. કરમચંદી રહીમ નાનજીઆણી રૂ. ૭-૧૨-૦ કંઠલાલ. દાકર ભુલા વલ્લભરામ તથા સમૃદ્ધરથો મળી રૂ. ૧૨) ચકલાશી. પટેલ મરઘાભાઈ જીભાઈ રૂ. ૪૮), કરીમખાન નાયેખાન રૂ. ૮), બીખાભાઈ પ્રાણજીવજી રૂ. ૬), નરોત્તમદાસ જમનાદાસ રૂ. ૫-૪-૦, યનાભાઈ લખાભાઈ વગેરે રૂ. ૭), પટેલ મુળજીભાઈ શંકરભાઈ રૂ. ૩૨), દેશાઈ સોમાભાઈ મયુરભાઈ રૂ. ૧૬) હલ્માણ. પટેલ ભુલાભાઈ વેણીભાઈ રૂ. ૪-૮-૦, વલ્લભભાઈ મુળજીભાઈ રૂ. ૫), પટેલ મોતીભાઈ દયાભાઈ રૂ. ૧૦-૩-૬ સલુજી. પટેલ લલ્લુભાઈ શંકરભાઈ રૂ. ૧૧-૧૪-૬, પટેલ. શનાભાઈ લખાભાઈ રૂ. ૮-૪-૦, પટેલ હેલભાઈ દાભાઈ રૂ. ૯-૧૬-૯ થામણા. પટેલ લલ્લુભાઈ કાકુજી રૂ. ૯) કુંજરાવ. ખા. બા. જમનજી એલજી મોદી ડિરિટ્રક્ટ ડેપુટી કલેક્ટર સાહેબ રૂ. ૪-૩-૦, તલાટી શંકરભાઈ મયુરભાઈ રૂ. ૩-૪-૦ કરમસદ કન્યા શાળા. પટેલ મયુરભાઈ કિશોરભાઈ રૂ. ૭૫-૦-૦ આસોદર. મેખર તથા સમૃદ્ધરથો મળી રૂ. ૩)

રા. રા. એમ. એમ. બલસારી બી.એ. માછ હેડમાસ્તર, બોધરા એ, વ.સ્કલ.
રા. રા. મોતીલાલ મોહનલાલ હેડમાસ્તર, એચીવર્નકમુદર સ્કલ. ભાવનગર.
રા. રા. માણેકલાલ અમૃતલાલ દવે, બોબ જ્ઞાનમહમદ હળીખબાઈ સ્કલ.
શૈ. રસ્તમંછ મહેરવાનછ માસ્તર, હેડમાસ્તર, ફરામછ પટેલ સ્કલ.

મુખ્યઈની ગુજરાતી સ્કૂલના હેડમાસ્તરો.

મે. ગુલાબદાસ સુન્દરદાસ ચોકશી.	શે. ફરીરછ સૌરાબછ મદ્રોધના.
મે. પ્રાણીપત્રદાસ કાકાનદાસ.	મે. માણેકલાલ ધીરજરાગ અધ્યક્ષ.
મે. હરકિષનદાસ શિવલાલ.	મે. આત્મારામ જોડિયનદાસ.
મે. મિત્રશંકર કૃષ્ણાછ બટ.	મે. મોહનલાલ પ્રસાદરાય.
શે. મહેરવાનછ સૌરાબછ દલાલ.	મે. વ્રજલાલ પાનાચન્દ.

મુખ્યઈ અને ગુજરાતના બહુર છાપાના મતો:—રાત મો.

ફતાર, મુખ્યઈ સગાચાર, જામે જમશેદ, અળખારે સોદાગર, દેસરેદિન્દ
ગુજરાતી, મજદાં પરસ્ત; રિપન રિપોર્ટર, ઇન્ડીયન સ્પેક્ટેટર, ગુજરાત મિત્ર,
પ્રજામિત્ર, સૂર્યપ્રકાશ, સુરત અળખાર, દેશીમિત્ર, ભરચ સમાચાર, હિતેન્દ્રુ.

દસ્કતશિક્ષક કોપીખુદ નીચલી સરતોથી મળશે.

૧. શેકડે ૩૫૦ દેખાવરથી ગાલ મંગાવનારા માસ્તરો તથા બા-
પારીઓ જેઓ, જોછામાં જોછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે
તેઓને શેકડે ૩૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેટિંગ અને રેલ્વે
નો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી જોછી ૨૫ નકલ મુખી મંગાવનારને શેકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કા-
ઉન્ટ મળશે, પણ રેલવે પેટિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માયે.

૩ ગાલ મોકલાવ્યા પછી તે રસ્તામાં જતાં કોઈ રીતે ખરાબ થાય
તથા તે ગાલને નુકસાન પૂગે તેના જોખમદાર ગાલ મંગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલવે ન હોય ત્યાં ગાલ ક્યે રસ્તે અને ક્યાં મોકલાવવો
તેમો પૂરતો ખુલાસો ગાલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલ્વે સ્ટેશનથી
આગળ ગાલ લઈ જવાનો ખર્ચ ગાલ મંગાવનારને સિર સમજવો.

૫. હુંડી મોકલાવનારે ખરાબર ટેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા ઘડીઆવાડના સર્વે માસ્તરોને તથા ખુકસેલરોને
વિનંતિ પૂર્વકે જાણવાતું કે દસ્કત શિક્ષક કોપીખુદોની સાથે અમોએ
નીછ કોઈ પણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી ખુદો શેકડે ૧ એક ટકાના ફ.

જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કલમ વાપરવાની હરકત દૂર ચાલે છે, તેમાં જ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાડું જાન ચાલે છે.

૩. શરૂઆતમાં બાળકો પહેલો નમ્બર લખતાં પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે ત્યારે હાથ ધૂંજે છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર બગડી જવાની ધારતી રહે છે, માટે હમે હમારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને ઘુંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાથ હરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી ઘુંટવાની ને તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. ચોથું ધોરણ શીખી ધણા છોકરાં પોતાને ધન્ય વળગે છે, ને ધણા અંગ્રેજી શીખવા પણ જાણ છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જાન યાગ, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે, કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

૫. ઊંચાં ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે ખોટ હમારી કોપીઓનો છઠ્ઠો નમ્બર ખાત્રી બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં વ્યવહારમાં ધણાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવાં લખાણો દાખલ કરેલાં છે જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણાં જ પસંદ પડેલાં છે. એ કોપીઓને દેશાવરના ખરીદ કરનારને નોકડે તેનીશ ટકા કમિશનથી આપવામાં આવશે. અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેલવે ખર્ચ આપીશું. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો સેંકડે અઘોં ટકા હકશાઈ લઈ મોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. ઠેકાણું—આત્મારામ અને દલાલાઈની કમ્પની, જામલી મહોલો સાહીવાળાનો માળો ઉમર ખાડી પોસ્ટ સુખાઈ

આત્મારામ અને દલાલાઈની કમ્પની દ. જગન્નાથ જેલમાઈ ચવળ.

જલુ જલેક સાહી—લાલ કે કાળીસાહી. દશ શેર. દરેક રૂ. ૧)નાં ૮ પડીકાંથી. ચપરી ભેટ. ખર્ચ વધુ. નમુનો બે પૈસે. એન્ટ બેઈએ છે. રંગર સ્ટેમ્પને દેશી અગર બતીના કત્તા. માણેકચંદ અમરશી, વઢવાંણ.

સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ, આવૃત્તિ તેરમી કિમ્મત ૪ આના મુમ્મઈ ઈલાકાના કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબ બહાદુરના ઈ. નં. ૪૪૯૦ તા. ૯-૧૧-૯૪ના હકવ મુજબ શાળામાં વાપરવાને હરકત નથી. સરકારે મંજૂર કરેલ 'ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ' આવૃત્તિ પાંચમી કિમ્મત ૪ આના પોસ્ટેજ બતેનું માફ. કમિશન ૫૨-૧૦-૧૫-૨૦ નંગથી ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. વેલ્યુએજેબલ ખર્ચ અંગાવનારને શિર છે. પ્રેમચંદ કરમચંદ, સાહુ, ગોંડલ સ્ટેટના કે. એ.ઈ.સુ. ગોંડલ યઈસ્વારી.

મૂચના.

આ પત્ર સમ્બન્ધી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું. નોટપેઠ કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોકખે અક્ષરે કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસન્દ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બન્ધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળા ખાતાના ઉચ્ચુટી અને એસિન્ટન્ટ ઉચ્ચુટી સાહેબોને તથા મહેતાજીઓને કેળવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સમ્બન્ધી હકીકત સ્કૂલ બોર્ડો તથા દેશી રાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમ જ ખાતગી જાહેર ખખરો જે માસમાં છાપાવી હોય તેના આગલા મહિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહોંચવી જોઈએ. જે ન્યૂનિલો જે માસના એક સાથે વહેંચવાં હોય તેના આગલા મહિનાની પચીસમી તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

મની ઓર્ડર મોકલનારે કૂપન ઉપર પોતાનું નામ, ઠેકાણું, અને જે બાખતના પૈસા છે તે ચોકખે અક્ષરે લખવું. તે વિના ખૂલ ચવાનો સંભવ છે. પોસ્ટની ટિકેટો મોકલનારે દર રૂપીએ અઢી આનો વધારે મોકલવો; પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકેટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથી જ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે. પોસ્ટેજ માફ, છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અઢી આના. પદરના ખર્ચે જે નાર દર રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓને ટપાલ ખર્ચ સાથે ૦-૧૨-૦

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસન્દ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર જાપેલે જે રૂ. ૧ થી રૂ. ૨ સુધી આપવામાં આવશે. ચર્ચા પત્રનો એમાં સમાસ થશે નહિ.

જાહેર ખખરો. છાપવાનો ભાવ.

રૂ.	લીટી.
૧.....	૩
૨.....	૮
૩.....	૧૫
જે ઉપરાન્તનો ભાવ ઉપર પ્રમાણેજ.	
બાર માસ લગી લાગલાગટ હશે.	

તો પ્રથમ પૂરે આજ અને તે ૫ છીના અગીઆર મહિના તરો પા ગણો આજ પડશે. બાર અઢી નાથી આછી સુદત હશે તો પહેલે મહિને પૂરો આજ અને પછીને દરેક મહિને અઢી આજ લેનારી.

હેન્ડબિલો વહેંચવાના દર.

પા તોલા સુધીના રૂ. ૮-૦-૦, અઢી તોલા સુધીના રૂ. ૧૦-૦-૦ અને એક તોલા સુધીના રૂ. ૧૨-૦-૦ તે ઉપરતાને માટે હમને લખવું.

The Gujarat School-Examiner

ગુજરાત શાળા પત્ર.

ઓક્ટોબર ૧૯૦૧.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
ભાસ— કન્યા શાળાઓમાં ધર કામનું શિક્ષણ	૨૮૯
દેશી કારીગરીને ઉત્તેજન	૨૯૦
ઇંગ્લાન્ડમાં ગ્રૂપિંગ... ..	૨૯૧
જર્મનીના સંદેનશાહની કેળવણી ખાજી સંખાવત.	૨૯૨
દેવાસતો દુશનદાર— એક અંકી નાટક... ..	૨૯૩
કિન્ડરગાર્ટન વિષે સાપણુ	૨૯૭
ઇંગ્લાન્ડના કેલેને લગતી સૂચનાઓ	૩૦૬
શિક્ષકોની ત્રિમાસિક સ્પર્ધા	૩૧૬
અનિષ્ટ પ્રદર્શો—ચૂતેરી ખજાની	૩૧૭
કેળવણી ખાતાની ખબરો	૩૨૦

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

સર્વે હક સ્વાધીન શાખા છે.

અગાઉથી પૈસા મોકલનારને એક ટકા કમીશનથી મોકલીપે છીએ. બીજા વ્યાપારીનો માલ કમીશનથી વેચી આપીશું. આ પુસ્તક વડોદરા કેળવણીખાતાએ મંજૂર કર્યું છે. એમ, સી. પંડ્યા ની કંપની. બુકસેલર્સ, પબ્લીશર, ને કમીશન એજન્ટ. બુલેથર બાણાબાઈની ચાલી મુંબઈ.

ભારે વખાણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.

આદરજી કાવસજી માસ્તરની.

દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકો.

“કમીશનમાં વધારો” આઠ ભાગમાં. “કમીશનમાં વધારો”

કેળવણી ખાતાના હાલના તથા આગલા ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો, દેશની કેળવણીમાં આગેવાન ભણીતા ગૃહસ્થો, પ્રેક્ટિસરિંગ પ્રિન્સિપલો, હેડમાસ્તરો અને શિક્ષકો, મુખ્યર્થી તથા ગુજરાતના સર્વે જાહેર છાપા તરફથી એકે અવાજે તારીફ કરતાં અતિ સન્તોષકારક ખાત્રીપત્રો,

મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરબાન માજી ઇન્સ્પેક્ટર. ઇ. જર્જટિસ સાહેબે દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોનેજ સમ્પૂર્ણ મંજૂર કરેલી કોપીબુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખેછે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીબુક જ વાપરવાને મગફરી ધરાવશે. મુખ્યમંત્રી તથા મુરત, ભરૂચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે શહેરની જોઈન્ટ સ્કૂલકમિટિના અનુભવી સદ્ગૃહસ્થોએ પણ સમ્પૂર્ણ કોપીબુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્કતશિક્ષક કોપીબુકોને જ સર્વે કોપીબુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાબાની સર્વે સ્કૂલોમાં એ જ કોપીબુકો ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

આ કોપીબુકો મારે જે જે સદ્ગૃહસ્થો તરફથી સર્ટિફિકેટ મળેલાં છે તેમનાં નામ વાંચવાથી ખાત્રી થશે. તેમાંથી થોડાં નીચે પ્રમાણે.

ડિરેક્ટર સાહેબ તથા એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરો.

કે. એમ. ચેટર્જી. એમ. એ. માજી ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન.

ડી. બી. કર્જાગ. મધ્ય વિભાગના કેળવણી ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર.

ઇ. ભટ્ટસ. ઉત્તર વિભાગના કેળવણી ખાતાના માજી ઇન્સ્પેક્ટર.

ખા. સા. દોરાબજી એલજી ગોંધી. બી. એ. ઉ. વિ. ના. માજી આ.

એ. ઇ. અને મુરત. હાઈ સ્કૂલના હેડમાસ્તર.

રા. બા. ગોપાળજી સૂરભાઈ દેસાઈ, ઉ. વિ. ના કેળવણી ખાતાના માજી આ. ઇ.

રા. બા. હરગોવિન્દલાલ હારદાલાલ કાંટાવાળા, વડોદરા કે. ખાતાના માજી ડિ.

રા. સા. દલપતરામ પ્રાણીજીવન ખપ્પર, કચ્છના માજી એ. ઇન્સ્પેક્ટર.

દેશની કેળવણીમાં જાણીતા આગેવાન ગૃહસ્થો.

ઝોનરેખલ. ઝવેરીલાલ ઉગ્રિયાશંકર વાણિક.

ઝોનરેખલ કારીનાથ ત્ર્યંબક તેલંગ એમ. એ., એલ. એલ. બી.
ગ્રી. આઈ. ઇ; મુખ્યઈની હાઈ કોર્ટના માજી જજ.

રા. બા. શંકર પાંડુરંગ પંડિત, એમ. એ; માજી ઓરિએન્ટલ ટ્રાન્સેક્ટર,
રા. રા. નગીનદાસ તુળશીદાસ મારફતીઆ બી. એ. એલ. એલ. બી.
મુખ્યઈની હાઈ કોર્ટના વકીલ તથા મુનિવર્સિટીના ગુજરાતીના પરીક્ષક.
દિ. બા. મણિભાઈ. જશભાઈ, દિવાન જહાદુર, વડોદરા.

રા. બા. લાલશંકર ઉગ્રિયાશંકર ત્રવાડિ, રમે. કો. કોર્ટના જજ. અગદાવાદ
રા. સા. દુરિલાલ ગનસુખરામ, બારીઆ રેટના કારખારી.

રા. બા. જગજીવનદાસ ખુશાલદાસ માજી ડેપુટી કલેક્ટર તથા સેશન્સ
જજ અને સુરત મુનિસિપલ સ્કૂલ કમિટિના પ્રમુખ.

રા. સા. ગનસુખરામ સૂર્યરામ, ત્રિપાઠી, જૂનાગઢ રેટના એજન્ટ.

રા. સા. રમણોડભાઈ ઉદયરામ, હમ્મના નામજ દિવાન.

મહંમદ રા. બા. ભોળાનાથ સારાભાઈ.

રા. રા. કવિ દક્ષપતરામ ડાહ્યાભાઈ, રી. આઈ. ઇ.

બા. સા. બમનજી એદલજી મોદી, એમ. એ; ડેપુટી કલેક્ટર અને
સ્કૂલ કમિટિના ચેરમેન, બરચ.

રા. રા. કાળાભાઈ લલ્લુભાઈ વકીલ, સુરત સ્કૂલ બોર્ડના પ્રમુખ.

શેઠ કેપસર એદલજી મોદી, બી. એ. સુરત સ્કૂલ બોર્ડના મેમ્બર.

મહંમદ રા. રા. દલિ નર્મદાશંકર લાલશંકર, જોન્ટેના ધર્મખાતાના માજી સેક્રેટરી.

કેળવણી ખાતાના હાલના તથા માજી ઇન્સ્પેક્ટરો.

રા. બા. મોતીરામ રાજરામ, માજી ડે. એ, ઇ, સુરત.

રા. સા. મણુપતરામ ગોરીશંકર સાસ્ત્રી, ડે. એ. ઈ. અગદાવાદ

રા. સા. શિવરામ સદાશિવ નાડકરની, બી. એ; ડે. એ. ઇ. રતનાગિરિ.

રા. સા. મજરામ સન્તોદરામ દેસાઈ, બી. એ; માજી, ડે. એ. ઇ. મુખ્યઈ

રા. સા. કૃષ્ણલાલ ગોવિન્દલાલ મહેતા, ડે. એ. ઈ; અગદાવાડ પ્રાન્ત, કાઠિયાવાડ.

રા. સા. દરિવલ્લભ મૂળજી વિજય, માજી, ડે. એ. ઇ; હાલાર પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.

રા. સા. મણુપતરામ અનુપરામ ત્રિવેદી, ડે. એ. ઇ; સોરઠ પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ

બા. સા. કરમચલી રહીમચલી નાનજીઆની. બી. એ; ડે. એ. ઇ, ખેડા.

રા. સા. આર. એસ. તાંકી, બી. એ; ડે. એ. ઇ, મરાઠી સ્કૂલ, મુખ્યઈ.

રા. સા. ગનસુખલાલ મુગટલાલ ગુનશી, બી. એ. એલ. એલ. બી.

હાઈ કોર્ટના સોલિસિટર, મુખ્યઈ.

ઓ. ગોકળદાસ કદાનદાસ પારેખ, બી. એ. એલ. એલ. બી.

શેઠ. જહાંગીરજી હોરમજી મન્યડી, જી. ઇ. સ્કૂલના સેક્રેટરી.

રા. સા. હમનલાલ હરિલાલ પંડ્યા, બી. એ; જુનાગઢના નાયબ દિવાન.
 રા. સા. મણિલાલ નલુભાઈ બી. એ. બાવનગર કોલેજના માથ પ્રોફેસર
 રા. સા. ગોવિન્દ બલવન્ત લધાટે, બી. એ.
 રા. સા. મોહનલાલ રજીછાડદાસ ઝવેરી.

મુખ્યમંત્રી જોષ્ટ સ્કૂલ કમિટીના સદસ્યોએ પસન્દ કરેલી અને બીજી
 કોપીઓ સાથે સરખાવ્યા પછી પોતાના તાળાની સ્કૂલોમાં એજ કોપી વાપરવી.

મે. ડોક્ટરટોમસ બેની.	મે. એટન જીઅરી.
મે. કેપ્ટન નવરોજી કાજરાજી.	મે. પ્રોફેસર આર. જી. જોક્સન હામ
મે. અમદુલા મીરબલી ધરમશી.	મે. કાશીનાથ ત્ર્યમ્બક તેલંગ.
મે. ગણેશરામ નીલકંઠ નાડકરની.	

મે. નવરોજી નસરવાનજી વાડીઆ. સી. આઈ. ઈ.

મે. ન્હાનાબાઈ નસરવાનજી સેક્રેટરી સ્કૂલ બોર્ડ.

સુરત જોષ્ટ સ્કૂલ કમિટીના સદસ્યોએ પસન્દ કરેલી અને સૌમાં શ્રેષ્ઠ
 લેખવેલી અને પોતાના તાળાની સ્કૂલોમાં વાપરવાની ઘણી ખુશી દેખાવેલી.

મે. રેવરન્ડ જી. શિયેડી. મે. બાનુશંકર નારણશંકર.

મે. મંહારામ ઘેલાબાઈ. મે. હરિલાલ તુળજરામ દર.

મે. ચૈયદ મોલવી અમદુલ કાદર. મે. નનુમીઆં બહુમીઆં શેખ.

પ્રોફેસર, પ્રિન્સિપલ અને હેડમાસ્ટર.

રા. સા. વાગનરાવ આખાજી મોદક, બી. એ, માથ હે. ગા. એલ્ફિન્સ્ટન હાઈસ્કૂલ.

ખા. ખા. જમશેદજી આરદેશર, દલાલ, એમ. એ. એલ. એલ. બી; ગાયક.

વાડ કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર અને સુરત કોલેજના માથ પ્રિન્સિપલ.

શેઠ ડોસાબાઈ નસરવાનજી વાડીઆ, એમ. એ; પ્રિન્સિપલ, સર. જ

જી. પા. એ. ઇન્સ્ટિટ્યુશન, મુમ્બાઈ.

ખા. ખા. જમશેદજી નવરોજી જીનવાળા, એમ. એ, બાવનગર કોલેજ.

શેઠ. એદલજી દોરાજી તળાડી, બી. એ; અમદાવાદ હાઈસ્કૂલ.

શેઠ. ફરદુનજી મનચેરજી દસ્તુર; એમ. એ; પ્રોફેસર, પૂના કોલેજ.

ખા. સા. ઇબ્રાહીમ મદમદ સાવાની, બી. એ; હેડમાસ્ટર બરુચદાઈસ્કૂલ.

રા. સા. માધવલાલ હરિલાલ દેશાઈ, પ્રિન્સિપલ. ટ્રેનિંગ કોલેજ અમદાવાદ.

મ. એ. એસ. જયિસ. સુરત મિશન સ્કૂલના માથ પ્રિન્સિપલ.

મિ. વિલિયમ બીટી. બી. એ; સુરત મિશન સ્કૂલના મેનેજર.

રા. સા. અને મે. લક્ષ્મીરામ, સબકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના માથ પ્રિન્સિપલ.

શેઠ બહે. ફરામજી પટેલ બી. એ. માથ હેડમાસ્ટર સુરત હાઈસ્કૂલ.

શેઠ હોરમજી જહાંગીર પ્રોપ્રાગેટરી સ્કૂલના માલિક.

શેઠ. ફરામજી જમનજી માસ્ટર બી. એ. ફોર્ટ હાઈ સ્કૂલના માલિક.

શેઠ. માણેજી બેજનજી કપર કોર્ટ હાઈસ્કૂલના માથ હેડમાસ્ટર.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

પુસ્તક ૪૨ મું. ઓક્ટોબર ૧૯૦૧. અંક ૧૦ મો.

માસ.

માટે દ્વિતીય ત્રાવણ માસનું વડોદરાનું કેળવણી પત્ર જણાવે છે કે,
“આપણે અહિંની કન્યા શાળાઓની પેઠે પોરબંદરમાં પણ એક કન્યા શાળા
ઉઘડવાની છે, જેમાં ધર કામ કાજ, સંધવાનું, અધાણાં, પાપડ, વગેરે બનાવ-
વાનું, સીવવાનું, ધરગથું વેંદાનું, દાણા દૂધી સાફ કરવાનું, વગેરે ઉપયોગી
બાળતો શિખવવામાં આવનાર છે.” આ હકીકત કેટલે દરજ્જે ખરી છે
તે હમને માલૂમ નથી, પણ જે ખરી હશે તો તે માટે હમે પોરબંદરના
દુરખાર સાહેબને મુખ્યારક્ષણાદી આપી સકીશું નહિ. આથી હમારું એમ
કહેવું નથી કે સ્ત્રીઓએ સંધવા વગેરેનું ધર કામ શીખવું નહિ. સ્ત્રીઓને
તે કામ નહિ આવડે તો સંસાર ચાલવો કઠણ પડશે, અને સાધારણ
રિથિતિના માણસોનો તો નિભાવ પણ નહિ થાય. પરંતુ ધર કામ શીખ-
વવું એ નિશાળનું કામ નથી, માનું છે. હિન્દુ સંસારમાં બધાં ધૈરાં સંધે
છે, ધર કામ કરે છે, અને તે પોતાની ઘીકરીઓને શિખવે છે, એ જ રસ્તો
વધારે વાળખી અને અસરકારક છે. નિશાળનું કામ મનને કેળવવાનું છે,
તેમાં, વિશ્લેષ પાઠી ઘંટી, ખાંચણીઆ, વગેરે બેગા કરીને દળવા, ખાંડવા,
ઝાડકા, સંધવા, વગેરેનું કામ બેળવવાથી એક પણ દાગ સારું થશે નહિ.
નિશાળની કેળવણી સ્ત્રીઓને કારકુન બનાવનારી હોવી જોઈએ એમ
હમારું કહેવું નથી. નિશાળોએ સ્ત્રીઓનું મગજ કેળવવા ઉપરાંત તેમનામાં
ધર સંસાર બુદ્ધિથી ચલાવવાની શક્તિ આપવી જોઈએ, અને તે માટે
તેમણે લેખન, ચંચન, ગણિત, સાહિત્ય, વગેરે ઉપરાંત સોય કામ અને
ગૃહવ્યવસ્થાને લગતું શાસ્ત્રીય શિક્ષણ આપવું જોઈએ. એટલે છોકરીઓ
સંધવાનું ગેર શીખે, પણ જોઈએ લગતું રસાયન, ગરમીના સાદા નિયમો,

રસોઈને ધગતા મોઝખાઈના નિયમો, વગેરે નિશાળે શીખે એવી વહેચણી
 થવી જોઈએ. સાધારણ શારીરવિદ્યા, આરોગ્યવિદ્યા, દરકસરના નિયમો,
 સાદું વૈદ્ય, સાદું નામું, વગેરે પણ નિશાળમાં શિખવવું જરૂરનું છે. આ
 પ્રમાણે શિક્ષણની વહેચણી યશો નો કામ સાકું યશે, અને નિશાળનું શિક્ષણ
 સંસારના કામને મદદ કરતા યઈ પડશે. પરંતુ નિશાળમાં ધંટીઓ, ખાંચ-
 છીઆ, સાંખેલાં, આળણોઓ, ચૂલા, વગેરે ઇખલ કરવાથી સાકું પરિણામ
 આવવાની હાલને આશા નથી. ઇંગ્લાન્ડમાં કેટલેક ઠેકાણે રસોઈ કરવાનું
 નિશાળમાં શિખવાય છે એ વાત હમને માલૂમ છે. પરંતુ તેટલા ઉપરથી
 આપણે તેનું અનુકરણ કરી ખેસવું જરાજર નથી. ત્યાં પ્રાયમિક નિશાળોમાં
 ઘણું કરીને ગરીબ વર્ગનાં છોકરાં જાણે છે. એ છોકરાંની માઝી મજુરી
 કરવા જાય છે, અને કેટલેક ઠેકાણે તેમને રહેવાને ખર પણ હોતાં નથી.
 આવે ઠેકાણે છોકરીઓને ઘર આગળ રસોઈ વગેરે શીખવાનું સાધન
 હોતું નથી, તેથી તેઓ પોતાનો સંસાર જરાજર ચલાવી શકે અથવા તેમને
 કોઈ ગૃહસ્થના ઘરમાં રસોઈચાણ કે દાસી તરીકે નોકરી મળી શકે તે
 માટે તેમને આ કામ નિશાળોમાં શિખવવાની જરૂર પડે છે. આ દેશની
 સ્થિતિ કેવળ જુદી છે. હજી આપણી સ્ત્રીઓએ ઘર કામ કરવાનું કે તે
 પોતાની છોકરીઓને શિખવવાનું મૂકી દીધું નથી, એટલે આ જાળતમાં
 આપણે ઇંગ્લાન્ડની નકલ કરવાની જરૂર નથી. વળી આપણે ત્યાં નાત
 જાતનું જન્ધન છે, બ્રાહ્મણની છોકરી સંધે તેમાં વાણીઆની છોકરી બળી
 શકતી નથી, અને કણ્ણીની દરેકી રસોઈ ઉપરી જાતના ખપમાં
 આવતી નથી. ઇંગ્લાન્ડમાં નાત જાતનો પ્રતિજન્ધ નથી, અને નિશાળોમાં
 દરેકી રસોઈ ધણી વખત વીસીઓમાં જાય છે. આ કારણથી ત્યાં કરતાં
 આપણે આદિ આવા વિષય વધારે જરૂરના નિવરણો સંભવ છે. દમે
 ઉપર કહ્યું તેમ ધરવું કામ ધેર શીખાય, અને તેને લગતું શાસ્ત્રીય જ્ઞાન
 નિશાળમાં આપાય, તો વધારે જાન મવાનો સંભવ છે.

એ જ પત્રમાં વડોદરા મજબના ગઢેરજાન વિદ્યાલોકારી સાહેબ એક
 પટ હુકમ પ્રસિદ્ધ કરી તેમાં જણાવે છે કે વસો તાલુકે પેટલાદના સ્કીશ
 સ. સ. મગનભાઈ અનુરબાઈ અમીન પત્ર પર પેનો જનાવે છે, તેમને તેમના

ખાતા તરફથી ઉત્તેજન મળતું જોઈએ. આ હેતુથી તેમણે જે હુકમ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે તે માટે હમે તેમને ધન્ય વાદ આપીએ છીએ. અને ત્યાં સુધી દેશી કારીગરીને ઉત્તેજન આપતું બહુ જરૂર છે, અને આ વાત હમે ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યના કેળવણી ખાતાના અધિકારીઓ તથા શિક્ષકોના ધ્યાન પર લાવીએ છીએ. આપણા શિક્ષકો ધાર્યે નો આ નવી દેશી કારીગરીને ધણી મદદ કરી શકશે.

ઇંગ્લેન્ડમાં ડ્રોઈંગના વિષય ઉપર કેટલું ધ્યાન અપાય છે, અને તે કેટલે વહેલે, આસે છે તે નીચેના લખાણથી ધ્યાનમાં આવશે. એક મારતર લખે છે કે—

“ગયા શુક્રવારે હમારી નિશાળ તપાસવાને ઇન્સ્પેક્ટર આવ્યા હતા, તેમણે પ્યુપિલરીયર (મોનિટર) ને બાળવર્ગમાં પદાર્થ પાઠ આપતાં જોયા. પાઠ જંગમી પ્રયોગ વિષે હતો. જુદાં જુદાં પ્રયોગની રચનાઓ તદ્દાવત જણાવવાને શિક્ષકે બાળકો પાસે કાળા પાટીઆ પર ચિત્રો દોરાવ્યાં. એક બાળકે એક પ્રકારની પાંખડી દોરી, બીજાએ બીજા પ્રકારની દોરી, અને પછી શિક્ષકે એક આખું પ્રકાર દાઢ્યું તેમાં એક ત્રીજા બાળકે તત્તુઓ વગેરે દોરીને પ્રકારો આકાર પૂરા કર્યો. બીજા પ્રયોગ પછી તેમ જ કહ્યું. ઇન્સ્પેક્ટરને આ પ્રમાણે કામ ચાલતું જોઈને ધણી ખુશી પેદા થઈ, અને તે પહેલું ધોરણ કેમ કામ કરે છે તે જોવાને ગયા. તે વર્ગના શિક્ષકે “આપણું ગામ” એ વિષે પાઠ આપ્યો. તેણે પાટીઆ પર ગામની વચ્ચે થઈને જતો મ્હોટો રસ્તો દોર્યો, અને છોકરાંએ આસપાસની મલીઓ તથા નિશાળે આવવાના રસ્તા કાઢ્યા, તેમ જ દુકાનો, સ્ટેશન, દેવળ, અને નિશાળે આવતાં નેવામાં આવતી નાણુવા જેવી બીજી જગ્યાઓ દાખલ કરી. અલખત શરૂઆતનું ડ્રોઈંગ ભૂલ વગરનું નહોતું, અને તેમાં કેટલાક કેરફાર કરવા પડ્યા. પણ આથી બાળકોને જે કેળવણી મળતી હતી તે ઇન્સ્પેક્ટરને ધણી વખાણવા જેવી લાગી.”

સ્કૅલ ક્વિટ્ટેમ પત્ર જણાવે છે કે જર્મનીના શહેનશાહે પ્રશિયામાં નિશાળોનાં મકાનો ‘ગાંધવા’ માટે ૨૦ લાખ માર્ક (દસ લાખ પાઉન્ડ) આપવાનું મંજૂર કર્યું છે.

હૈયાસૂનો દુકાનદાર.

(ઇનામી સમારમ્મ માટે એક અંકી નાટક છોકરાંએ બજાવવાનું.)

[સ્થળ—એક સાધારણ દુકાન (નાટક વખતે દુકાન જેવો દેખાવ કરવો.)
ત્યાં નાટકમાં આવતી વસ્તુઓ થોડી થોડી સીધીઓ વગેરેમાં
ગોઠવી રાખવી. પૈસા રાખવાને એક મસ્તો કે કાણાવાળી ન્હાની
પેટી રાખવી].

પાત્રો—

૧. દુકાનદાર
૨. પોલીસનો સિપાઈ
૩. ખારવો, ખાંધે બચડી બરવેસો
૪. ગાડાવાળો, હાથમાં પેરાણા સાથે
૫. મધ્યમ વયની સ્ત્રી
૬. પહેલી ન્હાની છોકરી
૭. બીજી ન્હાની છોકરી
૮. છોકરો

પહેરવેશ—સાધારણ હોય છે તેવો.]

દુકાનદાર—(પોતાની દુકાનમાં બેઠેલો, કાંઈક ગર્વ સાથે) આહા ! મ્હારી
દુકાન કેવી સરસ છે ! ગામમાં એકે દુકાન તેવી નથી.
આદિ બધું મળે; કોઈ ધરાક પાશું જાય નહિ. (એક પછી

* ઇસ્લામની નિશાનોમાં ઇનામના મેળાવડા વખતે છોકરાં પાસે રૂંધાં
રમૂજ નાટકો કરાવવામાં આવે છે. આ દેરાની ઉમેજ નિશાનોમાં તેને મળતો
વહિવટ પણે દરજ્જે દાખલ થયો છે. હજી ગુજરાતી નિશાનોમાં બહુધા તેકું
જેવામાં આવતું નથી, તેથી તેમના ઉપયોગ માટે આ નાટક અને પ્રસિદ્ધ
કરીએ છીએ. બીજાં સારાં બાળકને યોગ્ય આવશે તો તેમને માટે જગા ફરીએ.
આવાં નાટકોથી બાળકોનું વાંચન સુધરે છે, અને જે તેઓ વાંચે છે તેનો ભાવ
સમજે છે.—એડિટર.

જે છોકરીઓની નિશાનોમાં સ્ત્રી દુકાનદાર બનાવવા દરકત નથી.

૧ છોકરીને બદલે છોકરો રાખવા દરકત નથી. તેમ કરવું હોય તો
નાટકમાં ધટતો ફેરફાર કરવો.

એક વસ્તુઓ તરફ આંખો કરીને) સોવ, મગરા, અણા, બજાયાં, અંબુજા, છીંટ, બોરીયાં, શીત, સોય, દોરા, કાગળ, તમાકુ, રમકડાં, દીવાસળી, ચ્હા, ખાંડ, ખારેક, બોપરું, સૂંક, મરી, બધું ચ્હારી દુકાને મળે. કોઈને બીજી દુકાન બોળવી જ પડે નહિ.

(પહેલી છોકરી પ્રવેશ કરે છે.)

દુકાનદાર—કેમ બહેન, તારે શું લેવું છે ?

પે. છો.—શેઠ, માએ નવટાંક ખાંડ ને બે પૈસાની ચ્હા મંગાવી છે.

દુકાનદાર—નવટાંક ચ્હા ને બે પૈસાની ખાંડ ! અરે નહિ ! બૂલ્યો ! બહુ કામને લીધે વારે વારે બૂલી જાઉં છું. નવટાંક ખાંડ ને બે પૈસાની ચ્હા ! કેમ એમ જ કે, બહેન ?

પે. છો.—હા, તેમ જ. ગઈવખત જોવી ચ્હા આપજો. મા કહે છે એ તે ચ્હા.

દુકાનદાર—અરે, હું શું દૂધ તો પડીકે બાંધીને નહિ આપતો હોઉં ? (દાખડો ઉતારી ચ્હા તોળે છે.) કેમ બહેન, ચ્હાનો ભાઈ કેમ છે ? માને બધા દાંત આવી રહ્યા કે ? (હજી તોળે છે.)

પે. છો.—(અચંબો પામીને) માના દાંત તો હાલી ગયા છે. હવે ચોમ જ બાકી રહ્યા છે.

(મધ્યમ વયની બાઈ પ્રવેશ કરે છે. પે. છો. ચ્હા ને ખાંડ લે છે, અને અડધો રૂપિયો આપી બાઈના પૈસા માટે બોલી રહે છે.)

મ. બા.—(જરા રોકમાં) બાઈ, જરા એક ગજા છીંટ ને એક પૈસાના સોય દોરા આપો, ને લો આ તમારા પૈસા (બે આની ફેંકે છે). આપજો કોઈનું ઉધાર રાખતાં નથી. આદિ તો રોકડા સાથે પહેવાર, અને રૂપિયાના ચોળા આના પૂરા આપવા, બીજાને લેવું નહિ કે ઉધાર લેવું ને શેઠાઈ કરવી, ને પછી દુકાનદાર ઘેર ધક્કા ખાય. કોઈ વખત તો દુકાનદાર ગાળો એ દે, અને કૃપા કરીને સીપાઈને, પણ તેણે લાવે. એવાંને તેવું જ જોઈએ.

દુકાનદાર—(હોંટ ભરે છે) કેમ બહેન, શું જોઈઓ ? એક ગજ ભલાઈ, ને એક પૈસાની દયા ? હો, બહેન (હોંટ ને સોળ દોરા આપે છે.)

મ. બા.—(ધોટા કાઢીને) શું કહો છો ? ભલાઈને દયા કેને જતાવો છો ? મ્હને જો જોવાં મ્હેણાં મારશો તો કદી તમ્હારી દુકાને નહિ ચડું. ગામમાં જીજી થઈ જી દુકાનો છે. (આગવા મારે છે.)

દુકાનદાર—હું એ કેવો બેનફીદ છું? મનમાંના નિર્બાદ બહાર ખોલી દેવાય છે. (પે છો. ને જોઈને) કેમ બહેન, હવે ત્હારું શું જોઈઓ છે ? હજી કેમ બિભી રહી છે ?

પે. છો.—(ધીમે રહીને) અડધો રૂપિયો આપ્યો, તેમાંથી બાકીના પૈસા આપશો ?

દુકાનદાર—હા, બૂલ્યો. હું બહુ ભૂલકણો છું. લે આ રહ્યા પૈસા, બહેન. (ગણામાંથી કાઢીને પૈસા અને ઢબુઓ બેગો રૂપિયો આપે છે.)
(પે. છો. જાય છે; ગાગવાળો પ્રવેશ કરે છે.)

ગાગવાળો—ભાઈ હું મર્ડ રાતનો મ્હારે ગામથી નીકળ્યો છું, અને હજી કાંઈ ખાધું નથી. રોટલાનું પોટલું રસ્તે પડી ગયું. તમ્હારે ત્યાં કાંઈ ખાવાનું છે ?

દુકાનદાર—હા, ચણા, મગરા, શેવો, ગાંડીઆ, બજાર્યા, બધું છે.

ગાગવાળો—કીક લારે. ચાર પૈસાના ચણા મગરા ને બજાર્યા આપો.
(લઈને ત્યાં ને ફાકવા મારે છે.)
(નેટલામાં ખારવો પ્રવેશ કરે છે.)

ખારવો—કેમ રોકે, શી ખબર છે ?

દુકાનદાર—(ધારીને જોઈને) અજાણ તું જાણકીનો છોકરો કે ? તું ક્યાથી ? તું તો વડાણમાં ગયો ત્યાં રૂળી મુઓ તો ને ?

ખારવો—હું રૂળી મુઓ કે નહિ પણ પાછો તો આવ્યો છું. વડાણ બાગ્યું ને હું તરોને નીકળ્યો. (ગાગવાળો અચેળો પામીને મ્હો ફાડીને તેના સામું જુઓ છે.) માર્ગે મા રહેલી દની તે ધર કાંઈ દેખાતું નથી. તે દરેક ક્યાં રહે છે ?

દુકાનદાર—સામું ઘર તો વરસાદમાં પડી ગયું. ત્હારી મા હવે પાછલી ફળીમાં રહે છે. અદ્યા તું રૂબેરો બહુ દહાડે પાછો આવ્યો! ન્હાનો હતો ત્યારે તો અર્ધિ બહુ રમવા આવતો હતો. તને મદં પેસો વાધ આપેસો ને સાંભરે છે કે ? હે તું પાછો આવ્યો તેના સંભારણુમાં આટલી તમાકુ લેતો જા. (બુલમાં તમાકુના બદલામાં એક રમકડું આપે છે. ગાડાવાળે ને ખારવો ખડખડ હસે છે.)

ખારવો—શેઠ, તમ્હારા જેવા જૂઠ્ઠાણા પણ માયાજી માણસ મહેજેયા નથી.

દુકાનદાર—અસ્પૃ, હું જૂઠ્ઠો. વિચારમાં ને વિચારમાં તને રમકડું આપ્યું. મ્હારો સ્વભાવ બહુ જ જૂઠ્ઠો છે (રમકડું પાછું લે છે, ને તમાકુ આપે છે.)

ખારવો—આશો ત્યારે હું જાઉં છું; ગાને મળું.

(ખારવો જાય છે. ગાડાવાળે ફાળીયાને છેડેથી પૈસા છોડીને આપે છે, અને પછી જાય છે.)

દુકાનદાર—કેવી અજાણ જેવી વાત ! છોડો રૂબેરો ને પળી પાછો આવ્યો. તેની મા તો રાત્ર મગર સાંજ છેડે વાળે છે. (એમ વિચાર કરતાં કરતાં ન્હાના દાગડગમાં દીવાસળીની પેટીઓ ને દોડાની દડીઓ મૂકે છે, અને દાગડો બંધ કરી આવેો ખરીડે છે.)

(પીછ છોડરી ને છોડરો પ્રવેશ કરે છે.)

બી. પી.—શેઠ, એક દોડાની દડી આપેલો.

છોડરો—ચેર, જરૂર એક દીવાસળીની પેટી આપેલો. (અને હંફડાં આપે છે. દોડાને દીવાસળી વડવાં નથી. ગણમાં જુએ છે તો રૂપિયો મપેલો જણાય છે.)

દુકાનદાર—(જુએ પાડે છે) ચેર ! ચેર ! મ્હારો રૂપિયો ગયો. જા, છોડરો, દોડ તો મેલા પેલિસના સિપાઈને કહે કે પેસો ગાડાવાળો ને ખારવો ગયા તેમજ મ્હારો રૂપિયો ચોચો ને દીવાસળીની પેટીઓ ને દડીઓ પણ લઈ ગયા. તે, ખરેખર

ચોર. ખારવો ખારવો કાંઈ નહિ, એ તો તેણે કમવાનો વેસ કરેલો. ગાડવાળો ને એ બે ખીરેખરા ચોર જ. ભાગ્ય કે મ્હને મારી નાંખ્યો નહિ. (બી. છા. રડી પડે છે.)

(પોલીસનો સિપાઈ ખારવાને અને ગાડવાળાને પકડીને આવે છે. છોકરો પાછળ પાછળ આવે છે.)

દુકાનદાર—ચોર ! ચોર !

ખારવો—ભિમા રહો, શેઠ ! મ્હને લાડછીના છોકરોને ચોર કહો છો ? કાંઈ ભૂલતા હશે.

દુકાનદાર—લાડછીનો છોકરો બોકરો કાંઈ નહિ. ખરેખરો ચોર જ છે. પોલીસનો સિપાઈ—કેમ, શેઠ ! શું ગયું છે ?

દુકાનદાર—એક રૂપિયો, દીવાસળીની પેટીઓ, ને દોરાની દડીઓ એટલું ગયું. આ લોકો ચોરી ગયા.

પોલીસનો સિપાઈ—કાંઈ પુરાવો છે ?

દુકાનદાર—વળી પુરાવો કેવો ? આ લોકો આવ્યા, ને એ ચીજો ગઈ એ પુરાવો.

(પહેલી છોકરી પાછી પ્રવેશ કરે છે.)

પે. છા.—શેઠ, મા કહે છે કે તમે ભૂલમાં પૈસા ભેગો રૂપિયો આપ્યો છે, તે આ પાછો લે.

દુકાનદાર પોલીસનો સિપાઈ ખારવો ગાડવાળો	}	આ ગયેલો રૂપિયો !
---	---	------------------

પોલીસવાળો—શેઠ, ખોટી ફર્યાદ કરી !

ગાડવાળો—હું વેર લઈશ.

ખારવો—અરે, ભિમા રહો. શેઠ ભૂલકણ છે. એમાં એમનો કાંઈ વાંક નથી.

દુકાનદાર—પણ દોરા ને દીવાસળીઓ ક્યાં ગયાં ?

પે. છા.—અને મા કહે છે કે બે પૈસાની નહિ પણ ચાર પૈસાની મ્હાનેઈતી હતી, માટે બીજી વધારે આપો.

(દુકાનદાર મ્હનો દાળડો ઉધાડે છે, તો દીવાસળીઓ ને દોરા નીકળે છે.)

દુકાનદાર—હું કેવો બૂલકણો ! આ બધું અસાર સુધી દાખામાં જ હતું ! બાઈ, હું બૂલ્યો, મહેને માફ કરજો. મહારો સ્વભાવ બહુ બૂલકણો છે. વિચારમાં ને વિચારમાં કાંઈતું કાંઈ થઈ જાય છે. ભાઈ પોલિસવાળા, મહેને માફ કરજો; હવે હું પૂરી ખાત્રી કર્યા વગર કોઈના ઉપર વહેમ નહિ લાવું. વળી લાડકીના છોકરાને ચોર ધાર્યો ! ખરેખર હું બહુ લાચાર છું. મહારું માથું બહુ ગુંચવાઈ જાય છે.
(બધાં જાય છે.)

કિન્ડરગાર્ટન વિષે માધણ.

ગઈ તા. ૨૧ મી સપ્ટેમ્બર શનિવારને રોજ સાંજના આર વાગે અમદાવાદમાં ગુજરાત વંનાકયુલર સોસાયટીના પ્રેમાભાઈ હોલમાં શહેરની જ્ઞાનવર્ધક મંડળીના આશ્રય નીચે મુખ્યમંત્રીના જાણીતા કિન્ડરગાર્ટન શિક્ષક તથા મન્યકાર મિ. ગોપાળજી કલ્યાણજી દેલવાડાકરે “ કિન્ડરગાર્ટન કળ-વણીતું ગુજરાતી સાહિત્ય ” એ વિષય ઉપર પ્રયોગો તથા ગાયનો સાથે બાળક આપ્તું હતું. પ્રયોગો તથા ગાયનો માટે તેમણે મુખ્યમંત્રી પાંચ ઇંચ પહેલાંથી આવીને અમદાવાદ મેલ તથા ફિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રાક્ટિસિંગ સ્કૂલોના છોકરા છોકરીઓને તૈયાર કર્યાં હતાં. બાળક વખતે પ્રમુખ સ્થાન અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ રા. સા. માધવલાલ હરીલાલ દેસાઈએ લીધું હતું. અમદાવાદના શિક્ષકો તથા ખીજા શ્રોતાઓથી હોલ ચીકાર ભરાઈ ગયો હતો, અને પાછળથી આવનાર ઘણા ગૃહસ્થોને જગા નહિ મળવાથી પાછું જતું પડ્યું હતું. ફિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજનાં આસિસ્ટન્ટ લેડી સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ તથા લાંબી બાઈઓ અને ખીજા બહુઓ પણ બાળકમાં હાજર થયાં હતાં, અને તેમને માટે જગાની ખાસ ગોઠવણ કરી હતી.

પ્રમુખે પ્રમુખ સ્થાન લીધા પછી પ્રાક્ટિસિંગ સ્કૂલોના છોકરા છોકરીઓએ હાથભાવ સાથે નીચેની ધ્વજર સ્તુતિ ગાઈ:—

લોલક પેઠે ફરતો જાય,
કરવત પેઠે આડો થાય.
પવન મહિ હાલે જૈમ ડાળ,
હુંગર પર ગાલે જૈમ બાળ;
દરિયા પર પંખી હોડી જાય,
ઝાડીમાં ઘોડો અથડાય.

એ પછી છોકરીઓએ લાકડાના ધનના (કિન્ડરગાર્ટનની ત્રીજી બક્ષીસના) કેટલાક આકારો બનાવ્યા, અને તે કામ કરવાને પેટી ખોલતાં નીચેનું ગાયન ગાયું:

નાની પેટી લેઈ ઇંટો તણી,
ઘર ખાંધવા હું જાઉં રે બણી.
કહ્યું ઉઘાડીને જે મેં,
એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચને છ,
હમણાં મુજ પાસે એ પડી,
આનંદે થઈ તાલી પડી.

પછી ધનના આકારો બનાવતાં નીચેનું ગાયન ગાયું:

આઠ નંગનો ધન દેખાય,
બે ભાગે તે અરધો થાય;
બાળુ પર મુક ઉપલા ચાર,
વેદીનો થાયે આકાર.
ખુણે ખુણા મેળવીએ સાથ,
તે ખુણા પર બાળુ રાખ;
ધન બાળુ પર ખુણુ લગાડ,
પછી ખીલત આકારો પાડ.
વચમાંના કડકાઓ લઈ,
ચાર ખુણાએ ગોઠવ જઈ;
તે કડકાની ફેર જ મળે,
તળાવનો કાંઠો કોઈ કળે.
પહોળા ગોઠવ કડકા ચાર,
તે પર સરખા મુકે ચાર;
ટેબલનો થાયે આકાર,
બાળક લખશે વારંવાર.

આગળના બે કડકા લઈ,
પાછળ સીધા ગોઠવ જઈ;
સિંહાસન આકાર જણાય,
તે પર બેસે મોટા રાય.
તે સિંહાસનના બે ભાગ,
કરતાં ખુરશીનો રહે ધાટ;
બે જણની બેઠકને માટ,
ગોઠવ સરખો બને સાથ.
બે ખુરશીનો બેઠક ભાગ,
ગોઠવ વચમાં સાંધી લાગ;
તો કિલ્લાનો થાયે ધાટ,
શહેર તણ્યા રક્ષણને માટ.

આ ફામ ચઈ રહ્યા પછી પ્રથમનું ગાયન ગાતાં ગાતાં પેટીઓ બન્ધ કરી:

છ, પાંચ, ચાર, ત્રણ, બે ને એક,
હમણા મુજ પાસે એ પડી,
આનંદે ચઈ તાલી પડી.

ત્યાર પછી છોકરાઓએ પલાળેલી માટીના આકારો બનાવ્યા. પ્રથમ ગ્રેનો કયો, પછી તેને બધી બાજુએથી દબાવીને તેનો ધન કયો, અને ધનને વેલણુની પેઠે પાટીઆ પર ગોળ ફેરવીને તેનો નળાકાર બનાવ્યો. છેવટે નળાકારને બોમો મૂકીને તેની ઉપરની વર્તુલાકાર બાજુમાં આંગળીઓ ખોલી તેનું પવાલું કર્યું. દરેક આકાર બનતો જતો હતો તેમ તે વિષે છોકરાંને પ્રશ્નો પૂછવામાં આવતા હતા.

એ પછી છોકરીઓએ ઘડીઆળ પ્રલક્ષ દાંજર હતું તેના જુદા જુદા ભાગોનું અવલોકન કરતાં કરતાં હાવ બાવ સાથે નીચેનું ગાયન ગાયું:

પીલુ.

ટીક ટીક ટીક કરતું ચાલે, જેમ લક્ષ્મીદેવ ઉચ્ચારે;

પેલું બે 'લોલક દાલે, જાડો જેમ સુલતી રાજે.

ચાંદ જંબો ચાક દિસે છે, વચમાં કાળું ભાજે;

નાના મોટા કાપા જેમ, તારા દોડે આકારો.

કાંટા બે વચમાં હાલે;

જેમ સુરજ-ચંદર દાલે.—ટક.

મિનિરનો મોટો છે કાંટો, કલાક નાનો ધારે;

મોટો આખું ચાક ફરે તવ, નાનો ડગલું હાલે.

જો મોટા કાપા ચારે;

વચમાં છેન્દાના ચારે,

એમ સાઠ મિનિટ પસારે, તવ ઘંટી એક વગાડે. ૧.

બાર કલાકે બપોર થાયે, એક બે ત્રણ ને ચારે;

પાંચ અને છ સાત આઠ નવ, દસ અગીઆર ને બારે.

એમ આંકા છે ઘડિઆળે;

તેમ ઘંટી ઘંટ વગાડે,

દર રોજ વગર કંટાળે, એમ શીખિએ સાંજ સવારે.

પછી બે છોકરા હાજર થયા તેમાંથી, એક શેખચક્ષી બન્યો અને બીજો શેઠ બન્યો. તેમણે હાથ ભાવ સાથે પોત પોતાના ભાગની નીચેની કવિતા બોલી બતાવી:

શામળીઓ છે માઈ નામ,

શેખચક્ષી સહ કહે તમામ;

નીત્ય મળુરીતું મુજ કામ,

પેટ ભરી મેળવવા દામ;

આજ મને મળશે પાવલી,

તેની લઉં બે મરધી ભલી;

મરધી ઈંડાં મુકે જેમ,

તે વેચું પાકે મુલ તેમ;

તેની લઉં બકરી બે તો જ,

બે બે બચ્ચાં બોલે રોજ;

તેને વેચી લેવી ગાય,

દૂધ માખણપી. પેટ ભરાય;

પછી માંડવી એક દુકાન,

શેઠ બનું મોટા ધનવાન;

પછી બાયડી પરણું એક,

સુંદર સુરત વાળી નેક;

તેને બચ્ચાં થાયે જેલ,

જાણી જોવાને તેલ.

બાળક આવી બોલે એમ,
બાપા, બાપા ચાલો તેમ;
નથી આવતો જા તું ઝટ,
પડ્યો ગાડવો ધરતી પર;
કહે ગાડવાવાળો ભાઈ,
આ શું તારી નવી નવાઈ;
સાંભળ બાપુ મારી વાત,
પૂડ્યો ગાડવો મારે હાથ;
તારે તો ગુકશાન જ થયું,
પણ મારું તો સધળું ગયું.

ત્યાર પછી કેટલાક છોકરાઓએ ઝાડોના પદાર્થ પાકને સગવડ નીચેનું
ગાયન દાવ ભાવ સાથે ગાયું. તે વખત તેમની સામે છાડનાં ફૂડાં હાજર
રાખવામાં આવ્યાં હતાં.

અંગ્રેજી રાગ.

ઝાડોની આ જો જો દાર,
ધીમે આમથી આમ હાલે;
હમણાં મારે વાંચ પવન,
તેથી ઝાડ નમે શબ્દ.
શબ્દો અવાજ કરે,
પાન ખરે નીચે મારે;
પવન ગયો ઉડી હવણાં,
તેથી ઝાડો સ્થિર થાયે.

એ પછી બે છોકરીઓ આગળ આવી. એક ન્હાની માછલી બની
અને એક તેની મા બની. તેમણે નીચે પ્રમાણે પોતપોતાના ભાગની કવિતા
દાવ ભાવ સાથે ગાઈ બતાવી:

માછલીની, કહું વાત, કેવો થયો તેનો ધાત.

રમી રમી માની સ્થાય, મુખી રહેતી દિન ને રાત.

એક દિને તે માને કહે, રે મા, જુઓ, શું છે એ ?

માખી સારી ત્યાં દેખાય, ઘણી ભૂખ તો મને થાય.
 જોઈ માને લાગે ખીકે, કહે છે, બોળી, એ ન હીક.
 જૂદી આ દેખાતી માખ, તે પર તું ન રાખતી આંખ.
 માછીનો તો એ છે છળ, મધ્યે મૂકેલો છે ગલ.
 ખાવાનું જો તું કરીશ, નિશ્ચે તેથી તું મરીશ.
 હઠીલી તે નાની મચ્છ, મન મધ્યે ચલાવે કૃમ્ચ.
 અળણી છે મારી મા, એનું હું ના માનું આ.
 મારી અક્ષય છે અધિક, હું ના માનું માની શીખ.
 ભૂખે કરડે માઈ પેટ, મા કરાવે અમથી વેદ.
 એમાં નથી ગલને ઘાત, હું ના માનું માની વાત.
 એની હું કરીશ તપાસ, પૂરી કરીશ મારી આશ.
 એ વિચારે ઘેલી થઈ, માખની પાસે જોવા ગઈ.
 મોંઢામાં તો લે તે પગ, ચૂંઈમાં ભરાયો ગલ.
 સારે માને કરી યાદ, તેને કરો છેલ્લો સાદ.
 માનું જો મેં માનું હોત, તો આજે મારો પ્રાણ ન ખોત.

સાર પછી છોકરાઓએ નીચેની કસરતની કવિતા ગાતાં ગાતાં ફિ-
 સની માર્ય કરી. માર્ય ગોળાકારની તેમ જ સર્પાકારની હતી
 અને તે ઘણી અસરકારક થઈ હતી.

અંગ્રેજી રાગ.

સુમન સદા સુધારવા,
 ઉમંગે અંગ વાળવા;
 આ બાહુ બળ વધારવા,
 દૂરો દૂરો અપાર.

સવાર સાંજ રોજ, ચોકખી હવા લે તો જ,
 તું અંગ બળ વધારશે,
 શરીર તો સુધારશે;
 રૂધિર તન જમાવશે,
 અગ્નિત શિત વિચાર.

એ થયા પછી છોકરીઓએ માતાના પ્યાર વિશે નીચેનું ગાયન હાથ ભાવ સાથે ગાયું :

(માતા પિતા થાઓ ઉદારી.) રાગ.

જે આખા જગતમાં જગે જગ ફરે,
પણ મા'ના જેવો પ્યાર કંઈ ના જડે;
જહુ હેત આવે અને તે ટળે,
પરંતુ ન મા હેત ટાકું પડે.

ઓ માતા ! ઓ માતા ! વહાલી ઓ માય;

ન તુજ પ્યાર જેવો જગતમાં જણાય.

જહું સોનું રૂપું હીરાઓ મળે,

વળી રુજનો તાજ સાથે બળે;

જગતનું જહું ધન કદાપિ મળે,

નકામું છે મા હેત વિના ખરે.

• એ મુજબ તાળીઓના ગગણ્ય વચ્ચે કામ પૂરું થયા પછી આ-
જના બાપણુ તથા પ્રયોગો વિશે જે મૃદુસ્યોને ચર્ચા કરવી હોય તેમને
તેમ કરવાને પ્રમુખે વિનંતિ કરી. તે ઉપરથી દિવાન બહાદુર અંબાલાલ
સાહેબશાહે બાપણુ કર્તાનો ઉપકાર માનતાં જણાવ્યું કે ન્હાનાં બાળકોને
પદાર્થો બતાવીને તથા કામ કરાવીને અનુભવ સાથે કેળવણી આપવાનો
આ ઉત્તમ રસ્તો છે. આપણી જૂની ગોખણીઆ પદ્ધતિ તત્ત્વ જ્ઞાનના સ-
મ્બન્ધમાં ગમે તેવી હોય, પણ બાળકોને વાસ્તે તો આપણે આજ આ-
પણા રૂબરૂ જોઈ તે જ પદ્ધતિ ઉત્તમ છે. આ જમાનામાં વ્યાપાર રોજગાર,
કન્ય સંપાદન, વગેરેને માટે બાલ વસ્તુઓના ઓળખાણની અને વસ્તુઓ
હારા જ્ઞાન મેળવવાની ઘણી જરૂર છે. એ વગેરે કેટલુંક વિવેચન કરી
બાપણુ કર્તા ઉત્સાહથી આતું સુન્દર બાપણુ આપવા મુખ્યધી આગ્યા
તે માટે તેમનો ઉપકાર માનવાની તેમણે દરખાસ્ત ચૂકી. વકીલ મિ. ન-
વનીતરાય નારણભાઈએ તે દરખાસ્તને ટેકા આપ્યો અને તે સંવાનુમતે

• મંજૂર થઈ.

(અપૂર્ણ.)

ઇંગ્લાન્ડના કોડને લગતી સૂચનાઓ.

ઇંગ્લાન્ડની પ્રાથમિક શાળાઓનો કોડ અને તેને લગતી સૂચનાઓ દર વરસ પ્રસિદ્ધ થાય છે. સને ૧૯૦૧ નો કોડ અને તેની સૂચનાઓ હાલમાં પ્રસિદ્ધ થયાં છે. હાલના કોડમાં ઘણા જગરો ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે. પહેલાં શિક્ષણનાં ધોરણો મુકરર હતાં તે બદલીને નવાં કોડમાં માત્ર શિક્ષકોને સૂચના રૂપ યોજનાઓ આપી છે, તેમાંથી દર વર્ષે નિશાળનો અભ્યાસ ક્રમ શિક્ષકે નક્કી કરવો એમ ઠરાવ્યું છે. છાત્રા દીઠ માફક આપી વાર્ષિક પરીક્ષા લેવાનો રિવાજ પણ બિલકૂલ બંધ કર્યો છે. તેના બદલામાં ઇન્સ્પેક્ટર બજાર આપ્યા વિના નિશાળમાં જઈ પાઠી તપાસણી કરે છે. નિશાળનો શિક્ષણ ક્રમ ઘણું કરીને જે સ્થળમાં નિશાળ હોય તે સ્થળના બાબતે અનુસરીને ગોઠવવો એમ હવે ઠરાવ્યું છે. ખેતીવાળા ગામડાની, લન્ડન કે માન્ચેસ્ટર જેવા ઔદ્યોગિક શહેરની, અને દરિયા કાંઠાના બંદર કે ગામડાની હાલતો એક સરખી હોતી નથી, તેથી દરેક જગાની હાલતો ધ્યાનમાં રાખીને અભ્યાસ ક્રમ નક્કી કરવાની શિક્ષકોને છૂટ આપી છે, તેથી આગળ ઉપર કદાચ લાભ થશે. પહેલાં નિશાળોને અને શિક્ષકોને શિક્ષણ સમ્બંધી સર્વિઝ બંધનમાં રાખવામાં આવતા હતા, તેના બદલામાં હવે પુષ્કળ છૂટ આપવામાં આવી છે, કે શિક્ષણની રીતો સુધારવામાં અડચણ આવે નહિ. હવે નવા કોડને લગતી સૂચનાઓ નીચે આપીએ છીએ:—

૧. દરેક વર્ષની શરૂઆતમાં આખા વરસમાં જુદા જુદા વિષયોમાં કરવાના અભ્યાસનો ખરડો શિક્ષકે તૈયાર કરવો. આ ખરડામાં છાત્રાંના ક્ષિતિને માટે યોગ્ય લાગે તો અમુક વિષયોમાં વધારો ઘટારો કરવાની અથવા અમુક વિષય મૂકી દેવાની શિક્ષકને છૂટ છે.

૨. પહેલાંની માફક મ્હોના પાઠોની નોંધ શિક્ષકોએ કાઢવી. વળી તેમણે એક દીકા પત્રક રાખવું તેમાં મુખ્ય શિક્ષક વખતે વખતે પરીક્ષા લઈ યોગ્ય દીકા દંકામાં કરશે. આ ઉપરાંત તેમણે એક અભ્યાસ પત્રક રાખી તેમાં દરેક છાત્રાનો અભ્યાસ અને ત્યાલ અલગત નોંધવાં. દરેક

છોકરાના અભ્યાસ તથા ચાલ ચલ્લગતનું પત્રક તેનાં માળાંપને દર વરસે મોકલવાથી પણ લાભ થશે. પરંતુ આ બધાં પત્રકોમાં શિક્ષકોને લખવાની વધારે મહેનત પડે એટલી બધી વિગત ભરવાની હોવી ન જોઈએ, અથવા તે નિશાળના કામગાં ફેરફાર કરવામાં અડચણ રૂપ થઈ પડવાં ન જોઈએ.

૩. નીચેની ચાર બાબતો ઉપર ઇન્સ્પેક્ટરનો રિપોર્ટ અને ભલામણો ધ્યાનમાં લઈ ટ્રેનવેણીનું બોર્ડ બેગાંથી કયા પ્રકારની આન્ટ આપવી તે નક્કી કરશે:—

અ. છોકરાંની સ્થિતિ અને સ્થળને અનુસરીને શિક્ષણ અપાય છે કે કેમ ?

વ. શિક્ષણ સંગીન અપાય છે કે કેમ ?

ક. શિક્ષકો લાયક અને પૂરતા છે કે કેમ ?

ઢ. નિશાળની વ્યવસ્થા અને કામની યોજના સારી છે કે કેમ ?

૪. ઉપરની ચાર બાબતો પૂરે પૂરી સન્તોષકારક હોય તો જ જાયા પ્રકારની આન્ટ મળે એમ નથી. માત્ર તે ચાર બાબતોમાં સારી નિશાળે સાધારણ રીતે સન્તોષ આપવો જોઈએ. જો આમાંની એક બાબત સન્તોષકારક ન હોય, છતાં તે છેક નગણા ન હોય અને તે સુધારવાને પ્રયત્ન થતો હોય તો જાયા પ્રકારની આન્ટ આપવામાં હરકત નથી.

૫. પહેલી બાબતના સમ્બન્ધમાં—શિક્ષકોને હાલ ચાલતા અભ્યાસ ક્રમમાં ઘણો ફેરફાર કરવો પડશે, અને કેટલીક ખાસ બાબતો દાખલ કરવી પડશે. હાલ ચાલતો અભ્યાસ ક્રમ શહેરો અને ગામડાં માટે એક સરખો છે અને તેમાં છોકરાંનું લાયકાતનું ધોરણ એક સરખું છે. આ અભ્યાસ ક્રમથી શિક્ષકો ટેવાઈ ગયા છે. તેમાં હવે તેમને એકદમ ફેરફાર કરવો ભારે પડશે, માટે તેમાં શિક્ષકોની અડચણ ધ્યાનમાં રાખવામાં આવશે.

૬. નવા કોડ પ્રમાણે મ્હોટાં શહેરોમાં મ્હોટી ઉમ્મરના છોકરાને એવા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવાનું છે કે તેથી તેઓ શહેરના ધન્ધાને માટે અથવા જાયા પ્રકારની ટ્રેનવેણી લેવાને લાયક થાય.

૭. ગામડાંના શિક્ષકોએ ચાલતા ક્રમમાં ધીમે ધીમે ફેરફાર કરવો. એકદમ ફેરફાર કરવાની ભૂલ નથી. ધીમે ધીમે અને પોતાને વધારે મહે-

નત ન પડે એવી રીતે એવો ફેરફાર કરવો કે તેથી છોકરાંને ઉપયોગી થઈ પડે તેવું શિક્ષણ મળે.

૮. ખીછ બાળતના સમ્બન્ધમાં—છોકરાંને નવી નવી હકીકતોથી માહિત કરવા અને જાતે જ્ઞાન મેળવવા તરફ તેઓનું વલણ કરવું એ શિક્ષણ ક્રમનો હેતુ છે. આ હેતુ ધ્યાનમાં રાખીને સઘળા પાઠ શિખવવા. માત્ર સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠથી જ આ હેતુ પાર પડે છે એમ કેટલાકનું ધારવું છે એ ખોટું છે.

૯. શરૂઆતથી જ છોકરાંને જ્ઞાન અને રમુજને માટે વાંચતાં શિક્ષણ વધારવું છે. વાંચીને પોતાના વિચાર પ્રથમ મોઢેથી અર્થ પછી લખીને સાદી અને સરળ ભાષામાં જણાવવાની છોકરાંને ટેવ પાડવી જોઈએ. આમ કરવાથી તેમનામાં સહેલાઈથી વાંચવાની અને વાંચે તેની મતલબ સમજવાની અને તે લખી જણાવવાને જે શબ્દો તે વાપરે તે શુદ્ધ લખવાની શક્તિ આવશે. વાંચન અને લેખનનો ખરો હેતુ આ છે. સમજ્યા વિના સફાઈ બન્ધ વાંચી જવું અથવા પાઠમાં આવેલા શબ્દોનું ડિક્શનરી બરાબર લખવું એ હેતુ નથી.

૧૦. વાંચન અને લેખનનો હેતુ ઉપર મુજબ છે એ અભિપ્રાયમાં જે શિક્ષકો મળતા આવે તેમણે મહેના વાંચન અને ડિક્શનરીને બદલે મનમાં વાંચી જઈ તેની મતલબ લખી માગવાનો રિવાજ કોઈ કોઈ પાળત રાખવો.

૧૧. હવે પછી અભ્યાસ ક્રમ કેટલો રાખવો અને તેમાં શ્રેષ્ઠ શિક્ષણ આપવાને કયી પદ્ધતિ પકડવી તે શિક્ષકે વિચારવાનું છે. આજ સુધી અભ્યાસ ક્રમ સઘળી નિશાળો માટે નક્કી કરેલો હતો અને શિક્ષણ પદ્ધતિમાં પણ કોઈ શિક્ષક ભાગ્યે જ ફેરફાર કરતો. હવે ચાલતા અભ્યાસ ક્રમમાં શિક્ષકની નજરમાં આવશે તો બિલકૂલ ફેરફાર નહિ કરશે અથવા તો ફાવે તેટલા ફેરફાર કરી શકશે. પણ જે જે અભ્યાસ ક્રમ તે રાખશે તેનું જોખમ તેને શિર રહેશે.

૧૨. વારંવાર પરીક્ષાઓ લેવામાં આવશે નહિ. પરાયા માણસ કરતાં વર્ગનો શિક્ષક પરીક્ષા લેશે તે વધારે લાભકારક થઈ પડશે. સ્પર્ધા

માટે અને છોકરાં કંઈ હેતુથી કામ કરે તેટલા માટે વરસમાં એક (અને તો બે) પરીક્ષા લેવી તે ઠીક છે, અને તે માટે મહોટી નિશાળો વગેરે આદલ બદલ કરી પરીક્ષા લેશે, અને ન્હાની નિશાળોમાં વ્યવસ્થાપકો કોઈ લાયક માણસની શિક્ષકને મદદ આપશે.

૧૩. હવે પછી જે છોકરાંને લેખર સર્ટિફિકેટ નોંધતાં હશે તેમની જ દરેક છોકરા દીક દોકડા આપીને ઇન્સ્પેક્ટર પરીક્ષા લેશે. બાકીના છોકરાની તેવી પરીક્ષા ઇન્સ્પેક્ટર લેશે નહિ.

૧૪. પહેલાં ઇન્સ્પેક્ટર ખુશ થાય તેવું પરિણામ આવે તે હેતુને અનુસરીને શિક્ષણ પદ્ધતિ અલતી, પણ હવે ઇન્સ્પેક્ટરની પરીક્ષા બિલકૂલ કઠી નાખવામાં આવી છે, તો આસા રાખવામાં આવે છે કે શિક્ષકો છોકરાંને વધારે સંગીન જ્ઞાન મળે એવા ઉપાયો યોજવાને શિક્ષણ પદ્ધતિમાં યોગ્ય ફેરફાર કરશે.

૧૫. અભ્યાસ યોડો થાય પણ છોકરાં વધારે શીખે એવો રસ્તો શિક્ષકે પકડવો નોંધ્યો. આ માટે શિક્ષકે છોકરાં પાસે અવલોકન કરાવી અનુમાન કઢાવવાં નોંધ્યો. તૈયાર હકીકત તેમના મગજમાં ભરવી ન નોંધ્યો, આથી અભ્યાસ યોડો થશે પણ તે વધારે સંગીન થશે, અને છોકરાં જાતે હકીકત કેમ મેળવવી તે શીખશે.

૧૬. છોકરાંની યાદદાસ્તી ઉપર વધારે ધ્યાન નાખવો ન નોંધ્યો. અક્ષયત આ શક્તિ કેળવવી ત જરૂરું છે, પણ શબ્દો અને શબ્દ સમૂહોનો અર્થ સમજ્યા વિના તે મોઢે કરવા કહેવું તે યાદદાસ્તી પર નકામો, ધ્યાન નાખવા જરૂરું છે, માટે જે કંઈ શિખવવામાં આવે તે સમજીને પછી તે છોકરાંને મોઢે કરવાનું કહેવામાં આવશે તો ખસ છે.

૧૭. ત્રીજી જાણતના સમજાવમાં—કોઈ પણ નિશાળમાં શિક્ષકો નોંધ્યો તે પ્રમાણે છે કે નહિ તે નક્કી કરવાને ફક્ત છોકરાંની સંખ્યા પર નજર ન રાખતાં નિશાળના ખાસ સંજોગો અને શિક્ષકોની લાયકાત ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે.

૧૮. કોઈ નિશાળમાં છોકરાંની સંખ્યા ઓછી હોય પણ વગેરે વધારે હોય તો તે પ્રમાણે ત્યાં શિક્ષકો પણ આપવા નોંધ્યો. વળી જે નિશા-

જમાં શિક્ષકોની સંખ્યા વધારે હશે પણ તે જોઈએ તેવી લાયકાતવાળા નહિ હશે તો તે નિશાળને ઊંચા પ્રકારની ગ્રાન્ટ આપવામાં આવશે નહિ.

૧૯. દરેક નિશાળમાં યોગ્ય શિક્ષકો હોવા જોઈએ, એટલે તે છોકરાંની ઉમ્મર અને જાતિને અનુસરીને રાખવા જોઈએ, તેમ જ જે વિષયો તેમને શિખવવાના છે તેમનું પૂરતું જ્ઞાન તેમને હોવું જોઈએ. મિશ્ર શાળામાં એક આધેર સ્ત્રી શિક્ષક રાખવાની જરૂર છે.

૨૦. ૬૮ મી ક્લેસ મુજબના શિક્ષકોમાં જોઈએ તેટલી હોંશિયારી માલૂમ પડે ત્યાં સુધી તેમને ઉપલા વર્ગો સોંપવા નહિ.

૨૧. ચોથી બાબતના સમ્બંધમાં—વ્યવસ્થાની બાબતમાં ઘણો આધાર શિક્ષક ઉપર છે. શિક્ષક પોતાની નજીવી ફરજો પણ નિયમ સર અને પદ્ધતિ સર બજાવતો હશે તો તેનું જોઈને છોકરાં પણ તે પ્રમાણે કરતાં થશે.

૨૨. જે વ્યવસ્થામાં કોઈ પ્રકારનો વાંધો નહિ હશે તો શિક્ષકને સમ્મ કરવાની જરૂર પડશે નહિ. કારણ કે સારી વ્યવસ્થાથી છોકરાંને સારી ટેવો પડે છે અને સારી ટેવો પડવાથી સમ્મ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. જે નિશાળમાં વારંવાર સમ્મ વડે બંદોબસ્ત, ઉદ્યોગ, અને આગાધીનપણું જળવાતાં હશે તે નિશાળની વ્યવસ્થા સારી કહેવાયો નહિ. સમ્મ શુન્હાને માટે કરવી પડે છે અને વ્યવસ્થાની ખામી વિના શુન્હા બને જ નહિ. માટે સમ્મ કરવી પડે ત્યાં સમગ્રજનું કે શિક્ષકની વ્યવસ્થામાં ખામી છે. તાસ ઉપજાવે એવી સમ્મ કદી કરવી નહિ.

૨૩. બાળ શાળાઓમાં શરીરને ઇજા થાય એવી સમ્મ કદી કરવી નહિ.

૨૪. મ્હોટા છોકરાની નિશાળોમાં બને ત્યાં સુધી શારીરિક સમ્મ થોડી કરવી, અને છોકરીઓની નિશાળોમાં તો તે બિલકુલ બંધ કરવી.

૨૫. સઘળા નિશાળોમાં સમ્મની નોંધ રાખવાની જરૂર છે. આથી શિક્ષકો વારંવાર પોતાની પદ્ધતિનું પરિણામ તપાસી શકશે, અને તે સારું આવે છે કે નહિ તેનો વિચાર કરી શકશે.

૨૬. છોકરાંના જરાજર વિભાગ પાડવામાં આવ્યા હશે અને જે કામ જે શિક્ષકો કરી શકે તે કામ તેમને સોંપવામાં આવ્યું હશે તો નિરાળના કામની યોજના જરાજર ગણાશે.

૨૭. મહોટી નિશાળોમાં દરેક વર્ગને માટે છલાયદો એક જ શિક્ષક બધા વિષયો શિખવવાને ન રાખતાં જુદા જુદા વર્ગોના અમુક વિષયોને માટે જે શિક્ષક લાયક હોય તેને તે સોંપવા. ગણિત, વિદ્યા, અને બાપા જેવા વિષયોનું ઉપરંચોટીઈ જ્ઞાન જેમને હોય તેવા શિક્ષકો તે શિખવી શકશે નહિ.

૨૮. શિક્ષક સર્ટિફિકેટ મેળવ્યું હોય તે એમ જતાવી આપે છે કે તેનામાં બધા વિષયોનાં મૂળતત્ત્વોનું સાફ જ્ઞાન છે; પણ તેને કયા વિષયો સંપૂર્ણ રીતે આવડે છે તે તેથી જણાતું નથી. તેની પાસે સર્ટિફિકેટ છે તેથી તે બધા વિષયો એક સરખી રીતે શિખવી શકશે એવી આશા રાખી શકાય નહિ.

૨૯. જૂની કોડમાં ન્હાની નિશાળો માટે જે યોજના રાખવામાં આવી છે તે લાભદાયક નીવડી નથી. તેમાં આખી નિશાળના સઘળા વિષયોમાં જે વર્ગ પાડેલા હોયથી છોકરાના અભ્યાસને ઘણી દરકત પહોંચતી. કારણ કે જ્યાં સુધી છોકરાં એક વર્ગમાંથી બીજા વર્ગમાં ન જાય ત્યાં સુધી તેઓ પોતે તેમ જ તેમનાં મા બાપો અભ્યાસમાં કંઈ વધારે થયેલો ધારતાં નહોતાં.

૩૦. આથી હવે પછી ન્હાની નિશાળોમાં બધાં ધોરણોના જુદા જુદા વર્ગો રાખી જે વિષયો કેટલાક વર્ગોને સાથે શિખવી શકાય તેવા હોય તે તે વર્ગોને એકલા કરી શિખવવાનું અને જે વિષયો સાથે શિખવી ન શકાય તે જુદા શિખવવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું છે.

૩૧. આવી રીતે ધોરણો રાખવાથી વિદ્યાર્થીઓ વર્ગો ચઢશે અને તેથી તેમનામાં અભ્યાસ કરવાનો હિસાહ આવશે. પણ ધોરણોનું નામ રાખવાથી ધોરણોમાં ફરકા પ્રમાણે જ બધા વિષયો શિખવવાનું મહેતા-છએને બન્ધન રાખ્યું નથી. તેઓ તેમની નજરમાં આવશે તે પ્રમાણે તેમાં ફેરફાર કરી શકશે. દાખલા તરીકે આગળ વધેલા છોકરાને ગણિતમાં

૬ હા અને ૭ મા ધોરણ માટે કરાવેલા નિયમો, વ્યાજ, નફો ટોટો, સ્ટોક, વગેરે ન શિખવતાં ગુણોત્તર, પાંતી, વગેરે જેઓ શિખવશે તો તેથી પણ તેટલો જ ફાયદો થશે.

૪૦. નિશાળના વખત દરમ્યાન છોકરાંને સંગ્રહસ્થાન વગેરે જગ્યાઓએ લઈ જવામાં આવે તે ફક્ત રમતની ખાતર નહિ પણ કંઈ શિખવવાની ખાતર લઈ જવાં જોઈએ. આવી રીતે લઈ ગયા પછી છોકરાંએ જે જોયું હોય તેનો ઉપાલ આપવાનું તેમને કહેવું જોઈએ.

૪૩. 'શરૂઆતના વિષયો' એ શબ્દોમાં હવે વાંચન, લેખન, અને ગણિત એટલાનો જ માત્ર સમાવેશ થતો નથી, પણ આ વિષયોની મદદથી જે મૂળતત્ત્વોનું જ્ઞાન થવું જોઈએ તેનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવે છે. માટે શિક્ષકોએ વાંચન શિખવવાનો હેતુ ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ, અને જેમ જાને તેમ જલદીથી છોકરાં વાંચીને પોતાની મેજે જ્ઞાન મેળવતાં થાય તેમ કરવું જોઈએ.

૪૪. કવિતા મોટે કરાવવી. પણ અમુક લીટીઓ મોટે કરાવવાનો રિવાજ છે તે બંધ કરવામાં આવે છે. એકની એક કવિતા આખું વર્સ ફરી ફરીને ચલાવવા કરતાં મહાન કવિઓનાં કાવ્યોમાંથી છૂટી છર્વાંથી કવિતાઓ પસંદ કરીને ચલાવવાથી વધારે ફાયદો થશે, અને છોકરાંને વધારે ગમત પડશે. જે વખતે જે કડીઓ છોકરાં શીખતાં હશે તે તેમને બરાબર આવડતી હશે તો પહેલાં ચાલી ગયેલી લીટીઓ બરાબર નહિ આવડતી હોય તેની હરકત નથી.

૪૫. કોડની ૧૫ મી* કલમમાં નિશાળોમાં ચલાવવાના વિષયોની

* કોડની ૧૫ મી કલમમાં નીચે મુજબ અભ્યાસ ક્રમ રાખ્યો છે:—
અ. જાળ શાળાઓ માટે—

વાંચન, લેખન, અને સંખ્યાનું ઘટિત શિક્ષણ.

સામાન્ય જ્ઞાનના સહેજા પાઠ.

કિન્ડરગાર્ટનના બાળકોને લાયક ઉદ્યોગ.

સોય કામ.

ટ્રેડિંગ.

ગાયન.

દીપ આપી છે તે પૂર્ણ છે એમ સમજવાનું નથી. તેમાં વધારે ઘટારો કરી શકાશે. દાખલા તરીકે ભૂમિતિને બદલે બીજા દેશોની પ્રાથમિક શાળાઓમાં આલતાં ગણિતનાં પુસ્તકોમાં કર્તવ્ય ભૂમિતિ આપેલી છે તે શિખવી શકાશે. બીજા ગણિતમાં આંકડાને બદલે અક્ષરોનો ઉપયોગ છોકરાઓ સમજે કે તરત ફેક્ટર (અવયવો) વજેરે બાળતો પર વધારે વખત ન શુભાવતાં ગણિતમાં આવેલા કોષણ સમીકરણની મદદથી શિખવી શકાશે.

૪૬. પર બાપા નહાનાં છોકરાંને વાત રૂપે શિખવવી. આથી તેમની દરમિયાન ખૂબ મુશ્કેલી.

૪૭. પદાર્થ વિજ્ઞાન અને વિદ્યાના બીજા વિષયો સામાન્ય જ્ઞાનના પાકોમાં શિખવી શકાશે.

૪૮. દરિયા કાંઠાનાં સહેરોની જે નિશાળોમાં પાક સામ્યનું શિક્ષણ સારું આપવામાં આવે તેમને તે બદલ ગ્રાન્ટ આપવાનો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો છે. વળી દરિયા કાંઠાનાં સહેરોનાં છોકરાંને બહુ કરીને દરિયાઈ ધંધે વળગવાનું છે તો તેઓ પોતાનાં લગ્ન સારી નિયતિમાં રાખી શકે માટે તેમને સોવનો ઉપયોગ કરતાં પણ શિખવી શકાશે.

૧. ઇંગ્રેજી—વાંચન, કવિતાનો મુખ પાક, લેખન,	
નિબંધ, અને વ્યાકરણ—આપાનો શુદ્ધ ઉપયોગ	
કરતાં આવડે ત્યાં સુધી...	...
ગણિત	...
ડ્રોઇંગ (છોકરાઓ માટે)	...
• સોય કામ (છોકરીઓ માટે)	...
• બૂગોળ તથા ઇતિહાસને લગતા પાકો તથા	
પદાર્થ વિજ્ઞાન પાકો...	...
ગાયન	...
અંગ કસરત	...

સઘની શાળાઓમાં ફરજી આવત.

દીપ—ઉપર જણાવેલા વિષયોમાંથી કોઈ વિષય મૂકી દેવા માટે ઇન્સ્ટ્રક્ટર અથવા જોડને સન્તોષકારક કારણ લાગશે તો તે મૂકી દેવાની રજા મળશે.

કેળવણી જાતાની ખબરો.

જાહેર ખબર.

ઈ. નં. ૩૭૩૦, તા. ૧૭-૯-૧૯૦૧.

મહેરજાન ડિરેક્ટર સાહેબ બહાદુરના નં. ૪૫૫૪ તા. ૯-૯-૧૯૦૧ થી “ વિજયી વિદ્યોદ્યા ” નામની ચોપડી ધનામનાં ખાસ પુસ્તકોની કીપમાં લખાયેલ કસબમાં આવી છે.

J. G. Corcoran,

એન્જીનેયર ઇન્સ્પેક્ટર, ઉ. બા.

શિક્ષક જોઈએ છે.

કુરલા મ્યુનિસિપાલિટીની ગુજરાતી સ્કૂલમાં અમલવાદ દેવિય ડાયેક્શનમાં ખાસ થયેલો શિક્ષક જોઈએ છે. રૂ. ૯ ના સર્ટિફિકેટવાળાને રૂ. ૧૫) ને રૂ. ૧૨ ના સર્ટિફિકેટવાળાને રૂ. ૨૦) નો પગાર દર મહિને મળશે. અરજ કુરલા મ્યુનિસિપાલિટીના પ્રેસિડન્ટને કરવી.

કુરલા.

તા. ૨૫-૯-૧૯૦૧.

નસરવાનજી ધનજીભાઈ.

પ્રેસિડન્ટ, કુરલા મ્યુનિસિપાલિટી.

જાહેર ખબર.

મિ. એચ. કે. પાહડના ગુજરાતી-ઈંગ્લેશ શાળાની બીજી આગતિ માટે નીચેની લોકીંગ જોઈએ છે —

શેઠ. ખરજોરજી ખરજોદજી સંભળ્યા, ચન્દનવાડી સ્કૂલના માજી માલિક.
શેઠ. નશરવાનજી ખરજોદજી નાનજી, ચન્દનવાડી સ્કૂલના માજી માલિક.
શેઠ. જમશેદજી, ખંડુબાસ, બી. એ. ક્યુરેટર ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુકડીપો.
શેઠ. માણેકલા, બહેરામજી માસ્તર, ગોધરાદાસ તેજપાલ સ્કૂલના હેડમાસ્તર.
રા. રા. લક્ષ્મીદાસ, દી, હેડમાસ્તર આલકેડ હાઈસ્કૂલ જૂન.

રા. રા. એમ. એમ. બલસારી બી.એ. માજી હેડમાસ્તર, ગોધરા એ, વ.સ્કૂલ.
રા. રા. મોતીલાલ મોહનલાલ હેડમાસ્તર, અંબોવાર્નાક્યુલર સ્કૂલ. બાવનગર.
રા. રા. માણેકલાલ અમૃતલાલ દંવે, ખોજા ખાનમહમદ હખીખલાઈ સ્કૂલ.
શેઠ. રૂસ્તમજી મહેરવાનજી માસ્તર, હેડમાસ્તર, ફરાગજી પટેલ સ્કૂલ.

મુખ્યમંત્રી ગુજરાતી સ્કૂલના હેડમાસ્તરો.

મે. મુક્તાબદાસ મુદ્દરદાસ ચોકશી.

મે. પ્રાણજીવનદાસ કલાનદાસ.

મે. દરકિષનદાસ ખિન્નાલાલ.

મે. શિવશંકર કૃષ્ણજી વાદ.

શેઠ. મહેરવાનજી સોરાળજી દલાલ.

શેઠ. કુકીરજી સોરાળજી મદ્રોષના.

મે. માણેકલાલ ધીરજીરામ અધ્યારુ.

મે. આત્મારામ જીકિષનદાસ.

મે. મોહનલાલ પ્રસાદરાય.

મે. મળલાલ પાનાચન્દ.

મુખ્યમંત્રીએ ગુજરાતના બહુરે છાપાના મતો:—રાસ ગો-
સ્તાર, મુખ્યમંત્રી સમાચાર, જામે જમશેદ, અખબારે સોદાગર, ટ્રેસરેલિન્ડ
ગુજરાતી, મળદાં પરસ્ત; રિપન રિપોર્ટર, ઇન્ડીયન સ્પેક્ટેટર, ગુજરાત મિત્ર,
પ્રજાગિત્ર, સૂર્યપ્રકાશ, સુરત અખબાર, દેશીમિત્ર, બરચ સમાચાર, દિતેમ્બુ.

દરકત શિક્ષક કોપીબુકો નીચલી સરતોથી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશવરથી માલ મંગાવનારા માસ્તરો તથા બા-
પારીઓ નેઓ, જોછામાં જોછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે
તેઓને સેકડે ૩૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલ્વે
નો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી જોછી ૨૫ નકલ મુખી મંગાવનારને સેકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કા-
ઉન્ટ મળશે, પણ રેલ્વે પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માયે.

૩. માલ માકલાવ્યા પછી ૧ સપ્તાહમાં જતાં કોઈ રીતે ખરાબ થાય
તથા તે માલને નુકસાન પૂરે તેના જોખમદાર માલ મંગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલવેનું હાથ લાંબું થાય ત્યાં માલ કચે રહે અને ક્યાં ગોઠલાવવો
તેનો પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલ્વે સ્ટેશનથી
આગળ માલ લઈ જવાનો ખર્ચ માલ મંગાવનારને સિર સમજવો.

૫. કુડી માકલાવનારે ખરાબર ટેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા કાકીયાવાડના સર્વે માસ્તરોને તથા બુકસેલરોને
વિનંતિ પૂર્વક જણાવનારું કે દરકત શિક્ષક કોપીબુકોની સાથે અંબોએ
ખીજી કોઈ પણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેકડે ૧ એક ટકાના ૬.

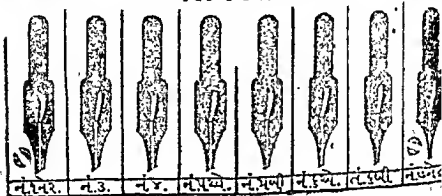
મીશનથી મોકલી આપવાની ચોક્કસ કરી છે. એક વખત કામ પાડી જોવાથી ખાતરી થશે, પેકિંગમાં ઓછો ખર્ચ થાય તેમ કરીશું. જેઓની મરજી હોય તેઓએ નીચે સરનામે લખવું.

નોટગેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

દરકત શિક્ષક કોપીયુકોના જ દરેક જાગના જુદા જુદા કદના આશ-
રોને જ જાન્યેસતી સ્ટીલપેનો આસપાસ-ડંધી મોટે ખર્ચે બનાવી મંગાવી છે.
એસ્ટીલપેનો ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ, અને ફારસી લખવાને ધણી સગ-
વડ લાગેલી છે. દરેક બોક્સમાં ૩૦-૧ કિંગમ ૩.૦૦ ઓછામાં ઓછા ૮
બોક્સ મંગાવનારને ૧૦ ટકા કમીશન મળશે, ને ૨૫ થી તેથી વધુ બોક્સ
લેનારને ૧૨.૦૦ ટકા મળશે. વેલ્યુ પેઓલથી ૧ થી ૧૬ બોક્સ
મંગાવનારને ખર્ચના ૩ વાજ વધારે લાગશે. ભૂલી જતા નહિ.
અને પૈસા પહેલા મોકલવાથી ૧ થી ૬ બોક્સના ખર્ચના બે આના લાગશે.
આદરજી કાવસજી માસ્તર, દરકત શિક્ષક કોપીયુકો તથા
સ્ટીલપેનોના પ્રગટ કર્તા. અને કમિશન એજન્ટ. ધોળીતળાવ મુમબાઈ.

નમુના
આદરજી કાવસજી માસ્તર
દરકત શિક્ષક કોપીયુકોની
સ્ટીલપેનોના

નં. ૧૨.   નં. ૩.   નં. ૪.   નં. ૫.   નં. ૬.   નં. ૭.   નં. ૮.   નં. ૯.

ખોતાની મેળેછેછ શીખવા ચઢાનાર માટે વ્યાકરણના નિયમો વાળું ઉત્તમ પુસ્તક.
 ધ્રી દીગર, આદ્ય. ૨૭. શાળા માસ્તરો માટે ડી. ૩. ૧) ખીજા માટે ૩. ૧. પોસ્ટેજ ખર્ચ
 જૂદો. કર્તા મગનલાલ હાકોરદાસ આગતીઆ. કલાર્ક મે. એ. ઈ. સા. જોષીસ. અમદાવાદ.

હિંદીરિમય, ગર્નારિમય હરસન, કોલેજો, ગોખલે, ધોપ, પેન્ડળરી,
 લોક, લેવીસ, રાધાકૃષ્ણ, ગર્લ્સન, સુખાસવ, કોર્નેવોલ, ફીચના ઇ, અને
 લાલસંકરનાં ગુ. ગણિતમાંના તથા ધણી યુનીવર્સીટી પરીક્ષાના સવાલમાંના
 સુંદી કહેલા—અર્ધરા દાખલા—કી=ખુલાસા સાથે ગણેલાં. ડી. ૩. ૧)
 પો. ૦)ના. લાલ ડી. ૩. બાલ. અને ખીજા એક ૦)ની ચોપડી ભેટ.
 પાનાં. ૫૧૨. હજારે આ પુસ્તકમાંના દાખલા પ. સ. પરીક્ષાઓમાં આવે
 છે. કર્તા. પ્રભુદાસ નાગરદાસ કીનારીવાળા. ડે. સૈયદપરા
 આવક પોળમાં મુરત.

એકગણિતની સમજુતી, કિમ્મત ૩. ૦૦ પોસ્ટેજ સાથે. પાંચે, દશ;
 દશે. પંદર; વીશે; વીસ; અને પચીસે, ગચીસ; ટકા કમિશન. વેદ્યુ પેએબલ
 ખર્ચ લેનારને સિર. ખુશાલદાસ જોષીદાસ. મુખ્ય ઐક. અમદાવાદ.

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળજોધ, ૭ નમ્બર.

કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્ય ઇલાકાની
 ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી
 અક્ષરોનાં શુદ્ધ વચણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણને અનુકૂળ અક્ષરોનાં
 કદ તથા લખાણ દબની એકવચ્ચ કરીને, લાલ આલતી સર્વે કો-
 પીબુકે દરતાં ચઢીઆતી ચવાની ખાતી ચવા પછી, છપાવી બહાર પાડી છે.
 સુવ શિક્ષકો આગળ એકડો સર્વિદિદેરો ચક્રવા દરતાં. એ કોપીબુકો
 ખીજા સાથે સરખીવર્તા ખ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સૂચનાઓ, તેમના
 અનુભવી વિચારને ટીકા મળવા અદિ મૂકવી વધારે યોગ્ય ધારીએ છીએ.

સંસાર મુધારો.

હરગોવિંદદાસ દ્વારકાંદાસ કાંઠાવાળા કૃત સંસાર મુધારો એ નામનું મોટું અને વર્તમાનીથી ખાસ મંગાવેલાં સુન્દર પુર્ણવાળું પુસ્તક જલદીથી બહાર પડશે. લગભગ ૪૨૫ પાનાનું, કીમત માત્ર રૂ. ૨૦ રાખવામાં આવી છે. દસ ઉપરાંત નકલ રાખનારને ૧૨૫ ટકા કમીશન મળશે. ગળવાનાં ટેકાણાં. અમદાવાદમાં આર્યોદય પ્રેસ. શ્રી. વ. સોસાઈટી. મુંબઈમાં ગુજરાતી પ્રેસ. અને વડોદરામાં કર્તા પાસેથી. વધારે માહિતી માટે સને. ૧૯૦૧ ના જુલાઈ મહિના ગુજરાતી પેપરના એક જુઓ.

નિબંધ માર્ગદર્શક ભા. ૧ લો કી. રૂ. ૦) = પોષ્ટેજ રૂ. ૦)ના. ઘણા પુસ્તકોને આધારે, ને વિદ્વાનોની સલાહ પ્રમાણે ગોઠવણ કરી સંકળના કરી છે. આવું સંસ્કૃત પુસ્તક આ વિષય પર એકે નથી. કમીશન દશ નંગથી ૨૫ ટકા. આ સિવાય મુંબઈમાં ગળતો કાઈ પણ પ્રકારનો માલ, તમાગ બતનાં પુસ્તકો, અગાઉથી પૈસા મોકલનારને એક ટકા કમીશનથી મોકલીયે છીએ. ખીજા બ્યાપારીનો માલ કમીશનથી વેચી આપીશું. આ પુસ્તક વડોદરા કેળવણીખાતાએ મંજૂર કર્યું છે. એમ, સી. પંડ્યાની કંપની. બુકસેલર્સ, પબ્લીશર, ને કમીશન એજન્ટ. ભૂલેશ્વર બાણાભાઈની આલી મુંબઈ.

પ્રાથમિક નિશાળોના શિક્ષણને માટે મંજૂર કરેલી. દેશાઈ અમીર કૃત. સંખ્યા પ્રવેશ, ડી. બે આના. કમીશન વીશ ટકા મુ. એજન્ટ હીરાસંકર પ્રેમસંકર. અમદાવાદ કાળુપુર ધનાગુતારની પોળ.

ભારે વખાણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.

આહરજ કાવસજ માસ્તરના.

દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકો.

“કમીશનમાં વધારો” આઠ લાગમાં. “કમીશનમાં વધારો”

કેળવણી ખાતાના હાલના તથા આગલા ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો, દેશની, કેળવણીમાં આગેવાન બણીતા શિક્ષકો, પ્રોફેસરો, પ્રિન્સિપલો, હેડમાસ્તરો અને શિક્ષકો, મુખ્યત્વે તથા ગુજરાતના સર્વે જાહેર છાપા તરફથી એકે અવાજે તારીફ કરતાં અતિ સન્તોષકારક ખાત્રીપત્રો,

મહેરખાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરખાન માણ ઇન્સ્પેક્ટર. ઇ. જાઈલસ સાહેબે દસ્ત શિક્ષક કોપીબુકોને જ સંઘળી મંગૂર કરેલી કોપીબુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી રફૂલો આવી સરસ કોપીબુક જ વાપરવાને મગરૂરી ધરાવશે. ~~મુખ્ય~~ મુખ્ય તથા સુરત, ભરૂચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે શહેરની જોઈન્ટ રફૂલકમિટીના અનુભવી સદ્ગૃહસ્થોએ પણ સંઘળી કોપીબુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્તશિક્ષક કોપીબુકોને જ સર્વે કોપીબુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાબાની સર્વે રફૂલોમાં એ જ કોપીબુકો ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

આ કોપીબુકો ગાટે જે જે સદગૃહસ્થો તરફથી સર્ટિફિકેટ મળેલાં છે તેમનાં નામ વાંચવાથી ખાત્રી થશે. તેમાંથી યોડાં નીચે પ્રમાણે. ડિરેક્ટર સાહેબ તથા એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરો,
કે. એમ. ચેટ્ટર્જી. એમ. એ. માણ ડિરેક્ટર એન્ડ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન.
ટી. બી. કર્ખામ. મધ્ય વિભાગના કેળવણી ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર.
ઇ. જાઈલસ. ઉત્તર વિભાગના કેળવણી ખાતાના માણ ઇન્સ્પેક્ટર.
ખા. સા. દોરાબજી એલ્લજી ગીમી. બી. એ. ઉ. વિ. ના. માણ આ.
એ. ઇ. અને સુરત. હાઈ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર.

રા. બા. ગોપાળજી સૂરભાઈ દેસાઈ, ઉ. વિ. ના કેળવણી ખાતાના માણ આ. ઇ.
રા. બા. હરગોવિન્દલાલ દારકાંદાસ કાંટાવાળા, વડોદરા કે. ખાતાના માણ ડિ.
રા. સા. દલપતરામ પ્રાણજીવન ખખખર, કચ્છના માણ એ. ઇન્સ્પેક્ટર.

દેશની કેળવણીમાં જાણીતા આગેવાન ગૃહસ્થો.

આનંદેશ. ઝવેરીલાલ ઉમિયાશંકર પાણિક.

આનંદેશ કાશીનાથ ત્ર્યંબક તેલંગ એમ. એ., એલ. એલ. બી.

મી. આર્મ. ઇ. અમ્બાઈની હાઈ કોર્ટના માણ બાઈ.

રા. બા. શંકર પાંડુરંગ પંડિત, એમ. એ; માછ જોરિએન્ટલ ટ્રાન્સલેટર;
રા. રા. નગીનદાસ તુળશીદાસ મારફતીઆ બી. એ. એલ. એલ. બી.
મુખ્યમંત્રી હાઇ કોર્ટના વકીલ તથા મુનિસિપલિટીના મુજરાતીના પરીક્ષક.
દિ. બા. મણિભાઈ જશભાઈ, દિવાન જહાદુર, પડોદરા.

રા. બા. લાલશંકર ઉગિયાશંકર ત્રવાડિ, સ્મો. ટો. કોર્ટના જજ. અગદાવાદ
રા. સં. હરિલાલ મનસુખરામ, બારીઆ સ્ટેટના કારભારી.

રા. બા. જગજીવનદાસ ખુશાલદાસ માછ ડેપુટી કલેક્ટર તથા સેશન્સ
જજ અને સુરત મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ કમિટિના પ્રમુખ.

રા. સા. મનસુખરામ સૂર્યરામ, ત્રિપાઠી, જુનાગઢ સ્ટેટના એજન્ટ.
રા. સા. રણછોડભાઈ ઉદયરામ, કચ્છના નાયબ દિવાન.

મહૂમ રા. બા. જોળાનાથ સારાભાઈ.

રા. રા. કૃષિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ, સી. આઈ. ઈ.

બા. સા. જમનજી એલસજી મોદી, એમ. એ; ડેપુટી કલેક્ટર અને
સ્કૂલ કમિટિના ચેરમેન, વાઘ.

રા. રા. કાળાભાઈ લલ્લુભાઈ વકીલ, સુરત સ્કૂલ બોર્ડના પ્રમુખ.

ચોક કેળસર એલસજી મોદી, બી. એ, સુરત સ્કૂલ બોર્ડના મેમ્બર.

મહૂમ રા. રા. કવિનર્મદાશંકરલાલશંકર, જોતેના ધર્મખાતાના માછ સેક્રેટરી.
કેળવણી ખાતાના હાલના તથા માછ ઇન્સ્પેક્ટરો.

રા. બા. મોતીરામ રાજરામ, માછ ડે. એ, ઇ, સુરત.

રા. સા. ગણપતરામ ગૌરીશંકર ચાઓ, ડે. એ. ઈ. અગદાવાદ

રા. સા. શિવરામ સદાશિવ નાડરની, બી, એ; ડે. એ. ઇ. રત્નાગિરિ.

રા. સા. મજરાંય સન્તોકરાય દેસાઈ, બી. એ; માછ, ડે. એ. ઇ. મુખ્યમં

રા. સા. કૃષ્ણલાલ ગોવિન્દલાલ મહેતા, ડે. એ. ઈ; કાલાવાડ પ્રાન્ત, કાઠિયાવાડ.

રા. સા. હરિવલ્લભ ખૂળજી ગિજય, માછ, ડે. એ. ઇ; હાલાર પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.

રા. સા. ગણપતરામ અનુપરામ ત્રિવેદી, ડે. એ. ઇ; સૌરાષ્ટ્ર પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ

બા. સા. કરમચાલી રશીમચાલી નાનજીઆની. બી. એ. ડે. એ. ઇ, ખેડ.

રા. સા. આર. એસ. તાંબી, બી એ; ડે. એ. ઇ, મરાઠી સ્કૂલ, મુખ્યમં.

રા. સા. મનસુખલાલ મુગટલાલ મુનશી, બી. એ. એલ. એલ. બી.
હાઈ કોર્ટના સોનિસિટર, મુખ્યમં.

એ. જોડજદાસ કદાનદાસ પારેખ, બી. એ. એલ. એલ. બી.
ચોક. જહાંગીરજી હોરમજી પત્તણી, ૭૦ હા. સ્કૂલના સેક્રેટરી.

રા. સા. હંગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા, બી. એ; જૂનાગઢના નાયબ દિવાન.
 રા. સા. ગણિલાલ નભુભાઈ બી. એ. બાવનગર કોલેજના માણ પ્રોફેસર.
 રા. સા. મોવિન્દ બલવન્ત લંધાટે, બી. એ.
 રા. સા. મોહનલાલ રણછોડદાસ અવેરી.

મુખ્યમંત્રી જોષ્ટ સ્કૂલ કમિટીના સદ્યુદ્યોગે પસન્દ કરેલી અને બીજી
 કોષીખુકો સાથે સરખાવ્યા પછી પોતાના તાળાની સ્કૂલોમાં એજ કોષી વાપરવી.

મે. ડોક્ટરટોમસ પ્લેની.	મે. એટન જ્યારી.
મે. કેપશર નવરોજી કાળરાજી.	મે. પ્રોફેસર આર. જી. ચોકસનહાંમ
મે. અબદુલા મીરજીલી ધરમશી.	મે. કાશીનાથ ત્ર્યમ્બક તેલંગ.
મે. ગણેશરામ નીલકંઠ નાડકરની.	

મે. નવરોજી નસરવાનજી વાડીઆ. રી. આઈ. ઈ. •

મે. ન્હાનાભાઈ નસરવાનજી સેક્રેટરી સ્કૂલ બોર્ડ.

સુરત જોષ્ટ સ્કૂલ કમિટીના સદ્યુદ્યોગે પસન્દ કરેલી અને સૌમાં એક
 લેખવેલી અને પોતાના તાળાની સ્કૂલોમાં વાપરવાની ધણી ખુશી દેખાવેલી.

મે. રેવરન્ડ જી. શહેડી.	મે. બાનુંશંકર નારણશંકર.
મે. મંછારામ ઘેલાભાઈ.	મે. હરિલાલ તુળજરામ દર.
મે. સૈયદ મોસવી અબદુલ કાદર.	મે. નતુમીઆ બહુમીઆ શેખ.

પ્રોફેસરે, પ્રિન્સિપલે અને હેડમાસ્ટરે.

રા. સા. વાગનરાવ આબાજી મોદક, બી. એ, માણ હે. મા. એલિન્સ્ટન દાધરજી.
 ખા. ખા. જગશેદજી આરદેશર, દલાલ, એમ. એ. એલ. એલ. બી. ગાયક.
 વાડ કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર અને સુરત કોલેજના માણ પ્રિન્સિપલ.
 શેઠ ડોસાભાઈ નસરવાનજી વાડીઆ, એમ. એ; પ્રિન્સિપલ, સર. જ
 જી. પા. એ. ઇન્સ્ટિટ્યુશન, મુખ્યમં.

ખા. ખા. જગશેદજી નવરોજી બીનવાળા, એમ. એ, બાવનગર કોલેજ.
 શેઠ. એદલજી દોરાજી તળાટી, બી. એ; અમદાવાદ હાઈસ્કૂલ.

શેઠ. ફરુજજી મનચેરજી દસ્તુર, એમ. એ; પ્રોફેસર, પૂના કોલેજ.

આ. સા. ઇબ્રાહીમ મદમદ સાયાની, બી. એ; હેડમાસ્ટર શરમહાઈસ્કૂલ.

રા. સા. માધવલાલ હરિલાલ દેશાઈ, પ્રિન્સિપલ, ટ્રેનિંગ કોલેજ અમદાવાદ.

મિ. એ. એસ. જર્વિસ, સુરત મિશન સ્કૂલના માણ પ્રિન્સિપલ.

મિ. વિલિયમ બીટી. બી. એ; સુરત મિશન સ્કૂલના મેનેજર.

રા. સા. નવલરામ લક્ષ્મીરામ, રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના માણ પ્રિન્સિપલ.

શેઠ બહેરામજી ફરામજી પટેલ બી. એ. માણ હેડમાસ્ટર સુરત હાઈસ્કૂલ.

શેઠ દોરમજી જહાંગીર પ્રોપ્રાયેટરી સ્કૂલના માલિક.

શેઠ. ફરામજી જામનજી માસ્ટર બી. એ. ફોર્ટ દાધર સ્કૂલના માલિક.

શેઠ. ગાણેશજી બેજનજી કુપર ફોર્ટ દાધર સ્કૂલના માણ હેડમાસ્ટર.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

પુસ્તક ૪૦ મું. નવેમ્બર ૧૯૦૧. અંક ૧૧ મો.

માસ.

ગઈ તા. ૨ ૭ સપ્ટેમ્બરને રોજ હિન્દના નામદાર વાઇસરોયના આમંત્રણથી સિમલામાં એક કોન્ફરન્સ ભરાયું હતું. તેમાં બધા બ્રહ્મકાના ગાઈડેકટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનો, યુનિવર્સિટીઓના વાઇસ ચાન્સેલરો, અને બીજા કૃષ્ણવણીકારોને બોલાવવામાં આવી હતા. કોન્ફરન્સનું કામ ધણા દિવસ પહોંચ્યું હતું, અને તેમાં ઘણી બાબતોનો વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ હજી તે બાબતો બહાર પડી નથી. કોન્ફરન્સને પહેલે દિવસે હાજર થયેલા અમલદારો રૂબરૂ નામદાર વાઇસરોયે કરેલું બાપણ પ્રસિદ્ધ થયું છે તે અત્રે આપીએ છીએ. તે નામદાર બોલ્યા હતા કે—

“આ કોન્ફરન્સમાં આપણે હિન્દની હાલતી કૃષ્ણવણીની પદ્ધતિ ઉપર વિચાર ચલાવવાનો છે. આપણે યુનિવર્સિટીની, બીજા દરજ્જાની, પ્રાથમિક, અને ઔદ્યોગિક કૃષ્ણવણી વિષે તથા કૃષ્ણવણી સમ્બન્ધી બીજી પરચૂરણ બાબતો વિષે એક પછી એક તપાસ ચલાવીશું. પણ આ બાબતો ઉપર હું ત્રણ વાતો વિચાર જણાવું તે પહેલાં મારે કહેવું જોઈએ કે આપણે કૃષ્ણવણીની છેક નવી યોજના બનાવી દાખલ કરવાની નથી, પણ હાલ ચાલતી યોજનામાં થોડી સુધારાઓ કરવાની છે તે જ માત્ર જોવાનું છે. હાલમાં ઘણું બાજે એવું મત ચાલે છે કે હિન્દમાં મુજબી કેવળ બૂલ બરેલી કૃષ્ણવણીની પદ્ધતિ ચાલે છે, અને તેથી ઘણું માફાં પરિણામ થયાં છે. આ મત કેવળ બિનપાયાદાર છે. હિન્દની કૃષ્ણવણીની પદ્ધતિ કેવળ બૂલ બરેલી નથી, પરંતુ તેમાં અત્યંત કેટલીક ખામીઓ છે, અને તે ખામીઓ તપાસવાને જ આપણે મળ્યાં છીએ.”

“હાલની પદ્ધતિમાં મુખ્ય ત્રણ ખામીઓ જોવામાં આવે છે (૧) આપણે ઇંગ્લેન્ડ પદ્ધતિનું મૂળથી અક્ષરશઃ અનુકરણ કર્યું છે. દાખલ તરીકે આપણી યુનિવર્સિટીની કેળવણી માત્ર લન્ડનની યુનિવર્સિટીને અનુસરીને ચાલે છે. આ સમ્યન્ધી વિશેષ વિવેચન આગળ આવશે. (૨) આપણે પરીક્ષા એ જ સરકારી નોકરીમાં દાખલ થવાનો રસ્તો ગ્રાખ્યો છે, અને તેથી પરીક્ષાને કેળવણીની ‘કસોટી’ બનાવી છે. હાલમાં ધણી સુધરેલા દેશોમાં પરીક્ષાનું કામ અને ‘તેની રાથે’ ગોખણ કામ હલ્થી જાહે ચાલે છે. ચીન સિવાયના બીજા બધા દેશો કરતાં હિન્દમાં તે વિશેષ જોવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓને ન્દાનપણથી પુખ્ત ઉંમરે પહોંચતા સુધી એક પછી એક પરીક્ષાઓ પાસ કરવાની હોય છે, અને પરીક્ષામાં પાસ થવું એ જ હંદગીનું સાર્થક ગણાય છે. આથી પરિણામ એ થાય છે કે હજારો જુવાનીઓ એક પછી એક પરીક્ષાઓ પાસ કરવાની ધૂનમાં મગ્યા રહે છે, તેથી તેમનાં શરીર નબળાં થઈ જાય છે. વળી કેળવણીનું કામ મનને કેળવવાનું છે તે પ્રમાણે નહિ થતાં યાદદાસ્તી જે માત્ર મનની એક શક્તિ છે તે કેળવવા પર વિશેષ લક્ષ અપાય છે. આથી કેળવણીનો ખરો હેતુ પ્રજાને વધારે શુદ્ધિમાન બનાવવાનો છે તે ખાર પડતો નથી. (૩) સરકારનો વહિવટ કેટલેક દરજ્જે ખામી ભરેલો છે. હિન્દમાં સરકાર તરફથી કેળવણી આપવાનું કામ શરૂ થવાને હાલ ૭૦ વર્ષ થયાં છે, છતાં હાલમાં બ્રિટિશ હિન્દની કુલ વસ્તીમાંથી ૪૫ લાખ માણસો કેળવણી લે છે. શું આ સંખ્યા પૂરતી છે? હાલમાં સરકાર કેળવણી પાછળ સરકારી નાણાંમાંથી ૧,૧૪૦૦,૦૦૦ રૂપિયા ખર્ચે છે. શું આ રકમ પૂરતી છે? શું હિન્દ સરકારે કેળવણીનો વહિવટ ચલાવવાને કંઈ રીતિ ગ્રાખી છે, અને ગ્રાખી હોય તો તે રીતિ સર કામ ચાલે છે? ખરેખર આ સવાલોના સન્તોષકારક જવાબ મને જડી શકતા નથી. હું ધારું છું કે કેળવણીના સમ્યન્ધમાં સરકારનો વહિવટ શ્લુતિ પાત્ર નથી.”

“આટલું કહીને હવે હું પ્રથમ જણાવેલી બાબતો પર મ્હાત્ત વિચાર જણાવું છું:—

યુનિવર્સિટીની કેળવણી.

હિન્દની યુનિવર્સિટીઓએ માત્ર લગ્નની યુનિવર્સિટીનું અનુકરણ કર્યું છે. તેઓ પોતે માન્ય કરેલી કોલેજોના વિદ્યાર્થીઓ માટે અભ્યાસ કરાવે છે, અને તેમની પરીક્ષા લે છે. માન્ય કરેલી કોલેજો યુનિવર્સિટીના મકાનમાં તથા યુનિવર્સિટીવાળા શહેરમાં જ દોષી લેઈએ તેમ નથી. તેઓ ઘણે ભાગે પ્રાન્તનાં જુદાં જુદાં મ્હોટાં શહેરોમાં છે, અને કોઈ કોઈ દેશો પ્રાન્તની બહાર પણ છે. કેટલીક કોલેજોમાં તેમને લગતાં બોર્ડિંગ હાઉસો રાખવામાં આવ્યાં નથી. ઉપરની બાબતોમાં તેઓએ જે ઓકસરડું અને કેમ્પીસની યુનિવર્સિટીઓનું અનુકરણ કર્યું હોત તો વિશેષ લાભ થાત. કેટલાંક કારણોને લીધે હાલમાં ઓકસરડું અને કેમ્પીસનું પૂરું પૂરું અનુકરણ કરવું અશક્ય છે, તો પણ એક યુનિવર્સિટી સાથે જોડાયેલી કેટલીક કોલેજો કોઈ કોઈ વખત પોતાના વિદ્યાર્થીઓ એકલા કરી શિરામ્ય આપવાનો દિવાલ રાખશે, અને કોલેજોને લગતાં બોર્ડિંગ હાઉસો રાખી તેમની બરાબર દેખરેખ રાખવામાં આવશે, તો તેથી કેળવણીના કામમાં વધારે લાભ થવાનો સમ્ભવ છે. યુનિવર્સિટીઓની સેનેટ અને સિન્ડિકેટના બંધારણમાં સુધારો કરવાની જરૂર છે. આ સમ્બંધમાં પાંચ બાબતો ધ્યાનમાં લેવાની છે: (૧) સેનેટરોની સંખ્યા હાલમાં વધારે છે તે ઓછી કરી લેઈએ તેટલી રાખવી લેઈએ કે કેમ? (૨) ફેલોની પદો કાચબની છે તે અમુક મુદત માટે રાખી જૂના ફેલોને ફરીથી ચૂંટાવાનો દર આપવો લેઈએ કે કેમ? (૩) ફેલોને અમુક વખત એકલા મળવાનું રાખવું લેઈએ કે કેમ? (૪) ચૂંટી કાઢેલા ફેલોના દંડને કાપવાનો આધાર આપવાની જરૂર છે કે કેમ? (૫) સિન્ડિકેટ કાપવાથી માન્ય ગણાવી લેઈએ કે કેમ? યુનિવર્સિટીઓની પરીક્ષાનાં, પરિણામ લેવાં તેમનાં ધોરણ વિશે મને ઘણો શક્ય થયે છે. જો માર્ક આપતી મદદ યુનિવર્સિટીની એન્ડન્સ પરીક્ષામાં

એકન્દરે જોતાં જ ઉમેદવારો. યુનિવર્સિટીનો અભ્યાસ કરવાની ઉમેદ ધરાવે છે તેમાંથી સત્તરે એક, અને જ ઉમેદવારો યુનિવર્સિટીનો અભ્યાસ શરૂ કરે છે તેમાંથી નવે એક બી. એ. ની ડીગ્રી લેવામાં ફતેહમન્દ નીવડે છે. આ સમ્બન્ધમાં કેટલાક એમ કહે છે કે પરીક્ષાનું ધોરણ ભારે છે. વળી કેટલાકનું એમ કહેવું છે કે હાલમાં ઉમેદવારોની સંખ્યા બહુ વધી ગઈ છે માટે પરીક્ષાનું ધોરણ વધારે સખંત થવું જોઈએ. આ સમ્બન્ધમાં લોકોના મત ઉપર આધાર ન રાખતાં કેળવણીના કામમાં શું વધારે લાભકારક થઈ પડશે તે આપણે જોવાનું છે. યુનિવર્સિટીઓની, ડીગ્રીઓના સમ્બન્ધમાં જુદી જુદી યુનિવર્સિટીઓની એક જાતની ડીગ્રીનું એક સરખું માન અને વળત હાલમાં નથી માટે તેમાં ઐક્યતા રાખવાની જરૂર છે. વળી જુદા જુદા પ્રાંતોમાં અભ્યાસ ક્રમમાં તેમ જ અભ્યાસ માટે ફરવેલાં પુસ્તકોમાં ઐક્યતા જોવામાં આવતી નથી, માટે તેમાં સુધારો થવાની જરૂર છે. આ છેલ્લી બાબત વિષે મ્હોં તે સમ્બન્ધના ઠરાવમાં મદારા વિચાર દર્શાવેલા છે.*

બીજા દરજ્જાની કેળવણી.

બીજા દરજ્જાની કેળવણી યુનિવર્સિટીની તથા પ્રાથમિક કેળવણી કરતાં સારી સ્થિતિમાં છે, છતાં તેમાં ઔદ્યોગિક કે વ્યાપારી કેળવણીના વિષયો હાલમાં ઐક્યિક રાખવામાં આવ્યા છે તેથી ખિલકૂલ લાભ નથી. ઔદ્યોગિક કે વ્યાપારી કેળવણીનું એવી રીતે અનુસન્ધાન કરવાની જરૂર છે કે બીજા દરજ્જાની નિશાળોનો અભ્યાસ પૂરો થયે વિદ્યાર્થીઓ કાં તો નોકરીમાં હામલ થઈ શકે અથવા આગળ હુન્નર શાળાઓમાં અભ્યાસ વધારી શકે.

પ્રાથમિક કેળવણી.

હાલમાં ઘણું બાગે એવો મત ચાલે છે કે પ્રાથમિક કેળવણી એટલે સાધારણ લોકોની દેશી ભાષામાં કેળવણી ઉપર સરકારે જોઈએ તેટલું લક્ષ આપતી નથી, અને તેથી આ પ્રકારની કેળવણી ઘણી પછાત છે.

પ્રાથમિક કેળવણીના સમ્બન્ધમાં સરકારની રીતિ સન્તોષકારક નથી એમ મ્હને પણ લાગે છે, અને હું ધારું છું કે તેમાં તેમની મ્હોટી ભૂલ છે. કારણ કે (૧) આ દેશની દેશી ભાષાઓ જીવતી ભાષાઓ છે. તેમાં સાહિત્ય, હુન્નર, વગેરે માટે પુસ્તકોનો ભંડાર છે. વળી હાલમાં જે જ્ઞાન ઇંગ્રેજ ભાષા મારફત યોગ્યને આપી શકાય છે તે દેશી ભાષામાં વધારે સારી રીતે ધણા લોકને આપી શકાય તેમ છે. (૨) આ દેશમાં સાધારણ લોકોમાં વહેમ, કુસંપ, ગુન્હા, વગેરે વિશેષ જોવામાં આવે છે, અને તેમ હોવાનું કારણ માત્ર તેમનું અજ્ઞાન છે. આ અજ્ઞાન ટાળવાનો રસ્તો તેઓને કેળવણી આપવી તે છે. જો સાધારણ લોકોને કેળવણી મળશે તો તેથી તેઓ સુધરશે અને જેમ તેઓ વધારે સુધરતા જશે, તેમ તેઓ સરકારને વધારે ઉપયોગી અને ઓછી હેરાનગતિ કરતા થશે. આ મુજબ પ્રાથમિક કેળવણીના સમ્બન્ધમાં સરકારને વધારે મુગમતા અને લાભ છે તો તે ઉપર તેમણે વિશેષ લક્ષ આપવું ઘટે છે. વળી પ્રાથમિક કેળવણી પછાત હોવામાં લોકોની પણ આડ છે. તેઓ સુધરતા જાય છે, તેમ પોતાનાં છોકરાંને ઇંગ્રેજ બણાવવાની ઉમેદ રાખતા થાય છે. જમીનદારોમાં આ જાતનું વલણ જોવામાં આવે છે, અને લોકલ બોર્ડો તથા મ્યુનિસિપાલિટીઓ તરફથી તે વલણ અટકાવવાને પ્રયત્ન થતો નથી. આ કારણથી કેટલાક પ્રાંતોમાં પ્રાથમિક કેળવણી તેની તે સ્થિતિમાં છે, અને કેટલાકમાં ઘણો ધીમે મુધારો થાય છે. સરકારના સમ્બન્ધમાં મુખ્ય સવાલ માત્ર નાણાંનો છે, તો જેમ જેમ સ્થાનિક સરકારોને નાણાંની છૂટ થતી જશે તેમ તેમ તેઓ વધારે ઉદારતા અતાવશે.

ઔદ્યોગિક કેળવણી.

હાલમાં હિન્દમાં જે પ્રકારની શાળાઓમાં ઔદ્યોગિક કેળવણી અપાય છે: (૧) જ્યાં હુન્નર શિખવનારી કોલેજો અને હુન્નર શાળાઓ, (૨) ઉદ્યોગ શાળાઓ. પહેલા પ્રકારની કોલેજો અને શાળાઓમાં એન્જનીયરીંગ, એગ્રીકલ્ચર, અને પીટરીનરી કોલેજો તથા આર્ટ સ્કૂલોનો સમાવેશ થાય છે. આ કોલેજો અને સ્કૂલોમાં અમુક ધંધા તથા હુન્નરને માટે જ્યાં પ્રકારની કેળવણી અપાય છે. આમાંની ફરફ અને સીબપુરની એન્જની-

અર્થેગ કોલેજોએ, પુનાની સાયન્સ કોલેજો, તથા મુમ્બઈની વિક્ટોરીઆ ઇન્સ્ટીટ્યુટ સરકારી નોકરી અથવા ખાનગી ધંધાને માટે ઘણા હોશિયાર માણસો આજ સુધીમાં તૈયાર કર્યા છે. એગ્રીકલ્ચર કોલેજો એટલી બધી ફેલોશિપ નીવડી નથી; કારણકે તેમાં અભ્યાસ કરનાર ઘણે ભાગે સરકારી નોકરીમાં દાખલ થવાની ઉમેદ ધરાવનાર હોય છે. જેમને ખેતી સાથે વંશ પરંપરાનો સમ્બંધ છે તેઓ હજી સુધી તેમાં અભ્યાસ કરતાં જોવામાં આવતા નથી. તોપણ એકન્ડરે જોતાં આ પ્રકારની શાળાઓમાં સુધારો કરવાની કંઈ તાત્કાલિક જરૂર નથી. પણ બીજા પ્રકારની શાળાઓ એટલે ઉદ્યોગ શાળાઓમાં સુધારો કરવાની જરૂર છે. આ સમ્બંધમાં મિ. એકવર્ડે બંધસ લખે છે, કે આપણી ઉદ્યોગ શાળાઓ ઘણે ભાગે એવા વિદ્યાર્થીઓને મુતારી અને લુહારી કામ શિખવે છે કે જેઓ કદી મુતાર કે લુહાર બનવાની ઉમેદ રાખતા નથી. આવી રીતનું નકામું શિક્ષણ આપવાથી રોા લાભ છે તે સમજાતું નથી. કેટલીક હુન્નર શાળાઓને પણ આ વાત લાગુ પડે છે. તેમાં વિદ્યાર્થીઓ કાતર કામ, નકશી કામ, કે બીજા કંઈ હુન્નર શીખી તેમાં ડિપ્લોમા મેળવ્યા પછી સરકારી નોકરીમાં દાખલ થાય છે. આથી તેમણે લીધેલી કેળવણીનો મિલકત્ત ઉપયોગ થતો નથી. માટે જો ઔદ્યોગિક કેળવણીને ખરેખર ઉપયોગી બનાવવી હોય તો ઉદ્યોગ શાળાઓને સામાન્ય શાળાઓ સાથે સરખી પાથરી પર મૂકી તેમનો અભ્યાસ ક્રમ એકઠો રાખવાને બદલે જુદા પાડવો જોઈએ. વળી તેમાં છોકરાંને ઉપર-ચોટીઈ જ્ઞાન નહિ આપતાં અમુક ધંધાને માટે પૂરતું જ્ઞાન આપવું જોઈએ. વળી લોકોએ આ પ્રમાણે તૈયાર થયેલા માણસોને આશ્રય આપતો જોઈએ. કારણ કે આપણે સારી ઉદ્યોગ શાળાઓ સ્થાપીશું પણ તેમાં શીખવાને વિદ્યાર્થીઓ આવશે નહિ તો તે નકામી થઈ પડશે. તેમ જ સારા કારીગરો તૈયાર કરીશું પણ સિમેન્ટ કંઈ કામ નહિ મળે તો તે પણ નકામું છે. આ પ્રમાણે સુધારો કરીશું તો તેથી થોડો ઘણો લાભ થવાનો સમ્ભવ છે.

ટ્રેનિંગ કોલેજો અને નોર્મલ સ્કૂલો.

ટ્રેનિંગ કોલેજો અને નોર્મલ શાળાઓની સંખ્યામાં હાલ કંઈ વધારો કરવાની જરૂર નથી, પણ તેમના કામમાં સુધારો થવાની જરૂર છે.

શ્રી કેળવણી.

હિન્દમાં શ્રી કેળવણી પછાત છે. આ સમ્બન્ધમાં મિ. કાટને પોતાનાં પંચવાર્ષિક રિપોર્ટમાં કહ્યું છે કે, “ હિન્દમાં શ્રી કેળવણીની સ્થિતિ કેળવણીની પદ્ધતિને બેઠો લગાડે તેવી છે. ” ગઈ સાલ નિશાળમાં જતાર છોકરોઓની કુલ સંખ્યા ૪૨૫૦૦૦ હતી, તેમાંથી ત્રીજા ભાગની છોકરીઓ તો શકત મદ્રાસ ઇલાકાની હતી, કારણકે તે ઇલાકામાં દેશી ખ્રિસ્તી અને યુરેઝિયનોની વસ્તી વધારે છે.

નીતિની કેળવણી.

જો કે હિન્દની સરકારી નિશાળોમાં ધર્મનું શિક્ષણ આપી શકાય તેમ નથી, તો પણ નીતિના શિક્ષણ ઉપર સરકારે વારંવાર વિશેષ ધ્યાન આપ્યું છે. આ સમ્બન્ધમાં મદારો વિચાર એ છે કે ચોપડીઓ થોડી ધણી અસર કરી શકે છે, પણ તે કરતાં શિક્ષકો વધારે અસર કરી શકે છે.

સરકારી વહિવટમાં ખામી તથા ડિરેક્ટર જનરલ ઓફ

એજ્યુકેશનની નવી જગા.

હાલમાં દરેક ઇલાકામાં ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન ર્યાનિક સરકારની દેખરેખ નીચે કેળવણી ખાતાનો વહિવટ કરે છે. પણ કેળવણીની ખાખતોમાં સઘળા પ્રાન્તોમાં ઐક્યતા જાળવવાને કંઈ સાધન નથી. વળી જુદા જુદા પ્રાન્તોની ખામીઓ તરફ હિન્દ સરકારનું લક્ષ ખેંચવાને પણ કંઈ સાધન નથી. તેથી હિન્દ સરકારને પાંચ પાંચ વર્ષે તે સમ્બન્ધી તત્જવીજ કરી રિપોર્ટ કરવાને એક અમલદાર નીમવો પડે છે. પણ આ અમલદાર તત્જવીજ કરીને જે રિપોર્ટ કરે છે તે સમ્બન્ધમાં અનુભવી સલાહકારો સરકારને મળી આવતા નથી. આ અડચણો દૂર કરવાને એક ડિરેક્ટર જનરલ ઓફ એજ્યુકેશનની નવી જગા કાઢવાની જરૂર છે. આ અમલદાર કેળવણીની ખાખતોમાં ઐક્યતા જાળવવાને અને સરકારને કેળવણી

અર્થેગ કોલેજોએ, પુનાંની સાયન્સ કોલેજો, તથા મુમ્બઈની વિક્ટોરીયા ઇન્સ્ટીટ્યુટ સરકારી નોકરી અથવા ખાનગી ધંધાને માટે ઘણા હોશિયાર માણસો આજ સુધીમાં તૈયાર કર્યા છે. એગ્રીકલ્ચર કોલેજો એટલી બધી ફેલોશિપ નીવડી નથી; કારણકે તેમાં અભ્યાસ કરનાર ઘણે ભાગે સરકારી નોકરીમાં દાખલ થવાની ઉમેદ ધરાવનાર હોય છે. જેમને ખેતી સાથે વંશ પરંપરાનો સંબંધ છે તેઓ હજી સુધી તેમાં અભ્યાસ કરતા જેવામાં આવતા નથી. તોપણ એકન્ડરે જેતાં આ પ્રકારની શાળાઓમાં સુધારો કરવાની કંઈ તાર્કિક વરદ નથી. પણ બીજા પ્રકારની શાળાઓ એટલે ઉદ્યોગ શાળાઓમાં સુધારો કરવાની વરદ છે. આ સંબંધમાં મિ. એડ- વર્ડ બક્સ લખે છે, કે આપણી ઉદ્યોગ શાળાઓ ઘણે ભાગે એવા વિદ્યાર્થીઓને મુતારી અને હુકારી કામ શિખવે છે કે જેઓ કદી મુતાર કે હુકાર બનવાની ઉમેદ રાખતા નથી. આવી રીતનું નકામું શિક્ષણ આપવાથી શો કામ છે તે સમજાતું નથી. કેટલીક હુનર શાળાઓને પણ આ વાત લાગ્ય પડે છે. તેમાં વિદ્યાર્થીઓ કોતર કામ, નકશી કામ, કે બીજા કંઈ હુનર શીખી તેમાં ડિપ્લોમા મેળવ્યા પછી સરકારી નોકરીમાં દાખલ થાય છે. આથી તેમણે લીધેલી કેળવણીનો નિષ્ફળ ઉપયોગ થતો નથી. માટે જો ઔદ્યોગિક કેળવણીને ખરેખર ઉપયોગી બનાવવી હોય તો ઉદ્યોગ શાળાઓને સામાન્ય શાળાઓ સાથે સરખીં પાવવી પર મૂકી તેમનો અભ્યાસ ક્રમ એકઠો રાખવાને બદલે જુદો પાડવો જોઈએ. વળી તેમાં છોકરાંને ઉપર ચોટીઈ જ્ઞાન નહિ આપતાં અમુક ધંધાને માટે પૂરતું જ્ઞાન આપવું જોઈએ. વળી હોકાઓ આ પ્રમાણે તૈયાર થયેલા માણસોને આજીવ આપણે જોઈએ. કારણ કે આપણે સારી ઉદ્યોગ શાળાઓ સ્થાપીશું પણ તેમાં શીખવાને વિદ્યાર્થીઓ આવશે નહિ તો તે નકામી થઈ પડશે. તેમ જ સારા કારીગરો તૈયાર કરીશું પણ તેમને કંઈ કામ નહિ મળે તો તે પણ નકામું છે. આ પ્રમાણે સુધારો કરીશું તો તેથી થોડો ઘણો લાભ થવાનો સંભવ છે.

આબધું, તેથી છેક બાલ્યાવસ્થામાં કેમ કેળવણી અપાય તેના 'તે શોધ કરવા લાગ્યો. આ માટે તેણે બાળ સ્વભાવનું અને બાળકોની રમતોનું અવલોકન કર્યું, અને તેમને કુદરત કેવે રસતે કેળવે છે તે તપાસ્યું. એ અવલોકનને પરિણામે તેણે પોતાની પદ્ધતિ રચાવી, અને તે સમજાવવાને પુસ્તકો તથા નિબંધો લખ્યા. તેના પછી તેના શિષ્યો અને અનુયાયીઓએ તેનું કામ ધણુ ઉત્સાહથી ઉઠાવી લીધું, અને તેમણે એ વિષય ઉપર-સેકડો પુસ્તકો લખ્યાં છે. હાલમાં યૂરોપ, અમેરિકા, જાપાન, વગેરેમાં હજારો કિન્ડરગાર્ટન શાળાઓ સ્થપાઈ છે, અને શિક્ષકો તૈયાર કરવા માટે ટ્રેનિંગ સ્કૂલો પણ સ્થાપવામાં આવી છે.

ક્રોબિલને બાળકો ઉપર ધણુ જ પ્રેમ હતો, અને તે હમેશ પોતાના લેખો ઉપર "Let us live for our children (આપણે આપણાં બાળકો માટે જીવીએ) " એવું વાક્ય મૂકતો. તેણે પોતાની બાળ શાળાને કિન્ડરગાર્ટન એવું વિચિત્ર નામ આપ્યું, અને પછી તેની પદ્ધતિ પણ તે જ નામે ઓળખાવા લાગી. કિન્ડરગાર્ટન એ જર્મન શબ્દ છે, તેમાં કિન્ડર-નો અર્થ બાળકો અને ગાર્ટનનો અર્થ વાડી થાય છે. એટલે કિન્ડરગાર્ટન એ બાળકોને રમવાની વાડી એમ સમજવાનું નથી; પરંતુ બાળકો રૂપી છોડને ઉછેરવાની જે જગા તેનું નામ કિન્ડરગાર્ટન છે. આ રીતે ક્રોબિલ બાળકોને છોડ રૂપે ગણે છે, અને ઉછેરનાર શિક્ષકને માળી રૂપે ગણે છે. જેમ માળીએ જુદા જુદા છોડનો સ્વભાવ ઓળખવો જોઈએ, કપાને કે-ટલો બેજ, તાપ, કે અજવાળું જોઈએ, કોને ક્યારે વાવવો જોઈએ, કોને કયું ખાતર માફક આવશે, એ બધું જેમ તેણે જાણવું જોઈએ, તેમ શિક્ષકે પણ પોતાના હાથમાં સોંપાયેલા બાળકોના સ્વભાવ ઓળખવા જોઈએ અને તે પ્રમાણે પોતાનું વર્તન રાખવું જોઈએ. જે માળી જેઠ મહિનામાં ધઉ વાવે છે, અથવા કારતક માસમાં કેરીની આશા રાખે છે તે જેમું નિરાશ થાય છે તેમ ધોડાથી કામ લેનાર શિક્ષક નિષ્ફળ થાય છે, અને બાળકને ઘણી હાનિ પહોંચાડે છે. આ કારણથી બાળ સ્વભાવ ઓળખીને છેક બાલ્યાવસ્થાથી બાળકો ઉપર સારી નીકા સંબંધાની જરૂર છે.

એક વખત એક બાઈએ એક કેળવણીકારને પૂછ્યું કે, મહારો છોકરો હવે પાંચ વરસનો થયો છે, માટે હું તેની કેળવણી ક્યારે શરૂ કરું? કેળવણીકારે જવાબ દીધો, કે બાઈ તમે તેનાં પાંચ વરસ તો ક્યારનાં શુ, માવી ચૂક્યાં છો. એ કેળવણીકારનો અભિપ્રાય એવો હતો કે બાળકની કેળવણી તેના જન્મથી જ શરૂ થાય છે, અને તે તરફ ઉપેક્ષા કરવી ઘટતી નથી. ક્રોઅલનો પણ એવો જ મત છે. તે પણ બાળકની કેળવણી ઉપર જન્મથી નીધા રાખવાની ગલામણ કરે છે. આનો અર્થ એવો નથી કે બાળક જન્મે એટલે તરત તેને નિશાળમાં લાવીને મૂકવું. અર્કિ કેળવણી શબ્દ ધણા બહોળા અર્થમાં મૂકાયો છે, અને બાળકના ઉપર જે જે જુદી જુદી અસરો થાય છે તે બધાનો તેમાં સમાસ કર્યો છે. આપણે જાણીએ છીએ કે જે બાળક દુર્ગુણી માણસોની વચમાં ઉછરે છે તેના મન પર ધણી ગાંઠી અસરો થાય છે, અને જે લાયક સદ્ગુણી જિયા મનના માણસોની વચમાં રહે છે તેના ઉપર જુદી જ જાતની અસરો થાય છે. આપણને ખબર છે કે આપણી ન્હાની છોકરીઓ ધણી વખત રમતમાં ફૂટવાનો અભ્યાસ કરે છે. આનું કારણ એ છે કે તેઓ પોતાની રકતી ફૂટતી માઓને જુઓ છે. છોકરા છોકરીઓ હોળી અને ગોચામાં જે બૂંડું ખેલે છે તે આસપાસની અસરોનું પરિણામ છે. થોડા રોજ ઉપર એક વખત હું ફરવા જતો હતો ત્યાં એક અમલદારના ત્રણેક વરસના છોકરાને તેના આકરો ફરવા લાવ્યા હતા. સડક ઉપર છોકરાને ખેસાડી પાસે આકરો બેઠા હતા, અને પાસેના ખેતરમાંથી અમલદારની સ્ત્રી આરીઆં કાકડીઓ લાવી સઘળા ખાતા હતા અને છોકરાને ખવડાવતા હતા, તે જ વખતે હું તેમની પાસે થઈ જતો હતો ત્યારે એક આકર છોકરાને કહેતો હતો કે “આરીઆ કાકડીની વાત સાહેબને કહી દર્શા નહિ. તે પૂછે તો કહેજે કે મેં કાકડી ખાધી નથી.” આ રીતે આકર શેકના છોકરાંની વનદુરસ્તી બગાડતો હતો, એટલું જ નહિ, પણ છુપું રાખવાનું તમા જુદું બોલવાનું શિખવી તેને અનીતિને રસ્તે દોરતો હતો. આ રીતે ધણી વખત મોટા માણસના છોકરા આકરો સાથે ફરવાથી તેમના બોલ થઈ પડે છે.

એકન્દરે બાળકની આસપાસની સ્થિતિ જોવી હોય છે તેવી અસરો તેના ઉપર થાય છે, અને તેવી ક્રિયાવણી તેને મળે છે. જન્મથી જ તેની આસપાસ સારી સ્થિતિ હોય, ઘણલા તરીકે ધર સારું હોય, સામાનની વ્યવસ્થા સારી હોય, સુધડતાઈ હોય, સારાં ચિત્રો જોવામાં આવતાં હોય, માથુસોની વર્તણૂક સારી હોય, ઉચ્ચાર અને બોલી સારાં હોય, તો એ-
 શકે બાળકના મન ઉપર સારી જ છાપો પડતી જાય. જ્યાં તેથી ઉલટી દલીલ હોય છે ત્યાં ખોટી અસરો થાય છે. આ માટે છેક જન્મથી બા-
 લકની ક્રિયાવણી ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ એવો ક્રોબલનો અને
 પીબલ ધણુ ક્રિયાવણીકારોનો મત છે. જન્મ પછી થોડાં વરસ બાળક
 માના કળામાં રહે છે, માટે માઓ સારી અસર કરી શકે તેવી રીતે
 ક્રિયાવી જોઈએ. ક્રોબલે માઓને એ પ્રમાણે તૈયાર કરવાની કોશીસ
 કરી હતી, અને તેમના ઉપયોગ માટે Mother Songs and Finger
 Games (માનાં ગીત અને આંગળીની રમતો) નામનું પુસ્તક લખ્યું હતું.
 એ ગીતો તથા રમતોની સાથે ચિત્રો પૂરાં પાડવાને તેણે ધણી મહેનત
 લીધી હતી. બાળકો સુમારે ત્રણ ચાર વરસનાં થાય ત્યાર પછી તેમને
 એક સ્થળે એકઠાં કરી ક્રિયાવાનું અનુકૂળ પડે છે, માટે તે વયથી કિન્ડ-
 રગાર્ટન ક્રિયાવણીની શરૂઆત થવી જોઈએ. પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓ વધારે
 કામગીર મનની અને પ્રેમી હોય છે, અને આ અવસ્થામાં બાળકોને પ્રેમથી
 ઉછેરવાં જોઈએ, માટે તે વય માટે પુરૂષ શિક્ષકો કરતાં સ્ત્રી શિક્ષકો
 વધારે જરૂરી છે. આ કારણથી ક્રોબલે સ્ત્રી શિક્ષકો તૈયાર કરવાની પણ
 મહેનત કરી હતી, અને હજી યુરોપ, અમેરિકા, વગેરેમાં છેક ન્હાનાં
 બાળકોની શાળાઓ ઉપર સ્ત્રી શિક્ષકો નીમવામાં આવે છે. તેવી શાળા-
 ઓમાં છોકરા છોકરી એકઠાં ક્રિયાવણી લે છે. ક્રાન્સમાં આવી બાળ શાળાઓનું
 નામ પણ Maternal Schools (માની શાળાઓ) પાડ્યું છે, અને તે
 રીતે તેમાં સ્ત્રી શિક્ષકોએ માની પેઠે બાળકોને ઉછેરવાનાં છે એ વાત સ્પષ્ટ
 કરવામાં આવી છે. યુરોપ અમેરિકામાં આવી ધણી શાળાઓ છે, અને
 હાલમાં અમેરિકાનાં એક સંસ્થાનમાં દરેક ગામમાં કિન્ડરગાર્ટન શાળા મા-
 ટવી જોઈએ એવો કાયદો થયો છે. બાનુઓ અને ગૃહસ્થો, મહેં કેટલાંક

ક્રોળલનાં અને તેના અનુયાયીઓનાં પુસ્તકો વાંચ્યાં છે, તે વિષે વિચાર કર્યો છે, બાળકોનું કાંઈક અવલોકન કર્યું છે, અને મુંઝવણ વગેરેમાં યોડી બાળ શાળાઓ જોઈ છે. તેથી મ્હારી ખાતરી થઈ છે કે સાત આઠ વરસ સુધીની ઉંમરનાં બાળકો માટે કિન્ડરગાર્ટનની પદ્ધતિ ઘણી ઉત્તમ છે, અને મ્હોટી ઉંમરનાં છોકરાંની શાળાઓમાં પણ ક્રોળલનાં કેટલાંક મૂળતત્ત્વો ઉપયોગી છે. દેશ પરત્વે આપણે સાધનોમાં કદાચ કેટલોક ફેરફાર કરીએ, પણ ક્રોળલનાં મૂળતત્ત્વો પ્રમાણે બાળ કેળવણી આપવી જોઈએ એ વાતમાં જરા પણ શંકા લાયકા નેતું નથી.

હવે ક્રોળલના સૌથી અગત્યના સિદ્ધાન્ત વિષે વિચાર કરીએ, તેનો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત એ છે કે બાલ્યાવસ્થાથી બાળકની સઘળી શક્તિઓ સમાન રીતે કેળવાવી જોઈએ; કોઈ પણ શક્તિના સમ્બન્ધમાં ગૃહસ્થ થવી ન જોઈએ. સ્મરણ શક્તિ ઉપર બોલને પડે અને કલ્પના કે તર્ક ન કેળવાય, બુદ્ધિ કેળવાય પણ શરીર કે નીતિ ન કેળવાય, અથવા ઈશ્વર તંત્ર બાળકનું ધ્યાન ન ખેંચાય, તેનું નામ વ્યવસ્થિત કેળવણી કહેવાય નહિ. શરીર સઘળી શક્તિઓ સમાન રીતે કેળવાવી જોઈએ. ક્રોળલે પૂરાં પાડેલાં સાધનો તથા તેના નિયમોથી તેનું આ મૂળતત્ત્વ કેવી રીતે અગત્યનાં આવે છે તે વિસ્તારથી સમજાવવાને ઘણો અવકાશ જોઈએ, માટે આ સ્થળે તેમ કરવું અશક્ય છે. તેથી હું તેનું સંક્ષેપમાં થોડું વિવેચન કરીશ.

૧. આપણે જોઈએ છીએ કે કુદ્રત બાળકોને સ્મરણ મારફત કેળવે છે. તેના શરીરની વૃદ્ધિ અને વ્યવહારનો કેટલોક અનુભવ તેને સ્મરણથી થાય છે. આ કારણથી ક્રોળલે બાળકને સ્મરણ મારફત કેળવવાનો રસ્તો પકડ્યો છે. તે પોતાની શાળાને નિશાળ કહેવાની ઓળખી ન્ના કહે છે; તેણે તેનું નામ કિન્ડરગાર્ટન અથવા બાળ પાડી પાડ્યું છે. જે કોઈ બાળકો શીખે છે તેનું નામ તેણે પાડ નહિ પણ સ્મરણ પાડ્યું છે, અને તે પાડો માટે જે સાધનો અને વસ્તુઓ વપરાય છે તેમનું નામ તેણે બક્ષીસ પાડ્યું છે. બાળક તે બક્ષીસો થે છે, તે વડે સ્મરણ કરે છે, અને સ્મરણની મારફત તેની જુદી જુદી શક્તિઓ કેળવાય છે. છોકરાં પોતાની મેળે જે સ્મરણ રમે છે તે અવ્યવસ્થિત હોય છે, તેથી કુલુંક બાળ ક્રો-

કદ જઈ મહેનતના પ્રમાણમાં લાભ મળતો નથી. માટે ક્રોળસે તેમને વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવી છે કે જાળક સહેલા કામ ઉપરથી અધરા કામ ઉપર જાય, તેને અડચણ ઓછી પડે, અને તેની બધી શક્તિઓ વ્યવસ્થિતપણે કેળવાય.

૨. જાળકને દોડવા કૂદવાનું ઘણું મળે છે; તેનાથી ઘણી વાર સુધી એક જગાએ સ્થિર બેસી રહેવાનું નથી. કુદતે બહુ ડહાપણથી જાળકમાં આ ગુણ મૂક્યો છે. જાળકનું સરીર હજી વધવાનું છે, અને તે માટે તેને શારીરિક કસરતની જરૂર છે. જે જાળક સ્થિર બેસી રહે છે તે સુસ્ત અને નાદુરસ્ત બને છે. જાળકનો આ સ્વભાવ જોઈને ક્રોળસે પોતાની પદ્ધતિમાં જાળકને અનુકૂળ પડે તેવી શારીરિક કસરતો, રમતો, અને ક્ષિપ્ર દાખલ કર્યાં છે.

૩. જાળક નકલ કરીને ઘણું શીખે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે મા આપને બોલતાં સાંભળીને જ તે બાપા શીખે છે. મા આપ જે રીતે ખાય છે, પીએ છે, બેસે છે, કપડાં પહેરે છે, તે પ્રમાણે જાળક પણ કરે છે. ખીત્તું વ્યવહારી જ્ઞાન પણ તે નકલથી મેળવે છે. છોકરીઓ ઢીંગલાંની રમતો રમે છે, તેમાં એક છોકરીની મા થાય છે, એક છોકરાની મા થાય છે, બન્ને વહેવાણો બની ઢીંગલાંને પરણાવે છે, માણુ માણુની નાતો જમાડે છે, અને એવી બીજી અનેક ક્રિયાઓ કરે છે. છોકરા પણ લાકડીના ઘોડા પર બેસે છે, તે ઘોડાને કૂદાવે છે, ખાણી પાય છે, તળેલામાં છોડે છે, ધારા નીરે છે, વગેરે ઘણું નાટક કરે છે. આ રીતે નાટકો બ-જતીને જાળકો ઘણું વ્યવહારી જ્ઞાન મેળવે છે, અને તેમાં તેમને સુખ તથા મંત્રા પણ ઘણી મળે છે. આ કારણથી ક્રોળસે પોતાની પદ્ધતિમાં જાળકો માટે ન્હાનાં નાટકો દાખલ કર્યાં છે, તેથી તેમને અનેક પ્રકારનું રમતમાં જ્ઞાન મળે છે.

૪. હાવ બાવવાળાં ગીતો પણ કેટલેક ફરજી તેનું જ કામ કરે છે. કેટલીક વાતો એવી છે કે તે સખ્દ વડે બ્યાખ્યા કરીને સમજાવી સકાતી નથી, હાથ મ્હોના આગાથી જ સમજાવાય છે. આવીવાનો માટે હાવ બાવ ઘણા જરૂરના છે. જાળક તેથી પોતાના મનોભાવો પણ બ-

હાર દર્શાવતાં શીખે છે. એમ કહેવાય છે કે મહુંગ મહારાણી વિકટોરીઆ જહુ ન્હાનાં હતાં સારે એક વખત પોતાની મા સાથે એક સ્થળે ગયાં હતાં. ત્યાં તે એકલાં મકાન જહાર બાગમાં રમતાં હતાં. એક જગ્યાએ જરા લપસણું હતું ત્યાં તે જતાં હતાં તેટલામાં માળીએ તેમને જણવાથી કહ્યું, “ભાઈ ત્યાં જશો નહિ; ત્યાં લપસી જવાશે.” લપસવું એટલે શું તે બાળ શાહાજાદીને ખબર નહોતું, તેથી તેમણે માળીને તેનો અર્થ પૂછ્યો. માળી જવાબ દે તે પહેલાં શાહાજાદી લપસીને પડી ગયાં. માળીએ તરત કહ્યું કે “આતું નામ લપસવું.” શબ્દો વડે ગમે તેવી વ્યાખ્યા કરી હોત તો પણ લપસવાનો અર્થ સમજૂત નહિ, બાળ પ્રસન્ન લપસવાથી અર્થ સમજવામાં કાંઈ મુશ્કેલી પડી નહિ. હાલ ભાવ કેટલેક દરજ્જે આવું કામ કરે છે, અને શબ્દોથી ન સમજાય તેવી વાતની સમજ પાડે છે તથા રસ ઉપજાવે છે.

૫. બાળકને શરૂથી ગાયનનો ઘણો શોખ હોય છે. નિયમિત હાલ ચાલ તથા અવાજથી તેને આનન્દ અને શાન્તિ મળે છે. તે જહુ ન્હાતું હોય છે અને કાંઈ સમજતું નથી, સારે પણ તેની માં તેને ઘોડીઆમાં નાખી બોળા નિયમિત રીતે હક્કાવે છે તથા હાલરકું ગાય છે, એટલે તે શાન્ત થઈ રહતું બન્ધ રહે છે. “ભાઈ મ્હારો ઘણો ને પાટલો બેસીને નાહો, પાટલો ગયો ખરી ને ભાઈ પડ્યો દશી,” વગેરે શબ્દો મા બોલે છે તેમનો અર્થ બાળક બાળતું નથી, છતાં નિયમિત રીતે આવતા મધુર અવાજથી શાન્તિ મળી તેને જીવ આવે છે. વળી ગાયનથી કૌન્દર્ય સમજવાની શક્તિ જહુ સારી ખીલે છે, અને તે મનને આનન્દ આપી ઈશ્વર તરફ દોરે છે. આ કારણથી ક્રોળલે પોતાની પદ્ધતિમાં ગાયનને પ્રાધાન્ય આપ્યું છે, અને બાળકની ઘણી રમતો તથા ઉદ્યોગો સાથે ગાયનનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

૬. બાળકની નિગાસા તોત્ર હોય છે. તેને ન્તેવા તપાસવાનું મળ્યું ગમે છે, અને આપણી સાથે જહાર આવ્યું હોય તો અત્યંત તરેહના પ્રશ્નો પૂછે છે. અંધીરું મા બાપ “અમયું ટીક ટીક કરી ગાયું ફાડાવે છે” એમ કહી તેને ધમકાવે છે અને તેની નિગાસાને દબાવી દે છે. પણ આ

રીત ઠીક નથી. કુદરતે જાળકમાં જિજ્ઞાસા મૂકવામાં ડહાપણ કયું છે. તેને હજી દુનિયાનું ધણું જ્ઞાન મેળવવાનું છે, અને તે આ ગુણને લીધે જ મેળવી શકે છે. જે જાળક ગંદું જિજ્ઞાસા વિનાનું હોય છે તે જ્ઞાનમાં આગળ વધી શકતું નથી. માટે અમુક હદમાં જાળકની જિજ્ઞાસાને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ, અને તેના પ્રશ્નોના તેનાથી સમજાય તેવા ખુલાસા કરવા જોઈએ. વળી આ રીતે જોઈ ત્યાંથી જ્ઞાન મેળવવા સારૂ જાળક જે વસ્તુ હાથમાં આવે છે તેને ભાગે છે, ફેડે છે, અને અંદર શું છે તથા તે કેમ બની છે તે શોધી કાઢવાની કોશીસ કરે છે. તે તુકસાન કરવાના હેતુથી નહિ પણ જ્ઞાન મેળવવાના હેતુથી તેમ કરે છે. એ રીતે વસ્તુ બાગી જુદી કરીને તપાસવા પછી તે તેને આખી કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને તેમ નથી થતું સારે નાસીપાસ થાય છે. આવી નિરાશા ન થાય તથા જાળક વસ્તુને બાગી શકે તેમ જ તે આખી કરી શકે માટે ફોખેરો ધન તથા ઇંટોની પેટીઓ અને જીર્ણ સાધનો દાખલ કર્યા છે. આથી જાળક અનેક જાતના વ્યવહાર તથા સૈનદર્યના આકારો બનાવે છે, તેથી તેની કામ કરવાની કુશળતા વધે છે, તથા તેને ધણું જ્ઞાન મળે છે.

૭. ઉપર કહેલા આકારો વ્યવસ્થિતપણે તથા ચોક્કસાઈથી બનાવવાવાથી જાળકને વ્યવસ્થા અને ચોક્કસાઈની રેવ પડે છે, તેમજ સહેલા ઉપરથી અધરા ઉપર પગથીએ પગથીએ જવાની તેનામાં સમજ આવે છે. સૈનદર્યના આકારો બનાવવાથી આકારના સમજાવવાનું સૈનદર્ય તેનાથી સમજાય છે.

૮. એ જ ધન, ઇંટો, વગેરેને ગણીને અંકગણિતનો પાયો નંખાય છે, અને તેમના પડે તથા સળીઓ, કડીઓ, વગેરેથી મૂળાક્ષરના આકારો બનાવીને મૂળાક્ષર તથા શબ્દ રચતાં શિખવાય છે.

૯. દડા, રંગિત કાગળો, ફરસળંબીની રંગિત તક્તીઓ, બરવા શુંખવાનાં દોરા, ઉન વગેરેથી જાળકને રમની સમજ પડે છે, અને તેને ભગતા સૈનદર્યનું બાન થાય છે.

૧૦. ઉપર કહેલા આકારો બનાવવાથી તથા સામાન્ય પદાર્થો તપાસવાથી જાળકની અવલોકન શક્તિ સારી રીતે કેળવાય છે. તે જ આકારો

તેની કદપના શક્તિ કેળવે છે, અને તે બધાથી કેટલેક દરજ્જે તેની તર્ક શક્તિ પણ ખીલે છે.

૧૧. આપણે ઘણીવાર જોઈએ છીએ કે બાળકને ચિત્રો દાઢવાનો ઘણો શોખ હોય છે. હાથમાં ખડી કે સ્વેટ પેન આવે છે તો લીટા દોરીને અનેક તરેહના આકારો કાઢે છે. કોયલા વડે બીંતો પર પણ તેમ કરે છે. બાળકોનું ગાનસ શાસ્ત્ર એ નામના એક ઇંગ્લેશ પુસ્તકમાં જે ત્રણ વરસથી માંડીને પાંચ ૭ વરસ સુધીનાં છોકરાંએ એવી રીતે દોરેલાં ચિત્રોના ઉતારા આપ્યા છે. આ શક્તિ ખિલવવાથી બાળકને આકારનું જ્ઞાન વધારે સારું થાય છે, હાથ અને આંખ કેળવાય છે, અને સૌન્દર્ય સંમજવાની શક્તિ વધે છે. આ કારણથી ફ્રોબેલે કિન્ડરગાર્ટનમાં સાદું ફ્રેઇમ દાખલ કર્યું છે. એાખૂણુ ખાનાં પાડેલી સ્વેટો ઉપર પ્રથમ ફ્રેઇમ દર્શાવાય છે, અને ધીમે ધીમે સાદા લીટા ઉપરથી વધારે અધરા આકાર ઉપર જવાય છે.

૧૨. વળી બાળકોની આંખો તથા હાથ વ્યવસ્થિતપણે કેળવાય, અને ઔદ્યોગિક શિક્ષણનો પાયો નંખાય, તે માટે ફ્રોબેલે માટીના, કાગળની સાદડી ગૂંથવાના, કાગળ વાળવા કાપવાના, અને ખીન તેવા ઉદ્યોગો બાળ શાળામાં દાખલ કર્યા છે. હાલમાં આપણે ઔદ્યોગિક શિક્ષણ આપવાની જરૂર વિષે ઘણી ચર્ચા ચલી સાંભળીએ છીએ, પણ મોટી ઉમ્મરે સારું ઔદ્યોગિક શિક્ષણ આપવું હોય તો ન્હાનપણથી વ્યવસ્થિતપણે બાળકની આંખ તથા હાથ કેળવવાનો અને તેની આંગળીઓ ચપળ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આપણે જાણીએ છીએ કે બાળકો કાગળના ખડીઆ બનાવે છે, કાગળની હોડીઓ કરી પાણીમાં તરવે છે, કાગળની ટોંપી કરી ગાયે પહેરે છે. વળી તે નદીની બીની રેતીમાં નળ-છે તો તેમાં પગ ખોશી ઉપર રેતી ધાબડે છે અને તેવું દેડ જનાવી ઉપર રેતીના ગોળાનો કળસ ચઢાવે છે. કાદવ મળે તો તેના પણ ઘાટ કરે છે. આપણી છોકરીઓ પણ બીની માટીની ચૂલડીઓ, રકાખીઓ, થાળીઓ, વગેરે ઘાટું કરીને તે વડે રમે છે અને ખુશી થાય છે. આ રીતે હાથનો ઉપયોગ કરવાનો બાળકને ન્હાનપણથી જ શોખ હોય છે, અને કાગળ તથા માટીના ઘાટ તેમની પાસે

વ્યવસ્થિતપણે કરાવવાથી તેમના ઔદ્યોગિક શિક્ષણનો પાયો નાંખાય છે.

૧૩. વળી આપણું ગામડાંનાં છોકરાં બાળકો કે બુવારનાં રાડાંની સળીઓને તેમાંના ગદ્ગદમાં પરોળીને બંગડીઓ, ગાડીઓ, વગેરે બનાવે છે. ઉપર કહ્યું તેમ આ પણ બાળકની હાયનો ઉપયોગ કરવાની વૃત્તિ જણાવે છે, અને જો વ્યવસ્થિતપણે ચોક્કસાઈથી કામ લેવામાં આવે તો બીજા ઉદ્યોગોની પેઠે તે પણ ઔદ્યોગિક કેળવણીનો પાયો નાંખે તેમ છે. ગામ શિક્ષકે એ ઉદ્યોગને એવો વ્યવસ્થિત ગોઠવવો જોઈએ કે સહેલા પછી આધરું એમ કમ સાર કામ આવે. આ ઉદ્યોગથી પોલા નક્કર આકારો બને છે. સળીઓ ખોસતાં ઘણી વખત રાડાંનો ગદ્ગદ બાગી ભાય છે સોધી તેના બદલામાં માટીની ગોળીઓ વાળીને તેમાં સળીઓ ખોલી હોય તો ઠીક પડે. કિન્ડરગાર્ટનમાં વટાણાનો ઉદ્યોગ છે તે આપણા રાડાના ઉદ્યોગને મળતો છે. સાં રાડાના ગલના બદલામાં પલાળેલા વટાણા અને સળીઓના બદલામાં લોલની રાળીઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. એ વિના કિન્ડરગાર્ટનમાં બીજા પણ વ્યવહારી વસ્તુઓના કે સૌન્દર્યના આકારો બનાવવાના ઉદ્યોગો છે.

૧૪. ઉપર ગણાવેલા કેટલાક ઉદ્યોગો તથા ગાયન અને કવિતા બાળકની કલ્પના શક્તિ કેળવે છે. તે ઉપરાંત કલ્પનાશક્તિ કેળવવાને કિન્ડરગાર્ટનમાં વાર્તાઓ ઘણી ઉપયોગી ગણાય છે. વાર્તાથી

(૧) બાળક ભાષા શીખે છે. શિક્ષક વાર્તા કહે અને બાળક પાસે કહેવડાવે, એટલે બાળકની બોલવાની શક્તિ તથા સખ્દ જ્ઞાન વધે એમાં નાશઈ નથી.

(૨) બાળકના મનોભાવ કેળવાય છે. આપણો હમેશનો અનુભવ છે કે વાર્તા વાંચતાં તેના જે પાત્રને ગેરવાજબી દુઃખ પડે હોય તેની આપણને દયા આવે છે, તેનું બધું ધાય તો કેવું સારું એવું આપણે ધ્રુવછીએ છીએ, અને બધું દુઃખ હોય તો આપણને રડવું પણ આવે છે. બાળકને પણ તેમ જ ધાય છે. અને વાર્તાના પ્રસંગ પ્રમાણે દયા, હિંમત, સાહસ, વગેરેના જોરસા તેનામાં થઈ આવે છે.

- આ રીતે પસન્દ કરેલી વાર્તા પ્રમાણે તેના મનોભાવો ખીલે છે.
- (૩) બાળક નીતિ શીખે છે. આ વાત ઉઘાડી છે. માખી કે બકરીના બચ્ચાની વાતથી માનું કહ્યું માનવાની જરૂર તે સમજે છે, કામડો ને બોટવાની વાર્તાથી ધીરજ, મન, તથા ઉદ્યોગની વૃત્તિ ખીલે છે, છોકરો ને બોરની વાર્તાથી અતિ લોભ ન કરવાનું સમજાય છે, વગેરે.
- (૪) વાર્તામાં કાંઈ અનુમાનો કલ્પવાની જરૂર પડે તો તેથી તર્ક સજિત કેળવાય છે.

ઉપર ગણાવેલી વાર્તાઓ સિવાય જેમાં અનુક્રમ, કારં કારણ વગેરેનો સમ્બન્ધ, એક બીજાનો આધાર, આપ લેની જરૂર, ઇલાદિ જણાય છે તેવી વાર્તાઓ કિન્ડરગાર્ટનમાં અગત્યના ગણાય છે. આપણાં છોકરાંને વારંવાર બોલીએની વાર્તા કહેતાં આપણે સાંભળીએ છીએ:

“ ઘોડો લઈ જાવળીએ જાંધ્યો, જાવળીએ મઢને સૂળ આપી, સૂળ લઈને ટીંબે ખોસી, ટીંબે મઢને માટી આપી, માટી લઈ કુંભારને આપી, કુંભારે મઢને ઘડો આપ્યો, ઘડો લઈ માળીને આપ્યો, માળીએ મઢને ફૂલ આપ્યાં, ” વગેરે.

આ વાર્તાને નજીવી ગણી આપણે તે ઉપર ધ્યાન આપતા નથી, પણ તેનો મર્મ તપાસવા જેવો છે. દુનિયામાં બધાને અરસપરસ એક બીજા પર આધાર રાખવાની જરૂર પડે છે અને તેવા આધાર વિના જીવાતું નથી તેનો એમાંથી બોધ થાય છે. કોઈનો પણ ઉપકાર કરવો, અને પ્રસંગ આવે સારે ઉપકાર ફેડવા વિના રહેવું નહિ તે પણ તેમાંથી જણાય છે. બધી વસ્તુઓનો અનુક્રમે અરસપરસ સમ્બન્ધ પણ સમજાય છે. ટીંબાને સૂળ આપી સારે તેણે માટી આપી, કુંભારે માટી. સીધી ને પ્રડો આપ્યો, માળીએ ઘડો લઈને ફૂલ આપ્યાં, એ રીતે અરસપરસ સમ્બન્ધ, આપ લે, અને ઉપકાર વૃત્તિ સ્પષ્ટ થાય છે. આવી વાર્તા બાળ શિક્ષણમાં ઘણી ઉપયોગી ગણાય છે, અને બાળકોને તેથી મજા પણ પડે છે.

૧૫. વળી બધાં બાળકો એકલાં રમે છે, બધાંની રમત સુધરવા માટે

દરેક જણે પોતાની ફરજ બજાવવી પડે છે, એક જણ મફત કરે તો બધાંની રમત બગડે છે, આ ઉપરથી બાળકને મંડળી પ્રત્યેની ફરજ સમજાવવા લાગે છે, અને પોતે એટલો રહેવાને નહિ પણ મંડળીમાં રહેવા તથા મંડળીના કામને મદદ કરવાને સરખાયો છે તે માલૂમ પડે છે.

૧૬. આ પ્રમાણે રમતો, ઉઘોગો, વાર્તાઓ, પદ્ય પાઠો, વગેરેથી બાળકની શરીર શક્તિ ખીણે છે, તેની અવલોકન, કલ્પના, તર્ક, ઇત્યાદિ શુદ્ધિની શક્તિઓ કેળવાય છે, તેની નીતિ ઉપર સારી અસર થાય છે, તેનામાં કૌન્દર્યની સમજ આવે છે, અને પોતે મંડળમાં રહેવાને સરખાયો છે એમ તેને લાગે છે. નેચરસાન્ત પ્રત્યક્ષ ઈશ્વર ભક્તિથી તથા કુદ્રતના તરફ બાળકનું મન વાળવાથી તેને ઈશ્વરનું જ્ઞાન થવા લાગે છે. યૂરોપની સઘળી સારી કિન્ડરગાર્ટનોમાં એક મ્હોટો બાગ હોય છે, તેમાં ન્હાના ન્હાના કિત્તા પાડી દરેક બાળકને એક એક સોંપવામાં આવે છે. તે ઉપરાન્ત એક મ્હોટા કિત્તામાં સઘળાં બાળકો એકઠાં પણ કામ કરે છે. દરેક બાળકને સોંપેલા જુદાં કિત્તાને તે જોદે છે, તેમાં ખીવાવે છે, પાણી પાય છે, નીદે છે, અને ખીજું તેને લગતું કામ કરે છે. આથી બાળકને છોડની તથા તેના ઊગવા સમજાવવાની માહિતી થાય છે, કુદ્રતનો શોખ પેદા થાય છે, કૌન્દર્યની સમજ વધે છે, અને છોડને પેદા કરનાર તથા ખિલવનાર ઈશ્વર તરફ તેનું મન દોરવાય છે. વળી દરેક બાળકને જુદો જુદો કિત્તો આપેલો હોવાથી અને તેમાં થતાં ફળ ફૂલ તેને જ મળતાં હોવાથી તેને માલકીનું જ્ઞાન થાય છે. પરન્તુ પોતાના માલકી હકની વસ્તુનો સ્વાર્થથી ઉપભોગ નહિ કરવાનું પણ તેને શિખવવામાં આવે છે. જે ફળ ફૂલ થાય તેના ઉપરની માલકી વાવનાર બાળકની મણુવામાં આવે છે, પણ તેના ઉપભોગ તેના માલકી માંડું તથા ગિત્રોની સાથે તેની પાસે કરાવવામાં આવે છે. વળી પાઠશાળામાં કોઈ માંડું હોય અને તેને તે ફળ ફૂલની જરૂર હોય તો તે માલકીવાળા બાળક પાસે તેને અપાવવામાં આવે છે. આથી માલકીના હકની સમજ સાથે બાળકની ઊંચી વૃત્તિઓ કેળવાય છે. વળી આ બાગમાં ન્હાનાં પ્રાણીઓ તથા પક્ષીઓ પાળવામાં આવે છે તેની સમજાણ બાળકો

સે છે, તેમને ખાવાનું આપે છે, પાણી પાય છે, તેમનાં પાંજરાં સાફ કરે છે, વગેરે. આથી પ્રાણીઓ માણસને ઉપયોગી થઈ પડે છે તેમના ઉપકાર ફેડવાનું તથા તેમના ઉપર માયા રાખવાનું બાળક શીખે છે. વળી તે પ્રાણીઓનું અવલોકન કરે છે અને તેમની ટેવોથી વાકેફ થાય છે.

આ રીતે ક્રોનલ પેલ્ટાની પદ્ધતિ વડે શરૂ થી બાળકોની સઘળી શક્તિઓ સમાન રીતે બિલવવાનો, તેમને નસારી ટેવો પાડવાનો, અને તેમને સુખી કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. સઘળું કામ રમતો દ્વારા ચાલે છે, તેથી બાળક પેાતે તો એમ જ બાણે છે કે હું રમું છું, છતાં બધો વખત તેની જુદી જુદી શક્તિઓ ખીલતી બન્ય છે અને તે કાંઈને કાંઈ શીખે છે. આપણી ગામદા અને કેટલીક સરકારી નિશાળોમાં બાળકોને ટાંગા ટાળી કરીને પરાણે રાવતા નિશાળે લાવવા પડે છે, તેમ કિન્ડરગાર્ટનમાં થતું નથી. ત્યાં બાળકો હોંસે હોંસે આવે છે. તેમાં બાળકોનું સુખ વધે છે તેને માટે એટલો જ પુરાવો બસ છે, કે છેલ્લા ચાર પાંચ દિવસથી મિ. દેલવાડાકરે મ્હારી પ્રાઈટસિંગ સ્કૂલના છોકરાઓને ગાયનો આદિ શિખવવા માંડ્યું ત્યારથી છોકરાં આનંદથી ઉભરાઈ જતાં દેખાય છે. કોઈને કંટાળો આવેલો જણાવો નથી. આ કારણથી આજ આદિ જે શિક્ષકો હાજર છે તેમને તથા બીજા સઘળા શિક્ષકોને મ્હારી મનજૂત ભલામણ છે કે તેમણે કિન્ડરગાર્ટનની પદ્ધતિનો અભ્યાસ કરી છેક ન્હાનાં બાળકોને તે પદ્ધતિએ કેળવવાં, અને મ્હોટાં છોકરાંનું કામ પણ તેનાં જે મૂળતરવો તેમને લાગુ પડતાં હોય તે મુજબ લેવું. તે માટે સાહિત્યો દેશી અથવા સોંધાં પસન્દ કરવાની હરકત નથી. માત્ર ક્રોનલનાં મૂળતરવો ધ્યાન બહાર જવા દેવાં નહિ. આ રીતે કામ કરવાને શિક્ષકમાં ઘણા ઉત્સાહની જરૂર છે. જે ઉત્સાહ વિનાનો ભાગલા ફાળો માણસ હોય છે તેનાથી કાંઈ સાફ કામ થતું નથી. રડતો બચ તે મુઆની બગર લાવે એકહેવત શિક્ષકના ધન્ધાને પૂરી રીતે લાગુ પડે છે. વળી શિક્ષકમાં બાળક ઉપર અનંદદ પ્રેમ હોવો જોઈ એ. જે માણસ બાળકોને ચહાવો નથી, જેને તેમનાથી કંટાળો આવે છે, જે તેમની સાથે રમતાં ફેદતાં શરમાય છે, જે બાળકમાં બાળક

જેવો થતો નથી, તે માણસ શિક્ષક થવાને લાયક નથી. તેને કુદ્રતે શિક્ષક થવાને પેદા કર્યો નથી, માટે તેણે તે ધન્ધામાં ન પેસવું એ સારું છે. વળી શિક્ષકને પોતાના ધન્ધા ઉપર પ્રેમ હોવો જોઈએ. જે માણસ શિક્ષક થવા જતાં તેને એ ધન્ધો ગમતો નથી, જે માત્ર પેટભરાની પેઠે તેમાં પડી રહી વેઠીઆવાડ જેવું કામ કરે છે, તે માણસ પ્રમાણિક નથી, અને શિક્ષક ન્યારે પ્રમાણિક હોતો નથી ત્યારે છોકરાં પ્રમાણિક થવાની આશા રાખવી ફાકટ છે. જે લોકો શિક્ષકના ધન્ધામાં દાખલ થયા હોય તેમણે તે ધન્ધા ઉપર પ્રેમ રાખવો જોઈએ, પોતાનું કામ હોંશ અને ઉત્સાહથી કરવું જોઈએ, અને તે કામ, સારામાં સારું થાય તેને માટે પોતાની સઘળા શક્તિઓ કામે લગાડવી જોઈએ. આ રીતે કામ કરશો, તો તમે ગુરૂના હિતમાં પદને લાયક થશો, બનિયની પ્રજાને ધણો લાભ કરશો, અને આપણો દેશ ખીજ સુધરેલી પ્રજાઓને મુકાબલે પાછળ પડી ગયો છે તેને જાએ દરજ્જે ચઢાવી શકશો.

ઉપર મુજબ પ્રમુખનું વાપણ પૂરું થઈ તેમનો ઉપકાર માનવા પછી મેલ તથા ફિમેલ ટ્રેનિંગનાં ન્દાનાં જાળકો તથા રોકાસરોએ નીચે મુજબ રાજ ગીત ગાયું, અને તે પછી મેળાવડો વિસર્જન થયો.

અંત્રેજી રાગ.

પ્રભુ રક્ષ એડવર્ડ રાજ,

જીવો જાહુ વર્ષ મહારાજ;

કરો અમ પર અમલ તાજ,

જીવો જાહુ સાતમે રાજ—ટેક.

પ્રભુજી જેના જગત, અત્યા,

વધે વેલી સમી માઝા;

અચળ તુજ તાજ રહો રાજ—જીવો.

પ્રજાનું હિત ધ્યુ હૈયે,

અદલ ધનસાધમાં રહિએ;

શ્રીદેવ મુખ-શાન્તિને ચહિએ—જીવો.

પ્રાથમિક શિક્ષકોની ડિરેક્ટરી.

૩. ભરૂચ જિલ્લો.

અ. લોકલ બોર્ડની નિશાળો.

નં.	નામ.	ઉમર.	લાયકાત.	જિલ્લો	હાલની જગા.	પગાર.	નોંધરીતી મુદત.
૧	મગનલાલ રણછોડ	૫૨	ટેન્ડ, ૧૮૬૬	૨૫	મહેતાજી કાવી	૪૫૨૯-૬-૨૯	
૨	મદવરાય મનસુખરામ	૪૧	એજન, ૧૮૭૯	૧૦	એજન, મજેશ	૪૨૨૦-૯-૧૭	
૩	અમીનસાહેબ સદુભીઆ	૫૦	એજન, ૧૮૭૨	૧૫	મુનશી, ટંકારીઆ	૩૫૨૮-૯-૧૨	
૪	આંદમહમદ મુલેમાન	૪૮	એજન, ૧૮૭૫	૧૫	એજન, મનુબર	૩૫૨૫-૧૦-૧૪	
૫	મનસુખ પરભુદાસ	૪૪	એજન, ૧૮૮૯	૨૫	મહેતાજી, આંકેશ્વર	૩૫૨૫-૯-૧૯	
૬	અવાનીશંકર રામશંકર	૪૬	એજન, ૧૮૭૬	૧૨	એજન, દીવા	૩૫૨૪-૧૦-૦	
૭	મથુરદાસ બેચરદાસ	૪૯	એજન, ૧૮૮૮	૨૦	એજન, નીકોરા	૩૩૨૮-૮-૨૫	
૮	જેઠાલાલ દામોદર	૪૬	એજન, ૧૮૭૫	૧૫	એજન, જાણેર	૩૩૨૬-૧૦-૦	
૯	ગુલાબભાઈ ગોવિંદજી	૩૭	એજન, ૧૮૮૫	૨૫	એજન, શુકલતીર્થ	૩૩૧૪-૯-૧૪	
૧૦	વમળચંદ મલુકચંદ	૫૪	એજન, ૧૮૬૯	૧૫	એજન, દોરા	૩૨૩૦-૪-૨૬	
૧૧	મણીશંકર ડીરપાશંકર	૪૪	એજન, ૧૮૯૦	૨૫	એજન, અનંદાસ	૩૨૨૬-૯-૩	
૧૨	દલપતરામ રામરામ	૫૦	એજન, ૧૮૮૮	૧૨	એજન, સરભાણુ	૩૦૨૯-૪-૧૮	
૧૩	અવાનીશંકર બાઈશંકર	૪૩	એજન, ૧૮૭૭	૧૨	એજન, ધખર	૩૦૨૩-૯-૧૫	
૧૪	ભાઈલાલ ત્રીકમભાઈ	૩૪	એજન, ૧૮૮૮	૨૫	એજન, હણખી	૩૦૧૧-૯-૨૭	
૧૫	નાથાલાલ દેસાઈભાઈ	૩૮	એજન, ૧૮૮૧	૧૨	એજન, સજેદ	૨૮૧૮-૧૦-૦	
૧૬	માધવસંગ ભગવાનસંગ	૩૨	એજન, ૧૮૮૮	૨૫	એજન, વિલાયત	૨૮૧૧-૮-૬	
૧૭	કાળીદાસ ધનાભાઈ	૪૫	એજન, ૧૮૭૩	૧૨	એજન, પારખેત	૨૭૨૫-૧૦-૩	
૧૮	હરિપ્રસાદ રામચંદ્ર	૩૬	એજન, ૧૮૮૭	૨૦	એજન, કેરવાણ	૨૬૧૫-૮-૦	
૧૯	ધર્મશંકર શંકરજી	૫૧	એજન, ૧૮૭૦	૧૫	એજન, દેમાગ	૨૬૩૦-૬-૭	
૨૦	કાશીદાસ નારણદાસ	૪૬	એજન, ૧૮૭૨	૧૨	એજન, દેજ	૨૬૨૭-૧૦-૫	
૨૧	મોરારજી બીગભાઈ	૪૧	એજન, ૧૮૮૩	૧૫	એજન, મુણેવ	૨૬૨૦-૫-૦	
૨૨	ધેનશ્વર નાનાભાઈ	૩૫	એજન, ૧૮૮૭	૨૫	એજન, હરજીદ	૨૬૧૨-૮-૧૧	
૨૩	ગીરજશંકર મહાશંકર	૩૭	એજન, ૧૮૮૮	૨૫	એજન, મધણાદ	૨૬૧૧-૯-૧૩	
૨૪	માણેકલાલ દેવશંકર	૩૨	એજન, ૧૮૮૯	૨૫	એજન, કરગાડ	૨૬૧૦-૯-૨૭	
૨૫	ગુલામભાઈ ગીરધર	૩૨	એજન, ૧૮૮૯	૨૫	એજન, કહાનવા	૨૬૧૦-૯-૨૬	
૨૬	પ્રાગજી નરસીદ	૩૪	એજન, ૧૮૯૦	૨૫	એજન, પરીએજ	૨૬૮-૧૦-૨	
૨૭	શીરાજુદીન ગુલામઅ-	૪૮	એજન, ૧૮૭૨	૧૨	મુનશી સારોદ	૨૫૨૭-૧૦-૦	

ક્રમ	નામ	ઉંમર	લાયકાત	જાત	હાલની જગા	પગાર	નોંધણીની મુદત
૨૮	હમદ નાગજી લાલા	૪૬	ટેન્ડ, ૧૮૮૭	૨૦	મહેતાજી, કાતપોર	૨૫	૨૫-૮-૧૩
૨૯	ભાઈશંકર જોશીકર	૪૪	એજન્ટ, ૧૮૭૫	૧૨	એજન્ટ, ઇલાવ	૨૫	૨૪-૧૦-૦
૩૦	જાનસાલ હાસજી	૩૮	એજન્ટ, ૧૮૮૦	૨૦	એજન્ટ, સારોદ	૨૫	૧૫-૮-૩
૩૧	મહમદ મુશ્તકી	૪૧	એજન્ટ, ૧૮૮૨	૧૫	મુનશી, ટંકારીયા	૨૫	૧૮-૭-૮
૩૨	મોહનલાલ મુળશંકર	૩૪	એજન્ટ, ૧૮૮૬	૨૦	મહેતા, દાસમડી	૨૫	૧૩-૮-૮
૩૩	જાલાભાઈ ધેરાભાઈ	૩૮	એજન્ટ, ૧૮૮૦	૨૦	એજન્ટ, વાઘા	૨૫	૧૩-૮-૦
૩૪	જોડાભાઈ જોડાભાઈ	૩૨	એજન્ટ, ૧૮૮૦	૨૦	એજન્ટ, હિંગલોડ	૨૫	૮-૧૦-૦
૩૫	ફરિશવ રામજી	૩૨	એજન્ટ, ૧૮૮૨	૧૫	એજન્ટ, નાડા	૨૫	૭-૧૦-૨૨
૩૬	મસપ અકુજી	૨૮	એજન્ટ, ૧૮૮૨	૨૫	એજન્ટ, દેવલા	૨૫	૭-૧૦-૧૦
૩૭	અમયાભાઈ ત્રીભોવન	૩૦	એજન્ટ, ૧૮૮૨	૧૫	એજન્ટ, ડાખા	૨૫	૭-૧૦-૦
૩૮	દીવાળી પીતાંજી	૨૪	એજન્ટ, ૧૮૮૪	૧૫	મહેતા, શુક્લતીથ	૨૫	૫-૮-૮
૩૯	તેગચંદ હીરાચંદ	૫૩	એજન્ટ, ૧૮૬૮	૧૫	મહેતાજી, માંડવા	૨૩	૩૨-૦-૧૩
૪૦	કરસન રામજી	૪૩	એજન્ટ, ૧૮૭૮	૧૫	એજન્ટ, કાલવણ	૨૩	૨૨-૧૦-૩
૪૧	પુનારામ આસારામ	૪૨	એજન્ટ, ૧૮૭૭	૧૦	એજન્ટ, માતુર	૨૩	૨૨-૮-૨૭
૪૨	રણજી દામોદર	૩૪	એજન્ટ, ૧૮૮૦	૨૦	એજન્ટ, વેડચ	૨૩	૧૩-૮-૨૫
૪૩	મણીપ્રસાદ વિષ્ણુપ્રસાદ	૩૧	એજન્ટ, ૧૮૮૩	૨૫	એજન્ટ, વમજીથ	૨૩	૬-૮-૧૬
૪૪	આણંદરામ પ્રેમશંકર	૫૨	માસતર ક્રાંતી	૧૫	એજન્ટ, કપીદા	૨૨	૩૨-૫-૨૧
			જમીનદાર મુળજી				
૪૫	રામચંદ લક્ષ્મીરામ	૫૦	ટેન્ડ, ૧૮૭૪	૮	એજન્ટ, અમારમા	૨૨	૧૮-૧૦-૧૦
૪૬	નર્મદાશંકર દેવશંકર	૪૬	એજન્ટ, ૧૮૭૪	૧૨	એજન્ટ, ઉમેર	૨૨	૨૭-૮-૨૧
૪૭	રણજીજી શંકરજી	૪૫	એજન્ટ, ૧૮૭૩	૮	એજન્ટ, અંધાર	૨૨	૨૬-૧૦-૫
૪૮	શંકરભાઈ ગજાભાઈ	૪૦	એજન્ટ, ૧૮૮૫	૨૫	એજન્ટ, વડાણ	૨૨	૨૦-૮-૨૪
૪૯	દાદાભાઈ હમજાભાઈ	૪૦	એજન્ટ, ૧૮૮૧	૧૫	એજન્ટ, બડકોદા	૨૨	૧૮-૮-૨૨
૫૦	દસમુખ કુરુજીશંકર	૩૭	એજન્ટ, ૧૮૮૨	૧૨	એજન્ટ, સીતપોત	૨૨	૧૮-૪-૦
૫૧	મુલજીનાન રહીમજીનાન	૩૭	એજન્ટ, ૧૮૮૩	૧૨	મુનશી, આણંદ	૨૨	૧૬-૮-૦
૫૨	મહોમુખ નરસિંહરામ	૩૩	એજન્ટ, ૧૮૮૪	૨૦	મહેતાજી, ત્રાલસા	૨૨	૧૨-૮-૦
૫૩	જોડાજીભાઈ અવેરજીભાઈ	૩૦	એજન્ટ, ૧૮૮૨	૨૦	એજન્ટ, ધમણાદ	૨૨	૭-૧૦-૦
૫૪	ત્રીભોવન મુખસાદ	૪૬	એજન્ટ, ૧૮૭૧	૧૨	એજન્ટ, નોધણા	૨૧	૨૮-૧૦-૭
૫૫	મીરજી હમજાભાઈ	૪૬	એજન્ટ, ૧૮૭૨	૧૨	એજન્ટ, દયાદા	૨૧	૨૭-૧૦-૩
૫૬	દત્તાભાઈ સોમજીદાસ	૪૬	એજન્ટ, ૧૮૭૨	૧૨	એજન્ટ, અમલેશ્વર	૨૧	૨૭-૮-૦
૫૭	સેવદગીઆં પીરસાહેબ	૩૮	એજન્ટ, ૧૮૮૨	૧૨	એજન્ટ, પાલેજ	૨૧	૧૮-૫-૧૮
૫૮	જવાભાઈ જોયર	૩૭	એજન્ટ, ૧૮૮૫	૨૦	એજન્ટ, કિનાડ	૨૧	૧૭-૮-૧૬

નં.	નામ.	ઉંમર.	લાયકાત.	જાત.	હાલની જગા.	પગાર.	નોંધરીત મુદત.
૫૯	હરીભાઈ ભગવાનદાસ	૩૬	રૂ. ૧૮૮૮	૨૦	એજન, રાહડ	૧૧	૧૩-૮-૧
૬૦	કલ્યાણજી ખુશાલભાઈ	૩૧	એજન, ૧૮૮૩	૨૫	એજન, મંગળેશ્વર	૨૧	૧૫-૮-૧
૬૧	દોરાજી હિંદજી	૫૪	એજન, ૧૮૭૦	૧૨	એજન, કંચારીઆ	૨૦	૩૪-૧૦-૧
૬૨	ત્રીભોવન રામરામ	૫૧	એજન, ૧૮૬૯	૧૨	એજન, સીસોદરા	૨૦	૩૧-૧૦-૧
૬૩	ખેચર દરજાચંદ	૪૯	એજન, ૧૮૭૦	૧૨	એજન, ખુવા	૨૦	૨૯-૧૦-૧
૬૪	પ્રેમાનંદ સેવકરામ	૪૪	એજન, ૧૮૮૬	૨૦	,, અંગારેશ્વર	૨૦	૨૬-૧૦-
૬૫	ખગવાનદાસ દયાળદાસ	૪૧	એજન, ૧૮૭૬	૧૨	એજન, કારેલી	૨૦	૨૩-૮-૧
૬૬	મુસ્તફા હુસેન	૩૬	એજન, ૧૮૮૧	૧૨	એજન, કોલી	૨૦	૧૮-૮-૨
૬૭	તલશીભાઈ રામદાસ	૩૮	એજન, ૧૮૮૫	૨૦	એજન, પાદરીઆ	૨૦	૧૫-૮-
૬૮	રંગનાથજી ગોવિન્દજી	૩૬	એજન, ૧૮૮૫	૧૨	એજન, શાહપુર	૨૦	૧૫-૮-૨
૬૯	રંગાભાઈ શ્રીજીલાલ	૨૯	એજન, ૧૮૮૧	૧૫	મહેતીજી, ધક્કાવ	૨૦	૮-૫-૨
૭૦	ભાણુકલાલ જગનલાલ	૩૦	એજન, ૧૮૮૨	૨૦	મહેતાજી, ચકલાદ	૨૦	૭-૮-૨
૭૧	કલુજી મુલેમાન	૨૮	એજન, ૧૮૮૩	૨૫	એજન, હાંગરલા	૨૦	૬-૮-૨
૭૨	કાળીદાસ મનોરદાસ	૩૧	એજન, ૧૮૮૩	૨૦	સોઆ, શુકતીય	૨૦	૬-૭-૧
૭૩	ગોવિન્દરામ રામચંદ્ર	૫૬	એજન, ૧૮૬૫	૧૫	મહેતા, અમરયાણા	૧૯	૩૫-૦-૨
૭૪	હરિશંકર જગન્નાથ	૪૭	એજન, ૧૮૮૭	૯	એજન, અગનપુર	૧૯	૩૧-૫-
૭૫	ભોળાનાથ હચ્છારામ	૫૩	એજન, ૧૮૬૯	૧૨	એજન, પાનોલી	૧૯	૩૧-૫-
૭૬	અખેરાજ દિમ્ભતશિંગ	૫૦	એજન, ૧૮૬૮	૧૫	એજન, પુરસા	૧૮	૩૨-૫-
૭૭	દલપતરામ ગોવિન્દરામ	૫૩	એજન, ૧૮૬૯	૧૨	એજન, ઉમરવાડ	૧૮	૩૦-૭-૮
૭૮	મુલેમાન ત્રીજીભાઈ	૪૭	એજન, ૧૮૮૮	૯	એજન, છીદ્રા	૧૮	૨૭-૮-૨૨
૭૯	રણજીડજી નાગરજી	૩૮	એજન, ૧૮૮૫	૨૦	એજન, કુરચેણુ	૧૮	૧૬-૫-૦
૮૦	વાધજીભાઈ શંકરજી	૩૮	એજન, ૧૮૮૪	૧૨	એજન, ભાડમૂત	૧૮	૧૫-૬-૦
૮૧	ફેઝમદમદ નવરંગભાઈ	૩૬	એજન, ૧૮૮૫	૧૨	એજન, વરેડીઆ	૧૮	૧૪-૩-૨૦
૮૨	કુવરજી ગાંડાભાઈ	૩૪	એજન, ૧૮૮૪	૨૦	એજન, વહીઆલ	૧૮	૧૩-૮-૧૪
૮૩	દયાળજી લક્ષ્મીભાઈ	૩૧	એજન, ૧૮૮૪	૨૦	એજન, દેરાલ	૧૮	૮-૧૦-૯
૮૪	કેશવલાલ મહાશંકર	૩૧	એજન, ૧૮૮૫	૨૦	એજન, સમતી	૧૮	૭-૮-૨૫
૮૫	તાપીદાસ લાલદાસ	૫૪	એજન, ૧૮૬૭	૧૨	એજન, મેગવા	૧૭	૩૩-૫-૦
૮૬	ગણપતરામ અનોપરામ	૪૭	એજન, ૧૮૭૪	૧૨	એજન, ખરોડ	૧૭	૨૫-૧૦-૦
૮૭	મદમદ મુલેમાન	૪૨	એજન, ૧૮૭૭	૯	એજન, ખાનપુર	૧૭	૨૨-૭-૨૩
૮૮	વશંકર માદેશ્વર	૪૭	એજન, ૧૮૮૨	૧૨	એજન, સીગામ	૧૭	૧૮-૮-૦
૮૯	હસન મદમદ	૩૧	એજન, ૧૮૮૮	૧૨	એજન, સમતી	૧૭	૧૨-૬-૧૫
૯૦	રસુલખેગ હસમખેગ	૩૧	એજન, ૧૮૮૯	૧૫	એજન, કદાન	૧૭	૧૦-૮-૨૧
૯૧	ગોવિન્દજી પુરુષાત્તમ	૫૧	એજન, ૧૮૮૯	૯	એજન, કંચારીઆ	૧૬	૩૧-૫-૦

ક્ર.	નામ.	ઉંમર.	લાયકાત.	જાત.	સાલની જગ્યા.	ગોઠાવ.	નોંધની મુદત.
૯૨	કૃષ્ણારામ માધવરામ	૪૫	માસ્તર કોડની ૭મી ક્લસ મુજબ	૯	મહેતાજી આગાદા	૧૬	૨૯-૬-૧૫
૯૩	દેવરાંકર ઉદયરામ	૪૬	ટેન્ડ., ૧૮૭૩	૯	એનન, રોડા ટંકારીયા	૧૬	૨૬-૧૦-૬
૯૪	ચુનીલાલ ઉમિયાસંકર	૪૪	એનન, ૧૮૭૩	૯	એનન, સાગસોદ	૧૬	૨૬-૧૦-૧
૯૫	જલ્લુભાઈ જાપુજી	૪૫	એનન, ૧૮૭૫	૧૨	એનન, પીપલીયા	૧૬	૨૪-૧૦-૦
૯૬	વિશ્વનાથ સિદ્ધાંતરામ	૩૭	એનન, ૧૮૮૩	૧૨	એનન, નોખાર	૧૬	૧૬-૯-૧૩
૯૭	સેવદમીયાં ચાલુશીન	૩૬	એનન, ૧૮૮૩	૧૫	મુનશી, કાવી. કિરકુ.	૧૬	૧૫-૮-૧૯
૯૮	જયદીપ અક્ષીભાઈ	૩૭	એનન, ૧૮૮૭	૧૫	મહેતાજી, પીપુડા	૧૬	૧૪-૮-૨૩
૯૯	મયુર રમુજોડ	૫૦	મુસ્ત પ્રવેશક પ- રીક્ષામાં પાસ	...	એનન, મેંગપોર	૧૫	૨૮-૩-૦
૧૦૦	લક્ષ્મણરામ અવેર.	૫૮	એનન	...	એનન, બેરસા	૧૫	૨૭-૧૦-૨૧
૧૦૧	મયુર ગીરધર	૪૭	ટેન્ડ., ૧૮૭૪	૯	એનન, અનોર	૧૫	૨૫-૯-૨૧
૧૦૨	કેશવજી હસમભાઈ	૪૦	એનન, ૧૮૭૮	૧૨	એનન, પગુચણ	૧૫	૨૧-૯-૭
૧૦૩	ખંડુભાઈ કૃષ્ણભાઈ	૩૬	એનન, ૧૮૮૩	૯	એનન, કાપોદા	૧૫	૧૭-૨-૧૮
૧૦૪	ગમવાનજી મંજારામ	૩૭	એનન, ૧૮૮૩	૯	એનન, કિરનાડ	૧૫	૧૬- - - ૭
૧૦૫	કિશોરજી અક્ષીભાઈ	૩૮	એનન, ૧૮૮૬	૧૨	સો. આ. ગન્ધેરા	૧૦	૦- ૭-૨૩
૧૦૬	ચતુરભાઈ રમુજોડ	૩૩	એનન, ૧૮૮૬	૨૦	સો. આ. હંકારીયા	૧૦	૨૩-૧-૨૭
૧૦૭	દસન ધ્યાલીમ	૩૭	એનન, ૧૮૮૮	૧૨	એનન, :	૧૦	૮- ૭-૨૧
૧૦૮	મોતીરામ જયભરામ	૪૦	એનન, ૧૮૮૦	૧૨	મહેતાજી, માણસા	૧૦	૮- ૭-૨૧
૧૦૯	સાગાભાઈ બીરસિંહ	૩૪	એનન, ૧૮૮૮	૧૨	એનન, ગોસા	૧૦	૫- ૮- ૨
૧૧૦	મંગારામ ભેચર	૩૩	એનન, ૧૮૮૬	૨૦	એનન, આંદોડ	૧૦	૩- ૬- ૧
૧૧૧	રમેશ્વરજી જાગાભાઈ	૩૩	એનન, ૧૮૮૧	૨૨	સો. આ. કામર	૧૦	૩- ૦- ૧૦
૧૧૨	કાજુભાઈ જાગાભાઈ	૩૦	એનન, ૧૮૮૨	૯	મહેતાજી, દેખુવા	૧૦	૨- ૬- ૧૭
૧૧૩	પ્રસન્ન જાપુજી	૨૭	એનન, ૩મી ૯	૯	આસિ. ગુજરાતીય	૭	૩- ૫- ૭
૧૧૪	મણીભાઈ નારમજી	૩૦	એનન મુજબ	...	કન્યાસાગ	૧૦	૨- ૪- ૬
૧૧૫	અંબારાંકર ગીરધર	૪૫	પ્રવેશક નિર્ધિ	...	મહેતાજી, દીગમ	૧૦	૨- ૪- ૬
૧૧૬	રમુજોડ, નાગેશ્વર.	૪૨	ટેન્ડ.,	...	એનન, ભેટપાસા	૧૦	૨- ૬- ૩- ૦
૧૧૭	મોશીસંકર રામનલાલ	૪૭	કર્મ ના	...	એનન, અમેસ	૧૦	૨- ૬- ૧- ૦
૧૧૮	બીજાભાઈ સંકરજી	૪૬	ટેન્ડ., ૧૮	...	એનન, કુરડા	૧૦	૨- ૨- ૨- ૦
૧૧૯	જામોર જીજીભાઈ	૩૪	એનન, ૧૮	...	એનન, મંચિડા	૧૦	૧- ૬- ૮- ૦
૧૨૦	ગીજીવન જીજીભાઈ	૩૭	એનન, ૧	...	એનન, ગનાડ	૧૦	૧૬- ૧૦- ૦
૧૨૧	જમણાઈ મદમજી	૩૬	એનન,	...	એનન, પદવા	૧૦	૧૬- ૮- ૬

નં.	નામ.	હાજર.	લાયકાત.	જિલ્લો	હાલની જગ્યા.	પગાર.	નોંધનીય મુદત.
૧૮૦	કરીશંકર કિતમરામ	૩૮	કંઈ નહિ	...	ગહેતાણ, વાવલી	૧૦	૧૯-૧-૮
૧૮૧	શ્રીભાવનદાસઆચાર્યરામ	૨૭	"	...	એજન, જાલોતા	૧૦	૧૯-૧૦-૧૧
૧૮૨	નાગર જીવાભાઈ	૪૦	"	...	એજન, ઓઝા	૧૦	૧૯-૪-૧૨
૧૮૩	સલ્લુભાઈ ગોપિન્દજી	૩૫	"	...	એજન, ખરચ	૧૦	૧૭-૪-૦
૧૮૪	ગોપાળજી દેસાઈભાઈ	૩૪	"	...	એજન, સાવળા	૧૦	૧૭-૦-૦
૧૮૫	ભેચર દેસાઈભાઈ	૩૭	"	...	એજન, સિંધવ	૧૦	૧૬-૪-૦
૧૮૬	ભાજેકલાલ જગનલાલ	૪૧	"	...	એજન, કુતાલર	૧૦	૧૫-૮-૧૫
૧૮૭	ચણુશંકર ઇન્દ્રાશંકર	૩૩	"	...	એજન, પાલદોશી	૧૦	૧૫-૭-૧૯
૧૮૮	જ્ઞાનભાઈ અમીર	૩૩	"	...	" ઇસકામંથુર	૧૦	૧૫-૦-૦
૧૮૯	મણુપતરામ માધવરામ	૩૩	"	...	એજન, કોરા	૧૦	૧૪-૫-૦
૧૯૦	મુળજી જગતા	૩૦	"	...	એજન, મંગેજેશ્વર	૧૦	૧૩-૮-૦
					અંતેશ રૂદ્રા.		
૧૯૧	જગનલાલ શંકરજી	૪૨	"	...	ગહેતાણ, મેગામ	૧૦	૧૩-૭-૪
૧૯૨	મણીશંકર શ્રીવશંકર	૩૪	"	...	એજન, ભીનપુરા	૧૦	૧૩-૩-૨૪
૧૯૩	માધજી અગ્રામ	૩૦	"	...	એજન, ગોલાદા	૧૦	૧૨-૧-૦
૧૯૪	મુળજી લીલાધર	૩૫	"	...	એજન, હાલદેરા	૧૦	૧૨-૧૧-૨૦
૧૯૫	જાગીલાલ હીરાભાઈ	૩૨	"	...	એજન, કામલી	૧૦	૧૨-૧૦-૧૪
૧૯૬	લલપતસીંગ તાન્નસીંગ	૩૦	"	...	એજન, સામેજી	૧૦	૧૨-૫-૨૫
૧૯૭	કુબેરનાથ જગજીવન	૩૧	"	...	એજન, વાસણા	૧૦	૧૨-૩-૨૮
૧૯૮	કેસેભાઈ અલીભાઈ	૩૦	"	...	એજન, કુંભોલી	૧૦	૧૧-૮-૨૩
૧૯૯	ગંગામીઅરિયામીઆ	૩૦	"	...	એજન, કુંભોલી	૧૦	૧૧-૫-૨૭
૨૦૦	નાગેશ્વર ભેચર	૩૩	"	...	એજન, બોલનડા	૧૦	૧૧-૪-૧૭
૨૦૧	ચીરંજીવ રામશંકર	૨૭	"	...	એજન, રુયા	૧૦	૧૧-૩-૦
૨૦૨	કરજી રામા	૩૧	"	...	એજન, પીપતીઆ	૨૦	૧૦-૧૦-૮
૨૦૩	ગોકળદાસ હરીલાલ	૩૦	"	...	એજન, કલક	૧૦	૧૦-૫-૨૧
૨૦૪	કેમેદ બાણા	૨૯	"	...	એજન, તરીઆ	૧૦	૧૦-૪-૦
૨૦૫	નરભેરામ જાદવરામ	૨૭	"	...	એજન, કલુદરા	૧૦	૯-૧૧-૦
૨૦૬	દરકીસન લલ્લુભાઈ	૩૧	"	...	એજન, રેણીઆ	૧૦	૯-૭-૧૫
૨૦૭	ભાજેકલાલ બાઈશંકર	૩૨	"	...	એજન, પાલડી	૧૦	૮-૧-૧૬
૨૦૮	મયજાન ભેચર	૨૬	"	...	એજન, આરડા	૧૦	૭-૧૧-૧૭
૨૦૯	હીરા કરસન	૨૭	"	...	એજન, નજાવી	૧૦	૭-૧૧-૭
૨૧૦	માજીભાઈ અમીર	૨૪	"	...	એજન, પાનાજી	૧૦	૬-૯-૧૧
૨૧૧	પુરુષોત્તમ જીવરામ	૨૫	"	...	એજન, ખનડાલી	૧૦	૬-૫-૧

નં.	નામ.	ઉંમર.	લાગુકાલ.	જિલ્લો	હાલની જગ્યા.	પગાર.	નોંધણીની મુદત.
૨૧૨	ચાલીબાઈ સખજી	૩૪	"	...	મહેતાજી, બાદી	૧૦૬-૪-૩	
૨૧૩	હરીયા જીવા	૨૪	"	...	દેવ અંતજી સ્કૂ.	૧૦૬-૧-૦	
૨૧૪	ગોપાળજી કૃષ્ણભાઈ	૨૬	"	...	એજન, આસનવાડા	૧૦૫-૧૦-૧૫	
૨૧૫	મુરજી કાશીલાલ	૧૮	"	...	મહેતાજી, દેવ	૧૦૫-૮-૦	
૨૧૬	અંબાલાલ પ્રાણલાલ	૨૩	"	...	મહેતા, વાંતરસા	૧૦૪-૬-૨૨	
૨૧૭	મણુપત હરજીવન	૩૨	"	...	આ.મહેતા.કડોદરા	૧૦૪-૨-૦	
૨૧૮	રામચંદ્ર ભવાનીશંકર	૨૫	"	...	મહેતાજી, કાસદ	૧૦૪-૧-૦	
૨૧૯	દુસેન કાળુભાઈ	૪૧	"	...	એજન, સરથાણ	૧૦૩-૧૦-૦	
૨૨૦	મણુજી ભગવાન	૨૫	"	...	એજન, પતીઆરા	૧૦૩-૮-૨૮	
૨૨૧	કિમ્બાશંકર દેવશંકર	૩૨	"	...	એજન, નાગેશ્વર	૧૦૩-૮-૨૪	
૨૨૨	પ્રાણશંકર હરીપ્રસાદ	૨૫	"	...	એજન, ભુવા	૧૦૩-૪-૨૧	
૨૨૩	હરીશંકર દાસપતરામ	૨૩	"	...	એજન, આસનવાડા	૧૦૨-૧૧-૦	
૨૨૪	મગનલાલ જીજીભાઈ	૧૮	"	...	આ.મહેતા, મુલેર	૧૦૦-૧-૧૮	

ચ. મ્યુનિસિપલ સ્કૂલો.

૧	મુલાખભાઈ દાજીભાઈ	૫૩	ટેન્ડ, ૧૮૬૭	૧૫	મહેતાજી, અંકલેશ્વર નં. ૧	૫૫	૩૩-૪-૧૨
૨	અંબાલાલ હરીશંકર	૫૧	એજન, ૧૮૬૮	૧૫	એજન, નંજીસર નં. ૧	૫૫	૩૨-૨-૦
૩	મગનલાલ લાલશંકર	૫૦	એજન, ૧૮૮૮	૨૦	એજન, બકચનં. ૧	૫૦	૨૭-૬-૧૩
૪	દાજીભાઈ વસનજી	૪૬	એજન, ૧૮૭૩	૯	એજન, નં. ૫	૪૦	૨૬-૬-૨૩
૫	અમરતલાલ રંગનાથજી	૩૭	એજન, ૧૮૮૩	૨૦	એજન, નં. ૩	૩૫	૧૬-૮-૧૩
૬	મોહનલાલ જગજીવન	૩૧	એજન, ૧૮૮૭	૨૫	એજન, નં. ૬	૩૫	૧૦-૮-૨૮
૭	મુળશંકર અમથભાઈ	૩૪	એજન, ૧૮૮૭	૨૫	મહેતાજી, આમોદ	૩૦	૧૮-૬-૦
૮	ભોગીલાલ અમથાલા	૩૫	એજન, ૧૮૮૫	૨૦	એજન, હાંસોટ	૩૦	૧૪-૮-૨૮
૯	દાસપતરામ દુર્લભરામ	૫૫	.....	.....	કવિતા શિક્ષક બ-૨	૫૨	૭-૭-૦
૧૦	ગંગાબાઈ નેટુજી	૪૮	ટેન્ડ, ૧૮૭૮	૧૫	મહેતાજી, અંકલેશ્વર નં. ૧	૨૫	૨૫-૫-૦

નં.	નામ.	હાથર	લાયકાત.	જિલ્લો	દાસની જગ્યા.	પગાર	નોંધની મુદત.
૧૧	સરાળાઈ ખોડાભાઈ	૨૨	ટ્રેન્ડ, ૧૮૯૫	૨૫	મહેતીજી, બરુ. નં. ૩૨	૫—૮—૦	
૧૨	અંબાલાલ દરગોવન	૩૦	એજન, ૧૮૯૩	૨૦	મહેતાજી, જંખુસર ૨૨	૬—૪—૨૬	
					નં. ૨		
૧૩	ચંચળ હમનલાલ	૨૬	એજન, ૧૮૯૩	૨૦	મહેતીજી, જંખુસર ૨૨	૬—૪—૨૬	
૧૪	શ્રીજયજી કસનદાસ	૫૭	માસ્તર કોડની ૭	૧૫	મહેતા, બરુ. નં. ૭	૩૪—૧—૦	
			મી કલમ મુજબ				
૧૫	તુલબરામ આત્મારામ	૫૬	એજન	૫	દાંસોટ ક.શા.	૩૩—૬—૦	
૧૬	પાર્વતી ગણેશ	૩૩	ટ્રેન્ડ, ૧૮૯૩	૨૦	મહેતીજી, આમોદ	૨૦—૭—૯	
					કન્યાશાળા		
૧૭	રસીલુદીન ગુલામગદમદ	૩૭	એજન, ૧૮૮૪	૧૨	મુન, બરુ. ક.શુ. ૨૦	૧૫—૮—૧૧	
૧૮	ગુલામખાઈ સિમરોરખાઈ	૩૭	એજન, ૧૮૮૭	૧૫	એજન, જંખુસર ૨૦	૧૨—૯—૭	
					ક. રૂ. ૬		
૧૯	રામજી કીકાભાઈ	૨૯	એજન, ૧૮૯૪	૨૦	૧ લો આ. બરુ. નં. ૬	૮—૧૦—૦	
૨૦	હિમિયા કેશવલાલ	૨૫	એજન, ૧૮૯૬	૨૦	મહેતી, બરુ. નં. ૧૨	૩—૬—૨૪	
૨૧	આદમજી મુલેમાન	૩૬	એજન, ૧૮૮૮	૧૫	મુન, દાંસોટ ક.શુ. ૧૮	૧૧—૧૦—૦	
૨૨	જેડી રેવાધર	૩૨	એજન, ૧૮૯૦	૧૨	મહેતી, બરુ. નં. ૧૮	૮—૨—૮	
૨૩	ઈશ્વર કસનદાસ	૨૫	એજન, ૧૮૯૫	૨૦	૧ લો આ. જંખુસર ૧૭	૫—૯—૨૭	
					નં. ૧		
૨૪	વિકુલદાસ નરોત્તમ	૫૧	માસ્તર કોડની ૭	૯૨	લો આ. બરુ. નં. ૬	૩૧—૧૦—૦	
			મી કલમ મુજબ				
૨૫	બક્તીદાસ પ્રાણજીવન	૪૨	ટ્રેન્ડ, ૧૮૭૭	૯૨	લો આ. જંખુસર ૧૫	૨૧—૮—૨૭	
					નં. ૧		
૨૬	હિતમરામ નરસીંહરામ	૩૫	એજન, ૧૮૮૬	૯૧	લો આ. બરુ. નં. ૪	૧૩—૮—૧૮	
૨૭	ગવરીશંકર દરીશંકર	૩૦	એજન, ૧૮૯૮	૨૦	૧ લો આ. અંકેશ્વર ૧૫	૮—૯—૫	
					નં. ૬		
૨૮	રાતનચંદ કેશવજી	૪૧	એજન, ૧૮૯૫	૯૧	લો આ. બરુ. નં. ૨	૨૬—૨—૦	
૨૯	અંબાલાલ જીભાઈ	૪૩	એજન, ૧૮૯૬	૯૧	લો આ. જંખુસર ૧૨	૭—૫—૦	
					નં. ૧		
૩૦	સોમેશ્વર લીલાધર	૪૪	એજન, ૧૮૭૬	૯૧	લો આ. બરુ. ક.શા. ૧૨	૨૩—૮—૨૮	

નામ.	ઉંમર.	લાયકાત.	જિલ્લો	હાલની જગ્યા.	પગાર.	નોંધણીની મુદત.
૩૧ બીખાભાઈ ગોસામભાઈ	૨૭	ટેન્ડ, ૧૮૯૩	૯	શા. નં. ૧ મહેતાજી, અંકલે-શ્વર નં. ૨	૧૨	૮-૧૦-૨૬
૩૨ પાર્વતીશંકર કાશીભાઈ	૩૨	એજન્ટ, ૧૮૯૧	૯	૧ લો આ. હાસોટ	૧૨	૮-૬-૧૫
૩૩ જયલ દામોદર	૨૨	એજન્ટ, ૧૮૯૨	૧૨	મહેતાજી, ભરૂચ ક. શા. નં. ૨	૧૨	૪-૮-૦
૩૪ રૂગનાથજી બીમભાઈ	૨૪	એજન્ટ, ૧૮૯૮	૨૦	૧ લો આ. આમોદ	૧૨	૧-૧૦-૨૦
૩૫ મુળીજી આશાશય	૨૩	એજન્ટ, ૧૮૯૮	૨૦	૨ લો આ. અંકલે-શ્વર નં. ૧	૧૨	૧-૬-૧૫
૩૬ પ્રાણશંકર ભવાનીશંકર	૪૪	માસ્તર કોડનીજી મી કલમ મુળજી	૯	૩ લો આ. ભરૂચ નં. ૬	૧૧	૨૫-૨-૬
૩૭ ધીરજરામ જયજયરામ	૩૮	ટેન્ડ, ૧૮૯૭	૯	૧ લો આ. ભરૂચ નં. ૩	૧૧	૧૮-૬-૧૨
૩૮ ધર્મેશ્વર હિમ્મતરામ	૩૦	એજન્ટ, ૧૮૯૪	૯	૩ લો આ. જંજીર નં. ૧	૧૧	૧૬-૭-૦
૩૯ અમયાભાઈ કસનદાસ	૩૪	એજન્ટ, ૧૮૮૫	૯	૧ લો આ. ભરૂચ નં. ૫	૧૧	૧૪-૬-૨૩
૪૦ ધીરજરામ કૃષ્ણરામ	૨૯	એજન્ટ, ૧૮૯૭	૧૨	૩ લો આ. અંકલે-શ્વર નં. ૧	૧૧	૯-૪-૨૯
૪૧ અમયાજી કસીઆજી	૨૬	એજન્ટ, ૧૮૯૩	૧૫	૧ લો આ. ભરૂચ નં. ૧	૧૧	૫-૬-૧૨
૪૨ નર્મદાશંકર પ્રાણશંકર	૩૮	માસ્તર કોડનીજી મી કલમ મુળજી	૯	૪ થો આ. ભરૂચ નં. ૬	૧૦	૨૧-૩-૨૬
૪૩ અંબાશંકર પુરુષોત્તમ	૩૯	એજન્ટ	૯	૨ લો આ. ભરૂચ નં. ૨	૧૦	૨૧-૦-૪
૪૪ અમરતલાલ ચતુરભુજ	૪૦	માસ્તર કોડનીજી મી કલમ મુળજી	૯	૩ લો આ. ભરૂચ નં. ૧	૯	૨૧-૧૦-૧૬
૪૫ રહેમાનખાન કરીમખાન	૩૧	કંઈ નહિ	...	મહેતાજી, અંકલે-શ્વર અંતેજરૂસ	૭	૧૩-૬-૨૦

કેળવણી ખાતાની ખબરો.

જાહેર ખબર.

(સંસ્થાન ગોંડલ દરબારી કેળવણી ખાતું.)

સર્વે ગૃહસ્થોને ખબર આપવામાં આવે છે કે આ સંસ્થાનના મહે-
રખાન નેક નામદાર દરબાર શ્રી હજુરનો વિચાર જોઓ. ગરાશીયા કોલેજનો
લાભ ન લઈ શકે તેવા વિદ્યાર્થીઓને માટે ગોંડલ હાઈ સ્કૂલને અંગે એક
બોર્ડિંગ હાઉસ ઉઘાડવાનો છે. આ બોર્ડિંગ હાઉસ ખાતે એક અનુભવી હાઉસ
માસ્તર રહેશે, તેની સીધી સંભાળ નીચે વિદ્યાર્થીઓને મુકવામાં આવશે,
અને તેમના ઉપર સામાન્ય દેખરેખ મે. એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની
રહેશે. વિદ્યાર્થીની શારીરિક, બુદ્ધિની, અને નીતિની કેળવણી પર પૂરતું લક્ષ
આપવામાં આવશે. જોછામાં જોછા પચાસ વિદ્યાર્થીઓ ઉમેદવાર થયેથી
આ બોર્ડિંગ હાઉસ ઉઘાડવામાં આવશે, અને જેમ જેમ દાખલ થનારાઓ-
ની અરજીઓ આવતી જશે તેમ ક્રમ વાર તેમનાં નામ નોંધાશે. જેની અરજી
પહેલી આવશે તેને પહેલો સમાસ મળશે. સમાસ પૂરતી અરજીઓ આવી
ગયે બાકીનાઓને જગાઓ ખાલી પડતા સુધી દાખલ થવાની રાહ જોવી પડશે.

આ બોર્ડિંગ હાઉસની બે ટર્મ ગણવામાં આવશે. પહેલી ટર્મ તા. ૧
લી જાન્યુઆરીથી તા. ૨૩ મી મે સુધીની અને બીજી તા. ૧૯ લી જુલાઈથી
તા. ૨૩ મી નવેમ્બર સુધીની ગણાશે. આ બોર્ડિંગ હાઉસની સગવડ બ-
દલ દરેક વિદ્યાર્થી પાસેથી વાર્ષિક એક સો રૂપિયા લેવામાં આવશે, અને
તે નીમો નીમ દરેક ટર્મની શરૂઆતે પ્રથમથી ભરવાનું ફરમાવવામાં આવે
છે. વિશેષ ખુલાસા માટે આ સમ્બન્ધી પ્રસિદ્ધિ પત્ર ગોંડલ સ્ટેટના મે.
એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ કે આજમ ઉપ્યુટી એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પે-
ક્ટર પાસેથી મંગાવીને જુઓ. દાખલ થવા ઉમેદ રાખનારા વિદ્યાર્થીઓના
વાલીઓએ નીચે સહી કરનાર તરફ લખીત વાર માગણી મોકલવી.

તા. ૧૩ જુલાઈ સને ૧૯૦૧, ગોંડલ. } M. A. TURKHAD,
એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ગોંડલ સ્ટેટ.

શિક્ષક જોઈએ છે.

કુરલા મ્યુનિસિપાલિટીની શુજરાતી સ્કૂલમાં અમદાવાદ ટ્રેનિંગ
કોલેજમાં પાસ થયેલો શિક્ષક જોઈએ છે. ર. ૯ ના સર્ટિફિકેટવાળાને
ર. ૧૫) ને ર. ૧૨) ના સર્ટિફિકેટવાળાને ર. ૨૦) નો ખજાર દર
મહિને મળશે. અરજ કુરલા મ્યુનિસિપાલિટીના પ્રેસિડન્ટને કરવી.

કુરલા
તા. ૨૫-૯-૧૯૦૧

}

નશરવાનજી ધનજીભાઈ,
પ્રેસિડન્ટ, કુરલા મ્યુનિસિપાલિટી.

શેઠ ખરબેરજી ખરશેદજી સંભાળા, ચન્દનવાડી સ્કૂલના માંજી માલિક.
શેઠ. નશરવાનજી ખરશેદજી, નાનજી, ચન્દનવાડી સ્કૂલના માંજી માલિક.
શેઠ. જમશેદજી, ખંડુખાસ, ધી. એ. ઇયુરેટર ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુકડીપો.
શેઠ. માણેકશા, બહેરામજી મારતર, મોકળદાસ તેજપાલ સ્કૂલના હેડમાસ્તર.
રા. રા., લક્ષ્મીદાસ, દી, હેડમાસ્તર આલફ્રેડ હાઈસ્કૂલ જૂન.

રા. રા. એમ. એમ. બલસારી બી.એ. માંજી હેડમાસ્તર, ગોધરા એ, વ.સ્કૂલ.
રા. રા. મોતીલાલ મોહનલાલ હેડમાસ્તર, ઐઝોલવાર્નાક્યુલર સ્કૂલ. ભાવનગર.
રા. રા. માણેકલાલ અમૃતલાલ દંવે, બોબ્બ ખાનમહમદ હુખીયભાઈ સ્કૂલ.
શેઠ. રસ્તમજી મહેરવાનજી મારતર, હેડમાસ્તર, ફરાગજી પટેલ સ્કૂલ.

મુખ્યમંત્રી ગુજરાતી સ્કૂલના હેડમાસ્તરો.

મે. સુલાખદાસ ચન્દરદાસ ચૌકશી.	શેઠ. કુકીરજી સોરાખજી મદ્રોધના.
મે. પ્રાણજીનનદાસ કહાનદાસ.	મે. માણેકલાલ ધીરજીરામ અધ્યાર.
મે. હરકિષેનદાસ શિમલાલ.	મે. આત્મારામ જીકિષેનદાસ.
મે. શિવશંકર કૃષ્ણજી ભટ્ટ.	મે. મોહનલાલ પ્રસાદરાય.
શેઠ. મહેરવાનજી સોરાખજી દલાલ.	મે. મળલાલ પાનાચન્દ.

મુખ્યમંત્રીએ ગુજરાતના બહેર છાપાના મતો:—રાસ્ત મો.

ફતાર; મુખ્યમંત્રી સમાચાર, જામે જમશેદ, અખબારે સોદાગર, ફેરાફેરિન્દ
ગુજરાતી, ચન્દાં મરતર; રિપન રિપોર્ટર, ઇન્ડિયન સ્પેક્ટેટર, ગુજરાત મિત્ર,
પ્રજામિત્ર, સૂર્યપ્રકાશ, સુરત અખબાર, દેશીમિત્ર, ભરૂચ સમાચાર, દિતેચ્છુ.

દસ્કતશિક્ષક કોપીબુકો નીચલી સરતોથી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશાવરથી માલ મંગાવનારા મારતરો તથા બ્યા.
પારીઓ જેઓ, ઓછામાં ઓછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે
તેઓને સેંકડે ૩૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલવે
તો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી ઓછી ૨૫ નકલ સુધી મંગાવનારને સેંકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કા-
ઉન્ટ મળશે, પણ રેલવે પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માયે.

૩ માલ મોકલાવ્યા પછી તે રસ્તામાં જતાં કોઈ રીતે ખરાબ થાય
તથા તે માલને નુકસાન પૂગે તેના જોખમદાર માલ મંગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલવે ન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને ક્યાં મોકલાવવો
તેનો ખૂસો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલવે સ્ટેશનથી
આગળ માલ લઈ જવાનો ખર્ચ માલ મંગાવનારને સિર સમજવો.

૫. હુડી મોકલાવનારે જરાજર ઠેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા કાશીઆવાડના સર્વે મારતરોને તથા બુકસેલરોને
વિનંતિ પૂર્વેક જણાવવાનું કે દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોની સાથે અમોએ
બીજી કોઈ પણ ગુજરાતી, તથા અંગ્રેજી બુકો સેંકડે ૧ એક ટકાના ક.

મીશનથી મોકલી આપવાની ગોઠવણો કરી છે. એક વખત કામ પાડી નેવાયી ખાત્રી થશે, પેકિંગમાં જોઇએ ખર્ચ આપ તોગ કરીશું. જેઓની મરજી હોય તેઓએ નીચે સરનામે લખવું.

નોંટગેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

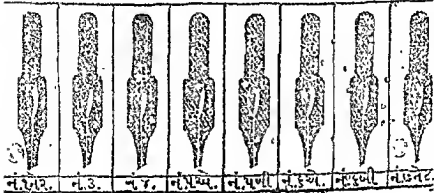
દસ્ત શિક્ષક કોપીયુકોના જ દરેક ગામના જુદા જુદા કદના અક્ષરોને જ બન્ધબેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇંગ્લેન્ડથી મોકલે ખર્ચે બનાવી મંગાવી છે. એ સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ, અરબી ફારસી લખવાને લખી સગવડ ભરેલી છે. દરેક બોક્સમાં ૩૦-૬ કિમ્મત રૂ. ૧૦૦ જોડામાં જોડા ૮ બોક્સ મંગાવનારને ૬૦ ટકા કમીશન મળશે. અને ૨૫ માંતેથી વધુ બોક્સ લેનારને ૧૨૦ ટકા મળશે. વેલ્યુએબલથી ૧ થી ૬ બોક્સ મંગાવનારને ખર્ચના ૩ ગાંઠ વધારે લાગશે. ભૂલી જતા નહિ. અને પૈસા પહેલા મોકલવાથી ૧ થી ૬ બોક્સના ખર્ચના બે આના લાગશે.

આદરજી કાવસજી માસ્તર, દસ્ત શિક્ષક કોપીયુકો તથા સ્ટીલપેનોના પ્રગટ કર્તા. અને કમિશન એજન્ટ. ઘોળીતળાવ મુમ્બાઈ.

નમુના

આદરજી કાવસજી માસ્તરજી

દસ્ત શિક્ષક કોપીયુકોની
સ્ટીલપેનોના

પોતાની મેળેઈએ શીખવા ચઢાનાર માટે વ્યાકરણના નિયમો વાળું ઉત્તમ પુસ્તક.
ધ્રી ટીચર, આદ્ય. ૨૭. શાળામાં સ્તરો માટે કી. રૂ. ૧) પીળા માટે રૂ. ૧૧. પોરટેજ ખર્ચ
જૂદો. કર્તા મગનલાલ કાકોરદાસ આડતીઆ. કલાર્ક મે. એ. ઈ. સા. એમ્. ઈ. સ. અમદાવાદ.

હિંદલિંગિય, બર્નાડિંગિય હુસન, કોલેઓ, જોખલે, ધોપ, પેન્ડરજરી,
લોક, લેવીસ, રાધાકૃષ્ણ, બર્ડસ્ટન, સુળાસાવ, કોર્નવેલ, ફીચના ઇ, અને
લાલશંકરનાં ગુ. ગણિતમાંના તથા ઘણી યુનીવર્સીટી પરીક્ષાના સવાલમાંના
ચુંટી કાઢેલા—અધરા દાખલા—કી=ખુલાસા સાથે ગણેલાં. કી. રૂ. ૧)
પો. ૦) ના, હાલ કી. રૂ. ૦. ૧૧. અને પીછા એક ૦) ની ચોપડી ભેટ.
પાનાં. ૫૧૨. હરવેયે આ પુસ્તકમાંના દાખલા ૫. સ. પરીક્ષાઓમાં આવે
છે. કર્તા. પરભુદાસ નાગરદાસ ફીનારીવાળા. ડે. સૈયદપર
આવક પોળમાં મુદ્રત.

એકગણિતની સમજૂતી. કિમ્મત રૂ. ૦. ૧૧ પોરટેજ સાથે. પાંચે, દશ;
દશે. પંદર; વીશે; વીસ; અને પચાશે, પચીસ; ટકા કિશન. વેદ્યુપેએબલ
ખર્ચ લેનારને શ્રી. પુરાણદાસ ગોઠળદાસ. મુખ્ય ઝેક. અમદાવાદ.

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ 'છ નમ્બર.

કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે સુખ્યર્થ હલાકાની
ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણી ખાતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી
અક્ષરોનાં શુદ્ધ વક્ષણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં
કદ તથા લખાણ ઢબની ગોઠવણ કરીને, હાલ આવતી સર્વે કો-
પીબુકો, કરતાં ચઢીઆતી ચયાની ખાતી ચયા પછી, છપાવી બહાર પાડી છે

સુચ શિક્ષકો આગળ સેંકડો સર્ટિફિકેટો મૂકવા કરતાં એ કોપીબુકો
પીછા સાથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સૂચનાઓ, તેમના
અનુભવી વિચારને ટેકા મળવા અહિં મૂકવી વધારે યોગ્ય ધારાએ છીએ.

કોપીબુકોની સફાઈ અને સુન્દરતા જાળવવા માટે ત્રાંખાનાં પત્રાં
(કાપરપેપર) કોતરવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાજુએ
સુન્દર રંગની ચાલીથી છપાય છે, આગળ અને કવર ઉંચા ટકાઉ વાપરેલાં છે.

૨. દરેક નમ્બરમાં, એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી બે

જાતના અક્ષર લખવાની બુદ્ધિ બુદ્ધિ કલમ વાપરવાની હરકત દૂર થાય છે, તેમ જ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાકું જ્ઞાન થાય છે.

૩. શરૂઆતમાં બાળકો પહેલો નમ્બર લખતાં પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે સારે હાથ ધ્રુવે છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર ગગડી જવાની ધાર્સ્તી રહે છે, માટે હમે હમારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને ઘુંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાથ ઠરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી ઘુંટવાની ને તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. ચોથું ધોરણ શીખી ધણા છોકરો પોતાંને ધન્ય વળગે છે, ને ધણા અંગ્રેજી શીખવા પણુ જાય છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જ્ઞાન થાય, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે, કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

૫. ઊંચાં ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે જોઈ હમારી કોપીબુકોનો છઠ્ઠો નમ્બર ખાત્રી બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં વ્યવહારમાં ધણાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવાં લખાણો દાખલ કરેલાં છે જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણાં જ પસંદ પડેલાં છે. એ કોપીબુકો દેશાવરના ખરીદ કરનારને સંકડે તેત્રીશ ટકા કમિશનથી આપવામાં આવશે. અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેલવે ૦ ખર્ચ આપીશું. પણુ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો સંકડે અર્ધો ટકા હકસાધ સર્ક મોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. ઠેકાણું—આત્મારામ અને દલાલાઈની કમ્પની, જામલી મહોલો સાહીવાળાંનો માળો ઉમર ખાડી પોસ્ટ સુખાઈ

આત્મારામ અને દલાલાઈની કમ્પની દ. જગન્નાથ જેઠાભાઈ રાવળ.

બહુ બલેક શાહી—લાલ કે કાળીશાહી. દશ શેર. દરેક રૂ. ૧)નાં ૮ પડીકાંથી. ઝયરી બેટ. ખર્ચ વધુ. નમુનો બે પૈસે. એજન્ટ જોઈએ છે. રખર સ્ટેમ્પને દેશી અગર જાતીના કર્તા. માણેકચંદ અમરશી, વઢવાણ.

સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ, આવૃત્તિ તેરમી કિમ્મત ૪ આના. મુખ્ય ધલિકાના કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબ બહાદુરના. ધ. ને. ૪૪૯૦ તા. ૯-૧૧-૯૪ના ઠરાવ મુજબ શાળામાં વાપરવાનો હરકત નથી. સરકારે મંજૂર કરેલ 'ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ' આવૃત્તિ પાંચમી કિમ્મત ૪ આના પોસ્ટેજ બનેનું પાકું કમિશન ૫-૧૦-૧૫-૨૦ નંગથી ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. વેલ્યુપેએનલ ખર્ચ મંગાવનારને શિર છે. પ્રેમચંદ કરમચંદ, શાહુ, ગોડલ સ્ટેટના ડે. એ.ઈ.મુ. ગોંડલ ચર્ચસ્વારી.

ડિસેમ્બર.

જાહેર સ્વરો.

નિર્બંધ માર્ગદર્શક ભા. ૧ લો કો. ૩.૦૦ પોસ્ટેજ ૨.૦૦ શ્રી ધણુ
પુસ્તકોને આધારે, જે વિદ્યાર્થીની સલાહ પ્રમાણે ગ્રહણ કરી સંકળના કરી
છે, આનું સસ્તું પુસ્તક આ વિષય પર એકે નથી, કમીશન દ્વારા નુંગથી, ૨૫ ટકા.
આસિવાય મુંબઈમાં મળતો કોઈ પણ પ્રકારનો માલ, તમામ ભાવનાં પુસ્તકો,
આગાધી પૈસા મોકલનારને એક ટકા કમીશનથી મોકલીયે છીએ. બીજા
વ્યાપારીનો માલ કમીશનથી વેચે આપીશું આ પુસ્તક વેંદાર કંપનીઓ
તાએ મંજૂર કર્યું છે. એમ, સી. પંડ્યાની કંપની, બુકસેલર્સ, મુંબઈ, ઇન્ડિયા,
ને, કમીશન એન્ટ્રી બુકેમર બાણાભાઈની ચાવી મુંબઈ.

પ્રાથમિક નિશાળોના શિક્ષણને માટે મંજૂર કરેલી. દેશમાં અમીષર ફત્ત.
સંખ્યા પ્રવેશ. કો. જે આતા. કમીશન વીશ ટકા સુ એન્ટ્રી ફીરોશકર
પ્રેમશંકર. અમદાવાદ હાથપુર ધનાસુતારની પાળ.

ભારે વખાણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.

મહારાજ કાવસજી માસ્તરની.

દસ્તક શિક્ષક કોપીબુકો.

"કમીશનમાં વધારો" આઠ ભાગમાં. કમીશનમાં વધારો

ફળવણી ખાતાના હાલના તથા આગલા ઇન્સ્પેક્ટર તથા ડેપુટી
ઇન્સ્પેક્ટર, દેશની ફળવણીમાં આગેવાન ભણીતા ગ્રહરો, પ્રોફેસર,
પ્રિન્સિપલો, હેડમાસ્તરો અને શિક્ષકો, મુખ્ય તથા ગુજરાતના સર્વે જાહેર
બાપા તરફથી એકે અવાજે તારીફ કરતાં અતિ સન્તોષકારક ખાત્રીપત્રો,

મેહુરખાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરબાન
માજી ઇન્સ્પેક્ટર. ઇ. જાદવરા સાહેબે દસ્તક શિક્ષક કોપીબુકોને
સમગ્રી મંજૂર કરેલી કોપીબુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે

રા. સા. જંગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા, બી. એ; જૂનાગઢના નામળ દિવાન.
 રા. સા. ગણિલાલ નજુભાઈ બી. એ. બાવનગર કોલેજના માણ પ્રોફેસર
 રા. સા. જોવિન્દ બલવન્ત લધાટે, બી. એ.
 રા. સા. મોહનલાલ રણછોડદાસ ઝવેરી.

મુખ્યધની જોષ્ટ સ્કૂલ કમિટીના સદ્યદ્વયોએ પસન્દ કરેલી અને બીજી
 દાખીયુંકો સાથે સરખાવ્યા પછી પોતાના તાળાની રફૂલોમાં એજ કોપી વાપરવી.

મે. ડોક્ટર ટેમ્પેસ બેલેની મે. એટન જીબરી.
 મે. કેમ્પેસ નવરોજી કાળરાજી. મે. પ્રોફેસર આર. જી. ઓક્સનહામ.
 મે. અબદુલા મીરઅલી ધરમશી. મે. કાશીનાથ અમ્મજી તેલગ.
 મે. ગણેશરામ નીલકંઠે નીડકરની.

મે. નેવંદોજી નસરવાનજી વાડીઆ. રી. આઈ. ઈ.
 મે. ન્હાનાભાઈ નસરવાનજી સેક્રિટરી સ્કૂલ 'એડ.

મુરત જોષ્ટ સ્કૂલ કમિટીના સદ્યદ્વયોએ પસન્દ કરેલી અને સામાં એક
 લેખવેલી અને પોતાના તાળાની રફૂલોમાં વાપરવાની ધણી ખુશી દેખાવેલી.

મે. રેવરન્ડ જી. શહેડી. મે. માનુસકર નોરજીરાકર.
 મે. મંછારામ ઘેલાબાઈ. મે. હરિલાલ ત્રિજીબરામ દર.
 મે. એચ મોલવી અબદુલ કાદર. મે. નનુમીઆ ખુશીઆ શેખ.

મે. પ્રોફેસર, પ્રિન્સિપલ અને હેડમાસ્ટર.

રા. સા. વાગનરાવ આખાજી મોદક, બી. એ. માણ હે. મા. એલિફ્ટનહાઈ સ્કૂલ.
 ખા. ખા. જગશેદજી એરદેશર, દલાલ, એમ. એ. એલ. એલ. બી. આયક-
 વાઈ કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર અને મુજરાતકોલેજના માણ પ્રિન્સિપલ.

શેઠ ડોસાબાઈ નસરવાનજી વાડીઆ, એમ. એ; પ્રિન્સિપલ, સર. જ
 જી. પા. એ. ઇન્સ્ટિટ્યુશન, મુમ્બઈ.

ખા. ખા. જગશેદજી નવરોજી જીનવાળા, એમ. એ. બાવનગર કોલેજ.
 શેઠ. એલજી દોરાજી તંજાડી, સી. એ; અમદાવાદ હાઈસ્કૂલ.

શેઠ. ફરદૂનજી મતચેરજી દસ્તુર, એમ. એ; પ્રોફેસર, પૂના કોલેજ.
 ખા. સા. ઉપાધીય ગઢમદ સાયોની, બી. એ. હેડમાસ્ટર બરખાઈ સ્કૂલ.

રા. સા. ગાંધેવલાલ હરિલાલ દેસાઈ, પ્રિન્સિપલ ટ્રેનિંગ કોલેજ અમદાવાદ,
 મિ. એ. એસ. જર્વિસ, મુરત મિશન સ્કૂલના માણ પ્રિન્સિપલ.

મિ. વિલિયમ બીટી. બી. એ; મુરત મિશન સ્કૂલના મેનેજર.
 રા. સા. નવંદરામ લક્ષ્મીરામ, રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના માણ પ્રિન્સિપલ.

શેઠ. બહેરામજી ફરામજી પટેલ બી. એ. માણ હેડમાસ્ટર મુરત હાઈસ્કૂલ.
 શેઠ. હોરમજી જહાગીર પ્રોપ્રાયેટરી સ્કૂલના માલિક.

શેઠ. ફરામજી જમનજી માસતર બી. એ. ફાઈ હાઈ સ્કૂલના માલિક.
 શેઠ. માણેજી જોજનજી કુપર ફાઈ હાઈ સ્કૂલના માણ હેડમાસ્ટર.

ગુજરાત રાજા પત્ર.

પુસ્તક ૪૦ સું. વિશેષગ્રંથ ૧૯૦૧. અંક ૧૨ મો.

માસ.

તા. ૨૪ મી ઓક્ટોબર સને ૧૯૦૧ ના મુખ્ય સરકારી ગેઝીટને ૨૧૧૫ મે'પાને નં. ૭૪૪૮ અને ૭૪૪૮ ની બે જાહેર ખબરો પ્રસિદ્ધ થઈ છે, તેમાં સરકાર ઠરાવે છે કે સિન્ધમાં ચાલાર સુધી જોને શિકારપુર જિલ્લો કહેવામાં આવે છે તેને તા. ૧ લી જાનેવારી સને ૧૯૦૨ થી સહર જિલ્લો કહેવો, અને ચાલાર સુધી જોને શિકારપુર જિલ્લાનો સહર તાલુકો કહેતા, હતા તેને તે જ તારીખથી સહર જિલ્લાનો શિકારપુર તાલુકો કહેવો. મુખ્યમંત્રીલાલની જૂગોળ શિખવનાર શિક્ષકોનું હમે આ ફેરફાર તરફ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

સેવત ૧૯૫૭ ના ભાદ્રપદ માસના દેળવણી પત્રને પાને ૨૩૩ મે "ધોરણ બહારમાં આંકતું શિક્ષણ" એ મથાળા નીચે પ્રસિદ્ધ થયેલા નિબંધથી જણાય છે કે વડોદરા રાજ્યની નિશાળોના ધોરણ બહારના વર્ગમાં હજી ત્રીસા સુધીના આંક શિખવવાનું ઠરાવેલું છે. છોકરા ખીનું કાંઈ શીખે તે પહેલાં તેમને ઘણા આંક ગોખાવી નાંખવા એવી ઝાંડી પદ્ધતિ ગામડી નિશાળોમાં ચાલે છે, અને તેની નકલ પહેલાં સરકારી શાળાઓમાં થઈ હતી, ઉમેજી રાજ્યનાં ધોરણોમાં હવે બાળ વર્ગનો અભ્યાસ ઘણે દરજ્જે કિન્નરગૌરવ પદ્ધતિ અનુસાર ઠરાવી તેમાં બાળકોની શક્તિ ઉપરાન્તના આંક શિખવવાનું બંધ કર્યું છે. વડોદરા રાજ્યનું દેળવણી ખાતું પણ તેમ જ કરશે એવી, હમે આશા રાખીએ છીએ. બાળ વર્ગનાં ન્હાનાં છોકરાં ભારે આંક સમજી શકતાં નથી, અને વગર સમજે આંક ગોખાવવા એ

ખરાબર નથી. સદરહુ નિબંધમાં ૨૩૫ મે પાને એકાથી આંક “શિખવવાની રીત” આપી છે. તેમાં ગામઠી નિશાળની પદ્ધતિએ જ સામાન્ય સામી ઢારો બેસાડી આંક લખાવવા ગોખાવવાનું બતાવ્યું છે. સો સુધીનાં અંકો કચૂકા વગેરે વડે સમજાવવાનું કરાવ્યું છે, પણ આંક (ગુણાકાર) તે વડે સમજાવવાનું કરાવ્યું જણાવ્યું નથી. શરૂઆતનું એકનું કે આંકનું શિક્ષણ વસ્તુઓની મદદથી જ ચાલવું જોઈએ, અને મહેતાશુ ધડીઆ પાટાઆ પર લખી આપી છોકરાને તેની નકલ કરવાનું કહે તેના બદલામાં શિક્ષકની દેખરેખ નીચે વસ્તુઓના મદદથી દરેક પલાખું છોકરા તૈયાર કરે તેવી રીતે શિક્ષણ ચાલવું જોઈએ. આમ કર્યા વિના છોકરાંની શક્તિ વધશે નહિ. જ્યાં સુધી મહેતાશુ ધડીઆ લખી આપશે, અને છોકરા તે ઉપરથી નકલ કરશે અને ગોખશે ત્યાં સુધી ગોખણ જ કાયમ રહેશે. આંકના શિક્ષણમાં ઉતાવળ કરી ધણા આંક સામટા શિખવી દેવાનો પ્રયત્ન કરવાની કોઈ જ જરૂર નથી. કામ ધીમે ચાલે પણ સંગીન થાય, ધડીઆ છોકરા પોતે જ વસ્તુઓ ગણી ગણીને તૈયાર કરે, અને તે રીતે તેમની શક્તિ વધે એ વધારે અગત્યનું છે.

એ જ પત્રને ૨૫૨ મે પાને કલા ભવનની એક જાહેર ખજાર પ્રસિદ્ધ થઈ છે. ઇંગ્રેજ રાજ્યનાં જુદાં જુદાં ખાતામાં કામ પરત્વે કેટલાક ઇંગ્રેજ શબ્દોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, અને તેથી તેવા કેટલાક શબ્દો ગુજરાતી બાપામાં દાખલ થવા પામે છે. વડોદરા કેળવણી ખાતાનો પ્રયત્ન ઇંગ્રેજ શબ્દોને ઠેકાણે નવા સંસ્કૃત શબ્દો બનાવી વાપરવાનો જણાય છે. પહેલા ટર્મને બદલે પૂર્વ સત્ર, સ્કોલરશિપને બદલે શિષ્ય વૃત્તિ, બોધક પત્રિકા, આદિ શબ્દો ઉપરની જાહેર ખજારમાં જોવામાં આવે છે. છતાં હજી ટીકીટ, શી, સર્ટિફિકેટ, વગેરે શબ્દો તેમાં રહી ગયા જણાય છે. હમને લાગે છે કે ધીમે ધીમે આ શબ્દો પણ દેખાતા બંધ થશે, અને ટીકીટને બદલે ભદ્રભદ્રની “મૂલ્ય પત્રિકા,” અને તેવા બીજા શબ્દો રંગ ભૂમિ પર દેખા દેશે. ઇંગ્રેજ બાપા કોઈ પણ ઠેકાણેથી ઉપયોગી શબ્દો લેવાને ખમચાતી નથી, અને આરબી, ફારસી, પોર્તુગીઝ, આદિ શબ્દો લઈને

આપણા પૂર્વજોએ પણ તેમ જ કર્યું છે, છતાં તેમના આયત્વને આંખ લાગી જણાતી નથી.

પાછલા અંકમાં હમે સિમલામાં ભરાયલા કેળવણીના કોન્ફરન્સ રૂબરૂ નામદાર લોર્ડ કર્ઝન સાહેબે કરેલા ભાષણનો સાર આપ્યો હતો. તે કોન્ફરન્સે કરેલા હાલો દલ્લ બહાર પડ્યા નથી. પણ યુનિવર્સિટીને લગતા કાયદા તથા નિયમોમાં શો ફેરફાર કરવાની જરૂર છે તેની તબવીબ કરવાને હિન્દ સરકારે હાલમાં એક ન્હાતું કમિશન નીમ્યું છે. કમિશન કલકત્તા, મુમ્બઈ, મદ્રાસ, અલાહાબાદ, વગેરે સ્થળે જઈ તે સમજાવી તબવીબ કરી હિન્દ સરકારને રિપોર્ટ કરશે, ત્યાર પછી યુનિવર્સિટીઓની સ્થનામાં ફેરફાર કરવા વિષે સરકાર વિચાર કરશે.

ગયા માસથી હિન્દની રાજકીય જુગોળમાં એક પ્રાન્તનો વધારો થયો છે. વાયવ્ય તરફની સરહદ ઉપરનો મુલક હાલ મુઘી પંજાબની સરકારના તાબામાં હતો, તેને હવે પંજાબથી જુદો પાડીને હિન્દની વડી સરકારે પોતાના પ્રલક્ષ તાબામાં લીધો છે, અને તેની હકુમત ચલાવવાને તે ઉપર એક ચીફ કમિશનર નીમ્યો છે. નવા પ્રાન્તનું નામ “વાયવ્ય તરફની સરહદનો પ્રાન્ત” એવું પાડ્યું છે, અને તેનું મુખ્ય સ્થળ પેશાવર રાખ્યું છે.

આ અંકમાં શ્રી કેળવણીને ઉત્તેજન આપવાની બે યોજનાઓ પ્રસિદ્ધ કરી છે તે તરફ સઘળા વાંચનારનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. એક યોજના નેશનલ ઇન્ડિયન આસોસિએશનની મુમ્બઈની શાખાએ કરેલી છે, તે મુજબ ઇનામી નિજમો લખી એ શાખાના સેક્રેટરી તરફ તા. ૧૫ જાન્યુઆરી સને ૧૯૦૨ મુઘીમાં મોકલવાના છે. અીઓનાં ઇનામી ભાષણોની યોજના પણ તેમાં રાખેલી છે. બીજી યોજના અમદાવાદની મુજરાત વ્હર્નાક્યુલર સોસાયટીએ કરેલી છે. તેમાં અીઓની અમુક પુસ્તકોમાં દર હવે પરીક્ષા લેવાનું કસબું છે. આ યોજના મુજબની પહેલી પરીક્ષા તા. ૨૫ અને ૨૬ નવેમ્બર સને ૧૯૦૧ ને રોજ સોસાયટીના મકાનમાં લેવામાં

આવી હતી. એ પરીક્ષામાં આપેલા સવાલ પત્રો હવે પછી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

પ્રાયમિક શાળાઓનાં નવાં ધોરણો સરકારે મંજૂર કર્યાં છે એમ હમે આ પહેલાં જણાવ્યું હતું. તે તા. ૨૧ નવેમ્બર ૧૯૦૧ ના સરકારી ગેઝીટમાં પ્રસિદ્ધ થયાં છે, અને તા. ૧ જાન્યુઆરીથી અમલમાં આવશે. દીલગીર છીએ કે આ અંકનો ધણો જાગ છપાઈ ગયા પછી તે હમને મળવાથી આ અંકમાં આપી શક્યા નથી, પણ આવતા અંકમાં આપવાની આશા રાખીએ છીએ.

યૂરોપની શાળાઓ.

(આશુ પૃષ્ઠ ૨૬૨ થી.)

૩૭. મરમેટ પ્રાણી વિષે પાઠ.

પાછલા અંકમાં ફ્રેન્ક વિદ્યાલયના વર્ણનમાં આ પાઠ વિષે ઇસારો કરતાં જણાવ્યું છે, કે પાઠ શિખવતા પહેલાં છોકરાંને ગામ ખર્દાર જંગલમાં લઈ જવામાં આવ્યાં હતાં, અને ત્યાં તેમને મરમેટ પ્રાણી, તેની ખોડ, તેના ખોરાકનો સંગ્રહ, વગેરે જતાવવામાં આવ્યું હતું. ત્યાં પાઠની તોષ નહિ અપાયાથી તે અત્રે આપી છે:—

શિક્ષક—“આપણે મરમેટ પ્રાણીને કંત્રુસ શાથી કરીએ છીએ?”

વિદ્યાર્થી—“તે આખો હન્દાળો ખોરાક એકઠો કરી સંધરી રાંખે છે.

તે પોતાનાં ગલદોશમાં અનાજના ઘણા ભરી લાવે છે.”

શિ.—“તમે શાથી જાણ્યું?”

વિ.—“કાલે આપણે જે પ્રાણીને પકડ્યું હતું તેનાં ગલદોશમાં યોગ

દાણા હતા, અને તેની બેઠા દાણાથી ભરેલી હતી.”

શિ.—“ પણ તે શિયાળા માટે બોગક સંઘરી રાખે છે તેથી તેને કંચુસ કહેવું તે બ્યાબાળી નથી. મધ માખીઓ પણ શિયાળા માટે સંઘડ કરે છે. આપણે પણ કેટલીક વસ્તુઓનો તથા નાણાંનો સંઘડ કરી રાખીએ છીએ. આવી રીતે સંઘડ કરવો તે હાપણુ ભરેલું કામ છે તો તેને કંચુસાઈ કહેવી એ ગેરબ્યાબાળી છે.”

વિ.—“ પણ જે પોતાને માટે જ નચાવે અને બીજા કોઈને આપ્યા દે, નહિ તે કંચુસ કહેવાય. આપણે જે સંઘરી રાખીએ છીએ તેનો બીજા ખચુ ઉપયોગ કરી શકે છે. મધ માખીઓ આખા ટાળાને માટે સંઘડ કરે છે. પણ ગરમોટ પ્રાણી બીજા કોઈને આપ્યા દેવું નથી. તે એકલું રહે છે અને કરેલા સંઘડનો પોતે એકલું જ ઉપ-

યોગ કરે છે. આ કારણથી આપણે તેને કંચુસ કહીએ છીએ.”

શિ.—“ ઠીક, પણ તેને કંચુસ કહેવાનાં બીજાં પણ કારણ છે. કંચુસ માથું પોતાના સંઘડની બીજા કોઈને ખજાર પડવા દેતો નથી.”

વિ.—“ હા સાહેબ, તે સંઘરેલાં નાણાં એવી જગ્યાએ રાખે છે કે ત્યાં કોઈ જઈ શકે નહિ. ગરમોટ પ્રાણી પણ તેમ જ કરે છે. તે પોતાની બેઠામાં એવી જગ્યાએ બેઠાણુમાં પોતાનો સંઘડ રાખે છે કે ત્યાં કોઈથી જઈ શકાય નહિ.”

શિ.—“ વળી કંચુસ માણસ નાણાં સંઘરે તેમાં ત્રાંબા નાણું એકું કરી રાખે કે ? ”

વિ.—“ ના સાહેબ, ત્રાંબા નાણું તેની પાસે વધારે થાય એટલે તરત તે પટાછીને તેનું રૂપા નાણું કરે. કારણ કે તેમ ન કરે તો તે બધું ખુપાત્રનું મુશ્કેલ પડે.”

શિ.—“ હા, તે જ પ્રમાણે ગરમોટ પ્રાણી બરાબ વજેરે કંઈનો સંઘડ કરતું નથી; કારણ કે તેથી તેની બેઠા હટ મરાઈ જાય. તે પછી, જ્યારે, જોરે એકું કરે છે. હવે કંચુસનાં નાણાં લઈ લેવાને કોઈ પ્રયત્ન કરે તો તે શું કરે છે ? ”

વિ.—“તે સામે યાચ છે અને નાણું લેવા દેતો નથી. ગરમોટ પણ તેમ જ કરે છે. ગઈ કાલે જ્યારે મ્હે મ્હારો હાથ તેની બેડમાં ધાલ્યો ત્યારે તેણે મ્હને ખચકું મર્યું હતું, અને તેથી મ્હારે કાદાળી વાપરવાની જરૂર પડી હતી.”

શિ.—“હીક, ગરમોટ શાં કારણથી કંજુસ દેહેવાય છે તે તમે સમજ્યા. હવે તમે ગઈ કાલે તે પ્રાણી સમ્માન્ધી ખીજું જે જે જોયું તેનો મૂળથી હેવાસ આપો.”

એક વિ.—“આપણે જંગલમાં જતાં જતાં એક બોડના મ્હોની આસપાસ ગાટીતો તાળે દગલો જોયો. બોડનું મ્હો જોતાં હમને લાગ્યું કે તે બિલાડી જેવડા પ્રાણીની બોડ હશે. તે ગરમોટ પ્રાણીની બોડ હશે એવી આપે અટકળ કરી.”

બીજો વિ.—“ત્યાર પછી બોડની આસપાસ તપાસ કરી તો ધણી વારે આપણને બોડનું ખીજું મ્હો જાયું. હમારામાંથી બે જણ બોડનાં બે મ્હો આગળ ઊભા, અને બાકીના એ અન્દરના પ્રાણીને ઇંછેડયું. છતાં તે બહાર આવ્યું નહિ ત્યારે આપણે એક શિકારી ફતરાને અન્દર ધાલ્યો.”

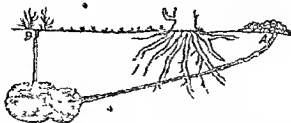
ત્રીજો વિ.—“થોડા વખત પછી અન્દરથી ચીસો સંભળાઈ અને ફતરા લોહીવાળે મોઢે બહાર આવ્યો. તેથી આપણે ધાર્યું કે તેણે તે પ્રાણીને મારી નાખ્યું. ત્યાર પછી તેનું રહેઠાણ જોવાના વિચારથી કાદાળી લઈ બોડવાનું આપે હમને ફરમાવ્યું.”

ચોથો વિ.—“બોડવામાં ધણી ગાલાડી વાપરવાની હતી. કારણ કે ઉપરથી મારી પડે તો બોડ પૂરાઈ જાય. બોડનાં હમને મહુ મહેતાં મ્હો. અજાણ જાણનાં મુખામાં આવતાં હતાં.”

એક હોકરો વચમાં બોલી ઊઠ્યો, “સાહેબ બોડનાં હમને બહુ મહેનત પડી હતી. હમારે આપે સરીવે પસીનો પસીનો થઈ રહ્યો હતો.”

પાંચમો વિ.—“ધણી વારે તેનું રહેઠાણ નજરે પડ્યું. ત્યાં તે પ્રાણી મુએલું પડ્યું હતું. આપણે તેને વેળાં મૂક્યું, કારણ કે તેનું ધર જોવાને આપણે વધારે આતુર હતા.”

(એક ઊંચે જીદને ઢાળા પાડવા પર જોડતું વિન કાઢ્યું.)

વિ.—“ તે પ્રાણીનું રહેઠાણ ઇંડાના આકારનું હતું, અને ધરમાં જોરડા હોય તેમ તેમાં કેટલાક પડછ કરી બાગ પાડેલા હતા. સઘળા જાણે અનાજના દર્યાથી બરેલા હતા. જે રસ્તે યઈને ફૂતરે પેડે હતો તે રસ્તે ઢાળ પડેલો હતો અને જોડતું બીજું મ્હો રહેઠાણની ઉપર હતું. ”

શિ.—“ તમે ઘણું સારું વર્ણન આપ્યું. હવે પહેલા મ્હોની આસપાસ માટીનો ઢગસો હતો અને બીજા મ્હોની આસપાસ કંઈ નહોતું

તેનું ઇરાજ તમે સમજાવી શકશો ! ”

વિ.—(અ મ્હો બતાવીને) “ અહિં તેણે જોડવા માંડ્યું હશે અને માટી પાછળ કાઢતું ગયું હશે. હું ધારું છું કે તેણે વધારે વધારે ઊંડો ઢાળ પડેલો રસ્તો જોડી કાઢ્યો હશે, અને તે જોઈએ તેટલો લાંબો રસ્તો થયો એમ લાગ્યું હશે ત્યારે અંદરનો બાગ પહોંચી કરી રહેઠાણ બનાવ્યું હશે મ્હોણું પહોંચી બનાવતી વખતે તેણે પાછમે પગે માટી બહાર કાઢી નાખી હશે. ”

શિ.—“ હા તે ખરું, પણ વં મ્હો આગળ માટી ગિલકૂલ નહોતી તેનું કારણ તમે જણાવ્યું નહિ. ”

જોડરાઓ ત્રયમ જવાળ આખી સમ્યા નહિ, પણ થોડી વારે એક જોડરો જોલી જઈયો, “ સાહેબ, વં મ્હોવાળો રસ્તો ઉપર કરતાં નીચે વધારે પહોંચી હતો, એટલે કે તે કુમાડીઆના આકારનો હતો. તેથી મ્હને લાગે છે કે તે પ્રાણીએ જમીનની સપાટી પરથી નીચે જોડીને વં રસ્તો નહિ બનાવતાં અંદરથી જોડીને બનાવ્યો હશે, અને જોડતાં

ખોદતાં પાછંલે પગે અ રસ્તે યઈને માટી કાઢી નાખી હશે, તેથી જ મ્હે આગળ માટી એકઠા થયેલી નહોતી.”

શિ.,—“હાક, પણ આ બીજો રસ્તો બનાવવાનું શું પ્રયોજન ? આ રસ્તાનો ઉપયોગ કરવો તેને બહુ મુશ્કેલ પડતો હશે. તે રસ્તો પેસતાં તે એકદમ ઉપરથી નીચે પડે અને આવી રીતે વારંવાર નીચે પડતું હાક પડે નહિ.”

વિ.,—“પણ સાહેબ, હવા અન્દર આપવાને કદાચ તેણે આ રસ્તો બનાવ્યો હશે.”

શિ.,—“જો તેણે આ રસ્તાના જેવો જ રસ્તો બનાવ્યો હોત તો પણ હવા આવત. વળી તેમ કરવાથી પેસવા નીકળવાને માટે પણ જે મુશ્કેલ રસ્તા થાત. પણ તેમ નહિ કરવાનું કંઈ કારણ હોતું નેઈએ.”

વિ.,—“સાહેબ, મરમોટ પ્રાણી વરના જેવું લગાક પ્રાણી છે !”

શિ.,—“ના, તે ચિક્રાણ છે ખરું, પણ તેને બહુ છેડવામાં આવે સારે જ તે સામું થાય છે.”

વિ.,—“સારે તો હું સમજ્યો. તેની પાછળ પડવામાં આવે ત્યારે ખોડની અન્દર જલદીથી ઘાંખસ યઈ જવાને તેણે આ રસ્તો બનાવ્યો હશે.” એક છોકરો ખોલી જાયો, “જલદીથી ઘાંખસ થવાને એટલું જ નહિ, પણ જલદીથી આદર્ય યઈ જવાને.”

શિ.,—“હા ખરું. જો જ રસ્તો અ જેવો હોય તો તે ચિઠારીની નજરે જલદી પડે. વળી તેમાં પેસતાં પણ તે પ્રાણી જણાઈ નામ. જ રસ્તો ઝાંખરાં વડે ઢાંકેલો રાખવાથી અને તેની અન્દર યઈ એક દમ પડવાથી ચિઠારીને તે અટ હાથ લાગે નહિ. ચિઠારીઓ પણ વખત કહે છે કે મરમોટ પ્રાણી ખોડાની ખોડમાં પેસવાના રસ્તા સિવાય બીજો કોઈ રસ્તો યઈને આદર્ય થાય છે.”

આવી રીતે નેચેલી અને અનુભવેલી બાબતનું વર્ણન સિલકું છોકરાં પાસે કરાવ્યું, અને તેમાંથી બની શકે તેટલાં અનુભવો દર્શાવ્યાં. વર્ણન અને અનુભવોમાં મ્હેને કોઈ પ્રકારની ખામી જણાઈ નહિ. કોઈ અનુભવ

મુખાઈ ભરેલું નહોતું. આ ઉપરથી તેમને જરાજર અવલોકન કરવાની અને અનુમાનો કાઢવાની શિક્ષકેટલે પાડી હતી એની મૂળે ખાતરી થઈ. આવી નહાનપણમાં પડેલી ટેવ મ્હોટપણે કેટલી ઉપયોગી થઈ પડે તેનો હર કોઈને ખ્યાલ આવશે.

આ પછી શિક્ષકે મસાલો ભરીને રાખેલું મરમોટ પ્રાણીનું ખોખું તેમ જ તે પ્રાણીનું ચિત્ર બતાવ્યું, અને જોયેલા પ્રાણી સાથે તેની સરખામણી કરાવી. વળી મરમોટના શરીરના જુદા જુદા ભાગો ઉદર, કોળ, મગેરે કાતરનારાં પ્રાણીના ભાગો સાથે સરખાવ્યા. દૂકામાં શિક્ષકે વિદ્યાર્થીઓની જ્ઞાન રૂપી પ્રમાણત, તેમણે જોયેલી તથા અનુભવેલી બાબત ઉપર ચર્ચાવી.

મ્હારે ફરીથી વિદ્યાર્થી જનીને આ નિશાળમાં જવાનું અને આ શિક્ષકના હાથ નીચે શીખવાનું હોય તો કેવું સારું? આ વિદ્યાલયના બધા શિક્ષકો તેમના આ સાથીને વખાણતા. તેનું નામ ક્રાસર હતું. જે અમેરિકાનો કેઈ મહિતાજી યૂરોપની મુસાફરીએ જાય અને તેને હેલ જવાનું બને તો હું તેને આ શિક્ષકના પાઠ સાંભળવાની બક્ષામણી કરું છું.

૩૮. નિબન્ધ શિક્ષણ.

જર્મનીની પ્રાથમિક શાળાઓમાં માત્ર વરસનો અભ્યાસ ક્રમ હોય છે. તેમાં નિબન્ધ શિક્ષણ ત્રીજા વરસથી શરૂ થાય છે. ત્રીજા એમાં અને પાંચમા વર્ષના વર્ગોમાં સાદી, સાધારણ, અને અધરી એમ અનુક્રમે વાર્તાઓ, વાંચી તથા સમજાવીને તેમની મતલબ લખી લાવવાનું છોકરાંને કહેવામાં આવે છે. છઠ્ઠા અને સાતમા વર્ષના વર્ગોમાં છોકરાંને તેમજ વાંચેલી વાર્તાનો અર્થવા જોયેલા બતાવેલો હેવાત આપવાનું અથવા વર્ગમાં કોઈ પાંદું શિખવ્યા પછી તેમાં આવેલી હકીકત દૂકામાં લખવાનું કહેવામાં આવેજે. ઇતિહાસ, ભૂગોળ, વિદ્યા, વગેરેના પાઠો શિખવ્યા પછી તેમાં આવેલી હકીકત લખાવવાથી છોકરાંને આવેલા પાઠમાં જરાજર સમજ પડી છે કે નહિ તેની શિક્ષકને ખાતરી થાય છે, તેની સાથે નિબન્ધની ગરજ

રૂઆતની કેળવણી ઉપર જ પોતાના દેશની વિદ્યા કળા અને ધર્મનીતિનાં પરિણામનો આધાર-બાધે છે. તેઓ ખુલા શબ્દોમાં કહે છે કે 'Child is the father of man' બાળક માણસનો પિતા છે. ખરી વાત છે કે આપણું મનુષ્યત્વ અવપણથી સરૂ થાય છે. બાળપણના ખાસો મ્હોટપણમાં વિસરાતા નથી. કેમકે ચંચળ બાળકોનું મગજ એક વિનળીક તાર જેવું તીવ્ર છે, અને નવીન યન્ન કોનોગ્રાફના જેવું આકર્ષિક છે. એ માટે બાળકોની શિક્ષક માતાએ એટલી સમ્બાળ રક્ષવાની છે કે તેમના મગજમાં અકુદરતી વસ્તુનું આલેખન અથવા અવિચારી પદાર્થનું રોપન થઈ ન જાય. કેમકે બાળપણમાં સીંચાવણું નાકું જળ મ્હોટપણમાં બહુ તુકસાનકારક નીવડે છે. વહેગ, લય, ધારતી, અવિચાર, અને 'ખોટા-પણું, આ વિષયો જો બાળકોના બહુ અનુભવમાં આવે છે તો તેમનું મગજ મ્હોટપણે સાફ કાગ કરી શકતું નથી; માટે બાળ જીવંતી 'પર સુધરેલી પ્રજા બહુ લક્ષ આપે છે. આપણા દેશીઓમાં એટલી ને એવી કદર નથી. છતાં હાલના નવા પ્રકાશ વડે આપણું સુધરેલું મંડળ તે તરફ લક્ષ આપવા માંડ્યું હોય એમ જણાય છે. જો કે તેમાં અડમ્બરનો પડદો છવાયેલો છે, છતાં સુધરેલી પ્રજા તરીકે નવીન વસ્તુ દેખાડવાની ઉદા-ટમાં સઘળું ગ્રહણ કરવા તત્પર છે. આજને પ્રસંગે એકલા ચયેલા વિદ્વાન, બાનુઓ, અને ગૃહસ્થોનું મંડળ બતાવી આપે છે કે આપણાં બાળકોની જીવંતી કિમતી છે, ને તેને ફળદાયી કરવાને સર્વે આતુર છે. ખરી વાત છે કે સુખ આયમે છે અને ભિગે છે. જે બાળતમાં હાલ આપણાં દેશી મા બાપો પોતાનાં બાળકોનાં બવિષ્ય માટે કાંઈકે જોદરકાર છે તેવાં જ પશ્ચિમ દેશનાં મા બાપો હતાં. તે જેમ સુધારાના મન્યન ઉપર ચઢી ગયાં છે તેમ આપણે પણ હવે શરૂઆત કરવા માંડી છે. આપણા દેશનું સુધારું મંડળ, કોંગ્રેસ, સોસાયલ કોન્ફરન્સ, પ્રાન્તિક કોન્ફરન્સ, કેળવણીનાં કોન્ફરન્સ, અને મહા પરિપદોની સભાઓની ગઠ્ઠના બતાવી આપે છે કે આપણા દેશમાં સુધારાની જરૂર છે, ને આપણા દેશને, સંસારને, અને ધર્મને સંગ્રીન કરવા માટે મથન કરવાનું છે. હુન્નરની, સંસારની, અને ધર્મની કેળવણીમાં આપણે ઘણા પછાત પડેલા હીએ, અને બાળ કેળવણી પણ નબળી થઈ

ગઈ છે. હવે જો બાળ કુળવણીનો પાયો મજબૂત થશે તો પછી ચઢતી કુળવણી સંગીન થશે, અને ચઢતી કુળવણીમાં દેશ, સંસાર, અને ધર્મનું જ્ઞાન બાળકો મેળવશે તો બેશક દેશીઓ એક પ્રસંગે સુધરેલા દેશની સરખામણી કરી શકશે. આપણે ખુશી થવા જેવું જો જણાય છે કે આપણા બહાદુર દેશી ગૃહસ્થોએ આ નવીન સુધારાનું કામ પોતાને જોખમે વહોરી લીધું છે, ને તેઓ જુદી જુદી બાળત પર મથન કરવા મંડ્યા છે. કોઈ રાજકીય, કોઈ પ્રજાકીય, કોઈ સંસારી, કોઈ ધાર્મિક, અને કોઈ કુળવણીનાં ખીજ શોધવા મંડ્યા છે અને રોપવા પણ મંડ્યા છે. એ પ્રયત્નમાં કેટલાક સામેલ થાય છે, અને કદાચ કોઈ અન્યથા વર્ગ સામે પણ થાય છે. ગમે તેમ પણ શરૂઆત થઈ ચૂકી છે, એટલે પ્રયત્ન કરનારા ધીમે ધીમે ફતેહ પામતા જશે. અણસગજીના વિતન્ડાવાદથી કામ થોડી દીક્ષમાં પડશે, પણ કુળવણીનો સૂર્ય આપો આપ તેજથી અન્ધારાનું તાંડન કરી નાખશે.

આપણી બાળ કુળવણીનું મૂળ બન્ધારણ કદાચ કંઈક સારું હોય તોપણ પાછળથી, તે કેટલાક સંજોગો વચ્ચે ઉત્પાદિત થયું છે, અને માત્ર ગોખાવવું એ જ કુળવણી થઈ પડે છે. ગોખાવવાનું તો સુધરેલી કુળવણીમાં પણ સમાવહું છે, પરંતુ તે એવા માર્ગ પર છે કે તે વડે બાળકોને બોલો લાગતો નથી. આપણી કુળવણીનું ગોખણ તે માત્ર ગોખણ જ છે, પણ સુધરેલી કુળવણીના ગોખણમાં પ્રથમ પ્રત્યક્ષ પદાર્થ વડે તેનું રહસ્ય સમજાવવાનું ને પછી ગોખાવવાનું છે, એટલે તે સરળ, સહેલું, ને રમુજી લાગે છે એટલું જ નહિ, પણ તેથી માદદરત શક્તિમાં વધારો થાય છે. આપણાં બાળકોને શિખાવવાની શરૂઆત સ્લેટ અને પેનથી થાય છે, ને તેમાં ગરદન તથા છાતી નમાવીને આંખને ઢાળ થાય તેવી રીતે ટુંટાવવામાં આવે છે. એથી બાળકોની તનદુરસ્તી ઉપર કેટલી આઠી અસર થાય છે એ જાણવું કઠણ નથી. છતાં તે તરફ કોઈ લક્ષ્ય વ્યાપ્ત નથી. બધી તેથી તેની રમણ શક્તિ અને અવલોકન શક્તિ કેટલી મેઠ થઈ જાય છે તેનો પણ કોઈ ખ્યાલ કરવું નથી. પાઠ, કવિતા, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, વ્યાકરણ, ગણિત, અને ખીજ સામાન્ય વિષયો પણ

પણાં દેશમાં સ્ત્રી કેળવણીની આહત છે. વળી જે સ્ત્રીઓ શિક્ષક તરીકે ઘરો કરે છે તેમની સ્થિતિ પત્તાધીન અને કંઠગી છે. સ્ત્રીખેલી સ્ત્રી-દેશી સંસારમાં સારા માનથી પૂજાતી નથી, એટલું જ નહિ, પણ ધનાઢ્ય સંસારને બાદ કરતાં મધ્યમ વર્ગમાં તો તે જૂના રિવાજના સોડાનો ભોગ યઈ પડે છે. વળી યુરોપમાં તેનો ઉત્સાહ ચોડા છે. ત્યાં કંઈક ઉત્સાહ છે તે પોપણનો માર્ગ મેળવવા માટે છે, એટલે તેમાંથી જોઈએ તેવું ફળ મેળવી શકાયું નથી. પશ્ચિમ દેશના સોડામાં સ્વાર્થ અને પરમાર્થ પણ છે. ખરું કહીએ તો તેઓ પોતાની ફરજ સમજી શકે છે, અને જે કામ માયે લીધું તેમાં તેઓ કતેહ મેળવવાની દોરીસ કરે છે. એથી જ કિન્ડરગાર્ટન કેળવણીનો ત્યાં જય થતો જાય છે. એ દેશોમાં ન્હાની ન્હાની જુદી શાળાઓ છે, ત્યાં સ્ત્રી શિક્ષકા વડે કામ લેવામાં આવે છે. બાળકોને માતા બ્હાલી તેમ વિદ્યાર્થીઓને સ્ત્રી શિક્ષક વધારે અનુકૂળ છે. કિન્ડરગાર્ટનનું ખરું કામ તો સ્ત્રીને હાથે જ શિક્ષણ આપવાનું છે.

ક. — કિન્ડરગાર્ટનનો મૂળ હેતુ એ છે કે કોઈ પણ પ્રકારે બાળકોની કલ્પના શક્તિ ખિલવવી, માનસિક ને શારીરિક બળ વધારવું, અને તેઓ નિયમ તથા એકસાઈથી કામ કરતાં સીખે તેવું યગલું બનાવવું. કોઈ પણ શિક્ષણ કહી બતાવીને નહિ, પરંતુ વસ્તુ પ્રત્યક્ષ બતાવી તેનું અવલોકન કરાવીને આપવું. શિક્ષકે જે કામ લેવું તેમાં બાળકની શક્તિનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરાવીને પછી જ અપૂર્ણ ભાગ તેમને દેખાડવો. આલખત તેમ કરતાં વખત અને મહેનતનો ભોગ આપવો પડશે, પણ તેથી બાળકોનાં મન. શક્તિ બહુ ખીલશે.

ઢ. — કિન્ડરગાર્ટન કેળવણીની રચના કરતી વેળાએ તેના મૂળ કર્તોએ અહીં કેળવણીના દરેક વિષયો શિક્ષકમાં રાખ્યા છે. પરંપરાગત પદ્ધતિ ને જાણીતા ઉપરથી પાછળથી કાઢી અને આગળથી ઉપર જવાનું પસંદ કર્યું છે. પ્રથમ સરળ અને ન્હાની પદ્ધતિ પર ક્રમ ગોળવ્યો છે, જે પાછળથી મ્હોટી ને ઊંચી બાળતો પર લઈ જઈ શકાય છે. આકૃતિઓ, ગ્રંથણ, રંગ, ચિત્ર, પદાર્થ જ્ઞાન, કુદરતી જ્ઞાન, અંગ બળ, તંદ્યાનીતિ શિક્ષણ જે પ્રકારે કિન્ડરગાર્ટનમાં ગોઠવાયેલું છે, તે જ પ્રકારે તેના

ચઢતા નમ્મરે ચઢતી કેળવણીમાં સમાયેલું છે. એટલે બે બે ધોરણે શિક્ષણ આપવામાં આવે તો બેશક છેલ્લાં ધોરણો સુધી તેનો ક્રમ ચાલતો આવી શકે.

ઈ.—બાળકોને રમત દ્વારા કેળવણીના માર્ગ પર લઈ જવાની ને તે દ્વારા તેમની વિચાર શક્તિ ખિલવવાની તથા ધર્મ તરફ પ્રીતિ ધસડવાની જરૂર છે. ઉપદેશ કરવાથી કે આપણોના શબ્દો સમજાવાવાથી કંઈ જનતું નથી. આમણી કેળવણીમાં દરેક શિક્ષણ મોટે દલી જતાવવાનું છે. બ્યારે પશ્ચિમની સુધરેલી કેળવણી પદાર્થો વડે તથા દાખલા દેખાતો વડે બાળકોનું મન કેળવીને તેમને માર્ગ દેખાડે છે. આ માર્ગ સીધો, સરળ, ને સ્વતન્ત્ર છે. આપણો માર્ગ અશ્વિકર ને પરતન્ત્રતાથી ગુંથાયેલો છે.

ફ.—કોઈ પણ જાતના શિક્ષણમાં બાળકોનું મન પરતન્ત્ર રહેતું ન જોઈએ. માત્ર આપણે જ કહીએ તે જ ખરું મનાવવાની કોશિસ કરવી ન જોઈએ, પણ આપણે કહીએ છીએ તે ખરું જ છે એવું બાળકોને સ્વતન્ત્ર રીતે લાગતું જોઈએ; એમ તેમની સ્વતન્ત્ર તર્ક શક્તિ કમુલ કરે એવી રીતે માર્ગ દેખાડવો જોઈએ. એવી રીતે વિચાર શક્તિનો વેગ ખુલ્લો મુકવો જોઈએ અને બાળકોની દૃઢપના દોડતી કરવી જોઈએ કે જેનો અન્ત આપણી ધારણામાં જ આવે. ધર્મ શિક્ષણમાં પણ તેમ જ રાખવું. એ રીતથી દરેક હેતુ પાર પડે છે, ને બાળકો તે કમુલ કરી શકે છે. આ પ્રકારે શિક્ષણ આપવામાં કિન્ડરગાર્ટન કેળવણીએ મ્હોટી શાળાઓમાં પોતાનો હિસ્સો રાખ્યો છે ને તેથી દુનિયાની પ્રજાનું ખંચાણ કર્યું છે.

હવે કિન્ડરગાર્ટન કેળવણી માટે નીચેની બાબતો સક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે:—

૧. બાળકોની શક્તિઓ ખિલવવા માટે પ્રત્યક્ષ પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો. તેમનું મન દંટાળે નહિ કે તેમની શક્તિ મન્દ ન પડે તે સક્ષમાં રાખવું. ઉછરતું જાડ ધીમે ધીમે પાણી સીંચીને મ્હોટાં કરવાં તથા રૂળ મેળવવાને માટે પૂરતી રીતે ઉછેરવાની સમજાણ રાખવી.

કાંઠે આવેલાં શહેરો—નહેરને કાંઠે પોર્ટ સૈયદ, કીન્દારા, ઇસ્માલીયા, એલુદ, સુએઝ, અને પોર્ટ ઇબ્રાહિમ નામે ગામો છે. પોર્ટ સૈયદની વસ્તી ૧૮૦૦૦ છે. નહેરમાંથી જતી આગબોટો કાયલા તથા ખોરાક સાંધી બરી લે છે. ઇસ્માલીયા પોર્ટ સૈયદથી ૫૦ માઇલ દૂર નહેરના મધ્ય ભાગે આવ્યું છે. સાંધી કેરો મુધી રેલ્વે છે તેથી તે તરફના વેપારનું તે મધ્ય છે. સુએઝની વસ્તી ૧૨૦૦૦ છે. તે પણ વેપારમાં વધતું જાય છે. આ ત્રણ શહેરોને લીધે અલેક્ઝાન્ડ્રીઆનો વેપાર ઓછો થતો જાય છે.

ખનિજ પદાર્થો.

(સાંધણુ પૃષ્ઠ ૩૧૯ થી.)

ચાક.

પાછલા અંકમાં જણાવ્યું છે કે ચૂનાના કાર્બોનેટનાં જે જુદાં જુદાં રૂપ થાય છે તેમાંનું એક રૂપ ચાક છે. ખીનું રૂપો ફરતાં ચાકને રૂપે ચૂનાનો કાર્બોનેટ ધણી નીકળે છે. ઇંગ્લાન્ડ દેશમાં ચાક ખડું મળી આવે છે. કોઈ કોઈ વખત તે જમીનના પૃષ્ઠ પર હોય છે અને આખા પ્રાન્તની જમીન ચાકની જનેલી હોય છે. આવા પ્રાન્તોમાં દૂંકે ધાસ ઊગે છે તે ઘેટાંના ખાધામાં આવે છે. કેટલેક ઠેકાણે ઊંડાણમાં જમીનની અન્દર ચાક હોય છે અને તેની ઉપર ચીકણી માટી, રેત, પથરા, વગેરેના થર કદી કદી સો સો ફુટની જડાઈના હોય છે. કેટલેક ઠેકાણે મ્હોટા-ટેકરા ખીજ ખનિજ પદાર્થોના જનેલા હોય છે તેને મથાળે ચાક હોય છે. કોઈ કોઈ ઠેકાણે ચાકના ભાગમાં પથરના થર અન્દર આવેલા હોય છે. યુરોપ ખંડમાં ચાકની છત ધણી જ છે. પૃથ્વીના ખીજ ભાગોમાં ચાકની છત એટલી જધી નથી. કેટલાક દેશોમાં તો તે બિલકૂલ નથી. ઉત્તર અમેરિકામાં ચાકનું બિલકૂલ નામ નથી. તેની મૂળ ઉત્પત્તિ સમુદ્રમાં રહેનારાં પ્રાણીઓમાંથી છે. પુષ્કળ હીપો, પંરવાળાં, શંખલા, જળચર પ્રાણીઓના દાંત, અને ખોખાંઓના ઝીણા ઝીણાંડાં એક જથામાં દટાઈ જઈને તેનો ચાક જને છે. ચાકનાં ઝીણાં કણોને વિષ્-લદર્શક કાચમાંથી તપાસતાં ઉપર ફેલેલી વસ્તુઓ તેમાં માલૂમ પડે છે.

હિન્દુસ્તાનમાં આકતી વ્યાપ્તિ કેટલેક ઠેકાણે છે પણ તે કાઠવાની ખટખટ કાઠીએ કરી નથી, તેથી આત્રે વપરાતો ચાક ગઢાર દેશોથી આવે છે.

ધર્મ—ચાક રંગે સફેદ છે. તે આપારદર્શક અને પોચો અનિજ પદાર્થ છે. તેને હાથ લગાડીએ સારે સુંવાળો લાગે છે. તેને દેવતાની આંચ આપીએ તો તેનો રસ થતો નથી, પણ તેનું પૃથક્કરણ થઈ તેમાંનો કાબોનિક આસિડ ગ્રાસ બીડી નર્મ, પાછળ ચૂનો પડ્યો રહે છે. સો શેર ચાકને બાળવાથી હિપ્પન શેર ચૂનો બને છે અને સુંવાળીસ શેર કાર્બોનિક આસિડ ગ્રાસ બીડી બાય છે. પાણી કરતાં ચાક અદી ગણે ભારે છે, એટલે એક ધન ધુટ ચાકનું વજન અદી ધન ધુટ પાણીના વજનની પરાળર થાય છે.

ઉપયોગ—પણું કામોમાં ચાકનો ઉપયોગ થાય છે. ઇમારતના તથા ખેતીના કામમાં જે ચૂનો વપરાય છે તે ઉતરતી જાતના ચાકને બાળીને બનાવે છે. જે ચાક ઘટ ને કઠણ હોય છે તેનો ઇમારત બાંધવામાં પથર તરીકે ઉપયોગ થાય છે. ચાક રંગે સફેદ અને પોચો છે તેથી નિગ્રાજોમાં કાળા પાટિયા પર લખવામાં તેનો ઉપયોગ થાય છે. ચાકને ખાંડીને તેના ભૂકામાં પાણી નાખી ખૂબ હલાવી થોડી વાર કરવા દે છે એટલે ભૂકાનો નવડો ભાગ પાણીમાં નીચે ખેસે છે અને ઝીણો ભાગ પાણીમાં છૂટ્ટ તરતો રહે છે, તેથી પાણી સફેદ દૂધીઆ રંગનું દેખાય છે. આ પાણીને જુદું કાઢી લેઈ તેને પછી ખીજ વાસણમાં કરવા દે છે એટલે ચાકનાં ઝીણાં રજકણો નીચે ખેસે છે. સાર પછી ઉપલું પાણી ફેંકી દે છે અને ચાકનાં ઝીણાં રજકણો જે નીચે ખેડેલાં છે તેને સકળી તેનાં પડીકાં બનાવે છે. આ પડીકાંનો ઉપયોગ ધાતુનાં અને કાચનાં વાસણ સુદ કરવા કે માંજવામાં થાય છે. ચાકને ખાંડીને તેના ભૂકાને પાણીમાં નાખી હલાવી તે વડે ખીતો ધોળવાથી તે ચૂના કરતાં વધારે સફેદ બીપડે છે. આસિડો બેડે સંયોગ પામવાની ચાકમાં શકિત છે. બ્યારે ક્રેઈન્યુસના પેટમાં એસિડનો જથ્થો વધારે બિત્તર થાય છે અને તેથી ખાટા એટકાર અથવા ગચરકા આવવા માંડે છે, સારે તેને ચાક એસિડ તરીકે આપવામાં આવે છે; કારણકે તે પેટમાંના એસિડો સાથે સંયોગ

પામી નવાં પદાર્થો બનાવે છે, તેમાં એસિડનો ગુણુ રહેતો નથી તેથી ખાટા ઓટકાર અથવા ગચ્ચકા મરી જાય છે. એસિડો સાથે સંયોગ પામવાના આ તેના ગુણુને લીધે એસિડોનાં ઝેરનો તે ઉતાર ગણાય છે. ઓક્સેલીક એસિડ, ગંધકનો તેજાળ, મુરખારનો તેજાળ, વગેરે તેજાળો પેટમાં જવાથી જો ઝેરી અસર થઈ હોય તો તુરત ચાકને પાણીમાં વાટી પાઈ દેવાથી તે ઝેરી અસર ઉતરે છે. ચાક તુરત પાસે ન હોય તો ધોળેલી ભીંતોની સફેદી ઉઝરડી લઈ તેને પાણીમાં ન્ખાઈ દે છે; કારણકે ઘણું ખરે ઠેકાણે તે મળી આવે છે. સારા પ્રકારની ખેતીની જમીનમાં કુદરતી રીતે થોડો ઘણો ચાક તો હોય છે. જુદી જુદી જાતની જમીનોમાં તે ઓછા વત્તા પ્રમાણમાં મળી આવે છે. જે ખેતરોની જમીનમાં તેનો જથ્થો ઘણો જ કમી હોય છે તેવાં ખેતરોમાં એક એકરે ૪૦૦ ટન સુધી ચાકનું ખાતર નાંખવામાં આવે છે. ચૂના કરતાં ચાકમાં એ ગુણુ જાદે છે. જેમ તે વધારે જથ્થામાં નાખીએ તેમ તેની અસર લાંબા વખત સુધી ટકે છે એ પહેલો ફાયદો, અને બીજો ફાયદો એ છે કે તેના મળવાથી ગાદી હલકી બને છે. જે જમીનમાં સેંકડે પાંચ ટકા કરતાં વધારે ચાક હોય છે, તેમાં સારી ચીકાસ હોય છે અને તે ફળદ્રુપ હોય છે. જે જમીનમાં સેંકડે ૨૦ ટકા ચાક હોય છે તે જમીન ઉપલી જમીન કરતાં એ વધારે સારી ફળદ્રુપ હોય છે.

ચાક અને અળશીના કે ટોપસના તેલને ભેગાં કુટીને તેની લાપી બનાવે છે તે કાચને ચોકદામાં બેસાડવામાં વપરાય છે.

શ્રી કેળવણીને ઉત્તેજન.

(૧) શ્રી કેળવણીને ઉત્તેજન આપવા માટે “બેન્ગાલે બ્રેન્ડ, ચાંદી નેશનલ ઇન્ડિઅન એસોસિએશને” કરેલી યોજના.

શ્રીઓને પોતાનો અભ્યાસ વધારવાને ઉત્તેજન મળે અને શ્રીકૃપ-યોગી ગાંધી શ્રીઓમાં દરિદ્ર થયેલ હોવાથી ઉપલી એસોસિએશન તરફથી તેમનાં પાઠ્ય આપવાની યોજના કરવામાં આવી છે:—

ધનામી નિબન્ધો.

(ગુજરાતી તથા ઉર્દુ)

ધનામ પહેલું—૩. ૨૫) તું. કોઈ પણ સ્ત્રીઓ માટે. આ ધનામ એક લાઠી મેખર તરફથી મિ. દાદાભાઈ નવરાજના નામનું આપવામાં આવ્યું છે.

વિષય—શ્રીબેલી સ્ત્રીઓ પોતાની નવરાજ હાલ કેમ ગાળે છે અને તે કેમ ગાળવી જોઈએ.”

સારતો—૧. નિબન્ધ ઓછામાં ઓછો ૪૦૦૦ શબ્દોનો અથવા ધ્વનિપ્રકાશનું આઠ પાનાંનો હોવો જોઈએ.

૨. નિબન્ધ મોકલનાર સ્ત્રીઓ પોતાનું નામ, પોતાના પાપનું નામ તથા પોતે ખરેખરી હોય તે પોતાના ધણીનું નામ, પોતાની જાત, ઉંમર, શાળા ક્યારે છોડી છે અથવા કઈ શાળામાં છે અને ક્યાં વિદ્યાર્થી અથવા શિક્ષક છે તે, તથા પોતાનું સ્થિતિસ્થર ઠેકાણું એ સર્વ હકીકત જણાવવી.

૩. ઉપલી હકીકત સાથે પોતાના પાપનું અથવા વાલીનું અથવા સહૃદયનું એવી મતલબનું સર્ટિફિકેટ રજુ કરવું કે તે નિબન્ધ તેનો પોતાનો જ લખેલો છે.

૪. નિબન્ધ ધણો જ સારો માલૂમ પડેથી ૩. ૨૫) ના ધનામ ઉપરાંત જોખો બેન્ચ ને. ઇ. એ. તરફથી ૩. ૧૫) સુધી વધારે આપવામાં આવશે.

૫. નિબન્ધ ઉપર નામ લખવાને બદલે એક કહેવત લખવી અને એક ધલાયદા પાકીટ ઉપર તે જ કહેવત લખીને તેની અન્દર ઉપલી સર્વ હકીકત જણાવવી.

૬. નિબન્ધો હેઠળ લખેલે સરનામે મોકલવા અને તે તા. ૧૫ મી જાન્યુઆરી ૧૯૦૨ સુધીમાં મળવા જોઈએ. નિબન્ધો ખાણ આપવામાં આવશે નહિ.

૭. નિબન્ધ માટે ગુજાઈ ઉપરાંત આપ્યા ગુજરાત તેમ જ કોન્ગ્રેસવાડની સ્ત્રીઓ હરીદાઈ કરવા બહાર પડશે એવી આશા છે.

નીચા ધોરણ માટે.

૧ લો. પત્ર:—૧ શિક્ષા વચન (૩૫ વ. સોસાઇટીએ છપાવેલી).

૨ આરોગ્યતા અને સ્વચ્છતા (ડો. ત્રીભોવનદાસ મોતીચંદ શાહ કૃત).

૨ જો પત્ર:—૧ અકસ્માત વખતે મદદ અને ઇલાજ (ડો. નીલકંઠરાય ડાહ્યાભાઈ છત્રપતિ કૃત).

૨ માંદગી માવજત (ડો. નીલકંઠરાય ડાહ્યાભાઈ છત્રપતિ કૃત).

૮. શાળાઓમાં શિખવતી શ્રી શિક્ષક, પ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં શિક્ષક થવા માટે બહુતારી શ્રીઓ, અને પરીક્ષા પહેલાં એક વરસ અગાઉ શાળા છોડી હોય તેવી કન્યાઓ અથવા શ્રીઓ તથા શાળામાં નહિ જતારી કે નહિ ગયેલી હર કોઈ શ્રીને આ પરીક્ષાઓમાં દાખલ કરવામાં આવશે.

૯. નીચા ધોરણમાં પાસ થયા વગર જોયા ધોરણની પરીક્ષામાં દાખલ કરવામાં આવશે નહિ. (આ નિયમ ૧૯૦૧ ના વર્ષ માટે લાગુ નથી.)

૧૦. પરીક્ષાના દિવસ પહેલાં નિશ્ચય ૧૫ દિવસ અગાઉ પરીક્ષા આપવા આવનાર ઉમેદવારે નીચેની હકીકત તથા સર્ટિફિકેટ સોસાઇટીના સેક્રેટરીને મોકલવાં:—

૧. પોતાનું નામ, જાપતું નામ, તથા (પત્ની હોય તો) ધણીનું નામ.

૨. જાત.

૩. ઉંમર.

૪. કયા ગ્રામથી પરીક્ષા આપવા આવવાનું છે.

૫. કયા ધોરણમાં પરીક્ષા આપવાની છે, (જોયા ધોરણમાં આપવાની હોય તો) નીચું ધોરણ કઈ સ્કૂલમાં પાસ કર્યું છે.

૬. શાળા ક્યારે છોડી છે, અથવા કઈ સ્કૂલમાં શિક્ષક છે.

૭. અંગ્રેજી અભ્યાસ કર્યો છે કે નહિ, ને કયો છે તો કેટલો.

૮. ઉપરની માહિતી સાથે પોતાના બાપ કે વાલીનું સર્ટિફિકેટ એવી મતલબનું કે ઉમેદવારે વરસ પહેલાં શાળા છોડી છે અથવા શાળામાં જતી કે ગઈ નથી; તથા તે પરીક્ષા આપે તેમાં તેમની સંમતિ છે.

(બાપ કે વાલી ન હોય તો કોઈ પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થનું સર્ટિફિકેટ મોકલવું.)

૧૧. પરીક્ષામાં પાસ થનાર સર્વને સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવશે, તથા પાસ થયાના અનુક્રમે પ્રમાણે તેમનાં નામ “બુદ્ધિપ્રકાશ” માં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

૧૨. અંગ્રેજી ગ્રામા ધોરણ ઉપરાન્ત અભ્યાસ નહિ કર્યો હોય તેવી જે સ્ત્રીઓ ઉમે નખરે પાસ થશે તેમને માટે નીચે પ્રમાણે ધનામો રાવવામાં આવ્યાં છે.

ગ્રામા ધોરણ માટે.

૧ હું	રૂ. ૩૦ રૂ.
૨ હું	રૂ. ૨૫ રૂ.
૩ હું	રૂ. ૨૦ રૂ.
૪ હું	રૂ. ૧૫ રૂ.
૫ હું	રૂ. ૧૦ રૂ.

૫ ૧૦૦

નીચા ધોરણ માટે.

૧ હું	રૂ. ૨૫ રૂ.
૨ હું	રૂ. ૨૦ રૂ.
૩ થી ૬ સુધી દરેક રૂ.	૧૫ રૂ.
૭ થી ૧૨ સુધી દરેક રૂ.	૧૦ રૂ.
૧૩ થી ૧૯ સુધી દરેક રૂ.	૫ રૂ.

૧૯ ૨૦૦

૧૩. પરીક્ષા વખતે પરીક્ષા લેવાના હોલમાં બનતા સુધી ફક્ત સ્ત્રીઓ જ રહેશે, પુરુષો હાજર રહેશે નહિ.

લાલશંકર ઉમીઆશંકર,
ઓનરરી સેક્રેટરી, ગુ. વ. સોસાયટી—અમદાવાદ.

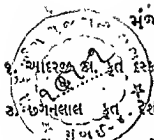
કેળવણી ખાતાની ખબરો.

મહેર ખબર.

નૌમદર સુરુષ્ક સરકારે તા. ૨-૯-૧૯૦૧ ની મહેર ખબર નં. ૧૪૯૭ માં પ્રાથમિક શાળાઓના ઉપયોગ માટે મંજૂર કરેલાં પુસ્તકોની યાદી હિ. ભા. ની ‘મી. એલ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના’ નં. ૪૪૩૮ તા. ૧૬-૧૦-૦૧ ના હુકમથી નીચે આપી છે. મહેરમાન ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ કૃપાએ છે કે હવે પ્રેમી આ વિભાગની સરકારી અથવા મદદ લેનારી કોઈ પણ નિશાળમાં આ સિદ્ધાંત જીન પુસ્તકોનો ઉપયોગ કરવો નહિ.

Madhavji H. Desai,

એડિટર, ગુ. શા. પત્ર.

મંજૂર કરેલાં પુસ્તકો. ગુજરાતી.

૧. આદ્યજ્ઞાન કૃત દસ્કત શિક્ષક.
૨. ભોગીલાલ કૃત દેશી હિસાબ ભાગ ૧-૩.
૩. ઇંગ્લેન્ડના કૃત દેશીનામું.
૪. હિન્દનો દેશજન (સીટીજન ઓફ હિન્ડિયાનું ગુ. ભાષાન્તર).
૫. દર્શનગોષ્ઠી કૃત આરોગ્યવિદ્યા.
૬. ડાહ્યાભાઈજી કૃત લેખનકળા.
૭. દલાલ જી.આ. કૃત ભૂમિતિ સ્કંધ ૧લો.
૮. દલપતરામ કૃત પિંગળ.
૯. ખાતાની વાંચન માળા ૧-૭.
૧૦. દેશાઈ અમીંદર કૃત લેખાં.
૧૧. દુર્લભરામ ધ્રુવ કૃત બાળગાયન પોથી.
૧૨. ટી. કે. ગર્જર કૃત બાળગણિત.
૧૩. હરગોવિન્દાસ દ. કૃત ભૂતળ વિદ્યા.
૧૪. હરગોવિન્દાસ દ. કૃત સિન્ધનો ઇતિહાસ.
૧૫. ટી. સી. હોપ કૃત ભૂગોળ ભા. ૧-૨.
૧૬. ટી. સી. હોપ કૃત ગ્ર. વ્યાકરણ.
૧૭. હન્ડરનો ઇતિહાસ (ગુ. ભાષાન્તર).
૧૮. લખાવાડીઆ કૃત દેશીહિસાબ.
૧૯. લાલશંકર કૃત ગણિત (ન્હારું તથા મ્હોડું).
૨૦. લાલશંકર કૃત ગુજરાતી બાળ મિત્ર ભા. ૧ લો.
૨૧. ખાતાના નકશા.
૨૨. નવલરામ કૃત બાળગરબાવળ.
૨૩. નવલરામ કૃત ભૂતળ વિદ્યા.
૨૪. એજન કૃત નિબંધ રીતિ.
૨૫. એજન કૃત વ્યુત્પત્તિ પ્રકાશ.
૨૬. મહિપતરામ કૃત ભૂતળ.
૨૭. મહિપતરામ કૃત ગુજરાતી વ્યાકરણ.
૨૮. એજન કૃત ગુજરાતનો ઇતિહાસ.
૨૯. એજન કૃત માપકરણ.
૩૦. એજન કૃત આરોગ્યવિદ્યા (વેદુહેત્યનું ભાષાન્તર).
૩૧. એજન કૃત વ્યુત્પત્તિ પ્રકાશ.
૩૨. શાહનામા.
૩૩. સોદાગર સ્ટાન્ડર્ડ કોપી બુકો.
૩૪. ચુંગાર કૃત દંડી કહાણીઓ.
૩૫. વિઠ્ઠલદાસ કૃત ભરતખન્ડનો સરળ ઇતિહાસ.
૩૬. વિઠ્ઠલદાસ કૃત દેશી હિસાબ ભાગ ૨ જો.
૧. આંબેડકાર.
૨. અળલાકે કાશી.
૩. હોલરોઈડ કૃત કસસે હિન્દ ભાગ ૧-૨.
૪. હોલરોઈડ કૃત ઉર્દુ વ્યાકરણ (ન્હારું તથા મ્હોડું).
૫. એજન કૃત ઉર્દુ કાવ્ય.
૬. એજન કૃત ઉર્દુ વાંચન માળા ૧-૪.
૭. મોલવી અબ્દુલ કૃત ઉર્દુ વ્યાકરણ.
૮. મોલવી અબ્દુલ કૃત ઉર્દુ વાંચન માળા ૧-૨.

ઉર્દુ.

શેઠ. ખરખેરજી. ખરખેરજી સેવણા; ચન્દનવાડી સ્કૂલના માણી માલિક.
 શેઠ. નસરવાનજી. ખરખેરજી નાનજી, ચન્દનવાડી સ્કૂલના માણી માલિક.
 શેઠ. જમશેદજી, ખંડુબાસ, બી. એ. કુરેટર ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ પુકડીપો.
 શેઠ. માણેકલા, બહેરામજી મારતર, ગોંડાદાસ તેજપાલ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર.
 રા. રા. લક્ષ્મીદાસ, ઈ, હેડમાસ્ટર આલકેડ હાઈસ્કૂલ બુલ.
 રા. રા. એમ. એમ. જલસારી બી. એ. માણ હેડમાસ્ટર, ગોધરા એ, વ. સ્કૂલ.
 રા. રા. મોતીલાલ મેદિનલાલ હેડમાસ્ટર, અંગલોવર્તમાનપુલર સ્કૂલ, બોવનગર.
 રા. રા. માણેકલાલ અમૃતલાલ દવે, જોના આનગલમદ હાઈસ્કૂલ માણી માલિક.
 શેઠ. રસ્તામજી મહેરવાનજી મારતર, હેડમાસ્ટર, દેરામજી પટેલ સ્કૂલ કાંડ.

૧. મુખ્યમંત્રીની શુજરાતી સ્કૂલના હેડમાસ્ટરે
 મે. શુભાષદાસ સુન્દરદાસ સોલ્યા. શેઠ. કુડીરજી સેરાળજી ત્રોધના.
 મે. પ્રાણજીવનદાસ પંડાનદાસ. મે. માણેકલાલ ધીરજીરામ અધ્યાપક.
 મે. હરકિષનદાસ બિજલાલ. મે. આત્મારામ જીવનદાસ.
 મે. શિવસેકર કૃષ્ણજી બટ. મે. મોહનલાલ પ્રસાદરાય.
 શેઠ. મહેરવાનજી સોરાળજી દલાલ. મે. મળલાલ પ્રાનાચંદ.

૨. મુખ્યમંત્રી અને શુજરાતના બાહેર છાપાના મતો:—સરત ગો-
 પતાઈ, મુખ્યમંત્રી સમીતી, જામે જમશેદ, અખબારે સોદાગર, ક્રેસેરેલિટી
 શુજરાતી મંજરા પરસ; રિપન-રિપોર્ટર, પ્રન્ડીપન રપેક્ટેટર, શુજરાત-મિત્ર,
 પ્રભામિત્ર, સર્વપ્રકોશ, સુરત અખબાર, દેશમિત્ર, મરચ સમાચાર, દિતેરજી
 દસ્કત શિક્ષક કોપી પુકડીની સેલ્ડી સરોતી, મળશે.

૩. રોકડે રૂપીએ દેશવરથી માલ મંગાવનારા મારેતરાં તથા બી-
 પારીઓ નેઓ, બોખામાં બોછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે
 તેઓને સેકડે ૩૦૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલવે
 નો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૪. ૨૦૦ થી બોછી રૂપ-નકલ શુધી મંગાવનારને સેકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કા-
 ઉન્ટ મળશે; પણ રેલવે પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માપ.

૫. માલ માકલાવ્યા પછી તે રસ્તામાં જતાં કોઈ રીતે ખરાબ થાય
 તથા તે માલને નુકસાન પૂરે તેના જોખમદાર માલ મંગાવનાર છે.

૬. જ્યાં રેલવે ન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને ક્યાં માકલાવવો
 તેનો પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલવે સ્ટેશનથી
 આગળ માલ લઈ જવનો; ખર્ચ માલ મંગાવનારને સિર સગવવો.

૭. કુડી માકલાનારે ખરાબર ઠેકાણું લખવું.

૮. શુજરાત તથા કાઠિયાવાડના સર્વે મારેતરાંને તથા પુકસેલરેને
 વિનંતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દસ્કત શિક્ષક કોપી પુકડીની સાથે અમેએ
 બીજી કોઈ પણ શુજરાતી તથા અંગ્રેજી પુકડી સેકડે ૧ એક ટકાનાં ક-

જાતના સેક્સર સખવાની જુદી જુદી ક્ષમ વાપરવાની હરકત દર સાથે છે, તેમ જ એક જ વખત એક જ ક્ષમતા સ્વક્ષરત્વ વાળકોને પ્રાકૃત જ્ઞાન સાથે છે. કે. શરૂઆતમાં બાળકો પહેલાં નમ્બર સખતાં પોતાની મેળે સ્વક્ષર કાઢે સારે હોય પ્રજે છે, ને શરૂઆતથી સ્વક્ષર બંગડી જવાની ધોરતી રહે છે, માટે હમે હમારી કોપીઓનો પ્રહેલો નેમ્બર માત્ર જાળકોને ધૃતવાનો રાખ્યો છે, ને હાથ કરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક ક્લીટી ધૃતવાની ને તેની નીચે બીજી સખવાની છે.

જો કોપી ધોરણ શીખી પેણાં છંકરાં પોતાને સંધે વળગે છે, ને પેણાં અથેજી શીખવાં પેણાં બળે છે, માટે તેટલાં માં તેમને સ્વક્ષરત્વ બાંન થાય, તેવાં સ્વક્ષરનો કદ રાખેલાં છે, કારણ કે પછી સ્વક્ષર સુધારવાનો તેમને પ્રખત મળતો નથી.

પ્રજે જ્યાં ધોરણોમાં કોપી સાથે સખાણો શીખવાની જરૂર છે તે જોડે હમારી કોપીજુકોને ઉદા નમ્બર ખાત્રી બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે, કારણ કે તેમાં વ્યવહારમાં પેણાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવાં સખાણો દાખલ કરેલાં છે ને તમાં અથેજી તથા સુજરાતી નિશાળોમાં પેણાં બંધ પસંદ પડેલાં છે. એ કોપીજુકો દેશવરના ખરીદ કરનારને સુકડે તેનીશ ટકા મિશનથી ઓધવામાં આવેશે. એન રંબં કોપી લેનારને રેલવે અથવા આપીસ પથ પોસ્ટ ગારડતરું કે રેલવેનાં આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાંધે બીજાં પુરતંકો સુકડે અધિાં ટકા હકશાખ સખ મોકલો આપવા ગેઠવણ રાખી છે. ટકાણું—આત્મીય મને દલા સાધની કમ્પની, જામલી મહોલો સાહીવાળાનો માળો ઉમર ખાડી પોસ્ટ સુખાઈ.

આત્મીય મને દલા સાધની કમ્પની દ. જગન્નાથ જલાભાઈ રાવળ.

સરજી દેશીનાં માંની પદ્ધતિ, આદિતિ તેમની કિમ્મત ૯ આનાં મુખ્ય ધલાકાનો કેળવણીખાતાનાં મે. ડિરેક્ટર સાહેબ બહાદુરની ઇ. મ. ૪૪૯૦ તા. ૯-૧૧-૯૪ના હાથ મુજબ શાળામાં વાપરવાને હરકત નથી. સરકારે મંજૂર કરેલ ગૂજરાતી બોળવ્યાંકરણ આદિતિ પ્રાંચી કિમ્મત ૪ આના પોસ્ટેજ બનેતું માફ. કમિશન પે-૩૦-૧૫-૨૦ નંગથી ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. વિદ્યુપેએજલ અર્થ મંગાવનારને સાર છે.